

İNGİLİZ BELGELERİNDE KIBRİŞ DIŞ TİCARETİ (1878-1960)

Sevgi KORKMAZ

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Uşak

Eylül, 2024

İNGİLİZ BELGELERİNDE KIBRİŞ DIŞ TİCARETİ (1878-1960)

Sevgi KORKMAZ

DOKTORA TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Eylül, 2024

ÖZET

İNGİLİZ BELGELERİNDE KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1878-1960)

Sevgi KORKMAZ

Tarih Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eylül 2024

Danışman: Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Osmanlı Devleti 1877-78 Rus Harbi sonucunda yenilgiye uğrayarak, 1878 tarihinde Berlin Antlaşması'nı imzaladı. Kıbrıs adasının idaresi, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı desteklemek üzere, İngiltere'ye 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan Kıbrıs Konvansiyonu ile devredildi. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, İngiltere Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak etti. Savaşın sonucunda 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Kıbrıs'ın ilhakı kalıcı hale geldi. Kıbrıs 1925'te Britanya Kraliyet sömürgesi statüsüne getirildi.

Kıbrıs 1878-1960 yılları arasında İngiliz yönetiminde siyasi, idari, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler yaşadı. Çalışmamız, 82 yıllık süreçte, Kıbrıs dış ticaretinde yaşanan değişimlerin ele alındığı uzun bir dönemi kapsamaktadır. İngiliz belgeleri doğrultusunda İngiliz idaresinde, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimi, Akdeniz ve uluslararası deniz ticaretindeki yeri ve önemi, transit bir liman olarak stratejik önemi vurgulanmıştır. İngiliz sömürge politikaları, Kıbrıs politikaları, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, dünya savaşları ve ekonomik kriz dönemlerinin Kıbrıs dış ticaretine etkileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmamız 8 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kıbrıs'ın kısa tarihine ve Osmanlı dönemindeki dış ticarete değinilmektedir. İkinci bölümde, İngiliz idaresinin ilk yılları ile 1. Dünya Savaşı döneminde Kıbrıs dış ticaretinde yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Üçüncü bölümde, iki dünya savaş arası dönem ve Büyük Buhran yıllarındaki ticari duruma dair veriler yer alırken, dördüncü bölümde 2. Dünya Savaşı ve sonrasında Kıbrıs'ın dış ticaretiyle ilgili veriler aktarılmaktadır. Altıncı bölümde, Kıbrıs limanları ve deniz nakliyatındaki gelişmeler ele alınmıştır. Yedinci bölümde ulaşım ve altyapı gelişmeleri; sekizinci bölümde ise bankacılık sistemi, gelir-gider dengesi ve mali

durum hakkında bilgiler sunulmaktadır. Çalışma, Kıbrıs'ta dış ticaret ve ticari ürünlerinin yanı sıra, savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde yaşanan değişimlere ışık tutmaktadır. Çalışmanın sonucunda, İngiliz idaresinde Kıbrıs dış ticareti yükselişini sürdürmüştür. Kıbrıs tarihinin en yüksek dış ticaret hacmi, planlı kalkınma dönemi olan 1946-1959 döneminde görülmüştür. Kıbrıs Adası'nda uygulanan 82 yıllık ticari politikalar ve sonuçlarına dair bilgileri içeren çalışmamız, günümüzde ve gelecekte tarihi kaynak olarak Kıbrıs'a katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Kıbrıs, Dış ticaret, İthalat, İhracat, Yeniden İhraç, Britanya.*

ABSTRACT

CYPRUS FOREIGN TRADE IN BRITISH DOCUMENTS (1878-1960)

Sevgi KORKMAZ

Department of the History

Uşak University, Institute of Postgraduate Education, September 2024

Advisor: Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

The Ottoman Empire was defeated in the 1877-78 Russo-Turkish War and signed the Berlin Treaty in 1878. The administration of the island of Cyprus was transferred to England with the Cyprus Convention signed on June 4, 1878, in order to support the Ottoman Empire against Russia. Following the start of World War I in 1914, England unilaterally annexed Cyprus. As a result of the war, the annexation of Cyprus became permanent with the Treaty of Lausanne signed in 1923. Cyprus was given the status of a British Crown colony in 1925.

Cyprus experienced political, administrative, social, cultural and economic changes under British rule between 1878 and 1960. Our study covers a long period in which the changes in Cyprus foreign trade were addressed over a period of 82 years. The development of Cyprus' foreign trade under British rule, its place and importance in Mediterranean and international maritime trade, and its strategic importance as a transit port are emphasized in line with British documents. The effects of British colonial policies, Cyprus policies, international relations, international trade, world wars and economic crisis periods on Cyprus foreign trade have been comparatively examined. Our study consists of 8 sections. The first section addresses the brief history of Cyprus and foreign trade during the Ottoman period. The second section examines the developments in Cyprus foreign trade during the early years of British rule and the period of World War I. The third section includes data on the commercial situation during the interwar period and the Great Depression, while the fourth section provides data on Cyprus' foreign trade during and after World War II. The sixth section covers developments in Cyprus ports and maritime transportation. The seventh section provides information on transportation

and infrastructure developments, while the eighth section provides information on the banking system, income-expenditure balance and financial situation. The study sheds light on the changes experienced during war and economic crisis periods, as well as foreign trade and commercial products in Cyprus. As a result of the study, Cyprus foreign trade continued to rise during British rule. The highest foreign trade volume in the history of Cyprus was seen in the period of 1946-1959, the planned development period. This study, which includes information on the 82-year commercial policies implemented in the Island of Cyprus and their results, has been prepared with the aim of contributing to Cyprus as a historical source today and in the future.

Keywords: *Cyprus, Foreign trade, Import, Export, Re-export, Britain.*

ÖNSÖZ

Kıbrıs, tarih boyunca birçok medeniyetin ve devletin ilgisini çeken stratejik bir ada olmuştur. Kıbrıs, coğrafi konumu nedeniyle, Akdeniz'de önemli bir ticaret ve askeri üs olarak öne çıkmıştır. Kıbrıs'a hâkim olan devletler arasında Mısır, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Roma, Bizans, İslam Devletleri, Haçlılar, Lusignan Krallığı, Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ve son olarak İngiltere bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kıbrıs, özellikle Doğu Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyetini pekiştirmek için stratejik bir nokta olarak görülmüştür. İngiltere için ise Kıbrıs, Hindistan'a ve Süveyş Kanalı'na giden deniz yollarının güvenliğini sağlamak ve Akdeniz'deki etkisini artırmak amacıyla önemli bir üs olmuştur. 19. yüzyılda, özellikle Fransa ve Rusya'nın Akdeniz'deki çıkar çatışmaları Kıbrıs'ın önemini daha da artırmıştır. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik tehditleri karşısında Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve bölgedeki stratejik kontrolünü güçlendirmiştir. Kıbrıs, İngiltere için özellikle 19. yüzyıldan itibaren büyük stratejik öneme sahip olmuştur. Kıbrıs 1878-1960 yılları arasında İngiliz idaresinde kalmıştır.

Kıbrıs'ı doktora tez konusu olarak seçmemin en önemli nedenlerinden birisi, Kıbrıs'ın stratejik konumunun geçmişte olduğu gibi, gelecekte de önemini korumaya devam edecek olmasıdır. Dünyanın en büyük emperyalist devleti İngiltere'nin, Kıbrıs'ı ele geçirme konusundaki ısrarının nedeni ve 1878-1960 yılları arasında 82 yıl hakimiyetini sürdürmesinin askeri, siyasi nedenlerinin yanı sıra ticari açıdan da Kıbrıs'ın öneminin vurgulanmasıdır. Kıbrıs dış ticaretiyle ilgili 1878-1960 dönemini kapsayan bir çalışma olmaması nedeniyle, kapsamlı bir çalışma olarak bu çalışma konusu belirlenmiştir.

Doktora tez çalışmamı 2019 yılında başladım. Ardından gelen pandemi dönemi, araştırmamı engelleyen ve geciktiren en önemli unsur oldu. Planlanan İngiliz Arşivi ve KKTC arşiv araştırmalarımı iptal etmek zorunda kaldık. Pandeminin sona ermesinin ardından geçirdiğim rahatsızlıklar da tez çalışmamı olumsuz etkiledi. Araştırmaya dijital arşivler ve elektronik arşiv ve kütüphaneler

üzerinden sürdürmek durumunda kaldım. 2015-2016 yıllarında Kıbrıs hakkında çalışmaya başlamıştım. İlk çalışmam “1.Dünya Savaşı'nın Kıbrıs Limanları ve Deniz Ticaretine Etkileri” başlıklı sözlü bildiri oldu. 11-13 Nisan 2016 tarihleri arasında Lefkoşa’da yapılan, I. Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu’na katılarak, aynı zamanda Kıbrıs’ı görme fırsatı da buldum.

Doktora tez çalışmamın en zorlu yanı öncelikle, kaynakların tespiti ve erişimi oldu. Kaynaklara erişim sonrasında ise, çok uzun bir dönemi kapsamı ve kaynakların çok detaylı bilgiler içermesi, sistematik olarak bilgilerin derlenmesi, düzenlenmesi ve değerlendirilmesinin nasıl yapılacağı oldu. İngiliz idaresinde 82 yıl ve Osmanlı son dönemini de dahil ettiğimiz çalışma, 1 asırlık bir süreçte, Kıbrıs dış ticareti bilgilerine ulaşmak anlamına gelmekte idi. Tüm zorluklara rağmen, 1861-1959 yılları arasında Kıbrıs dış ticareti bilgilerine ulaşıldı. Bu uzun süreçteki bilgilerin düzenlenmesi ve yazımı da ayrıca zorlu geçti. Kaynaklar 1 asır içinde değişimlere uğramıştı. Diğer zorluk ise, konunun kendisi olan dış ticaret oldu. Dış ticaret, üretilen mal ve hizmetlerin belirli bir bedel karşılığında farklı ülkeler arasında yapılan alım satım faaliyetleridir. Ancak sadece ithalat ve ihracat boyutu değil, dış ticareti etkileyen pek çok etken bulunmaktadır. Çalıştığımız 1878-1960 dönemi, insanlık tarihinin gördüğü iki büyük dünya savaşı ve savaşların etkisiyle yaşanan ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönemi de içine almaktadır. Dolayısıyla 19. Yüzyılın ortalarından, 20 yüzyılın ilk yarısını aşan zaman diliminde; askeri, siyasi, ekonomik pek çok gelişme de çalışmaya dahil edilmek durumundadır. Kıbrıs dış ticaretini etkileyen gelişmeleri yazarken, bir nevi dünya siyasi tarihi, askeri tarihi, ekonomik tarihini de incelemek gerekli idi. Ayrıca Kıbrıs’ın dış ticaretini etkileyen dış gelişmelerin yanı sıra, iç gelişmeler de dış ticareti etkileyen başka bir husus olarak karşımıza çıktı. Adanın coğrafi ve iklimi ile ilgili sorunlar, Türk ve Yunan toplumunun birlikte yaşadığı Kıbrıs’ta, siyasi çekişmeler ve iç karışıklıkların da dış ticaret üzerinde etkileri olmuştur. İngiltere’nin Kıbrıs politikalarındaki değişim, İngiliz ekonomisi ve uluslararası ilişkileri de dış ticareti etkilemesi nedeniyle, incelediğimiz konu başlıkları arasında yer aldı. Sonuç olarak dönemin çok uzun olması ve çok boyutlu bir konu oluşu çalışmanın en zor yanını oluşturmuştur.

2011-2012 Eğitim Öğretim Yılı’nda Uşak Üniversitesi’nde yüksek lisans eğitimime başlayarak 2015 yılında tamamladım. 2016-2017 Eğitim Öğretim döneminde, doktora özel öğrenci olarak devam ettim. 2017-2018 yılında ise Tarih

Doktora öğrencisi oldum. Tarihe olan sevgim ve ilgim, ayrıca Tarih Bölümü hocalarımın desteği ile lisansüstü eğitimim 12 yıldır süren bir serüvene dönüştü. Danışman Hocam Prof. Dr. Sadiye TUTSAK'a, Kıbrıs tarihine yaptığımız bu uzun yolculukta rehberliğinden dolayı teşekkürü borç bilirim. Prof. Dr. Mehmet Karayaman Hocamın tavsiyeleri, bu yolculukta kaybolmak üzere iken yardımcı olmuştur. Kendisine de çok teşekkür ederim. Uşak Üniversitesi Tarih bölümü hocalarımın hepsinden aldığım destek, çalışma azmimin ilham kaynağı oldu. Doktora tez aşamasında tanıştığım hocalarım, Prof. Dr. Birol Erkan, Prof. Dr. Güven Dinç, Prof. Dr. Türkmen Törelî Hocalarıma da vermiş oldukları destek ve rehberlikleri için teşekkür etmek istiyorum. Lisansüstü eğitimim sırasında insan olarak ve akademisyen olarak sevdiğim ve saydığım hocalarımla tanışmış olmak ayrıca bir onurdu.

Doktora ders aşamasında, yaptığım tüm akademik araştırma ve çalışmalarda hep azimle ve severek çalıştım. Ancak insan hayatının zor dönemleri de olabiliyor. Ciddi sağlık sorunlarıyla geçen son yıllarda zorlandığım zamanlarda, kıymetli akademisyen arkadaşlarımın da desteğini aldım. Özellikle son dönemde bana ihtiyacım olan güç ve desteği veren kıymetli arkadaşım Prof. Dr. Elif KORCAN'a çok teşekkür ediyorum. Değerli arkadaşım, hemşehrim, ortaokul arkadaşım ve halen okul müdürümüz olan Prof. Dr. Ercan ÖZEN'e de desteği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Oğullarım Berk ve Mert KORKMAZ'ın, çok küçük yaşlarda olmalarına rağmen, bana akademik kariyerim sırasında verdikleri eşsiz destek kelimelerle ifade edilemez. Canım anneme de bana küçük yaşlardan beri inandığı ve desteğini esirgemediği için minnettarım.

Sevgi KORKMAZ

Uşak, Eylül 2024.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Sevgi KORKMAZ

Lisans Öğretimi : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Kütüphanecilik Bölümü (1993).

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili

Ve Edebiyatı (2013).

Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı (2015).

Doktora : Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı-

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

Yayınlar

Yazılan ulusal kitaplar veya kitaplarda bölümler:

Korkmaz, S. “Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Antalya'da Deniz Ticareti ve Ticari Yaşam (1881-1930)”, *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi*. Ed. Fatma Şimşek. s.333-367. İstanbul, Ege Yayınları, 2022.

Uluslararası ve Ulusal Dergilerde Yayınlanmış Makaleler:

Korkmaz, S., Tutsak, S. (2024). “İngiliz İdaresinde Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi ve Kıbrıs-Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922)”. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 6(1).

Korkmaz, S., Tutsak, S. “A Historical Background of Foreign Trade in Cyprus (1923-1938)”. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2023 (9), 449-467.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler:

Korkmaz, S., "Cumhuriyet Dönemi Uşak Bibliyografyası", *II. Uşak Sempozyumu*, 13-15 Ekim 2011, s.155-211.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve tam metin bildiri kitabında basılan bildiriler:

Korkmaz, S., "Milli Mücadele Dönemi'nde Sahil İstihbaratı ve Faaliyetleri (İtalyan İşgal Bölgesi)", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Cilt:1, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014, s.549-602.

Korkmaz, S., "Devletlerin Diplomatik Mirasının Sayısallaştırılması (Türkiye, Avrupa ve Amerika'da Sayısal Arşiv Çalışmaları)", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu*, Cilt:2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s.305-340.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sözlü / basılı özet bildiriler:

Korkmaz, S., “I. Dünya Savaşı'nın Kıbrıs Limanları ve Deniz Ticaretine Etkileri”, *I. Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu: “Tarihte Kıbrıs”*, 11–13 Nisan, 2016, Lefkoşa, KKTC. Sözlü Özet.

Korkmaz, S., “20. Yüzyıl Başlarında Antalya Limanı’nda Deniz Ticareti Hacmi (1900-1922)”, *Uluslararası Antalya Kongresi*, 1-3 Mart, 2018, Antalya. Basılı Özet.

Korkmaz, S., "Milli Mücadele Dönemi’nde Akdeniz Sahillerinde Türk Ordusunun Deniz ve Kara Birlikleri’nin Kuruluşu ve Örnek Faaliyetleri (1919-1922)", *Uluslararası Düinden Bugüne Türkiye’de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu*, 2-4 Mayıs, 2018, Ankara. Basılı Özet.

Korkmaz, S., “Kıbrıs'ta İki Savaş İki Çocuk (Uzak Ülke Bir Kıbrıs Çocukluğu ve Yeşil Ada’nın Çocukları Adlı Eserlerde Savaşın İzleri)”, *II. Uluslararası Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu*, 12-14 Mayıs 2016, İzmir. Sözlü Özet.

Korkmaz, S., "20.Yüzyıl Başlarında Antalya Bölgesinin Stratejik Önemi ve Değeri", *Uluslararası, Paris II Savaş Gemisi’nin Topçu Üsteğmen Mustafa Ertuğrul Tarafından Antalya/Kemer’de Batırılışının 100. Yılı Münasebetiyle Uluslararası Doğu*

Akdeniz’de Güç Mücadelesi ve Savaş Sempozyumu,
12 Aralık 2017, Antalya. Sözlü Özet.

Projeler : Milli Mücadele Döneminde Antalya Limanı, Uşak
Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, No:
BAP 2012/TP020, Proje Yürütücü Yrd., 2015.

Panel: Korkmaz, S., “Uluslararası İlişkiler Açısından
Bölgenin Önemi ve Mustafa Ertuğrul Zaferlerinin
Değerlendirilmesi, *Uluslararası, I. Dünya Savaşı’nda
Antalya’da Kazanılan Büyük Zaferlerin Kahramanı
Topçu Yüzbaşı Mustafa Ertuğrul Paneli*, 8 Mart 2017,
Kemer, Antalya.

Söyleşi: Korkmaz, S., 20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya
Limanı, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Kent
Söyleşileri, 20 Ocak 2018, Antalya.

Radyo Programı : 100 Yıl Önce Antalya Programı, TRT Antalya
Radyosu Söyleşi. 2021-2023, Antalya. (2022 Yılı
AGD En İyi Radyo Programı Ödülü, 2023 Yılı AGD
En İyi Radyo Yapımcısı Ödülü).

Katıldığı Toplantılar 61st IFLA Council and General Conference, 20-26
August 1995, İstanbul.

Akademik Bilgi Alt Yapısı ve ULAKBİM Toplantısı,
15 Temmuz 1996, TÜBİTAK, Ankara.

Elektronik Bilgi Kaynaklarının Kullanımında İşbirliği
Toplantısı-TÜBİTAK-ULAKBİM 1997.

II. BLISS Eğitim Toplantısı. Süleyman Demirel
Üniversitesi, ÜNAK. 27-29 Haziran 2002. Süleyman
Demirel Üniversitesi-Isparta.

II. ÜNAK/OCLC Veri tabanları Eğitim Toplantısı.
Pamukkale Üniversitesi, ÜNAK. 5-7 Mayıs 2002-
Denizli.

Akademik Bilişim'02, Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Samsun, 2002.

ANKOS I. 11-13 Mayıs 2002.

II. ANKOS Toplantısı, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 9-
11 Mayıs 2002.

V. ÜNAK-OCLC "Türkiye Toplu Katalog Süreci",
2005 -Yasar Üniversitesi.

TÜBİTAK EKUAL 6. Yıllık Toplantı, Antalya, 16-
18 Mayıs 2010.

YORDAM Kütüphane Bilgi Belge Otomasyon Programı v.11 Tanıtım ve Değerlendirme Çalıştayı.3-5 Kasım 2010, Antalya.

Akademik Bilişim Konferansı, Uşak Üniversitesi, 1-3 Şubat 2012.

VIII. TÜBİTAK EKUAL Yıllık Toplantısı, Antalya, 8-30 Mayıs 2012.

Uluslararası Eğilimler Çerçevesinde Türkiye'nin ve Türkiye'deki Üniversitelerin Bilimsel Çıktıları ve İşbirliği Olanakları Toplantısı, Hacettepe Üniversitesi, 12 Mart 2013.

Çalıştığı Kurumlar : Uşak Üniversitesi SHMYO (Öğr. Gör.), 2013-

Uşak Üniversitesi (Uzman), 2006-2013

Afyon Kocatepe Üniversitesi (Uzman), 1999-2006

Pamukkale Üniversitesi (Uzman), 1993-1999

Sağlık Bakanlığı Dr. Zekai Tahir Burak Hastanesi, 1991-1993

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
JÜRİ ONAYI.....	VE ENSTİTÜ vii
ÖNSÖZ.....	viii
ÖZGEÇMİŞ.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xvii
KISALTMALAR.....	xxii
TABLolar LİSTESİ.....	xxiv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xxvii
EKLER	xxviii
1. BÖLÜM: TARAMASI.....	LİTERATÜR 6
1.1. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	6
2. BÖLÜM: YÖNTEM.....	9
2.1. KULLANILAN ARŞİV KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ.....	9
3. BÖLÜM: BULGULAR TARTIŞMALAR VE YORUMLAR.....	14
3.1. OSMANLI İDARESİNİN SON DÖNEMİNDE KIBRIS DIŞ TİCARETİ.....	14
3.1.1. Kıbrıs'ın Kısa Tarihi	14
3.1.2. Osmanlı İdaresinin Son Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti	20
3.1.3. İngiliz Konsolos Raporlarında Kıbrıs Dış Ticareti (1861-1878)	23
3.1.4. Kıbrıs'ın İngiltere İdaresine Geçiş Süreci	29

29	3.1.4.1. İngiltere'nin Akdeniz ve Kıbrıs Politikası	
	3.1.4.2. Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçişİ	34
3.2.	KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1878-1922)	47
	3.2.1. İngiliz İdaresinin İlk Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1914)	47
	3.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs Dış Ticareti (1914-1922)	63
	3.2.2.1. İngiltere'nin Kıbrıs Politikası	63
	3.2.2.2. İngiltere'nin Kıbrıs Dış Ticaret Politikası	64
3.2.3.	Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1922)	71
	3.2.3.1. Yerel Ürünlerin İhracatı ve Ülke Dağılımı	72
	3.2.3.2. Yeniden İhraç ve Ülke Dağılımı	73
	3.2.3.3. İthalat ve Ülke Dağılımı	74
3.2.4.	Kıbrıs Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)	76
	3.2.4.1. İthalat Ürünleri	82
	3.2.4.2. Kıbrıs Yerel Ürünleri İhracatı	84
	3.2.4.3. Yeniden İhraç Ürünleri	86
3.2.5.	Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)	87
	3.2.5.1. İhracat Ürünleri	90
	3.2.5.2. İthalat Ürünleri	91
3.3.	KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1923-1938)	94

3.3.1.	Kıbrıs	Dış	Ticaretini	Etkileyen	Gelişmeler	96
3.3.1.1.			Uluslararası		Siyasi	96
3.3.1.2.	İngiltere	Ticaret	ve	Koloni	Politikaları	107
3.3.2.	Kıbrıs	Dış	Ticareti		(1923-1938)	110
3.3.2.1.	Dış	Ticaret	ve	Ülke	Dağılımı	116
3.3.2.2.	Dış	Ticaret	ve	Ürün	Dağılımı	124
3.4.	KIBRIS	DIŞ	TİCARETİ		(1938-1960)	128
3.4.1.	İkinci Dünya Savaşı'nda	Kıbrıs	Dış	Ticareti	(1938-1946)	129
3.4.1.1.	Dış	Ticaret	ve	Genel	Dağılımı	131
3.4.1.2.	İthalat		ve	Ülke	Dağılımı	135
3.4.1.3.	İhracat		ve	Ülke	Dağılımı	141
3.4.2.	Kıbrıs	Dış	Ticaretini	Etkileyen	Gelişmeler	(1946-1959) 146
3.4.2.1.			Uluslararası		Siyasi	Gelişmeler.....147
3.4.2.2.	İngiltere Kıbrıs Politikası ve Kıbrıs'ın Stratejik Önemi					151
3.4.2.3.	Kıbrıs'ta	Siyasi	Gelişmeler	ve	İç	Karışıklıklar.....160
3.4.2.4.	Kıbrıs	Kalkınma			Programları	172
3.4.3.	Kıbrıs	Dış	Ticareti		(1946-1959)	181
3.4.3.1.	İthalat		ve	Ülke	Dağılımı	183

3.4.3.2.	İhracat	ve	Ülke	Dağılımı
.....	192			
3.4.4.	Kıbrıs	Dış	Ticaret	Ürünleri (1946-1959)
.....	199			
3.4.4.1.				İhracat
Ürünleri.....	200			
3.4.4.2.			İthalat	Ürünleri
.....	204			
3.5.	DIŞ	TİCARETİN	BAŞLICA	ÜRÜNLERİ VE
ÜRETİM.....	207			
3.5.1.	Tarım	ve	Ziraat	Ürünleri (1879-1959)
.....	207			
	3.5.1.1.			Tahıllar
.....	208			
	3.5.1.2.			
Şarap.....	217			
	3.5.1.2.1.	Şarap	ve	Alkollü İçkiler (1878-1922)
.....	218			
	3.5.1.2.2.	Şarap	ve	Alkollü İçkiler (1923-1959)
.....	227			
	3.5.1.3.		Keçiboynuzu	(Harnup)
.....	231			
	3.5.1.4.	Pamuk		234
	3.5.1.5.	Zeytinyağı		240
	3.5.1.6.			Narenciye
.....	241			
	3.5.1.7.	İpek		245
	3.5.1.8.			Tütün
.....	248			
3.5.2.				
Ormancılık.....	250			
3.5.3.	Hayvancılık			254

3.5.4.				Madencilik
.....				260
3.5.4.1.	Kıbrıs	Madenciligi		(1878-1922)
.....				261
3.5.4.2.	Kıbrıs	Madenciligi		(1923-1938)
.....				271
3.5.4.3.	Kıbrıs	Madenciligi		(1946-1959)
.....				277
3.5.5.	Fabrikalar,	İmalathaneler,		İşletmeler
.....				280
3.5.5.1.	İmalathaneler,	Fabrika ve	İşlemeler	(1887-1938)
.....				280
3.5.5.2.	İmalathaneler,	Fabrika ve	İşlemeler	(1946-1959)
.....				283
3.6.	KIBRIS	LİMANLARI	VE	DENİZ NAKLİYATI
.....				291
3.6.1.	Kıbrıs	Limanları		(1878-1922)
.....				293
3.6.2.	Kıbrıs	Limanlarında	İthalat	(1878-1920)
.....				304
3.6.3.	Kıbrıs	Limanlarında	İhracat	(1876-1920)
.....				308
3.6.4.	Kıbrıs	Limanları ve	Deniz Nakliyatı	(1914-1922)
.....				312
3.6.5.	Kıbrıs Limanları ve Deniz Nakliyatı (1923-1938)			315
3.6.6.	Kıbrıs Limanları ve Deniz Nakliyatı			(1946-1959)
.....				322

3.7.	ULAŞIM	VE	ALT	YAPI	
.....					333
3.7.1.	Karayolu				335
3.7.2.				Demiryolu	
.....					340
3.7.3.				Havayolu	
.....					344
3.7.4.	Su	Temini	ve	Sulama	
Çalışmaları.....					347
3.7.4.1.	Su	Temini	ve	Sulama	(1878-1938)
.....					348
3.7.4.2.	Su	Temini	ve	Sulama	(1946-1959)
.....					356
3.8.	BANKACILIK,	GELİR	VE	GİDERLER	
.....					364
3.8.1.				Bankacılık	
.....					364
3.8.1.1.		Kıbrıs		Bankaları	(1878-1922)
.....					365
3.8.1.2.		Kıbrıs		Bankaları	(1923-1959)
.....					371
3.8.2.	Gelir	ve		Giderler	(1878-1959)
.....					380
3.8.2.1.	Kıbrıs	Gelir	ve	Giderleri	(1887-1922)
.....					381
3.8.2.2.	Kıbrıs	Belediye	Gelir	ve	Giderleri (1887-1922)
.....					389
3.8.2.3.	Kıbrıs	Gelir	ve	Giderleri	(1923-1938)
.....					393
3.8.2.4.	Kıbrıs	Gelir	ve	Giderleri	(1946-1959)
.....					397
3.8.2.5.	Kıbrıs	Belediye	Gelir	ve	Giderleri (1944-1949)
.....					409
4.	SONUÇ				413
	KAYNAKÇA				419
	EKLER				442

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKEL	: Kıbrıs Komünist Partisi (Emekçi Halkın İlerici Partisi)
ADV N NMH	: Divan-ı Hümayun Kalemî Name-i Hümayun
ADV N MKL	: Divan-ı Hümayun Kalemî Mukavele
Aynı	: Dipnot bağlacı. Hemen bir üstte dipnotu verilmiş esere göndermede bulunur.
Bsk.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA.Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
C.	: Cilt
CO	: Colonial Office
Co.	: Company
Cwt	: hundredweight veya centum weight (ağırlık ölçü birimi)
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
EMAK	: Ulusal Kıbrıs Kurtuluş Cephesi
EOKA	: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston
FO	: Foreign Office
HCPP	: British House of Common Parliamentary Papers.
HCPP [C.]	: Command Papers Second Series. [C.1]- [C.9550] (1870-1899).
HCPP [Cd.]	: Command Papers. Third Series. [Cd.1]- [Cd. 9239].(1900-1918).
HCPP [Cmd.]	: Command Papers. Fourth Series. [Cmd.1]- [Cmd. 9889] (1919-56)
HCPP [Cmnd.]	: Command Papers. Fifth Series. [Cmnd. 1-] (1956-)
HMSO	: Her Majesty's Stationary Office
HR.SYS.	: BOA Hariciye Siyasi Kısım Evrakı

Lbs.	: Libre ölçü birimi
Ltd.	: Limited
No	: Numara
OEEC	: The Organisation for European Economic Cooperation
Ön. ver.	: Dipnot bağlacı, ayrıntılı künyenin önceki dipnotta olduğunu gösterir.
s.	: sayfa numarası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
Vol.	: Volume
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve diğerleri
yay.y.	: Yayınlayan yok

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1868-1870)	27
Tablo 3.2.	Süveyş Kanalı'ndan Geçiş Yapan İngiliz Gemileri (1878)	33
Tablo 3.3.	Kıbrıs'ta Kamu İşleri Bildirimi (13 Temmuz 1878- 1 Ocak 1879)	42
Tablo 3.4.	Kıbrıs Dış Ticareti (1880-1884)	50
Tablo 3.5.	Kıbrıs İthalat ve İhracatı (1878-1914)	61
Tablo 3.6.	Kıbrıs'ta Altın Para İthalat ve İhracatı (1878-1901)	81
Tablo 3.7.	Kıbrıs Dış Ticaretinde Para ve Külçe (1899-1900)	82
Tablo 3.8.	Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)	87
Tablo 3.9.	Kıbrıs Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı % (1878-1922)	88
Tablo 3.10.	Dünya Ticareti (1929-1931)	108
Tablo 3.11.	İngiliz Denizaşırı Ticareti (1924-1931)	109
Tablo 3.12.	Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1923-1938)	115
Tablo 3.13.	Kıbrıs Dış Ticareti ve Ülke Dağılımı (1923-1938)	118
Tablo 3.14.	Kıbrıs İthalat ve İhracatına Başlıca Ülkelerin Oranı (1923-1938)	121
Tablo 3.15.	Kıbrıs Dış Ticareti ve Ticari Ürün Grupları (1923-1938)	125
Tablo 3.16.	Kıbrıs Toplam Dış Ticareti ve Yıllık Değişimi (1938-1946)	132
Tablo 3.17.	Kıbrıs Dış Ticareti Ülke Dağılımı (1938-1946)	134
Tablo 3.18.	Kıbrıs İthalatı ve Genel Ülke Dağılımı (1938-1946)	136
Tablo 3.19.	Kıbrıs İthalatı Gruplandırılmış Ülke Dağılımı Oranı (1938-1946)	137
Tablo 3.20.	Kıbrıs İthalat Ürünlerinin Değeri ve Yüzdelik Oranı (1938-1946)	140
Tablo 3.21.	Kıbrıs İthalatında Başlıca Ticari Ürünler (1938-1946)	141
Tablo 3.22.	Kıbrıs İhracatı Genel Ülke Dağılımı (1938-1946)	142
Tablo 3.23.	Kıbrıs İhracatı Ülke Dağılımı ve Yüzdelik Oranı (1938-1946)	142
Tablo 3.24.	Kıbrıs İhracat Ürünleri Gruplandırılmış (1938, 1943-1946)	144

Tablo 3.25.	Kıbrıs Yerel Ürün İhracatı Başlıca Ürünleri (1943-1946)	145
Tablo 3.26.	Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri (1938- 1946)	145
Tablo 3.27.	İngiliz Ordu Kuvvetleri'nin Mısır'dan Çekilme Takvimi.....	156
Tablo 3.28.	Kıbrıs Kalkınma Programı Harcama Dağılımı (1949-1950)	175
Tablo 3.29.	İngiltere Kolonileri Kalkınma Programları ve Kıbrıs (1949-1950)	...176
Tablo 3.30.	Kıbrıs Dış Ticareti ve Genel Dağılımı (1946-1959)	183
Tablo 3.31.	Kıbrıs İthalatı Ülke Dağılımı (1951-1959)	191
Tablo 3.32.	Kıbrıs İthalatında Başlıca Ülkeler ve Yüzdelik Oran (1951-1959)	...192
Tablo 3.33.	Kıbrıs İhracatı Başlıca Ülke Dağılımı (1951-1959)	198
Tablo 3.34.	Kıbrıs İhracatı Başlıca Ülke Dağılımı Yüzdelik Oranı (1951-1959).....	199
Tablo 3.35.	Kıbrıs İhracatı Başlıca Ürünleri Miktar ve Değerleri (1938-1957)	...202
Tablo 3.36.	Kıbrıs Yerli İhracat ve Yeniden İhraç Ürünleri (1959)	204
Tablo 3.37.	Kıbrıs İthalatı Başlıca Ürünleri ve Değerleri (1953-1959)	205
Tablo 3.38.	Kıbrıs Başlıca Tahıl Üretim Miktarları (1540, 1862, 1877-1890)	209
Tablo 3.39.	Kıbrıs ve Avustralya Kolonileri Tahıl Üretimi (1889)	210
Tablo 3.40.	Kıbrıs Başlıca Tahıl Üretim Miktarı (1900-1901)	211
Tablo 3.41.	Kıbrıs İhracatı Başlıca Tahıl Ürünleri (1908-1914)	212
Tablo 3.42.	Başlıca Tarım Alanları ve Verim Miktarı 1929-1933.....	213
Tablo 3.43.	Tarım Ürünleri Araziler ve Üretim Miktarı (1957-1959)	214
Tablo 3.44.	Tarım Ürünleri ve Fiyatları (1958-1959)	215
Tablo 3.45.	Temel Gıda Maddelerini Son Beş Yıldaki Yıl Ortası ve Yıl Sonu Fiyat Hareketleri (1955-1959)	216
Tablo 3.46.	Şarap Üretim Miktarları ve Değerleri (1887-1890)	219
Tablo 3.47.	Şarap Üretim Miktarı (1879-1891).....	220
Tablo 3.48.	Şarap Üretimi (1889-1898)	222
Tablo 3.49.	Alkollü İçkiler Üretimi (1889-1898)	223
Tablo 3.50.	Kıbrıs Şarap İhracatı (1891-1901)	223

Tablo 3.51.	Kıbrıs Alkollü İçkiler İhracatı (1891-1901)	224
Tablo 3.52.	Kıbrıs Şarap ve alkollü içecekler ihracatı (1900-1920)	227
Tablo 3.53.	Kıbrıs Şarap İhracatı (1921-1937)	229
Tablo 3.54.	İngiltere'ye Yapılan Şarap İhracatı (1933-1937)	229
Tablo 3.55.	Kıbrıs Şarap İhracatı (1954-1959)	231
Tablo 3.56.	Keçiboynuzu Üretim Miktarı (1871-1891)	232
Tablo 3.57.	Kıbrıs'ta Keçiboynuzu Üretimi (1929-1937)	233
Tablo 3.58.	Kıbrıs Pamuk İhracatı Miktarı (1879-1891)	236
Tablo 3.59.	Kıbrıs Pamuk İhracatı (1895-1902)	237
Tablo 3.60.	Kıbrıs Pamuk İhracatı (1899-1935)	239
Tablo 3.61.	Narenciye İhracatı (1889-1920)	242
Tablo 3.62.	Kıbrıs Narenciye Üretimi (1935-1950)	243
Tablo 3.63.	Kıbrıs Narenciye Üretim Miktarı (1952-1959)	244
Tablo 3.64.	Kıbrıs Narenciye İhracatı (1953-1959)	244
Tablo 3.65.	Kıbrıs İpek Üretimi (1879-1891)	246
Tablo 3.66.	Kıbrıs Hayvancılık Bilgileri (1889-1890)	255
Tablo 3.67.	Kıbrıs Hayvan İhracatı (1922-1926)	256
Tablo 3.68.	Kıbrıs Hayvan İhracatı (1929-1937)	257
Tablo 3.69.	Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1932-1937)	257
Tablo 3.70.	Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1944-1946)	258
Tablo 3.71.	Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1935-1950)	259
Tablo 3.72.	Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği ve Ürünleri (1945-1958)	260
Tablo 3.73.	Kıbrıs Maden Üretimi (1948-1950)	278
Tablo 3.74.	Başlıca Maden Ürünleri (1938-1957)	279
Tablo 3.75.	Kıbrıs Yerel Tüketim İçin Üretim Yapan Fabrika/İşletmeler (1932-1937)	282
Tablo 3.76.	Kıbrıs Yerel/İhracat İçin Üretim Yapan Fabrika/İşletmeler (1933-1937)	284
Tablo 3.77.	Kıbrıs'ta Şirket Sayıları (1938, 1948-1959)	288
Tablo 3.78.	Kıbrıs Turizm Gelirleri (1933-1937)	288

Tablo 3.79.	Kıbrıs Otel ve Yatak Sayıları	(1950-1953)
.....	289	
Tablo 3.80.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1861)
.....	298	
Tablo 3.81.	Kıbrıs Limanlarında Dış Ticaret Hacmi	(1878-1879)
.....	300	
Tablo 3.82.	Mağusa Limanı'nda İthalat ve İhracat	(1905-1907)
.....	303	
Tablo 3.83.	Kıbrıs Limanları İthalat Rakamları	(1876-1919/1920)
.....	305	
Tablo 3.84.	Kıbrıs Limanlarında İhracat	(1876-1920)
.....	309	
Tablo 3.85.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1923)
.....	316	
Tablo 3.86.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1928)
.....	318	
Tablo 3.87.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1933)
.....	319	
Tablo 3.88.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1938)
.....	321	
Tablo 3.89.	Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği	(1947)
.....	327	
Tablo 3.90.	Kıbrıs Limanlarında Askeri Gemi Hatları	(1946-1952)
.....	330	
Tablo 3.91.	Kıbrıs Limanlarında Sivil ve Askeri Gemi Hatları	(1946-1959)
.....	330	
Tablo 3.92.	Deniz Nakliyatı Yük Miktarı ve Gemi Bandıraları	(1953-1959)
.....	331	
Tablo 3.93.	Kıbrıs Deniz Nakliyatı Gemi Sayı ve Gemi Bandıraları	(1953-1959)
.....	332	
Tablo 3.94.	Kıbrıs Limanlarında Yolcu ve Tonaj Bilgileri	(1947-1959)
.....	333	
Tablo 3.95.	Kıbrıs Yıllık Ortalama Yağış Miktarı	(1881-1901)
.....	351	
Tablo 3.96.	Sulama Çalışmaları	(1946-1959)
.....	362	
Tablo 3.97.	Kıbrıs Bankaları ve Bankacılık Bilgileri	(1913-1920)
.....	370	
Tablo 3.98.	Kıbrıs Tasarruf Bankaları ve Bankacılık Bilgileri	(1930-1946)
.....	373	
Tablo 3.99.	Kıbrıs Bankaları ve Bankacılık Bilgileri	(1938)
.....	375	
Tablo 3.100.	Kıbrıs Bankaları Mevduat Hacmi	(1921-1950)
.....	377	
Tablo 3.101.	Kıbrıs Yerel ve Yabancı Bankaların Mevduat Tutarları	(1910-1959)
.....	379	
Tablo 3.102.	Kıbrıs Vergi Gelirleri	(1873-1878)
.....	385	
Tablo 3.103.	Kıbrıs Gelir ve Giderleri	(1923-1938)
.....	396	

Tablo 3.104.	Gelir Vergisi (1946-1947)	398
Tablo 3.105.	Gelir Vergisi (1948)	399
Tablo 3.106.	Miras Vergisi Oranları (1947-1948)	399
Tablo 3.107.	Kıbrıs İthalatı ve İthalat Vergileri (1946-1958)	401
Tablo 3.108.	Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1929-1950)	402
Tablo 3.109.	Kıbrıs Başlıca Gelirleri (1938 ve 1948-1950)	404
Tablo 3.110.	Kıbrıs Giderleri (1938 ve 1948-1950)	405
Tablo 3.111.	Kıbrıs Gelirleri (1944-1950)	406
Tablo 3.112.	Kıbrıs Giderleri (1944-1950)	407
Tablo 3.113.	Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1946-1959)	407
Tablo 3.114.	Kıbrıs Gelirleri (1957-1959)	408
Tablo 3.115.	Kıbrıs Giderleri (1957-1959)	409
Tablo 3.116.	Emlak Vergisi Ödeme Tablosu (1942)	410
Tablo 3.117.	Kıbrıs Belediye Gelirleri (1944-1949)	410
Tablo 3.118.	Kıbrıs Belediye Giderleri (1944-1949)	411

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1.	Osmanlı İdaresinin Son Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti (1861-1877)	29
Grafik 3.2.	Kıbrıs Dış Ticaret Dağılımı (1878-1914)	63
Grafik 3.3.	Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1878-1922)	71
Grafik 3.4.	Kıbrıs Yerel Ürünleri İhracatı Ülke Dağılımı (1887-1922)	73
Grafik 3.5.	Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracı Ülke Dağılımı (1887-1922)	74
Grafik 3.6.	Kıbrıs İthalatının Ülke Dağılımı (1887-1922)	75
Grafik 3.7.	Kıbrıs İthalatı Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)	83
Grafik 3.8.	Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)	84
Grafik 3.9.	Kıbrıs Yeniden İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)	86
Grafik 3.10.	Kıbrıs -Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922)	89
Grafik 3.11.	Kıbrıs -Mısır Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1878-1922)	89
Grafik 3.12.	Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri Gruplandırılmış Dağılımı (1889-1922)	91
Grafik 3.13.	Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri Gruplandırılmış Dağılımı (1889-1922)	92
Grafik 3.14.	Kıbrıs Dış Ticareti (1922-1938)	113
Grafik 3.15.	Kıbrıs Dış Ticareti (1923-1938)	116
Grafik 3.16.	Kıbrıs İthalatı ve Genel Ülke Dağılımı (1923-1938)	119
Grafik 3.17.	Kıbrıs İhracatında Ülke Dağılımı (1923-1938)	120
Grafik 3.18.	Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi (1938-1946)	133
Grafik 3.19.	Kıbrıs İthalatı 1938-1946 Yılları Arasında İthalat Yüzdelik Oran	139
Grafik 3.20.	Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1946-1959)	184
Grafik 3.21.	Kıbrıs İthalat ve İhracatının Gelişimi (1923-1959)	206
Grafik 3.22.	Kıbrıs Limanlarında İthalat (1876-1920)	306
Grafik 3.23.	Kıbrıs Limanlarının İthalata Oranı (1876-1920)	307

Grafik 3.24.	Kıbrıs Limanlarında İhracatın Gelişimi	(1876-1920)
.....	310	
Grafik 3.25.	Kıbrıs Limanlarının İhracata Oranı	(1876-1920)
.....	311	
Grafik 3.26.	Kıbrıs Limanlarında Gemi Tür ve Sayıları	(1905-1922)
.....	315	
Grafik 3.27.	Kıbrıs Limanlarında Gemi Tür ve Sayıları	(1923-1938)
.....	322	
Grafik 3.28.	Kıbrıs Adası Gelirleri ve Giderleri	(1886/1887- 1922)
.....	389	
Grafik 3.29.	Kıbrıs Belediye Gelirleri	(1887-1922)
.....	391	
Grafik 3.29.	Kıbrıs Belediye Giderleri	(1887-1922)
.....	392	

EKLER

Ek 1. Kıbrıs	Haritası	(1878)
.....	442	
Ek 2. İngiliz	Akdeniz ve Doğu Kolonileri	(1888)
.....	443	
Ek 3. İngiliz	İmparatorluğu ve Dünya Ticareti	(1880-1918)
.....	444	
Ek 4. İngiliz	Koloni Ofisi Deniz Ticareti Yolları Haritası	(1918)
.....	445	
Ek 5. Kıbrıs	Yerel Ürün İhracatı Ülke Dağılımı	(1887-1922)
.....	446	
Ek 6. Kıbrıs	Yeniden İhraç Ülke Dağılımı	(1887-1922)
.....	448	
Ek 7. Kıbrıs	İthalatı Ülke Dağılımı	(1887-1922)
.....	450	
Ek 8. Kıbrıs-Türkiye	Dış Ticareti Başlıca Ürünleri	(1889-1922)
.....	452	
Ek 9. Kıbrıs	Dış Ticareti Ülke Dağılımı	(1923-1947)
.....	453	
Ek 10. Kıbrıs	Adası Gelirleri	(1887-1922)
.....	457	
Ek 11. Kıbrıs	Adası Gider Kalemleri	(1887-1922)
.....	459	
Ek 12. Kıbrıs	Limanlarında Dış Ticaret ve Gümrük Vergileri	(1878-1879)
.....	461	
Ek 13. İngiltere	Kıbrıs Üs ve Tesisleri	(1960)
.....	462	
Ek 14. İngiltere	Kıbrıs Hava Üsleri Haritası	(Episkopi)
.....	463	
Ek 15. İngiltere	Kıbrıs Üsleri Haritası	(Episkopi)
.....	464	
Ek 16. İngiltere	Kıbrıs Üsleri Haritası	(Akrotiri-Episkopi)
.....	465	
Ek 17. İngiltere	Kıbrıs Üsleri Haritası-	(Akrotiri).....
.....	466	
Ek 18. İngiltere	Kıbrıs Üsleri Haritası	(Dikelya)
.....	467	
Ek 19. İngiltere	Kıbrıs Eğitim ve Tesis Alanları	(Kuzey-Doğu)
.....	468	
Ek 20. İngiltere	Kıbrıs Tesisler ve Eğitim Alanları	(Kuzey-Batı)
.....	469	
Ek 21. İngiltere	Kıbrıs Egemenlik ve Eğitim Alanları	(1960)
.....	470	
Ek 22. Kıbrıs	Ticari Ürün Haritası	(1951)
.....	471	
Ek 23. Kıbrıs	Yollar Haritası	(1958)
.....	472	
Ek 24. Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1959)		473

GİRİŞ

Akdeniz antik çağlardan günümüze, bölge ve dünya ticareti için stratejik konumunu muhafaza etmiştir. Akdeniz'e hâkim olmak, dünya ticaretine hâkim olmak demektir. Kıbrıs ise Akdeniz, Anadolu, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da güç hakimiyetinin anahtarı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesiyle başlayan Türk hakimiyeti, 19. yüzyıldaki askeri, siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden etkilenecek sarsılmaya başladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşması ve ardından 1878'de Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savunmak şartıyla, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sözleşme imzalandı. Kıbrıs Konvansiyonu ya da Kıbrıs Sözleşmesi olarak bilinen antlaşma ile, mülkiyeti Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı. Dünya deniz ticaretine hakimiyeti nedeniyle, Britanya İmparatorluğu 20. yüzyıla kadar “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” olarak tanımlandı. Britanya İmparatorluğu hakimiyetindeki topraklar, 20. yüzyıla gelindiğinde dünyanın 1/5'ini kaplıyordu. Yaklaşık 400 milyon farklı inanç ve kimlikten insan, imparatorluk merkezi Londra'dan yönetiliyordu.

İngiltere 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdürdüğü Kıbrıs yönetimini, 1914'te savaşın patlak vermesi sonucunda aldığı tek taraflı ilhak kararı ile devam ettirdi. Savaşın sonucunda 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Kıbrıs'ın ilhaki Türkiye tarafından tanındı. Kıbrıs İngiliz Sömürge yönetimi altında yeni bir döneme girdi.

Dış ticareti etkileyen çeşitli gelişmeler bulunmaktadır. Bu gelişmeler hem ekonomik hem de politik gelişmeler olabilmektedir. Ekonomik gelişmeler: ihracat ve ithalat maliyetleri, üretim maliyetleri, gelir seviyeleri, ticaret politikaları, gümrük tarifeleri, ticaret antlaşmaları vb. dış ticareti etkileyen başlıca ekonomik unsurlardır. Politik gelişmeler özellikle devletler arasındaki diplomatik ilişkiler, dış ticaret üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. İyi ilişkiler ticareti teşvik ederken, ambargo ve yaptırımlar ticareti kısıtlayabilir. Gümrük vergileri ve ithalat vergileri, dış ticaret maliyetlerini etkileyen önemli unsurlardır. Yüksek vergiler, ithalatı zorlaştırırken, düşük vergiler ticareti teşvik edebilir. Bir ülkenin iç siyasi durumu ve istikrarı, dış ticaret üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Siyasi istikrarsızlık, yabancı yatırımları ve

ticareti olumsuz etkileyebilir. Teknolojik gelişmeler ulaşım altyapısı, dış ticaretin verimliliği için kritik bir faktördür. Dış ticaret ürünlerinin yetiştirilmesi, ürünlerin pazarlara nakliyatı, teknolojik gelişmeler ve ulaşım ile gerçekleşebilir. Gelişmiş ulaşım ve lojistik sistemleri, ticareti hızlandırır ve maliyetleri düşürür. Bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, dış ticaretini etkileyen en önemli unsurdur. Bir ülkenin coğrafi konumu, dış ticaretini doğrudan etkilemektedir. Özellikle liman şehirlerine sahip ülkeler, deniz ticaretinde avantajlıdır. Kara ile çevrili ülkeler ise, deniz ticaretine erişimde zorluklar yaşayabilmektedir.

Dış ticareti etkileyen çeşitli gelişmeler de dikkate alınarak çalışmamızın bölümleri oluşturulmuştur. Çalışma çerçevesinde, öncelikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kıbrıs dış ticaretinin durum değerlendirmesi yapıldı.

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tez Yazım Kılavuzu'na göre, tezimizin bölümleri Giriş'ten sonra, 4'e ayrılmaktadır. 1. Bölüm: Literatür taraması, 2. Bölüm: Yöntem, 3. Bölüm: Bulgular Tartışmalar ve Yorumlar, 4. Bölüm: Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Tezimizin 3. Bölümü, bulgular, tartışmalar ve yorumları kapsamaktadır. Kıbrıs dış ticaretinin gelişimini ve değişimini etkileyen iç ve dış gelişmeleri tespit etmek amacıyla, çalışma sekiz alt bölüm halinde düzenlenmiştir.

3.1. Bölüm: Kıbrıs kısa tarihi verilmiştir. Osmanlı idaresinin son döneminde Kıbrıs dış ticareti ele alınmıştır. İngiliz konsolos raporlarında, Kıbrıs dış ticaretine ait 1861-1877 yılları bilgileri incelenmiştir. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçiş sürecine de bu bölümde alt başlık olarak yer verilmiştir.

3.2. Bölüm: Kıbrıs Dış Ticareti 1878-1922 dönemi, iki alt bölüme ayrılarak; İngiliz idaresinin ilk dönemi 1878-1914 ve 1. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan ilhak dönemi 1914-1922 olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs politikası da alt başlıkta yer almıştır.

3.3. Bölüm: İki dünya savaşı arası dönemde, 1923-1938 yıllarında Kıbrıs dış ticareti konu edinmiştir. Lozan Antlaşması sonrasında Kıbrıs dış ticaretini etkileyen, uluslararası siyasi gelişmeler ve İngiltere'nin koloni politikalarına değinilmiştir.

3.4. Bölüm: 1938-1960 dönemi yine iki alt bölüme ayrılarak; İkinci Dünya Savaşı (1939-1946) ve savaş sonrası (1946-1959) olarak incelenmiştir. Kıbrıs dış ticaretini etkileyen uluslararası siyasi gelişmeler, İngiliz Kıbrıs politikaları, Kıbrıs içindeki siyasi gelişmeler, Kıbrıs Kalkınma Programlarına yer verilmiştir.

3.5. Bölüm: 1878-1959 yılları arasında dış ticaretin başlıca kaynakları ve üretim bilgilerine yer verilmiştir.

3.6. Bölüm: 1878-1959 yılları arasında Kıbrıs limanları ve deniz nakliyatının ele alındığı bölümdür. Kıbrıs limanlarının gelişimi ve deniz nakliyatlarındaki değişim ve gelişim incelenmiştir.

3.7. Bölüm: 1878-1959 yıllarında Kıbrıs'ta ulaşım ve altyapı çalışmaları ve gelişime yer verilmiştir.

3.8. Bölüm: 1878-1959 yılları arasında Kıbrıs'ta bankacılık, gelir ve giderleri konu edilmiştir. Kıbrıs bankacılığının gelişimi, gelir ve giderlerde değişim ve gelişim incelenmiştir.

İki büyük dünya savaşı, ekonomik krizler, uluslararası ilişkiler ve dünya ticaretindeki gelişmeler, İngiltere'nin Kıbrıs politikaları, iç gelişmeler de Kıbrıs dış ticaretine yansıyan boyutu ile çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, 1878-1960 yılları arasında, İngiliz idaresinde Kıbrıs dış ticaretini kapsamaktadır. İngiliz idaresinde 82 yıllık uzun süreçte, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimini ve değişimini tespit etmek amacıyla konu belirlenmiştir. Araştırma Osmanlı idaresinin son dönemini kapsayan 1861-1878 yılları ile başlayarak, İngiliz idaresinde geçen 1878-1960 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaretini kapsamlı ve detaylı olarak ele almaktadır. Osmanlı idaresinin son dönemi ve İngiliz idaresinde 82 yıllık dış ticaretin incelenmesi sonucunda, araştırma yaklaşık bir asırlık Kıbrıs dış ticaretini kapsamaktadır. Araştırmada, İngiliz belgeleri kullanılacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dünyanın en büyük emperyalist devleti olan İngiltere'nin yönetiminde, Kıbrıs'ta kazanımlar, kayıplar, başarı ya da başarısızlıklar nelerdir? Kıbrıs dış

ticaretinin durumu başlangıçta ve sonrasında nasıl yön değiştirdi? Kıbrıs'ın jeopolitik ve stratejik olarak önemini vurgulamak amacıyla çalışma konusu belirlenmiştir. Uluslararası ilişkilerin, ticari antlaşmaların, dünya ticareti, Akdeniz ticareti, Ortadoğu ve Uzak Doğu ticareti açısından, Kıbrıs'ın önemi nedir? 1. ve 2. Dünya Savaşı'nda askeri ve ticari yönden, Kıbrıs'ın stratejik öneminde ne gibi değişiklikler olmuştur? İngiltere'nin Kıbrıs ile ilgili politikalarındaki değişimler ve dış ticarete yansımaları nasıl olmuştur? Kıbrıs dış ticareti, ithalat, ihracat, yeniden ihraç ile ilgili İngiliz resmi belgelerinde yer alan ticari bilgiler, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Kıbrıs'ın İngiliz idarecileri tarafından hazırlanan dönem raporları, en önemli kaynaklarımız olacaktır.

Çalışma 1878-1960 döneminde İngiliz idaresi altında kalan Kıbrıs'ta, dış ticaretin gelişimi nasıl olmuştur?" sorusunu temel almaktadır. Bu problem çerçevesinde oluşan alt problemlere de cevap aranmaktadır. Çalışmada ele alınacak alt problemlerden bazıları şunlardır:

1. Kıbrıs ithalatı, ithalat yapılan başlıca ülkeler ve başlıca ticari ürünler nelerdir?
2. Kıbrıs ihracatı, ihracat yapılan başlıca ülkeler ve başlıca ticari ürünler nelerdir?
3. İngiliz idaresine geçiş sonrasında dış ticaretin gelişimi nasıldır?
4. Dünya Savaşları'nın Kıbrıs dış ticareti üzerindeki etkileri nelerdir?
5. İki savaş arası dönemde, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimi nasıldır?
6. Kıbrıs'ta yer alan İngiliz üslerinin varlığı ve Kıbrıs'ın askeri yönden stratejik önemi nedir? Dış ticaret üzerindeki etkileri nelerdir?
7. İngiltere'nin Kıbrıs politikalarının dış ticaret rakamları üzerindeki olumlu/olumsuz etkileri nelerdir? İngiliz yönetiminde Kıbrıs dış ticaret politikaları başarılı oldu mu? Hangi alanlarda ve nasıl sonuçlar alındı?
8. Kıbrıs'ta dış ticaretin başlıca kaynakları nelerdir ve üretim durumu nasıldır?
9. Kıbrıs limanlarında deniz nakliyatının gelişimi nasıl olmuştur?

10. Bankacılığın gelişimi ve gelir giderlerdeki gelişim nasıldır?

11. Ulaşım ve altyapı çalışmaları nelerdir?

Çalışmanın amacı; İngiliz idaresinde, 1878-1960 yılları arasında Kıbrıs dış ticaretinde meydana gelen değişimin, İngiliz belgeleri doğrultusunda incelenmesidir.

1.BÖLÜM: LİTERATÜR TARAMASI

1.1. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı döneminde Kıbrıs hakkında yapılmış olan çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Kıbrıs'ın 18.yüzyıl itibariyle sosyal ve ekonomik durumu, 19. yüzyıla ait Tanzimat dönemi, 19. yüzyıl başları ve sonlarında idari, siyasi, sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı ve İngiliz erken dönemlerindeki Kıbrıs'ın tarihi ile ilgili yayınlanmış çalışmalar, idari, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. Kıbrıs ile ilgili yapılan çalışmalar; genellikle Osmanlı dönemi ve İngiliz idaresine geçiş sürecinde siyasi, idari ve sosyal durumu genel olarak anlatmaktadır.

Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yönleri hakkında yapılmış olan çeşitli akademik araştırmalar bulunmaktadır. Recep Dünder'in *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Ali Efdal Özkul'un, *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*; Nuri Çevikel'in, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*; Celal Erdönmez'in, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*; Güven Dinç'in, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Haydar Çoruh'un, *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdari, İktisadi ve İçtimai Yapısı (1808-1839)*, Hasan Samani'nin, *"Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*; Nurdan Çetinkaya'nın, *Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)* çalışmaları, Osmanlı arşivi ve Kıbrıs arşivlerine dayanarak hazırlanmış olan akademik araştırmalardır. Çetinkaya'nın çalışmasında, Osmanlı idaresinin son yıllarına ait dış ticaret bilgileri, İngiliz konsolos raporlarına dayanarak verilmiştir. İngiliz idaresine geçiş ve ilk yıllarına ait, Cemil Çelik'in, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)* adlı doktora tezi de bulunmaktadır. Osmanlı, İngiliz ve Kıbrıs arşiv kaynaklarının kullanıldığı bu araştırma da İngiliz idaresinin ilk yıllarına ait önemli bilgiler verilmektedir. Ticaret ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır.

George Hill'in *Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948* adlı 4. Cildi, Kıbrıs'ın hem Osmanlı hem de İngiliz yönetimi altında geçen dönemlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Dördüncü Cilt, Kıbrıs'ın 1571'de Osmanlılar tarafından fethedilmesinden başlayarak, İngiliz yönetiminde 1948 yılına kadar adada yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlere yer vermiştir. Tarihsel

belgeler ve arşiv kaynaklarına dayanan titiz bir çalışma olması nedeniyle önemli bir eserdir. Adadaki vergiler, genel ekonomik durum ile ilgili bilgiler içermektedir. Harry Luke'un *Cyprus Under the Turks (1571-1878)* adlı eseri, Osmanlı yönetimi altındaki Kıbrıs'ın tarihini, İngiliz Konsoloslugu arşivlerine dayandırarak inceler. Eser, Kıbrıs'ın Osmanlı dönemindeki idari ve sosyo-ekonomik koşullarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Gail Dallas Hook'un *Britons in Cyprus* adlı eseri, 1878-1914 yılları arasında İngiltere'nin Kıbrıs'taki yönetimini ele alır. Hook'un doktora tezinde, 1877-1878 yıllarına ait sınırlı ticari bilgi vermiştir. Frederic Henry Fisher'in *Cyprus: Our New Colony And What We Know About It* adlı eseri, 1879 yılında Kıbrıs'ın İngiltere tarafından yeni idare edilmeye başladığı dönemde yazılmıştır. Kıbrıs'ın İngiltere'nin sömürge politikalarındaki yerini ve stratejik önemini ele almakla birlikte, sınırlı ticari bilgi verir. 1871 ve 1873 yıllarında Konsolos Lang ve Riddell'in raporları doğrultusunda, Kıbrıs ticareti ile ilgili bilgileri vermiştir. İngiliz idaresinin erken dönemindeki ticari bilgileri, konsolos raporlarına dayanarak vermiştir. Dwight E. Lee'nin *Great Britain and The Cyprus Convention Policy of 1878* adlı çalışması, Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri sürecini ve bu politikanın arka planını detaylı bir şekilde ele alır. Sir Samuel Baker, *As I Saw It In 1879*, adlı eserinde İngiliz idaresinin ilk yılındaki ticari verileri ve hemen öncesindeki birkaç yılı vererek, bazı bölgelerde karşılaştırma yapmıştır. Kaptan James Orr, *Cyprus Under British Rule* adlı eserinde; konsolosların verdiği 1879 yılı ticaret rakamlarını vermiştir. Ayrıca İngiliz idaresinin erken döneminde, Kıbrıs limanları ve yapılan çalışmalara da kısaca değinmiştir.

Ahmet C. Gazioğlu'nun, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878), 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış; İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleleri; İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler* adlı eserleri de önemli kaynaklardır. Kıbrıs hakkında idari, siyasi ve sosyal konuları içermektedir. Rıfat Uçarol'un, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması Ada'nın İngiltere'ye Devri* adlı eseri, İngiliz idaresine geçişe ışık tutmaktadır. Salahi R. Sonyel'in, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", başlıklı makalesi yine İngiliz idaresine geçiş ele almaktadır. Soyalp Tamçelik'in, *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçiş (1878-1919)* adlı eseri de önemli akademik çalışmalar arasındadır. İngiliz idaresine geçiş konusunda başvuru kaynakları arasındadır. Şükrü Sina

Gürel'in İngiliz Arşivi'nden yararlandığı, *Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, isimli eseri iki cilt olup 1878-1960 yılları arasını kapsamaktadır. Siyaset ağırlıklı bir eserdir. Kıbrıs tarihi ile ilgili başvuru kaynaklarından.

Kıbrıs ticareti ile ilgili çalışmalar: Gökhan Kaya'nın, "*Osmanlı Tanzimat Dönemi ile Erken İngiliz Dönemi Arasında Kıbrıs Dış Ticareti Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi*" başlıklı makalesinde, The Cyprus Gazette ve araştırma eserlerden yararlanmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz idaresindeki 1879-1898 yıllarını kapsayan yirmi yıllık sürede, Osmanlı dönemine oranla ithalat %848, ihracat ise %466 oranında arttığını belirtmiştir. Hasan Samani'nin, "Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti" makalesi de ticaret ile ilgili nadir çalışmalardandır.

Ekonometrik çalışmalara da konu edilen Kıbrıs ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Rodney Wilson, *Cyprus and the International Economy*, adlı eserinde dış ticaret ile ilgili İngiliz erken dönemi yıllarına ait az bilgi verirken, İngiliz idaresi sonrasını içeren bir çalışmadır. Meyer, A. J.'nin, *The Economy of Cyprus*, adlı eseri ekonometrik çalışmadır.

Kıbrıs hakkında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Sözkonusu çalışmaların sayısı bibliyografya oluşturacak kadar fazladır. Kıbrıs ile ilgili tarih, coğrafya, ekonomi, uluslararası ilişkiler, askeri, kültürel ve toplumsal, arkeolojik vb. hemen hemen her alanda yapılmış çalışma (kitap, makale, bildiri vb.) bulunmaktadır.

Ayrıca YÖK Tez Kataloğu taramasında uluslararası ilişkiler, siyaset, coğrafya vd. bilim dallarında da Kıbrıs hakkında yapılmış çeşitli tez çalışmaları bulunmaktadır. İngiliz idaresinin ilk dönemine ait yapılan araştırmalar, 1914 yılında Kıbrıs'ın ilhakı ile sonlandırılmıştır. Kıbrıs'ın sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, 1878-1960 dönemi Kıbrıs dış ticareti ve dış ticarete I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı yıllarının etkilerini gösteren kapsamlı ve detaylı çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmamız Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi ile 1878 yılı itibarıyla başlayarak, İngiliz yönetiminin sona ereceği 1960 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaretini kapsamaktadır. Osmanlı idaresinin son döneminde Kıbrıs dış ticareti de İngiliz idaresinde dış ticaretin karşılaştırılması ve değerlendirebilmesi için çalışmanın ilk bölümünde yer alacaktır.

2. BÖLÜM: YÖNTEM

2.1. KULLANILAN ARŞİV KAYNAKLARI VE YÖNTEM

Tez çalışmasının temel kaynakları, İngiliz resmî belgeleri ve kaynaklarıdır. Kıbrıs dış ticaretine ait 1878-1960 yıllarına ait ticari veriler, Kıbrıs'ın İngiliz idaresi ve Koloni Ofisi'nin hazırladığı raporlardan elde edilmiştir. Elde edilen veriler tablo haline getirilerek değerlendirilmiştir. İngiliz kaynaklarında dış ticaretle ilgili verilen bilgilere göre, sistematik ve kronolojik olarak bilgiler düzenlenmiştir. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz yöneticilerinin raporları, İngiliz akademisyenlerinin, uzmanlarının, askerlerinin raporları, resmi yazışmalar, istatistikler çalışmanın temel verilerinin alındığı kaynaklardır. Ayrıca Koloni Ofisi'nin rapor ve yıllıklarında yer alan bilgiler doğrultusunda, çalışma temel verilerini düzenlemek için öncelikle veri başlıkları belirlenmiştir.

Kıbrıs dış ticareti; ithalat, ihracat, yeniden ihraç ve toplam dış ticaret temel veri başlıklarıdır. İngiliz kaynaklarında dış ticaret genel ülke dağılımı; İngiltere, İngiliz kolonileri ve yabancı devletler olarak yapılmıştır. Kıbrıs hakkında hazırlanan rapor ve istatistiklerde, yabancı devletler başlığı altında, başlıca ülkeler belirlenmiştir. Dış ticaret ürünleri de yine İngiliz kaynaklarında yer aldığı şekli ile gruplandırılmış olarak düzenlenmiştir. Başlıca ticari ürünler de belirlenerek, çalışmada yer almıştır. Ticari rakamlar tablolar halinde bölüm başlıklarına göre düzenlenerek, ardından grafikleri oluşturuldu. Son olarak tablo ve grafik verilerinin yorumlanması ve değerlendirilmesi yapıldı. Dış ticaretin gelişimi ya da değişimini tespit etmek üzere, özellikle karşılaştırmalar yapmak amacıyla; yıllık yüzdelik değişimler, yüzdelik oran hesaplaması gibi istatistiki yöntemler kullanıldı. Dış ticaretle ilgili sayısal verilerin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında, dış ticareti olumlu ya da olumsuz etkileyen gelişmelere de yer verildi. Dış ticaret sadece iki ülke arasında yapılan alım satım faaliyeti gibi görünse de çok boyutlu bir alan olduğu da görüldü.

Tez çalışmasının kaynakları: Kıbrıs'ta bulunan İngiliz idarecileri tarafından hazırlanan resmi raporlar ve istatistikler, İngiliz Koloni Ofisi tarafından hazırlanan raporlar ve istatistiklerle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamanın nedeni, çok uzun bir

dönemin çalışma kapsamında olmasıdır. Ayrıca Kıbrıs yöneticileri ve İngiltere arasında yapılan yazışmalar da konu gereğince kullanılmıştır. Bu sınırlamanın nedeni, dış ticaret ile ilgili başta ithalat, ihracat bilgilerinin sözkonusu raporlarda ve istatistiklerde yer alması ve tezimizin temel verilerini içermesidir. Raporlar İngiliz Koloni yönetimi tarafından her yıl hazırlanması istenen ve tüm kolonilerinden toplanan rapor ve istatistiklerdir.

İngiliz Belgelerinde Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1960) başlıklı tez konumuz ile ilgili yapılan araştırmada, 1878-1960 dönemine ait kaynakların tespiti ve kaynaklara erişim sorununu aşmak zaman almıştır. Daha sonra ise İngilizce'den çeviri, bilgilerin çok fazla ve çalışılan dönemin çok uzun olması karşılaşılan en büyük güçlütür. 2. Dünya Savaşı yıllarında Kıbrıs raporları, istatistikleri ve diğer yıllıkları da 1938-1946 yılları arasında yayınlanmamıştır. 1. Dünya Savaşı yıllarında raporların neredeyse istatistiki liste haline dönüşmesi zorlukları, ticari verilere ulaşırken yaşanan sorunlardır. Oldukça uzun bir dönem olan çalışmamızda, İngiliz resmi kayıtlarının, özellikle istatistiklerin çok detaylı olması, 82 yıllık süreç içinde ticari verilerin gruplandırılması ve sınırlandırılmasını zorunlu kılmıştır. Dış ticaret ve genel dağılımı (ithalat, ihracat ve kaynaklarda yer aldıkça yeniden ihraç), İngiltere, İngiliz Kolonileri, diğer/yabancı devletler olarak üç ana gruba ayrıldı. Dönemin kaynaklarında gruplandırılmış ticari ürünlerin yer alması nedeniyle, bu gruplandırma kullanıldı. Kıbrıs ticaretinde diğer/yabancı devletlerin hangileri olduğunun belirlenmesinde, kaynaklarda yer alan başlıca ülkeler alt başlıkları kullanılarak verildi. Başlıca ülkelerin belirtilmediği durumlarda, istatistiklerden yararlanılarak hesaplamalar yapıldı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönemi itibarıyla başladığımız çalışma ile 1861 yılından 1959 yılına kadar, kaynaklardaki bilgilerin sistematığının farklı olması, zaman zaman ulaşılan raporlarda aranan bilgilerin yer almadığı dönemler olmuştur. Kıbrıs'ta yer adlarının, İngilizce ya da Rumca olması da yaşanan önemli zorluklardan birisidir. İngiliz idaresine geçiş sonrası, ağırlık ve ölçü birimleri de ayrı bir sorun oluşturmuştur. Osmanlı ağırlık ve ölçü birimlerinin kullanıldığı Kıbrıs'ta, İngiliz ölçü birimlerinin kullanılmaya başlaması karışıklık meydana getirmiştir. İngiliz İmparatorluk ölçü birimleri kullanılmaya başlamıştır. İngiliz İmparatorluk Sistemi 1824'ten başlayarak, 1965'e metrik sistemin benimsenmesine kadar, Büyük Britanya'nın resmi olarak kullanılan geleneksel ağırlık ve ölçü birimleridir. Sömürgelerinde ise, yerel ölçü birimleri kullanılmaya

devam etmiştir. Kıbrıs'ta İngiliz idaresi tarafından ağırlık ve ölçüler ile ilgili olarak 1879, 1890, 1930 yıllarında yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak yerel olarak kullanılan ölçü birimleri de kullanılmaya devam etmiştir. Kıbrıs'ta ölçü birimleri ile ilgili ilk yasal düzenleme, 10 Mart 1879'da The Cyprus Gazette'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. İkinci düzenleme, 1890 Ağırlıklar ve Ölçüler Kanunu, 10 Ocak 1890'da yayınlandı. Kıbrıs genelinde ağırlık ve ölçülerin hesaplanmasında kanunda belirtilen ölçü birimleri kullanılması kararı alındı. Kıbrıs'ta alan ölçü birimi olarak dönümün hesaplanmasında, bölgelere göre değişiklik olması nedeniyle, standart hale getirilmesi için 1901 yılında yasal düzenleme yapıldı. İngiliz İmparatorluk Standardına uygun olarak; 1 dönüm, 1600 yarda karelik alanı temsil edecekti. Kıbrıs'ta ise yerel olarak dönümün hesaplanması, bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Üçüncü düzenleme 1890 tarihli Ağırlık ve Ölçüler Kanunu esas alınarak, 1930 tarihli Ağırlıklar ve Ölçüler Kanunu yürürlüğe girdi. Genel anlamda 1890 düzenlemeleri aynı kalırken, az sayıda ölçü birimi eklendi. İngiliz idaresinin son yıllarında da bazı ölçü birimleri (örnek olarak dönüm) değişti. Çalışmamızda ait olduğu dönemin yasal düzenlemesine uygun olarak, ağırlık ve ölçü birimi karşılıkları dipnotlarda verilmiştir.

Araştırmamıza, Osmanlı döneminde 1861-1877 yılları arasında, Kıbrıs'ta bulunan İngiliz konsoloslarının hazırladığı ticari raporlar dahil edilmiştir. 1861-1877 yıllarında Kıbrıs İngiliz Konsolosların görev yaptıkları tarihler şöyledir:

1861-1862: İngiliz Konsolos Yardımcısı Vekil Konsolos Robert Hamilton Lang,

1862-1863: İngiliz Konsolos Vekili Horace White,

1864: İngiliz Konsolos Dominic Ellis Colnaghi,

1865-1868: İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith,

1896: İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith,

1870-1871: İngiliz Konsolos Yardımcısı Robert Hamilton Lang,

1872-1875: İngiliz Konsolosu W. Riddell,

1876: İngiliz Konsolos Yardımcısı Pierides,

1877: İngiliz Konsolos Watkins.

İngiliz idaresine geçişin ardından, Kıbrıs Yüksek Komiserlerinin hazırladığı yıllık raporlar temel verilerin alındığı kaynaklardır. Kıbrıs'ın 1878-1925 yılları arasındaki İngiliz idarecileri ve görev yaptıkları yıllar şöyledir:

Lord John Hay (geçici): 12 Temmuz 1878 -22 Temmuz 1878,

1878-1879: Sir Garnet Joseph Wolseley,

1879-1886: Sir Robert Biddulph,

1886-1892: Sir Henry Ernest Gascoyne Bulwer,

1892-1898: Sir Walter Joseph Sendall,

1898-1904: Sir William Frederick Haynes Smith,

1904-1911: Sir Charles Anthony King-Harman,

1911-1915: Hamilton Goold-Adams,

1915-1918: Sir John Eugene Clauson,

1918-1925: Sir Malcolm Stevenson.

Kıbrıs'ın 1925 yılı sonrasında, ada yönetimi valiler tarafından yürütülmüştür. Kıbrıs Valileri, 1925-1959 yılları arasında ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda her yıl kapsamlı rapor hazırlamışlardır. Bu raporlar temel kaynaklar olarak kullanılacaktır. Kıbrıs'ın bu dönem görev yapan valileri ve görev yaptıkları yıllar şöyledir:

1925-1926: Sir Malcolm Stevenson,

1926-1932: Sir Ronald Storrs,

1932-1933: Sir Reginald Edward Stubbs,

1933-1939: Sir Herbert Richmond Palmer,

1939-1941: William Denis Battershill,

1941-1946: Charles Campbell Woolley,

1949-1946: Reginald Fletcher,

1949-1954: Sir Andrew Barkworth Wright,

1954-1955: Sir Robert Perceval Armitage,

1955-1957: Sir John Alan Francis Harding,

1957-1960: Sir Hugh Mackintosh Foot.

Kıbrıs yıllık raporları, Cyprus Blue Book istatistik yıllığı (1878-1948), Colonial Office List (1882-1959) gibi yıllıklar temel verilerin alındığı diğer kaynaklardır. British House of Common Parliamentary Papers, Foreign Office, Colonial Office kayıtlarında, çalışma dönemine ait ithalat, ihracat, toplam dış ticarete ait verileri içermesi ise, çalışmanın amacına uygun bilgilerin toplanmasına yardımcı olmuştur. Kıbrıs dış ticareti ile ilgili çalışmamızın temel kaynakları bu raporlardır. House of Common Parliamentary Papers Online veri tabanı, İngiliz, Amerikan, Yunan elektronik arşiv ve kütüphaneleri, archive.org, Google books kaynak erişimi sağladığımız başlıca internet platformlarıdır. Ayrıca Türkiye kütüphaneleri, YÖK Tez Kataloğu, Proquest Dissertation and Thesis veritabanı ve diğer elektronik veritabanlarında literatür taramaları yapılmıştır.

Literatür taraması yapılan ve elde edilen belgeler kronolojik olarak tamamlandı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde İngiliz konsoloslarının hazırladığı yıllık ticari raporlar, Kıbrıs'ın İngiliz idarecileri tarafından hazırlanan yıllık raporlar, 1887/1888-1938 yılına kadar Cyprus Blue Book serisi, 2. Dünya Savaşı sonrasında 1946 da son sayısı yayınlanmıştır. 1883-1959 dönemi Colonial Office raporlarında yer alan bilgiler çalışmamızın temel ticari verilerine kaynaklık edecektir. The Cyprus Gazette ise dönemin resmî gazetesidir. 1878-1960 dönemi ticaret ile ilgili alınmış resmi kararlar ve uygulanan yasal mevzuat konusunda bilgiler içermektedir. İkincil kaynakların da bu çalışma döneminde, birincil kaynaklardan elde edilen verileri desteklemek üzere literatür taramaları yapılarak, bir kısmına erişim sağlanmış ve değerlendirmeye alınmıştır. Kaynaklara ulaşıldıktan sonra, çevirileri yapıldı, veriler tablolar halinde düzenlendi. Tabloların kolay anlaşılabilmesi için, grafiklerden yararlanıldı. Daha sonra yorumlar, değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

3.BÖLÜM: BULGULAR, TARTIŞMALAR VE YORUMLAR

3.1. OSMANLI İDARESİNİN SON DÖNEMİNDE KIBRIS DIŞ TİCARETİ

3.1.1. Kıbrıs'ın Kısa Tarihi

Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'in kuzeydoğusunda yer almakta ve Türkiye ile Kıbrıs arasındaki uzaklık yaklaşık 70 km'dir. Diğer ülkelere uzaklığı; Suriye'ye 100 km, Mısır'a 370 km, Rodos'a 400 km ve Yunanistan sahillerine uzaklığı 800 km'dir.¹ Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya'dan sonra, Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Kıbrıs, 34° 33' ve 35° 41' kuzey enlemleriyle 32° 17' ve 34° 35' doğu boylamları arasında, yüzölçümü 9.251 km²'dir.²

Kıbrıs Adası, Batı dillerinde çeşitli dönemlerde "Cyprus", "Cypre", "Chypre", "Gipros" ve "Cypren" olarak adlandırıldı. Türkçe'de Kıbrıs, Arapça'da "Kubrus" (Kubruş) Ada'ya verilen diğer adlardır. Adada bulunan madenlerden birisi olan bakır madeninin, Latince "Cuprum" ve batı dillerinde "Copper" olmasından kaynaklandığı görüşü de hakimdir.³ Kıbrıs adının, yeryüzünün tanrıçası Kibele adından geldiği de başka bir görüştür. Adada bu tanrıça, Kipris olarak anılmakta ve bu nedenle Kıbrıs adının buradan geldiği varsayılmaktadır. Ada'nın bitkisel zenginliğinin ürünü olan ve yaygın olarak yetişen kına çiçeğinin İbranice adının Kopher olması, adının buradan kaynaklandığına yönelik de görüş bulunmaktadır.⁴ Kimi tarihçilere göre, Kıbrıs sözcüğü, Latince'deki "Cypress (selvi)" sözcüğünden gelmektedir. Diğer bir görüş ise, bir zamanlar Kıbrıs'ta yaygın olarak yetişen kına çiçeğinin İbranice adı olan "Kopher" Kıbrıs'a isim olmuştur.⁵ Asurlularda "Yatnana" yeva "Ya" adı verilmiştir. İbranilerde "Kittim" olarak anılmıştır.⁶ Kıbrıs'ın bilinen en eski adı ise Alaşiya'dır. M.Ö. II. Bin yıllarına ait çıkarılan kitabelerde, Alaşiya olarak geçmektedir.

¹ Besim Darkot, "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. VI (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001), s.672-673.

² Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs* (Lefkoşa: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1988), s.1; Cevat Rüştü Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri* (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1971), s.41.

³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000), s.3.

⁴ Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi* (Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993), s.8.

⁵ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.39-40.

⁶ Vergi Bedevi, *Kıbrıs Tarihi* (Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarih Kurumu, 1966), s.13.

Muhtemel anlamının bakır ülkesi olduğu da kabul edilmektedir. Bunun nedeni, Bronz Çağı'nda bakır üretimi ve ticaretinin yapılmış olmasıdır. Hitit döneminde işletilmeye başlanan bakır madenleri, Akdeniz bölgesine ihraç edilmeye başlamıştır. Hitit döneminde Kıbrıs, sürgün yeri olarak kullanılmıştır.⁷ Homeros'ta itibaren Yunan, Batı dünyası ve diğer kültürlerde “Kypros” adı kullanılmıştır.⁸

Kıbrıs Adası'nın doğuda Zafer Burnu ile batıda Arnavut Burnu arasındaki uzaklık 141 mildir. Kuzeyinden Kormacit Burnu ile güneydeki Gata Burnu arası ise 60 mildir. Coğrafi özellikleri itibariyle, Ada üç farklı iklim ve bitki örtüsüne sahiptir. Kormatiki Yarımadası, Karpazlara uzanan dağların oluşturduğu bölge kuzeyde, Larnaka Körfezi ile Omorfo arasındaki güneye yayılan dağlar ve Trodos dağları güneye yayılmaktadır. Üçüncü bölge, dağların arasında kalan bölge ve bu çukurun ortasında Lefkoşa bulunmaktadır. Bu bölgenin doğusu Mesarya Ovası, batısı Omorfo Ovası'dır.⁹ Kıbrıs Adası'nın başlıca limanları: Magosa (Mağusa), Tuzla (Larnaka), Leymosun (Limasol), Baf, Girne, Poli, İksara ve Poli'dir.¹⁰ Kıbrıs'ın başlıca akarsuları, Mağusa Körfezi'ne akan, Kanlıdere (Pedios) ve Çakıllı (Yalias) deresidir. Bunların dışında; Omorfo (Morfu) Körfezi'ne akan Maratasa deresi, Piskopu körfezine dökülen Diarizo deresidir. Ayrıca Ezusa, Yermasoya, Kuris ve Xeropotamos (Kurium) dereleri de bulunmaktadır.¹¹ Kıbrıs'ta birçok küçük göl bulunmaktadır. Larnaka ve Limasol şehirlerinin güneybatısında tuz gölleri vardır.¹² Diğer göller; Tuzla'daki Tuz gölü, Ağratur'daki Ağratur gölü, Sotira ile Paralimni arasındaki Paralimni gölüdür. Larnaka tuz gölü ekonomik açıdan önemlidir.¹³

Kıbrıs'ta genellikle Akdeniz iklimi hâkimdir. Kıbrıs, iklim sınıflandırılmasında, yarı kurak iklim kuşağında yer almaktadır. Akdeniz adası olarak yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı olarak geçmektedir. Coğrafi yapısından itibariyle kıyı ve iç kesimler arasında da iklim farklılıkları bulunmaktadır. Yıllık ortalama hava sıcaklığı 19 C°'dir.¹⁴ Kıbrıs'ta ılıman Akdeniz iklimi olması

⁷ Hakeri, *Ön. ver.*, s.37; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.8.

⁸ Heredotos, *Heredot Tarihi*. Çeviren: M. Ökmen (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), s.191-199.

⁹ Zeki Koday, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'nin Coğrafi Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.2 (1995), s.17-45.

¹⁰ Hakeri, *Ön. ver.*, s.9.

¹¹ Ahmet Gazioğlu, *Yavru Vatan Kıbrıs* (Lefkoşa: Hür Fikir Yayınları, 1960a) s.10.

¹² *Aynı.* s.8.

¹³ Işın Demirkent, “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:25 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), s.371; Hakeri, *Ön. ver.*, s.12.

¹⁴ Koday, *Ön. ver.*, s.24-25; Güven Dinç, “Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2010), s.1.

nedeniyle, farklı ürünler yetişmektedir. Arpa, buğday gibi tahılların yanı sıra, keçiboynuzu, tütün, pamuk, zeytin, narenciye (portakal, limon) Kıbrıs'ta yetiştirilen başlıca ürünlerdir.¹⁵

Kıbrıs'ta ilk iskân Neolitik dönemde başlamaktadır. Bu dönemde insanlar toplayıcılıktan ya da avcılıktan tarıma geçmişlerdir.¹⁶ Eski Mısır ve Hitit dönemi kaynaklarında Kıbrıs (Alaşa) 'ın adının yer alması nedeniyle, erken dönemlerden itibaren siyasi olayların içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Alaşa Şehir Devleti ve Mısır arasında ticari ilişkiler de bulunmaktadır.¹⁷ Bir dönem Mısır egemenliğini tanımak zorunda kalan Kıbrıs, M.Ö. 1324 yılında Kral Muvattaliş'in adayı ele geçirmesiyle Hititler'in hakimiyetine girmiştir.¹⁸ Yaklaşık bir asır süren Mısır hakimiyeti döneminde, Mısır Firavun'u III. Tutmosis adayı askeri bir üs olarak kullanmıştır.¹⁹

Kıbrıs coğrafi konumu ve stratejik önemi nedeniyle, tarih boyunca farklı devletlerin hakimiyet mücadelesi verdiği bir ada oldu. Hitit ve Mısır sonrasında, Akalar, Dorlar, Fenikeliler, Asurlar, Persler, Makedonlar ve Pitolemeler adada hakimiyet kuran diğer kavimlerdir.²⁰ Roma İmparatorluğu doğuya doğru yayılma siyaseti sonucunda Kuzey Afrika, Makedonya, Anadolu ve Suriye'yi hakimiyeti altına aldı. Kıbrıs'ı da M.Ö.58'de egemenlik sahasına dahil etti. İdari olarak Kilikya eyaletine bağlandı.²¹ Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorluğu olarak M.S. 395'te ayrılması sonucunda, Kıbrıs Doğu Roma İmparatorluğu'na (Bizans) bağlandı.²² Bu dönemde Hristiyan dini resmileşerek, Kıbrıs'ta Ortodoks Kilisesi kuruldu.²³ Kıbrıs, 1191 yılında Roma İmparatorluğu'ndan ayrılışına kadar, Bizans Eyaleti olarak kalmıştır. Halife Osman döneminde, 649 yılı ilkbaharında Suriye Valisi Muaviye'nin Mısır Valisini sefere çağırmasıyla Kıbrıs'a sefer düzenlendi. Kıbrıs'ın merkezi Konstantia önünde karaya

¹⁵ Gazioğlu, *Ön. ver.*, s.10.

¹⁶ Stavros Panteli, *A History of Cyprus, from Foreign Domination to Troubled Independence*, (London: East-West Press, 2000), s.9.

¹⁷ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), s.199.

¹⁸ Afif Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri* (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1971), s.106.

¹⁹ İnan, *Ön. ver.*, s.199.

²⁰ Bedevi, *Ön. ver.*, s.25-53; Hakeri, *Ön. ver.*, s.13-79.

²¹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çev. Suat Kemal Angi (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), s.405.

²² Bedevi, *Ön. ver.*, s.59.

²³ Hakeri, *Ön. ver.*, s.90-91.

çıkarak, şehir kuşatıldı. Vergi ödenmesi (7200 altın) ve Müslümanlara saldırılmaması şartıyla şehir ele geçirildi. Kıbrıs'ın Bizans ile ilişkileri kesmemesi nedeniyle, 654 yılında ikinci sefer düzenlendi. Lapithos şehrine 12 bin kişilik askeri birlik yerleşti. 685 yılında Halife Abdülmelik, Bizans İmparatoru ile anlaşarak, Kıbrıs vergilerini paylaşmaya karar verdi. Anlaşma 695 yılına kadar devam etti. Girit'in 961 yılında Bizans hakimiyetine girişinin ardından, Kıbrıs'ta Bizans egemenliğine girdi. Böylece Kıbrıs'ta Müslüman Arap ve Bizans mücadelesi, 10. yüzyıla kadar devam etti.²⁴

Haçlı seferlerinin başlaması ve Kudus'ü ele geçirmek için seferler düzenlediği dönemde, Kıbrıs Bizans egemenliğindeydi. Doğu Akdeniz'de Haçlılar ve Bizanslılar yakın ilişki kurdu. Haçlı seferleri sırasında, Kıbrıs'tan lojistik destek verilerek, askeri bir üs gibi kullanıldı. İlişkilerin 1184'te bozulmasının ardından, Bizans İmparatoru'nun yeğeni Isaakios Komnenos Kıbrıs'ı ele geçirdi. Bizans'a karşı isyan ederek, bağımsızlık ilan etmiştir.²⁵ Kıbrıs'ın haçlıların idaresinde girişinde ise, İngiltere Kralı Richard önemli rol oynamıştır. Üçüncü Haçlı Seferi için yola çıkan İngiltere kralı Richard, Kıbrıs'ı ele geçirmiştir.²⁶ Kıbrıs'ı Mayıs 1191'de ele geçiren İngiltere Kralı, kendisi Filistin'de seferde olduğu dönemde, ada yönetimi için iki İngiliz görevlendirmişti. Daha sonra güven duyduğu Templier şövalyelerine, Kıbrıs adasını satmaya karar verdi. Templier şövalyelerine 40 bin peşin, 100 bin besant altın karşılığında sattı.²⁷ Templier Şövalyeleri, kötü yönetimleri altında çıkan isyan sonrasında Kıbrıs'ı idare edemeyip, Kral Richard'a iade etti. Bunun üzerine Kral Richard, Akka'da kral seçilemeyen Guy de Lusignan'a, aynı şartlarda Kıbrıs adasını sattı. Böylece Kıbrıs'ta üç yüz yıl süren Lusignan hakimiyeti başladı. Haçlı seferleri ile kutsal topraklara gelen Lusignan ailesi, Kıbrıs'ın egemenliğini elde etmiştir.²⁸ Lusignan idaresi, Kıbrıs'ta Latin başpiskoposluğunu Lefkoşa merkezinde kurarak, Katolik inancını da yaymaya başladı.²⁹

İskenderiye'ye düzenlenen son Haçlı seferi sonrasında, Kıbrıs Krallığı'na karşı Sultan Baybars 1426 yılında, güçlü bir donanma ile saldırı düzenledi. Kıbrıs'ın

²⁴ Demirkent, *Ön. ver.*, s.371.

²⁵ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev.: Tevabil Alkaç (İstanbul:Alfa Yayınları, 2016) s.496.

²⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), s.377.

²⁷ Malcolm Barber, *Tapınak Şövalyelerinin Tarihi*, Çev.: Berna Ülner (İstanbul: Kalcı, 2006), s.189-190.

²⁸ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1997), s.156-160.

²⁹ Ali Efdal Özkul, "Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)", (Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s.34-35.

önemli şehirleri zapt edildi. Kıbrıs Kralı Janus esir alınarak, Kahire'ye götürüldü. Ancak bu olaydan sonra da Kıbrıs Krallığı'nın, Anadolu sahillerine saldırıları devam etti. Memlukler tarafından daha sonra Kıbrıs idaresi, alınacak vergi karşılığında Venedik idaresine bırakıldı. Kıbrıs 1489'dan 1571'de Osmanlı fethine kadar, Venedik hakimiyetinde kaldı.³⁰

Osmanlı Devleti, Venediklilerin elinde bulunan Akdeniz'deki önemli adaları 15'inci yüzyılın sonları ile 16'ncı yüzyılın ilk yarısında ele geçirmiştir.³¹ Osmanlı Devleti'nin Rodos adasını 1522 yılında fethi ve kuzey Afrika'da hakimiyet kurması ile Akdeniz hakimiyetini büyük oranda ele geçirdi. Kıbrıs adası Osmanlı Devleti'nin güvenliği nedeniyle stratejik açıdan önem kazandı. Kıbrıs'taki korsanlar, adayı üs olarak kullanıyordu. Korsan faaliyetleri ile Türk denizciliğinin güvenliğini tehdit ediyorlardı.³² Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ın fethi için çeşitli nedenler öne sürülmüştür. Dini, askeri, ticari ve stratejik olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs fethi için nedenleri bulunmaktadır. Kıbrıs'ın İslam toprağı olduğuna dair, Ebussud Efendi'nin fetvası önemlidir. Mekke ve Medine'ye yapılan Hac yolculuklarının da güvenliği tehdit altındadır. II. Selim döneminde, Kıbrıs'ın fethedilmesi, Osmanlı deniz politikasının odak noktası olmuştur. Osmanlı Devleti sefer hazırlıklarına başlamıştır.³³ Osmanlı Devleti Kıbrıs seferi kararını alarak, vezir Lala Mustafa Paşa'yı sefer serdarlığına atadı.³⁴ Osmanlı Devleti'nin başlattığı Kıbrıs seferi, 3 Temmuz 1570'te Tuzla'nın, 9 Eylül 1570'te Lefkoşa'nın alınması ile sonuçlandı. Lefkoşa'nın ele geçirilmesinin ardından, Girne ve Baf halkı kendi istekleriyle Osmanlı egemenliğini kabul etti.³⁵ Venediklilerin elindeki kalan son kale Mağusa da kuşatma altına alındı. Uzun süren kuşatmanın ardından, yaklaşık bir yıl sonra 1

³⁰ Ebru Altan, *Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)*, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, K. Çiçek ve S.Koca, Cilt:6 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2002), s.699.

³¹ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Cilt-Sayı: XXIX-113(1965), s.78.

³² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt:1, (2. Baskı İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), s.244.

³³ Feridun Bilgin, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, Cilt-Sayı: 6-1(2015), s.80-83.

³⁴ Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Belleten*, Cilt: C.XXII (Temmuz, 1958), s.574.

³⁵ Harid Fedai, *Fethiye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1997), s.132.

Ağustos 1571'de Mağusa da fethedildi. Kıbrıs'ın fethi tamamlanarak, Türk hakimiyeti kuruldu.³⁶

Anadolu, Suriye ve Mısır egemenliği için stratejik bir üs olan Kıbrıs, Hristiyanların elinden alınmış oldu. Doğu Akdeniz'de güç hakimiyetinin kazanılması açısından, siyasi, askeri, ekonomik ve dini nedenlerle Osmanlı Devleti tarafından Kıbrıs fethedildi. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz deniz ticaret yollarında güvenliği sağlama zorunluluğunu doğuran nedenlerin başında; Kıbrıs, Malta, Rodos ve Girit'te bulunan korsan faaliyetleri yer almaktadır.³⁷ Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Suriye ve Mısır'daki genişleme sonrasında, Doğu Akdeniz'de Türk hakimiyetini tamamen sağlamanın son adımı Kıbrıs'ın fethidir.

Kıbrıs fethin ardından idari açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı, merkezi Lefkoşa olan Beylerbeyliği halini aldı.³⁸ İdari ve adli olarak on altı kaza oluşturuldu. Bu kazalar: Lefkoşa, Tuzla, Leymosun (Limasol), Mesarya, Karpas, Piskopu, Mağusa, Gilan, Pendaya, Omorfa, Girne, Evdim, Hirsofu, Baf, Kukla ve Lefke'dir.³⁹

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'de güç hakimiyeti savaşı devam ediyordu. Girit'in fethi, Kıbrıs ticaretini olumsuz yönde etkileri. Kıbrıs'ın coğrafi ve iklim şartları kuraklık ve çekirge istilasası gibi doğal afetler, Kıbrıs'ta halkın ayrılması ile alınan vergiler düştü. Nüfusun azalması sonucunda Osmanlı Devleti'ne ödenecek vergiler ödenemeyecek duruma gelmişti. Bu gelişmeler sonrasında, Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlı sancaklar 1640'ta kaldırıldı. 1670 yılında, Kıbrıs Cezayir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ne ilhak edilerek bir sancak haline getirildi. Kıbrıs'a atanan Kaptan Paşalar uhdesinde, atanan mütesellim tarafından idare edilmeye başladı.⁴⁰ 1703 yılına kadar kaptan paşalar uhdesinde mütesellimler tarafından idare edildi. 1703-1730 yılları arasında Kıbrıs sadrazamlara has olarak verildi. Bu dönemde mütesellim ve muhassıllar tarafından yönetildi.⁴¹ 1738'de merkeze bağlı paşalık

³⁶ Nuri Çevikel, *Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)* (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006), s.67-69.

³⁷ Özkul, *Ön. ver.*, s.6-10.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: III/I (4. basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s.10-14.

³⁹ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, Cilt-Sayı:53-206 (1989), s.248-249.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s.421; Harry Charles Luke, *Cyprus Under the Turks (1571-1878)* (London: Clarendon Press, 1989), s.30; Recep Dünder, "Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998), s.85; Dinç, *Ön. ver.*, s.125-126.

⁴¹ Özkul, *Ön. ver.*, s.13-15.

statüsü kazandı. Böylece Kıbrıs bağımsız bir eyalet statüsü ile muhassıllar tarafından idareye devam edildi. 1748-1785 Kıbrıs Hassı Mukataası olarak, muhassıl ya da mütesellimler atandı. 1826-1839 yılları arasında da muhassıllar tarafından idare edildi.⁴² Kıbrıs 1839'dan sonrasında idari amiri kaymakam olarak, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlandı ve 1854'e kadar kaymakamlar tarafından idare edildi. Tanzimat döneminde, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı sancaktır.⁴³ 1861'de şikayetler üzerine, İstanbul'a bağlı bağımsız mutasarrıflık olarak idare edilmeye başladı.⁴⁴ 1867'de yayınlanan Vilâyet Nizamnamesi sonrasında, Kıbrıs 9 Şubat 1868'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne ilhak edildi. Kıbrıs Tuzla, Leymosun (Limasol), Magosa (Mağusa), Baf, Girne ve Değirmenlik olmak üzere altı kazadan teşkil edilmiştir. Bu altı kazaya, kaymakamlar tayin edilmiştir. Kaymakamlara ayrıca vergi toplama vazifesi de verilmiştir. Bu kazalarda 1870'te idare meclisleri de kurulmuştur.⁴⁵ 1871'de Vilayet Nizamnamesi uyarınca, Kaza İdare Meclisleri bünyesinde kaymakam, kaza mal müdürü, kaza naibi, katib, müftü, iki müslüman iki gayrimüslümandan oluşan meclisle, yönetim ve yargı işleri idareye başlandı. 1877'de yine Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti sancağı haline getirildi.⁴⁶

3.1.2. Osmanlı İdaresinin Son Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti

Osmanlı Devleti ekonomisi tarıma dayalı idi. Kıbrıs ekonomisi de tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Kıbrıs halkının başlıca gelir kaynakları hem sulu hem de kuru arazi imkanlarıyla elde edilen tarım, ziraat ürünleri ve hayvan yetiştiriciliğidir. 19. yüzyıl başlarında tarla ve bahçelerde yetişen ürünler: zeytin, dut, ceviz, keçiyoynuzu, elma, nar, limon, incir vd. idi. Arpa ve buğday da bol yetişen ürünler arasında olup, ticarete önemli yer tutmaktadır. Tuz ise; Limasol ve Tuzla (Larnaka)'da bulunan geniş yatakların sayesinde, Ada gelirine katkıda bulunmaktadır. 1572'de tuz sancak geliri 100 bin akçe kadardır. Pamuk, yün, ipek kumaşlar da dönemin önemli ticari ürünleri arasında yer almaktadır. 18. yüzyıldan itibaren ipek üretimi yerini pamuk üretimine bıraktı. Hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olması ihracatta, küçükbaş hayvancılığın da yer almasını sağladı. Bu dönemde buğday, şarap, et, keçiyoynuzu,

⁴² Dinç, *Ön. ver.*, s.125-139.

⁴³ Nurdan Çetinkaya, "Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2024), s.24.

⁴⁴ Dinç, *Ön. ver.*, s.125; George Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi, (1571-1948)*, Çev.: Nazım Can Serbest (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), s.600-601.

⁴⁵ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.76-77.

⁴⁶ Cemil Çelik, "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)", (Yayınlanmış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012), s.20-24.

limon önemli ihraç ürünleri arasındadır. Kıbrıs'ta üretilen ürünlerin %25'i, ihraç edilmektedir. 19. yüzyılda Lefkoşa canlı bir ticaret merkezidir. Osmanlı Devleti iç ticaretinde Kıbrıs, zahire anbarı olarak görülen yerlerden biridir. Rumeli'den Mısır'a uzanan geniş Akdeniz coğrafyası ticaretin canlı olduğu geniş bir alandır. 19. yüzyıl başlarından itibaren, yabancıların ticaretteki ağırlığı artmaya başladı. Osmanlı Devleti için çok önemli olan zahire ticaretinde, Kıbrıs'tan alınan ürünlerin donanma gemileriyle nakliyatları yapılırdı.⁴⁷

Kıbrıs ticaretinin başlıca ürünleri arasında şarap, keçiboynuzu, pamuk, yün ve deridir. Kıbrıs şarabı 19. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası tanınırlığı olan bir üründür. 1855'te Paris Fuarı ve 1865'te Londra Fuarı'nda Kıbrıs şarapları ödül almışlardır. Bu nedenle 1853'te 1 milyon okka⁴⁸, 1871'de 1.048.050 galon⁴⁹ şarap ihraç edildi. Anadolu, Suriye, Beyrut ve Mısır şarabın ihraç edildiği başlıca yerlerdir. Keçiboynuzu (harnup) ticaret hacmi yüksek diğer ticari üründür. Avrupa, Mısır, Suriye, İngiltere, Rusya başlıca alıcı ülkelerdir. 1863'te 40 bin kantar, 1872-1877 döneminde yıllık 13 bin ton keçiboynuzu ihraç edilmiştir. Lefkara keçiboynuzunun en bol ve verimli olduğu yerleşim alanıdır. Girne bölgesinde de yetişmesine rağmen kalitesi daha düşüktür. Pamuk en önemli ticari ürünler arasındadır. Dokuma sektörü için hammadde olan pamuk İtalya, İngiltere gibi ülkelerin aradığı hammadde olarak üretimde ve ihracatta ilk sırada yerini korudu. Kırım Savaşı'nda pamuk üretimi azalarak, yerini tahıl ürünlerine bıraktı. Amerika'daki iç savaş gibi uluslararası gelişmeler pamuk üretimi ve ihracatını olumlu ya da olumsuz olarak etkiledi. Savaş dönemlerinde tahıl ihtiyacının artması, pamuk üretiminde azalmaya neden olurken, savaşın sona ermesiyle İngiltere başta olmak üzere tekstil hammaddesi ihtiyacı olan ülkelerin talepleri sonucunda pamuk üretimi arttı. 1862'de 1000 kantar⁵⁰, 1877'de 2.200 kantar pamuk üretildi.⁵¹ Osmanlı döneminde en önemli sanayi ürünleri arasında; şeker ve tuz üretimi de gelmektedir. Pamuklu ve ipekli ürünler, tütün, deri

⁴⁷ Haydar Çoruh, "II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdari, İktisadi ve İçtimai Yapısı (1808-1839)", (Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), s.257-287; Nuri Çevikel, "Âyânlık ve Kıbrıs Eyaleti", *Türkler*, Cilt: XIII (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s.262-266.

⁴⁸ 1 Okka = 400 dram = 2¼ İngiliz poundu (libre/lbs)'dir; Albany Robert Savile, *Cyprus* (London: HMSO, 1878), s.65-67, 160; 1 dram=0.00317, 1 okka=1.27006 kg; *The Cyprus Gazette*. (10 Ocak 1890). *Supplement*, s.1511-1517.

⁴⁹ 1 Galon=4,54346 litre (lt.); Aynı. s.1515.

⁵⁰ 1 Kantar=44 okka'dır.

⁵¹ Hasan Samani, "Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:6-4 (2017), s.791-803.

ürünleri, metal ve mineraller de ticarete ön plana çıkan ürünlerdir. Şeker ve tuz İstanbul'a özellikle Saray'a gönderilmektedir.⁵²

Kıbrıs'ta fetihten hemen sonra, savaşın sona ermesiyle dış ticaret canlı bir şekilde sürdürüldü. Avrupalı tüccarlar Kıbrıs ürünlerine ilgi gösteriyordu. Bu nedenle yabancı devletler tarafından, özellikle ticaretin hareketli olduğu Larnaka ve Magosa (Mağusa)'da ardından Lefkoşa'da konsolosluklar açmaya başladı. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması sonrasında yapılan vergi düzenlemeleri ile yabancı devletlerin Osmanlı ekonomisindeki payı artmaya başladı. Yapılan vergi düzenlemeleri ile Osmanlı limanları, yabancı devletlere açık hale geldi. Vergi düzenlemeleri de yabancılar lehine gelişti. İhracatta İngiliz ve Fransız ve diğer ülkelere %3, ihracat vergisi konulurken, Rusya'ya bu oran %12 olarak uygulandı. Ardından 1861 de yeni bir düzenleme ile ihracat vergisi düşürüldü, ithalat vergisi %5'ten %8'e yükseltildi. Bu dönemde İngiltere'ye Kıbrıs'tan yapılan en önemli ihracat ürünü pamuktur.⁵³

Kıbrıs'ta 18. yüzyıl başlarından itibaren bir grup İngiliz tüccar, ticari faaliyette bulunuyordu. Ev ve tarla alan ve yerleşik hayat kuran İngiliz tüccarlar ayrıca bankerlik de yapmaktadı. Bu dönemde Kıbrıs'tan pamuk, ipek, yün, buğday, şarap, keçiyoynuzu, boya maddesi ve zeytinyağı ihraç edilirken; kumaş çeşitleri, baharat, demir, kahve, çeşitli metal ve cam eşyalar ithal edildi. Dut bahçeleri ve ipek böceği yetiştiriciliği, Ada'da geniş alana yayılmıştı. İngiliz tüccarlar da kiraladıkları arazide pamuk ve buğday üretiyordu. Bu dönemde İngiliz ve Fransız tüccarlar Ada'dan ipek, pamuk ve kırmızı boya ihraç etti.⁵⁴

Kıbrıs'ta Fransız ve İngiliz yabancı konsoloslukları 16. yüzyıldan itibaren bulunmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren İsveç, Venedik, Hollanda, Avusturya, Sicilya, Sardunya, Dubrovnik, Danimarka, Rusya, İspanya, Prusya, Yunan, Amerikan (19.yy. sonrasında), Belçika, Toskana Dükalığı konsolosları da Kıbrıs'ta faaliyetlerde bulundular.⁵⁵ Söz konusu yabancı konsoloslukların varlığı, Kıbrıs'ın Akdeniz ticaretindeki önemini göstermesi bakımından anlamlıdır.

⁵² Nuri Çevikel, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları", (Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi 1994), s.100.

⁵³ Çevikel, *Ön. ver.*, s.102-103.

⁵⁴ Mehmet Demiryürek ve Hakan Yazar, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)", *Belleten*, Cilt-Sayı:81-290 (Nisan 2017), s.90-98.

⁵⁵ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Faaliyet Gösteren Konsoloslar ve Faaliyetleri (1571-1878)", *Journal of Turkish Studies*, Cilt-Sayı: 8-2 (2013), s.239-283.

3.1.3. İngiliz Konsolos Raporlarında Kıbrıs Dış Ticareti (1861-1877)

Osmanlı yönetiminin son dönemine ait Kıbrıs dış ticaret bilgileri, İngiliz resmi raporlarında yer almaya başladı. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha detaylı hale gelen raporlar sayesinde, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimiyle ilgili düzenli ve detaylı bilgiler alınabilmektedir. İngilizlerin dış ticaretteki payı artmaktadır.

İngiliz konsolos vekili (vice-consul) Lang'in raporunda; 1861 yılında ihracat 144.631 £,⁵⁶ Larnaka'dan İngiltere'ye ihracat 4.206 £'dir. Larnaka'ya yabancı ülkelerden yapılan ithalat, Türkiye dahil 92.875 £, Britanya'dan direkt yapılan ithalat sadece 193 £'dir. Limasol limanına yabancı ülkeler ve Türkiye dahil ithalat 9.020 £, toplam ithalat 102.088 £'dir. Avusturya bandıralı Lloyd buharlı gemileri ve yeni Fransız şirketi vapurları düzenli olarak Larnaka'ya seferler düzenlemektedir. Marsilya'dan gelen gemiler, Suriye üzerinden çeşitli limanlara sefer yapmaktadır. İngiltere'ye yapılan ihracat ürünleri çok azdır. Bunlar: kök boya, pamuk ve keçiboynuzudur. İngiltere'den ithalat direkt değil, İzmir ve Beyrut üzerinden yapılmaktadır. Mahsul kıtlığı nedeniyle 1861'de tahıl ihracatı neredeyse sıfırdı ve bu Kıbrıs ihracatında yaklaşık 32.000 £ kayıp anlamına geliyordu.⁵⁷

İngiliz Konsolos vekili White'ın 1862 yılına ait raporuna göre: İhracat bir önceki yıla göre 43.505 £ artarak 188.135 £ oldu. İthalatta ise; 1861 yılında 102.088 £ iken, 1862'de 100.005 £'dir. 1861 yılındaki hasatla karşılaştırıldığında, 1862 yılı hasadı daha verimlidir. İngiltere'ye doğrudan ticaret yine yapılmamaktadır. İngiltere'ye ihraç edilen ürünler; kök boya, pamuk, arpa ve kuru üzümün değeri 1862'de yalnızca 2.187 £; İngiltere'den yapılan ithalat 316 £'e ulaştı. İngiltere'nin Kıbrıs dış ticaretindeki payı oldukça düşüktür. Kıbrıs limanlarında gemi trafiğine bakıldığında 1862'de: 551 Türk gemisi, 49.000 ton yük taşıırken; 176 yabancı gemi 51.040 ton yük taşıdığı anlaşılmaktadır. Kıbrıs gemi trafiğinde gemi sayısı itibariyle, Osmanlı gemileri hâkim görünmesine rağmen, taşınan yük miktarının yarısını taşımaktadır. Kıbrıs limanlarına giriş çıkış yapan toplam 727 gemi, 100.040 ton yük

⁵⁶ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde para birimi sterlin yerine £ işareti kullanılacaktır.

⁵⁷ House of Common Parliamentary Papers (HCPP), Foreign Office (FO), [C.3060], *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and 30th, 1862* (London: Harrison and Sons, 1863), s.358; House of Common Parliamentary Papers yerine, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde HCPP kısaltması kullanılacaktır; Foreign Office yerine FO kısaltması metinde kullanılacaktır.

taşımıştır. Ticaretin yapıldığı başlıca liman olan Larnaka Limanı'na; 1862'de Türk bandıralı 249 gemi, 2.110 ton; 74 diğer gemiler, 2002 ton yük taşıdı. Bunların dışında Simi ve Meis (Castel Rosso)'dan gelen sünger ticaretiyle uğraşan 220 ton yük taşıyan 74 gemi, Suriye kıyılarına ticaret yapmakta iken, sadece erzak almak amacıyla Larnaka limanına yanaştı.⁵⁸ Takip eden 1863 yılında ihracat ve ithalat artış görüldü. İhracat 276.700 £ ve bir önceki yıla göre 88.565 £ artış gösterdi. Pamuk ihracatı 57.529 £ oldu. Keçiboynuzu, şarap ve diğer alkollü içkiler, kuru üzüm, tuz ve canlı hayvanlar ihracatın başlıca diğer ürünleridir. İhracat yapılan başlıca ülkeler Fransa ve Avusturya'dır. İthalat bir önceki yıla göre 20.000 £ artarak 120.000 £ oldu. Yunanistan başlıca ithalat yapılan ülkedir. Diğerleri Avusturya ve Fransa'dır. İngiltere'den yapılan ithalat 314 £ ve bu ithalatla diğer Türk limanlarından dolaylı olarak yapılmaktadır. Direkt ithalat yapılmamaktadır.⁵⁹

İngiliz konsolos Colnahi'nin 1864 yılı raporuna göre; 1864 yılı ithalatı 199.190£, ihracat 325.129 £'dir. Başlıca ithalat ürünleri, miktarları ve geldikleri ülkeler ise şöyledir. İthalatın 90.000 £'i pamuklu manifatura ürünleridir ve Türkiye ile Avusturya'dan ithal edilen miktar 1800 balyadır. Deri ürünleri Türkiye'den gelmektedir ve 11.731£ ithalat yapılmıştır. Ayrıca Türkiye'den 10.409£ tutarında zeytinyağı ithal edildi. Zeytin kuraklık nedeniyle hasatın verimsiz olduğu dönemlerde ithal edilmektedir. Diğer ithal ürünleri: pirinç (Türkiye, Avusturya, Yunanistan, İtalya ve Fransa), kahve (Fransa, Türkiye, Avusturya, Yunanistan'dan), ilaç, tuzlu balık, kömür vd. 1864 yılı başlıca ihracat ürünleri miktar ve değerleri ise: pamuk 4500 balya, 144.000 £ (balya=450 lbs; 1 libre/lbs.⁶⁰=0,45 kg) ile ihracatın %44,2'sini oluşturdu. Diğer ürünlerin miktar, tutar ve ihracata oranı şöyledir: keçiboynuzu 7.087 ton, 31500 £ (Türkiye, Rusya, Avusturya'ya) ihracatın %9,68 i; tuz 3.375 ton, 24.545£ (Türkiye'ye) ihracatın %7,5'ini; şarap 36.891 £, %11,3'ünü; canlı hayvan (katır, eşek, deve) 1350 baş, 21.250 £, ihracatın %6,5'unu oluşturdu.

⁵⁸ HCPP, FO, 1864 [C.3229], *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863* (London: Harrison and Sons, 1863), s.467-474.

⁵⁹ HCPP, FO, 1864, *Reports From Her Majesty's Consuls On the Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts, Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864* (London: Harrison and Sons, 1864), s.436-438.

⁶⁰ İngiliz İmparatorluk ölçü birimlerindendir. Raporlarda ağırlık birimi olarak kullanılan libre, 0,45 kg'a karşılık gelmektedir. Libre ölçü biriminin, raporlarda kullanılan kısaltması "lbs/lb"dir. Metin içinde lbs kısaltması kullanılacaktır; *The Britannica Guide to Numbers and Measurement*, ed. William L. Hosch (1st ed. New York: Britannica Educational Publishing, 2011), s.241.

Başlıca ürünlerin toplamının ihracata oranı %78,8'dir. Diğer ürünler kuru üzüm, rakı, yün, peynir, zeytin yağı, susam, deri (kuzu ve keçi), kerestedir.⁶¹

İngiliz Konsolos Konsolos Sandwith'in 1865 raporunda da başlıca ürünler değişmemektedir. Başlıca ticari ürünler 1865'te; pamuk, kök boya, keçiboynuzu ve kuru üzündür.⁶² Kıbrıs'ın başlıca ihracat ürünlerinden tuz ve şarabın, 1868-1872 yıllarına ait ihracat tutarları şöyledir:⁶³

<u>Yıl</u>	<u>Tuz (£)</u>	<u>Şarap (£)</u>
1868	25.000	4.200
1869	14.400	8.700
1870	18.900	5.700
1871	20.600	5.300
1872	8.900	4.400

Tuz ihracatında 1868-1872 yılları arasında düşmüştür. Şarap ihracatı ise 1869'da yükselmiş, daha sonra düşmüştür.

Kıbrıs'ta 1866 yılında ihracat 290.323 £, ithalat 158.711 £'dir. Kıbrıs limanlarına gelen gemi sayısı toplam 728'dir. Bandıraları ve sayıları ise: 429 Türk, 139 Yunan, 45 İngiliz, 22 Fransız, 18 İtalyan gemisinden oluşmaktadır.⁶⁴

Kıbrıs ithalatı 1868'de 169.700 £, ihracatı 346.490 £'dir. Başlıca ihracat ürünü olan pamuk ekimi yapılan arazi miktarı dönüm cinsinden şöyledir: 1863'te 16.460; 1864'te 22.000; 1865'te 23.500; 1866'da 21.000; 1867'de 18.000; 1868'de 17.000 dönümdür. 1868'de Kıbrıs'a gelen gemi sayısı 777, toplam yük 169.470 tondur. 557 Türk gemi 66.100 ton, 77 Avusturya gemisi 88.230 ton yük taşımıştır. Diğer gemi sayıları İngiliz 25, Fransız 8, İtalyan 24, Yunan 86'dır. Avusturya bandıralı Lloyd's Company 52 buharlı gemi ile 47.526 ton yük taşımıştır. Limanlarda ticaret yapan gemi sayısında Osmanlı ilk sırada yer almasına rağmen, 557 yelkenli geminin

⁶¹ HCPP, FO, 1866 [3582], *Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the year 1865* (London: Harrison & Sons, 1866), s.936-937.

⁶² HCPP, FO, 1867 [3761], *Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the Year 1866. August to Decembers.*(London: Harrison & Sons, 1867), s.82.

⁶³ HCCP, FO, 1873, *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts*, Vol.13, 1873, s.1095-1099.

⁶⁴ HCPP, FO, 1867-68 [4041], *Statistical Tables Relating to Foreign Countries.Compiled Chiefly from The Official Returns of the Respective Countries.Part XI. (Continuing the Statements, for The Respective Countries, From Part X.)* (London: Harrison & Sons, 1868) s.353-354.

taşıdığı yük, 77 buharlı Avusturya gemisinden daha azdır.⁶⁵ 1869'da ithalat 171.820 £, ihracat 254.384 £'dir.⁶⁶

1858 yılı ile 1870 yılı Kıbrıs ve İngiltere arasında yapılan ticaret miktarlarına bakıldığında ise, bir miktar artış görülmektedir. İngiltere'ye yapılan ihracat 1857'de 13.000 £, 1858'de 16.000 £, 1867'de 45.000 £, 1870'te 20.626 £'dir. 1858'de ithalat yapılmazken, 1870'te İngiltere'den sadece 430 £ ithalat yapıldı. İngiliz gemileriyle yapılan nakliyat ise; 1858'de 2.923 ton, 1870'te 7.969 tondur. 1870'te 430, giriş çıkış yapan gemi sayısı 1858'de 2.923 ton yük, 1870'te 7.969 ton yük taşıdı.⁶⁷ İngiltere ile yapılan ticaret inişli çıkışlı bir seyir takip etmektedir.

Dünya ticareti için dönüm noktası olan gelişme, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılışı ile gerçekleşti. Kanalin açılışından önceki 1868 yılı ve sonrasına ait 1869-1870 yıllarında, Kıbrıs limanları gemi trafiği (gemi sayısı, bandıraları ve yük miktarı), İngiliz konsolos raporlarında yer almıştır.

Süveyş Kanalı'nın açılmasından önce ve sonrasına ait Kıbrıs limanları gemi trafiği bilgileri, İngiliz Konsolos Robert Hamilton Lang'in 1871 tarihli raporunda yer almaktadır. Süveyş Kanalı'nın açılışı öncesinde, Kıbrıs limanlarında ağırlıklı olarak Osmanlı ve Avusturya bandıralı gemiler ticaret yapmaktadır. Gemi sayıları itibariyle, bandıralarına göre Osmanlı Devleti ilk sırada yer alırken, Avusturya gemileri de onu takip etmektedir. Ancak Avusturya gemilerinin taşıdığı yük miktarı, Osmanlı gemilerinin üç katından fazladır. Gemi trafiğinde Osmanlı, Avusturya bandıralı gemilerin ardından, sırasıyla İngiliz, Yunan, Fransız ve İtalyan gemileri gelmektedir. Tablo 3.1'de, gemi sayıları, tonaj miktarları verilmiştir.

⁶⁵ HCPP, FO, 1868-69 [4110-I-VI], *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the Year 1868. August to December* (London: Harrison & Sons, 1867) s.425-428.

⁶⁶ HCPP, FO, 1869-1870 [C.343], *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During The Year 1869-1870* (London: Harrison & Sons, 1871), s.325.

⁶⁷ HCPP, FO, 1872 [C.530], *Reports Relative to British Consular Establishments: 1858 & 1871. Part III. (Ottoman Dominions.)*, (London: Harrison & Sons, 1872), s.109.

Tablo 3.1. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiki (1868-1870)⁶⁸

	1868		1869		1870	
Bandıra	Gemi (Sayı)	Yük (Ton)	Gemi (Sayı)	Yük (Ton)	Gemi (Sayı)	Yük (Ton)
Avusturya	77	53.839	72	81.116	59	103.795
Danimarka	-	-	1	300	-	-
Fransa	8	2.089	16	3.343	6	1.494
İngiltere	25	15.710	32	9278	21	7.969
Yunanistan	86	9.358	56	7769	63	7.069
Hollanda	-	-	-	-	1	120
İtalya	24	4.602	21	3.653	20	4.119
Rusya	-	-	13	2.930	16	2.377
İsveç	-	-	2	850	1	365
Türkiye	557	16.942	535	16.798	497	23.935
Eflak	-	-	5	1170	3	114

Tablo 3.1'e göre; Kıbrıs limanlarından yapılan deniz ticaretinde Osmanlı, Avusturya, İngiliz gemileri gemi sayısı ve tonaj itibariyle ticarete hakimdir. Osmanlı Devleti bandıralı gemi sayısı 1868'de 557 (16.942 ton), 1869'da 535 (16.798 ton), 1870'te 497 (23.935 tonaj)'dir. Osmanlı gemi sayısı azalırken, taşıdıkları yük miktarı artmıştır. Daha büyük gemilerle ticarete başlandığı anlaşılmaktadır. Avusturya bandıralı gemi sayısı: 1868'de 77 (53.839), 1869'da 72 (81.116), 1870'te 59 (103.795) gemidir. Avusturya bandıralı gemi sayısı azalmış ama yük miktarı 1868'e göre yaklaşık iki kat artmıştır. Ticaret yapan gemilerin daha büyük gemiler olduğu anlaşılmaktadır. İngiliz gemi sayısı 1868'de 25 (15.710 ton), 1869'da 32 (9.278 ton), 1870'te 21 (7.969 ton)'dir. Kıbrıs gemi trafiğinde ilk üç sırada yer alan Osmanlı, Avusturya, İngiltere'yi, Yunan ve İtalyan bandıralı küçük tonajlı gemilerle yapılan ticaret izledi. Fransa bandıralı gemi sayısında da artış görülmeye başladı. Osmanlı gemileri ise, önceki yıllarda olduğu gibi sayı ve tonaj olarak ağırlıklı olarak, deniz ticaretinde varlık göstermekle birlikte hafif bir düşüş görülmektedir.

Lang'in raporuna göre, bu dönemde dış ticaretin rakamları şöyledir: Kıbrıs ithalatı 1868'de 169.700 £, 1869'da 171.820 £, 1870'te 222.350 £'dir. Kıbrıs ihracatı ise; 1868'de 346.490 £, 1869'da 254.384 £, 1870'te 195.185 £'dir. Son üç yıl içinde 1868 yılına göre, 1869 ve 1870 yılında ithalatta artış meydana gelirken, ihracatta düşüş gerçekleşti. Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından, Kıbrıs ithalatı artarken, ihracatı düşüşe geçmiştir.⁶⁹

⁶⁸ Ayn. s.107-111.

⁶⁹ Ayn. s.108.

Kıbrıs ticaretini etkileyen en önemli yerel hususlardan biri bazı dönemlerde yaşanan kuraklıktır. Kuraklık nedeniyle tüm ürünlerde verim düşmekte iken, özellikle buğday ve arpa üretimi bu durumdan en fazla etkilenen ürünler olmuştur. Kıbrıs içindeki gıda ihtiyacı ve hayvan yetiştiriciliği için çok önemli olan bu ürünlerin düşüşü çiftçileri de olumsuz etkilemektedir. Kuraklık 1873 yılında hasadın verimsiz olması nedeniyle, artan fiyatlara rağmen Türkiye'den önemli miktarda ithalat yapıldı. Suriye, ve Anadolu'da fiyatlar sürekli yükseldi. Mart ayı itibariyle stoklar oluştu. Ancak yüksek fiyatlara rağmen, Konsolos vekili Riddel'in raporuna göre ürünler tükendi. Diğer hasada kadar ihtiyacı karşılayamayacak kadar az olan ürünler nedeniyle, gelecek hasat için köylülere tohum verilmesi gerekiyordu. Büyük kıtlık ve gıda fiyatlarının yükselişi sonucunda, yaşanan en ciddi krizlerden yaşandı. 1874 yılında ise yağışlarla bolluk devam etti.⁷⁰

İngiliz Şirketi 1872 yılında Midilli, Sakız, Samos, Rodos ve Kıbrıs arasına, bu adaları telgraf hatlarıyla bağlayacak bir telgraf kablosu çekeceği, ayrıca Selanik, Kandiya ve İskenderiye arasında da başka bir kablo hattı çekileceği raporlarda yer aldı.⁷¹

Kıbrıs'ta toplam ticaret 1874'te 418.887 £, 1875'te 459.202 £'dir. Ticaret daha çok Türkiye, Suriye ve Mısır ile yapılmaktadır. Avrupa kolonileri ile çok az ticaret hacmi vardır. Pirinç, şeker, kahve, deri daha çok Fransa'dan; un Türkiye, Mısır'dan; hırdavat, metal eşya Almanya'dan ithal edildi. İngiltere ile direkt ithalat hala yoktu. Larnaka Limanı'ndan yapılan ihracat 1875'te 306.979 £'dir. Başlıca ihraç edilen ürün tutarı ve ihraç edilen ülkeler ise: buğday (115.000 £ İtalya'ya; 7200 £ Türkiye'ye olmak üzere toplam 122.200 £), arpa (İngiltere, Fransa ve Belçika'ya toplam 68.800 £), pamuk (Fransa'ya 18.170 £, Avusturya'ya 3.000 £ olmak üzere toplam 21.370 £), şarap (Fransa'ya 1.200 £, Avusturya'ya 3.000 £, İtalya'ya 2100 £ olmak üzere, toplam 21.370 £) olarak ticaret yapılmıştır.⁷²

Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altındaki son yılında, Konsolos Watkins'in, 1877 yılı Kıbrıs dış ticaretine dair hazırladığı rapora göre; ithalat 1876 yılında 150.480

⁷⁰ HCPP, FO, 1874, *Commercial No.15 (1874). Reports from Her Majesty's Consuls on The Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts.Part III.*, 1874, s.1561-1570.

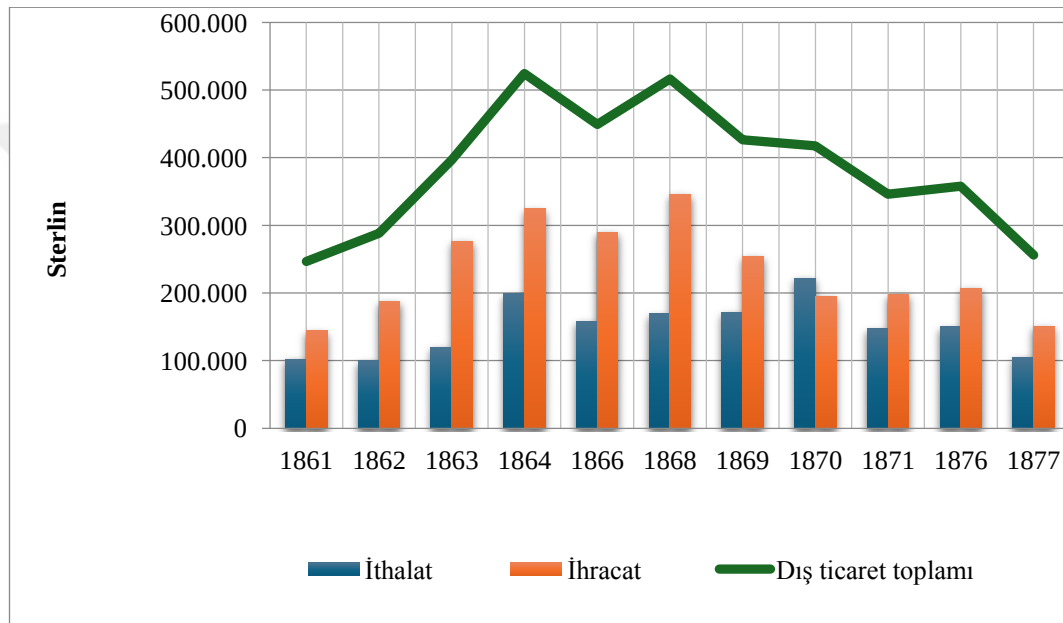
⁷¹ HCPP, FO, 1871 [C.429], *Commercial Reports, Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1871*, s.1100.

⁷² HCPP, FO, 1876 [C.1486], *Commercial. No.9 (1876). (Trade Reports). Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts.Part IV*, s.1032-1034.

£'den 1877 yılında 105.277 £' düştü. İhracat ise; 1876 yılında 207.512 £'den, 1877 yılında 150.918 £'e düştü.⁷³

Osmanlı idaresinin son dönemine ait İngiliz konsoloslarının hazırladığı ticari raporlar doğrultusunda edinilen 1861-1877 yıllarına ait ithalat ve ihracat rakamları kullanılarak Grafik 1 hazırlanmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından 1869-1877 yıllarında dış ticaret düşüşe geçti. İhracattaki düşüş daha fazladır. Grafik 3.1'de Osmanlı döneminin son yıllarındaki dış ticaretin durumu görülebilmektedir.

Grafik 3.1. Osmanlı İdaresinin Son Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti (1861-1877)⁷⁴

Kıbrıs dış ticareti 1861-1864 yılında artmış, Süveyş Kanalı'nın açılışından sonra düşüşe geçmiştir. İhracattaki düşüş daha fazladır. İhracatın düşüşünde Kıbrıs'ta üretimi etkileyen kuraklık ve çekirge gibi yerel nedenler de bulunmaktadır.

3.1.4. Kıbrıs'ın İngiltere İdaresine Geçiş Süreci

3.1.4.1. İngiltere'nin Akdeniz ve Kıbrıs Politikası

Kıbrıs, jeopolitik konumu nedeniyle stratejik bir ada konumunu tarihi süreçte korumuştur. Kıbrıs M.Ö. 333'te Büyük İskender'in hakimiyeti altına girmiştir. İskender, Akdeniz'in hakimiyetinin Kıbrıs ile geldiği görüşünü paylaşmıştır. İskender'e göre; Anadolu'yu elinde tuttuğunda, Kıbrıs, Mısır'ın anahtarıdır.

⁷³ HCPP, FO, 1878 [C.2088], *Commercial. No. 18. (Trade Reports) Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, & c., of Their Consular Districts Part IV.*, s.1364-1367.

⁷⁴ Bu bölüme kadar verilen konsolos raporlarındaki bilgiler kullanılarak Grafik 1 hazırlanmıştır; HCPP, FO, Commercial Reports 1862-1877, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Ptolemaios ise; Kıbrıs'ın, Fenike'nin anahtarı olduğunu düşünmüştür.⁷⁵ Kıbrıs jeopolitik konumu nedeniyle, Akdeniz'deki güç hakimiyetinin kazanılmasında “anahtar” olarak görülmüştür.

Akdeniz'de güç hakimiyeti savaşları, 16. yüzyıla kadar sürmüştür. Akdeniz deniz ticaretinde 16. yüzyıl ortalarına kadar hakimiyet kuran iki ülke, Fransa ve İtalya'dır. Hakimiyet savaşını, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa ele geçirerek Akdeniz ticaretinde üstünlük kurmuştur.⁷⁶ Osmanlı Devleti tarafından Rodos'un 1522'de, İngilizlerin ticaret yaptığı Sakız Adası'nın 1566'da ve Kıbrıs'ın 1571 yılında fethedilmesiyle, Akdeniz'in doğusundaki ticarete dengeler Osmanlı lehine değişti.⁷⁷

Osmanlı donanmasının 1538'de Preveze Deniz Savaşı'nda, Haçlı donanmasını hezimete uğratması ile Akdeniz üzerindeki Osmanlı hakimiyeti güç kazandı. 1571'te İnebahtı yenilgisiyle sarsıldı. Venedik ile süren deniz savaşı, iki ülkenin Akdeniz'deki deniz gücünü yıprattı. Ancak özellikle doğusu olmak üzere Akdeniz'deki Osmanlı egemenliği devam ediyordu. İngiltere, Akdeniz ticaretinde İnebahtı Deniz Savaşı'ndan sonraki süreçte tekrar boy gösterdi.⁷⁸

İngilizlerin Türklerle ilk temasları, Haçlı Savaşları sırasında Anadolu Büyük Selçuklu Devleti ile 1097'de yapılan savaşta olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti ve İngiltere ilişkileri, 1396 yılı Niğbolu Muharebesi ile başladı. Ancak iki devlet arasındaki siyasi ve ticari düzenli ilişkiler 16. yüzyıl sonlarından itibaren, Sokollu Mehmet Paşa sadaretinde 1577'de kurulmaya başlandı. İngiltere Kraliçesi Elizabeth, yürüttüğü siyasetin sonucunda Türk limanlarında ilk serbest ticaret yapma iznini, Osmanlı Devleti'nden 1579 Mart ayında aldı. İki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin olumlu seyrinin sonucunda, ticari imtiyazlar 1580, 1583, 1593 yıllarında

⁷⁵ Philip Stewart Robinson, *Cyprus: Its Physical, Economical, Historical, Commercial, and Social Aspects. Compiled From Encyclopaedias; Official, Trade, and Other Reports; and Foreign Publications* (London: William Clowes and Sons, 1878), s.5.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), s.5.

⁷⁷ İnalçık, *Ön. ver.*, s.426.

⁷⁸ Kurat, 1553-1575 yılları arasında İngiltere ile Levant arasındaki ticaretinin tamamen durmuş gibi olduğundan bahsetmektedir; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, Ön. ver.*, s.11; Wood, 1535'ten sonraki 30 yıl boyunca İngiltere ile Levant arasındaki ticaretin hemen hemen kaybolduğundan bahsetmektedir; Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çeviren: Çiğdem Erkal İpek (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013) s.21.

da verildi. İngiltere'ye verilen ticari imtiyazlar, 18. yüzyıl sonlarına kadar devam etti.⁷⁹

Dünya ticareti için önemli gelişmeler, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrasında yaşanmaya başladı. İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri ucuz hammadde arayışı ve yeni pazarlar bulma politikası izledi. Teknolojik gelişmeler sonucunda, deniz nakliyatında buharlı gemilerin kullanılmaya başlaması, ticaretin hızlanmasını, gelişmesini ve kapasitesinin artışı sağladı.⁸⁰ Dünya ticareti gelişirken, İngiltere'nin uluslararası ticaretteki payı hızla artmaya başladı.⁸¹

İngiltere'nin ithalat ve ihracatını geliştirdiği ülkelerden birisi de çöküş sürecinde bulunan Osmanlı Devleti oldu. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında 16 Ağustos 1838'de Baltalimanı'nda imzalanan İngiliz Ticaret Sözleşmesi, iki ülke arasındaki ticareti arttırdı. İngiltere toplam dış ticareti 1838'de 50 milyon £, Osmanlı ile dış ticareti 1.9 milyon £'dir. İngiltere'nin Osmanlı dış ticaretindeki payı %3.7 iken; 1860 yılında İngiltere ticareti 135.9 milyon £, Osmanlı ile yaptığı ticaret 7.7 milyon £'e çıkarak payı %5.6'ya yükseldi.⁸² İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dış ticareti 1856-1860 yılları arasında gelişmeye başladı.⁸³

Dünya ticareti için dönüm noktası olarak kabul edilen Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılışı ile Doğu Akdeniz ticaretinde canlanma gerçekleşti. Süveyş Kanalı aynı zamanda Kıbrıs'ın askeri ve ticari önemini daha da arttırdı.⁸⁴

İngiltere 1870 yılı başlarında, dünya toplam ticaretinin yaklaşık üçte birine hakimdi.⁸⁵ Süveyş Kanalı'ndan 1884'te geçen gemi sayısı 3.284, toplam yük miktarı 8.319.967.358 ton iken; İngiliz gemi sayısı 2472, taşıdıkları yük miktarı

⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt-Sayı:13-51 (1949), s.573.

⁸⁰ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s.642; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), s.9-10; Pamuk, *Ön. ver.*, s.28-30.

⁸¹ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Çev.: Vedat Aslan (Ankara: Dost Kitabevi, 2013), s.53.

⁸² Kütükoğlu, *Ön. ver.*, s.241.

⁸³ *Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions in the Year 1860* (London: Her Majesty's Stationary Office, 1861), s.3-6.

⁸⁴ Soyalp Tamçelik, *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçiş (1878-1919)* (Lefkoşa: KKTC Cumhurbaşkanlığı, 1997), s.6.

⁸⁵ Tefvik Güran, *İktisat Tarihi* (İstanbul: Der Yayınları, 2014), s.177; Hobsbawm, *Ön. ver.*, s.74.

6.312.398.578 ton idi. Bu dönemde, Süveyş Kanalı'nı kullanan gemi sayısı ve taşınan yükün yaklaşık %75'i İngiltere'ye aittir.⁸⁶

Dünyayı etkileyen ticari bir durgunluk dönemi 1878 yılında yaşandı. Süveyş Kanalı'ndaki ticaret de bu durumdan olumsuz etkilendi. Beklendiği kadar kazançlı bir dönem olmadı. Ancak yine de Süveyş Kanalı'nın açılışından itibaren, kaydedilen en kazançlı yıl oldu. Türkiye'deki savaş, başarısızlıklar, aşırı üretim ve diğer nedenler ticaretin sekteye uğramasına neden olarak gösteriliyor ve navlunların düşüklüğü birçok geminin, Hindistan limanlarında beklemesine neden oluyordu. 1878 yılında büyük bir bölümünde, gemi trafiğinde azalma devam etti. Süveyş Kanalı'ndaki trafik miktarı, 1878 yılı içinde olağandışı sayıda asker gemisi ve kiralık nakliye aracında bir artış görüldü. Buna rağmen Kanalı kullanan 1.550 gemi, net 2.178.316 ton yük taşıdı. Bu gemilerden 1.227'si İngiliz bayrağı altında ve toplam 1.726.946 ton nakliyat yapıldı. 1877 yılına göre gemi sayısı 101, tonaj miktarı 73.240 azaldı. İngiliz bandıralı gemi sayısı 64 azalırken, tonaj 34.741 ton düştü. İngiltere'nin Hint birlikleri de Bombay'dan Süveyş Kanalı'nı kullanarak askeri olarak seferler düzenledi. Kanal Şirketinin 1878 yılı içinde tüm kaynaklardan elde ettiği gelirler, 31.810.873 frank/1.272.4357 £'dir. Akdeniz ticaretinde yer alan diğer gemiler ise: İskenderiye ve Suriye kıyıları, Kıbrıs ve Küçük Asya kıyılarından bu limana uğrayan Avusturyalı, Fransız ve İtalyan posta vapurlarıydı. Bu vapurların sayısı da 149'a ulaştı. Bunlar Austrian Lloyd's, French Messageries Maritimes ve Italian Rubattino şirketine ait gemilerdir. Bu vapurların yanı sıra, ortalama 60 tonluk bir dizi küçük Yunan ve Kıbrıs yerli yelkenli gemi de pazar, odun kömürü, taş vb. için erzak taşıyordu. Genellikle bu rotayı kullanan bu hatlara birkaç yeni vapur eklendi. İngiltere'den Bombay'a Klanlar (Clans, from England to Bombay) adı verilen yeni bir hat çalışmaya başladı; yelken açan ilk vapur "Clan Alpine" oldu.⁸⁷

İngiliz Bell's Asia Minor şirketi buharlı gemileri: İskenderiye-Kıbrıs-Beyrut hattında 1878 yılında 78 gemi ile seferler düzenledi. Fransız The French Messageries şirketi ve İtalyan Rubattino şirketi, Beyrut-Kıbrıs arasında günlük seferler düzenliyordu. Avusturya bandıralı Lloyd's şirketi de Beyrut-Kıbrıs arasında ve diğer

⁸⁶ Travers Twiss, *Le Canal Maritime de Suez et la Commission Internationale de Paris* (Bruxelles, yay.y., 1885), s.17.

⁸⁷ HCPP, FO, 1879, *Commercial No.19 (1879). Reports From Her Majesty's Consuls On The Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts.Part III*, Vol.25, s.855-862.

kıyılarda seferler düzenleyen diğer şirkettir.⁸⁸ 1878 yılı Kanal'dan taşınan tonajda düşüşün görüldüğü ilk yıldır.⁸⁹

Tablo 3.2'de görüldüğü gibi İngiliz gemileri sadece ticaret amaçlı değil, posta, yolcu ve yük taşımacılığı, kömür dağıtımı, onarım gibi faaliyetleri için Süveyş Kanalı'nı kullandı. Süveyş Kanalı'nın açılışı dünya deniz ticareti yollarını değiştirdi.⁹⁰

Tablo 3.2. Süveyş Kanalı'ndan Geçiş Yapan İngiliz Gemileri (1878)⁹¹

	Gemi (Sayı)	Yük miktarı (Ton)	Yolcu (Sayı)
İngiliz buharlı gemileri (Kraliyet postaları)	156	273249	24200
İngiliz ticari gemileri (Süveyş ve Kızıl Deniz limanları)	93	107589	4850
İngiliz buharlı gemileri (Süveyş'e kömür dağıtan)	9	8134	225
İngiliz buharlı gemileri (onarım amaçlı)	7	8748	221
Toplam	265	397790	11275

Akdeniz coğrafi keşiflerden önce, Asya, Avrupa ve Afrika ticaretinin yapıldığı en önemli deniz yollarına ev sahipliği yaptı. Akdeniz'e hâkim olmak, ticareti ele geçirmek anlamına geliyordu. Dünya ticareti için Akdeniz'in önemi, Süveyş Kanalı'nın açılışı ile daha da arttı. Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı ile dünya ticareti için Uzak Doğu artık daha yakındı. Osmanlı Devleti döneminde Akdeniz bir iç deniz konumunda iken, 1869 sonrası dünya deniz ticaretinin yapıldığı en önemli bölge haline geldi. Akdeniz'in güvenliği ve bu bölgeye hâkim olmak deniz ticareti için vazgeçilmezdi. Akdeniz ticaretinde eski çağlardan itibaren Kıbrıs hakimiyet savaşlarının yapıldığı önemli bir ada oldu. Kıbrıs'ın stratejik önemi Mısır'a yakınlığı nedeniyle, Süveyş Kanalı'nın açılışı sonrasında daha da arttı.⁹²

İngiltere 1815'te Yedi Ada ve Malta'yı, 1839'da Aden'i ele geçirmişti. Böylece Akdeniz'in kilit noktaları olan Cebelitarık, Malta, Yedi Adalar ve Aden'i hakimiyeti altında almıştır. Fransızlar tarafından Süveyş Kanalı'nın açılması halinde, önemli bir kapı olacak Aden'de hakimiyetine girmiştir. 1869 yılında Süveyş

⁸⁸ Aynı. s.991.

⁸⁹ Aynı. s.860.

⁹⁰ 1878-1914 yılları arasında deniz ticaret yolları, İngiliz sömürgeleri ve diğer emperyalist devletlerin sömürgelerini gösteren harita *Ek 1*'de verilmiştir.

⁹¹ Aynı. s.991.

⁹² Rasim Koç, "Doğu Akdeniz'in Yeni Jeopolitiği ve Kıbrıs", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt-Sayı:132-260 (2022), s.13-15; Tamçelik, *Ön. ver.*, s.6; Charles William James Orr, *Cyprus Under British Rule* (London: R. Scott Publication, 1918), s.172.

Kanalının açılması ile Akdeniz-Süveyş-Kızıldeniz hattının güvenliği İngiltere için çok önemli hale geldi.⁹³

İki büyük sömürge imparatorluğu olan İngiltere ve Rusya, 19. yüzyılın sonlarında Ortadoğu'daki çıkarları nedeniyle birbirleriyle büyük bir çatışmanın içine girmişlerdi. Rusya'nın İstanbul'u ve boğazları ele geçirerek Kafkasya üzerinden Akdeniz'e inme politikası dengeleri değiştirebilirdi. İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne inme amacı doğrultusunda gelişen Rus politikası, Osmanlı Devleti'nin güneyini çıkarları açısından hayati olarak gören İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmektedir.⁹⁴

3.1.4.2. Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçişi

İngiltere, en büyük ve önemli sömürgesi Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya yapılan deniz ticareti üzerinde bulunması nedeniyle, stratejik olarak Kıbrıs ve Mısır başta olmak üzere, bu bölgedeki Osmanlı toprakları ile ilgili yeni politikalar oluşturmaya başladı. Bu politikaların oluşturulmasında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan, Osmanlı Devleti'nin yenilgi ile çıkması da etkili oldu.⁹⁵

İngiliz Başbakanı Disraeli'nin, 1877 yılının Kasım ayında itibariyle, Osmanlı Devleti'nden Doğu Akdeniz'de bir deniz üssü alma ya da kiralama düşüncesi vardı. Kıbrıs 1878 Şubat ayında, deniz üssü olarak seçilen yer oldu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e göre Kıbrıs'ın seçilme nedenleri şöyle idi: Anadolu ve Suriye'ye yakındı; Avrupa barışını tehlikeye uğratmadan, Anadolu ve Suriye'de askeri operasyonlar için gerekli olan savaş malzemesi ve askeri birlikler Adada toplanabilirdi.⁹⁶

Rusya, Osmanlı Devleti himayesindeki Hristiyan Slav kardeşlerini esaretten kurtarma bahanesiyle, 24 Nisan 1877'de savaş ilan etti. Romanya, Balkanlar, Kafkasya'da Rus ilerleyişi sürdü. Dokuz ay süren savaşın ardından Osmanlı Devleti

⁹³ Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978), s.31-33.

⁹⁴ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.20.

⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (23.Baskı.İstanbul: Kronik Kitap, 2023a), s.524-527, 537; Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", *Belleten*, Cilt: XLII, Sayı:168 (1978), s.731-732; Şükrü S.Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, C.1-2 (Ankara: Kaynak Yayınları, 1984), s.23-24; Soyalp Tamçelik, *Ön. ver.*, s.6.

⁹⁶ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1987), s.161.

Balkanlar'da, Kafkasya'da, Doğu'da ağır yenilgiye uğradı. Balkanlarda Edirne ve Tekirdağ'dan sonra, Rus askeri birlikleri Yeşilköy'e kadar dayanmışlardı. Özellikle Balkan cephesinde Edirne'nin düşmesinden sonra, İstanbul'un da işgal ihtimali karşısında Osmanlı İmparatorluğu, 31 Ocak 1878'de ateşkes teklifinde bulunmak zorunda kaldı. Rus Ordularının Yeşilköy'de kamp kurması sonrasında İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da arabuluculuğunda, ağır şartları olan yirmi dokuz maddelik Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878'de imzalandı. Balkan siyasi haritasını tamamen değiştiren antlaşma, Balkanlarda Osmanlı idaresini büyük ölçüde sona erdirmekte idi. Bu gelişme ise, İngiltere'yi yeni bir denge kurma yönünde zorlayacaktı.⁹⁷

Doğu Akdeniz'de üs arayışında olan İngiltere için, Kıbrıs politikası mimarlarından biri olan dönemin İngiliz Başbakanı Disraeli, 5 Mayıs 1878'de Kraliçe'ye gönderdiği mektupta, "Kıbrıs, Batı Asya'nın anahtarıdır" görüşünü ifade etmektedir. Kıbrıs'ın stratejik önemini vurgulayan bu tarihi sözler, Kıbrıs politikasının da temelini oluşturacaktır.⁹⁸ Osmanlı Devleti ve Rusya arasında, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması, İngiltere tarafından Kıbrıs'ı ele geçirme konusunda önemli bir fırsat olarak değerlendirildi. Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi karşılığında, Ruslara karşı Türk topraklarını savunmayı garanti eden bir anlaşma gündeme getirildi.⁹⁹

İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury ve Osmanlı Devleti İngiliz Büyükelçisi Layard arasındaki yazışmalara göre: İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki hakimiyetini kaybetmesini ve Rusya'nın ilerleyişini çıkarlarına aykırı buluyordu. Söz konusu gelişmeleri kendi çıkarlarına uygun bir politika geliştirme konusunda değerlendirdi. Salisbury 30 Mayıs 1878'de gönderdiği yazı ile, Osmanlı Devleti İngiliz Büyükelçisi Layard'a mevcut durum değerlendirmesi, izlenecek politika, müzakerelerde izlenecek yol ve antlaşma teklifi maddelerini içeren

⁹⁷ Mustafa Öztürk, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt-Sayı:6-15 (Kasım 2018), s.676-677.

⁹⁸ Uçarol, *Ön. ver.*, s.41; Disraeli tam olarak mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır: "Eğer Kıbrıs, Bab-ı Âli tarafından majestenize verilirse ve aynı zamanda, İngiltere Osmanlı Yönetimi ile Asya'daki Türk topraklarının Ruslardan korunmasını garanti eden bir savunma anlaşması imzalarsa, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü kesinlikle artacak ve majestelerinizin Hint İmparatorluğu son derece güçlenecektir. Kıbrıs, Batı Asya'nın anahtarıdır. Böyle bir anlaşma Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde güçlendirecek ve bir tüm olarak Osmanlı, savaştan önceki durumuna oranla, Rusya'ya karşı daha güçlü bir engel olacaktır."; Sonyel, *Ön. ver.*, s.731-732.

⁹⁹ *Aynı.* s.731-732.

talimatını da vermektedir. Salisbury'nün görüşleri, İngiliz politikasını ve izlenecek yol haritasını da açıkça göstermektedir. İngiltere ve Rusya arasında devam eden gizli görüşmelerin iletildiğini, Ayestafanos Antlaşması'nın Avrupa Türkiye'sini ilgilendiren maddelerinin, diğer Avrupa Güçlerinin ve özellikle İngiltere'nin çıkarları ile uyumlu hale getirilmesi için yeterince değiştirileceğinin mümkün hale geldiğini aktarıyordu.¹⁰⁰ Salisbury'nin bahsettiği gizli görüşmeler, 18-30 Mayıs 1878 tarihleri arasında İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeler sonucunda yapılmış ve üç ayrı gizli anlaşma yapılmıştır.¹⁰¹ Salisbury, Avrupa Türkiye'si tarafındaki gelişmelerin, İngiliz çıkarları doğrultusunda ilerlediğini ancak Asya Türkiye'si için aynı durumun söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Batum, Ardahan ve Kars başta olmak üzere, imzalanan antlaşma şartlarından Rusya'nın geri adım atmaya niyetinin olmadığı açıkça görülmektedir. Eğer bu antlaşma iptal edilmez veya karşı çıkılmazsa, Osmanlı Devleti'nin Asya eyaletlerinin geleceği ve bu eyaletlerin durumu nedeniyle, İngiltere etkilenecek çıkarlarını dikkate almak zorundadır. Asya Türkiye'si, birçok farklı ırk ve inançtan halklardan oluşmakta ve bağımsızlık arzusunu taşımamaktadır. Halkın huzuru ve siyasi refahı tamamen Sultan'ın yönetimine bağlıdır. Türk ordularının aldığı yenilgi ve sıkıntılar, çöküşüne dair inanç, yakında Doğu'da siyasi değişim beklentisi üretebilecektir. Suriye, Küçük Asya ve Mezopotamya'nın halkı, Osmanlı egemenliğinin çöküşünü hesaplamaya başlayacak ve gözlerini onun halefine çevireceklerdir. İngiltere'nin Doğu çıkarlarını derinden etkileyen bölgelerde böyle bir durum, İngiltere çıkarlarına ters düşecektir. Askeri tedbirler almak pahalı olacak ve büyük felaketler getirebilecektir. Savaşmadan bu bölge çıkarları için hareket edilmeli idi. Asya Türkiye'sinde Osmanlı yönetiminin istikrarı için en önemli güvenlik sağlayacak koşul, Rusya'nın Türk topraklarına saldırısı halinde silahlı kuvvetlerle engelleneceğini taahhüt etmek olacaktır. Bu sayede Asya eyaletlerindeki halklara, Türk egemenliğinin Asya'da düşmeyeceği yönünde gerekli güveni de verecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, Osmanlı Devleti ile müzakereleri yürüten Büyükelçi Layard'a, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti topraklarını korumak için iki şartı olduğunu da belirtmektedir. İlk şart: İstanbul Konferansı sırasında da belirtildiği gibi, kötü yönetim ve baskının onaylanmadığı ve Osmanlı'nın Asya eyaletlerinde gerekli reformları yapması; özellikle Hristiyan ve diğer unsurların

¹⁰⁰ HCPPP. *Correspondence Respecting The Convention Between Great Britain And Turkey of June 4, 1878. Turkey No.36 (1878)* (London: Harrison & Sons, 1878), s.1.

¹⁰¹ Öztürk, *Ön. ver.*, s.682.

yönetiminde yapılacak reformların, dikkatli inceleme ve tartışmadan sonra tanımlanabileceği belirtilmiştir. İkincisi ise: İngiltere'nin önerilen taahhütleri etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için, İngiliz memurlarının ve gerektiğinde İngiliz birliklerinin Küçük Asya ve Suriye kıyılarına yakın bir konumda bulunmaları gerekecektir. Kıbrıs Adası, bu amaç için her bakımdan en uygun yer olarak görülmektedir. İngiliz Hükümeti, Sultan'dan egemenlik alanını devretmesini veya hazinesine giren gelirleri azaltmasını istememektedir. Bu nedenle, Ada yönetimi ve işgali İngiltere'ye devredilirken, Ada Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmaya devam edecek ve gelir fazlası her yıl İngiliz Hükümeti tarafından Sultan'ın hazinesine ödenecektir. Rusya'nın Asya'da yaptığı ilhaklar nedeniyle bu teklifin tamamı, tehlike sona erdiğinde, alınan önlemler gibi sona erecektir. Rusya'nın, savaştan kazandığı toprakları Osmanlı Devleti'ne geri vermesi durumunda, önerilen anlaşmaların hükümleri yürürlükten kalkacak ve Ada derhal tahliye edilecektir.¹⁰² Osmanlı Devleti ile müzakerelerin ardından İngiliz Büyükelçi Layard 5 Haziran 1878 tarihinde, Dışişleri Bakanı Salisbury'ye; Savunma İttifakı Sözleşmesi'nin 4 Haziran 1878'de imzalandığını bildirdi. İmzalanan İngiltere ve Türkiye Arasında Savunma İttifakı Sözleşmesi (Convention of Defensive Alliance between Great Britain and Turkey) iki maddeden oluşmaktadır:

"Madde 1:"Batum, Ardahan, Kars veya bunlardan herhangi biri Rusya tarafından tutulursa ve Rusya'nın Asya'daki İmparatorluk Majesteleri Sultan'ın Kesin Barış Antlaşması'nda belirlenen herhangi bir toprak parçasını ele geçirmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunması halinde, İngiltere İmparatorluk Majesteleri Sultan'a silah zoruyla onları savunmada katılmayı taahhüt eder. Karşılığında, İmparatorluk Majesteleri Sultan, İngiltere'ye, daha sonra iki Güç arasında kararlaştırılacak olan, hükümete ve bu topraklardaki Hristiyan ve diğer Babialı tebaasının korunması için gerekli reformları getirmeyi taahhüt eder ve İngiltere'nin taahhüdünü yerine getirmek için gerekli teklifi yapmasını sağlamak amacıyla, İmparatorluk Majesteleri Sultan, Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından işgal edilmesini ve yönetilmesini ayrıca kabul eder.

¹⁰² HCPP. Correspondence Respecting The Convention Between Great Britain and Turkey of June 4, 1878. Turkey No.36, Ön. ver., s.1-3.

Madde 2: Mevcut Sözleşme onaylanacak ve onay belgeleri bir ay içinde veya mümkünse daha önce değiş tokuş edilecektir."

İngiltere'nin sözkonusu sözleşme önerisi tarihi ve sözleşmenin imzalandığı tarih manidardır. Çünkü Osmanlı-Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması sonrasında, sorunların çözümü için toplanacak Berlin Konferansı öncesinde teklif gönderilmiş, Konferans sona ermeden Osmanlı Devleti'ne bu öneri kabul ettirilmiştir. Mevcut şartlar İngiltere tarafından, fırsat olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir.

İngiltere ve Türkiye Arasında Savunma İttifakı Sözleşmesi'nin imzası sonrasında yapılan müzakereler sonucunda hazırlanan ekler üzerinde de 1 Temmuz 1878'de anlaşma sağlandı ve imza edildi. Layard'ın, Salisbury'e gönderdiği ek kabul maddeleri şöyledir:

I. Adada, adanın Müslüman nüfusuyla ilgili dini meselelerle ilgilenecek bir Müslüman dini mahkeme (Mahkeme-i Şer'i) varlığını sürdürecektir.

II. Adada ikamet eden bir Müslüman, Türkiye'deki Evkaf İdaresi tarafından atanacak ve İngiliz Yetkilileri tarafından atanacak bir temsilci ile, camiler, mezarlıklar, Müslüman okulları ve Kıbrıs'ta var olan diğer dini kuruluşların mülk, fon ve topraklarının yönetimini denetleyecektir.

III. İngiltere, Adadaki mevcut gelir fazlasını, giderlerin üzerinde kalan kısmını Bâb-ı Âli'ye ödeyecektir; bu fazlalık, son beş yılın ortalamasına göre hesaplanacak ve belirlenecektir. Bu miktarın 22.936 kese olduğu belirtilmiş olup, daha sonra düzgün bir şekilde doğrulanacaktır ve bu dönemde kiralanan veya satılan Devlet ve Hanedan arazilerinin gelirleri hariç tutulacaktır.

IV. Bâb-ı Âli, Osmanlı Sultanı ve Devleti'ne ait olan (Arazi-i Miriye ve Emlak-ı Humayun) ve III. Maddede bahsedilen adanın gelirine dahil olmayan Kıbrıs'taki arazi ve diğer mülkleri serbestçe satabilir ve kiralayabilir.

V. İngiliz Hükümeti, yetkili makamları aracılığıyla, Bâb-ı Âli kamu iyileştirmeleri veya diğer kamu amaçları için gerekli olan ve ekilmemiş araziye adil bir fiyatla zorunlu olarak satın alabilir.

VI. Eğer Rusya, Kars'ı ve son savaş sırasında Ermenistan'da yaptığı diğer fetihleri Türkiye'ye geri verirse, İngiltere Kıbrıs Adası'nı boşaltacak ve 4 Haziran 1878 tarihli Sözleşme sona erecektir.¹⁰³ Bu eklere daha sonra 14 Ağustos 1878'de İngiltere lehine bir ilave daha eklendi. Bu Ek'e göre; İngiltere'ye Kıbrıs idaresi esnasında, Kıbrıs'ın siyasi ve ticari ilişkilerini düzenleme yetkisi de tanınmıştır.¹⁰⁴

İngiltere'nin Kıbrıs'ın idaresini elde etme konusundaki tüm bu faaliyetleri, esnasında Berlin Kongresi süreci de devam etmektedir.¹⁰⁵ Kongre sona ermeden hemen önce 12 Temmuz 1878 tarihinde, İngiliz askerleri Kıbrıs'ı işgale başlamıştır.¹⁰⁶

İngiltere'nin mevcut siyasi ortamı kullanarak geliştirdiği politika sonucunda, iki ülke arasında yapılan müzakere sürecinin ardından, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, 4 Haziran 1878 itibariyle imzalanan Kıbrıs Konvansiyonu ya da Kıbrıs Sözleşmesi olarak bilinen "İngiltere ve Türkiye Arasında Savunma İttifakı Sözleşmesi" ile Kıbrıs İngiliz idaresine geçti.¹⁰⁷ Dönemin İngiliz ve Osmanlı gazeteleri Kıbrıs Konvansiyonu'nu, kamuoyuna yararlı bir antlaşma olarak duyurdu.¹⁰⁸ The Times 15 Temmuz 1878'de "Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali" başlıklı yazısında şu hususlar yer aldı: The Daily Telegraph Gazetesi, 7 Temmuz'da

¹⁰³ Aynı. s.4-5.

¹⁰⁴ HCPP, [C.2229], Cyprus, No. 1 (1878). Correspondence Respecting the Island of Cyprus, s.1-2.

¹⁰⁵ Ayastefanos Antlaşması'na karşı çıkan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmaması yüzünden, Doğu Sorunu'nun bir milletlerarası konferansta ele alınmasını talep etti. Rusya ve İngiltere de bir Avrupa kongresinin toplanması konusunda anlaştı. Almanya, bütün büyük devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nu 13 Haziran 1878'de, Berlin'de toplanacak olan kongreye davet etti. İngiltere, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Fransa ve İtalya da kongreye katıldı. Yunanistan ve Romanya'ya ise, sadece kendilerini ilgilendiren sorunlarla ilgili isteklerini bildirmek üzere kongreye katılmak hakkı tanınmıştı. Kongre tam bir ay sürdü ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u almıştı. Balkanlarda Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlığını alırken, Bulgaristan Prenslik oldu. Balkanlar büyük oranda Osmanlı idaresinden çıkmıştı; Öztürk, *Ön. ver.*, s.682-686; Metin Menekşe, "Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkileri'nde: "Kıbrıs Meselesi" (1878-1923)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt-Sayı: Kıbrıs Özel Sayısı-1 (Ocak-Haziran 2013), s.310-311.

¹⁰⁶ HCPP, [C.2351]. Cyprus No.4 (1879). Ordinances Passed by The Legislative Council of Cyprus: No. VI, and Nos.VIII and XVI, (London: Harrison and Sons, 1879), s.151.

¹⁰⁷ HCPP, Correspondence Respecting The Convention Between Great Britain And Turkey of June 4, 1878. Turkey No.36 (1878), *Ön. ver.*, s.1-5; *Further Correspondence Respecting the Convention Between Britain and Turkey of June 4, 1878*. Turkey. No.43 (1878). (London: Harrison & Sons, 1878), s.1-3; HCPP, *Correspondence Respecting an Ordinance Enacted in Cyprus Providing for The Execution of Public Work*. Cyprus No.3 (1879) (London: Harrison & Sons, 1879), s.1-5; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, *Yıldız Esas Evrakı, Tasnifi (BOA.Y.EE)*, BOA, Y.E.E.d., 1017, s.22; BOA, Y.EE. 94/76, H. 06 Recep 1295 (6 Temmuz 1878); BOA *Hariciye Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.)*, 895/3/41 (11 Temmuz 1878).

¹⁰⁸ *Vakit*. 26 Haziran, 1294 (1878); *The Times*, 9 July 1878; "The Secret Treaty with Turkey", *Guardian*, 9 July 1878, s.8; "Anglo-Turkish Alliance: Immediate Occupation of Cyprus by Britain", *The New York Times*, 9 July 1878; "England and Turkey Have Concluded A Defensive Treaty", *The Daily Telegraph*, 7 July 1878.

Berlin'den gönderilen şu bildiriye yayınladı: *"İngiltere ve Türkiye savunma amaçlı bir antlaşma imzaladı. İngiltere hemen Kıbrıs'ı işgal ediyor ve Asya Türkiye'sinin bütünlüğünü garanti ediyor."* The Daily Telegraph'ın muhabiri ayrıca şunları aktarıyordu: Bu savunma antlaşması, kongre müzakerelerinin kapsamına girmesi gerekmeyen bağımsız bir sözleşmedir. İlgili güçler arasında bir bağımsız sözleşmedir ve geçerliliği ancak bir savaş pahasına sorgulanabilir. Ancak, bu düzenleme pazartesi günü kongreye duyurulacaktır. Kıbrıs'ın pozisyonu, İngiltere'ye Fırat Vadisi üzerinde mutlak kontrol verecektir. Bu amacı göz önünde bulunduran bir demiryolu hattı inşa edilecektir. Bu yönde Rusya'nın daha fazla saldırısı mümkün olmayacaktır. Asya söz konusu olduğunda, İngiltere ve Türkiye pratikte tek bir güç oluşturacaktır. İçişleri Bakanı, R. Assheton Cross, Avam Kamarası'nda Lord Hartington'ın bir sorusuna cevaben şu açıklamayı yapmıştı: Rusya tarafından Batum'un tutulması göz önüne alındığında, 4 Haziran'da Bâb-ı Âli ile bir koşullu anlaşma yapıldı. İngiltere'nin Türkiye'yi saldırılara karşı savunmayı kabul etmesi ve Bâb-ı Âli'nin Kıbrıs'ı İngiltere tarafından derhal işgal edilecek şekilde devretmesi şartıyla, Sir Garnet Wolseley adanın işlerini yönetmek üzere atanacaktır. Bu açıklamaların yanı sıra, İngiliz-Türk anlaşması maddeleri ve ekleri de haberde yer aldı.¹⁰⁹ Bu antlaşma ile Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı. İngiliz idaresinde Kıbrıs Adası'nın gelirleri daima giderlerin üzerinde olmasına rağmen yine de bütçe açığı meydana geldi. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'ne yapılmakta olan yıllık ödemelerdir.¹¹⁰

İngiltere henüz Osmanlı Devleti tarafından 1 Temmuz 1878 tarihli ek antlaşmanın imzalanmasını beklemeden harekete geçti. Padişah 15 Temmuz 1878 tarihinde anlaşma metninin başına *"Hukûk-ı Şâhâneme asla hâlel gelmemek şartı ile muâhedenâmeyi tasdik ederim"* ibaresinin eklenmesinden sonra onaylamıştı.¹¹¹ Ayrıca, Padişah II. Abdülhamit'in isteği üzerine bir senet düzenlenerek, İngiliz Büyükelçisinin imzalaması da istenmişti. Senet şöyle idi: *"Britanya Elçisi, Majesteleri Padişah Hazretlerinin de onayladığı gibi, savunma ittifakı antlaşmasının 15 Temmuz 1878 tarihi ile onanması sonucunda, Padişahın hükümlerlik haklarına hiçbir şekilde zarar gelmeyeceğini beyan eder."*¹¹² Osmanlı Devleti 24 Temmuz

¹⁰⁹ "Anglo-Turkish Alliance", *The Newyork Times*, 9 July 1878.

¹¹⁰ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.63-64.

¹¹¹ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.60-62; Çelik, *Ön. ver.*, s.522.

¹¹² Uçarol, 1978, *Ön. ver.*, s.88; Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, (Ankara: Üniversitesi DTCF Yayınları, 1968), s.100.

1878 tarihinde, yurtdışındaki sefaretnamelerine Kıbrıs Konvansiyonu'nu yazı ile bildirdi.¹¹³

İngiltere henüz anlaşma onaylanmadan harekete geçmişti. Araştırma amacıyla Lord John Hay, 8 Temmuz 1878'de Kıbrıs'a gönderilmişti. Ada'ya çıkan İngiliz Kaptan Rawson, İngiliz Konsolosu'ndan bilgi aldı. Rawson adayı teslim almakla görevli idi. 12 Temmuz 1878'de Vali Besim Paşa'ya, Sami Paşa ve Walter Baring tarafından padişah fermanı gelmesinin ardından, Kıbrıs idaresi Lord John Hay'a teslim edildi. 13 Temmuz 1878'de John Hay Kıbrıs'ın ilk geçici İngiliz idarecisi oldu.¹¹⁴

4 Haziran 1878 tarihli anlaşma gereği adayı yönetimini ele geçiren İngilizlerin ilk Yüksek Komiseri Wolseley 22 Temmuz 1878'de adaya çıkmış ve anlaşma gereği adayı Kraliçe adına yöneteceğini ilan etmişti. Wolseley ilanında özellikle hiçbir ırka ve inanca ayrıcalık tanımayacağını da bildirmişti.¹¹⁵

Kıbrıs Adası'nda İngiliz askeri birlikleri ve askeri yerleşkelerine yönelik faaliyetler, 12 Temmuz 1878 tarihinde işgalle birlikte başlatıldı. 1878-1879 yılı Hint birliklerinin taşınması, askeri operasyonlar, filo inşaatı ve onarımına yönelik deniz depoları, sözleşmeyle inşa edilen buhar makinaları ve gemiler; hastane, revir ve erzak depoları, ilaçlar ve aletler; gemilerin kumanda edilmesi ve çekilmesi, geçiş parası ve memurların nakli ve diğer ödemeler 678.000 £'e mal oldu.¹¹⁶ Kıbrıs'tan ve İngiliz istasyonundan 12 Temmuz 1878-1 Ocak 1879 tarihleri arasında, askeri transferler başlatıldı. Her Cuma Kıbrıs'tan dönüş yapan asker sayısı ortalaması yaklaşık: 2600 İngiliz askeri, 400 Hint askeri, 140 donanma askeri, 1000 filo denizcisi, hastanede ya da hasta listesinde bulunan denizciler, evine gönderilen askerler ve subaylar bulunuyordu. Kıbrıs'ı askeri bir üs haline getirme faaliyetleri, geniş kapsamlı olarak hızla ilerledi.¹¹⁷ Albay Biddulph'un, Dışişleri Bakanı Salisbury

¹¹³ BOA (HR. SYS.), 895/3/48 (24 Temmuz 1878).

¹¹⁴ W. Hepworth Dixon, *British Cyprus* (London: Chapman and Hall, 1879), s.56-57; Hill, *Ön. ver.*, s.294-296; Çelik, *Ön. ver.*, s.63-64.

¹¹⁵ Zia Nasim, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1975), s.80; Hill, *Ön. ver.*, s.297.

¹¹⁶ HCCP, Navy, 1878-79. *Supplementary Estimate or Her Majesty's Navy, for The Year 1878-1879. 29 July 1878*, s.318.

¹¹⁷ HCCP, Cyprus (*Forces employed, & c.*). *Further Return as Regards the Navy. Additional Statement of Sickness of Sailors and Marines Landed at Cyprus, Prepared From Returns Received Since the Statement of 1 April Last was Forwarded to the Secretary of State for War. 8 May 1879.*(London: The House of Commons:1879), s.151.

Markisi'ne gönderdiği 28 Temmuz 1879 tarihli, Trodos'tan gönderdiği yazı, işgal sonrasında yapılan askeri faaliyetleri de listeler mahiyettedir. İşgalin 21. gündeki sevkiyatının devamı olarak, Avam Kamarası kararı ile 1 Ocak 1879'dan önce yetkilendirilen veya başlatılan Kıbrıs'taki tüm kamu işleri ve maliyeti aşağıda bulunan Tablo 3.3'te listelenmiştir.

Tablo 3.3. Kıbrıs'ta Kamu İşleri Bildirimi (13 Temmuz 1878-1 Ocak 1879) ¹¹⁸

Bölge	İşin Niteliği	Tutar (£)	Bölge	İşin Niteliği	Tutar (£)
Mağusa	Yollar, iş gücü	40	Limasol	Onarımlar, çeşitli küçük	13
	Kışla, onarımlar	20		Konak, onarımlar	33
	Hapishane, onarımlar	33		Polis kışlası ve ahırlar	60
	Tuvaletler	11	Baf	Köprüler, iş gücü	125
	Kulübeler, inşaatı	9		İskele	50
	Zaptiye konaklaması, ekstra	22		Mouliah Yolu	85
	Konak onarımları	16		Hrisofu (Chrysofu) Müdürlüğü	8
Girne	Liman, iskele	21		Zaptiye kışlası	60
	Polis kışlası	15		İniş aşaması	12
	Hapishane, gardiyan odası	54		Baf Yolu	14
	Kamu toprak tuvaletleri	5		Hrisofu (Chrysofu) Köprüsü	10
	Liman ve liman	12		Konak	10
	Satın alınan malzemeler (depo)	10		Panayii kışlası	35
Larnaka	Tuz Gölü, onarımlar	341		Larnaka ve Lefkoşa Yolu, iş gücü	6000
	Gümrük iskelesi	148		Hanın hapishaneye ve zaptiye kışlasına dönüştürülmesi	327
	Kale, onarımlar	524		Baf Kapısı yakınındaki köprüye yeni kemer	1005
	Mağusa'ya giden yol, iş gücü	16		Okalıptüs ağaçlandırması	3000
	Kiralanan binalarda değişiklikler ve onarımlar	292	Genel Ada İşleri, ilçelere yayılmış		12646
	Konak, onarımlar (çeşitli küçük)	8			
	Zaptiye ahırları	95			
	Konak duvarı, tamir ve yeniden inşaat	28			
	Konak içi, onarımlar	27			

Üzerinde güneş batmayan imparatorluk, kendisi için çok önemli olan Uzak Doğu ve Hint ticaretinin güvenliği ve kontrolü için, Doğu Akdeniz'de dördüncü askeri üssünü kuruyordu. İngiltere'nin 1881 itibariyle, Akdeniz'de deniz üssü olarak kullandığı yerler: Heligoland, Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs'tır. Almanya'ya en yakın

¹¹⁸ Aynı. s.151.

nokta olan Heligoland Napolyon Savaşları sırasında, İngiltere tarafından 1807'de işgal ve 1814 Kiel Antlaşması ile işgal tanındı. 1890 yılına kadar İngiltere hakimiyetinde kaldı. Çok küçük olan Heligoland, Almanya'ya çok yakın olması nedeniyle, küçük bir ada olmasına rağmen İngiltere tarafından işgal edildi. Nüfus sayıları ise şöyledir: Cebelitarık'ın nüfusu 18.381, Malta'nın 149.782, Kıbrıs'ın 186.173'tür.¹¹⁹ Kıbrıs'ın yüzölçümü, nüfusu, doğal ve ekonomik kaynakları ve limanları diğerlerinden daha iyi durumdadır.¹²⁰

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Salisbury, Osmanlı Büyükelçisi Sir A. H. Layard'a 24 Temmuz 1878 tarihli yazı ile, Kıbrıs ile ilgili bir anlaşma taslağı göndermiştir. Anlaşma taslağını, Babıâli'nin (Osmanlı Devleti) onaylaması istenmektedir. Taslak anlaşma, 4 Haziran 1878 Konvansiyonu'ndaki maddeler dışında yeni bir hak sağlamamaktadır. Sadece bu konvansiyonun açıklaması niteliğindedir. Layard'dan, Babıâli'ye bu anlaşmanın yeni bir hak tanımadığını ve önceki anlaşmayı açıkladığını belirtmesi istenmiştir. 1 Temmuz 1878 tarihli Ek'in I, II ve IV. maddelerinin açık hükümlerine halel getirmeksizin, Sultan Hazretleri, adanın İngiltere tarafından işgal edilip yönetilmesini tahsis ederek, bu yetkiyi İngiltere'ye devretmiş ve vermiştir. Bu yetkiler, adanın işgali süresince ve bu süreden daha uzun olmamak kaydıyla, İngiltere Kraliçesi adına adanın yönetimi için kanunlar ve anlaşmalar yapma, ticari ve konsolosluk ilişkilerini düzenleme konusunda tam yetkiler sağlar ve Babıâli'nin kontrolünden bağımsızdır. Anlaşma, Osmanlı Devleti'nin (Babıâli) adanın yönetimi üzerindeki kontrolünü tamamen kaldırmaktadır.¹²¹ Taslak anlaşma, Layard ve Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Safvet Paşa tarafından, 14 Ağustos 1878 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma, 4 Haziran 1878 Konvansiyonu'na ek olarak şu maddeyi içermektedir. İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin arasında anlaşmaya varıldığı üzere, 1 Temmuz 1878 tarihli Ek'in I, II ve IV. Maddelerinin açık hükümlerine halel getirmeksizin, Sultan Hazretleri, Kıbrıs Adası'nı İngiltere tarafından işgal edilip yönetilecek şekilde tahsis ederek, bu yetkiyi İngiltere Kraliçesi'ne devretmiştir. Bu yetkiler, adanın işgali süresince ve bu süreden daha uzun olmamak kaydıyla, İngiltere Kraliçesi adına adanın yönetimi için kanunlar

¹¹⁹ C. Prestwood Lucas, "The Mediterranean and Eastern Colonies", *A Historical Geography of the British Colonies*, Vol.1 (London: Oxford Clarendon Press, 1888), s.B, 6; M. Walsh ve A. Varnava, *The Great War and the British Empire: Culture and Society* (1st ed. London: Routledge, 2016), s.10.

¹²⁰ İngiltere'nin Akdeniz ve Doğu kolonileri haritası Ek 2'de yer almaktadır.

¹²¹ No. 1 ve Ek1, İngiltere Dışişleri Salisbury'den, Sir A. H. Layard'a 24 Temmuz 1878 tarihinde gönderilen yazı ve ekteki anlaşma taslağı; HCPP [C. 2229]. *Cyprus.No.1 (1879). Correspondance Respecting The Island of Cyprus* (London: HMSO, 1879), s.1.

ve anlaşmalar yapma, ticari ve konsolosluk ilişkilerini düzenleme konusunda tam yetkiler sağlar ve Babiâli'nin kontrolünden bağımsızdır.¹²²

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Marki Salisbury'nin, Sir G. Wolseley'e 20 Eylül 1878 tarihli gönderdiği yazıda, 14 Eylül 1878 tarihli Konsey Emri iletilmiştir. Bu yazı ile Kıbrıs Adası üzerinde Yüksek Komiserlik ve Başkomutanlık makamının oluşturulduğu bildirilmektedir. Adanın yönetimine ilişkin düzenlemeler yazı ekinde gönderilmiştir. Wolseley'e Yüksek Komiser olarak görev ve talimatlarının ayrıca gönderileceği de belirtilmiştir.¹²³ İngiltere bu kararla, Kıbrıs'ın yüksek komiserlik makamı tarafından yönetilmesi kararını alarak, ilk Kıbrıs Yüksek Komiseri ve Başkomutanı olarak Sir G. Wolseley'i görevlendirmiştir.

İngiltere tarafından 14 Eylül 1878'de, Kıbrıs Yönetimini Düzenleyen Konsey Emri yayınladı. Bu emir gereğince, Kıbrıs Yüksek Komiser tarafından yönetilecekti. Emirde 28 madde bulunmaktadır. Özetle Yüksek Komiserlik yetkileri şöyledir: Kıbrıs'ta bir Yüksek Komiser atanacak ve bu kişi, Kraliçe'nin onayıyla görev yapacaktır. Yüksek Komiser, adanın hükümetini İngiltere Kraliçesi adına yönetecek ve kendisine verilen yetkilerle hareket edecektir. Yüksek Komiserin resmi bir mührü olacak ve bu mühür, adanın kamu mührü olarak kullanılacaktır. Adada bir Yasama Konseyi kurulacaktır. Yüksek Komiser, Yasama Konseyi'nin tavsiyesiyle yasaları yapma yetkisine sahipken, Kraliçe, yasaları iptal etme veya onaylama yetkisini saklı tutmaktadır. Yasama Konseyi, resmi ve resmi olmayan üyelerden oluşacak, resmi üyeler kamu görevlisi olacakken, resmi olmayan üyeler iki yıllık bir süre için görev yapacaktır. Konsey'in herhangi bir üyesi herhangi bir nedenle görevini yapamaz ise, Yüksek Komiser onun yerine geçici olarak resmi ya da resmi olmayan bir üye atayabilir. Tüm geçici atamalar, İngiltere Devleti'nin Ana Sekreterlerinden biri aracılığıyla reddedilebilir ya da Yüksek Komiser tarafından iptal edilebilir. Bu düzenlemeler, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki yönetim yetkilerini ve yasama sürecini belirlemektedir.¹²⁴

¹²² No. 2 Layard'dan, Salisbury'e gönderilen 14 Ağustos 1878 tarihli yazı ve 2 numaralı eki; *Ayn.* s.1-2.

¹²³ No.3. The Marquis of Salisbury'den Sir G. Wolseley'e, Dışişleri Bakanlığı, 20 Eylül 1878; *Ayn.* s.2.

¹²⁴ No.3, Eki, Majestelerinin Kıbrıs Yönetimini Düzenleyen Konsey Emri, Balmoral Sarayı, 14 Eylül 1878; *Ayn.* s.2-6.

14 Eylül 1878 tarihli emirnamelere dayanılarak, 17 Ocak 1879 tarihinde “Kıbrıs Adasının İdari Taksimatının Belirlenmesine Dair Kanun”da yürürlüğe konulmuştur.¹²⁵ 14 Eylül 1878 emirnameler gereğince, Kavanin Meclisi (legislative council) ve Yürütme Meclisi (executive council) de kuruldu. Yüksek Komiserlik tarafından Yürütme Meclisi üyeleri atanmıştır. 7 Ekim 1878 tarihinde, Tümgeneral William Payn, 16 Kasım 1878’de Albay Robert Biddulph yürütme meclisine üye olarak atandı. Kavanin Meclisi’ne ise; üç resmi üye (İngiliz) ve resmi olmayan Kıbrıslı halktan üç kişi atandı. Bunların dışında, Osmanlı döneminden kalan idari birimler olan; Meclis-i İdarî, belediyeler, muhtarlıklar ile şer’i mahkemeler ve evkâf yönetimi yetkileri kısıtlandı. Bu idari birimlere, Yüksek Komiser tarafından atanan memurlar getirildi.¹²⁶

Kıbrıs İngiliz işgali sonrasında, Yüksek Komiserler tarafından idare edilmeye başlandı. İşgal edilen tarihte, Temmuz 1878 itibariyle Kıbrıs Adası, Cezayir Bahr-i Sefid Vilayeti’ne bağlı bir sancak olarak altı kazaya (bölgeye) ayrılmıştı. Bu kazalar ise on altı nahiye (alt bölge) ayrılıyordu. Bu bölgeler şunlardır:

1. Değirmenlik (yaklaşık 1.036 mil kare): Değirmenlik, Dağ, Omorfo (Morfu), Lefke nahiyeleri,
2. Mağusa (yaklaşık 932 mil kare): Mağusa, Mesarya, Karpaz nahiyeleri,
3. Larnaka (yaklaşık 343 mil kare): Larnaka nahiyesi,
4. Limasol (yaklaşık 552 mil kare): Limasol, Gilan, Evdim, Piskopi nahiyeleri,
5. Baf (yaklaşık 587 mil kare): Baf, Krisofu, Kukla nahiyeleri,
6. Girne (yaklaşık 274 mil kare): Girne nahiyesi bulunmaktadır.

Hükümetin merkezi Lefkoşa’daydı, Değirmenlik kazasında bulunmasına rağmen, bu kazanın bir parçası değildir.¹²⁷ Lefkoşa doğrudan Mutasarrıf veya Kaymakam tarafından idare ediliyordu. Hükümet Daireleri şunlardır: Muhasebe Dairesi: Muhasebecibaşı veya Muhasebe Müdürü, Hazine’nin başında yer alıyor ve valinin hemen ardından geliyordu. Tüm ondalık vergilerin ve diğer vergilerin

¹²⁵ Çelik, *Ön. ver.*, s.102.

¹²⁶ Çelik, *Ön. ver.*, s.103.

¹²⁷ HCPP [2542]. *Cyprus No.2 1880, Report by Her Majesty’s Hig Commissioner fort The Year 1879* (London: Harrison and Sons, 1880), s.2.

toplanmasını denetliyordu ve gelir-gider hesaplarının genel sorumluluğunu taşıyordu. Her kazadaki temsilcisine "mal müdürü" denilmektedir. Kaymakama bağlıdır. Takrir Emlak Dairesi: Arazi kayıtları, vergilendirme ve nüfus sayımı işleriyle ilgili bir daireydi. Her nahiye için bir memurdan oluşuyordu, ancak bu memurlar genellikle kazanın merkezinde bulunuyordu. Raporlar, Lefkoşa'daki müdür tarafından denetleniyordu. Defterhane Dairesi: Arazi satışları ve devirleri için kayıt ofisiydi. Her kazada bir memur bulunuyor ve bu memur, aldığı ücretlerden belirli bir yüzde üzerinden ödeme alıyordu. Lefkoşa'daki müdür, doğrudan İstanbul ile yazışmalar yapıyor ve vali ile yarı bağımsız bir konumda bulunuyordu. Bu departmanın görevleri son derece önemliydi, ancak iyi bir şekilde yerine getirilmiyordu. Yazışma Dairesi: İngiliz yönetimi geldikten sonra bu daire dağıtıldı, çünkü artık ihtiyaç kalmamıştı. Evkaf Dairesi: Cami mülkleri ve hayır kuruluşlarının yönetimi için bir ofisti. Bir genel muhasebeci ve bir memur tarafından yönetiliyordu ve bu daire İstanbul'daki Evkaf Nazırı ile doğrudan yazışmalar yapıyordu.¹²⁸

Kıbrıs Yüksek Komiseri Wolseley, Osmanlı idari taksimatında ciddi bir değişiklik yapmamıştır. 17 Ocak 1879 itibarıyla, Kıbrıs altı kazaya bölünmüştür. Ada merkezi Lefkoşa'dır. Lefkoşa kazasında bulunan nahiyeler; Lefkoşa merkez, Değirmenlik, Dağ, Omorfo(Güzelyurt) ve Lefke'dir. Larnaka kazası nahiyeleri; Larnaka (Tuzla)'dır. Limasol kazası nahiyeleri; Limasol, Evdim, Kılani (Gilan)'dir. Magosa Kazası nahiyeleri; Magosa, Meserya, Karpaz'dır. Baf Kazası nahiyeleri; Baf, Kelokedera, Hırsofu'dur. Girne Kazası ise, Girne merkezinden oluşmaktadır. Bu altı bölge, komiser ve komiser yardımcıları tarafından yönetilecektir. Osmanlı dönemi kaymakamlarının vazifelerini üstlenecek komiserler, Kıbrıs Yüksek Komiseri tarafından atanacaktır.¹²⁹

Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi, Yüksek Komiserler tarafından yürütülmeye başlamıştır. 10 Aralık 1878 tarihinde Yüksek Komiser Wolseley imzasıyla, Yasama Konseyi (Legislative Council) tarafından; 1878 tarih ve 6 sayılı karara göre; İngiliz ve Türk tebaası dışındaki kişilere arazi satışı, hediyesi yasaklandı. Buna uymayan kişiler, Kıbrıs Hükümeti tarafından yargılanmadan sürgüne gönderilecekti. Ayrıca ekilmemiş topraklara el konulması, 1879 tarihli 16 sayılı kararname ile mümkün

¹²⁸ Tümgeneral Biddulph'tan Salisbury Markisi'ne gönderilen 15 Ocak 1880 tarihli raporda, 1879 yılı bilgileri yer almıştır; *HCPP [2542]. Cyprus No.2 1880, Report by Her Majesty's Hig Commissioner for The Year 1879* (London: Harrison and Sons, 1880), s.1-2.

¹²⁹ Çelik, *Ön. ver.*, s.167.

olacaktı. Bunların dışında alınan başka bir karara göre; ancak yüksek komiserin izni ile arazi satışı yapılabilecekti. 17 Şubat 1879 tarihinde, 8 numaralı kararname ile Kıbrıs yüksek komiserine, ada içinde barış ve güvenliği tehdit edebilecek kişilerin ikametinin yasaklanması ve tutuklanması yetkisi de verildi. Toprak İşleme Yönetmeliği de ekili arazileri teşvik amaçlı olarak çıkarıldı. Arazilerinin üçte ikisinden fazlasına ekim yapma kapasitesine sahip arazi sahipleri, her yıl 31 Mart'tan önce, %10 vergi ödeyeceklerdi. Nadasa bırakılan arazilerden de dönüm başı nadas vergisi alınacaktı. Ekilmeyen arazilerin tamamı ya da bir kısmı açık arttırma usulü ile satılabilecektir. Elde edilen gelir hazineye ödenecektir. Ödenmesi gereken borçları ve vergileri satıştan düşülecektir. Mera ve orman arazileri bu yönetmelik kapsamı dışında bırakılmıştır (24 Mart 1879).¹³⁰ İngiliz idarecileri idari ve ekonomik yapılanmalarını oluşturmaktadır.

3.2. KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1878-1922)

Kıbrıs dünya deniz ticareti üzerinde hakimiyetini kuran İngiltere'nin idaresine geçişinin ardından yeni bir döneme girdi. Süveyş Kanalı'nın varlığı, dünya deniz ticaretinin yönünü değiştirmişti. 19. yüzyılın ikinci yarısında, uluslararası ticarete meydana gelen gelişmelerle birlikte, İngiliz idaresi de Kıbrıs dış ticaretini etkileyecek önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.¹³¹

İngiliz idaresinin ilk dönemi 1878-1914 ve 1. Dünya Savaşı yılları ve sonrasındaki ilhak dönemi 1914-1922 iki ayrı alt başlıkta ele alınacaktır

3.2.1. İngiliz İdaresinin İlk Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1914)

İngiliz yönetimi 1878-1922 yıllarında, Kıbrıs Adası'nın sosyo-ekonomik durumunu derinden etkiledi.¹³² Kıbrıs dış ticaretini etkileyen yerel ve bölgesel sorunlar olduğu gibi, uluslararası siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeler de bulunmaktadır. Sözkonusu gelişmeler 19. yüzyıl boyunca devam ederken, 20. yüzyıl başlarında da Osmanlı, İngiliz ve dünya ticaretini etkileyecektir. Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı, ekonomik sorunlar ve savaşlarla geçiyordu. Napolyon Savaşları, Rusya ile yapılan savaşlar, 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı ekonomileri olumsuz

¹³⁰ HCPP, Cyprus No.4 (1879). Ordinances Passed by The Legislative Council of Cyprus: No. VI, and Nos.VIII and XVI, Ön. ver., s.5-6.

¹³¹ İngiliz İmparatorluğu ve dünya ticareti haritası Ek 3'te yer almaktadır.

¹³² Hill, Ön. ver., s.294-385.

etkiliyordu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticaretinin büyüme oranları, 1780-1830 döneminde yıllık %1.5'in altında kaldı. 1839-1941 yıllarında bu oran, %5 veya biraz daha üzerindedir. 1852-1854, 1857-1859 ve 1871 yıllarında, bu oran yine %5'te kalmıştır. Napolyon Savaşları'nın bitmesinin ardından, başta İngiltere olmak üzere, Avrupalı devletlerle yapılan serbest ticaret anlaşmalarının imzalanmasının, büyümede etkisi oldu. 1870'lerin başına kadar Batı ve Orta Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı dış ticaretindeki payı %70'in üzerindedir. 1874-1878 yılları ise Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki 1877-1878 savaşının etkileri görüldü. 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı da ticareti olumsuz etkilerken, 1887-1888'den 1899-1900'a kadar toparlanma görüldü. Osmanlı dış ticaretinde, Orta ve Batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin sanayileşmiş ekonomilerinin payı yüzde 75'in biraz üzerine çıktı. 1880'lerde Almanya, Osmanlı dış ticaretindeki payını öncelikle Büyük Britanya'nın pahasına genişletmeye başladı; ancak yine de 1913'e kadar Osmanlı ihracat ve ithalatında en büyük payı elinde bulunduran İngiltere idi. 1913 yılına kadar dış ticarete yükseliş oldu. İthalatın artışı ihracattan daha fazladır.¹³³

1873-1913 yılları arasında imalat sanayi üretiminin yıllık büyüme hızı ABD'de %4, Almanya'da %3.9 ve dünya genelinde %3.7 iken İngiltere'de %1.8 olarak gerçekleşti. ABD'nin imalat sanayi verimliliği 1873-1883 yılları arasında yıllık %1.6 ve Almanya'nın %2.6 oranında artarken İngiltere'de bu oran %1 civarına gerilemiştir.¹³⁴

Kıbrıs'ta diğer ülkeler gibi, 19. yüzyılın sonlarındaki ekonomik krizden etkilendi. Kıbrıs'ın İngiliz idaresi altında ilk yılında; 1878 yılı ithalatı 177.651 £, ihracatı 157.328 £ iken; 1879 yılında ithalat %73.6 artarak 308.407 £, ihracat %41 artarak 222.218 £'e yükseldi. Kıbrıs dış ticaretinde 1878 yılında, Osmanlı ve İngiltere'nin payı ise şöyledir: ithalatı İngiltere %14, Türkiye %50; ihracatta İngiltere %3, Türkiye %25 oranında dış ticarete pay sahibidir.¹³⁵

¹³³ Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the "Great Depression of 1873-1896". *The Journal of Economic History*, Cilt-Sayı: 44-1 (1984), s.107-118.

¹³⁴ A. E. Musson, "The Great Depression in Britain, 1873-1896: A Reappraisal", *The Journal of Economic History*, Cilt-Sayı: 19-2 (Jun 1959), s.208.

¹³⁵ HCPP, [C.2543]. *Cyprus No.2 (1880). Reports by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1879), s.333. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Kıbrıs yüksek komiserlerinin raporlarında Reports by Her Majesty's High Commissioner, kısaltması ve ait olduğu yıl kullanılacaktır.

Kıbrıs ticari ürünleri için kuraklık ve çekirge büyük tehdit oluşturmaktadır. İngiliz yönetimi de bu sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Çekirge ile mücadele 1881'de yumurta toplama şeklinde başlayıp 1882'de devam etmiştir. Bu faaliyetlerin sonucunda 1.329 ton çekirge toplanmıştır. Bu miktar 1879 ve 1880 yıllarında toplanan miktarın beş katı idi. Maliyeti 12.262 £'i buldu ve bu miktar 1879 ve 1880 yılları toplamının yaklaşık beş katı idi. Son üç yıldır devam eden, büyük çekirge felaketi, üretimi aksatmasının yanı sıra, mücadele için de ayrıca ek maliyet getirmekte idi.¹³⁶ Kuraklık ise 1879 yılında büyük bir felakete yol açmıştı. Bu nedenle tahıl ve yemden alınan ihracat vergisi 1879'da kaldırıldı. 1880 yılında palamut, ceviz, keçiboynuzu gibi ürünlerden alınan öşür vergisi, Kıbrıs içinde tüketilmek şartıyla 20 Temmuz 1880 itibariyle kaldırıldı.¹³⁷

Kıbrıs Yüksek Komiseri Robert Biddulph'un 23 Temmuz 1884 tarihli Kıbrıs raporunda yer alan, Ada ticareti ile ilgili yıllık değerlendirmesinde şu bilgiler yer almaktadır: Mısır'da ortaya çıkan kolera nedeniyle 1884 Haziran ayı sonuna kadar sıkı karantina uygulandı. Mısır limanlarından gelen gemiler ve daha sonra Suriye ve Türk limanlarından gelen gemilere 1884 Şubat ayına kadar karantina yapıldı. Doğal olarak karantina düzenlemeleri ve kısıtlamaları önemli ölçüde Adanın düzenli ticaretini kesintiye uğrattı ve birkaç ay boyunca büyük bir bunalıma neden oldu. En çok Limasol'da hissedilen bunalım, Kasım 1884'e kadar devam etti. İngiltere'den doğrudan gelen kargolar sayesinde, yılın sonuna doğru iyileşme görüldü. En çok etkilenen Limasol ticaretidir. Limasol limanında 1883 yılında ithalat 20.000 £ düşerken, ihracatı da az miktarda etkilendi. Bu düşüş, genel anlamda ithalat ve ihracatın yükselmesiyle telafi edildi. Karantina kısıtlamalarının kaldırılmasından sonra, Larnaka ve Limasol ticareti hızla toparlandı. Avusturya Lloyd firmasına ait, İstanbul ve İzmir'den gelen vapurlar, iki haftada bir limanlara uğramaya başladı. 1880 ile 1883-1884 yıllarına ait ithalat ve ihracatın durumu Tablo 3.4'te verilmiştir:

¹³⁶ HCPP [C.3385]. *Reports by Her Majesty's High Commissioner for 1881* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1882), s.6.

¹³⁷ Hill, *Ön. Ver.*, s.381.

Tablo 3.4. Kıbrıs Dış Ticareti (1880-1884)¹³⁸

	1880 (£)	1881 (£)	1882 (£)	1883-1884 (£)
İthalat	272.663	296.868	336.512	344.183
İhracat	210.065	266.610	276.129	290.210
Dış Ticaret Hacmi	482.728	563.478	612.641	634.393

Kıbrıs'ta 1881 ve 1882 arasında ithalattaki küçük artışın nedeni, Savaş Bakanlığı tarafından Mısır'dan ithal edilen atlar ve Kıbrıs'ta 1882 yılında yapılan hububat ithalatıdır. Hububat ithalatı, kuraklığın ve kıtlığın göstergesidir. Mısır'da 1882'de savaş devam etmektedir. İthal edilen katırların değeri 10.600 £; hububat ithalatı da 4.500 £'dir. Bunların dışında da ithalat yapılan diğer ürünlerde fiyat artışı olmuştur. Başlıca ithalat ürünlerinin değeri: pamuklu parça ürünler 1882'de 48.395 £, 1883-1884'te 53.175 £; şeker 1882'de 15.941 £, 1883-1884'te 18.269, petrol 1882'de 5.400 £, 1883-1884'te 7.705 £ idi. Diğer ürünler demir ve çelik, silah ve mühimmat, zeytinyağı, tömbeki ve İran tütünüdür. Silah ve mühimmat ithalatının artışı satın alınan barut ve saçmalardan, zeytinyağı ithalatı ise, Limasol'da bulunan iki zeytinyağı değirmeninin kurulumunda sorun çıkması nedeniyle, Suriye'den ithal edilen zeytinyağıdır. Ayrıca yıl için de zeytin mahsulünün verimli olmamasıdır.¹³⁹

Adanın ithalat ticaretinde belirgin olan özellik, İngiltere'den yapılan ithalatın artmasıdır. İngiltere'den yapılan ithalat, toplam ithalatının 1879'da yaklaşık %15'i (47.239 £); 1882'de %28'i (95.263 £); 1883-1884 yılı 31 Mart sonu itibarıyla %31 (107.281 £) idi. İngiltere'den yapılan ithalatta başlıca ticari ürünler: bakır ürünleri, pamuklu parçalar, pamuk ipliği, demir ve çelik, pirinç, ipekli ve yünlü ürünlerdi. 1879 yılından sonra ithalattaki en fazla artış pirinçte, ipekli ve yünlü ürünlerde görüldü. İngiltere, hızla Kıbrıs ithalatındaki payını artırıyor ve kendi mallarına yer buluyordu.

Haziran 1883'te Mısır'da kolera salgını başlayınca Kıbrıs'ta yine karantina uygulandı. İhracat 1883 yılında etkisini süren karantina sorunlarına rağmen, 31 Mart 1884'te sona eren yıl itibarıyla yükseldi. Aralık 1882 itibarıyla; Limasol'dan yapılan ihracatta küçük bir düşüş görüldü, ancak Larnaka'da ihracat arttı. İngiliz işgalinden itibaren ilk kez, Limasol'dan yapılan ihracat artmıştı. Keçiboynuzu sevkiyatı 1882

¹³⁸ HCPP. [C.4188]. *Reports by Her Majesty's High Commissioner From 1st January 1883 to 31st March 1884* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1885), s.37-38.

¹³⁹ *Aynı.* s.39-40.

yılı miktarını aştı. 31 Aralık 1883'te sona eren 12 aylık ihracat da belirgin bir artış gösterdi. Ada'dan 1883-1884'te; 77.895 £ değerinde 116.116 kantar (52.252 ton) toplam keçiboynuzu ihraç edildi. Bunun 30.355 £ değerinde, 44.910 kantarı (20.209 ton) İngiltere'ye yapıldı. Keçiboynuzu ihracatının %40'ı İngiltere'ye yapılmış oldu. Diğer keçiboynuzu alıcıları ise; Fransa, İtalya ve Rusya'dır. Şarap ihracatında belirgin bir gelişme yaşandı 1882'de sevkiyatlar 3.294.494 okka (38.827 £); 1883-84'te 4.151.968 okka (değeri 48.202 £)'dır. Mısır her zamanki gibi ilk sırada yer alan en iyi şarap alıcısı olarak; 2.419.996 okka (değeri 23.529 £) alım yaptı. Şarap kalitesi Mısır pazarına uygun görünmektedir. Şarap ihracatında ikinci sırada gelen Türkiye'ye ise; 1.073.435 okka (15.540 £) ihraç edildi. En önemli Kıbrıs şarap müşterileri olarak 1883-84'te Mısır ve Türkiye ihracat yapılan ülkeler oldu. Osmanlı idaresinin son döneminde de iki ülke şarap ihracatında ilk iki sırayı almıştı.

Normalden daha fazla üretilen pamuk sayesinde 1883-1884'te, 300.748 okka (16.920 £) ihracat gerçekleşti. 1882 yılındaki terra umbra sevkiyatları 819 tondan (değeri 546 £); 1883-1884'te 5.942 tona (3.874 £) yükseldi. İngiltere'ye 1.081 ton, İtalya'ya 4.512 ton ihraç edildi. İpek kozalarında ise 1883-1884'te 3.630 okka (1.132 £) ihraç yapıldı ve 1882'ye göre miktarı arttı. Buğday ve arpa ihracatı 1882'deki ihracatları önemli ölçüde aşmıştı, ancak düşük fiyatlar nedeniyle gerçek değerinin altında fiyatlarla satıldı. Diğer tahılların ihracatı ise bir miktar düştü. Mağusa ve Baftan yapılan ihracatta önemli bir artışa neden oldu.¹⁴⁰

Gümrük ve tüketim vergileri 31 Mart 1884'te hazırlanan rapora göre, 12 aylık gelir toplam 53.913 £ olup, dağılımı şöyledir: gümrük 29.853 £, özel tüketim vergisi 22.499 £, liman/rıhtım ücreti 1.566 £. Bir önceki mali yılda elde edilen gelirlerde artış 2.364 £ oldu. Kıbrıs limanlarına giriş-çıkış yapan gemi sayısı ve taşıdıkları yük miktarları ise şöyledir: 267 adet buharlı gemi 204.133 ton; yelkenli 2.133 adet gemi, 139.605 ton yük taşıdı.¹⁴¹

Yüksek Komiser R. Biddulph'un hazırladığı rapora göre; 1884-1885 yılında ihracat 287.521 £'dir. İhracat yapılan ülkeler şunlardır: Birleşik Krallık 66.877 £, Türkiye 39.800 £; Mısır: 46.903 £, Avusturya: 19.551 £, Fransa 79.237 £, diğer ülkeler 35.153 £. Toplam ithalat 304.375 £'dir. Başlıca ithalat yapılan ülkeler:

¹⁴⁰ Aynı. s.40-41.

¹⁴¹ Aynı. s.36, 43.

İngiltere 93.181 £, Türkiye 100.455 £, Mısır 27,394 £, Avusturya 42.299 £, Fransa 16.611 £, diğer ülkeler: 24.435 £'dir. 1884-85 yıllarında tahıl ihracatındaki büyük düşüş, Ada nüfusunun büyük bir bölümünü etkilediği için, ithalat üzerinde olumsuz tesir yapmıştır.¹⁴² Ticaret yapılan ülkeler ve ürünlerin değişmediği, sadece ürün miktarı ve fiyatların ithalat ve ihracatın üzerinde etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta 1886-1887 döneminde ithalat 355.795 £, ihracat 312.797 £, toplam dış ticaret 668.592 £'dir. 1885 yılına göre 2.878 £ artış görülen ithalat, %13,7 artarken; 17.982 £ yükselişle, ihracattaki artış %6,1 oranındadır. Son 5 yıl içinde ithalat %11,8 artarken, ihracat artışı ise %10,5'tir. İthalat artışı, ihracatın önündedir. Aynı dönemde Kıbrıs'ta ithalatın %28,4'ü ve ihracatın %19,1'i İngiltere'ye yapılmaktadır. İngiltere idareyi ele geçirmesinin ardından, Kıbrıs dış ticaretinde özellikle ithalatta payını arttırmaya devam etmektedir. İngiltere'nin ticarete payını arttırmasının ardından, 1883-1884 döneminde posta servisleri, Kıbrıs ile İskenderiye ve İngiltere arasında düzenli seferler yapmaya başlamıştır. İngiltere'den yapılan ithalatta başlıca ürünler; tekstil ürünleri, demir, manifatura, bakır, pirinç ve biradır. İngiltere'ye yapılan başlıca ihracat ürünleri ise; keçiboynuzu ve yündür. İngiltere'den yapılan ithalat 51.331 £, ihracat 43.188 £, toplam dış ticaret 94.519 £'e yükselmiştir.¹⁴³

Kıbrıs'ta kuraklık ve çekirge istilası nedeni ile zaten zor durumda olan Kıbrıs halkı; 1887'de kötü hasadın arkasından, Aralık ve Ocak aylarında İngiliz idaresinin ağır vergiler koyması nedeniyle, toplu olarak duruma itiraz etmişlerdir. Halk tarafından ciddi protestoların görüldüğü bir yıl olarak 1887 yılı tarihe geçmiştir. Mağusa'da halk, vergilerin üretime göre çok ağır ve orantısız olduğunu ifade ederek itiraz etmiş ve vergilerin düşürülmesini talep etmiştir. Bu konuda yapılan müzakerelerden sonra, bir heyetin toplanması ve İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Lefkoşa halkı da ağır vergiler nedeniyle biraraya gelerek, 10.000 kişilik bir protesto yapmıştır. Kıbrıs Müslüman toplumu ve Hristiyan toplumu ileri gelenleri de harekete geçmiştir. Kıbrıs Rum toplumu dini lideri Başpiskopos Liasides, din ve ırk ayrımı yapılmadan, tüm halk adına vergilerin düşürülmesi talebini İngiliz idaresine iletmiştir. Müslüman toplumun adına Lefkoşa Müftüsü ise

¹⁴² HCPP, [C.4694]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Ending March 1885* (London: Eyre and Spottiswoode, 1886), s.8.

¹⁴³ HCPP, [C.5251]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Ending March 1887* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1888), s.27-28.

1888'de; Bab-ı Ali'den izin alınarak, Londra'ya bir heyet gönderilmesi önerisinde bulunmuş, bu öneri Rumlar tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra 1889'da Yüksek Komiser Bulwer'e bir mektupla, öşür vergilerinin azaltılması taleplerini iletmişlerdir. Kıbrıs halkı kuraklık nedeniyle fakirleşirken, ağır vergileri ödeyemez duruma gelmiştir. Nisan 1889'da Londra'ya giden Rum heyet görüşmelerinde başarısız olmuştur. Talepleri, ada gelirinin düşmesini istemeyen İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.¹⁴⁴ Zaten üretimde zorlanan ve zaman zaman gıda ihtiyaçlarını bile karşılayamayan halkın haklı tepkisi, hassas muhasebeci zihniyetindeki İngiliz yönetimi tarafından görmezden gelinmiştir.

Kıbrıs Yüksek Komiseri Henry Bulwer'in verdiği bilgilere göre: 1889-1890'da ithalat ve ihracatın getirileri belirgin bir şekilde iyileşme gösterdi. İthalatın değeri bir önceki yıl 244.324 £ iken, 1889-90 ise 274.123 £ olarak kaydedildi. 1887'de 256.575 £ ve 1888'de 232.807 £ ile karşılaştırıldığında, 1887 yılına ait rakamların yüksek olması, hasatın kötü olması nedeniyle, ekmek ve gıda maddelerine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. İngiliz işgali öncesi ve sonrasına ait rakamlar ise karşılaştırma amacıyla şöyle verilmektedir: 1874 yılında 147.092 £; 1875'te 199.548 £; 1876'da 201.400 £; 1877'de 147.197 £; 1889'da 244.324 £; 1890'da ise ithalat değeri 274.123 £'dir. Son iki yılda ithalatta görülen artış gösteren başlıca ürünler ise şöyle sıralanmaktadır: tekstil ürünleri, pamuk ipliği, pamuklu kumaşlar, yünlü, keten ve ipek mamulleri, tuhafiyecilik ve şapka malzemeleri, kırtasiye, kitaplar, hırdavat, cam eşyalar, bakır ve demir mamulleri, tütün, şeker, kahve, petrol, işlenmemiş demir, kereste, kömür, deri, kiremit, şarap ve tahıl ihracat ticaretinde gereken boş fiçı ve çuvallardan oluşmaktadır. İthalatta ürün çeşitliliğinin artışı, ithalatın da artışına yansımıştır.¹⁴⁵

Yüksek Komiser Henry Bulwer tarafından 1887-1888 yılı içindeki ithalatın değeri 356.375 £ olarak, ihracatın değeri ise 201.266 £ olarak bildirilmiştir. Önceki yılın ilgili kalemlerinde bu rakamlar 355.795 £ ve 312.797 £ idi. Çekirge ile mücadele yine devam etmektedir. Bu nedenle ihracattaki azalma 111.531 £ tutarındaydı ve azalma tahıllar, keçiyoynuzu, susam, şarap, içkiler, pamuk ve peynirlerde gerçekleşti. Kuraklık nedeniyle, yerel hasat yetersizliğini telafi etmek

¹⁴⁴ Hill, *Ön. ver.*, s.386-388.

¹⁴⁵ HCPP, [C.6764]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1889-1890 and 1890-1891* (London: HMSO, 1892), s.23.

için Ada'ya büyük miktarda gıda maddesi ve yem ithalatı yapıldı. Kuraklık ve çekirge sorunu, Adanın başlıca ürünlerini kendisine bile yetemeyecek duruma getirdi. İthalat bu kalemlerde artarken, zorunlu olmayan maddelerin ithalatında azalma oldu. Örneğin, un, buğday, arpa, pirinç, fasulye, zeytinyağı, burçak ve doğranmış saman gibi tüketim maddelerinin ithalatı, bir önceki yıla göre 74.329 £ daha fazla olurken; pamuklu kumaş, yünlü mamuller, toprak eşyalar, cam eşyalar, şeker, tütün vb. gibi maddelerin ithalatı, bir önceki yıla göre 47.166 £ azaldı. Üretimin düşmesi Kıbrıs halkının gelirlerini de azaltmış ve bu durum ithal ürünlere olan talebi de azaltmıştır.¹⁴⁶

Kıbrıs ihracatında inişli çıkışlı görünüm devam etmesine rağmen, başlıca ürünler, İngiliz idaresinin ilk on yılı sonunda da değişmemiştir. İhracat 1889'da 314.028 £ ve 1890'da 399.748 £ olup, 1887'de 201.266 £ ve 1888'de 210.297 £ ile karşılaştırıldığında büyük bir artış göstermiştir. Artış esas olarak tahıllar, keçiboynuzu, şarap ve kuru üzüm gibi ürünlerde olmuştur. Tahıl ihracatı İngiliz işgal döneminden önceki yıllara göre oldukça artmıştır. İngiliz işgalinden önceki ihracat getirileriyle karşılaştırdığımızda şu sonuçlar bulunmaktadır: 1874'te 378.225 £; 1875'te 384.001 £; 1876'da 267,407 £; 1877'de 244.723 £, 1889'da 314.628 £ ve 1890 yılında ihracat değeri 399.648 £'dir.¹⁴⁷ İnişli çıkışlı ticaret rakamlarının başlıca sorumlusu kuraklık ve çekirgenin yol açtığı üretim kaybıdır. İngiliz idaresinin ilk döneminde çekirge ile mücadele de devam etmektedir.

Kıbrıs Yüksek Komiseri W.J. Sendall'ın raporuna göre: 1892 yılı için ithalat ve ihracat toplamda 708.933 £ olarak gerçekleşirken; ithalat 369.974 £ ve ihracatta 338.959 £'dir. İthalatın ihracatı aşması, büyük ölçüde azalan hasat nedeniyle ihracatta büyük bir düşüş olmasından kaynaklanmaktadır ve 1891 yılına kıyasla ithalatlarda küçük bir artış olmuştur. Madeni para ve külçe işlemleri hariç tutulduğunda, mal ihracatı önceki yıla göre 137.819 £ daha az ve ithalat 10.016 £ daha fazladır; ithalatta küçük artışın nedeni, Adanın tahıl ürünlerindeki yetersizliği gidermek için yurtdışından getirilen gıda maddelerinden kaynaklanmaktadır. Kıbrıs şaraplarının 1891 yılında hissedilmeye başlayan yasaklayıcı koruyucu vergiler yoluyla Fransız

¹⁴⁶ HCPP, [C.5749]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for 1887-88* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1889), s.4.

¹⁴⁷ HCPP, [C.6764]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1889-1890 and 1890-1891, Ön. ver.*, s.23.

Pazarından çıkarılması, 1892 yılı boyunca devam etmiş ve yıl içinde ihraç edilen şarapların çoğu Mısır tarafından düşük fiyatlardan alınmıştır. İthalat ve ihracatı birleştirdiğimizde, İngiltere ile ticaret diğer herhangi bir ülke ile olandan fazladır ve toplam ticaret hacminin %28'ini oluşturmaktadır. İngiltere'nin ardından %23,4 Türkiye, %14,4 Mısır ve %14 Fransa gelmektedir.¹⁴⁸ Görüldüğü gibi ticaret yapılan ülkeler de bir değişim görülmemekte, İngiltere, Türkiye, Mısır ve Fransa dış ticarete hâkim görünümündedir.

Kıbrıs'ta ithalat 1893'te 316.878 £ (1892'de 369.074 £)'dir. 1892 yılına göre, 53.102 £'lik bir azalma meydana gelmiştir. İhracat 1893'te 316.543 £ (1892'de 338.950 £) olurken, önceki yıla göre 22.416 £ azalmıştır. 1893 yılı için ithalat ve ihracat değerlerinin, para dahil olmak üzere, neredeyse eşit olduğu ancak para hariç tutulduğunda ithalatın değeri ihracatı aşmaktadır. Bu fark, yılın ikinci yarısında tahılların nispeten az ihraç edilmesinden, dolayısıyla düşen fiyatlardan kaynaklanmaktadır. 1893 yılındaki toplam ithalat değeri (para hariç) 1892 yılındaki ithalat değerinden 48.485 lira daha azdı ve 1893 yılı ihracatları, 1892 yılı ihracatlarından 21.780 lira daha az yapıldı.¹⁴⁹ Kuraklık ve çekirge sorunu dışında, dış ticareti etkileyen diğer önemli husus da fiyatların düşüşü ya da yükselişidir.

Yüksek Komiser Chamberlain 1894-95 yılını ticari anlamda kötü bir yıl olarak değerlendirmiştir. Ticaret raporları, yılın son derece olumsuz geçtiğini göstermektedir. Hem ithalat hem de ihracat belirgin bir oranda azalmıştır. İthalat %27, ihracatı %14 oranında düşmüştür. Dış ticaretteki azalmanın nedeni, fiyatların düşük olması ve ekonomik durgunluktan kaynaklanmaktadır. Gümrük Başmüdürü'nün raporuna göre; 1894-95 yılında, İngiliz imalat ürünleri yerine Almanya ve Belçika'dan yünlü malların ithalatı yapılmıştır. İngiltere'den yapılan ithalatın değerindeki düşüş, 18.309 £ veya yaklaşık %20 oranındadır. Ticaret hacminin dağılımı, ithalat ve ihracat birlikte ele alındığında, İngiltere hala toplam ticaretin %27,3'ü ile listenin başında yer almaya devam etmektedir. Bu dönemde tarım ve ziraat ile ilgili sorunların tespiti ve yeni ürün çeşitliliği konularında

¹⁴⁸ HCPP, [C.7411]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1892-93* (London: HMSO, 1894), s.4.

¹⁴⁹ Kıbrıs Yüksek Komiserlik Raporları 1893-1894 yılı sonrasında isim değiştirmiştir. *Cyprus Annual Report...* adını almaya başlamıştır; HCPP, [C.7876], *Cyprus Annual Report For The Year 1893-94* (London: HMSO, 1895), s.45-46.

araştırma ve inceleme yapmak üzere Atina'dan tarım uzmanı getirtilmiş ve ilkbaharda üç ay Kıbrıs'ı ziyaret ederek, incelemelerde bulunmuştur.¹⁵⁰

Yüksek Komiser W.J. Sendall, 1895-96 yılı raporunda Kıbrıs dış ticareti hakkında 31 Aralık 1895 yıl sonu itibariyle yaptığı durum değerlendirmesinde şu bilgileri aktarmaktadır: Kıbrıs bir tarım ülkesidir ve dış ticareti yıllık hasatın miktarı ve değeri ile değişmektedir. Son iki yılda fiyatların düşük oluşu nedeniyle tarıma dayalı ürünlerin miktarı yetersiz kalmış ve ülkenin dış ticareti bu nedenle zarar görmüştür. İthalat ticareti, tarım sınıfı için lükslerini oluşturan yeni giysiler, şeker, tereyağı, yabancı un vb. ticareti, ihracat ticaretindeki düşüşle doğru orantılı olarak azalmaktadır. Ancak her iki durumda da miktardaki azalmanın dış ticarete etkisi, fiyatların düşüşü kadar etkili değildir. 1895'te toplam ithalat ve ihracat ticareti 1894'tekinden daha iyidir. İthalat 276.818 £, ihracat 308.716 £'dir. İhracat yapılan ilk sıradaki ülkeler yine Mısır, Türkiye ve Fransa'dır. İthalat yapılan başlıca ülkelerde de değişim yoktur ve İngiltere, Türkiye ve Mısır ilk üç sırayı paylaşmaktadır.¹⁵¹

Kıbrıs'ta 31 Aralık 1896 itibariyle; ithalat 290.084 £, 1895'te 276.318 £; ihracat 1896'da 322.631 £, 1895'te 308.716 £'dir. İthalat yapılan başlıca ülkeler Türkiye, İngiltere, Avusturya ve Mısır'dır. İhracat yapılan başlıca ülkeler; Türkiye, Mısır ve İngiltere'dir. En fazla ithal edilen ürünler; un ve buğday, pirinç, tütün, pamuk ipliği çuval ve petroldür. Portakal, limon, alkollü içkiler, arpa, buğday, keçi başlıca ihraç ürünleridir.¹⁵² Maden dışı varlıklar hariç tutulduğunda, 31 Aralık 1897 tarihinde sona eren yıl için, ithalat ve ihracat ticaretinin değeri 582.320 £ olarak hesaplanmıştır. 1896 yılına göre 45.127 £ artış kaydedilmiştir. İthalat değeri 294,660 £, ihracat değeri ise 287.660 £ olmuştur.¹⁵³

Kuraklık kısı kacında yine kötü bir yıl olan 1898-99 yılında, Adanın temel gıda maddeleri yine ithal edilmiştir. İthal edilen başlıca ürünler, Ada'nın ihtiyacı olan un, pirinç, şeker, zeytinyağı gibi gıda ürünleridir. İhracat ürünleri de yağış yetersizliği ile azalmıştır. Portakal, limon, pamuk, susam vb. ürünlerde üretim miktarı az olduğu

¹⁵⁰ HCPP, [C.8076], *Cyprus Annual Report For The Year 1894-1895* (London: HMSO, 1896), s.4.

¹⁵¹ HCPP, [8580], *Cyprus Annual Report For The Year 1895-1896* (London: HMSO, 1897), s.4.

¹⁵² HCPP, [8805], *Cyprus Annual Report For The Year 1896-1897* (London: HMSO, 1898), s.33-47.

¹⁵³ HCPP, [C. 9288], *Cyprus Annual Reports For 1897-98* (London: HMSO, 1899), s.4.

için, ihracatta da azalma görüldü. Para ve nakit hariç, ithalat 343.687 £, ihracat 288.206 £'dir.¹⁵⁴

1900-1901'de toplam ithalat 372.592, toplam ihracat 373.442'dir. Yıllık geri dönüşler, Adanın durumunu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Halk, gıda ve sıradan giyim için gerekenlerin büyük kısmını kendi topraklarından, sürülerinden ve bağlarından üretmektedir. Fazla gelen ürünler ihraç edilmektedir. Adanın mineralleri başarılı bir şekilde işlenene kadar ihracatın değeri, yılın hasat miktarına bağlıdır ve verimli bir yıl geçiren halk, rahatlamış ve borçlarını ödeyebilir hale gelmiştir. Taze gıda ve hayvanların yıllık ihracatının arttırılması, Mısır pazarıyla doğrudan iletişim sağlandığında ancak arttırılabilecektir. Kıbrıs ürünleri için pazar arayışı da Ada yönetiminin gündeminde yer almaktadır. Kıbrıs Hükümeti tarafından, Port Said ve İskenderiye'ye haftalık bir buharlı gemi hattı tahsis edildi. Diğer taraftan Mısır'da meydana gelen veba salgınına karşı da koruma amaçlı karantina uygulandı. Yıl içinde tahıl ihracatındaki artışın yanı sıra, ihraç edilen keçiboynuzlarının değerinde 19.797 £ ve anason değerinde 1.102 £ artış oldu. Yünlerde de bir artış görülmektedir. İpek endüstrisi büyümekte ve daha genişletilebilir bir sektör görünümü vermektedir. İhraç edilen ipek kozası değeri 14.708 £'den 15.008 £'e yükselmiştir. Gelişme belirtileri gösteren ve şarap ticaretinin mevcut durumu göz önüne alındığında ada için büyük avantaj sağlayan bir diğer endüstri, kuru üzüm ihracatıdır. Değeri 9.059 £'dan 15.721 £'e yükselmiş, önceki döneme göre 6.662 £ artmıştır. Sıradan şarap ihracatı, miktar olarak 1.162.618 galondan 1.471.043 galona yükselirken, fiyatlar düşmüştür. Kıbrıs ihracatında en istikrarlı görünümde olan şarap üretimi, düşük fiyatlar nedeniyle beklenen kazancı sağlayamamaktadır. İhraç edilen 1,5 milyon şarap yerine, şarap yapmakta kullanılan üzümler, kuru üzüm olarak çok daha iyi kazanç getirme potansiyeline sahiptir. Kuru üzüm talebi daha fazla ve fiyatlar daha iyi durumdadır. Alkollü içki ticareti gelişirken, saf üzüm suyundan yapılan brendiler de pazarlarda tercih edilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ HCPP, [Cd. 227], *Cyprus Annual Report For The Year 1898-99* (London: HMSO, 1900), s.,22-25.

¹⁵⁵ Kıbrıs raporları için 1899 yılı sonrasında, "Cyprus Annual Report for...", "Cyprus Report for...", *Cyprus Annual Reports For The Year...* başlıkları kullanılmıştır. Rapor serisinde bu tür değişiklikler sonraki yıllarda da bulunmaktadır. Bu nedenle Cyprus Report for ve ait olduğu yıl kısaltması kullanılacaktır. HCPP, [Cd. 937], *Cyprus Annual Report for The Year 1900-01* (London: HMSO., 1902), s.25-26; HCPP, [Cd. 510]. *Cyprus Report for 1899-1900* (London: HMSO, 1901), s.16-20.

İthalat; 1900'de 372.592 £, 1901'de 452.038 £, 1902'de 434.458 £, 1903'te 386.661 £, 1904'te 472.476 £ olarak gerçekleşti. İthalat ve ihracat istikrarlı olarak yükselmeye başlamıştır. İhracat ise, 1900'de 373.442 £, 1901'de 388.860 £, 1902'de 327.756 £, 1903'te 387.541 £, 1904'te 488.401 £'dir. İthalatlar arasında dikkat çeken başlıca kalemler: pamuk ipliği ve pamuklu kumaşlar, giyim eşyalarıdır. İhracatlar, neredeyse her üründe sağlıklı bir artış göstermektedir. Özellikle Mısır'a gönderilen canlı hayvanlar, tahıllar, keçiboynuzu (fiyatlar düşük olmasına rağmen), şarap ve alkollü içkilerin ihracatı da artmaktadır. İpek kozası, deri, post ve kuru üzümde ise düşüş olmuştur.¹⁵⁶ Dış ticaretin gelişmesi, ihracatın artması ile Ada halkının alım gücü artmakta ve bu durum ithalatı da arttırmaktadır.

İthalat 1905'te 482.079 £, 1906'da 603.054 £, 1907'de 702.893 £, 1908'de 618.781 £, 1909'da 607.906 £ ile yükselişini sürdürmüştür. Ancak 1909 yılı boyunca yetersiz hasat nedeniyle, un ve buğday yine ithal edilmiştir. Genellikle ithalatta durgunluk yaşanmıştır. Son yıllardaki yükseliş eğilimi, yine kuraklığa yenik düşmüştür. Ayrıca devam eden Larnaka limanı inşaatının tamamlanmasıyla da ithalatta bir miktar düşüş oldu. Ayrıca yıl içinde fiyatlar yüksek seyretti.

İhracat 1905'te 438.241 £, 1906'da 483.956 £, 1907'de 635.055 £, 1908'de 653.589 £, 1909'da 520.817 £'dir. İthalata göre ihracatın gelişimi daha sınırlıdır. 1909 yılı kuraklığı, tahıl ürünleri buğday, arpa başta olmak üzere yine kötü hasat yılı olmasına neden olmuştur. Keçiboynuzu da önceki yıla göre mahsul azdı. Şarap ihracı fazla olmasına rağmen, fiyatlar düşüktü. Canlı hayvan ihracatı, köylülerin zayıf mahsuller nedeniyle satışı ile arttı. Pamuk verimi çok iyiydi ve ihracatı artış gösterdi. İpek kozası fiyatları ise iyi idi.¹⁵⁷

Kıbrıs ithalatı 1910'da 493.475 £, 1911'de 547.772 £, 1912'de 602.345 £, 1913'te 619.338 £, 1914'te 496.744 £'dir. 1914 yılı itibariyle azalma gösteren başlıca kalemler: fasulye ve bezelye, tereyağı, kahve, burçak, un, balık, zeytin, şeker,

¹⁵⁶ HCPP, [Cd. 1465]. *Cyprus Report for 1901-1902* (London: HMSO, 1903), s.17-23; HCPP, [1984], *Cyprus Report for 1902-1903* (London: HMSO, 1904), s.11-17; HCPP [Cd. 2327]. *Cyprus Annual Report for 1903-1904* (London: HMSO, 1905), s.11-12. HCPP [Cd. 2776], *Cyprus Annual Report For The Year 1904-1905* (London: HMSO, 1905), s.8-9.

¹⁵⁷ HCPP [Cd. 3188]. *Cyprus Annual Report for 1905-1906* (London: HMSO, 1906), s.6-7; HCPP [Cd.4199], *Cyprus Annual Report for 1907-1908* (London: HMSO, 1908), s.6-7; HCPP [Cd. 4907], *Cyprus Annual Report for 1908-1909* (London: HMOS, 1909), s.5-7; HCPP, [C.5372], *Cyprus Annual Report For The Year 1909-1910* (London: HMSO, 1910), s.6-10.

tömbeki veya İran tütünüdür. İthalat yapılan başlıca ülkeler İngiltere ve koloniler (%30,8), Türkiye (%10,8), Mısır (%10,6), Avusturya (%10,3)'dir.

Kıbrıs ihracatı 1910'da 511.841 £, 1911'de 626.557 £, 1912'de 728.988 £, 1913'te 620.591 £, 1914'te 496.776 £'dir. İhracatın 1914 itibariyle başlıca kalemleri şunlardır: keçiboynuzu (182.454 £), arpa (48.124 £), canlı hayvan (41.580 £), şarap ve alkollü içkiler (33.801 £); meyve, (30.951 £), pamuk, (7.605 £), yün (15.064 £), patates (11.741 £), peynir (10.132 £), deri ve postlar (7.966 £).¹⁵⁸

Kıbrıs'ta 1878'den 1913/1914 yılına kadar, 36 yıllık dış ticaretin gelişimi, coğrafyanın kader olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kuraklık Kıbrıs'taki günlük yaşamı, ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Temel ürünlerde ihracat ve ithalat tarafında çok ciddi değişimler görülmediği gibi, ticaret yapılan başlıca ülkeler de değişmemiştir. İngiltere, Türkiye, Mısır, Avusturya ve Fransa ile sınırlandırılan ve yeni pazar bulma sıkıntısı yaşayan bir dış ticaret karşımıza çıkmaktadır. Bu bölüme kadar Kıbrıs idarecilerinin hazırlamış oldukları raporlara göre dış ticaret bilgileri verilmiştir.

Kıbrıs'a dair hazırlanmış olan Adanın İngiliz idarecileri tarafından hazırlanan ticari raporların dışında ve Kıbrıs Mavi Kitap (Cyprus Blue Book) yıllık istatistikleri de dış ticaret ile ilgili bilgiler içermektedir. İngiltere Koloni Ofisi'nin hazırladığı tüm koloniler hakkında sosyal ve ekonomik durumu özetleyen bilgileri yıllık olarak vermekte olan, The Colonial Office List'te, Kıbrıs dış ticareti hakkında bilgiler veren diğer yıllıktır. The Colonial Office List'te de Kıbrıs dış ticareti genel ülke dağılımı üç ana grupta sınıflandırılarak, İngiltere, İngiliz Kolonileri ve Yabancı Devletler başlıkları kullanılmıştır. Sözkonusu gruplandırma 1895 sonrasında yapılmaya başladı.¹⁵⁹ Osmanlı mali bürokrasisinde yılbaşı Mart olarak kabul edilen Rumi

¹⁵⁸ HCPP, [C.7622], *Colonial Report Annual for 1914-1915*, (London: HMSO, 1915), s.8-10.

¹⁵⁹ Great Britain, Colonial Office, *Cyprus Blue Book 1887-1888*, (Nicosia: Government Printing Office, Nicosia, 1888), s.459-511; 1895-1896, s.307-354; 1889-1890, s.423-475; 1900-1901, s.301-354; 1906-1907, s.233-287; 1910-1911, s.233-289; 1914-1915, s.241-297; 1915-1916, s.241-297; 1917-1918, s.241-297; 1918-1919, s.241-297; 1920, s.163-267; 1921, s.163-267; 1922, s.171-287; Çalışmamızda ticari veriler Cyprus Blue Book 1887-1922 yıllarına ait yukarıda belirtilen sayfalardan "İthalat İhracat" başlıkları altındaki bilgiler kullanılarak hazırlandı. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde "Cyprus Blue Book 1887-1922" kısaltması yapılacaktır; HCPP, *Cyprus No.2 (1880)*, Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.298, 333; Great Britain, Colonial Office, *The Colonial Office List 1894, 1905*; HCPP, *Statistical Abstract for The United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years from 1891 to 1905* (London: HMSO, 1906), s.77; HCCP, *1907 [Cd.3691]*; *Statistical Abstract for The United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years From 1892 to 1906*, s.77.

takvim olması nedeniyle, Cyprus Blue Book serisi 1920 yılına kadar bu takvime göre, Mart sonu itibariyle istatistiki bilgiler vermektedir.

Kıbrıs 1878-1913/1914 dönemi dış ticaretine ait bilgiler, Kıbrıs idarecilerin hazırladığı yıllık raporlarında verilen dış ticaret rakamları, Cyprus Blue Book, The Colonial Office List istatistik yıllıklarından alınarak hazırlanmış ve aşağıda Tablo 3.5'te verilmektedir.

Tablo 3.5. Kıbrıs İthalat ve İhracatı (1878-1914)¹⁶⁰

Yıl	İthalat (£)				İhracat (£)				
	İngiltere	İngiliz Koloniler	Diğer Ülkeler	İthalat Toplam	İngiltere	İngiliz Koloniler	Diğer Ülkeler	İhracat Toplam	Dış Ticaret Hacmi
1878	26593	4263	146795	177651	4934	6312	416082	157328	334979
1879	47239	3251	257917	308407	31972	1799	188447	222218	530625
1880	53417	2735	216511	272663	25736	8553	175616	209905	482568
1881	88166	2287	206415	296868	38893	19829	207888	266610	563478
1882	95263	2229	236020	333512	33855	9297	232977	276129	609641
1883-84	107281	597	236305	344183	45695	9561	234954	290210	634393
1884-85	93181	633	210561	304375	66877	3874	216770	287521	591896
1885-86	90254	1033	221630	312917	21089	8930	264796	294815	607732
1886-87	101070	1043	253682	355795	59917	5840	247040	312797	668592
1887-88	78043	1159	277173	356375	27928	925	172413	201266	557641
1888-89	61489	294	171024	232807	33666	5172	171459	210297	443104
1889-90	78277	641	165406	244324	54470	219	259939	314628	558952
1890-91	111091	1748	161284	274123	65542	125	333981	399648	673771
1891-92	108708	1095	234322	344125	76985	5319	350115	432419	776544
1892-93	105152	675	240994	346821	76576	5712	215877	298165	644986
1893-94	94765	716	202855	298336	62635	1636	212114	276385	574721
1894-95	76456	1921	177062	255439	64499	2433	189979	256902	512341
1895-96	69996	2416	169656	242068	76132	827	200173	277132	519200
1896-97	58892	20171	179088	240051	58893	1744	236595	297142	537193
1897-98	77394	3432	182653	263479	49720	1148	213934	264802	528281
1898-99	86705	1478	200075	288258	94531	14427	234729	343687	631945
1899-00	82411	1774	205777	289962	55632	10025	199194	264851	554813
1900-01	78272	3543	208059	289874	78882	3019	256470	338371	628245
1901-02	89555	4520	270017	364092	71760	630	238740	311130	675222
1902-03	61265	1468	340228	402961	85009	716	185373	271098	674059
1903-04	83842	2575	268105	354522	130534	610	243295	374439	728961
1904-05	139181	4124	245609	388905	136518	1283	326989	466130	855035
1905-06	145351	2716	282405	430472	88472	712	334879	424063	854535
1906-07	152962	2098	346861	501921	129059	2831	332502	464392	966313
1907-08	194074	8347	426663	629054	197488	1902	404140	603530	1232584
1908-09	158325	6337	402782	567444	148057	8600	432247	588904	1156348
1909-10	144658	4149	431786	580593	133757	1209	314984	449950	1030543
1910-11	118203	2116	373167	493475	138525	994	372322	511841	1005316
1911-12	144464	3110	400198	547772	168753	1767	456037	626557	1174329
1912-13	169253	5876	427216	602345	241561	8818	478609	728988	1331333
1913-14	171712	6196	441430	619338	120713	6249	493629	620591	1239929

¹⁶⁰ Great Britain, Colonial Office, Cyprus Blue Book 1887-1888, (Nicosia: Government Printing Office, Nicosia, 1888), s.459-511; 1895-1896, s.307-354; 1889-1890, s.423-475; 1900-1901, s.301-354; 1906-1907, s.233-287; 1910-1911, s.233-289; 1914-1915, s.241-297; 1915-1916, s.241-297; 1917-1918, s.241-297; 1918-1919, s.241-297; 1920, s.163-267; 1921, s.163-267; 1922, s.171-287; Çalışmamızda ticari veriler Cyprus Blue Book 1887-1922 yıllarına ait yukarıda belirtilen sayfalardan "İthalat İhracat" başlıkları altındaki bilgiler kullanılarak hazırlandı. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde "Cyprus Blue Book 1887-1922" kısaltması yapılacaktır; HCPP, Cyprus No.2 (1880), Report by Her Majesty's High Commissioner for the Year 1879, *Ön. ver.*, s.298, 333; Great Britain, Colonial Office, *The Colonial Office List* 1894, 1905; HCPP, *Statistical Abstract for the United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years from 1891 to 1905* (London: HMSO, 1906), s.77; HCCP, 1907 [Cd.3691]; *Statistical Abstract for the United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years From 1892 to 1906*, s.77.

Tablo 3.5 incelendiğinde, İngiliz idaresinin ilk yılında; 1878 yılı ithalatı 177.651 £, ihracatı 157.328 £ iken 1879 yılında ithalat 308.407 £, ihracat 222.218 £'dir.¹⁶¹ 1886-1887 döneminde ithalat 355.795 £; ihracat 312.797 £, toplam dış ticaret 668.592 £'dir. 1885 yılına göre ithalat 42.878 £ yani %13,7 artarken, ihracat 17.982 £ yani %6,1 arttı. Son 5 yıl içinde ithalat %11,8, ihracat %10,5 arttı. Kıbrıs'ta ithalatın %2,4'ü ve ihracatın %19,1'i İngiltere'ye yapıldı.¹⁶²

19. yüzyılın sonlarında Kıbrıs dış ticaretindeki payı neredeyse yok denilecek kadar az olan İngiltere ve kolonileri toplamı, dış ticarete ağırlıklı olarak özellikle ithalatta kendine yer buldu. İngiliz idaresinde geçen ilk on yılın sonunda; 1878 yılına göre 1887-1888 yılında ihracat %54.5; ithalat %110; dış ticaret hacmi %84.5 artarak büyüme gösterdi. Bu gelişmede fiyat artışı unsurlarını da dikkate almak gerekmektedir.

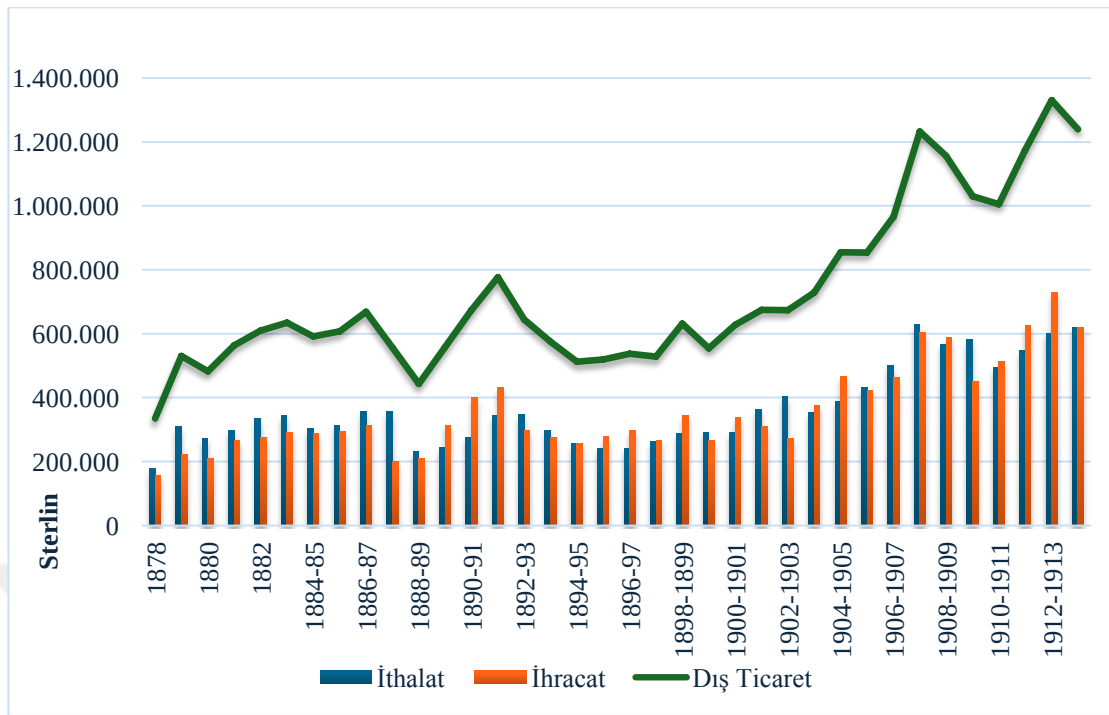
1897-1906 yılları arasında Birleşik Krallık'ın Kıbrıs ile yaptığı toplam ticaretin %27.9'u Birleşik Krallık'a aittir. 1906 yılında bu oran %26.8'e düşmüştür. İthalat detaylarına bakıldığında, Birleşik Krallık 1906'da 1905'e kıyasla birçok ürün kategorisinde konumunu iyileştirmiştir, ancak 1897'deki durumdan daha az avantajlı bir konumdadır. Bisküvi, tereyağı, kömür, demir ve çelik ürünleri, makineler ve tarım ekipmanları gibi ürünlerde iyileşme gözlemlenmiştir. Ancak, pamuk ipliği ve kumaşlar ile donanım ve kesici aletler gibi ürünlerde düşüş yaşanmıştır. Pamuk ipliği ithalatında Birleşik Krallık'ın payı 1897'de %99 iken, 1906'da bu oran %51'e düşmüştür. Ayrıca, donanım ve kesici aletlerdeki ticaret oranı da 1897'ye göre yarıya inmiştir.¹⁶³

Kıbrıs'ta 1887-1888'e göre 1889-1890'da toplam dış ticaret artışı %3, 1889-1890'a göre 1900-1901 yılında %17, on yıl sonra 1910-1911'deki artış %66'dır. Kıbrıs dış ticaretinin genel dağılımı; Kıbrıs ürünleri ihracatı, ithal edilen malların yeniden ihracı, toplam ihracat, toplam ithalat ve dış ticaret hacmi Grafik 3.2'de yer almaktadır. 1911-1913 yıllarında da dış ticaret yükselme eğilimini sürdürdü.

¹⁶¹ HCPP, Cyprus No.2 (1880), *Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879*, Ön. ver., s.298, 333.

¹⁶² Cyprus Report by Her Majesty's Acting High Commissioner for The Year Ending 31st March 1887, Ön. ver., s.26-28.

¹⁶³ Cyprus Report for 1906-1907, Ön. ver., s.11.

Grafik 3.2. Kıbrıs Dış Ticaret Dağılımı (1878-1914) ¹⁶⁴

3.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs Dış Ticareti (1914-1922)

3.2.2.1. İngiltere'nin Kıbrıs Politikası

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Bloku yerine İttifak Bloku'nun başındaki Almanya'nın yanında girmesi sonucunda, İngiltere'nin aldığı tek taraflı ilhak kararı, Kıbrıs için yeni bir dönüm noktası oldu.¹⁶⁵

İngiltere'nin tek taraflı olarak Kıbrıs'ı ilhak etmesi sonucunda, Ada'nın yönetimi tamamen İngilizlere geçti. Bu gelişme Kıbrıs ekonomisini derinden etkiledi. Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhak kararı, The Cyprus Gazette'nin 5 Kasım 1914 tarihli olağanüstü sayısında yayınlandı. İngiltere ve Osmanlı arasında savaş çıkması nedeniyle, 1878 tarihli Konvansiyonu, ekleri ve antlaşmanın hükümsüz olduğu, Kıbrıs'ın ilhak edilerek İngiltere topraklarına dahil edildiği ilan edildi.¹⁶⁶

İngiltere'nin Kıbrıs politikası ve stratejik önemi, 3 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon'un hazırladığı "Kıbrıs'ın Geleceği" adlı muhtırasında özetlenmiştir. Buna göre: Kıbrıs konumu gereği Doğu Akdeniz'deki rekabet

¹⁶⁴ Cyprus Blue Book 1878-1914, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

¹⁶⁵ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, *Ön. ver.*, s.63-64.

¹⁶⁶ The Cyprus Gazette, 5 November 1914, No.1136, s.8713-8714.

mücadelesinde anahtar durumundadır. Anadolu demiryolları, Avrupa'dan Mısır'a, Arabistan'a ve İran Körfezi'ne uzanıyordu. Anadolu işgallerinde muhtemel Fransız işgal bölgesi olacak İskenderun Limanı Bağdat'ın ticari çıkış noktasıydı. Fransa'nın Suriye'de hakimiyet kurma arzusu da vardı. İtalyanların Antalya ve Batı Anadolu'daki hakimiyeti kurması durumunda, İngiltere'nin bölgedeki rekabette denge kurması gerekiyordu. Bu nedenlerle İngiltere Malta'nın daha doğusunda bulunan Kıbrıs'ı, dengeleri kuracak bir deniz üssü olarak görüyordu. Lord Curzon'un muhtırasında dikkat çekici noktalardan birisi de geleceğe yönelik bulunduğu tahmindir. Yüzyılın son çeyreğinde, Kıbrıs'ın öneminin çok daha fazla artacağını ve bu nedenle stratejik olarak Kıbrıs'tan vazgeçmeyecekleri görüşünü paylaştı. Aynı zamanda savaş ortamında, Kıbrıs'ın denizaltı ve hava üssü olabileceği ve güçlü bir karakol olarak, Doğu Akdeniz'de kullanılabileceği yönündeydi. İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ın stratejik önemine dair görüşleri de aynı muhtıradan yer aldı. Malta'da bulunan İngiliz Deniz Kuvvetleri görevi gereği, doğudan Süveyş Kanalı'na giren deniz yolunu korumaktadır. Doğu Akdeniz'de bir üs daha olması durumunda, hiçbir deniz gücü bu bölgede İngilizler dışında etkili ve sürekli denetim ve hakimiyet kuramayacaktı. Anadolu'ya yapılacak askeri operasyonlar için de Kıbrıs önemli üs konumunda idi. Türkiye Anadolu'da egemen kalmayı başarırca, Yakın Doğu çıkarları tehlikeye girecekti. Bu nedenle Kıbrıs gelecekte de önemini korumayı sürdürecektir.¹⁶⁷ Kıbrıs, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından askeri bir üs olarak kullanıldı. İttifak Devletleri'ne karşı propaganda ve casusluk merkezi haline geldi.¹⁶⁸

3.2.2.2. İngiltere'nin Kıbrıs Dış Ticaret Politikası

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 5 Kasım 1914'te, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak eden İngiltere, dış ticaretle ilgili çeşitli kararlar aldı. Osmanlı Devleti ile olan dış ticaret savaş nedeniyle yasaklandı.¹⁶⁹ İngiliz sömürgeleri, Mısır, Kıbrıs, Amerika veya diğer müttefiklerin işgali altındaki tüm topraklar dışında kalan Osmanlı Devleti'ne ait bölgeler de düşman olarak ilan edildi.¹⁷⁰ İtilaf Devletleri ve İngiltere'nin savaş halinde olduğu ülkelerle ithalat ve ihracat yapılması yasaklandı.

¹⁶⁷ Ali Satan, "Yeni İngiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:6 (2012), s.63-68.

¹⁶⁸ Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt-Sayı:8-1(2011), s.4.

¹⁶⁹ *The Cyprus Gazette*, 8 Şubat 1915, No.1153, s.8795.

¹⁷⁰ *The Cyprus Gazette*, 3 Aralık 1914, No.1142, s.8745.

Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya Macaristan ile olan ticari ilişkiler, 4 Ağustos 1914 tarihli Konsey Kararnamesi ile; Bulgaristan ise 16 Ekim 1915 tarihinde alınan kararla ticari yasaklı ülkeler arasına alındı. Söz konusu ülkelere ait gemilerin Kıbrıs limanlarına giriş ve çıkışları da yasaklandı. İngiltere kendi tebaası ve tüm hâkim olduğu topraklarda, Almanya ile her türlü ticari ilişkiyi yasakladı. Almanya'ya yardım ve yataklık yapılmaması konusunda ayrıca uyarılar yapıldı.¹⁷¹ Düşmanla ticaret yasağına uymayan kişi ve kuruluşlara hapis ve para cezası verileceği tüccarlara ilan edildi.¹⁷² The Cyprus Gazette'de 8 Şubat 1915 tarihinde, yayınlanan bildiri ile ithalat ve ihracatta bazı kısıtlamalar yayınlandı. İngiliz hakimiyetinde bulunan tüm topraklarda, düşman ülkelerle direkt ve dolaylı olarak ticaret yasaklandı. Düşman olarak değerlendirilecek kişi ve kuruluşlar; hangi milliyetten olursa olsun, düşman ülkede ikamet eden ya da iş yapan tüm kişi ve kuruluşları kapsamaktadır. Düşman ülkede ikamet etmeyen veya iş yapmayan kişi ve kuruluşlar bu kapsam dışındadır. Uygulamada ticarete Menşe Şahadetnamesi ve Nihai Varış Beyannamesi ile bu durumun gümrüğe ibraz edilmesi gerekmektedir. Rusya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz hariç, Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz'de herhangi bir yer ile Kıbrıs arasında ithalat ve ihracat yapılması yasaklanmıştır. Ancak gıda maddeleri, kereste ürünleri odun hamuru, demir cevheri, granit, buz, katran, kalsiyum karbür ve Norveç, İsviçre, Danimarka, Hollanda, İsviçre, İtalya dışındaki yerlerden yapılan ithalatlarda ve değeri 25 £'i aşmayan bireysel gönderilerde, Menşe Şahadetnamesi istenmeyecekti. İhracatta da Avustralya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz dışındaki Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz ile ticaret yasaklandı.¹⁷³ İngiltere ve İtilaf Devletleri, 1 Mart 1915 itibariyle hiçbir limandan Almanya'ya giriş çıkış yapılmaması kararı aldı.¹⁷⁴ İngiltere tarafından işgal edilen bölgelerde de düşmanla ticaret yasaklarının aynı şekilde uygulanması kararı alındı. Düşman ülkelere ait firmaların 27 Ekim 1915 itibariyle; Çin, Siyam, Fas ve İran üzerinden ithalat ve ihracat yapması yasaklandı.¹⁷⁵ İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaşı gerekçe göstererek 1882'den itibaren işgali altında bulunan Mısır'ı, 18 Aralık 1914'te

¹⁷¹ The Cyprus Gazette, 12 Kasım 1915, No.1200, s.9169-9171.

¹⁷² The Cyprus Gazette, 16 Ocak 1915, No.1149, s.8777.

¹⁷³ The Cyprus Gazette, 8 Şubat 1915, No.1153, s.8795.

¹⁷⁴ The Cyprus Gazette, 31 Mart 1915, No.1162, s.8879; The Cyprus Gazette, 19 Nisan 1915, No.1164, s.8889.

¹⁷⁵ The Cyprus Gazette, 27 Ekim 1915, No.1197, s.9159.

himayesi altına aldığını ilan etti.¹⁷⁶ Bu kararların alınmasının ardından, Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sırada Mısır, İngiltere ve İngiliz kolonileri yer almaya başladı.¹⁷⁷ İngiltere'nin 1914 yılında ilhak kararı alarak kolonisi haline getirdiği Mısır da, Kıbrıs ihracatındaki yükselişini sürdürdü. Hatta Kıbrıs ürünlerinin ihracatında, bu dönemde zirvede Mısır bulunuyordu. Dünya deniz ticaretinde, Mısır'ın önemli bir mevki konumuna gelmesi ve İngiltere'nin ilgisi, dünya deniz ticareti ve deniz yollarının değişimindeki dönüm noktalarından biri olan ve Mısır'da bulunan Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Bu geçiş sayesinde, Akdeniz ve Kızıldeniz birleştirilmiştir. Atlas Okyanusu-Süveyş Kanalı-Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na uzanan yeni deniz yolu güzergahı, daha önce Afrika Kıtası'nın güneyinden dolaşan güzergahtan 4 bin mil daha kısadır. Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından, bu deniz yolunu kullanan gemilerin %75'i İngiliz gemilerinden oluşuyordu. Bu gelişme Mısır, Akdeniz ve Uzak Doğu'ya yapılan deniz ticaretini canlandırmıştı.¹⁷⁸ Mısır'da 1882'de çıkan askeri isyan ve bu olayın çözümü için toplanan uluslararası kongre çözümsüzlükle sonuçlanmıştı. İsyanın bastırılması için Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, Mısır'a askeri operasyon yapılması konusunda askeri bir sözleşme yapıldı. İsyanı bastıran İngiliz birliklerinin varlığı, başlangıçta geçici olarak nitelendirilmesine rağmen daha sonra kalıcı bir işgale dönüştü. Mısır'da rehberlik ve tavsiye ile başlayan İngiliz varlığı, 1884 yılı sonrasında askeri, idari, mali otoritesini arttırmasıyla, zorunlu tavsiye veren konuma gelmişti.¹⁷⁹ Kıbrıs ve Mısır, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından ilhak edilerek aynı kaderi paylaştı.

İngiltere 1915 Ocak ayında, Yunanistan'ın kendi tarafında savaşa girmesi karşılığında Kıbrıs'ı vermeyi teklif etti. Fransa ve Rusya ile teklif genişletildi. İzmir ve çevresi de Yunanistan'a teklif edildi. Yunanistan ise Küçük Asya ile yetinmeyerek, daha fazla toprak talebinde bulundu. Müzakereler bu nedenle sonuçsuz kaldı.¹⁸⁰ Savaş sonrası 1919 yılı başlarından itibaren başlayan Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında, Yunanistan ile İngiltere arasında Kıbrıs

¹⁷⁶ Abbas Hilmi Sonbol, *The Last Khedive of Egypt Memoires of Abbas Hilmi II* (Lübnan: Ithaca Press, 1998), s.Ek-3.

¹⁷⁷ Cyprus Blue Book 1915-16, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Deniz ticareti yol haritası Ek 4'te yer almaktadır.

¹⁷⁸ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2011), s.192-193, 211.

¹⁷⁹ Fatih Özçelik ve Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı:3-1 (2021), s.480-484.

¹⁸⁰ Gürel, *Ön. ver.*, s.70-75.

müzakereleri yeniden başladı. Malta'da bulunan İngiliz hava kuvvetleri ve donanması, İngiltere'nin Süveyş Kanalı ve Doğu ticaret yolu için önemli bir üs olarak kullanılıyordu. Mısır ilhak kararı sonrası İngiliz idaresine geçmişti. Mısır ve Malta ticareti korumak için yeterli görüşü, İngiliz raporlarında yer almaya başladı. Ticari olarak Kıbrıs tek başına düşük bir kapasiteye sahipti. Limanlar başta olmak üzere alt yapı çalışmaları yapıldığı takdirde umut vaat edebilirdi. Buna rağmen daha güçlü bir devletin eline geçmesi halinde, Süveyş Kanalı ve İngiltere'nin doğu deniz ticareti hakimiyeti tehlikeye girecekti. İngiltere bu nedenle Yunanistan gibi donanması zayıf bir devlete vermeyi kendi menfaatlerine daha uygun görüyordu. Söz konusu görüşler Lord Curzon'un raporunda yer almaktadır.¹⁸¹ Yunanistan ise Kıbrıs, Oniki Adalar, Meis, İmroz, Bozcaada, Trakya, Ege ve Anadolu'da daha fazla toprak istemektedir. Paris Barış Konferansı görüşmelerinin ardından Yunanistan, İzmir ve çevresindeki işgallerine 15 Mayıs 1919'da başladı.¹⁸² İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği destek, Anadolu işgalleri, işgal orduları için gerekli malzemelerin Kıbrıs'tan sağlanması, dış ticarete Yunanistan'ın payını arttırdı. Sonuç olarak İngiltere, sömürgeleri ve müttefikleri Kıbrıs ticaretine hâkim olmuşlardır.

Kıbrıs'ta düşman ülkelerle ilgili kısıtlama ve yasakların dışında, ihracat ve ithalat yasakları ve kısıtlamaları, yabancı para ihracatı yasağı, yabancı gazete yasağı, savaş kaçakçılığı vb. yasal düzenlemeler de yapıldı.¹⁸³ Ticaret yapılmasına izin verilen ya da ticari izinleri iptal edilen kuruluşlar ve faaliyet gösterdikleri ülkelerde bulunan şubeleri de resmi olarak ilan edildi. 1917'de ticaret yapma izni verilen şirketlerin şubelerinin bulunduğu başlıca ülkeler: Arjantin, Uruguay, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Hollanda, Norveç, Peru İspanya ve İsviçre'dir.¹⁸⁴ Söz konusu kısıtlamalar ve izinler 1915-1922 yılları arasında yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle, dönemin şartlarına göre devam etti. Ticaret yapılan ülkeler tarafsız ülkeler ve müttefiklerdir.¹⁸⁵ Kıbrıs'ta 1921 tarihli "Yabancılar Yasası" da çıkarıldı. Genel olarak bu yasa, Kıbrıs'ta yabancıların haklarını ve kısıtlamalarını düzenlemektedir. 12 Mart 1921 tarihli bu yasa, yabancıların Kıbrıs'a inişi, çalışma izni, pilot lisansı alma gibi konularda sınırlamalar getiriyordu. Belirli şartları yerine getirmeyen yabancıların, Kıbrıs'a girmesi yasaklanıyordu. Ayrıca, sınır dışı emri

¹⁸¹ Satan, *Ön. ver.*, s.63-68.

¹⁸² Gürel, *Ön. ver.*, s.86-94.

¹⁸³ *The Cyprus Gazette*, 4 Şubat 1918, No.1317, s.23-25.

¹⁸⁴ *The Cyprus Gazette*, 26 Mayıs 1917, No.1283, s.207.

¹⁸⁵ Cyprus Blue Book 1915-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

verilen yabancıların nasıl işlem göreceği düzenlenmiş ve bu süreci ihlal edenler para ve hapis cezalarına çarptırılacaktı.¹⁸⁶

Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı yıllarında ithalatın durumu: 1916'da 967.780 £; 1917'de 968.168 £; 1918'de 1.013.582 £ ithalat yapılmıştır. İthalatta 1918-1919'da İngiltere ve kolonilerin ithalat içindeki oranı %87.6'dır. Fransa %0.9, İtalya %1.0, Yunanistan %3.8, İsviçre %0.5, ABD %0.1 oranında yer almıştır. 1918 yılı ihracatı ise 861.345 £; 1917'de 787.922 £; 1916'da 708.446 £'dir.¹⁸⁷

Kıbrıs'ta savaş yıllarında ithalat 1917'de 968.168 £, 1918'de 1.013.582 £, 1919'da 1.525.427 £ ve ağırlıklı olarak manifatura, canlı hayvan, gıda ve içecek ürünleri ithal edilmiştir. 1919 yılında Kıbrıs'a yapılan ithalatın %81.2'si Birleşik Krallık'tan ve İngiliz mülkleri, koloniler ve himaye altındaki bölgelerden gerçekleşmiş olup, bu oran önceki yılın ithalatının %87,6'sına kıyasla düşüş göstermiştir. Diğer ülkeler arasında, İtalya 1919'da %4.3 ile ilk sırada, Yunanistan %3.2 ile ikinci sırada ve Fransa %1,5 ile üçüncü sırada yer almıştır. Kıbrıs ihracatında 1918 yılında diğer ülkelerin oranına göre sıralaması; Yunanistan %3.8, İtalya %1 ve Fransa %0.9'dur.

1919 yılında Kıbrıs'tan yapılan ihracatın toplam değeri 1.371.580 £ olup, önceki yıla göre 510.235 £ artış göstermiştir. Ayrıca, 3.619 £ değerinde madeni para da ihraç edilmiştir. İhracat ticaretinin genel yönünde herhangi bir değişiklik olmamış olup, çeşitli ülkelere gönderilen ihracatın değerine göre sıralaması 1918 yılı ile aynı kalmıştır. 1919 yılına ait rakamlar şunlardır: İngiliz mülkleri, koloniler ve himaye altındaki bölgeler: 664.424 £; İngiltere 313.455 £; Yunanistan 123.982 £; Fransa: 104.212 £; İtalya 48.097 £; Amerika Birleşik Devletleri: 17.954 £; diğer ülkelere 99.456 £ ihracat yapılmıştır.¹⁸⁸

Kıbrıs 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, 1919-1920 yılı genel anlamda iyileşmenin görüldüğü, yerel ürünler için yüksek fiyatların elde edildiği bir yıl oldu. Adanın ana yollarında düzenli olarak çalışan motorlu taşıtlar ithal edilmiştir. Ancak aşırı kuraklık nedeniyle tahıl hasadının kötü gitmesi, ekmek fiyatlarının artmasına neden olmuş ve bu durum yoksul kesimin hayatını zorlaştırmıştır. Hükümet

¹⁸⁶ Great Britain. *British and Foreign State Papers With Which Is Incorporated Herslet's Commercial Treaties 1922*, (Vol. CXVI. London: HMSO, 1925), s.324-325.

¹⁸⁷ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1918-1919* (London: HMSO, 1920) s.3-4.

¹⁸⁸ Colonial Reports No.1046, *Cyprus Report for 1919-1920, Ön. ver.*, s.5-6.

bu durumda özel önlemler almıştır. Ekmek yapımı için ondalık vergi tahılının ayrılması ve şehirlerde ekmek dağıtımının ekmek karnesi ile kontrolü gibi tedbirler uygulanmıştır. Yerel arzı desteklemek için 2.500 ton un ithal edilmiştir. 1919 mahsulü olan yerel olarak yetiştirilen buğday, arpa ve yulafın satışına yönelik maksimum fiyat tarifesini belirlenmiştir: Fiyatlar buğday için kile başına 81 kuruş, arpa için kile başına 34 kuruş ve yulaf için kile başına 20 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁸⁹

Kıbrıs'ta 1919 yılında kabul edilen Geçici Yetkiler Yasası (Law XII) ile Yüksek Komisere savaşın sona erme tarihini ilan etme yetkisi verilmektedir. Ayrıca bu yasaya göre, savaş bitse de iki yıl boyunca eski düşman ülkelerle ticareti düzenleme veya yasaklama; hayvanların ve eşyaların satılabileceği fiyatları belirleme ve askeri amaçlarla istimlak uygulama yetkileri de verilmektedir.¹⁹⁰

1921 yılında savaşın ardından yapılmaya başlanan barış antlaşmaları sonrasında, yeni vergiler, gümrük tarifeleri de yürürlüğe girmeye başladı.¹⁹¹ 1922 yılına gelindiğinde Mısır, İngiltere ve Yunanistan dış ticaretteki ilk üç sırayı aldı.¹⁹² Türkiye ile savaşın etkisiyle kesilen ticaret, ilk olarak 1919-1920 döneminde yeniden başladı.¹⁹³

İngiliz ticari istatistiklerinde, dış ticaret yapılan ülkelerle ilgili üç ana gruplandırma bulunmaktadır. Bu gruplandırma İngiltere, İngiliz kolonileri ve Yabancı Devletler şeklinde yapılmıştır. İthalat, ihracat ve yeniden ihraç istatistikleri verilirken, bu üç gruba ait bilgiler ayrı ayrı verilmekte, daha sonra toplam ihracat ve toplam ithalat hesaplanmaktadır. Bu gruplandırma sayesinde, Kıbrıs dış ticaretinde İngiltere, İngiliz kolonileri ve diğer devletlerin ne kadar yer aldığı görülebilmektedir. İngiliz yönetimi; İngiltere ve kendi kolonileri dışındakileri, yabancı devlet olarak tanımlamaktadır.

İngiltere dışında Kıbrıs dış ticaretinde yer alan yabancı ülkelerin ticaretteki payı, savaşın başlangıcından itibaren düşüş gösterdi. Bunun nedeni düşman ülkelerle olan ticari yasaklardır. Yabancı ülkelerin yapmış oldukları ticaret, savaşın ilk

¹⁸⁹ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1919-20* (London: HMSO, 1920), s.3.

¹⁹⁰ Colonial Reports No.1046, *Cyprus Report for 1919-1920*, *Ön. ver.*, s.10-11.

¹⁹¹ *Cyprus Blue Book 1921*, *Ön. ver.*, s.78-80; *Cyprus Blue Book, 1922*, *Ön. ver.*, s.84-86.

¹⁹² *Cyprus Blue Book, 1922*, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

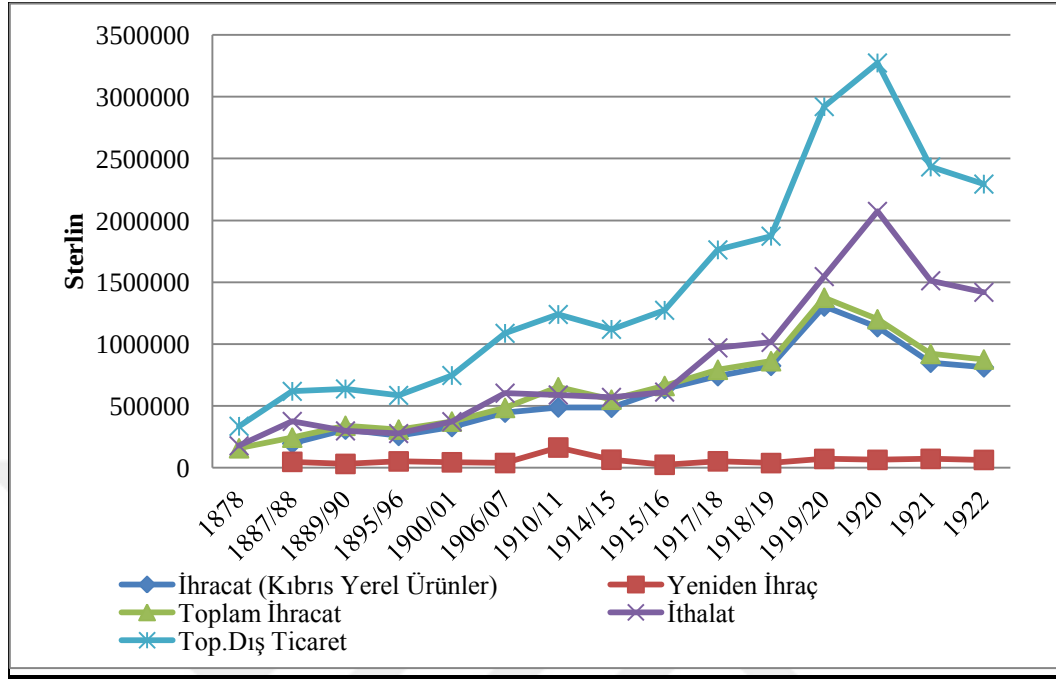
¹⁹³ *Cyprus Blue Book, 1878-1922*, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

yıllarında yarıya inerken, düşüş sonraki yıllarda da devam etti. İngiliz kolonileri ile yapılan ticarete ise, savaş öncesi ticari verilere bakıldığında çok ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Savaş öncesinde, dış ticaret içindeki payı neredeyse yok denilecek kadar az olan kolonilerle yapılan ticaret, I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs dış ticaretinde ilk sıralarda yer alarak, en fazla ticaret yapılan bölgeler oldu. Kolonilerdeki bu artışın nedeni, resmi istatistiklerde Mısır'ın da 1917 yılında kolonileri arasına eklenmesidir. Mısır çıkarıldığı zaman, diğer kolonilerin dış ticaretteki payı çok düşüktür. Dış ticarete, savaş döneminde ve sonrasında payını arttıran diğer ülkeler arasında İtalya, Fransa ve Yunanistan bulunmaktadır. İngiltere'nin 1878'de ithalattaki payı %3 iken 1922'de %30'a yükseldi; ihracattaki payı ise 1878'de %14 iken, 1922'de %18,3 oldu.

Kıbrıs dış ticaretindeki büyümede 19. yüzyılın sonlarında bir miktar düşüş olmasına rağmen, 1900-1901 yılında yükseliş devam etti. Toplam dış ticaret 1878'e göre 2 kat arttı. Savaş öncesine kadar artmaya devam eden dış ticaret, 1914-1916 yıllarında yükselişe ara verse de 1917 yılı sonrasında sıçrama yaptı. Bu artış 1917 yılında, savaş öncesindeki rakamlara göre yaklaşık %50 iken, savaşın son yılında 2 katına ulaştı. I. Dünya Savaşı'nda savaş şartlarına rağmen, Kıbrıs'ta dış ticaret hacmi arttı. Toplam dış ticaretteki yükseliş 20. yüzyıl başlarına göre, 1920 yılında 5 kat artış gösterdi. 1921 ve 1922'de ise hafif bir zayıflama ile düşüş görüldü. Bu yükselişte ithalatın payı daha fazladır. İhracat 3 kat yükselmesine rağmen, ithalatın gerisinde kaldı. İhracatta Kıbrıs yerel ürünleri, başlıca ticari ürünlerdir. Söz konusu dönemde ithal ürünlerin yeniden ihracı ise, dış ticarete çok az bir pay aldı.

Kıbrıs dış ticareti, 1878 rakamları 1922 ile karşılaştırıldığında; 44 yılın sonunda ithalat artışı 8 kata kadar yükselirken, ihracat 5.5 kat artış gösterdi. İhracatın en fazla yükseliş gösterdiği yıl 1920'dir. Ticaret yapılan ülke sayısı da İngiliz yayılmacı politikalarının sonucu olarak arttı.¹⁹⁴ Grafik 3.3'te dış ticaretin gelişimi görülebilmektedir.

¹⁹⁴ Cyprus Blue Book, 1887-1922, "İthalat ve ihracat" başlıkları, muhtelif sayfalar.

Grafik 3.3. Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1878-1922)¹⁹⁵

İngiliz emperyalizminin, yayılcı politikası sonucunda, ticaret yapılan ülke sayısının artışı ile Kıbrıs dış ticareti gelişti. I. Dünya Savaşı dış politikaları, ticari ilişkileri ve Doğu Akdeniz'deki dengeleri değiştirdi. Aynı zamanda, Savaşın Kıbrıs Adası'nın dış ticareti üzerinde de olumlu etkileri oldu. Düşman ülkelerle ticaret kesilirken, İngiltere, müttefikleri, koloniler ve tarafsız ülkelerle yapılan ticaret arttı.

3.2.3. Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1922)

Kıbrıs dış ticaretinde İngiliz idaresinin ilk döneminde ithalat, ihracat ve yeniden ihraç yapılan ülkeler başlıca ülkeler; Türkiye, Mısır ve Avusturya'dır.¹⁹⁶ On yıl sonra 1888/1889 döneminde, Türkiye, Mısır ve İngiltere Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sırada yer aldı.¹⁹⁷ 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ticaretteki ülke dağılımında ciddi bir değişim görülmedi.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde; ihracat, ithalat ve yeniden ihraç ürünlerinin ülke dağılımları ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Grafik 3.2, Grafik 3.3 ve Grafik 3.4'te ülke dağılımları şu şekilde sınıflandırılmıştır; İngiltere, İngiliz

¹⁹⁵ Aynı. muhtelif sayfalar.

¹⁹⁶ HCPP, Cyprus No.2 (1880), Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

¹⁹⁷ Cyprus Blue Book, 1888/1889, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

kolonileri, Türkiye, Mısır, Yunanistan ve diğer ülkeler. Bu gruplandırma, 1878-1922 dönemine ait, 44 yıllık süreçte Kıbrıs dış ticaretindeki ağırlıklı paylarının olmasıdır. Grafiklerde verilen dış ticaret rakamları ve ticari ürünlere ait rakamlarda para cinsi £'dir.

3.2.3.1. Yerel Ürünlerin İhracatı ve Ülke Dağılımı

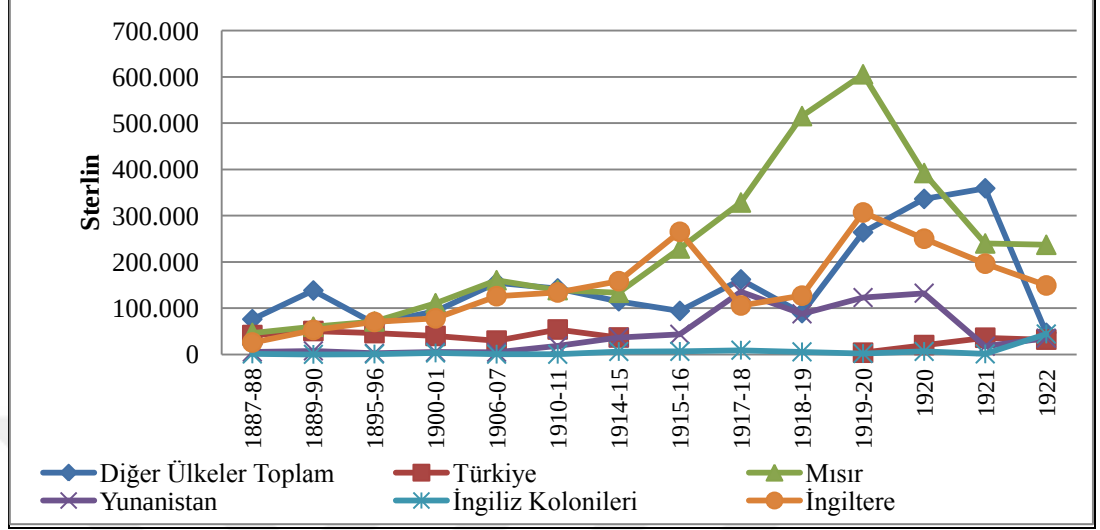
İngiliz idaresinde Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatı düzenli olarak yükseldi. Bu yükselişte, ihracat yapılan ülke sayısının artışı da etkili oldu. Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülke sayısı İngiliz kolonileri başlığı dahil; 1887-1888'de 12 iken, 1889-1890'de 18'e, 1922'de dahil 24'e yükseldi. 1889-1890 döneminde başlıca ülkeler Mısır, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Yunanistan, Romanya olurken; daha düşük hacimde ticarete yer alan ülkeler Rusya, İspanya, Amerika, İngiliz kolonileri, İspanya, İsviçre, İsveç, Hollanda, Belçika, Brezilya oldu. Ek 5'te yer alan, Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülkeler ve ihracat rakamları 1887-1922 dönemindeki gelişimi ve değişimi göstermektedir.

İngiliz idaresinin ilk dönemi Kıbrıs ürünlerinin ihracatına dair, Koloni Ofisi tarafından yayınlanan Kıbrıs Mavi Kitap (Cyprus Blue Book) istatistik yıllığı; 1887-88 yılı başlangıç olarak alınmış, 1889-90, 1895-96, 1900-01, 1906-07, 1910-11, 1914-15 yıllarının ardından, 1. Dünya Savaşı yıllarına ait değişimi görebilmek için 1915-16, 1917-18, 1918-19, 1919-20, 1920, 1921, 1922 yılları rakamları tablo halinde düzenlenmiştir. Kıbrıs yerel ürünleri ihracatı, yeniden ihraç ve ithalat da aynı yıllar için hazırlanmıştır. Bu bölümün temel verileri tablo halinde hazırlanmış ve Ek 5-6-7'de bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından, Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan 1915-1922 döneminde İngiltere, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya müttefik devletler olarak, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ağırlıklı olarak yer aldı. Bunların dışında diğer ülkelerle yapılan ticaret çok düşük olmasına rağmen, Kıbrıs'ın uluslararası deniz ticareti geçiş güzergahı üzerinde olduğunu göstermektedir. Siyasi gelişmeler deniz ticareti yollarını da etkiledi. Kıbrıs ürünlerinin ihracatı 1887-1922 yıllarına ait ülke dağılımı Grafik 3.4'te yer almaktadır. İhracat rakamları 1887 ile karşılaştırıldığında; 20. yüzyıl başlarında 2 kat artarken, 1915'te 3 kat, 1918-1919'de 4 kat, 1920'de 6 kattan fazla artış gösterdi. İngiltere, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında payını düzenli olarak arttırdı. İngiltere'nin Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payının en fazla arttığı

1919-1922 döneminde meydana gelen yükseliş, 1887-1888 yılına oranla 10-12 kata ulaştı.

Grafik 3.4. Kıbrıs Yerel Ürünleri İhracatı Ülke Dağılımı (1887-1922)¹⁹⁸

İngiliz idaresindeki Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatında, 1887-1914 yılları arasında Türkiye'nin payı hafif düşüş ya da yükselişlerle yatay bir seyir halindeyken, savaş döneminde 1915-1918 yılları arasında tamamen kesildi. Savaş sonrasında başlayan ihracat miktarı ise düşüktür.

3.2.3.2. Yeniden İhraç ve Ülke Dağılımı

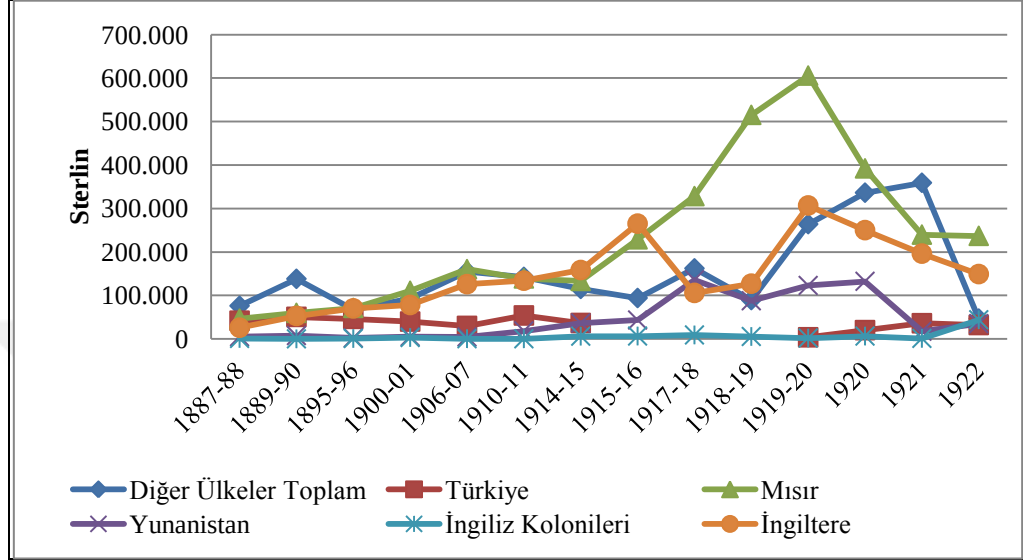
Kıbrıs limanları ve stratejik konumu nedeniyle, Doğu Akdeniz deniz ticaretinde ve uluslararası ticarete, transit bir Ada olarak kabul edilmektedir. İthalat yapılan ülkelerden (başta İngiltere, İngiliz kolonileri ve yabancı devletler olmak üzere) gelen ürünler, yeniden ihraç edilmektedir. Yeniden ihraç genel olarak, toplam ithalat ve ihracatın çok gerisinde bir seyir takip etmektedir.

Kıbrıs'ta 1887-1888 döneminde yeniden ihraç tutarı 47.443 £'dir. Mısır'ın payı %50'si (23.790 £), Türkiye %31 (14.733 £) olup, iki ülkenin toplamı %81,1'dir. Diğer ülkeler ise sırasıyla; Avusturya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Rusya ve Romanya'dır. Grafik 3.5'te görüleceği üzere; 1887-1915 yılları arasında da yeniden ihraç yapılan ülkeler, ağırlıklı olarak Mısır ve Türkiye'dir. 20. yüzyıl başından

¹⁹⁸ Cyprus Blue Book, 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

itibaren Mısır ilk sıraya yükselmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Mısır, yabancı ülkeler (çok az paya sahiptir) ve İngiltere yeniden ihracata ağırlıklı olarak yer almaktadır.¹⁹⁹

Grafik 3.5. Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracı Ülke Dağılımı (1887-1922)²⁰⁰

1922 yılına gelindiğinde 63.084 £ yeniden ihrac yapıldı. İlk sırayı %33,2 (20.973 £) ile Mısır, ikinci sırayı %19,3 (12.226 £) ile İngiltere alırken, bu iki ülke toplam %52,62 lik paya sahiptir. Yeniden ihracata Mısır lider konumunu sürdürürken, 1887 yılı ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin yerini İngiltere'nin aldığı görülmektedir.

Kıbrıs dış ticaretinde Türkiye, 1920-1922'de yeniden ihracatta yer almaya başladı ancak payı çok düşüktür. İngiliz kolonileri ve Yunanistan da yeniden ihracata çok az yer almaktadır.

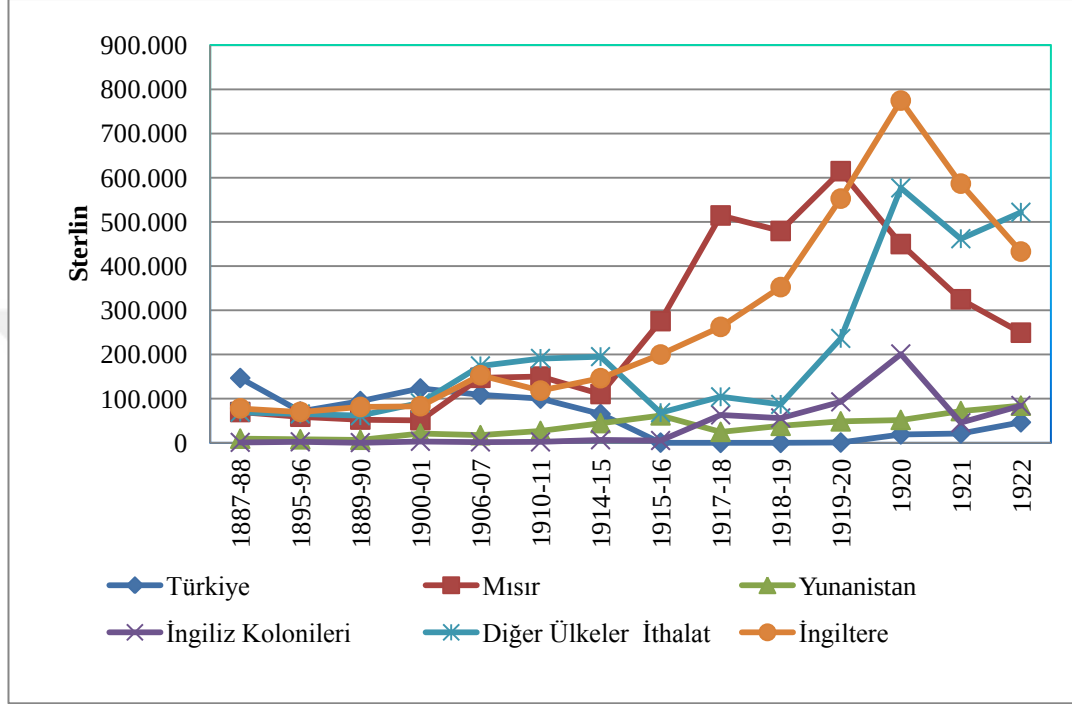
3.2.3.3. İthalat ve Ülke Dağılımı

Kıbrıs dış ticaretinde 1887-1922 yılları arasında, ithalat düzenli olarak artış gösterdi. İngiliz idaresinde ilk yıllarından itibaren, 19. yüzyıl sonuna kadar ithalat yapılan ülke sayısı 14'tür. 20. yüzyılın başlarından itibaren bu sayı 20'yi geçerken, 1922 yılına geldiğinde 34 ülkeden ithalat yapılmaktadır. Ülke sayısındaki artış, ithalat da artışı beraberinde getirmiştir. Grafik 3.6'da Kıbrıs ithalatı ülke dağılımı verilmiştir.

¹⁹⁹ İthalatın yapıldığı ülkeler ve ithalat rakamları Ek 6'da bulunmaktadır.

²⁰⁰ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Grafik 3.6. Kıbrıs İthalatının Ülke Dağılımı (1887-1922)²⁰¹

Grafik 3.6'da görüleceği gibi 1887-1888 yılı ile karşılaştırıldığında meydana gelen artış; 1915-1916'da 4 kat, 1922 rakamları itibariyle 7 kata kadar yükseliş gösterdi. İthalat yapılan ülkelerden İngiltere ve Mısır, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde ve savaş sonrasında paylarını arttırdı. Bu ülkeleri yabancı ülkeler ve İngiliz kolonileri izledi. Türkiye ise ithalatta 1887'de ilk sırayı alırken, daha sonraki yıllarda yabancı ülkeler, Yunanistan ve İngiliz kolonilerinin çok gerisinde kaldı. Yunanistan'ın ithalattaki payı az olmasına rağmen, düzenli olarak arttı. Bu artış özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında meydana geldi. Osmanlı Devleti hakimiyetinde Kıbrıs dış ticareti, ağırlıklı olarak kendi toprakları arasında yapılmaktadır. İngiliz idaresinde 10 yıl sonra 1887-1888'de ithalatta ağırlıklı olarak üç ülke bulunmaktadır. Türkiye 1. sırada, İngiltere 2. sırada ve Mısır 3. sırada yer almıştır. İthalat yapılan İngiliz kolonileri sayısı 5'tir. Bunlar: Aden, Seylan, Hindistan, Malta, Hong Kong ve Cebelitarık'tır. Kolonilerden yapılan ithalat sembolik denebilecek kadar (1189 £) azdır. Bunların dışında Avusturya, Fransa,

²⁰¹ Aynı. muhtelif sayfalar.

Rusya, Yunanistan, Romanya, Amerika, Belçika ve Çin ithalat yapılan diğer ülkelerdir. İthalat yapılan ülke sayısı İngiliz kolonileri dahil 18'dir.²⁰²

Kıbrıs'ta 1887-1922 dönemine ait ithalat bilgileri, Kıbrıs Mavi Kitap istatistik yıllığında verilen ithalat rakamları kullanılarak oluşturulan tablo Ek 7'de yer almaktadır. Bu bölümde verilecek bilgiler ve değerlendirmeler, hazırlanan bu tablolar kullanılarak yapılacaktır.

Savaşın ilk yıllarında 1915-1916'da ülke sayısı 29'a çıkarken, ithalatta Mısır 1. sırada, İngiltere 2. sırada, Yunanistan 3. sıradadır. Bu ülkeleri İtalya ve Amerika takip etmektedir. 1917-1918 ithalatında ağırlıklı olarak İngiltere ve Mısır, ardından İtalya, Fransa, Yunanistan ve Amerika yer almaktadır. 1918-1919'da sıralama şöyledir: 1. Mısır, 2. İngiltere, 3. Yunanistan, ardından Japonya vd. 1919-1920'de Mısır, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Fransa, Japonya vd.; 1920'de İngiltere, Mısır, İtalya, Fransa, Amerika vd.; 1921'de İngiltere, Mısır, İtalya, Yunanistan, Fransa, Amerika, Çin vd.; 1922'de İngiltere, Habeşistan, Mısır, İtalya, Almanya, Yunanistan, Amerika vd. 1919-1920 ile 1922 arasında 30-34 ülkeden ithalat yapılmıştır. İngiltere'nin müttefikleri İtalya, Yunanistan, Fransa ve Amerika'nın dış ticaretteki paylarını arttırdıkları dönem, I. Dünya Savaşı sonrasında 1919-1922 yılları arasındadır. Sözkonusu dönem İtilaf Devletleri'nin, Anadolu'yu işgal ettikleri dönemdir. Kıbrıs ve Türkiye arasındaki dış ticaret kesilmesine rağmen, işgalci devletler Kıbrıs ticaretindeki paylarını arttırmışlardır.²⁰³

Kıbrıs dış ticaretinde 1922 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracat yapılan İngiliz kolonileri arasına eklenenler şunlardır: Avustralya, Doğu ve Batı Hindistan, Doğu-Batı-Güney Afrika, Kanada, Falkland, Fiji, Mezopotamya, Yeni Zelanda, Filistin, Sudan vd. Avrupa ülkeleri: Savaş sonrası yeniden ticaret yapılan Bulgaristan ve Almanya, İspanya, İsveç, İsviçre, Danimarka. Asya'ya ticaret yapılan ülkeler: Suriye, Arabistan, İran, Java, Siyam, Japonya, Çin, On İki Adalar, Meis, Türkiye. Afrika kıtası ülkeleri: Etiyopya, Mısır, Fransız ve İngiliz sömürgeleri. Amerika kıtasında: Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Brezilya vd.²⁰⁴

3.2.4. Kıbrıs Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)

²⁰² Cyprus Blue Book, 1887-1922; *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

²⁰³ *Aynı.* muhtelif sayfalar.

²⁰⁴ Cyprus Blue Book 1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

İngiliz ticari raporlarında yer alan bilgilere göre, Osmanlı idaresinin son yılı olan 1877'te, dış ticarete başlıca ticari ürünler: buğday, arpa, pamuk, kök boya, yün, şarap, zeytinyağı, keçiboynuzu, tütün, ipek, sünger, tuzdan oluşmaktadır.²⁰⁵ Cyprus Blue Book'ta 1895-1920 yılları arasında, Kıbrıs ticari ürünleri 4 ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu nedenle 4 ana başlık altında, ticari ürün dağılımları ayrı tablolar hazırlanarak, ayrı başlıklar halinde ele hazırlanmıştır. Söz konusu dört başlık altında yer alan başlıca ticari ürünler ise şöyledir:

1. Canlı hayvanlar, gıda, içecek vb.: At, öküz, koyun, deve, eşek, keçi, katır, kümes hayvanları. Gıda ve içecek ürünleri: Tahıllar, meyveler, sebzeler, baharatlar, alkollü ve alkolsüz içecekler (şarap vd.).

2. Hammaddeler: Gümüş, demir, bakır, kalay, kömür, kireç, deri, kereste ve odun, petrol vb. Ayrıca tütün ve tütün ürünleri, tekstil ürünleri hammaddeleri ipek, pamuk ve yün vd.

3. Mamul Ürünler: Metal olarak işlenmiş demir, çelik, bakır, kalay, kurşun, gümüş, ürünleri; işlenmiş pamuk, ipek ve yün ürünleri, İplik ve dokuma ürünleri. Silah ve mühimmat, züccaciye, mobilya, deri eşyaları vd.

4. Nakit Para/ Külçe.²⁰⁶

Kıbrıs'ın İngiltere'ye devredilmesi sonrasında, ilk İngiliz Yüksek Komiseri Wolseley'in karşılaştığı ilk sorunlardan birisi para sorunudur. Limasol'da metelik kuruş kullanılırken, Baf kazasında mecidiye gümüş kuruşu standart olarak kullanılan madeni paradır.²⁰⁷

İngiliz idaresinin ilk yılından itibaren izlenen para politikası, Kıbrıs maliyesini sağlam bir temele oturtma yönünde atılan ilk adım olmuştur. Ada yönetimine göre; herhangi bir mali reformun başarılı olabilmesi için, tek tip para biriminin varlığı gerekmektedir. Bu konuda atılan ilk adımlar ise aşağıdaki gibi uygulanmıştır:

Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley'in dikkate almak zorunda kaldığı ilk sorunlardan biri para birimidir. Dolaşımda olan para birimleri genellikle kayme,

²⁰⁵ HCPP, 1878, Cyprus No.1 (1878). *Correspondence Respecting the Island of Cyprus* (London: Harrison & Sons), *Ön. ver.*, s.1364-1367.

²⁰⁶ Cyprus Blue Book 1895-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

²⁰⁷ Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devri Üzerine Kıbrıs'ta Basılan Para ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı:24 (2007), s.158.

bakır ve metelikten oluşmaktadır. Bu para birimlerinin 1879 itibariyle değerleri sterlin cinsinden şöyledir:²⁰⁸

Kayme= yaklaşık 250 kuruş =1 £,

Bakır: yaklaşık 100 kuruş =1 £,

Metelik: Yaklaşık 120 kuruş =1 £'dir.

Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi tarafından, vergilerin tahsilatı ve tüm maaşların kayme ile ödenmesi kararı alınmıştır. Günlük hayatta ise halk, kayme ile bakır ve metelik kuruş kullanıyordu. İngiliz tüccarlar kayme kabul etmemeye başladı. Halkın şikayetine rağmen, Sir Garnet Wolseley bu konuya müdahale etmedi. Kısa süre içinde kayme, günlük kullanımdan tamamen çekildi. Kıbrıs'ta yeni para sisteminin kurulmasına yönelik, İngiliz idaresinin ilk adımı başarılı oldu.²⁰⁹ 1876'da kaymenin para olarak yürürlüğe girmesinden önce vergilerin hepsi "metelik" kuruş olarak ödeniyordu ve bakır hiçbir zaman hiçbir Hükümet Hazinesi'ne girmiyordu. Ancak Limasol ve Baf dışında, adanın tüm bölgelerinde günlük olarak kullanılıyordu. Bakır kuruşun Türkiye'nin diğer bölgelerinden adaya ithal edilmesi kesinlikle yasaktı. Hükümetin dikkatini çeken başka bir husus da 1 £'nin Kıbrıs'ta yalnızca 160 bakır kuruş değerinde, İstanbul'da 1 £, 180'den fazla bakır kuruştı. Bu durum para kaçakçılığını teşvik edebilirdi. Türk parasının dalgalanmaları çok büyüktü. Bu nedenle Kıbrıs'ta Türk parası kullanımı, maliyeyi zor durumda bırakacaktı. Kıbrıs Yüksek Komiseri Garnet Wolseley, bu nedenle 180 İngiliz bakır kuruşunun 1 £'e karşılık getirilmesini önerdi. Bu, Türk bakır kuruşuyla aynı nominal değere sahip olmalı ve £ ile aynı nominal değerde olmasını önerdi. Kıbrıs halkının Türk kuruşları yerine bu kuruşları kullanması önerisi ile bu soruna çözüm aradı. Böylece Kıbrıs Hükümeti bakır dolaşımını kontrol edebilecek ve Türkiye'den gelen bakır paralar Kıbrıs'ta sorun oluşturmayacaktı.²¹⁰ İngiliz idaresi "metelik" para birimi ile de ilgilenmeye başladı. İngiliz yönetiminin raporda yer verdiği bilgiler şöyledir: değeri düşürülmüş metalden yapılan bu madeni para, Türkiye'de genellikle "iyi para" olarak adlandırılmaktadır. Çünkü gümüş kuruşla hemen hemen aynı değerdedir ve halk arasında her zaman popüler olmuştur. Ancak, İngiliz Hükümeti tarafından Kıbrıs'a

²⁰⁸ Cyprus No.2 (1880), Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.7.

²⁰⁹ *Aynı.* s.7-8.

²¹⁰ Cyprus No.2 (1880), Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.7

büyük miktarda İngiliz gümüşü getirildi. Kısa sürede dolaşımdaki miktar, adanın kaldırılabileceğinden fazla hale geldi. Sonuç olarak altın adadan çıkmaya başladı ve İngiliz gümüşü değer kaybetti. Bu nedenle, İngiliz gümüşünün değer kaybetmesini durdurmak ve parayı uygun bir zemine oturtmak için yeni bir sistem gerekiyordu. Wolseley ilk etapta "metelik" para biriminden kurtulmaya karar verdi. Çünkü adadaki miktarı önemli olduğundan, çıkışı İngiliz gümüşü için bir boşluk bırakacaktı. Mali yılın kapanmasından sonra, meteliklerin artık Hükümet Hazineğinde kabul edilmeyeceği duyuruldu. Aynı zamanda halktan, "metelik" kuruşlarını, İngiliz küçük gümüşleri ile değiştirmeleri istendi. Limasol ve Baf'ta bakır para bulunmadığından, bu bölgelere küçük değerli madeni para sağlamak için bir miktar Türk bakırı ithal edildi.²¹¹

1879 yılı boyunca gerçekleşen külçe ihracatı ve ithalatı dikkatle takip edilmiştir. 1 Ocak 1879'dan itibaren, 32.832 £ değerinde altın ithalatı gerçekleşmiş, buna karşın 24.826 £ değerinde gümüş ihraç edilmiştir. İhraç edilen gümüşün 9.691 £'i İngiliz gümüşü, 15.135 £'i ise Türk gümüşünden oluşmaktadır. İngiliz gümüşü ile ilgili olarak, Temmuz 1878'de adaya 67.100 £ tutarında bir giriş yapılmış, bunun 60.432 £'i dolaşıma sokulmuş, geri kalan 6.668 £'i ise, İngiliz Hazinesi'ne iade edilmiştir. Dolaşıma sokulan 60.432 £'den, şu miktarlar ihraç edilmiştir: 1878'de İngiliz gümüşündeki değer kaybı nedeniyle 5.800 £; 1879'da yukarıda belirtilen şekilde 9.691 £ ihraç edilmiştir. Toplamda 15.491 £ ihraç edilmiş ve Kıbrıs'ta 44.941 £ İngiliz gümüşü kalmıştır. Bu miktar adanın ihtiyaçlarının üzerinde kalmaktadır. Ancak bu durumun kesin olarak anlaşılabilmesi için, Türk gümüşü ve metelik para biriminin tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu para birimlerinin ihracı devam etmektedir. Bir dönem büyük miktarda rupi ithal edilmiş ve bu para birimi 1 şilin 3 peni olarak değerlendirildiği için halk arasında rağbet görmüştür. Ancak İngiliz hükümet hazineleri tarafından kabul edilmemekte ve Mayıs 1879'dan itibaren yeni ithalat gerçekleşmemiştir. Rupilerin de kısa sürede dolaşımdan kalkması planlanmıştır. Böylece, İngiliz işgalinden bir yıl sonra, Kıbrıs'ın mevcut para birimi, neredeyse İngiltere ile eşit bir duruma getirilmiştir. Adada o döneme kadar, görülmemiş miktarda altın dolaşımı sağlanmıştır. Mısır'dan gelen büyük altın taleplerine rağmen, gümüş ve bakırın ihracatı tamamen kontrol altına alınarak, altının Kıbrıs'tan çıkışı önlenmiştir. Osmanlı gümüş mecdidiye, Kıbrıs'ta geçerliliğini

²¹¹ Aynı, s.8-9.

sürdürmesine rağmen, bu paranın değeri çok düşük olarak belirlenmiştir. Bu uygulama sonrasında gümüş mecdiyenin, Kıbrıs'tan hızlı bir şekilde çıkışı sağlanmıştır. Bu politika sayesinde Kıbrıs para biriminin kısa süre içinde tamamen İngiliz £'i, şilin ve kuruşlarından oluşması ve standart değerlerinin korunması hedeflenmiştir.²¹² 1 Ocak 1879'dan itibaren 32.832 £ net altın ithalatı ve 24.826 £ net gümüş ihracatı yapılmıştır. Böylece ihraç edilen gümüş fazlası, 9.691 £ İngiliz gümüşü ve 15.135 £ Türk gümüşü olarak kaydedilmiştir. Temmuz 1878'de adaya 67.100 £ değerinde İngiliz gümüşü getirilmiştir. Bunun 60.432 £'lik kısmı dolaşıma sokulmuş ve geri kalan 6.668 £'i ise İngiliz Hazinesi'ne geri gönderilmiştir.²¹³

Para birimi ile ilgili, 17 Eylül 1900 tarihinde kabul edilen Kraliyet Emri ile bir düzenleme daha yapıldı. Bu emir ile tedavüldeki tek altın madeni para İngiliz £'i (sovereign) olarak belirlenmiştir. Kraliyet Emri, ayrıca aşağıdaki özel gümüş madeni paraların kullanımını da yasal hale getirmiştir:

18 kuruşluk madeni para, iki şilin veya bir florin değerindedir.

9 kuruşluk madeni para, bir şilin değerindedir.

4,5 kuruşluk madeni para, altı peni değerindedir.

3 kuruşluk madeni para, dört peni değerindedir.

Bu gümüş madeni paralar, Kraliçe Victoria'nın saltanatında basılan son yeni madeni para serisidir. Bakır madeni paralar yereldir ve bir kuruşluk, yarım kuruşluk ve çeyrek kuruşluk madeni paralar kullanılmaktadır. Kâğıt para birimi bulunmamaktadır.²¹⁴

Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir W. F. Haynes Smith'in 12 Ocak 1901 ve 11 Ocak 1902 tarihinde Mr. Chamberlain'e gönderdiği raporlarda; dolaşımdaki veya biriktirilmiş durumdaki madeni paraların miktarını belirlemenin mümkün olmadığını belirtmiştir.²¹⁵ Ancak altın madeni paraların ithalat ve ihracatına ait 22 yıllık özet bilgileri tablo halinde vermiştir. Tablo 3.6'da Kıbrıs'ta 1878-1900 yılları arasında altın ve paranın ithalat ve ihracatı verilmektedir.

²¹² Cyprus No.2 (1880), Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.10-11.

²¹³ Aynı. s.10.

²¹⁴ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.9.

²¹⁵ Cyprus Report for 1899-1900, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1900-1901, s.19.

Tablo 3.6. Kıbrıs'ta Altın Para İthalat ve İhracatı (1878-1901) ²¹⁶

Yıl	İthalat (£)	İhracat (£)	Altın Ticareti Dengesi
1878	51.500	10.671	İthalat fazlası (9 yıl), 241.992
1879	73.534	52.704	
1880	53.021	27.194	
1881	88.394	36.350	
1882	96.775	73.194	
1883	44.023	33.164	
1884	37.740	35.973	
1885	64.062	18.839	
1886	52.713	32.581	
1887	19.548	35.827	İhracat fazlası (2 yıl), 31.549 (Zor yıllar)
1888	17.608	32.878	İthalat fazlası (3 yıl), 123.260
1889	44.725	22.207	
1890	88.687	33.574	
1891	68.706	23.077	İhracat fazlası (3 yıl), 66.786
1892	23.143	40.937	
1893	19.249	26.029	
1894	15.947	58.159	İthalat fazlası (3 yıl), 32.620
1895	34.190	34.140	
1896	50.055	25.641	
1897	31.032	22.876	İthalat fazlası (3 yıl), 60.799
1898	58.489	29.448	
1899	27.798	43.687	
1900	82.718	35.071	Net ithalat fazlası (1901 yılı): 6.671
1901	22.843	29.514	
Toplam	1.167.400	812.735	Net ithalat fazlası (24 yıl): 353.665
Yıllık Ortalama	48.645	33.863	

Tablo 3.6'daki Kıbrıs'ın 1878-1900 yılları arasında, altın ticareti dengesine bakıldığında, belirli yıllarda ithalatın ihracattan fazla olduğu ve bunun sonucunda belirli dönemlerde fazla verildiği, diğer yıllarda ise ihracatın ithalattan fazla olduğu ve bunun sonucunda açık verildiği görülmektedir. Kıbrıs Yüksek Komiseri Haynes Smith, tabloyu verdikten sonra raporunda; bu farkın bir kısmının resmi kayıtlardan geçmeden ülke dışına çıkarılmış altın olabileceğini belirtmiştir.

Kıbrıs'ta 1899-1900 yıllarında kullanılan altın paralar: İngiliz poundu ve yarım pound, Fransız 20 franklık parası ve Türk lirasıdır. Kullanılan gümüş paralar ise İngiliz gümüş paralarıdır. Bakır paralar yereldir: bir kuruş, yarım kuruş ve çeyrek kuruş paralar kullanılmaktadır. Dokuz kuruş bir şilin yapmaktadır. Kağıt para yoktur.²¹⁷

²¹⁶ Cyprus Report for 1899-1900, *Ön. ver.*, s.10; Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.10; Cyprus Report for 1901-1902, *Ön. ver.*, s.10.

²¹⁷ Cyprus Report for 1899-1900, *Ön. ver.*, s.9.

Kıbrıs'ta 1899-1900 yıllarında para ve külçenin ithalat ve ihracatının yapıldığı ülkeler ve miktarları Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7. Kıbrıs Dış Ticaretinde Para ve Külçe (1899-1900)²¹⁸

Ülke	Kıbrıs'a İthalatlar (Mal Değeri £)	Kıbrıs'a İthalatlar (Madeni Para ve Külçe £)	Kıbrıs'tan İhracatlar (Mal Değeri £)	Kıbrıs'tan İhracatlar (Madeni Para ve Külçe £)
Birleşik Krallık	82.275	136	55.632	0
Britanya Kolonileri	1.774	0	10.025	0
Türkiye	75.592	24.774	56.110	15.288
Mısır	32.442	2.314	61.959	25.401
Avusturya	38.041	119	15.254	396
Fransa	19.115	0	48.711	1.882
Yunanistan	10.053	357	4.733	431
İtalya	7.101	268	5.828	0
Rusya	6.696	30	1.924	0
Romanya	949	0	1.914	0
Bulgaristan	138	0	238	0
Belçika	5.340	0	120	0
Almanya	8.009	0	23	0
sveç	913	0	0	0
ABD.	319	0	2.334	0
Brezilya	827	0	46	0
Diğer Ülkeler	184	0	0	0
Toplam	289.768	27.993	264.851	43.398

Tablo 3.7 incelendiğinde görüleceği gibi, Kıbrıs'ta 1899-1900 yıllarında para ithalatı en fazla yapılan ülke Türkiye'dir. İhracatta ise ilk sırada Mısır, ikinci sırada Türkiye gelmektedir. Diğer ülkelerin payı düşüktür. İngiliz idaresinin yeni para sistemi ve politikaları nedeniyle, ithalat ve ihracatta para ve külçe yer almaktadır.

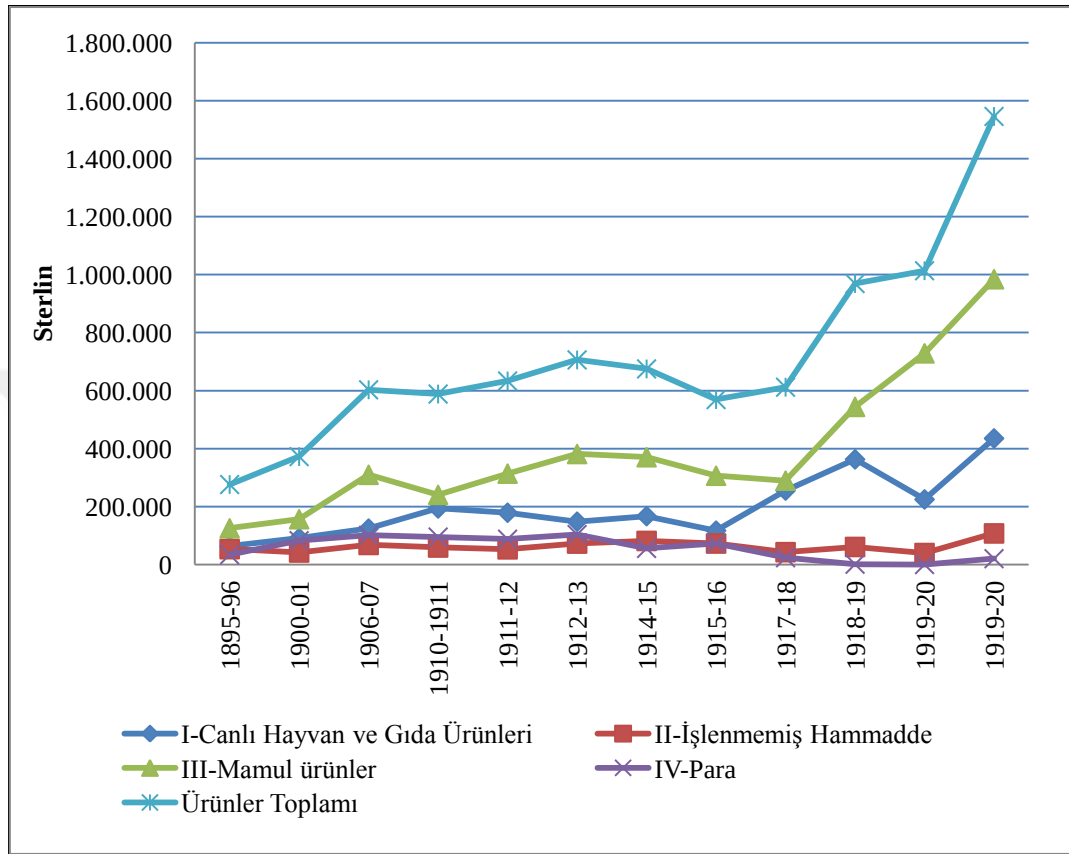
3.2.4.1. İthalat Ürünleri

Kıbrıs ithalatında 1895-1920 yılları arasında, mamul ürünler ilk sırayı alırken, ardından canlı hayvan-gıda-içecek grubu ürünleri önemli bir pay sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra işlenmemiş hammaddeler gelmektedir. Para ise, ithalatta son sırada bulunmaktadır. Mamul ürünlerin Grafik 3.7'te yer alan bilgiler doğrultusunda dağılımını ve yıllar itibarıyla gelişimini şu şekilde özetlemek mümkündür. Mamul ürünler 20. yüzyıl başlarından itibaren, ithalat payını arttırdı, ancak asıl ciddi yükseliş I. Dünya Savaşı'nın son yıllarından başlayarak 1920 yılında en yüksek seviyesine ulaştı. Canlı hayvan, gıda ve içecek grubunda yer alan ürünler ise; savaşa kadar paralel bir seyir izlerken, savaş döneminde en yüksek seviyeye

²¹⁸ Cyprus Report for 1899-1900, *Ön. ver.*, s.22.

geldi. Savaşın sona ermesiyle bir düşüş görülmesine rağmen, 1919-1920 yıllarında tekrar artışa geçti. Genel anlamda ithalat ürünlerindeki artış, 1895 yılına göre 1920’de 8 kat yükselmiş bulunuyordu. Grafik 3.7’de bu artış görülmektedir.

Grafik 3.7. Kıbrıs İthalatı Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)²¹⁹

Kıbrıs ithalatında ticari ürünler 1916-1920 yıllarında, ani yükselişleri şu ülkelere yapılan ithalatta görülmektedir. Mısır ithalatın en fazla yapıldığı ülkedir. Mısır’dan ithal edilen başlıca ürünler: kahve, şeker, buğday, ilaç, demir ve çelik manifatura ürünleri, makineler, tıbbi ve cerrahi malzemeler, deri (bot ve ayakkabı), petrol, pirinç, yün manifatura ürünleri, sabun, askeri ordu malzemeleri vb. olmuştur. Ardından İngiltere ithalatta yer almaktadır.

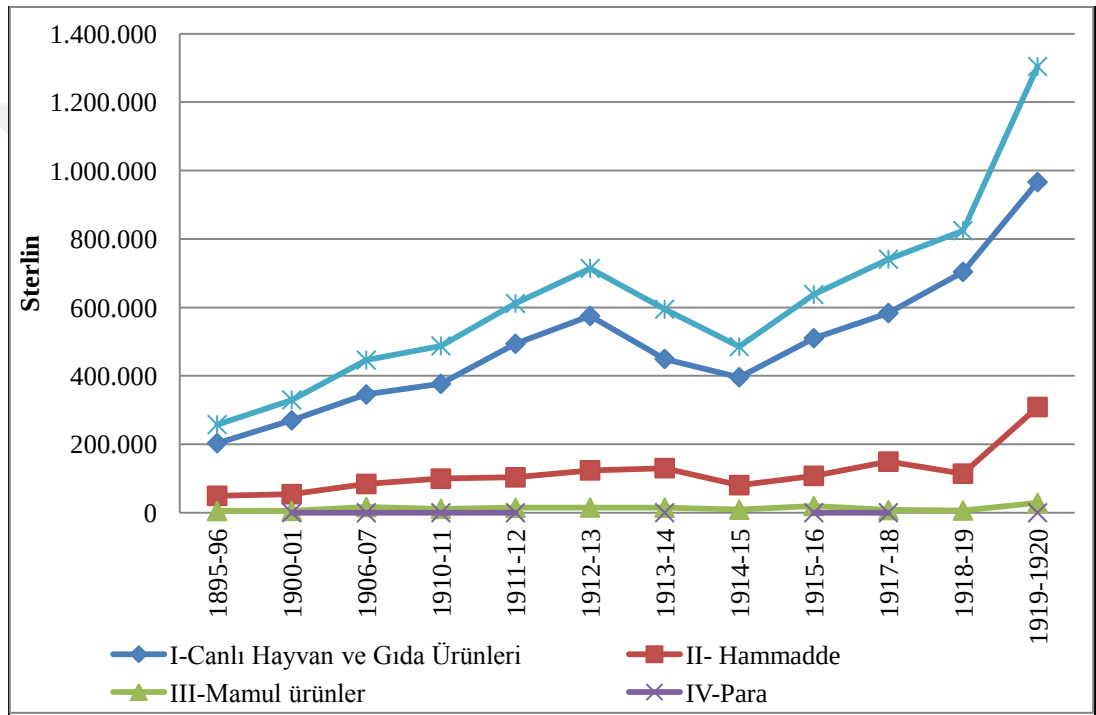
İtalya’dan manifatura, tıbbi malzeme, gıda malzemeleri ithal edilmiştir. ABD’den petrol ithal edilmiştir. Yunanistan’dan çimento, zeytinyağı, tütün, manifatura ürünleri; Hindistan’dan çuval ve şeker; Fransa’dan çimento, manifatura, tıbbi malzeme ilaç başlıca ithal ürünleri olmuştur.

3.2.4.2. Kıbrıs Yerel Ürünleri İhracat Ürünleri

²¹⁹ Cyprus Blue Book 1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Kıbrıs ürünleri ihracatında ilk sırada canlı hayvanlar, gıda ve içecek grubu yer almaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar sürekli yükseliş eğiliminde olan ihracat, savaşın ilk yıllarında azalmasına rağmen 1916 itibariyle hızla yükselişine devam etti. Bu gruptaki ürünlerin ihracatı, 1920 yılında 1895 yılına oranla 6 kat artan bir hacme ulaştı. İthalatta 2. sırayı hammadde ürünleri aldı. Mamul ürünler ihracatı hacmi 1919 yılına kadar paralel bir seyir izlerken, 1920 yılından itibaren artış gösterdi. Kıbrıs yerel ürünleri dağılımı Grafik 3.8'de yer almaktadır.

Grafik 3.8. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)²²⁰

Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatında, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 6 Ağustos 1914'te ilan edilen liste ile yasaklar uygulanmıştır. Bu yasak kapsamında tahıllar, çeşitli yem türleri, sığır, koyun, domuz, kümes hayvanları vb. ihracatı yasaklanmıştır. İzinsiz olarak at, katır ve eşek ihracı da yasaklanmıştır. Bu yasaklar, yerel koşullar ve İngiliz İmparatorluk ihtiyaçlarına göre çeşitli şekillerde daha sonra değiştirilmiştir. Şartlara göre ürünlerin ihracı tamamen veya kısmen yasaklanmış malların listeleri ilan edilmektedir.²²¹

²²⁰ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

²²¹ Cyprus Report for 1914-1915, *Ön. ver.*, s.40.

Yaşamın temel ihtiyaçları olan un ve ekmeğin aşırı fiyatlarla satılmasını önlemek amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. İlk olarak, her bölgedeki İngiliz Kuvvetlerine, başlıca temel ürünler için azami fiyat belirleme yetkisi verilmiştir. Fahiş fiyatlar dışında, un ithalatı neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Kıbrıs'ın kendi yetiştirdiği ürünleri, halk için ve İngiliz askeri varlığı için daha önemli duruma gelmiştir. Savaşın patlak vermesiyle ihracı yasaklanan buğdayın arzı, adanın ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmuştur. Kıbrıs Hükümeti, buğday ve arpanın bir kısmını vergi olarak aldığından, bu stokların makul bir fiyattan devlet depolarından piyasaya sürülmesi ile fiyat dengelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca piyasalardan haksız yere çekilen fazla stoklara el konulmuş ve stokçuluğun önlenmesine çalışılmıştır. Ekmek yapımında buğdaya, arpa ve mısır unu karıştırılması gibi kararlar alınmıştır. Bu uygulama ile ekmek fiyatı ortalamanın biraz üzerinde seyretmiş olsa da aşırı yüksek seviyelere ulaşması engellenmiştir.²²² Buğday ve arpa üretiminin artırılması için, yeni tarım arazileri açılıp, açılan araziler sürülerek ekim yapılmıştır.²²³

Gıda maddeleri dışında ihracat ile ilgili diğer yasaklar da uygulamaya konmuştur. Avrupa'daki ve Akdeniz'deki tüm yabancı limanlara, Karadeniz'e, Fransa, Rusya (Baltık limanları hariç), İspanya ve Portekiz dışındaki ülkelere; silah, mühimmat, askeri veya deniz malzemelerine dönüştürülebilecek maddelerin listesi verilerek ihracatı yasaklanmıştır.²²⁴

Kıbrıs 1916-1920 yılları arasında ihracat ürünlerinde yasaklara rağmen ticaret yapılan ülkeler de bulunmaktadır. Özellikle Mısır'a yapılan ihracat artmıştır. İngiltere'nin Mısır'ı ilhak etmesi sonrasında, bölgeye ihracat yapılmaya devam etmiştir. Kıbrıs'ın yerel ürünleri 1916-1920 yılları arasında, ciddi miktarda ihraç edilmiştir. Mısır ile ticareti arttıran husus da bu olmuştur. Canlı hayvanlar başta koyun ve keçi olmak üzere, özellikle 1916 yılında çok sayıda ihraç edilmiştir. Keçiboynuzu, peynir, arpa buğday (1917-1920'de), meyveler, patates, sumak, şarap (komandarya) Mısır'a ihraç edilen başlıca ürünlerdir.²²⁵ Yunanistan'a canlı

²²² HCPP [7622], Cyprus Report for 1914-1915, *Ön. ver.*, s.40.

²²³ Cyprus Report for 1914-15, *Ön. ver.*, s.41.

²²⁴ *The Cyprus Gazette*, 8 Ağustos 1914, No.1114, s.8617.

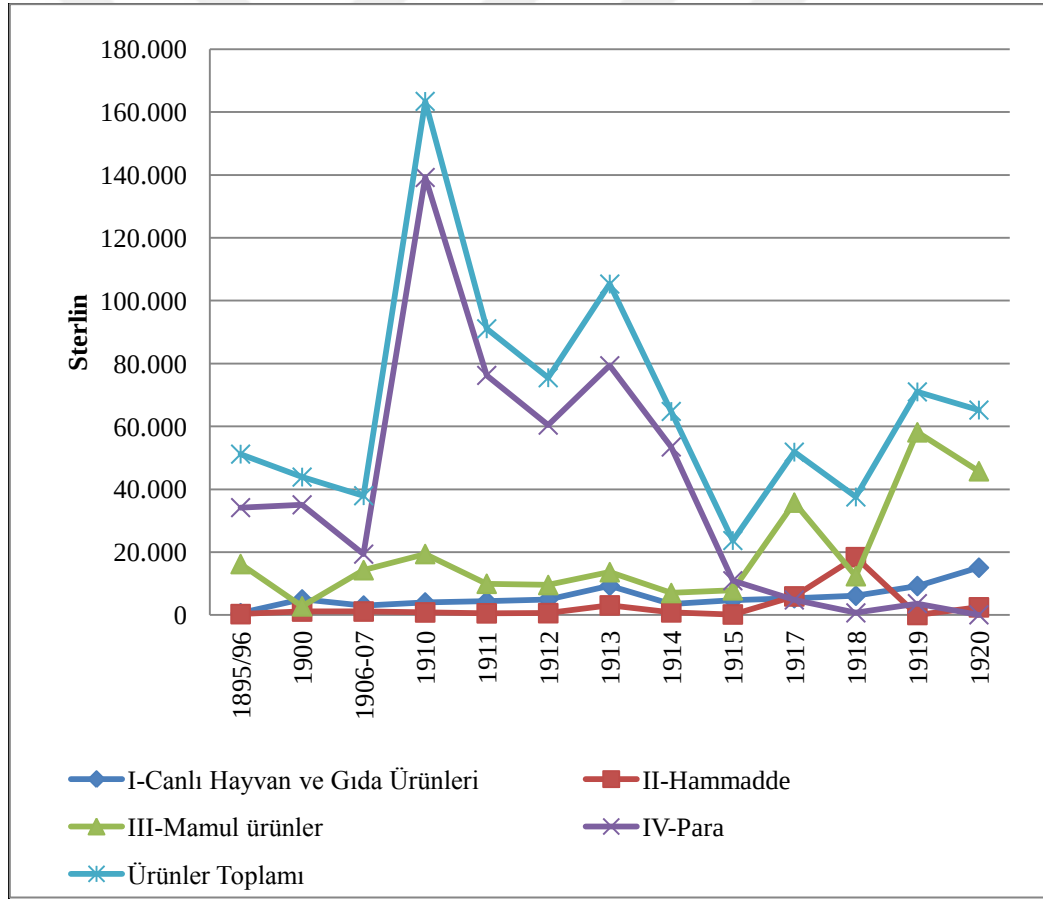
²²⁵ Cyprus Blue Book 1920, *Ön. ver.*, s.253-254.

hayvanlar, keçiboynuzu, pamuk, manifatura, şarap ve diğer alkoller ihraç edilmiştir. Fransa'ya keçiboynuzu ve deri; İtalya'ya asbest ve alçıtaşı ihracatı yapılmıştır.²²⁶

3.2.4.3. Yeniden İhraç Ürünleri

Kıbrıs'a gelen ithalat ürünlerin yeniden ihracatı, genel dış ticaret içinde çok az bir yere sahiptir. Grafik 3.9'da yer alan bilgilere göre; I. Dünya Savaşı öncesi para en önemli yeniden ihraç ürünü iken, savaşta bu sona erdi. Mamul ürünlerin yeniden ihracı ise, 1895-1915 yılına kadar paralel bir seyir halinde iken, 1915 yılından itibaren arttı. 1919 yılında en yüksek seviyeye geldi. Hammadde ve canlı hayvan, gıda, içecek grubu ise, yeniden ihracatta en düşük hacimde yer alan ticari ürünler oldu. Grafik 3.9'da Kıbrıs yeniden ihracatında ticari ürün dağılımı verilmektedir.

Grafik 3.9. Kıbrıs Yeniden İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)²²⁷

3.2.5. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)

²²⁶ Aynı. s.249-255.

²²⁷ Cyprus Blue Book 1887-1922, Ön. ver., muhtelif sayfalar.

Osmanlı Devleti idaresinden, İngiliz idaresinin ilk yıllarına kadar takip edilen süreçte, Kıbrıs dış ticaretinde Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Kıbrıs'ta özellikle, İngiliz idaresinin ilk yıllarına bakıldığı zaman, Türkiye ve Mısır olmadan ticaretin durma noktasına geleceği söylemek mümkündür.

Türkiye ithalat yapılan ülkeler içinde 1887-1888 yıllarında ilk sırayı alırken, takip eden yıllar itibariyle ithalattaki payı düşmeye başladı. Balkan Savaşları döneminde ilk ciddi düşüş medyana gelirken, I. Dünya Savaşı'nda yapılan dış ticaret kesildi. Savaşın bitmesinden sonra ise; çok düşük bir ithalat hacmi gerçekleşti. Türkiye'den yapılan ithalat, toplam ithalatın yarısı kadar iken, İngiliz idaresinde ithalattaki payı azalmaya başladı. Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracat, ithalatın yaklaşık yarısı kadar bazı yıllarda daha azdır. Türkiye'ye yapılan Kıbrıs ürünleri ihracatı, 1887-1914 yıllarında hafif inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve savaşta tamamen kesildi. Savaşın ardından 1919 yılında yeniden başlayan ihracat ise çok azdır. Aşağıda Tablo 3.8'de Kıbrıs-Türkiye dış ticaret hacmi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.8. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)²²⁸

Yıl	İhracat (Kıbrıs ürünleri) (£)	Yeniden İhraç (£)	Toplam İhracat (£)	İthalat (£)	Dış Ticaret Hacmi (£)
1878	-	-	39.494	89.047	128.541
1879	-	-	46.821	135.436	182.257
1887-1888	41.715	14.733	56.448	146.674	203.122
1889-1890	50.523	10.047	60.570	94.571	155.141
1895-1896	46.009	23.160	69.169	71.031	140.200
1900-1901	39.823	18.387	58.210	123.083	181.293
1906-1907	29.753	4.181	33.934	109.044	142.978
1910-1911	53.807	40.952	94.739	100.107	194.846
1914-1915	36.457	4.218	40.675	65.234	105.909
1915-1918	0	0	0	552	552
1919-1920	3.610	103	3.713	778	4.491
1920	20.036	279	20.315	19.235	39.550
1921	35.947	4.822	40.769	21.472	62.241
1922	31.838	8.205	40.043	46.533	86.576

Tablo 3.8'e göre; Kıbrıs yerel ürünlerin ihracatında payını düzenli olarak arttıran ve ilk sırada yer alan ülke ise Mısır'dır. Türkiye ile ihracatın durduğu savaş yıllarında, Mısır yükselişe geçerek en önemli ihracat yapılan ülke konumuna

²²⁸ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Kıbrıs'tan ihracat yapılan ülke sayısı arttı. İngiltere'nin savaş döneminde, Kıbrıs dış ticaretini tarihi seyir içinde, en yüksek noktaya taşıyan bir politika izlediği anlaşılmaktadır.

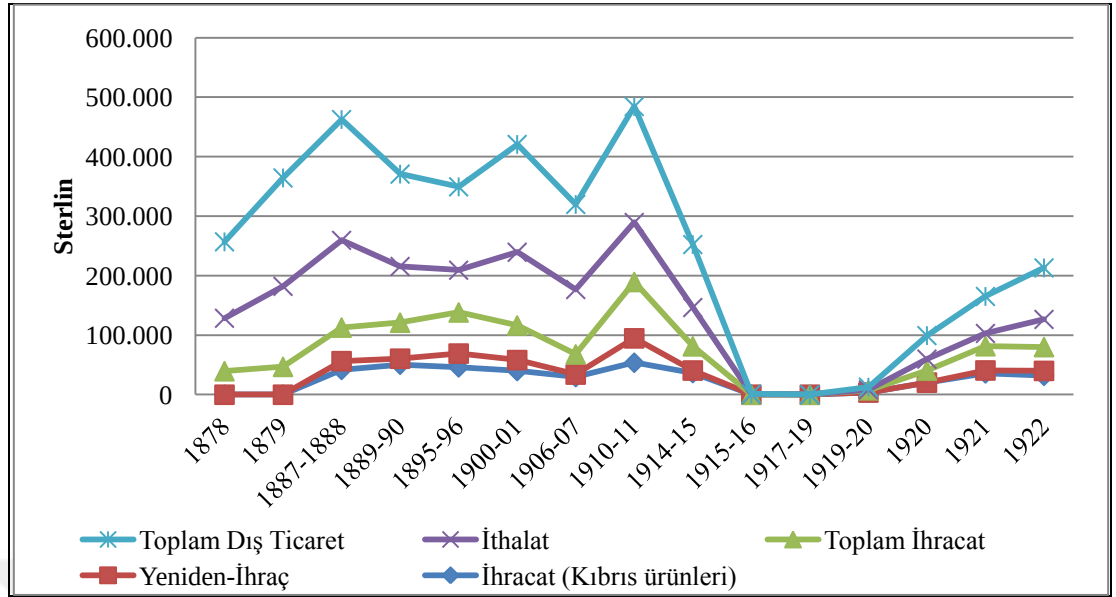
İngiliz idaresinde 1878-1922 yılları arasında, Türkiye'nin Kıbrıs dış ticaretindeki payında ciddi düşüş oldu. Tablo 3.9'da Kıbrıs dış ticaretinde (ithalat-yerel ürünlerin ihracatı, yeniden ihraç, toplam ihracat, toplam dış ticaret) Türkiye'nin payındaki değişim yüzdelik oran olarak verilmiştir.

Tablo 3.9. Kıbrıs Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (%)²²⁹

	İhracat (Kıbrıs Ürünleri) (%)	Yeniden İhraç (%)	Toplam İhracat (%)	İthalat (%)	Dış Ticaret Hacmi (%)
1878	-	-	25	50	25
1879	-	-	21	43	34
1887-1888	21.3	31	23.2	39.1	32.8
1889-1890	16.3	32	19.6	31.7	26.5
1895-1896	17.8	45.2	20.3	25.7	22
1906-1907	6.6	11	7	18	13
1910-1911	11	25	14.5	17	15.7
1914-1915	7.5	6.5	7.3	11.4	8.9
1915-1916	0	6	0	0.09	0.04
1917-1918	0	0	0	0	0
1919-20	0.27	0.14	0.26	0.05	0.15
1920	1.7	0.43	1.69	0.92	1.2
1921	4.2	6.7	4.42	1.4	2.5
1922	3.9	13	4.5	3.2	3.7

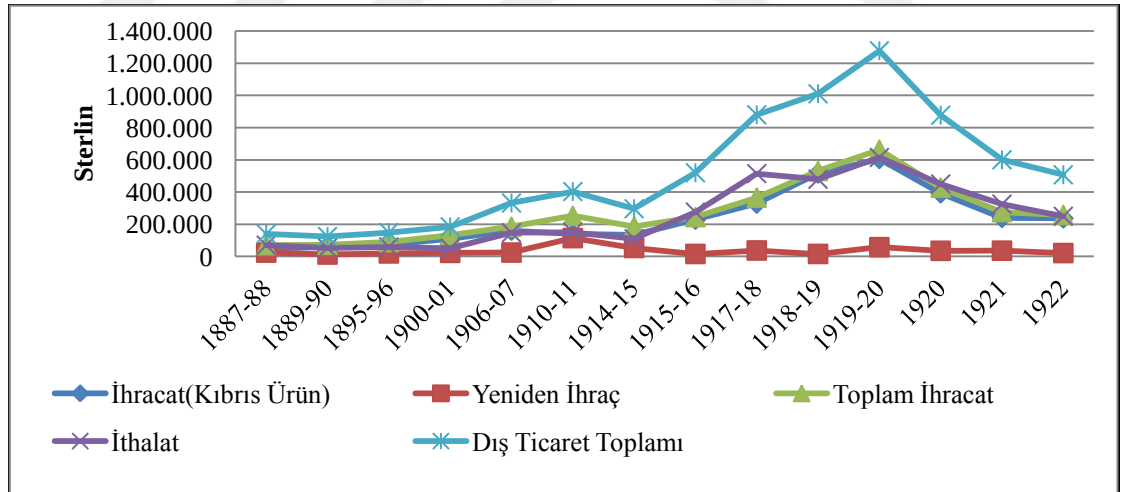
Tablo 3.9'da İngiltere'nin yayılcı bir ticaret politikası izlemesine rağmen, Türkiye ile olan ticaret hacminin düştüğü görülmektedir. Dış ticarete 1878 yılında Türkiye'nin payı ihracatta %25, ithalatta %50, toplam dış ticarete %25 iken; 1922 yılındaki payı ihracat toplamında %4.5, ithalatta %3.2, toplam dış ticaretteki payı ise %3.7'ye düştü. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı öncesinde 1910-1911'de Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payı %11, yeniden ihraçtaki payı %25, toplam ihracattaki payı %14,5, ithalattaki payı %17'ye düşmüştür. 1878 yılı ile karşılaştığında 1910-1911'de Kıbrıs ticaretindeki kayıp; ihracatta %33, ithalatta %10, toplam dış ticarete de %10'dur. Grafik 3.10 ve Grafik 3.11'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki payının azaldığı dönemler, Mısır'ın Kıbrıs ticaretindeki payının arttığı dönemlerdir.

²²⁹ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Grafik 3.10. Kıbrıs -Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922)²³⁰

Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ve ithalatında Mısır ilk sıralarda yer almaktadır.

Savaş sonrası 1920-1922 yılları arasında Mısır ticareti ise azaldı. Savaş döneminde İngiltere ve müttefiklerinin ordularının gereksinimlerini karşılamak için, ilhak sonrası İngiliz hakimiyetine giren Mısır'dan alındığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3.11. Kıbrıs -Mısır Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi (1878-1922)²³¹

3.2.5.1. İhracat Ürünleri

²³⁰ Aynı. muhtelif sayfalar.

²³¹ Aynı. muhtelif sayfalar.

Kıbrıs'ta 1878-1879 döneminde tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatın başlıca kaynaklarıdır. Canlı hayvanlar (at, katır, deve, keçi, koyun, domuz), tahıl ve hububat ürünleri (arpa, buğday), un, peynir, pamuk, tütün, şarap, meyan kökü, keçi boynuzu, yün, alçı taşı vb.'dir.²³²

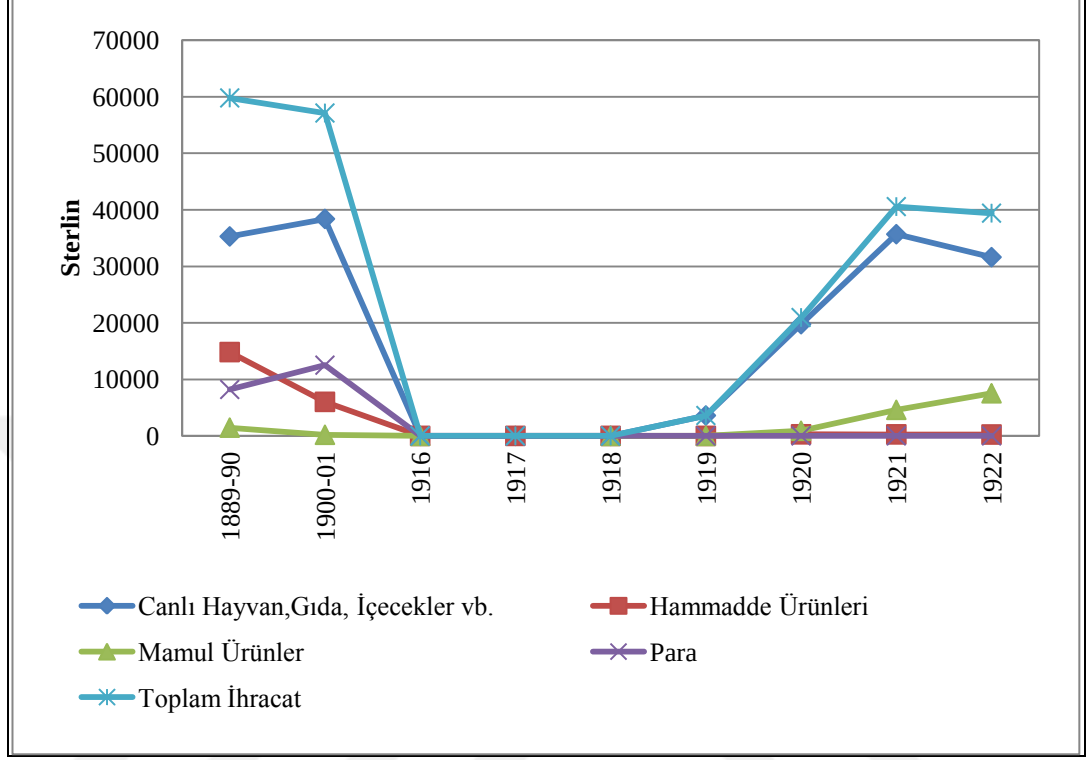
Kıbrıs ve Türkiye arasında 1889-1890 ve 1922 yılları arasında ithalat ve ihracat ürünleri farklılıklar göstermektedir. İthal ürünlerinin toplam değeri ve çeşitliliği, ihracat ürünlerinden fazladır. Adadan Türkiye'ye değil, Türkiye'den Adaya daha fazla ürün gönderilmektedir. Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracatta 1889'dan 1922 yılına kadar en önemli ürün grubunu canlı hayvan, gıda ve içecek oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesine kadar hammadde ihracatında düşüş, para ihracatında ise iniş ve çıkışlar olmuştur. Mamul ürünler ise, ihracatta en az paya sahip grubu oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında mamul ürün ihracatında artış sözkonusudur. Ancak bu da düşük hacimdedir. Bu bağlamda Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracatta, yerel ürünlerin (canlı hayvan, gıda ve içecek) ağırlıklı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu grupta öne çıkan başlıca ticari ürünler şunlardır. 1. Grupta: canlı hayvanlar: eşek, deve, katır, at. Gıda ürünleri: peynir, fasulye, mısır, yulaf, buğday, arpa, un, portakal, limon, kuru üzüm, soğan, patates, tütün, sigara, alkollü içecekler (şarap vd.). Diğer ihracat ürünleri ise şöyle sıralanmaktadır. 2. Grupta: Hammaddeler: metal ürünleri, toprak ürünleri, deri, boya taşı, alçı taşı, sünger, saman, sumak, pamuk, pamuk ipliği, ipek böceği kozaları, ham ipek, işlenmiş ipek vd. 3. Grupta yer alan ürünler mamul ürünlerdir. Başlıca mamul ürünleri: çeşitli giysi, yünlü ürünler, iplik, deri ürünleri, kök boya, deri ayakkabıdan oluşmaktadır. Kıbrıs-Türkiye ticaretinde başlıca ihracat ve ithalat ürünleri, değeri 1000 £ üzerinde olan başlıca ürünler tespit edilerek hazırlanan. Tablo Ek 8'de verilmektedir.

Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracatta en belirgin ve keskin düşüş, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ve ticaretin kesilmesidir. Sözkonusu gelişmeler Kıbrıs'tan yapılan ihracat içinde, ürün gruplarının ihracatını da etkilemiştir. Bu nedenle İngiliz idaresine geçişten on yıl sonrası 1888/1889 yılı, 20. yüzyıl başları 1900-1901, savaş dönemi 1915-1918 ve savaştan sonra tekrar ticaretin başladığı yıllar olan 1920, 1921, 1922 yıllarına ait Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracat ürünlerinin gruplandırılmış

²³² HCPP, Cyprus No.2, 1880, *Ön. ver.*, s.297-350.

dağılımı Grafik 3.12’de verilmektedir.²³³ Türkiye’ye canlı hayvan ve gıda ticareti yapılmaktadır.

Grafik 3.12. Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri Gruplandırılmış Dağılımı (1889-1922)

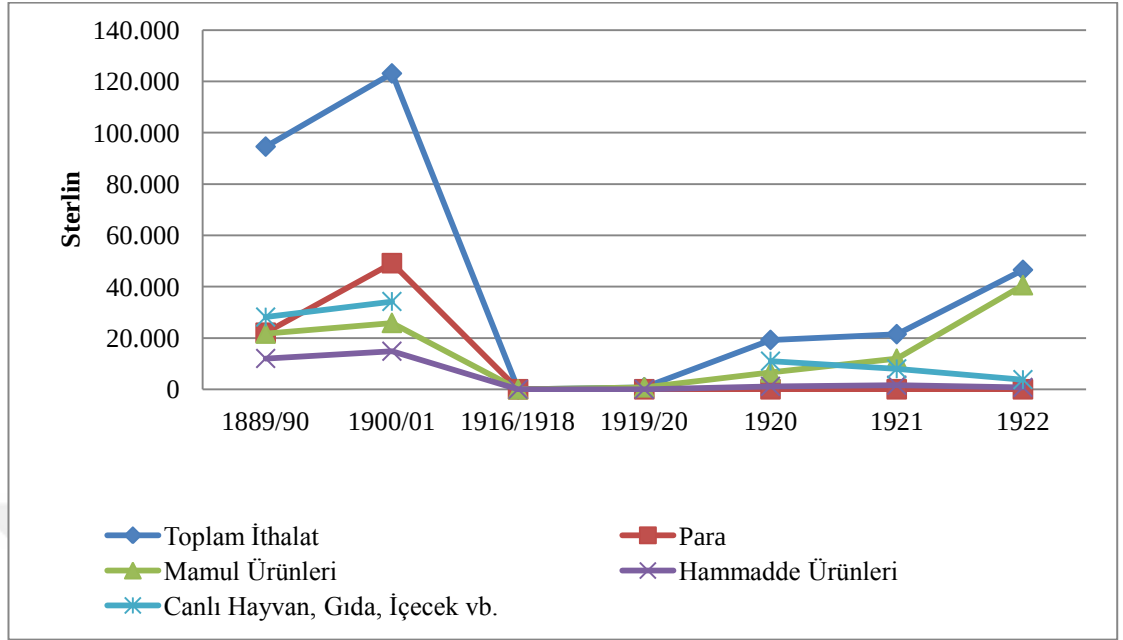

3.2.5.2. İthalat Ürünleri

Kıbrıs’ın Türkiye’den yaptığı ticarete, incelenen dönemde ithalat daima ihracattan daha fazladır. İthalat ürünleri çeşit sayısı, 1889-1922 döneminde artmıştır. Ürün çeşitliği, ithalatın artmasına sebep oldu. Grafik 13’e göre; 20. yy. başlarına kadar para (altın ya da külçe dahil) ithalatta ilk sırayı alırken, daha sonra düşüşe geçti. İngiltere’nin yabancı para ithalatını yasaklaması, bu düşüşün ana nedenidir. Mamul ürünler ve hammadde ithalatı da 1. Dünya Savaşı öncesinde ikinci sırada yer alırken, savaş sonrası hacimce düştü. Hammaddelerin Kıbrıs ticaretindeki payının azalması, ticari ürünlerin miktarında ve tutarında da düşüşe neden oldu. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri Gruplandırılmış Dağılımı Grafik 3.13’te verilmektedir.

²³³ Cyprus Blue Book 1889/1890-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Grafik 3.13. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri Gruplandırılmış Dağılımı (1889-1922)²³⁴

Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz idaresine geçmesi, genel anlamda dış ticareti olumlu yönde etkiledi. 1878-1920 döneminde, on yıllık dönemler itibariyle, bir önceki dönemle karşılaştırmalı olarak toplam dış ticaretteki artış rakamları yüzdelik olarak şu şekilde gerçekleşti: 1878'e göre 1887-1888'de %84; 1900-1901'de %17, 1910-1911'de %66, 1920'de %164 oranında dış ticaret arttı.

1887-1888 yılında Kıbrıs ticareti tamamen Türkiye ve Mısır'a bağımlı durumdaydı. Buna rağmen İngiltere'nin ticaretteki payı hızla arttı. Kıbrıs ticaretindeki en çarpıcı gelişmeler ise, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile görüldü. İngiltere düşman ülkelerle ticaret yapılmasını yasaklayan yasal düzenlemeler yaptı. Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan ticaret tamamen durduruldu. İngiliz idaresine geçen Mısır ve İngiltere başta olmak üzere; Fransa, İtalya, Amerika gibi ülkeler Kıbrıs ticaretinde daha fazla yer almaya başladı.

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ticaret yapılan ülke sayısı, İngiltere'nin emperyalist politikaları ile hızla arttı. Savaş döneminde ve sonrasında İngiltere müttefikleriyle, tarafsız ülkelerle olan ticareti arttıran kararlar alarak, dış ticaret politikalarını bu doğrultuda uyguladı. Ticaret özellikle, İngiliz kolonileri ile Amerika'dan Çin'e, Avrupa'dan Afrika'ya küçük büyük pek çok ülkeye yayılarak,

²³⁴ Cyprus Blue Book 1878-1922, *Ön.ver.*, muhtelif sayfalar.

uluslararası bir kimlik kazanmaya başladı. Bazı ülkelere ait ticari rakamlar çok düşük olmasına rağmen, dünya deniz ticaretinde özellikle, Akdeniz ve Doğu ticaretinde transit bir liman olarak görülen Kıbrıs'a ilginin arttığı görüldü. Savaşa rağmen İngiliz yönetimi, dış ticaretin gelişmesini sağladı.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisi sonrasında, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve ardından, Anadolu 1919-1922 yılları arasında İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Millî Mücadele döneminde İtilaf devletleri; Yunanistan, İtalya, Fransa, Amerika, İngiltere, Kıbrıs dış ticaretinde ağırlıklı olarak pay sahibi olmuşlardır. İngiltere ve artık sömürgelerinden olan Mısır da Kıbrıs ticaretinde ilk sıralarda yer almıştır. İngiltere ve müttefikleri (Fransa, Amerika, İtalya) Yunanistan'ın büyümesinde sakınca görmüyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs'ta, Anadolu'da, Ege ve Trakya bölgelerinde toprak sahibi olma arzusunu, kendi menfaatlerine uygun bulmaları sonucunda dış ticarete Yunanistan'ın payı arttı. Doğu Akdeniz'de güç hakimiyetinde güçlü rakiplerinin etkili olmasını istemeyen İngiltere, Mısır'ı ilhakı sonucunda, Süveyş Kanalı, Uzak Doğu, Afrika ticareti için gerekli askeri ve ticari bir üsse sahip olmuştu. 1878-1922 döneminde İngiltere'nin dünya deniz ticaretindeki hakimiyetini sürdürmesinde, Kıbrıs Adası askeri ve ticari bir üs olarak kullanıldı. Dış ticarete yaşanan 1914-1922 dönemindeki gelişmenin en önemli nedenlerinden birisi de Kıbrıs'ın askeri ve ticari olarak stratejik bir mevki olmasından kaynaklandı.

Çalışmamızda yer alan bilgiler doğrultusunda; Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi sonrasında, 1878 itibarıyla Kıbrıs ticaretine hâkim roldeki Türkiye'nin ihracattaki payı %25 iken, 1922 yılında toplam ihracattaki payı %4,5; ithalatta 1878'de %50 iken, 1922'de %3,2; toplam dış ticaretteki payı %25'ten, %3,7'ye düşmüştür. İngiltere 1878'de ithalatta %14 olan payını 1922'de %30'a, 1878'de %3 olan ihracattaki payını %18,3'e çıkarmıştır. Kıbrıs dış ticareti 1878-1922 döneminin sona ermesiyle, 44 yılın sonunda ithalat yaklaşık 8 kat, ihracat 5.5 kat, toplam dış ticaret 6.8 kat artış gösterdi. İngiltere kendi idaresinde, Kıbrıs dış ticaretinde payını arttırırken, Türkiye'nin dış ticaretteki payı sürekli azaldı. Kıbrıs'ın idaresini kaybeden Osmanlı Devleti, İngiliz idaresi altındaki 44 yıllık sürecin sonunda, Kıbrıs dış ticaretindeki hâkim rolünü de kaybetti.

3.3. KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1923-1938)

Kıbrıs için 1923 yılı yeni bir dönüm noktası oldu. I. Dünya Savaşı sonucunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Kıbrıs'a ilişkin hükümler de yer aldı. Türkiye Antlaşmanın 20. maddesine göre: İngiliz Hükümeti'nce 5 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını tanıdığını kabul etti. Lozan Antlaşması 6 Ağustos 1924'te İngiltere tarafından onaylandı. İngiliz Kralı V. George Kıbrıs'ın Taç kolonisine (Crown Colony) çevrilmesi için gerekli olan Letters Patent'i imzaladı. Kıbrıs Valisi tıpkı diğer İngiliz sömürgelerinde olduğu gibi, bir İngiliz toprağı olarak Kıbrıs'ı yönetmeye başladı. Kıbrıs 10 Mart 1925'te Britanya Kraliyet sömürgesi statüsüne getirildi.²³⁵ İngiltere I. Dünya Savaşı ve sonrasında Kıbrıs, Mısır'ı da ele geçirerek, Akdeniz ve Uzakdoğu ticaretinin güvenliğini sağlayacak hakimiyete ulaştı.²³⁶

Kıbrıs'ın 12 Kasım 1931 tarihine kadar bir Vali ile bir Yürütme ve Yasama Konseyi tarafından yönetilmesini öngören, 10 Mart 1925 tarihli Patent Mektupları düzenlenmiştir. Yasama Meclisi; Vali, dokuz üye ve üçü Müslüman, 12'si Müslüman olmayan seçmenler tarafından seçilen 15 seçilmiş üyeden oluşuyordu. Adanın çeşitli bölgelerinde 1931 sonbaharında meydana gelen karışıklıklardan sonra 10 Mart 1925 tarihli Patent Mektupları'nın, Yasama Konseyi'nin oluşumuna ilişkin maddeleri 12 Kasım 1931 tarihli Patent Mektupları ile yürürlükten kaldırılmış ve yasama yetkisi Vali'ye verilmiştir. Vali, Koloni Sekreteri, Başsavcı, Mali Sekreter, Çalışma Komiseri ve iki resmi olmayan üyeden oluşan bir Yürütme Konseyi bulunmaktadır.²³⁷

Kıbrıs, idari amaçlarla Lefkoşa, Larnaka, Limasol, Gazimağusa, Baf ve Girne olmak üzere altı bölgeye ayrılmıştır. Her birinde, Hükümet bir Komiser tarafından temsil edilmektedir. Ancak Lefkoşa Komiseri genellikle Girne bölgesini yönetmektedir. Bu bölünme (1882 Konsey Mahkemeler Emri uyarınca Koloni'nin orijinal yargı sisteminin temelini oluşturmuş, ancak 1927 Emri uyarınca her biri iki

²³⁵ Hill, *Ön. ver.*, s.352-364.

²³⁶ Fatih Özçelik, "Birinci Dünya Savaşı ve Kıbrıs". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı:12-1 (2023), s.38-40.

²³⁷ Great Britain Colonial Office, *The Colonial Office List 1950* (London: HMSO, 1951), s.106.

bölgeden oluşan üç yargı bölümü lehine kaldırılmıştır) 1 Ocak 1936'da yürürlüğe giren yeni Mahkemeler Yasası ile yeniden kabul edilmiştir.²³⁸

1927 yılında, Kıbrıs Ticaret Odası kurulmuştur. 29 Nisan 1927'de Kıbrıs Ticaret Odası, 1922 tarihli Şirketler (Limited Sorumluluk) Yasası kapsamında resmen kaydedilmiştir. Bu Oda, Kıbrıs'ın ticaretini geliştirmek amacıyla kurulmuş olup, yerel tüccarlar arasında iş birliğini teşvik etmeyi ve uluslararası ticaret ilişkilerini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Kıbrıs Ticaret Odası; İngiltere Ticaret Odası, İngiliz İmparatorluğu'nun Ticaret Odaları Federasyonu ve diğer ticari kuruluşlarla sıkı iş birliği içinde çalışmaktadır. Ayrıca, Türkiye ve Mısır ile ticari ilişkilerin güçlendirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Odanın kuruluşundan itibaren, 1927'de Kıbrıs ürünleri hakkında yaklaşık bin tane sorgu işlemi yapılmıştır. Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ticaret ilişkilerini kolaylaştırma yönünde çalışmalar yapılmıştır.²³⁹

Kıbrıs idari ve yasal düzenlemelerin yanı sıra; İngiliz sömürge yönetimi idari ve ticari teşkilatlanmasında Kıbrıs ile ilgili düzenlemeler de yapıldı. Hizmet verecek memurların maaş ve emekliliklerinde, İngiliz sömürge bölgeleri A-B-C sınıfı olarak üçe ayrılmaktadır. Bu kapsamda Kıbrıs B sınıfı koloniler arasındadır.²⁴⁰ Ayrıca Kıbrıs Hükümeti, Londra'da geçici bir Ticaret Ajansı kurdu. Temmuz 1927'de sonrasında kalıcı bir ajansla değiştirilecekti. Burada görev yapacak Ticaret Komiserinin görevleri kısaca şöyledir:

1. Britanya İmparatorluk Sergisi'nde başlatılan çalışmaları devam ettirip sağlamlaştırmak ve bu ülkede Kıbrıs ürünlerinin daha fazla tanınmasını sağlamak.

2. Kıbrıslı üreticileri, pazarlama, sınıflandırma, ambalajlama gibi konularda alıcıların bu ülkedeki talepleri konusunda eğitmek.

3. Kıbrıs'ı bir turistik destinasyon olarak tanıtmak.²⁴¹

Kıbrıs Ticaret Odası 1938'de, Romanya Hükümeti ile bir Ticaret Anlaşması imzalamıştır.²⁴²

²³⁸ Aynı. s.98-99.

²³⁹ Colonial Office. *Cyprus for The Year 1927* (London: HMSO, 1928), s.41-42.

²⁴⁰ HCPP, [Cmd. 2884]. Colonial Office Conference, 1927. Appendices to the Summary of Proceedings (London: HMSO, 1927), s.30-33.

²⁴¹ Aynı, s.89-92.

Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olması nedeniyle, İngiliz koloni politikaları ile yönetileceği anlamına geliyordu. 1923-1938 döneminde İngiliz deniz ticareti, dış ticaretle ilgili politikaları ve koloni politikaları, Kıbrıs'ın da ekonomik ve sosyal durumunu etkileyecekti. Bu nedenle İngiliz deniz aşırı ticareti, koloni politikaları ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1923-1938 yıllarında, uluslararası gelişmeler, Osmanlı Devleti sonrasında Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinde yeni devletlerin kurulması, güç hakimiyeti ve yeni dengelerin kurulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Kıbrıs dışındaki ve Kıbrıs içindeki gelişmeler, değişen İngiliz koloni politikaları ve Kıbrıs politikasının da dış ticaret üzerinde etkileri olacaktır.

3.3.1. Kıbrıs Dış Ticaretini Etkileyen Gelişmeler

3.3.1.1. Uluslararası Siyasi Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti topraklarında yeni devletlerin kurulduğu, uluslararası ilişkilerin yeniden şekillendiği ve yeni güç dengelerinin kurulması yönünde diplomatik girişimlerin hız kazandığı bir döneme girildi. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye, Yunanistan başta olmak üzere, Kıbrıs'ı doğrudan etkileyecek olan Akdeniz ve özellikle Ortadoğu coğrafyasını ilgilendiren antlaşmalar yapılmaya başladı. Ortadoğu kavramı ve hangi coğrafi alanı kapsadığı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olup, bunlardan da bahsetmek gerekmektedir.

Avrupa'da doğan Ortadoğu kavramı; Osmanlı Devleti'ni temel alan Yakındoğu ile Çin'i temel alan Uzakdoğu arasındaki bölge için 19. yüzyıl sonu itibariyle ortaya çıkan bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimi ilk kullananın 1902'de, Amerikalı Kaptan Alfred Thayer Mahan olduğu görüşü yaygın olsa da 1900'de İngiliz subayı Thomas Edward Gordon tarafından sınırları tam belirgin olmasa da kullanılmıştır. Mahan'a göre: Ortadoğu, Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki bölgeyi kapsamaktadır ve bölgenin deniz yolları askeri ve ticari

²⁴² Colonial Office. *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1938* (London: HMSO, 1939). s.58; Coloni Office'in yayınladığı Kıbrıs raporlarında 1930 yılına kadar "Cyprus Report for..." ve ait olduğu yıl eklenerek başlıklar kullanılmıştır; 1931-1938 yıllarında "Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus" adını almıştır. Çalışmamızda, bütünlük oluşturmak üzere "Cyprus Report for ..." ve ait olduğu yıl eklenerek kısaltma kullanılacaktır.

Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.42.

açıdan önemlidir.²⁴³ Eylül 1902'de, Londra'daki National Review'da yayınlanan "Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler" adlı yazısına göre Mahan'ın görüşleri şöyledir: İngiliz-Rus mücadelesinde, Rusları dışarıda tutmak için İngiliz-Alman iş birliğinin gerekliliğini öngörmektedir. İngiltere'nin Basra Körfezi bölgesinde kuracağı üsleriyle, güçlü bir deniz pozisyonunu sürdürmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Mahan "*Görmediğim bir terimi benimsememe izin verilirse, Ortadoğu bir gün Malta'sına ve Cebelitarık'ına ihtiyaç duyacak... İngiliz Donanması, ihtiyaç duyulursa Aden, Hindistan ve Körfez çevresinde kuvvet yoğunlaştırma imkanına sahip olmalıdır*" demektedir. Böylece Ortadoğu terimi ortaya çıkmış, ancak Mahan kesin sınırları belirtmemiştir. Onun için Ortadoğu, Süveyş'ten Singapur'a deniz yolunun bir kısmını koruyan belirsiz bir alandır.²⁴⁴ Mahan'dan sonra Valentine Chirol ise, The Times'ta "Ortadoğu Sorunu" başlıklı makalesini 14 Ekim 1902'de yayınlamıştır. Sonraki çalışmalarında da Mahan'ın Ortadoğu kavramını genişletmiştir. Chirol'a göre: Hindistan'a kara ve deniz yollarından yaklaşan bölgeler: İran, Körfez, Irak, Arabistan'ın doğu kıyıları, Afganistan ve Tibet'te Ortadoğu kapsamındadır. Ortadoğu teriminin ilk yazarı olarak Mahan'ı kabul etmektedir. Chirol'a göre; Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzak Doğu kavramları, Avrupalıların özellikle İngiliz düşüncesinin projeksiyonlarıydı. Ortadoğu kavramı, Mahan-Chirol modeli üzerine İngiliz sözlüğüne yerleşti. Yakındoğu Türkiye'ye odaklanırken, Ortadoğu Hindistan üzerine, Uzakdoğu kavramı ise Çin üzerine odaklanıyordu. Tüm Doğu, Galya gibi üç kısma bölünmüştü.²⁴⁵

Ortadoğu sınırları ve hangi ülkelerin kapsama dahil edildiği, kavramı kullanan devlete ve zamana göre de şekilleniyordu. Esasen süreç içinde değişerek farklı coğrafi sınırlar söz konusu olabiliyordu. Örneğin Fransa; Ortadoğu kavramından önce Osmanlı Devleti hakimiyetindeki topraklar için, Yakındoğu terimini kullanıyordu. Ancak İngiltere bu kavramı, Osmanlı Devleti'nin doğusunda kalan toprakları adlandırarak, Ortadoğu olarak kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu terim kullanıldığı dönem ve kaynağı itibarıyla, farklı coğrafi alanları tanımlamak

²⁴³ Clayton R. Koppes, "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term "Middle East", *Middle Eastern Studies*, Cilt-Sayı: 12-1(Ocak 1976), s.95-98.

²⁴⁴ H. Davison Roderic, "Where Is the Middle East?", *Foreign Affairs*, Cilt-Sayı: 38-4 (1960), s.665-670.

²⁴⁵ Davison, *Ön. ver.*, s.667-668.

için kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁶

Deniz aşırı ülkelerde büyük bir imparatorluk kuran ve dünyanın en büyük sömürge devleti haline gelen İngiltere, Doğu kavramının coğrafi olarak literatüre girmesine de neden oldu. İngiltere'nin kendisine göre Doğu üçe ayrılmaktadır. Uzak, Yakın ve Ortadoğu olarak tanımladığı coğrafi tanımları, kendi konumuna göre yapılmıştır. Öztürk'e göre: Ortadoğu coğrafi olarak, Basra Körfezi'nden Doğu Akdeniz'e kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Batı İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Körfez ülkeleri ve Mısır'ı da içine almaktadır. Yakın dönemde Amerikan bakış açısına göre; Ortadoğu bölgesi Türkiye ve Kafkaslardan, Yemen ve Habeş'e kadar genişletilmiştir. Ortadoğu Asya, Avrupa ve Afrika için bir kavşak noktasıdır.²⁴⁷ Ancak Ortadoğu tarihi süreçte, bu terimi kullanan devletlerin konumuna göre, dönemin şartlarından etkilenerek farklı coğrafi bölgeler için kullanılarak genişleyebilecektir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'nin Ortadoğu sınırları askeri ve siyasi yönetimi belirli bir coğrafyayı gösteriyordu. Mezopotamya'daki sefer kuvvetleri, Ortadoğu Kuvvetleri olarak adlandırılmış ve sorumluluk alanında; Mısır, Filistin, Batı Arabistan ve Suriye bulunuyordu. Bu bölgeler askeri ve idari açıdan, Kahire üzerinden yönetildi. Diğer taraftan İran, Körfez, Mezopotamya ve Doğu Arabistan, Yeni Delhi üzerinden yönetildi. Ayrıca Sina ve Filistin'de, Yakın Doğu Kuvvetleri yönetiminde idi.²⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin önce Balkanlar'daki, ardından 1. Dünya Savaşı sonrasında Arap topraklarında hakimiyetini kaybetmesi sonucunda, Yakındoğu ve Ortadoğu sınırları değişime uğradı. Suriye ve Lübnan Fransız mandası; Filistin, Trans Ürdün ve Irak ise, İngiliz manda yönetimi altına girdi. Ortadoğu ise, Yakındoğu terimi yerine kullanılmaya başlandı.²⁴⁹

İngiliz sömürge yaklaşımına göre; 1921 sonrasında Koloni Ofisi tarafından yeni bir Ortadoğu Departmanı kurularak, Filistin, Trans Ürdün ve Irak bu bölüme bağlandı. 1 Mart 1921 itibariyle, Mezopotamya ve Filistin'in yönetimi Koloni

²⁴⁶ Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt-Sayı:36-101 (Mayıs 2020), s.32.

²⁴⁷ Mustafa Öztürk, "Ortadoğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:1-1(2003), s.253-254; Umar, *Ön. ver.*, s.32.

²⁴⁸ C. G. Smith, "The Emergence of the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Cilt-Sayı:3-3(1968), s.5-6; Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956* (London: Chatto ve Windus, 1964), s.105.

²⁴⁹ Davison, *Ön. ver.*, s.668.

Ofisi'ne devredildi.²⁵⁰ Winston Churchill dönemin Dışişleri Bakanı olarak, Koloni Ofisi'nde Filistin, Trans Ürdün ve Irak'ı denetleyecek bir Ortadoğu Departmanı kurduğunu. Daimî Coğrafi İsimler Komisyonu ise, 1920 yılında Yakın Doğu için yalnızca Balkanlar'ı ifade ederken, 1921'de Boğazlardan Hindistan'ın doğu sınırlarına kadar olan bölgelerin Ortadoğu olarak adlandırılması gerektiğini belirtmişti. Bu şekilde Ortadoğu, Akdeniz sahasına taşınmış oldu.²⁵¹ İngiliz bakış açısı döneme ve gelişmelere göre, askeri ve idari yönden Ortadoğu ve Yakındoğu'yu farklı coğrafi sınırlarla adlandırmıştır.

Ortadoğu'ya yakınlığı nedeniyle Doğu Akdeniz'de, askeri ve ekonomik yönden stratejik bir bölge olarak önemini arttırmaktadır. Doğu Akdeniz'i stratejik açıdan önemli konuma getiren nedenler; Süveyş Kanalı, hidrokarbon zengini olan Ortadoğu'ya yakınlığı ve bölgeden yapılacak enerji arzına müsait konumudur. Doğu Akdeniz bölgesi Yunanistan'ı da kapsayarak, 22° doğu boylamının doğusunda kalan bölge olarak bilinmektedir. Doğu Akdeniz tarih boyu hem bölgesel hem de küresel güçlerin mücadele alanı olmuştur. Bölgedeki güç hakimiyetinin en önemli sebebi, Süveyş Kanalı ve Türk Boğazları gibi stratejik olarak önemli noktaların, bu bölgede yer almasıdır. Doğu Akdeniz, bir yandan Mezopotamya ve Yakındoğu'ya diğer yandan da Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'ne giden stratejik bir bölgedir. Doğu Akdeniz Türkiye vasıtasıyla Avrupa ticaretine, Mısır gibi ülkeler vasıtası ile de Afrika ticaretine bağlanmaktadır. Doğu Akdeniz Bölgesindeki Süveyş Kanalı, Avrupa – Uzak Doğu arasını 7000 mil kısaltmaktadır.²⁵²

İngiltere'nin bu bölgedeki çıkarları, petrol yataklarının keşfinden sonra stratejik açıdan önemli hale geldi. Süveyş Kanalı'nın açılışı ile İngiliz çıkarları bu bölgede başlamış ve İran'da 1908'de petrolün bulunuşu, Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi, Rusların bölgeye genişleme çabaları, stratejik olarak bölgeyi önemli hale getirmişti. Daha sonra petrol taşıma için Akdeniz ve Körfez arasında iletişim yollarının yapılması, Halep-Musul-Bağdat demiryolu nakliyatını hızlandırmıştı. Son olarak 1930-1934 yılları arasında Irak'ta bulunan Kerkük'ten, Akdeniz'deki Trablus ve Hayfa limanlarına ilk petrol boru hattı döşendi. Bölgenin önemi ekonomik açıdan artarken, güvenliği de önem kazandı. İngiltere bu bölgenin güvenliğini sağlamak için

²⁵⁰ Great Britain Colonial Office, *The Colonial Office List 1921* (London: HMSO, 1922), s.2.

²⁵¹ Davison, *Ön. ver.*, s.669.

²⁵² İslam Safa Kaya, *Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), s.143.

gerekli girişimlerde bulunarak, stratejik kontrolü üsleri aracılığı ile sağlamış bulunuyordu. İngiltere 1936'ya kadar, Mısır ve Kanal Bölgesi'ndeki konumunu muhafaza etmiştir.²⁵³

İngilizler 1878 Berlin Antlaşması sonrası, Irak ve bu bölgelerde petrol kaynakları ile ilgilenmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakiben, 4 Kasım 1918'de Musul ve Kerkük bölgesini güvenlik gerekçesiyle işgal etmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan 1916'da Sykes-Picot Antlaşması ile Irak, İngilizlerin manda yönetimine verilecekti. İngiltere 3 Mayıs 1920'de yaptığı açıklama sonrasında, İngiliz mandasında mezhep ve ırka dayalı olarak bölerek idareye başladı. Irak'ı, 18 vilayet ve 3 bölgeye (kuzeyde Kürt, güneyde Şii ve merkez olarak) ayırarak idareye başladı. Irak petrolleri ise, Fransa ve İngiltere arasında 16-18 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı öncesinde paylaşılmıştı.²⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılı itibariyle, Fransız ordusu Suriye'yi fiilen ele geçirdi. Kral Faysal liderliğinde Suriyeliler, çok kısa bir süre bağımsızlıklarını da kazanmışlardır. Ancak San Remo'da 18-26 Nisan 1920'de toplanan “Üçler Konseyi”, Suriye ve Lübnan'ı Fransız manda idaresine vermiştir. Fransa tarafından manda yönetimine karşı milliyetçi bir direniş olmaması için, Suriye'de 1920'de ırk ve mezhebe dayalı idari yönetim oluşturuldu. Özerk bölgeler, Büyük Lübnan Devleti (31 Ağustos), Alevi Devleti (31 Ağustos), Dürzi Devleti (5 Nisan 1922) idi. 1920'de Halep Devleti ve Şam Devleti kurulmuş, ardından 28 Haziran 1922'de Halep, Şam, Alevi Devletleri, Suriye Federasyonu olarak birleştirilmiştir. Ancak yürütülemeyen bu yapı, 5 Aralık 1924'te kaldırılmıştır. 1925 sonrası Arap milliyetçilik hareketleri ve isyanlar sürmüştür.²⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 16 Mayıs 1916'da gizli bir anlaşma olarak İngiltere ve Fransa arasında hazırlanan Sykes-Picot Anlaşması, Rusya'nın onayı ile imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; İngilizlere Ürdün, Irak ve Filistin; Fransızlara da

²⁵³ Smith, *Ön. ver.*, s.6.; Monroe, *Ön. ver.*, s.105.

²⁵⁴ Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 5-9 (Şubat 2007), s.187-189; Kadir Kasalak, “Manda Sistemi ve Irak ile Suriye’de Uygulaması”, *Birinci Ortadoğu Semineri, Bildiriler* (Elazığ: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 2004), s.72-73.

²⁵⁵ Ali Demirel "Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)", *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:1-1(2019), s.74-80.

Suriye ve Lübnan verilecektir. İngiltere, Filistin ve diğer Arap topraklarında bağımsız bir Arap Devleti vaadi vererek, Ortadoğu cephesinde kendisine destek alma politikası izledi. Diğer taraftan Sykes'ın önerileri doğrultusunda Siyonizm politikasını izleyerek, Filistin'e yerleşen Siyonistleri kullanmayı da amaçlamışlardır. 2 Kasım 1917 tarihinde Arthur James Balfour tarafından yazılan ve Balfour Deklarasyonu olarak bilinen mektubun, Siyonist lider Lord Rothschild'a gönderilmesiyle Siyonizm'e destek başlamıştır. Filistin'de Yahudi ırkı için bir vatan vaat edilmiştir. Bu politikalar Filistin sorununun da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri Amerika, Fransa, Almanya tarafından desteklenmiştir. Bu gelişmeler, Arap milliyetçilik akımlarını harekete geçiren unsurlar arasındadır.²⁵⁶

Mısır'da I. Dünya Savaşı sonrasında milliyetçilik hareketleri başlamış ve İngiliz sömürge yönetimine karşı direniş bulunuyordu. Arap milliyetçiliğinin direnişi sonrasında, İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını kabul ederek 1 Mart 1922'de ilan etti. Mısır'da monarşi dönemi başladı.²⁵⁷ Ortadoğu, Osmanlı Devleti hakimiyeti sonrasında yeniden şekilleniyordu. Bu dönemde bölgede, İngiltere ve Fransa yeni güç odakları oldu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası antlaşmalar ve yeni ittifaklar da yapılmaya başladı. Türkiye ve Yunanistan Lozan Antlaşması sonrasında, Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'da bulunan Müslümanların mübadele edilmesi kararı sonrasında anlaşmazlıklar yaşandı. Mübadele sırasında göç eden mübadillerin bırakacakları mallar ile ilgili olarak, emval-i metruke, ardından etabli sorunu, patrikhane meselesi gibi başlıca anlaşmazlıklar, 1923-1925 yıllarında gündemi oluşturdu. Bu anlaşmazlıklar; 21 Haziran 1925 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması, daha sonra imzalanan Atina Antlaşması, iki ülke ilişkilerini savaş sonrası düzenleyen antlaşmalar oldu.²⁵⁸

Türkiye-Irak sınırı ile ilgili sorunun çözümü için Türkiye, Irak ve İngiltere arasında, 5 Haziran 1926'da Türkiye-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması

²⁵⁶ Tekin Önal, "Sykes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt-Sayı: 13-XLIV (Şubat 2020), s.248-254.

²⁵⁷ The Royal Institute of International Affairs, *Great Britain and Egypt, 1914-1936* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1936), s.11-12.

²⁵⁸ Bestami S. Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt-Sayı:31-9 (Mayıs 2015), s.4-17.

imzalandı. Musul ve Kerkük'te bu antlaşma ile Irak yönetimine bırakılıyordu.²⁵⁹ Irak 1920 sonrasında İngiliz mandası altında bir devlet olarak, 1930 yılında İngiltere ile yaptığı antlaşma ile bağımsızlığına kavuştu. İngiliz mandası Irak'ta 1932'de resmen sona erdi.²⁶⁰ Suriye ile Fransa arasında 1936'da Suriye'nin bağımsızlığı için, ilk adım olarak sayılan ve üç yıllık bir geçiş sonrasında bağımsızlık öngören antlaşma imzalandı.²⁶¹ Arap milliyetçilik akımlarının etkisi ve Ortadoğu'daki devletlerin bağımsızlığı dengelerin değişmesine neden olacaktı.

Ülkeler arasındaki ikili anlaşmalar sonrasında, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya uzanan geniş coğrafyada, bölgesel ittifak antlaşmaları da yapılmaya başladı. Türkiye'nin 1932 yılına kadar Lozan Antlaşması ekseninde yürüttüğü dış politikası, 1932 sonrasında önce Balkanlar'da, ardından Ortadoğu'da daha aktif ve öncü bir sürece girecektir. Mevcut uluslararası gelişmeler ve dengeler açısından, özellikle sınır sorunları ve güvenlik konusu ön plandadır. Balkan ülkeleri Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye arasında 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalanmıştır.²⁶² İtalya'nın 1. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye ve Balkan ülkeleri üzerindeki tehdit ve yayılmacı politikası karşısında imzalanan bu antlaşma, Kelkitli'ye göre; bir nefis-i müdafaa örneğidir.²⁶³

Uluslararası alanda 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, devletlerin silahlanma yarışında, deniz silahlarının sınırlandırılması konusu da gündeme getirildi. İngiltere, Fransa, İtalya, 1. Dünya Savaşı'ndan askeri ve ekonomik yönden gücünü kaybederek çıktı. Bu durum siyasi olarak güçlerini azalttı. Birinci Dünya Savaşı'ndan güçlü çıkan ülkeler ise, ABD ve Japonya'dır. ABD askeri ve ekonomik yönden, dünyanın en güçlü ülkesi konumuna gelmişti. Japonya'da, Uzakdoğu'da hakimiyet ve nüfuzunu genişleterek güçlenmişti.²⁶⁴ Japonya ile İngiltere arasında

²⁵⁹ Kahraman Gürbüz, "Atatürk Döneminde Sadabat Paketi Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri İle İlişkileri", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı:9-1 (2023), s.330-331.

²⁶⁰ Kadir Kasalak, 2007, *Ön. ver.*, s.188-189; Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabat Paketi (8 Temmuz 1937) İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt-Sayı:2-1 (2010), s.158.

²⁶¹ Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:35-59 (2016), s.221.

²⁶² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945) Cilt: I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s.454-455.

²⁶³ Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengelenme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt-Sayı: 72-2(2017), s.423-439.

²⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (32. Basım. Ankara: Kronik Kitap, 2023b), S.170-17; Mustafa Özyürek, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir

1902 yılında bir ittifak antlaşması yapılmıştır. Bu ittifak iki emperyalist devlet Rusya ve Almanya'nın Asya'ya doğru ilerleyişi karşısında yapılmıştır.²⁶⁵ İngiliz-Japon İttifak Antlaşması ile Japonya ve İngiltere, Asya'daki Rus yayılmacılığını durdurmayı amaçladı. İngiltere, Çin ve Kore'deki; Japonya ise Asya'daki çıkarlarını güvence altına aldı. Tek bir güç saldırırsa tarafsız kalacaklar, iki büyük güç saldırırsa birbirlerine askeri destek vereceklerdi. İttifakın 5 yıl sürmesi planlanmıştı.²⁶⁶ Rus-Japon Savaşı'ndan sonra, 1905'te İngiliz-Japon İttifakı yenilenecek, Japonya'nın Kore üzerindeki kontrolü tanındı. Kore'nin bağımsızlığına yapılan atıflar kaldırıldı ve Japonya'nın ilhakı kolaylaştırıldı. 1905-1921 yılları arasında İngiltere, Japonya'ya askeri destek vermekle yükümlüydü. Bu ittifak Japonya'nın emperyalizmini teşvik etti, İngiltere ise Hindistan'daki çıkarlarını güvence altına aldı.²⁶⁷ İngiliz-Japon İttifakı, Rus emperyalizminin yıkılmasıyla, Japonya'nın Doğu'da ve Almanya'nın Avrupa'da güç kazanmasına yol açtı. 1902'de imzalanan İngiliz-Japon İttifakı, Temmuz 1921'de sona erecekti. ABD, Kanada ve Avustralya bu ittifakın yenilenmesini istemedi. ABD Uzakdoğu konusunda ilgili ülkeleri konferansa davet etti.²⁶⁸ Washington Konferansı, 12 Kasım 1921-6 Şubat 1922 tarihleri arasında Washington'da gerçekleşti. Konferansın ana hedefleri, silahlanmanın sınırlandırılması ve Pasifik ile Uzak Doğu meselelerinin ele alınmasıydı.²⁶⁹ Konferans sırasında, Amerikan Federal Reserve (FED), 1921'de savunma harcamalarının mali yükünü vurguladı ve silahsızlanmanın ekonomik istikrar için önemli olduğunu belirtti. Aralık 1921'de ABD Ticaret Bakanı Hoover, Washington

Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922", *International Journal of Social Science*, Cilt-Sayı: 49 (Autumn 2016), s.393-394; Ufuk Erdem, "Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933)", *Belleten*, Cilt-Sayı:87-309 (Ağustos, 2023), s.688-690.

²⁶⁵ 1902 Anglo-Japon İttifakı, temel olarak şu amaçları hedeflemiştir: Rusya'nın Asya'daki Yayılmacı Emellerine Karşı Koruma: Japonya, Kore ve Mançurya'daki Rus yayılmacılığına karşı korunmayı amaçlıyordu. İngiltere ise Hindistan'a yönelik Rus tehdidini dengelemek istiyordu. Her iki taraf da Asya'daki Rus etkisini sınırlamaya çalıştı. Asya'daki İngiliz ve Japon Çıkarlarının Güvence Altına Alınması: İngiltere, Çin ve Kore'deki çıkarlarını güvence altına almak için Japonya'yla ittifaka girdi. Japonya ise bölgedeki çıkarlarını genişletme fırsatını buldu. Tarafsızlık ve Askeri Destek: Anlaşmaya göre, eğer ittifak üyelerinden biri üçüncü bir güçle savaşırsa, diğer taraf tarafsız kalacaktı. Ancak iki veya daha fazla büyük güç ittifak üyesine saldırırsa, diğer üye askeri destek sağlamak zorundaydı.

Bu ittifak, Asya'da güç dengesini sağlamayı ve Rusya'nın bölgedeki etkisini sınırlamayı amaçlayan bir savunma anlaşması olarak tasarlandı. İttifakın 5 yıl sürmesi planlanmıştı. Buell, R. Leslie Buell, *The Washington Conference*. (New York: Appleton and Company, 1970) s.108-109; Daha sonra bu ittifakın 20 yıl sürmesi kararı alınmıştır; Armaoğlu, 2023b, *Ön. ver.*, s.170.

²⁶⁶ Buell, *Ön. ver.*, s.108-109.

²⁶⁷ Buell, *Ön. ver.*, s.113-115.

²⁶⁸ Armaoğlu, 2023b, *Ön. ver.*, s.170.

²⁶⁹ Quincy Wright, "The Washington Conference", *The American Political Science Review*, Cilt-Sayı: 16-2 (1922), s.285.

Konferansı'nı ekonomik toparlanma için önemli bir adım olarak değerlendirdi. Avrupa'daki dengesiz bütçeler ve enflasyonun ticareti engellediğini vurgularken, deniz silahlanmasının sınırlandırılması umudunu taşıdığını belirtti.²⁷⁰ Dolayısıyla Washington Konferansı'nda tartışılan deniz silahlanmasının sınırlandırılması, ekonominin toparlanması için de önemli bir adımdır.

Washington Konferansı, 12 Kasım 1921'de başladı ve deniz silahlanmasının sınırlandırılması üzerinde anlaşmaya varıldı. İngiliz-Japon İttifakı'nın yerine, Dört Güç Paketi imzalandı. Çin'in bütünlüğünü korumak için, Dokuz Güç Paketi imzalandı ve Japonya, Sibirya'dan çekilme sözü verdi. Konferans, Pasifik'te yeni bir deniz gücü düzeni oluştu.²⁷¹ Dörtlü Anlaşma ABD, İngiltere, Japonya ve Fransa arasında imzalanmıştır. Dokuz Güç Antlaşması 6 Şubat 1922'de; ABD, İngiltere, Japonya, Fransa, Belçika, Çin, İtalya, Hollanda, Portekiz arasında imzalandı. Deniz silahlarının sınırlandırılması antlaşması, 6 Şubat 1922'de ABD, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya arasında imzalandı.²⁷² 1921-1922'de Washington Konferansı, 1927'de Cenevre ve 1930'da Londra'da yapılan üç denizcilik konferansı ile, deniz silahlarının sınırlandırılması tanımlanmıştır.²⁷³ Londra Antlaşması 22 Nisan 1930'da ABD, İngiltere, Japonya gemilerinin türlerine göre tonajlarındaki sınırları belirliyordu. Kellogg Paketi'nin 1928'de birçok devlet tarafından imzalanması, silahların sınırlandırılması antlaşmasına uygun ortamı hazırlamıştı.²⁷⁴ Denizlerde silahların sınırlandırılması, ekonomilerin toparlanması için de olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Denizlerin yanı sıra, Türk Boğazları da silahsızlanma antlaşmaları sonrası gündeme gelmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Türk Boğazları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti.²⁷⁵ Savaş sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iade edildi. Türk Boğazlarının statüsü, Boğazlar Sözleşmesi (Boğazların Tabî Olacağı Usule Daîr Mukavelename/Boğazlar Sözleşmesi) ile belirlendi. Sözleşmeye göre, Boğazların çevresi askerden

²⁷⁰ Robert H Van Meter, "The Washington Conference of 1921-1922: A New Look." *Pacific Historical Review*, Cilt-Sayı:46-4 (1977), s.615-618.

²⁷¹ Sadao Asada, "Japan's 'Special Interests' and The Washington Conference", *The American Historical Review*, Cilt-Sayı:67-1 (1961), s.62.

²⁷² Armaoğlu, 2023b, *Ön. ver.*, s.170-171.

²⁷³ Sadao Asada, "The Revolt against the Washington Treaty: The Imperial Japanese Navy and Naval Limitation, 1921-1927", *Naval War College Review*, Cilt-Sayı:46-3 (1993), s.82-97.

²⁷⁴ Armaoğlu, 2023b, *Ön. ver.*, s.170-173.

²⁷⁵ Soysal, *Ön. ver.*, s.12-14.

arındırılacak ve uluslararası kontrol için Boğazlar Komisyonu kurulacaktı. Boğazlardan serbest geçiş ve gidiş-geliş ile ilgili rejim belirlenmişti.²⁷⁶ Türkiye, Boğazlar Mukavelesi'nin getirdiği rejimi değiştirebilmek için, 1933-1935 yılları arasında çeşitli diplomatik girişimlerde bulundu. Londra'da yapılan silahsızlanma konferansında, Nisan 1935'te Milletler Cemiyeti'nde, 1935'te Balkan Antantı Konseyinde, Eylül 1935'te yine Milletler Cemiyeti'nde konuyu gündeme getirdi. Boğaz kıyıları ve Marmara Denizi adalarındaki, asker ve silahtan arındırma hükümlerinin kaldırılması talepleri sonuçsuz kaldı. Türkiye Ekim 1935'te, İtalya'nın yayılmacı politikası ve Habeşistan'ı işgali sonrasında talebini yeniledi.²⁷⁷ Türkiye ile İtalya arasında ilişkilerin normalleşmesi 1927 yılı itibariyle başlamıştır. Silahsızlanma Konferansı sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı ve Mussolini'nin 3 Nisan 1928'de görüşmesinin ardından, Türkiye-İtalya Saldırmazlık Antlaşması maddeleri ele alınmıştır. Ankara'da devam eden görüşmelerin ardından, 30 Mayıs 1928'de Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması Roma'da imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; iki devlet birbirlerine karşı olacak siyasi ve ekonomik anlaşmaya katılmayacaklardır. Taraflardan birisi saldırıya uğradığı takdirde, diğeri tarafsız kalacaktır. Çıkabilecek olası sorunların çözümünde diplomatik ya da yargı yolu kullanılacaktır.²⁷⁸ Ancak 1932 yılı sonrasında İtalya'nın yayılmacı ve saldırgan politikaları, Akdeniz'de gerilime sebep oldu. Oniki Adalar'ın silahlandırılması, Habeşistan işgali, Leros Adası'nın deniz üssü yapılması çabaları gerginliği arttırdı.²⁷⁹ Bunun üzerine Türkiye, Boğazların statüsünü değerlendirmek üzere ilgili devletlere 10 Nisan 1936'da başvurdu. İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya devletleri ile yapılan bir dizi diplomatik girişim sonrasında; Montrö Konferansı düzenlendi. Montrö'de 20 Temmuz 1936 tarihinde, boğazların rejimini yeniden düzenleyen sözleşme, İtalya dışındaki tüm devletler tarafından imzalandı. Konferansa katılmayan İtalya, Montrö Sözleşmesi'ne 2 Mayıs 1938 tarihinde katıldı. Sözleşme Lozan

²⁷⁶ Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt-Sayı: 37-1 (2017), s.6-7.

²⁷⁷ Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (12. Basım. İstanbul, İletişim, 2006), s.371; Yücel Karlıklı, "80. Yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Yeniden Düşünmek", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37-1 (2017), s.32.

²⁷⁸ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt-Sayı:31-91(Bahar, 2015), s.107

²⁷⁹ Gürhan Yellice, "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz'de İngiliz İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye'nin İtalya'yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları 1936-1938", *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt-Sayı:11-33 (2018), s.591.

Antlaşması sonrasındaki güvenlik açığı ve Türkiye'nin egemenlik hakkını geri iade ederken, Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Gemilerin geçiş rejimi türü, geçiş zamanı kuralları belirlenmiş ve barış, savaş ve savaş tehdidi durumları için ayrı ayrı düzenlemeler yapılmıştır.²⁸⁰ Çok uluslu bir sözleşmenin, Türkiye tarafından kabul ettirilmesi de Türk dış politikası açısından önemlidir. Akdeniz, Karadeniz, Balkan ülkelerinin güvenliği başta olmak üzere, bölgesel ve uluslararası dengeler açısından, Türkiye'yi jeopolitik açıdan daha önemli bir konuma taşımıştır.²⁸¹

İtalya, İngiltere-Türkiye yakınlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni, Akdeniz'den izole etme amacıyla izlenen politikaların sonucu olduğunu düşünüyordu. Habeşistan'ın işgali sonrasında Türkiye ile ilişkiler gergin bir boyuta taşınmıştı. Türkiye ve İngiltere arasındaki yakınlaşmadan da rahatsızdı. İngiltere, İtalya'ya karşı ittifak arayışı içinde önce Fransa ve Amerika ile 25 Mart 1936'da bir Donanma Anlaşması imzaladı. Ardından İngiltere bir ittifak girişiminde daha bulundu. Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye, İtalya'dan gelecek saldırılara karşı İngiltere'nin koruma teklifini kabul ederek, 1936 yılı başında Akdeniz Paktı adı verilen ittifakı imzaladı.²⁸² Akdeniz Paktı ile öngörülen karşılıklı yardım, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakından sonra kaldırıldı. Türkiye, Temmuz 1936'da İtalya için verdiği tek taraflı garantiyi sonlandırdı.²⁸³ İtalya ilhak ettiği Habeşistan'a gidiş için, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı elinde bulundurması nedeniyle, İngiltere ile 2 Ocak 1937'de bir antlaşma yaparak, mevcut statükonun korunması konusunda anlaştı.²⁸⁴

İtalya'nın yayılmacı politikası Asya, Afrika, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkeleri üzerinde devam etmektedir. İtalya'nın yayılmacı politikası, işgal ve tehditleri, Ortadoğu'da yeni bir bölgesel bir ittifakın kurulma nedenleri arasında yer alacaktır. Bu ittifak, Ortadoğu'nun ilk bölgesel ittifakı olarak kabul edilen Sadabat Paktı'dır. Sadabat Paktı Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de imzalandı. Osmanlı Devleti sonrasında Ortadoğu'da kurulan bu yeni ittifakın imzalanmasında, Türkiye aktif rol oynamıştır. Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin, güvenliklerini sağlamak için oluşturdukları bu iş birliği antlaşması, daha sonra kurulacak Bağdat Paktı'nın da ilk adımıdır. Bu antlaşma Osmanlı Devleti sonrasında

²⁸⁰ Karlıklı, *Ön. ver.*, s.33-44.

²⁸¹ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (10.baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), s.121.

²⁸² Yellice, *Ön. ver.*, s.595-596.

²⁸³ Armaoğlu, 2023b, *Ön. ver.*, s.259.

²⁸⁴ Gönlübol ve diğerleri, *Ön. ver.*, s.111-113.

ortaya çıkan sınır uyuşmazlıklarının giderilmesi, içişlerine karışılmaması, saldırmazlık ve dostluk prensiplerini içermektedir. Türkiye'nin bölgeye olan ilgisini de göstermektedir.²⁸⁵ Sadabat Paktı aynı zamanda, Ortadoğu'da yeni kurulan devletlerin meşruiyetlerini ve bağımsızlıklarını da vurgulamaktadır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, emperyalist devletlere karşı, bağımsızlıklarını korumak için yapılan bir ittifak olarak, modern Ortadoğu'nun ilk bölgesel antlaşması olarak kabul edilmektedir.²⁸⁶ Osmanlı hakimiyeti sonrasında, diplomatik ilişkilerin kurulması ve antlaşmaların imzalanması sürecinde, Türkiye lider ülke konumundadır. Tüm bu uluslararası siyasi gelişmeler, İngiltere'nin Ortadoğu'daki durumunu da etkiledi. Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da Arap milliyetçilik hareketleri karşısında, mandası ve idaresi altındaki devletler bağımsızlık taleplerinden taviz vermiyordu. Ortadoğu'daki bu gelişmeler, Kıbrıs'ı da etkileyerek stratejik önemini arttıracaktır.

İngiltere ve Mısır arasında, 26 Ağustos 1936 tarihinde imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşması'na göre, Mısır'da bulunan İngiliz üsleri ve askeri varlığı sona erecekti. Bunun için verilen süre yirmi yıl idi. Mısır'dan tahliye edilecek üsler ve askeri kuvvetler için alternatif 1936 yılı itibarıyla Kıbrıs oldu. Kıbrıs'ta deniz ve hava üssü yapımına başlayan İngiltere, daha önce yapılan İngiliz-İtalyan Antlaşması gereğince İtalya'nın onayını alamadığı için çalışmalar 1938'de durduruldu.²⁸⁷ Ancak İngiltere'nin askeri üs arayışı devam edecekti. Tüm bu gelişmeler karşısında, Kıbrıs İngiltere'nin Ortadoğu ve Akdeniz politikalarında stratejik olarak öneminin daha da artacağı bir döneme girmektedir.

3.3.1.2. İngiltere Ticaret ve Koloni Politikaları

İnsanlık tarihinin en büyük Savaşı, tüm ülkeleri ve ulusları derinden etkiledi. 1918 yılı sonrasında savaşın verdiği hasar kendini göstermeye başladı. Savaş Avrupa'yı yoksullaştırdı ve endüstrileri sarsıldı. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti parçalandı. Rusya'dan ayrılan milletler, Ortadoğu ve Avrupa'da yeni beliren siyasi harita uluslararası dengeleri değiştirdi. Osmanlı Devleti hakimiyetindeki Asya bölgelerinde, yeni manda ve himayeler kuruldu. Fransa ekonomisi genişledi,

²⁸⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), s.52; Mustafa Edip Çelik, "Türkiye'nin Sadabat Paktı Ekseninde Şekillenen Ortadoğu Politikası", *History Studies*, Cilt-Sayı:10-8 (November 2018), s.99-100, 104.

²⁸⁶ Oran, *Ön. ver.*, s.365-366; Veysel Hasar, "Türkiye'nin Milli Dış Politikasında Sadabat Paktı", *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı: Bilim Uğruna 30 Yıl* (Ankara: Vadi Grafik, 2018), s.431-432.

²⁸⁷ The Royal Institute of International Affairs, *Great Britain and Egypt, 1914*, *Ön. ver.*, s.11-12; s.Ek 6.

Almanya ekonomisi %13 daraldı. Emperyalist devletler ekonomisini yeniden güçlendirmek için, hammadde arayışı ile geri kalmış ülkelere yöneldi.²⁸⁸ Tüm bu ekonomik gelişmeler sonucunda, iki büyük dünya savaşı arası dönemde 1923-1938 yıllarında, dünya ticareti ekonomik krizlerin etkisine girdi. I. Dünya Savaşı'nın etkileri ve 1929 Büyük Buhranı, tüm dünyada ekonomik anlamda derin sarsıntılara neden oldu. Krizin etkileri dünya ticareti, İngiliz ticareti, İngiliz koloni politikaları ve İngiliz kolonilerinin ekonomilerini ve dış ticaretini de etkiledi. Başta İngiltere, Amerika ve Avrupa ülkeleri olmak üzere, ekonomik krizin etkileri, dış ticaret rakamlarına yansdı. İngiltere'nin 1923'te başlayan ihracat artışı, 1926 yılındaki sanayi savaşının etkisiyle azalma göstermesine rağmen 1929'a kadar yükselişi sürdü. 1929 yılı Büyük Buhran'ın hemen ardından, 1930'da İngiltere ihracatı %18 oranında düştü. Pound'un değer kaybını korumak için, İngiltere 1931 sonbaharında altın standardından çıktı. Krize karşı aldığı en ciddi kararlardan birisi, 1932'de serbest ticareti terk etmesi oldu. Çeşitli ülkelerle ticari antlaşmalar imzalayarak, uluslararası ticareti genişletmeye çalıştı. Bunlardan en önemlisi İngiliz-Amerikan Ticaret Antlaşması'dır. Ülkeler ithalatı kısıtlayan, ihracatı teşvik eden politikalar izlemeye başladı.²⁸⁹ Macrosty'nin dünya ticareti ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, Büyük Buhran'ın etkilerini gösteren 1929-1931 yılları dünya dış ticaret rakamları milyon £ olarak verilmiştir. Bu bilgiler Tablo 3.10'da yer almaktadır.²⁹⁰

Tablo 3.10. Dünya Ticareti (1929-1931)²⁹¹

	İthalat (£)			İhracat (£)		
Ülkeler	1929	1930	1931	1929	1930	1931
Birleşik Krallık	18.3	19.4	21.9	13.2	13.0	12.2
ABD	14.9	12.7	11.8	19.3	17.7	15.3
Almanya	10.8	10.3	9	12	13.4	14.7
Fransa	7.7	8.6	9.3	7.3	7.8	7.7
Diğer ülkeler	48.3	49.0	48.0	48.2	48.1	50.1
Tüm ülkeler	100	100	100	100	100	100
Tüm ülkeler: Milyon £	6.078	4.938	3.641	5.506	4.395	3.188

Tablo 3.10'a göre, İngiltere'nin dünya ticareti içinde, ithalattaki payı 1929'da

²⁸⁸ Simon Litman, "The Effects of the World War on Trade", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt-Sayı:127-1(1926), s.23-29.

²⁸⁹ Henry W. Macrosty, "The Overseas Trade of the United Kingdom, 1924-31", *Journal of the Royal Statistical Society*, Cilt-Sayı: 95-4 (1932), s.607-612.

²⁹⁰ Aynı. s.613-615.

²⁹¹ Aynı. s.617-619.

%18.3 iken, 1931'de %21.9 yükseltti. Yerel ürünlerin ihracatında %1929'da 13.2 olan payını, 1931'de %12.2'ye düşürdü.

Fransa'nın dünya ithalatındaki payı 1929'da %7.7 iken 1931'de %9.3'e yükseldi. İhracatta ise hafif yükselerek 1929'da %7.3 iken 1931'de %7.7 oldu. Bu dönemde Almanya dünya ticaretinde ithalat ve ihracattaki payını arttırdı. Amerika Birleşik Devletleri ise, ithalat ve ihracattaki payı en çok düşen ülkedir. Dünya ticaretinde bu ülkeler rekabet halindedir. Dünya ticaretinin neredeyse yarısı, bu ülkelerin hakimiyetindedir. Dünya dış ticaret hacmi 1929, 1930, 1931 yıllarında düşmeye devam etti. Bu dönemde, İngiltere'nin ekonomik krizlere karşı aldığı önlemlerin, dış ticaret üzerindeki etkileri farklı oldu. Tablo 3.11'de 1924, 1930 ve 1931 yılına ait İngiliz denizaşırı ticareti ithalat, ihracat ve yeniden ihraç rakamları milyon £ olarak verilmektedir.

Tablo 3.11. İngiliz Denizaşırı Ticareti (1924-1931)²⁹²

Ülkeler	İthalat (£)			İhracat (£)			Yeniden İhraç (£)		
	1924	1930	1931	1924	1930	1931	1924	1930	1931
Egemenliği altındaki bölgeler	19.01	18.67	19.51	23.55	24.59	25.47	15.43	17.78	19.53
Hindistan	6.17	4.89	4.26	11.31	9.28	8.30	0.80	1.48	1.25
Koloniler, Mülkler ve Himaye Bölgeleri	5.03	5.56	4.96	6.81	9.64	10.07	2.66	4.32	4.38
İngiliz Kolonileri Toplamı	30.21	29.12	28.73	41.67	43.51	43.84	18.89	23.58	25.16
Avrupa ve Rusya	31.74	39.41	42.62	30.79	32.27	34.27	57.41	56.30	55.29
ABD	18.88	14.70	12.08	6.74	5.03	4.40	17.56	12.93	12.51
Afrika	4.04	2.23	2.06	3.74	3.74	3.90	6.14	7.19	7.04
Asya	3.83	3.96	3.61	8.52	5.70	5.83			
Amerika (diğer)	11.22	10.39	10.58	8.53	9.72	7.73			
Polinezya, vd.	0.08	0.19	.032	0.01	0.03	0.03			
Yabancı ülkeler toplamı	69.79	70.88	71.27	58.33	56.49	56.16	81.11	76.42	74.84
Tüm ülkeler toplam Milyon £	1.277	1.044	862	801	571	389	140	87	64

Tablo 3.11'deki bilgilere göre İngiltere'nin Hindistan ile yaptığı ithalat ve ihracat, 1924 rakamları ile karşılaştırıldığında 1930 ve 1931 yıllarında azaldı. Kolonilerden yapılan ithalat düşerken, kolonilere yapılan ihracat ve yeniden ihraç arttı. İngiliz egemenliğindeki bölgelerde ithalat düşerken, ihracatta yükselme görüldü. İngiliz dış ticaretinde yabancı ülkelerin payı ise hafif yükseliş gösterirken, burada en fazla yükseliş Avrupa ve Rusya'ya yapılan ithalat ve yeniden ihraçta oldu. İthalatın en çok düştüğü ülke ise, ABD'dir. Genel olarak ithalatın %70'i yabancı

²⁹² Aynı. s.620-625.

ülkelere, %30'u İngiliz sömürgelerine yapıldı. İhracatta ise koloniler yaklaşık %40, diğer ülkeler %60 oranında paya sahiptir.

İki savaş arası dönemde, ekonomik krizlerle baş etmeye çalışan İngiltere'de, İmparatorluk sömürge yönetiminin baskılarının az olduğu ve kolonilerin serbest bırakıldığı bir dönem yaşandı. İngiliz koloni politikasının temel amaçları özetle şöyledir: Öncelik endüstriyel gelişim için önemli olan hammaddelerin sağlanmasıdır. İmparatorluk sömürge harcamalarının finansmanı için (özellikle yönetim ve savunma harcamaları) hammadde sahalarının genişletilmesi ve kendi ürettikleri mamul ürünlere yeni pazarlar bulunması gerekmektedir. Böylece kolonilerdeki yaşam standartlarının iyileştirilmesi beklenmektedir. İngiliz Hükümeti 1929 yılında sömürgeleri, koruma bölgeleri ve mandası altındaki bölgelerini kapsayan Koloniyel Gelişim Yasası (Colonial Development Act) düzenlemesini yaptı. Bu kanunun amacı, kolonilerde tarım ve sanayiye destek olunması ve geliştirilmesidir. Kolonilerdeki ekonomik kalkınma, İngiltere ticaret veya sanayinin gelişmesini ve kalkınmanın artmasını destekleyecekti. 1929 Koloniyel Gelişim Yasası'nın bir sonucu olarak; İngiliz hükümeti tarafından kolonilerdeki ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi amacıyla, 1930'lu yıllarda yeni düzenlemeler yapıldı. Koloniyel kalkınmada kullanılmak üzere, 1 milyon £'lık fon oluşturuldu. Bu fon ve kalkınma planlarını yürütmek üzere, Sömürge Gelişimi Danışma Komitesi (Colonial Development Advisory Committee/ C.D.A.C.) kuruldu. Bu çalışmaların 1935 yılında bazı kolonilerde olumlu etkileri oldu. Fona ayrılan bütçe harcamaları 1933 yılında en yüksek rakamlara ulaştı, 1935 yılından sonra fona yapılan harcamalar düştü. Gelişim Fonu'nun harcamalarında 1929-1939 döneminde en fazla desteklenen alanlar: 1.İç ulaşım ve iletişim (%30), 2. Kamu sağlığı (%16), 3. Su temini ve su gücü (%10), 4. Maden kaynakları (%9), 5. Bilimsel araştırma (%7), 6.Tarımsal kalkınma (%6), vb. oldu.²⁹³ Koloni Gelişim Fonu 1929-Mart 1939'a kadar, 3.082.073 £'i kredi ve 4.826.915 £'i hibe olmak üzere toplam 7.908.988 £ yardım sağladı. Fon altyapı çalışmalarını özellikle ulaşım alanında (limanlar, demiryolları ve karayolları) da finanse etti.²⁹⁴

3.3.2. Kıbrıs Dış Ticareti (1923-1938)

²⁹³ David Meredith, "The British Government and Colonial Economic Policy, 1919-39", <https://doi.org/10.2307/2593595> [Erişim: 4 Eylül 2022].

²⁹⁴ T.C., "The Economic Development of The British Colonial Empire", The Economic Development of The British Colonial Empire, *Bulletin of International News*, Cilt-Sayı: 20-4 (1943), 139-145.

Kıbrıs dış ticareti 1923-1938 döneminde dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisi ile inişli çıkışlı dalgalı bir seyir izledi. 1929-1930 yıllarında yaşanan büyük ekonomik bunalımının etkileri, Kıbrıs'ta da hissedildi. Ticari ürünlerin özellikle temel ihtiyaç malzemelerinin fiyat yüksekliği halkı etkilemiştir. Adanın en büyük sorunu hayat pahalılığı olarak, 1936 yılında Kıbrıs Valisi'nin Londra'ya gönderdiği raporda da yer aldı. Halk borçluydu ve tefeciler çiftçinin topraklarını ele geçiriyordu. Bu dönem özellikle küçük çiftçilerin yoksullaşmasına neden oldu. Kıbrıs'ta 1930'lu yıllarda adanın durumu yabancı sermaye açısından da kötü durumdaydı. Özellikle İngiliz sermayesi Kıbrıs adasına gitme konusunda çekimserdi. Sadece Kıbrıs'ta bulunan bakır madenleri, asbest ve altın madenlerine ve telefon şirketlerine yatırım yapmışlardı. 1930'un ikinci yarısından sonra İngiliz girişimciler, Kıbrıs'a ilgi göstermeye başladı. 1936'dan sonra adada turizm yatırımları konusunda hareketlilik görüldü. İki dünya savaşı arası dönemde, Kıbrıs yatırımları gündeme geldi. Özellikle Mağusa Limanı'nın geliştirilmesi yatırıma önem verildi. Yatırımların karşılığını alıp alamayacaklarını hesaplıyorlardı.²⁹⁵

Kıbrıs ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Kıbrıs halkının, özellikle köylü ve çiftçilerin başlıca geçim kaynağı da tarım ürünleridir. Tahıl ürünlerinden alınan mahsul verimi ve piyasa fiyatları yaşam standartlarını etkilemektedir. Yıllık hasatın başarısı veya başarısızlığı ve yerel mallara yönelik dış talep, Kıbrıs halkının refahını doğrudan etkilemektedir. Kıbrıs'ta yıllık yağışların iyi olduğu durumlarda, kuraklığın sebep olduğu kıtlık yaşanmıyordu. Ancak yeterli yağış olmaması, ada yaşamını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. 1923 yılındaki tahıl hasadı ortalamanın oldukça üzerinde idi. Buğday verimi, üzüm ve portakal mahsullerinde iyi bir yıl oldu. Fakat keçiboynuzu ve pamuk üretimi beklentinin altında kaldı. Zeytin verimi daha önce olduğu gibi orta seviyedeydi Şarap, alkollü içki ve kuru üzüm üretimi ise bol miktarda yapıldı. Genel olarak bakıldığı zaman, ürünler tatmin edici olsa da yılın büyük bir bölümünde fiyatlar çok düşüktü. 1923 Eylül ve Ekim aylarında Yunanistan ve Makedonya'dan gelen ani tahıl talebi, tahıl fiyatlarında keskin bir artışa neden oldu. Böylece stoklar elden çıkarılabildi. Keçiboynuzu ve kuru üzüm fiyatları da düşüktü. Ancak yıl sonunda, 1922'den elde edilen tüm stoklar ve 1923'ün ürünleri satıldı. Buna rağmen köylü ve çiftçinin durumunda, yıl içinde ekonomik anlamda herhangi bir iyileşme görülmedi. Tarımsal mülklerin değeri aynı kaldı. Borçlarını

²⁹⁵ Gürel, *Ön. ver.*, s.148-152.

ödeyemeyen köylü ve çiftçiler, topraklarını satmak zorunda kaldı. Kredi Kooperatifleri ve Kooperatif Birlikleri sisteminin genişletilmesi yoluyla, çiftçiye ve köylüye destek olunabileceği ve Ziraat Bankası kurulması yılın gündemine alındı.²⁹⁶

Kıbrıs ihracatı 1924 yılında, ithalatı geçti. Bu gelişmeyle, 1912'den bu yana ilk kez ticaret dengesi ada lehine oldu. 1911 ve 1912'de ihracat ithalatı geçmişti, 1913 ve 1914'te yaklaşık olarak eşitlenmiş ve 1914'ten itibaren ithalat ihracattan daha fazlaydı. 1920'de bu fazlalık 868.307 £'e kadar yükselirken, 1923'te ise fazlalık 178.840 £'dir. 1924 yılında ihracattaki iyileşme: maden ihracatındaki artış, başlıca ticari ürünlerden olan keçiyoynuzu mahsulü ile fiyatlarının iyi olması ve canlı hayvan talebinin fazla olmasından kaynaklandı.²⁹⁷

Kıbrıs ithalatı 1922 yılındaki 1.411.690 £'e kıyasla, 339.124 £'e düşerek, 1923'te 1.072.573 £ olurken; ihracat 1922 yılındaki 871.211 £ 'e karşılık, 22.522 £'lik artışla, 893.733 £ oldu. İthalat 1923 yılında halkın satın alma gücünün azalması, mevcut stokların olması nedeniyle düştü. İhracatta meydana gelen 22.522 £ tutarındaki artış, tahıllara yönelik ani taleplerden kaynaklandı. Lozan Antlaşması uyarınca nüfus mübadelesi gereğince Makedonya'ya ve Yunanistan'ın Anadolu'dan gelen mültecilerin yerleştirildiği bölgelerinden talep gelmişti. Bu bölgelere gönderilmek üzere canlı hayvan satın alınması ve fiyatların iyi olması da ihracatı arttırdı. Anadolu ile dış ticaret yeniden açıldı. Savaşın etkisi ile yerel pazarlarda durgunluk ve para sıkıntısı da yaşanıyordu.²⁹⁸

Kıbrıs dış ticareti ilerleyen yıllarda artışını sürdürdü. İthalat 1927 yılındaki 1.585.940 £'e göre, 1928'de %16 artarak 1.840.442 £'e yükseldi. 1928 yılı ihracatının değeri, 1927'deki 1.542.870 £'e kıyasla %6.9 düşerek 1.435.767 £ oldu.

İthalatın %44.06'sı İngiltere ve kolonilerinden yapılırken, diğer ülkelerin payı %6 ya da daha azdır. Bu ülkeler ve ithalat içindeki payı şöyledir: Fransa %6.97, Yunanistan %6.15, Almanya %6.15, İtalya %5.79'dur. İhracatta İngiltere ve kolonileri toplamı %12.16, İtalya %14.42, Mısır %15.77 olurken; diğer ülkelerin payı %10'un altındadır. Dış ticaret açığı 1927'de 43.000 £'e düşerken, 1928'de yeniden 404.600 £'e yükseldi. İthalatın artmaya devam etmesi satın alma gücünün

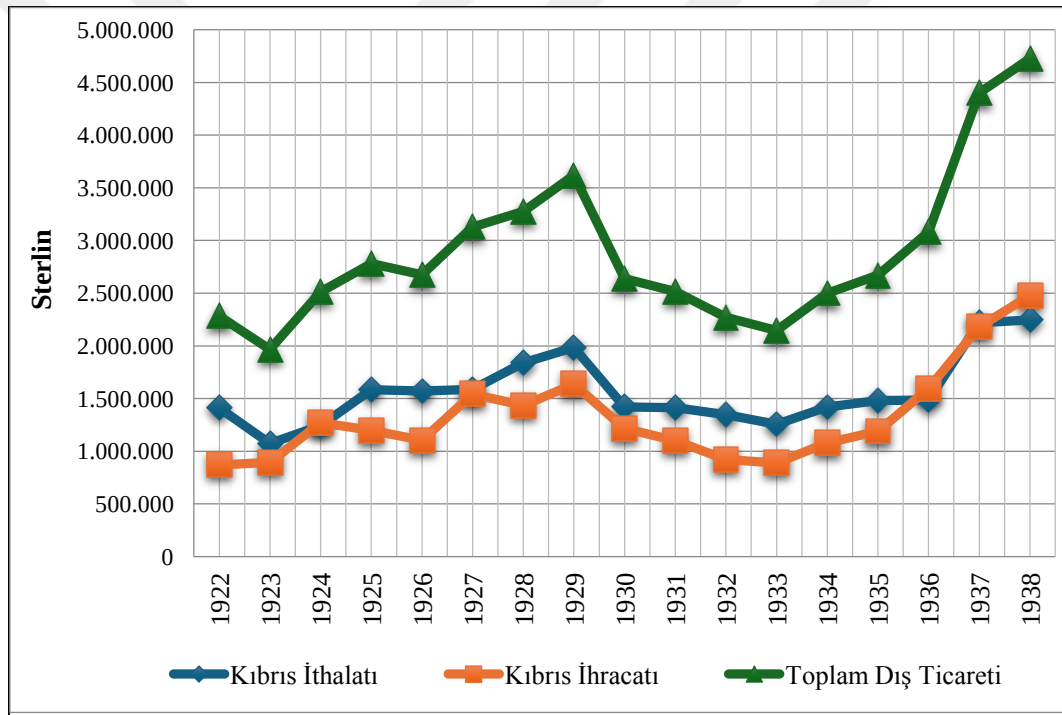
²⁹⁶ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1923* (London: H.M.S.O, 1924), s.4-5.

²⁹⁷ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1924* (London: H.M.S.O, 1925), s.8.

²⁹⁸ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1923, Ön ver.*, s.5.

arttığını gösterirken, 1927'de rekor rakama ulaşan ihracat, 1928'de sadece yüzde 6,9 oranında geriledi. Bu düşüşün nedeni, bazı mahsullerin üretiminde azalma ve stokların yetersiz kalmasıdır. Kıbrıs ekonomisindeki olumlu gelişmeler ise; artan turist trafiği ve maden üretimindeki artış, sermayesi ada dışında olan şirketlerin emek harcamalarının artmasıdır.²⁹⁹ Kıbrıs ithalatı 1919'da 1.984.296 £ ile bir önceki yıla göre %7.2 artarken, ihracat toplamı 1.635.742 £ ile bir önceki yıla göre %13.9 arttı.³⁰⁰ 1930 yılında ise ekonomik krizin etkisi dış ticarete yansdı. İngiliz idaresine geçişin ardından yaşanan en ciddi düşüşler görüldü. İthalat bir önceki yıla göre %28.3 düşerek 1.422.604 £'e, toplam ihracat %25.5 düşerek 1.218.321 £ olmuştur. Grafik 3.14'te bu dalgalanmalar görülebilmektedir.

Grafik 3.14. Kıbrıs Dış Ticareti (1922-1938)³⁰¹

Dünyayı sarsan ticaret bunalımı 1930'da Kıbrıs'ta da hissedildi. Ekonomik kriz öncesinde, Kıbrıs'ta yolların yeniden inşa edilmiş olması, çiftçilere kredi verilmesi, krizin etkisinin daha da derinleşmesini engelledi. Verilen kredilerden kaynaklanan toplam harcama fonları 50.000 £'i geçmedi.³⁰²

²⁹⁹ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1928* (London: H.M.S.O, 1929), s.16.

³⁰⁰ Cyprus Blue Book 1929; *Cyprus Report for 1928* (London: H.M.S.O, 1929), s.23.

³⁰¹ Cyprus Blue Book 1922-1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

³⁰² Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1930* (London: H.M.S.O, 1931), s.11-18.

Kıbrıs dış ticaretinde 1932 yılında; ekonomik bunalımın etkisi ve aşırı kuraklıklar yaşanması nedeniyle, ithalat ve ihracat ürünleri miktarları ve değerleri düştü. İstisna ürünler keçiboynuzu, şarap, ham pamuk, fasulye, bezelye, peynir ve kabuklu badem oldu. 1932 yılında ithalat 1.347.288 £'dir. 1931 yılındaki 1.414.101 £ olan ithalata göre düşüş %4.7'dir. Bu düşüş 1931 yılında Kıbrıs'ta yaşanan iç karışıklar (Rum isyanı), yol ve liman çalışmaları nedeniyle hem askeri hem de altyapı çalışmaları için gerekli malzemelerin ithal edilmiş olmasından kaynaklandı.³⁰³

Dünya ekonomik bunalımı, uzun süreli ekonomik krizin etkileri, yerel kuraklık, Kıbrıs ticaretinde 1933 yılında daha fazla düşüşe neden oldu. Buna rağmen ihracatta artışlar yaşandı. Ticari ürünlerin fiyatlarında yükseliş olurken, miktarlarında ve değerlerinde de artışlar görüldü. İthalat 1933'te 1.257.256 £'dir. En büyük fiyat artışı yaşanan ticari ürünler: tütün, madencilik makineleri, motor yağları ve motorlu arabalardır. İthal edilen un (buğday) miktarı ve pamuklu parça malların miktarında da artış görüldü. Bunun başlıca nedenleri; uzun süren kuraklık, Fransız ve İtalyan unlarının anormal ucuzluğu ve Uzak Doğu ile yaşadıkları rekabettir. Ürünlerin miktarlarındaki artışa, değer kaybı da eşlik etti. Dünya ekonomik bunalımının etkisiyle fiyatları düşen diğer ürünler: pirinç, kereste, petrol, benzin ve çimentodur. İngiltere, Avustralya, Hindistan'dan yapılan ithalat da düştü. Türkiye'den yapılan ithalattaki düşüş, genel olarak tarım ürünlerinden kaynaklandı.³⁰⁴

Kıbrıs ithalatı: 1934 yılında 1.419.162 £; 1935'te 1.481.941 £; 1936'da 1.485.716 £; 1937'de 2.219.429 £; 1938'de 2.246.435 £'dir.

Kıbrıs ihracatı: 1936'da 1.594.815 £; 1937'de 2.180.048 £; 1938'de %13,68 artışla 2.478.256 £'dir.³⁰⁵

Kıbrıs dış ticaretine ait 1923,1928, 1933, 1938 yıllarına ait ithalat, Kıbrıs ürünlerinin ihracatı, ithal edilen malların yeniden ihracı, toplam ihracat ve toplam dış ticaret rakamları ve dış ticaret içindeki oranları aşağıda Tablo 3.12'de verilmektedir. 1923 yılının değerlendirilebilmesi için 1922 yılı da tabloya eklenmiştir.

³⁰³ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1932* (London: H.M.S.O, 1933), s.10-16.

³⁰⁴ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1934* (London: H.M.S.O, 1933), s.13-17.

³⁰⁵ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for 1939* (London: H.M.S.O, 1938), s.18-21.

Tablo 3.12. Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1923-1938)³⁰⁶

Dış Ticaret Dağılımı	Değeri (£)				
	1922	1923	1928	1933	1938
Yeniden İhraç	63.084	44.853	50.761	84.030	88.299
Kıbrıs Yerel Ürünlerinin ihracatı	812.133	851.202	1.385.215	814.951	2.390.925
Toplam İhracat	875.217	896.055	1.435.976	898.981	2.479.224
İthalat	1.419.107	1.077.395	1.850.338	1.257.368	2.267.204
Dış Ticaret	2.294.324	1.973.450	3.286.314	2.156.349	4.746.428
Dış Ticarete Oranı (%)					
Kıbrıs Yerel Ürünlerinin ihracatı		43.1	42.1	37.7	50.3
Yeniden İhraç		2.27	1.5	3.8	1.8
Toplam İhracat		45.4	43.6	41.6	52.2
İthalat		54.5	56.3	58.3	47.7
Dış Ticaret toplam		100	100	100	100

Tablo 3.12’de yer alan 1923 yılından itibaren beş yıllık periyotlarla incelenen dış ticaret verilerine göre, şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Yeniden ihracatın dış ticaret içindeki payı, genel olarak çok düşüktür. Yeniden ihracın dış ticaret içindeki payının en düşük olduğu yıl %1.5 ile 1928, en yüksek olduğu yıl %3,8 ile 1933’tür. Toplam ihracat büyük oranda Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatından oluşmaktadır. Genel olarak ithalat, ihracattan yüksek seyretmesine rağmen, 1938 yılına gelindiğinde ihracat ithalattan daha fazladır. Kıbrıs ürünleri ihracatının dış ticaretteki oranı 1933’te 37.7 ile en düşük seviyede iken 1938’de %50.3 ile en yüksek seviyeyi görmüştür. Toplam ihracatın, dış ticaretteki payının en düşük olduğu yıl %41,6 ile 1933 yılı; en yüksek olduğu yıl %52,2 ile 1938 yılıdır. İthalatın dış ticarete oranı %58,3 ile 1933 yılında gerçekleşirken, en düşük olduğu yıl %47,7 ile 1938 yılıdır.³⁰⁷

İhracatta meydana gelen değişimler, Tablo 3.12’de ve Grafik 3.15’te yer alan verilere göre şöyledir: 1922’ye göre 1923’te %2,3 artış, 1923’e göre 1928’de %60,2 artış, 1928’e göre 1933’te %37,3 düşüş, 1933’e göre 1938’de %175,7 artış oldu.

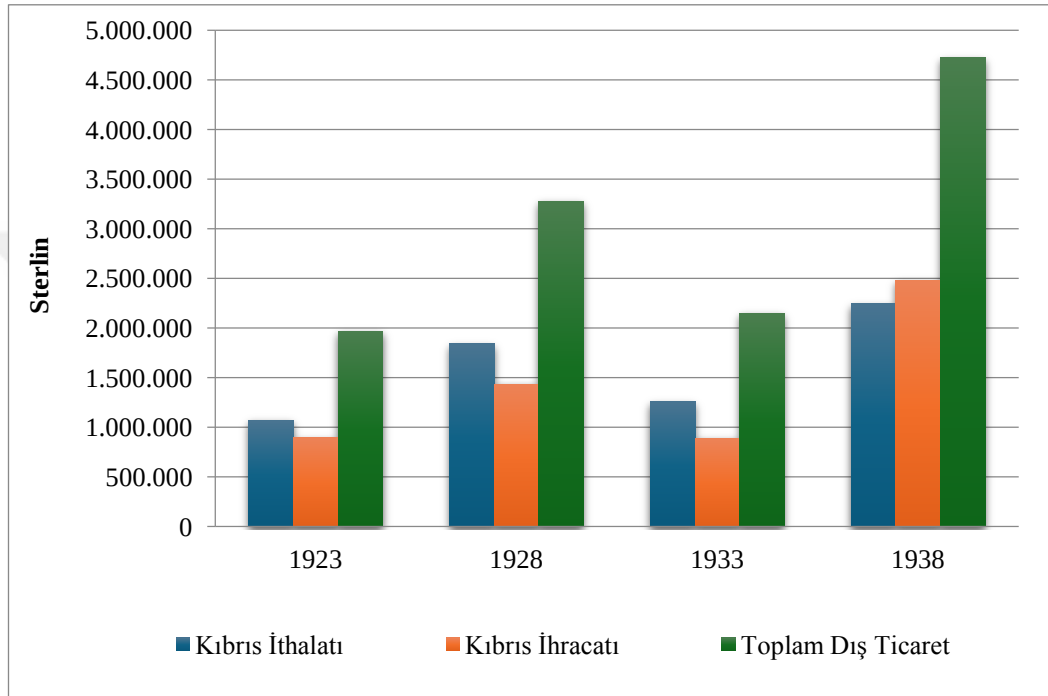
İthalattaki değişim 1922’ye göre 1923’te %24 artış, 1923’e göre 1928’de %71.7 artış, 1928’e göre 1933’te %32 düşüş, 1933’e göre 1938’de %80,3 artış oldu. Beş yıllık dönemler itibariyle yaptığımız değerlendirmeye göre dünya ekonomik

³⁰⁶ Aynı. muhtelif sayfalar.

³⁰⁷ Cyprus Blue Book, 1923-1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

krizinin etkileriyle en ciddi düşüş 1933 yılında yaşandı. 1935 yılı sonrasında toparlanma sürecinin ardından 1938 yılında en yüksek seviyeye çıktı. I. Dünya Savaşı sonuçlarının neden olduğu ekonomik kriz ve 1929 Büyük Krizi sonrasında, 1938 yılı itibariyle Kıbrıs ticareti yükselişe geçmiş ve dış ticaret dengesinde iyi durumdadır.

Grafik 3.15. Kıbrıs Dış Ticareti (1923-1938)³⁰⁸

3.3.2.1. Dış Ticaret ve Ülke Dağılımı

İngiliz yönetiminin ilk yıllarında, dış ticaret büyük oranda Osmanlı Devleti ve Mısır'ın hakimiyetindedir. Kıbrıs dış ticaretinde 1878 yılında, Osmanlı ve İngiltere'nin payı ise şöyledir: ithalatta İngiltere %14, Osmanlı Devleti %50; ihracatta İngiltere %3, Osmanlı %25. İngiltere'nin 1878'de ithalattaki payı %3 iken 1922'de %30'a, ihracattaki payı 1878'de %14 iken, 1922'de %18.3'e yükseldi.³⁰⁹ I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, İngiltere tarafından İngiliz sömürgeleri, Mısır, Kıbrıs, Amerika, müttefiklerin işgali altındaki tüm topraklar dışında kalan Osmanlı Devleti'ne ait bölgeler de düşman olarak ilan edilmesi sonrasında, Kıbrıs dış ticaretinde izin verilen ülkeler yer aldı.³¹⁰ Bu karar sonrasında Kıbrıs dış ticaretinde

³⁰⁸ Aynı. muhtelif sayfalar.

³⁰⁹ HCPP, Cyprus No.2, 1880, *Ön. ver.*, s.298, 333; Cyprus Blue Book, 1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

³¹⁰ *The Cyprus Gazette*, 3 Aralık 1914, No.1142, s.8745-8746.

İngiltere, İngiliz kolonileri, müttefikleri ve tarafsız devletler ticarete ağırlıklı olarak yer aldı.³¹¹

1923-1938 yılları arasında İngiltere dışında Kıbrıs dış ticaretinde yer alan İngiliz kolonileri: Aden, Avustralya, Afrika'nın doğu, batı ve Güney Afrika sömürgeleri, Hindistan'ın doğu, batı bölgesi sömürgeleri, Kanada, Cebelitarık, Malta, Mauritius, Yeni Zellanda, Filistin, Sudan ve diğer İngiliz bölgeleridir.

Kıbrıs dış ticaretinde Avrupa ülkeleri: Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hollanda, Macaristan, İtalya, Yugoslavya, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre'dir; Asya ile dış ticaret yapılan ülkeler: Meis, Kırım: Belucistan, Meis, Kafkasya, Çin, Hollanda toprakları, Oniki Ada, Japonya, İran, Filipin Adaları, Suriye, Türkiye'dir.

Africa ülkeleri: Etiyopya, Mısır, Belçika, Fransa, İtalya himayesindeki bölgeler. Amerika kıtası: Arjantin, Brezilya, Meksika, Perı, Venezuela, Amerika Birleşik Devletleri.³¹²

Kıbrıs ticari hacmi düşük olmasına rağmen, uluslararası deniz ticaretinin güzergahları üzerindedir. Ticaret yapılan yabancı ülkelerin kıtalararası dağılımı bunu göstermektedir. Ülke sayısı çok olmasına rağmen, bazıları ile yapılan ticaret sembolik sayılabilecek kadar azdır. Buna rağmen Kanada'dan Avustralya'ya, Amerika'dan Çin'e, Afrika'dan Avrupa'ya kadar ticaret ağı genişlemiştir.

Kıbrıs dış ticareti 1923-1938 dönemine ait 1923, 1928, 1933, 1938 yıllarına ait veriler; İngiltere, İngiliz kolonileri ve yabancı ülkeler olmak üzere genel dağılımı 3 grupta sınıflandırılarak, Tablo 3.13 ve Grafik 3.16-3.17 düzenlenmiştir.

³¹¹ Cyprus Blue Book, 1915-1919, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Kıbrıs dış ticareti 1923, 1930, 1938 yıllarında ihracat, ithalat ve yeniden ihraç yapılan ülkeler ve ticari verileri tablo hazırlanarak, Ek 9'da verilmektedir.

³¹² Cyprus Blue Book, 1923-1938, *Ön.ver.*, muhtelif sayfalar.

Tablo 3.13. Kıbrıs Dış Ticareti ve Ülke Dağılımı (1923-1938)³¹³

	Değeri (£)			Dış Ticarete Oranı			
	1923	1928	1933	1923	1928	1933	1938
İthalat							
İngiltere	314.286	470.997	400.705	746.916	29.1	25.4	31.8
İngiliz kolonileri	779.49	348.353	98.372	362.984	7.2	18.8	7.8
Yabancı ülkeler	685.160	1.030.988	758.291	1.157.304	63.5	55.71	60.3
Toplam ithalat	1.077.395	1.850.338	1.257.368	2.267.204			
Kıbrıs Yerel ürünleri ihracatı							
İngiltere	205.359	276.926	222.509	587.321	24.1	19.9	27.3
İngiliz kolonileri	13.482	33.816	83.431	107.324	1.6	2.4	10.2
Yabancı ülkeler	632.361	1.074.473	505.036	1.691.658	74.2	77.5	61.9
Toplam Kıbrıs ürün ihracatı	851.202	1.385.215	814.951	2.390.925	100	100	100
Yeniden ihraç							
İngiltere	7.145	6.439	5.127	7.164	15.9	12.6	6.1
İngiliz kolonileri	3	1.034	5.901	6.719	0.006	2	7
Yabancı ülkeler	36.380	43.288	71.794	74.137	81.1	85.2	85.4
Toplam yeniden ihraç	44.853	50.761	84.030	88.299	100	100	100
Toplam İhracat							
İngiltere	212.504	283.365	227.636	594.483	23.7	19.7	25.3
İngiliz kolonileri	14.810	34.850	89.332	114.043	1.6	2.4	9.9
Yabancı ülkeler	668.741	1.117.761	576.830	1.765.795	74.6	77.8	64.1
Toplam ihracat	896.055	1.435.976	898.981	2.479.224	100	100	100
Dış Ticaret Hacmi							
İngiltere	526.790	754.362	628.341	1.341.399	26.6	22.9	29.1
İngiliz kolonileri	92.759	383.203	187.704	477.027	4.7	11.6	8.7
Yabancı ülkeler	1.353.901	2.148.749	1.355.121	2.923.099	68.6	65.3	61.9
Dış ticaret hacmi	1.973.450	3.286.314	2.156.349	4.746.428	100	100	100

Tablo 3.13'e göre: Kıbrıs'ın İngiliz kolonisi olmasının ardından 1923'ten 1938'e kadar ithalatta İngiltere'nin payının arttığı görülmektedir. İngiltere'den yapılan ithalatın toplam dış ticaretteki payı; 1923'te %29,1; 1928'de %25,4; 1933'de %31,8; 1938'de %32,9'dur. İngiltere krizin etkisiyle önce düşen Kıbrıs ithalatındaki payını, 1933-1938 yıllarında arttırdı. İthalat yapılan yabancı ülkelerin ticaretteki payının en düşük olduğu yıl %55,7 ile 1928; en yüksek olduğu yıl %63,5 ile 1923'tür. İthalat ağırlıklı olarak yabancı devletlerden yapıldı. İngiliz kolonilerinden yapılan ithalatın en düşük olduğu yıl %7,2 ile 1923; en yüksek olduğu yıl %18,8 ile 1928'dir.

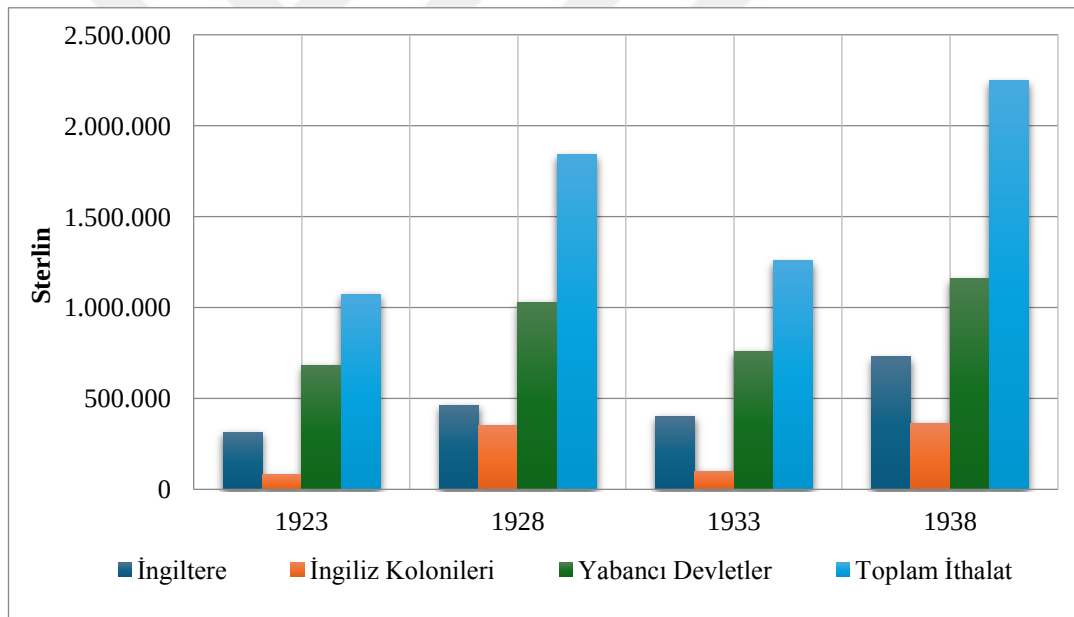
Kıbrıs dış ticareti, 1923-1938 döneminde Kıbrıs ürünleri ihracatının; %19 ile %24 oranında İngiltere'ye, %61 ile %77 oranında yabancı ülkelere, İngiliz kolonilerine ise %1.6 ile %10.2 oranında yapıldığı anlaşılmaktadır. İhracatta İngiltere

³¹³ Cyprus Blue Book 1923-1938, *Ön.ver.*, muhtelif sayfalar; *Cyprus Report for 1923-1938, Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

ve koloniler dışındaki ülkelere ağırlıklı olarak ticaret yapılmıştır. Yeniden ihraç %80-%85 oranında yabancı ülkelere, %6,1-15,92 oranında İngiltere'ye yapılmıştır. Aynı dönemde Kıbrıs dış ticaret toplamındaki dağılıma bakıldığında; İngiltere %22-%29, İngiliz kolonileri %4-11, yabancı ülkeler %61-%68 oranında ticaretinde yer aldı. Grafik 17'de İngiliz kolonilerinin ihracatta çok az oranda yer aldığı görülmektedir.

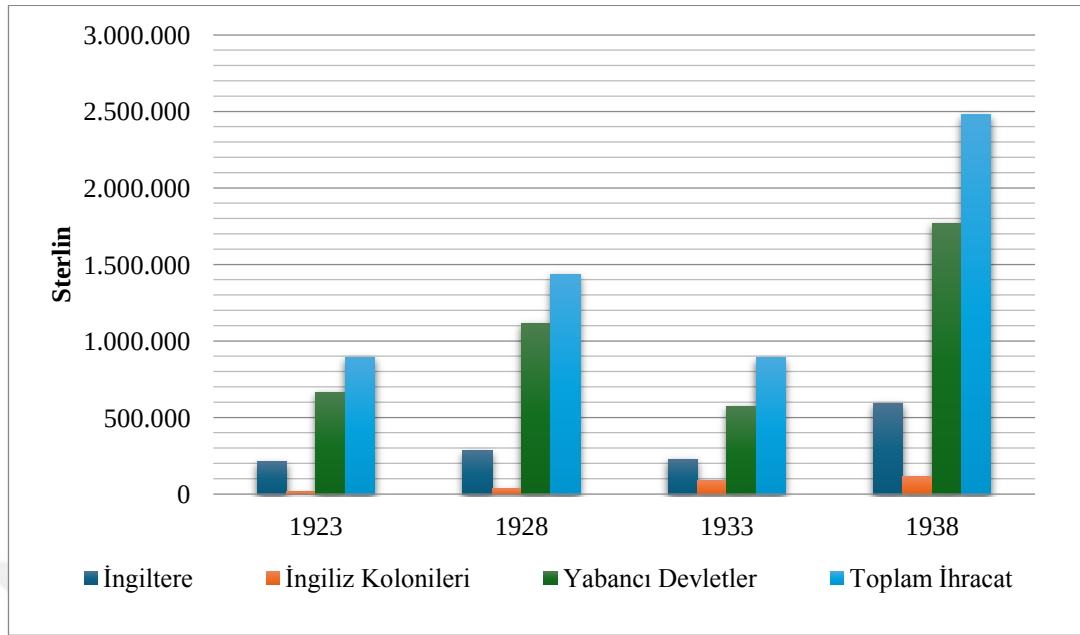
Kıbrıs ithalatı genel ülke dağılımına ait bilgiler kullanılarak oluşturulan Grafik 3.16 incelendiğinde; ithalat yapılan yabancı ülkelerin daha fazla oranda yer aldığı, ancak 1923'ten 1928 yılına kadar artan ithalatın, 1933 yılı itibarıyla düştüğü ve 1938 yılında tekrar arttığı görülmektedir. Düşüş Büyük Buhran sonrasında olmuştur. İngiltere'den yapılan ithalatta da düşüş 1933 yılında görülürken, 1938 yılında tekrar yükseldiği görülmektedir.

Grafik 3.16. Kıbrıs İthalatı ve Genel Ülke Dağılımı (1923-1938)³¹⁴

Kıbrıs'tan yapılan ihracatın genel ülke dağılımı aşağıda Grafik 3.17'de yer almaktadır. İhracat İngiltere ve kolonileri dışındaki devletlere yapılmaktadır. İngiltere'ye yapılan ihracatta 1923-1938 yıllarında artış göstermektedir. İngiliz kolonilerine yapılan ihracat ise çok düşüktür. Grafik 3.17'de Kıbrıs ihracatı ülke dağılımı görülmektedir

³¹⁴ Aynı. muhtelif sayfalar.

Grafik 3.17. Kıbrıs İhracatında Ülke Dağılımı (1923-1938)³¹⁵

Kıbrıs ithalat ve ihracatı genel dağılımında yer alan yabancı devletlerin, dış ticaretteki payı ve karşılaştırılabilmesi için, başlıca ülkeler ve bu ülkelerle yapılan ticaretin, Kıbrıs ticaretindeki payını görebilmek amacıyla yüzdelik oran tablosu hazırlanmıştır. Kıbrıs ithalat ve ihracatın yapıldığı başlıca ülkeler ve dış ticaretteki durumlarına ait veriler, Tablo 3.14'te yer almaktadır. Kıbrıs'ta 1923-1938 döneminde İngiltere'ye yapılan ihracatın toplam ihracata oranı 1928'de en düşük %19.73, 1933'te en yüksek %25 oranında yapılmıştır. İngiltere ve kolonilerden yapılan ithalatın Kıbrıs ithalatına oranının en düşük olduğu yıl 1923 yılıdır ve %36,6'lık payını, 1938'de %48.48'e çıkarmıştır. İthalat yapılan başlıca ülkeler arasında ithalattaki payı %5-%10 arasında yer alan Mısır, İtalya, Yunanistan, Fransa, Almanya, Romanya gelmektedir. Diğer ülkelerden yapılan ithalatın yüzdelik oranları %5'in altındadır. İhracatta da yine İngiltere ve kolonileri, Mısır İtalya, Yunanistan, Fransa, Almanya %5'in üzerinde payı olan ülkelerdir. 1924-1936 arasındaki Türk-İngiliz dış ticaretinde ithalat %17,7'den %6,6'ya, ihracat ise %14,7'den %5,4'e düştü. İngiltere'nin tüm çabalarına rağmen, rekabet halinde olduğu Almanya, Türkiye ile dış ticaretini geliştirdi.

³¹⁵ Aynı. muhtelif sayfalar.

Tablo 3.14. Kıbrıs İthalat ve İhracatına Başlıca Ülkelerin Oranı (1923-1938)³¹⁶

	İhracat Yüzdelik Oran (%)				İthalat Yüzdelik Oran (%)			
	1923	1928	1933	1938	1923	1928	1933	1938
Ülkeler								
İngiltere	23.8	19.73	25.59	24.56	-	-	-	-
İngiliz kolonileri	1.7	2.43	9.9	4.49	-	-	-	-
İngiltere ve kolonileri toplam	-	-	-	-	36.6	44.06	39.69	48.48
Avusturya	-	-	-	-	1.9	1.03	1.16	6.24
Belçika	-	-	0.51	-	1.9	2.26	2	3.32
Hindistan (İngiliz)	-	-	-	-	-	-	-	5.4
Çekoslovakya	-	-	-	-	-	3.37	1.52	-
Mısır	27.6	15.77	14.92	6.4	12.7	4.18	5.09	2.14
Fransa	8.4	11.1	4.84	6.95	5.2	6.97	6.56	2.4
Almanya		6.52	10.07	36.4	7.7	6.15	5.97	6.3
Yunanistan	10.1	9.57	4.45	-	5.3	6.48	5.23	4.06
Hollanda	-	-	4.74	6.13	1.2	1.33	1.09	-
İtalya	9.7	14.42	14.13	1.4	9.2	5.79	9.09	2.78
Japonya	-	-	-	-	-	-	5.14	2.03
Filistin	-	-	-	2.21	-	-	-	-
Romanya	-	-	0.61	-	-	3.16	6.45	7.96
İspanya	2.1	2.37	0.35	-	-	-	-	-
İsviçre	0.9	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	1.5	0.83	0.07	-	2.3	1.39	1.83	-
ABD	1.3	2.01	3.35	3.63	3.4	3.6	0.92	4.01
Diğer ülkeler	12.9	15.25	6.47	-	12.6	10.23	7.18	-
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Türkiye ile İngiltere arasında 1930'da Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapıldı. 1936'da ise Türkiye-Almanya arasında yapılan takas antlaşması İngiltere ile de yapıldı. Bu tarihten itibaren İngiltere'nin Türkiye ticaretindeki payı artmaya başladı. 29 Ekim 1936'da, Türk-İngiliz Comptoir Anlaşması yapıldı. Ayrıca iki ülke ticari ilişkilerini takas sistemine göre sürdürme konusunda anlaştı. Türk-İngiliz ticari ilişkilerindeki bu gelişmelere rağmen, Türkiye-İngiltere arasındaki ithalat ve ihracat 1924-1938 yıllarında düşüşünü sürdürdü. Kıbrıs-Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi de aynı dönemde çok düşüktür. Kıbrıs dış ticaretinde Almanya, İngiltere rekabeti görmektedir. Uluslararası dış ilişkiler ve yapılan ticari antlaşmalar, ticaretin yönünü ve hacmini değiştirmektedir. İki savaş arası dönemde yapılan bu tür antlaşmalar, dış ticarete yer alan ülke sayısını da arttırmaktadır.³¹⁷

İki savaş arası dönemde Kıbrıs dış ticaretinde yere alan ülkeler ve ticaret rakamları, Cyprus Blue Book istatistik yıllığı kullanarak hazırlanmış olan tablo, EK

³¹⁶ Aynı. muhtelif sayfalar.

³¹⁷ Lütfi Arslan, "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri", *Mavi Atlas*, 10-2(2022), 419-437.

10'da yer almaktadır. Ek 10 incelendiğinde, ithalat-ihracat-yeniden ihraç yapılan ülkeler ve ticari rakamlar, kıtalararası dağılım, ülke sayısı görülebilmektedir. Buna göre dış ticarete yer alan ülke sayılarındaki gelişim ve değişim aşağıda verilmektedir.

Kıbrıs ithalatında 1923'e kıyasla 1938'de İngiliz kolonileri sayısı 11'den, 17'ye yükseldi. Kıtalaraya göre ülke sayılarındaki değişim ise şöyledir: 1923'e göre 1938'de Avrupa ülke sayısı 18'den 27'ye; Asya'da 10'dan 13'e, Afrika'da 2'den 7'ye, Amerika'da 3'ten 13 ülkeye yükseldi. İhracattaki koloni sayısı 1923'te 13 iken, 1938'de 19'a; Avrupa'da 16'dan 23'e; Asya'da 8'den 9'a; Amerika'da 5'ten 8'e yükseldi. Afrika'da İtalyan bölgelerinden ithalat yapılmaması nedeniyle 5'ten 4'e düştü.

Kıbrıs'tan ihracat yapılan başlıca ülkeler: İngiltere ve kolonileri, Avusturya, Belçika, Hindistan, Çekoslovakya, Mısır, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hollanda, İtalya, Japonya, Filistin, Romanya, İspanya, İsviçre, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'dir. İhracatta ilk üç sıralamada 1923 yılında İngiltere ve kolonileri, Mısır ve Yunanistan; 1928 ve 1933'te İngiltere ve kolonileri, Mısır ve İtalya gelmektedir. Ancak bu durum İngiltere ve İtalya ilişkilerinin bozulması ile 1935 yılı sonrasında değişti.

İtalya'nın Akdeniz'deki yayılcı siyaseti ve 28 Haziran 1919 tarihli Versay Antlaşması'nı ihlali, İngiltere ile ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkiledi. İtalya'nın politik ve askeri tutumlarına karşı önlem almak amacıyla İngiltere, İtalya ile dış ticarete kısıtlama ve yasaklarla ilgili yasal düzenlemeler yaptı. İngiltere ve egemenliği altındaki tüm topraklarda İtalya ile ithalat ve ihracat yapılması, 10 Kasım 1935'te yasaklandı. Özellikle askeri malzeme, stratejik metaller ve hammaddelerin İtalya'ya ihracı yasaklanmıştır. İtalya'ya gönderilmesi yasaklanan mallar arasında şunlar bulunmaktadır: her türlü tüfek (makinelik ve otomatik), toplar, obüsler, havan topları ve bunların mühimmatı yasaklandı. Başta demir cevheri, çelik hurdası, alüminyum, krom, mangan, nikel, kalay, titanyum gibi metallerin ihracatı yasaklı listesine girdi. Ayrıca nakil için kullanılacak at, katır, deve vb. canlı hayvan ihracatı da yapılmayacaktı. Tüm limanlardan İtalya'ya ihracat yasaklandı. İtalya'dan ithal edilen veya İtalya'da üretilen malların İngiltere'ye ithalatı; altın ve gümüş hariç olmak üzere kısıtlandı. İthalatla ilgili yanlış beyanda bulunanlar cezalandırılacaktı.

İtalya'ya yasaklı malları ihraç eden veya yasaklı malları ithal etmeye çalışan kişiler, malların değerinin üç katı kadar para cezasına ödeyecekti. Alternatif olarak, 100 £'e kadar para cezası uygulanabilecekti. Yanlış beyanda bulunan veya yasağı ihlal eden kişilerin mallarına el konulacaktı. İthalat ve ihracat işlemlerinde, malların İtalya'dan gelip gelmediğine dair doğru beyanda bulunulması zorunluluğu getirildi. Sonuç olarak, İtalya'ya karşı uygulanan bu yasaklar, İtalya'nın askeri gücünü sınırlamak amacıyla getirilmiştir. Askeri malzemelerin ve stratejik hammaddelerin İtalya'ya ihracı yasaklanmış, yasaklara uymayanlar için ağır para cezaları ve mallara el konulması gibi yaptırımlar öngörülmüştür.³¹⁸ Kıbrıs Valisi H.R. Palmer, 1935 yılı Milletler Cemiyeti Antlaşması'na dayanarak, İtalya'ya karşı uygulanacak ticari ve mali yasaklamalarla ilgili olarak, 1395 ve 1396 sayılı Emirleri yayınladı. İtalya'ya karşı ticari ve mali yaptırımlar da uygulanmaya başlandı. Mali kısıtlamalar ise şöyledir: İtalyan hükümeti, İtalyan topraklarında yaşayan kişiler ve İtalya'daki şirketlere yönelik kredi ve borç işlemleri yasaklandı. Bankacılar, tüccarlar ve halk bu yaptırımlar hakkında bilgilendirildi. İtalya'ya mali destek sağlayan kişiler de cezalandırılacaktı. Bu yaptırımlar 15 Kasım 1935 itibariyle yürürlüğe girerek, İtalya ile mali ve ticari ilişkileri ciddi şekilde kısıtladı.³¹⁹

İngiltere ve İtalya arasındaki dış ilişkilerin bozulması eş zamanlı olarak, Kıbrıs dış ticaretinde hem ithalatta hem de ihracatta, 1933 yılı itibariyle, 3. Sırada yer alan İtalya ile ticaret kesildi.

Uluslararası gelişmeler ve İtalya'nın dış ticarete yer almaması, Kıbrıs ihracatında yer alan başlıca ülkeleri de etkiledi. Kıbrıs ihracatında, 1938 yılında ilk üç sırada; İngiltere, Almanya, Fransa bulunuyordu. İthalatta yapılan başlıca ülkelerdeki değişim ise şöyledir: 1923'te İngiltere ve kolonileri, Mısır, İtalya en fazla ithalat yapılan ülkelerdir. Kıbrıs ithalatında 1. Dünya Savaşı'ndaki ülke dağılımı, savaş sonrasında da değişmemiştir. İthalat ağırlıklı olarak 1928 ve 1933'te de İngiltere ve kolonileri ağırlıklı olarak devam etmektedir. İthalatta Fransa ve Almanya da 1928 ve 1933'te ön sıralarda yer almaktadır. Kıbrıs ithalatı 1938 yılı ülke dağılımına bakıldığında, ilk üç sırada İngiltere ve kolonileri, Avusturya, Yunanistan gelmektedir.

³¹⁸ "The King's Most Excellent Majesty In Council", *The Cyprus Gazette*, 10 Kasım 1935, No.2475, s.843-845.

³¹⁹ "Order Made Under The Treaty of Peace (Covenant of The League of Nations) Order, 1935", *The Cyprus Gazette*, 15 Kasım 1935, No: 2475, s.846-847.

3.3.2.2. Dış Ticaret ve Ürün Dağılımı

Kıbrıs ekonomisinin başlıca ürünleri tarım ve hayvancılıktır. Kuraklık bu nedenle, ticareti ve adanın yaşamını doğrudan etkilemektedir. Bunların yanı sıra madenciliğin gelişimi 1923-1938 döneminin, başlıca kaynakları arasında madencilik ürünlerinin de yer aldığı bir dönemdir. Madencilik şirketleri, The Cyprus Asbestos Şirketi, Trodos yakınlarında maden işletmektedir. The Cyprus Mines Corporation ise 1923'te yaklaşık 50 bin ton bakırlı demir pirit ve 60.000 £ tutarında ihracaat yapmıştır. The Cyprus Sulphur and Copper Company, Baf bölgesindeki Limni'de demir ve bakır pirit işleme imtiyazın almıştır. Ayrıca 1923 sonuna doğru, Akamas yarımadasındaki manyezit yatakları işletmesi için kira sözleşmesi imzalanmıştır.³²⁰

1923-1938 yılları arasında gruplara göre sınıflandırılmış Kıbrıs ticari ürünlerinin tutarları ve dış ticaret içindeki oranları aşağıda Tablo 3.15'te verilmektedir.

³²⁰ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.28-29.

Tablo 3.15. Kıbrıs Dış Ticareti ve Ticari Ürün Grupları (1923-1938)³²¹

Ürün Grupları	İthalat Tutarı (£)				Ürün Gruplarının İthalata Oranı (%)			
	1923	1928	1933	1938	1923	1928	1933	1938
Grup 1: Canlı hayvanlar, gıda, içecek	263080	537062	409492	478272	24.4	29	32.5	21.09
Grup 2: Hammaddeler	124496	232257	90722	226707	11.5	12.5	7.2	9.9
Grup 3: Mamul Ürünler	684221	1068902	756513	1539787	63.5	57.7	60.1	67.9
Grup 4: Nakit	488	1490	5	612	0.04	0.08	0.02	0.02
İthalat Toplamı	1077395	1850338	1257368	2267204	100	100	100	100
	İhracat (Kıbrıs Ürünleri) Tutarı (£)				Ürün Gruplarının Kıbrıs Ürünleri İhracatına Oranı (%)			
	1923	1928	1933	1938	1923	1928	1933	1938
Grup 1: Canlı hayvanlar, gıda, içecek	502845	631191	417419	717176	59.0	45.5	51.2	29.9
Grup 2: Hammaddeler:	287729	691770	330182	1584320	33.8	49.9	40.5	66.2
Grup 3: Mamul Ürünler	27933	38078	30423	64554	3.2	2.4	3.73	2.6
Grup 4: Nakit	32695	24176	36543	24875	3.8	1.7	4.4	1.0
Kıbrıs Ürünleri İhracatı Toplamı	851202	1385215	814951	2390925	100	100	100	100
	Yeniden İhraç Tutarı (£)				Ürün Gruplarının Yeniden İhracatta Oranı (%)			
	1923	1928	1933	1938	1923	1928	1933	1938
Grup 1: Canlı hayvanlar, gıda, içecek	3826	1565	539	1953	8.5	3.08	0.6	2.2
Grup 2: Hammaddeler:	5362	1398	1072	370	11.9	2.7	1.2	0.4
Grup 3: Mamul Ürünler	33343	46500	60010	84890	74.3	91.6	71.4	96.1
Grup 4: Nakit	0	1089	0	0	0	2.1	0	0
Yeniden İhraç Ürünleri Toplamı	44853	50761	84030	88299	100	100	100	100

İthalat içerisinde 1923-1938 döneminde; 3. grup ürünleri olan mamul ürünler %57-67 oranında, 1. grupta yere alan gıda, canlı hayvan, içecek türü %21-%32 oranında ağırlıklı paya sahip oldu. Tablo 3.15'te görüldüğü gibi, ithalatın en düşük olduğu yıl 1923'tür. İthalat 1928'de yükselirken 1933'te yeniden düşüşe geçti.

³²¹ Cyprus Report for 1924, 1929, 1934, 1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

İthalatın en yüksek olduğu yıl 1938'dir. Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatı, 1923-1938 yıllarına arasında; 1. grup ürünleri %29 -%59 oranında, 2. grup ürünleri %33-%66 oranında yer aldı. Kıbrıs dış ticaretinde çok düşük miktarlarda yeniden ihraç yapılmaktadır. Kıbrıs yeniden ihracatında 1923-1938 yılları arasında; grup 3 ürünleri %71-%96 oranında ticarete yer almıştır.

Kıbrıs'tan yapılan başlıca ihracat ürün miktar ve tutarları 1933 yılı itibariyle şöyledir:

1- Pirit: 209.970 ton, 195.779 £,

2- Keçiboynuzu: 26.507 ton, 89.268 £,

4- Meyve (limon, portakal ve kuru üzüm) 96185 £,

5- Şarap: 1.128.094 galon, 48.594 £,

6- Patates: 227.571 çuval, 46.978 £,

7- Asbest: 4567 ton, 44.088 £'dir.

8- Canlı hayvan: bu grupta ihraç edilen tür ve sayılar şöyledir: eşek 1394 baş, 4.491 £; katır 1643 baş, 30.684 £; öküz 2.675 baş, 26743 £, toplam 61.918 £'lik canlı hayvan ihracatı yapılmıştır.

İhraç edilen başlıca ürünler ve ihraç edildikleri ülkeler ise şöyledir: İngiltere'ye ihraç edilen ürünler: keçiboynuzu, portakal, yün, şaraptır. Pirit, keçiboynuzu, portakal, kuru üzüm Almanya'ya; pirit, keçiboynuzu Hollanda'ya; asbest ve yün Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne gönderilmiştir. İthalat yapılan ülkeler ve başlıca ürünler ise; Hindistan ve Avustralya'dan buğday unu, Yunanistan'dan tütün yaprakları, ABD'den makineler, Belçika'dan demir çubukları, Fransa'dan ipek ürünleri, Romanya'dan petrol, benzin ve kereste, Almanya'dan madencilikle ilgili makinelerdir. Bu dönemde özellikle ithal edilen ürünler, savaş öncesi dönemle karşılaştırıldığı zaman makineler dikkat çekmektedir. Almanya'dan madencilikle ilgili alınan makineler, madenlere daha önem verildiği ve bu alanda ihracatın da artmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. İhraç ürünleri içinde hammaddeler ilk sırada yer almaya başlamıştır. İngiliz idaresinde 1878-1922 yılları arasında yer alan başlıca ticari ürünlerde ciddi bir değişim gerçekleşmemiştir. Ancak 1923-1938 döneminde ihracat ve ithalatta endüstri ve teknoloji ile ilgili dünya

gelişmelerinin, Kıbrıs'ta da yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1938 yılında hammadde ve mineraller, ihracatta ilk sırada görünmektedir. Başlıca ihracat ürünleri tutarı ve ihracat yapıldıkları başlıca ülkeler 1938 yılı itibarıyla şöyledir:

1- Bakır konsantreleri: 768.247 £ (Almanya ve ABD),

2- Bakırlı piritler: 488.593 £ (Hollanda, Almanya, Fransa, Romanya, İtalya, Belçika, ABD),

3- Keçiyoynuzu: 293.051 £ (İngiltere),

4- Narenciye: 100.874 £ (İngiltere ve İskandinav ülkeleri),

5- Asbest: 88.291 £ (ABD, Danimarka, İngiltere ve İsveç),

6- Şarap: 1.596.790 £ (Mısır, İngiltere, Malta ve Sudan)'dir.

İhracattaki diğer ürünler sırayla: patates, canlı hayvan ve yündür. İngiltere'ye yapılan başlıca ihracat ürünleri keçiyoynuzu ve asbesttir.³²²

Kıbrıs ihracatında yer alan hammaddeler, Avrupa'nın ihtiyacı olan bazı hammaddelerden oluşmaktadır. Sanayileşen Avrupa ülkeleri, demir çubuk üretiminin %58'ini, çeliğin %56'sını üretiyordu. Dünyadaki dokuma ipliklerinin %70'i ve yünlü ipliklerin %75'i yine Avrupa tarafından üretiliyordu. Avrupa'da üretilen bu ürünler, diğer ülkelerin sanayileşmesi için gerekliydi. 1913'te Avrupa, Brezilya ve Uzak doğu ülkeleri Çin, Hindistan, Japonya'da 10 milyondan fazla pamuk iğ sayısı, 1924'te 18 milyona ulaştı. Dokuma sanayisinde Hindistan ve Japonya'da dokuma tezgah sayısı 1913'te 120 bin, 1922'de 200 bin oldu. Avrupa'da sanayi sektörünü sürdürmek için hammadde ve halk için gıdaya ihtiyaç duyuyordu. Başlıca ürünler: kalay, bakır, kereste, buğday, pamuk, yündü. Gelişmemiş ülkelerin teknoloji ve sanayi ürünlerine, Avrupa'nın da hammadde ve gıdaya ihtiyacı vardı. I. Dünya Savaşı öncesinde bu nedenle dünya ticaretinin %64'ü Avrupa'dan geçiyordu.³²³

Kıbrıs ihracatında ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerinin yer alma nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür. Avrupa'nın aradığı hammaddelerden, bakırlı konsantreler, bakırlı pirit, asbest gibi ürünler Kıbrıs'ta bu dönemde üretimi yapılan ve ihraç edilen ürünlerdir. Gıda ürünleri ve canlı hayvanlar da tarihi süreç boyunca

³²² Cyprus Report for 1933, 1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

³²³ Litman, *Ön. ver.*, s.23-29.

ihracatın vazgeçilmez ürünleridir. Avrupa'da üretilen özellikle makinalar başta olmak üzere malların da yeni pazarları arasında, Kıbrıs'ın yer aldığı görülmektedir.

3.4. KIBRIS DIŞ TİCARETİ (1938-1960)

Almanya'nın Rus tehdidi nedeniyle, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girişi sonucunda, İngiltere ve Fransa'da 3 Eylül 1939'da savaş ilan etti. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de Almanya, İtalya ve Japonya'nın dahil olduğu 27 Eylül 1940 tarihli Üçlü Pakt'a dahil olmasının ardından savaş yayıldı. Almanya, Avrupa'dan sonra Akdeniz'e, Yunanistan ve Ege Adaları'na kadar işgali genişletti.³²⁴ İngiltere 2. Dünya Savaşı'nda, Ortadoğu ve Akdeniz'deki hakimiyeti için çetin bir savaşa başladı.

İngiltere'nin Akdeniz'deki ve çevresindeki kolonileri, İtalya'nın savaşa girmesinden sonra savaşın ön saflarında yer aldı. Malta yoğun düşman saldırısına maruz kaldı. Aden, Kıbrıs ve Cebelitarık da hava bombardımanından zarar gördü. Ancak diğer koloniler, yoğun bir düşman saldırısına maruz kalmadı. Filistin ve Ürdün; Türkiye, Suriye ya da Mısır üzerinden gerçekleştirilecek bir Alman saldırısının olası hedefi olabilirdi. Aynı zamanda müttefik askerleri için, Suriye ve Irak'a karşı üs olarak görüldü. Savaş zamanı tedarik konularında daha geniş bir bölgesel iş birliği alanında, Kıbrıs ve Filistin merkezi Kahire'de bulunan Ortadoğu Tedarik Merkezi'nin kapsamına giriyordu. Çeşitli Uzak Doğu Kolonileri ise, Delhi'de kurulan Doğu Grubu Tedarik Konseyi'nin ilk çalışmalarına destek verdi. İngiliz kolonilerinden gelen askeri birlikler, çeşitli savaş alanlarında hizmet verdi. Sömürge askerlerinin en büyük kısmı Afrika'dan gelmektedir. Filistin, Kıbrıs, Mauritius ve Batı Hint Adaları denizaşırı hizmet için birlikler sağladı. Malta birlikleri ise, Malta'nın savunmasında aktif rol aldı. Temmuz 1941'de genel merkezi Kahire'de olan kapsamı geniş olmasına rağmen; Filistin, Ürdün, İngiliz Somali, Kıbrıs ve Aden'i de kapsayan Ortadoğu'dan sorumlu bir Devlet Bakanı atandı. Malta, Cebelitarık ve Kıbrıs, savaşta ön saflarda yer aldı.³²⁵ Savaşın acil sorunlarından olan tedarik yollarının açık tutulmasına öncelik verildi. Savaş sırasında yeni gelir vergisi düzenlemesi yapıldı. Aralarında Kıbrıs'ın da olduğu 12 kolonide ilk kez uygulandı.

³²⁴ Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000365, [24.02.2024].

³²⁵ HCPP, [Cmd. 7167]. *The Colonial Empire (1939-1947)*, s.2-17.

Başlangıçta çok düşük olan bu verginin yanı sıra, ithalat vergilerini de arttırarak koloni gelirlerini arttırma çalışmaları yapıldı.³²⁶

İngiliz koruması, Malay Yarımadası'nın Siyam'ın elinde olmayan tüm kısmına kadar genişletildi. Birinci Dünya Savaşı, Almanya ve Osmanlı Devleti'ne ait olan geniş toprakların, Milletler Cemiyeti'nin mandası altında İngiliz yönetimine verilmesiyle sonuçlanmıştı. Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Aden, Mauritius, Seylan, Boğaz Yerleşimleri, Hong Kong, Jamaika ve Bermuda, 3 Eylül 1939'da Almanya ile savaşın başlamasından önce İngiliz garnizonlarına sahipken, Kraliyet Hava Kuvvetleri (Royal Air Force/RAF)'nin bazılarında birimleri vardı. İngiliz kuvvetleri ayrıca Filistin ve Trans-Ürdün'de de konuşlanmıştı. Kolonilerin deniz savunması hala esas olarak Kraliyet Donanması'na dayanıyordu. Ancak kendi kendini yöneten dominyonların çoğunun deniz kuvvetleri de Kolonilerin savunmasına yardımcı olmak için hazırды. Bermuda, Seylan, Malta, Cebelitarık, Singapur ve Hong Kong'da Kraliyet Donanması istasyonları bulunmaktadır.³²⁷

3.4.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs Dış Ticareti (1939-1946)

Kıbrıs 1939 yılında yine bir savaşın gölgesi altında kalıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Kıbrıs'ta ekonomi durma noktasına geldi. Tarım ürünleri ihracı durduruldu. Tarım ve hayvancılıkla geçinen Ada halkı için, bu maddi sorunları da beraberinde getiriyordu. Madenler kapatıldı ve işsizlik başladı. Savaş ekonomisinin ağır şartları altında yeni bir döneme girildi. Kıtık, fiyat artışları ve karaborsa Ada hayatını zorlaştırdı. İngiliz ordusuna paralı asker alımı dışında, işsizliğe karşı başka alternatif yok gibiydi. Kıbrıs'ın ihraç ürünleri tarım, hayvancılık ve maden ürünlerinden oluşuyordu. Yasaklar nedeniyle tarım ürünleri satılamıyor, madenlerin kapatılması sonucunda ihracat ve ticari yaşam en kötü dönemine giriyordu. Vapurlar nadiren geliyordu. İngiliz yönetimi ise savaş hazırlığındaydı.³²⁸

Koloni Ofisi 1946 yılı Kıbrıs raporunda, 2. Dünya Savaşı döneminde Kıbrıs ile ilgili yapılan genel değerlendirme özetle şöyledir: Kıbrıs'ta bazı hava saldırıları

³²⁶ Aynı. s.102.

³²⁷ Great Britain. *The Colonial Office List, Comprising Historical and Statistical* (London: Colonial Office, 1946), s.35; Çalışmanın devamında, *The Colonial Office List, Comprising...1946*, kısaltması kullanılacaktır.

³²⁸ Ulvi Keser, "Kıbrıs Tarihinin Bilinmeyen Bir Sayfasında Kıbrıs'ın Unutulan Askerleri ve İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıslı Katircılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4-16 (Kış 2011), s.215-223.

dışında ciddi tehdit meydana gelmedi. İşgal beklentileri gerçekleşmedi. Ancak çevresindeki ülkelerde ve denizlerde ve Ada'nın üzerinde havada süren savaşta bir deniz üssü olarak; Ortadoğu ordularına erzak üretilip, tedarik ederek önemli katkı sağladı. Savaş yıllarında Kıbrıs; dış ikmal talebini kısıtlamak, üretimi teşvik etmek hem kendi ihtiyaçlarını hem de İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını karşılamak, hava sahaları ve kamplar inşa etmek ve çeşitli görevleri yerine getirmek zorunda kaldı. Savaşta askeri üs olarak kullanılması; Hükümet ve Silahlı Kuvvetler tarafından yapılan harcamalar, Ada ekonomisini canlandırdı. Bu durum gelirleri arttırdı. On yıl önceki genel borçluluk da düzelme oldu. Bu borçluluğun azalmasında İngiltere'nin Savaş öncesinde, Tarımsal Borçlulara Yardım Kurulu'nun oluşturulması ve bu durumun iyileştirilmesi çalışmalarının da etkisi vardı. Kırsal topluluğun %80'ine yaklaşan bir kısmını kapsayan bir kooperatif hareketinin ile ucuz kredi düzenlemeleri de yapılmıştı.³²⁹

Yukarıda bahsi geçen tüm siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerin Kıbrıs dış ticareti üzerinde de etkileri oldu. Kıbrıs ekonomisi tamamen deniz ticaretine bağlı idi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında denizler üzerindeki hakimiyet savaşı ve ablukalar, Kıbrıs ticaretinde etkisini gösterecektir.

İngiltere 1. Dünya Savaşı esnasında, sert yasaklarla ticarete yasaklı ülke ilan ettiği Almanya'ya karşı, çok katı bir şekilde deniz ablukası uyguladı. Denizlerdeki hakimiyeti ve askeri üsleri sayesinde bu ablukayı, iki büyük savaş arası dönemde de sürdürdü. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, İngiltere elindeki gemilerle, nakliyat ve lojistik yaparken, ticaret ikinci planda kaldı. Amerika'dan gemilerle, İngiltere limanlarına lojistik destek amaçlı malzeme ve gıda taşınıyordu. İngiltere ve Almanya ağırlıklı olarak Kuzey Atlantik'te abluka yarışı içinde idi. Almanya 1940-1943 döneminde, İngiliz gemilerine ablukada durumu tersine çevirmeyi başardı. İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta savaşa Almanya tarafında girmesi sonucunda, İngiliz gemileri bu tehdide karşı Akdeniz'e de bölündü. 1943-1945 döneminde ise, Amerika-İngiliz gemileri denizler üzerinde Almanya'ya karşı abluka uyguladı. Uluslararası deniz nakliyatları bu çatışmadan dolayı ağır darbe aldı.³³⁰ Dolayısıyla dış ticareti tamamen deniz nakliyatına bağlı olan Kıbrıs Adası da bu olumsuz savaş şartlarından etkilenen

³²⁹ Great Britain. *Colonial Annual Reports on Cyprus 1946* (London: HMSO, 1947), s.3.

³³⁰ Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Almanya Mücadelesinde Kuzey Atlantik Merkezli Deniz Ablukasının Stratejik Önemi", <https://doi.org/10.35239/tarihastirmalari.773252> [01.03.2024].

bölgeler arasında kaldı. Kıbrıs ithalatının yarısına hâkim olan İngiltere'nin, savaş nedeniyle ticaret yapacak gemilerinin azalması ve deniz ablukalarının, deniz ticaretine etkileri olacaktır.

3.4.1.1. Dış Ticaret ve Genel Dağılımı

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, İngiltere Koloni Sekreterliği tarafından düşmanla ticaret yapma yasağı getiren yasa yürürlüğe girdi.³³¹ Düşmanla ticaret yapanlara, hapis cezası getirildi.³³² Olağanüstü Hal Yetkileri (Kıbrıs Savunması) Nizamnamesi, Eylül 1939 itibariyle uygulanmaya başladı. Satış Fiyatları yönetmeliği çıkarıldı.³³³ Buğday, arpa, şeker ve kahve için fiyat düzenlemeleri yapıldı.³³⁴ Buğday, arpa vb. ürünlerin ithalatına kısıtlamalar getirildi.³³⁵ Ticaret ile ilgili kısıtlamalar ve yasaklar hızla yürürlüğe girdi. I. Dünya Savaşı'nda da aynı yasaklamalar yapılmıştı. İthalat ve ihracatla ilgili yasaklamalar da yapıldı. Bankacılıkla ilgili ise geçici kısıtlamalar getirildi.³³⁶ Stokçuluğun önüne geçmek için çeşitli yasal düzenlemeler yapıldı.³³⁷ İngiliz yönetimi savaşın ilanını takiben, Kıbrıs'ta olağanüstü hâl çalışması yürütmeye başladı. Tüm bu yasaklar, kısıtlamalar dış ticareti etkileyecekti. Düşmanla ticaret yasağı ve ilgili tedbirler, 6 Mayıs 1943'e kadar katı olarak uygulandı.³³⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın Kıbrıs dış ticareti üzerindeki etkisini görebilmek için ve karşılaştırma yapabilmek için; savaş öncesine ait 1938 yılı rakamları ve savaşın sona ermesinden sonra 1946 yılına ait rakamlar da verilerek, 1939-1945 yılları arasındaki dış ticaretin gelişimi ele alınacaktır. Kıbrıs dış ticaret verileri; İngiltere (Great Britain, Colonial Office) Sömürge Ofisi tarafından yayınlanan, başta Kıbrıs raporları (Cyprus Report 1938-1958) ve Sömürge Ofisi'nin tüm kolonilere ait yayınladığı yıllıklar (The Colonial Office List), Kıbrıs Mavi Kitap (Cyprus Blue Book 1938, 1946) olmak üzere, İngiliz resmi yayınlardan elde edilmiştir. Kıbrıs dış ticareti 1938-1946 yıllarına ait bilgiler Tablo 3.16'da verilmektedir.

³³¹ "Extraordinary", *The Cyprus Gazette*, No. 2772, 20 Eylül 1939, s.595-596.

³³² *The Cyprus Gazette*, No.2760, 6 Eylül 1939, Supplement No.2, s.55-64.

³³³ "Extraordinary", *The Cyprus Gazette*, 5 Eylül 1939, No.2758, s.545, 427, 428, 430, 431.

³³⁴ "The Emergency Powers (Cyprus Defence Regulations,1939)", *The Cyprus Gazette*, No. 2759, 6 Eylül 1939, s.547.

³³⁵ "Extraordinary", *The Cyprus Gazette*, No. 2759, 6 Eylül 1939, s.435.

³³⁶ "Extraordinary", *The Cyprus Gazette*, No. 2760, 6 Eylül 1939, s.551.

³³⁷ "Extraordinary", *The Cyprus Gazette*, No. 2783, 11Ekim 1939, s.631.

³³⁸ "Subsidiary Legislation", *The Cyprus Gazette*, No.3054, 13 Mayıs 1943, Supplement No.3, s.169.

Tablo 3.16. Kıbrıs Toplam Dış Ticareti ve Yıllık Değişimi (1938-1946)³³⁹

Yıl	İthalat (£)	İhracat (£)	Dış Ticaret (£)	İthalat (%)	İhracat (%)	Dış Ticaret (%)
1938	2.267.204	2.479.224	4.746.428	-	-	-
1939	1.881.379	2.422.937	4.304.316	-17.02	-2.27	-9.31
1940	1.667.038	1.526.423	3.193.461	-11.39	-37	-25.81
1941	1.985.903	1.074.761	3.060.664	19.13	-29.59	-4.16
1942	2.254.745	1.199.596	3.454.341	13.54	11.62	12.86
1943	2.247.248	2.187.067	4.434.315	-0.33	82.32	28.37
1944	4.804.803	2.452.496	7.257.299	113.81	12.14	63.66
1945	5.330.260	3.532.787	8.863.047	10.94	44.05	22.13
1946	8.131.831	4.202.300	12.334.131	52.56	18.95	39.16

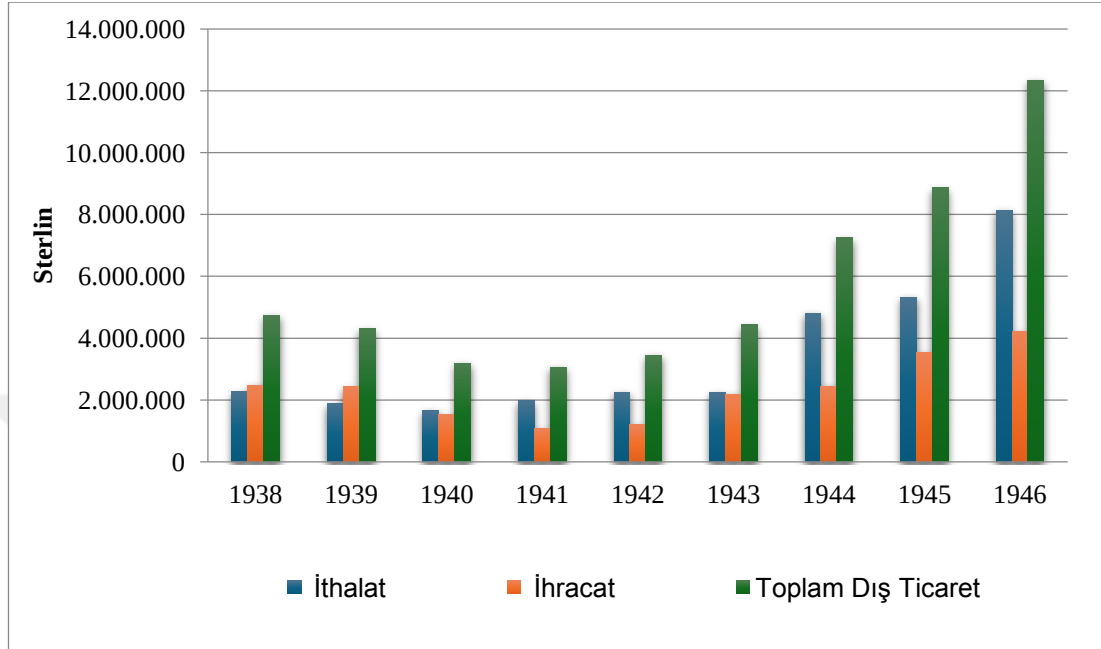
Tablo 3.16'ya göre; İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1939 yılında toplam dış ticaret % 9 düştü. Bu düşüşte ithalatın %17, ihracatın %2,2'lik düşüşü etkili oldu. Savaşın sonbaharda başlaması nedeniyle, ilk yıl düşüş hafif olmasına rağmen, 1940 yılında %25'lik derin düşüş gerçekleşti. Bunun nedeni ihracattaki %37, ithalattaki %11'lik düşüştür. Dış ticaret 1941 yılında ise %4 azaldı, ihracatta %29 düşüş, ithalatta %19'luk artış gerçekleşti. 1942 yılı ve sonrasında derin düşüş yerine toparlanma görüldü. İhracatın yıllık en fazla artışı 1943'te, ithalatın artışı ise 1944'te gerçekleşti. Genel anlamda 1943 ve sonrasında dış ticaret yükselişe geçti.

İthalat savaş öncesinde 1938'de 2.267.204 £ iken, 1945'te 5.330.260 £'e yükselmiş ve artış yaklaşık yüzde 135 olmuştur. İhracat ise 1938'de 2.479.224 £ iken, 1945'te 3.532.787 £'e yükselmiş ve yaklaşık %42,5 artmıştır. Toplam dış ticaret 1938'de 4.746.428 £ iken, 1946'da 12.334.131 £'e yükselmiş ve %159,8 artmıştır.

Düşüşlerin olduğu dönem, 1940-1943 yılları deniz hakimiyetinde, Almanya'nın daha baskın olduğu en çatışmalı dönemdir. İngiltere ve Amerika'nın 1943-1945 yılları arasında, deniz ablukalarındaki başarısı ve savaşın gidişatının etkisiyle, dış ticaret 1942 yılı sonrasında yükselmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarındaki keskin düşüş sonrasında, 1942'den itibaren toparlanmaya başlayan dış ticaret, savaşın bitmesiyle 1946 yılında yükselişini sürdürdü. Grafik 3.18'de bu dalgalanma ve değişim görülebilmektedir.

³³⁹ *The Colonial Office List 1946, Comprising...*, s.88-90; Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.296-300.

Grafik 3.18. Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi (1938-1946)³⁴⁰

Kıbrıs dış ticaretini ayakta tutan, İngiltere (dış ticaretteki düşüşe rağmen) ve İngiliz Kolonileri'dir. Tablo 15'te Kıbrıs dış ticareti yapan ülkelerin yüzdelik oranları verilmiştir. Savaş öncesi 1938 ile 1945 ve 1946 yılı ülke dağılımı, savaşın dış ticaret üzerindeki etkilerini göstermektedir. Alt başlıklar halinde değerlendirilecek olursa şu sonuçlar görülmektedir. İngiltere'nin müttefiki olan ABD'nin dış ticarette payı 1938'de %4,01 iken, 1945'te %7,20'ye ve 1946'da %9,04'e yükseldi. ABD savaş döneminde ve sonrasında Kıbrıs dış ticaretinde payını arttırdı. Dış ticarette 1938 yılına göre dış ticarette payını arttıran ülke, İngiliz Kolonilerinden sonra 1945'te Mısır %12,4'dır.

İngiltere ve Mısır hükümetleri arasında, 26 Mayıs 1941'de anlaşma yapıldı. Anlaşma Kıbrıs ile Mısır arasındaki ticareti düzenlemeyi amaçlıyordu. Bazı tarım ürünlerinin vergilendirilmesine dair hükümleri içeriyordu ve karşılıklı ticaretin kolaylaştırılması hedefleniyordu. Öne çıkan maddelerden bazıları şunlardır: Nar gibi Kıbrıs'tan ithal edilen ürünler için Mısır'da ithalat vergisi sınırlandırıldı. Pirinç, yerfıstığı, hurma, çikolata, mango, muz gibi ürünlerin ithalat vergileri düzenlendi. Özellikle mango ve muz gibi bazı ürünler ithalat vergisinden muaf tutuldu. Patates

³⁴⁰ Colonial Office List 1946, *Ön. ver.*, s.88-90; Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.296-300.

gibi Kıbrıs'tan gelen ürünler için, sertifikalı gönderilerin Mısır'a ithalatı yasaklanmayacaktı.³⁴¹ Bu tür ticari anlaşmalar, savaş zamanında (II. Dünya Savaşı) stratejik gıda ve tarım ürünlerinin ticaretini düzenlemek ve taraflar arasında ticari ilişkileri sürdürmek için önem taşımaktadır. Bu anlaşma sonrasında Kıbrıs-Mısır arasındaki ticaret artmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Kıbrıs dış ticaretindeki hareketlilik, ülke sayısındaki artış, 2. Dünya Savaşı'nda görülmemektedir. Savaş nedeniyle pek çok -ülke ile ticaret durmuştur. Dış ticaret yapılan başlıca ülkeler sırasıyla şunlardır: İngiltere ve kolonileri, Amerika, Mısır, Irak, Suriye, Türkiye, Yunanistan ticareti sürmüştür. Tablo 3.17'de bu ülkelerin, 2. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın son döneminde Kıbrıs dış ticaretindeki oranları verilmektedir.

Tablo 3.17. Kıbrıs Dış Ticareti Ülke Dağılımı (1938-1946)³⁴²

	1938	1945	1946
Ülkeler	%	%	%
İngiltere	32.37	16.74	36.85
İngiliz Kolonileri	16.11	44.24	27.17
Amerika	4.01	7.20	9.04
Romanya	7.96	-	-
Almanya	6.30	-	-
Fransa	2.40	-	0.62
Mısır	2.14	12.40	7.02
Japonya	2.03	-	-
Çekoslovakya	1.89	-	-
Hollanda	1.63	-	-
Türkiye	0.37	1.57	4.02
İtalya	2.78	-	3.03
Yunanistan	4.06	1.08	1.89
Etiyopya	-	0.57	-
Belçika	3.32	-	1.81
Libya	-	-	1.79
Sirenayka	-	2.95	-
Eritrea	-	1.57	-
İsveç	1.32	-	1.34
Portekiz	-	-	0.93
Suriye (Lübnan ile)	1.40	2.23	0.72
Irak	1.31	8.43	-
Yugoslavya	1.26	-	-
Brezilya	1.15	-	-
Rusya	0.82	-	-
Danimarka	0.75	-	-
Macaristan	0.72	-	-
Lüksemburg	0.20	-	-
Bulgaristan	0.11	-	-
Diğer	2.91	1.02	3.77
Toplam	100.00	100.00	100

³⁴¹ HCPP [Cmd.6305]. *Trade Between Cyprus and Egypt, Cairo, May 26, 1941* (London: HMSO, 1941), s.2-4.

³⁴² The Colonial Office List, 1946, *Ön. ver.*, s.88-90; The Colonial Office List 1948, *Ön. ver.*, s.88-90.

Dış ticarete 1938 yılında İngiltere ve kolonileri toplamı, Kıbrıs dış ticaretimin yarısına hakimdir. Savaşın son döneminde, 1945 yılında %60.98'dir. ABD 1938'de %4.01, 1945'te %7.20 ve 1946'da %9.04 oranında dış ticarete varlığını gösterdi. Müttefik ABD, İngiltere ve kolonileri toplamı ise; 1938'te %52.49; 1945'te 68.18; 1946'da %73.06'dır.

Dış ticarete diğer ülkelerin payının en az olduğu dönemin 2. Dünya Savaşı yılları olduğunu söylemek mümkündür. Mısır'da 1938'de %2,14; 1945'te %12,40, 1946'da %7,02'lik bir paya sahiptir. Irak savaş öncesi 1938'de %1,31 iken 1945'te %8,43 oranında dış ticarete yer aldı, 1946'da ise ticaret yapılmadı. Bunların dışındaki ülkelerin dış ticaretteki oranı %2 ya da daha altındadır. Savaş döneminde İngiltere, İngiliz Kolonileri ve Amerika, dış ticaretin ağırlıklı pay sahipleridir.

İki dünya savaşı arası dönemde, Büyük Buhran'ın etkileri sonrasında yükselişe geçen Kıbrıs dış ticaretinde, uluslararası ticaret yapılan ülke sayısı artmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın, uluslararası deniz ticareti, İngiliz ticareti ve Kıbrıs ticareti üzerindeki şiddetli ve olumsuz etkisi açıkça görülmektedir. 1938 yılında kıtalara yayılan ve ülke sayısı tarihinin en fazla olduğu dönem sonrasında, 2. Dünya Savaşı yıllarında, İngiltere'nin yasaklamaları neticesinde ülke sayısı düşmüştür.

3.4.1.2. İthalat ve Genel Dağılımı

İkinci Dünya Savaşı, Kıbrıs dış ticaretinin yapıldığı ülkelerin genel dağılımı üzerinde etkili oldu. İngiltere, İngiliz kolonileri ve diğer ülkelerle yapılan ithalat ve ihracata dair gruplandırılmış 1938-1946 dönemi verileri Tablo 3.1816'de yer almaktadır.

Tablo 3.18. Kıbrıs İthalatı ve Genel Ülke Dağılımı (1938-1946)³⁴³

İthalat	İngiltere (£)	İngiliz Kolonileri (£)	Diğer Ülkeler (£)	Toplam İthalat (£)
1938	746.916	362.984	1.157.304	2.267.204
1939	606.884	261.439	1.013.056	1.881.379
1940	465.583	308.552	892.903	1.667.038
1941	380.659	771.289	833.955	1.985.903
1942	325.784	1.548.247	380.714	2.254.745
1943	288.339	1.255.405	703.504	2.247.248
1944	663.810	2.356.947	1.784.046	4.804.803
1945	892.398	2.357.911	2.079.951	5.330.260
1946	2.996.568	2.209.124	2.926.139	8.131.831

Tablo 3.18 incelendiğinde, 1938-1946 yıllarında, iniş ve düşüşlerle dalgalı bir ticaret hacmi hem ithalatta hem de ihracatta karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'den yapılan ithalat 1938'de 746.916 £ iken, 1939'da 606.884 £'e düştü. Ardından 1940-1942 yıllarında düşüş devam etti. 1943 yılı en düşük ithalatın yapıldığı yıl oldu. İngiltere ile yapılan ithalat 1944 ve 1945'te toparlanmaya başladı ve savaş sonrasında ani yükselişe geçti. Toplam ithalat ise; 1938'de 2.267.204 £ iken Savaş sonrasında 1946'da 8.131.831£'e yükseldi. 1938'e göre toplam ithalatta artış %258'dir. Fiyatlardaki artış da göz önüne alınmalıdır.

Tablo 3.19'da, 1938-1946 yılları arasında Kıbrıs ithalatında İngiltere, İngiliz Kolonileri ve Yabancı Devletlerin ithalattaki yüzdelik oranı (%) ile ithalatın yıllık yüzdelik değişimi hazırlanarak verilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda ithalatta İngiltere, İngiliz Kolonileri ve diğer ülkelerin payı ve savaşın etkileri görülebilmektedir.

³⁴³ The Colonial Office List, 1946, *Ön. ver.*, s.88-90; The Colonial Office List 1948, *Ön. ver.*, s.88-90; Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.296-300.

Tablo 3.19. Kıbrıs İthalatı Gruplandırılmış Ülke Dağılımı Oranı (1938-1946)³⁴⁴

Yıl	İthalat İçindeki Yüzdelik Oran %			İthalat Yıllık Yüzdelik Değişim %			
	İngiltere (%)	İngiliz Kolonileri (%)	Yabancı Devletler (%)	İngiltere (%)	İngiliz Kolonileri (%)	Yabancı Devletler (%)	Toplam İthalat (%)
1938	32.94	16.01	51.05	-	-	-	-
1939	32.26	13.90	53.85	-18.75	-27.98	-12.46	-17.02
1940	27.93	18.51	53.56	-23.28	18.02	-11.86	-11.39
1941	19.16	38.84	41.99	-18.24	149.97	-6.60	19.13
1942	14.45	68.67	16.89	-14.42	100.74	-54.35	13.54
1943	12.83	55.86	31.31	-11.49	-18.91	84.79	-0.33
1944	13.82	49.05	37.13	130.22	87.74	153.59	113.81
1945	16.74	44.24	39.02	34.44	0.04	16.59	10.94
1946	36.85	27.17	35.98	235.74	-6.31	40.68	52.56

Savaş'ın etkisiyle yıllık olarak toplam ithalat 1939'da % 17,03 azalırken; bu düşüşe en çok İngiltere'den yapılan ithalatın %18, İngiliz Kolonilerinden %27, diğer ülkelerden yapılan ithalatın %12 azalması neden oldu. İthalat 1940 yılında da düşüşünü sürdürürken, tek artış İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalatta görülmektedir. İngiliz Kolonileri 1941, 1942 yılında ithalatını arttırmaya devam etti. 1941 yılında bir önceki yıla göre artış %149 olurken, 1942'de %100 artmıştı. Kolonilerdeki ithalatın arttığı 1941-1942 yıllarında, İngiltere'den yapılan ithalatta düşmeye devam etti. Diğer ülkelerden yapılan ithalatta, 1943 yılında ithalat kısıtlamalarının gevşetilmesinden sonra ithalat yapılan tüm gruplarda artış gözlemlendi. İngiliz Kolonileri savaşın son yılı itibariyle ithalattaki lider konumunu, İngiltere'ye bırakıyordu. Savaşın etkisi ithalat oranları üzerinde de 1939 yılı itibariyle kendini göstermeye başladı. İngiltere'nin ithalattaki payı 1938'de %32,94, savaşın ilk yılı olan 1939'da %32,26 iken, 1940'da %27,93'e; 1943'de %12,83'ye kadar düştü. Savaş döneminde 1939-1943 yılları arasında İngiltere'nin ithalattaki payı sürekli olarak azalarak, 1943'te en düşük seviyesine indi. 1944'ten itibaren toparlanma başladı ve 1946'da %36,85'e yükseldi. Savaş öncesine göre 1946'da ithalattaki payını arttı. İthalattaki hâkim rolünü sürdürdü. Savaş tüm ticari dengeleri alt üst etti. 1. Dünya Savaşı'na göre, 2. Dünya Savaşı'nın etkileri olumsuz ve daha dalgalı bir dış ticaretin görüldüğü dönem oldu.

İngiliz kolonilerinden yapılan ithalatta ise dalgalanma dikkat çekmektedir. İngiltere'nin ithalattaki payı düşerken, savaşın çetin yıllarında 1941-1943'te İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalat yükselişe geçti. İngiltere'nin ithalat payının düştüğü dönemde, İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalat arttı. Savaş döneminde İngiliz

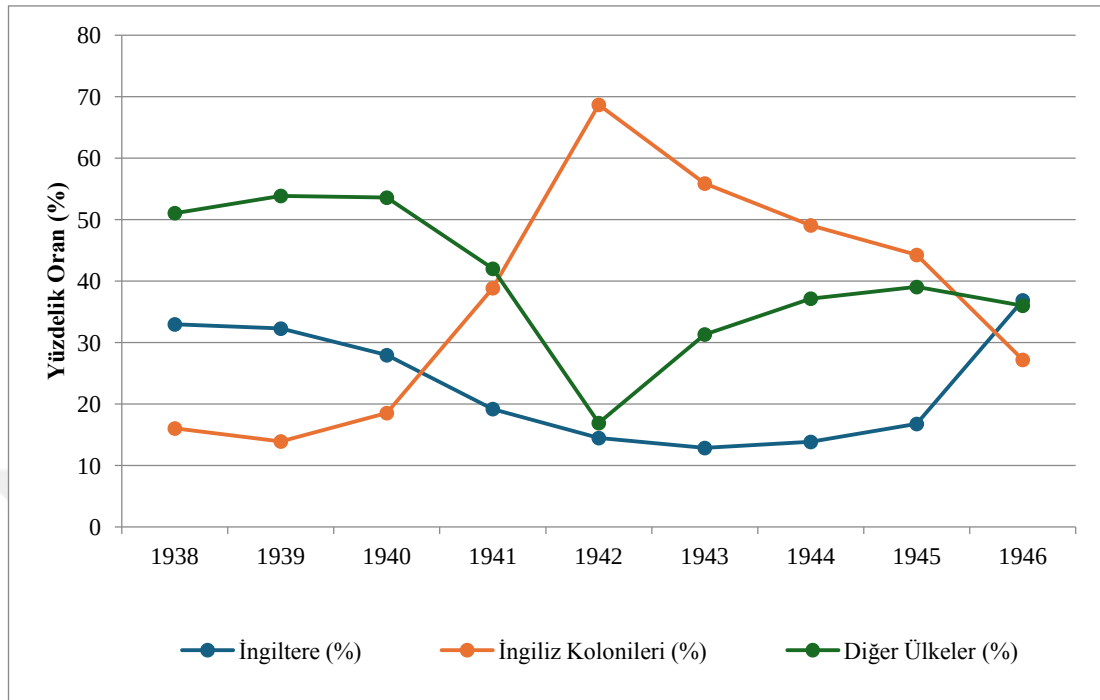
³⁴⁴ Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.296-300.

Ordusu'na lojistik destek sağlanan Kıbrıs'ta, İngiltere'nin açığı kolonilerinden yaptığı ithalatla kapatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kolonilerin ithalattaki payı, 1944'ten sonra azalmaya başlarken, aynı dönemde İngiltere'den yapılan ithalat artmaya başladı.

Diğer ülkeler ise 1939-1940 yıllarında ithalattaki payı yüksek seyrederken, 1941-1942 yıllarında azaldı ve 1943-1946 yılında tekrar yükselerek, ithalattaki payı %35-%40 aralığında gerçekleşti. Savaşın başlangıcında İngiltere'nin savaş nedeniyle yasaklı listesinde yer alan ülkelerle olan ticaretin kesilmesi, ithalat yasakları ve kısıtlamalar sonucunda, Kıbrıs'a diğer ülkelere yapılan ithalatın düşmesine neden oldu. 1943 yılı kısıtlamaların kaldırılması ise, yükselişi getirdi.

Savaşta diğer ülkelere yapılan ithalatın en düşük olduğu 1942'de, kolonilerden yapılan ithalat %68.69 ile, Kıbrıs ithalatında, İngiliz idaresinde geçen uzun dönem boyunca gördüğü en yüksek rakama ulaştı. Bu durum Kıbrıs'tan verilen lojistik destek için, kolonilerden ne kadar alım yapıldığını da göstermektedir. Savaş öncesinde ithalatın yarısına sahip olan diğer ülkelerin payı ise, 1942'de %16.87'dir. Savaş yıllarının dalgalı seyrinin ardından, 1944 yılında başlayarak ithalat artışa geçti ve 1946'da ithalatta dengelenme görüldü.

İthalatta İngiltere, Kolonileri ve diğer devletlerin yüzdelik oranları kullanılarak hazırlanan, Grafik 3.19'da verilmektedir. İthalattaki genel dağılım, savaşın ticaret üzerindeki olumsuz etkisini, düşüşleri, yükselişi içeren, dalgalanma ve toparlanma dönemini göstermektedir.

Grafik 3.19. Kıbrıs İthalatı 1938-1946 Yılları Arasında İthalat Yüzdelik Oranları³⁴⁵

Gümrük ithalat vergileri 1940 yılı itibariyle, değer esaslı vergiler, %7 ila 40 arasında değişmektedir. İngiliz kaynaklarından yapılan çoğu ithalat sınıfında tercih hakkı tanınmaktadır.³⁴⁶ Savaş sonrasında, gümrük ithalat vergileri 1946 yılı itibariyle, çoğunlukla aynıdır. Değer esaslı vergiler, yüzde 3 ila yüzde 100 arasında değişmektedir.³⁴⁷ Dolayısıyla savaş dönemi artan ithalat vergileri, savaş sonrası düşürülmüştür.

Kıbrıs'ta 1946 yılı boyunca sivil ithalatın toplam değeri, 1945'teki 5.330.260 £'a kıyasla 2.801.571 £ veya %52 ile %56 artışla 8.131.831 £ oldu.³⁴⁸ Sömürge Ofisi'nin yayınladığı, Colonial Office List 1938-1948 raporundaki rakamlarla, Cyprus Blue Book 1938 ve 1946'da verilen ithalat rakamları arasında (1946'da ithalat 8.137.835 £) çok küçük farklılıklar tespit edilmiştir. Tablo 3.20'de, 1938 ve

³⁴⁵ The Colonial Office List, 1946, *Ön. ver.*, s.88-90; The Colonial Office List 1948, *Ön. ver.*, s.88-90; Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.296-300.

³⁴⁶ Great Britain. Colonial Office, *Dominion Office and Colonial Office List 1940* (London: HMSO, 1941), s.296.

³⁴⁷ Great Britain. Colonial Office, *Dominion Office and Colonial Office List 1948* (London: HMSO, 1949), s.88.

³⁴⁸ Great Britain, *Colonial Office Annual Report on Cyprus 1946*, *Ön. ver.*, s.16.

1943-1946 yıllarındaki başlıca sivil ithalatın değeri gösterilmektedir. Savaş sonrası ithalat, özellikle sivil ithalat olarak belirtilmektedir.

Tablo 3.20. Kıbrıs İthalat Ürünlerinin Değeri ve Yüzdelik Oranları (1938-1946)³⁴⁹

Yıl	1938	1943	1944	1945	1946
Ürün Grupları	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)
Grup 1: Gıda, İçecek, Tütün	478.272	438.928	2.458.002	2.578.984	2.540.330
Grup 2: Hammaddeler	226.707	228.491	282.156	443.315	498.211
Grup3: Mamul Ürünler	1.539.787	1.579.473	2.064.577	2.305.410	5.084.703
Grup 4: Diğer Ürünler	612	0	32	0	265
Külçe ve madeni para	21.381	10.856	0	11.908	14.126
Toplam İthalat	2.267.204	2.266.748	4.828.803	5.339.617	8.137.835
	1938 %	1943 %	1944 %	1945 %	1946 %
Grup 1: Gıda, İçecek, Tütün	21.10	19.37	50.88	48.30	31.21
Grup 2: Hammaddeler	10.00	10.08	5.84	8.30	6.12
Grup 3: Mamul Ürünler	67.92	69.69	42.76	43.18	62.47
Grup 4: Diğer Ürünler	0.03	0	0	0	0
Külçe ve madeni para	0.94	0.48	0	0.22	0.17
Toplam İthalat Toplam	100	100	100	100	100

Tablo 3.20'ye göre ithalat ürün grupları:

Grup 1. Gıda, İçecek, Tütün: 1938'te toplam ithalatın %21'ini oluştururken, 1943'te bu oran %19.37'ye düştü. 1944-1945 yılında ise bu grupta ithalat arttı. Aynı dönemde İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalat artışı, tarihi rekor seviyeyi gördü. İncelediğimiz 1878'den itibaren İngiliz Kolonileri, Kıbrıs ithalatında çok düşük bir paya sahipti. Bu grupta ithalatın artış sebebi, Savaş şartlarında gıda, içecek ve tütün ticaretinde artış olmasından kaynaklanmaktadır. Savaş sonrası 1946 yılında ise, bu grupta düşüş oldu.

Grup 2. Hammaddeler: 1938'de toplam ithalatın %10'unu oluştururken, 1943'te bu oran %10,08 ile neredeyse sabit kaldı. 1944'te %5.84'e düşerken, 1945'te %8.30'a ve 1946'da %6.12'ye yükseldi. Hammaddeler ithalatının, toplam ithalat içindeki payı nispeten düşük kaldı ve büyük dalgalanmalar göstermedi.

³⁴⁹ Colonial Office List 1938-1958; Cyprus Blue Book 1938, 1946; Great Britain. Colonial Office. Annual Report. Cyprus for The Year, 1946-1957, muhtelif sayfalar.

Grup 3. Mamul Ürünler: 1938'de %67.92 ile toplam ithalatın en büyük kısmını oluştururken, 1943'te %69.69 ile hafif bir artış gösterdi. 1944'te %42.76'ya düşerken, 1945'te %43.18'e çıktı ve 1946'da %62.47 ile yüksek bir seviyeye ulaştı.

Grup 4. Diğer Ürünler: Bu grubun toplam ithalat içindeki payı oldukça düşük olup, savaş yıllarında neredeyse hiç ithalat yapılmamıştır. Külçe ve madeni para ise: 1938'de %0.94 olan oran, savaş yıllarında azalarak 1943'te %0.48'e, 1945'te %0.22'ye ve 1946'da %0.17'ye düştü.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlıca ithalat ürünleri ve tutarları, Tablo 3.21'de verilmektedir. Kıbrıs'tan İngiliz ordusuna lojistik sağlamak amacıyla temin edilen başlıca ürünler; giyim eşyaları, manifatura, çanta, makina, benzin, züccaciye vb. ürünler olduğu görülmektedir.

Tablo 3.21. Kıbrıs İthalatında Başlıca Ticari Ürünler (1938-1946)³⁵⁰

Ürün Grubu	1943 (£)	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)
Çimento	14.700	15.406	18.398	80.275
Züccaciye	16.768	28.476	36.279	54.557
Şişeler	21.040	51.764	-	38.195
Yünlü Parça Mallar	29.697	33.516	127.217	256.461
Çuval ve Çantalar	56.180	-	74.466	-
Ayakkabı, Çorap (Pamuklu)	142.545	190.128	167.134	218.768
Benzin	142.545	190.128	167.134	218.768
Deri (Giyim)	30.682	111.056	107.554	129.983
Külçe Altın ve Madeni Para	19.856	24.036	11.908	14.126
Makine Parçaları (Başka Yerde Sınıflandırılmamış)	12.530	56.507	37.968	160.656

3.4.1.3. İhracat ve Genel Dağılımı

Kıbrıs ihracatında İngiltere, İngiliz Kolonileri ve diğer ülkeler olarak gruplandırılmış dağılımı Tablo 3.22'de verilmiştir. Toplam ihracat 1938 yılında 2.479.224 £ iken, 1939 yılından itibaren azalmaya başladı ve 1941 yılında en düşük 1.074.761 £ seviyesini gördü. İhracattaki istikrarlı toparlanma ve yükselişi ise, ilk olarak 1943 yılından itibaren görerek, 1945 yılına kadar yükselişine devam etti. Savaş sonrası 1946 yılında ise artış sürdü. Düşüşlerin sebebi, diğer devletlere yapılan ihracatın 1940 yılında ve ardından 1941-1942 yıllarındaki sert düşüşü oldu. Diğer

³⁵⁰ Aynı. muhtelif sayfalar.

devletlere 1943 yılı ve sonrasında ihracat yapılmaya başlandığı görülmektedir. İngiltere'ye yapılan ihracatta 1940 sonrası çok sert düşüş, 1942 sonrası toparlanma görülmektedir. Ancak İngiltere'ye yapılan ihracatta ancak savaş sonrası ciddi bir artış olmuştur. Savaşın İngiliz dış ticaretine etkisi, Kıbrıs örneğinde açıkça görülmektedir. İngiltere'den yapılan ithalatta, İngiltere'ye yapılan ihracatta azalmıştır.

Tablo 3.22. Kıbrıs İhracatı Genel Ülke Dağılımı (1938-1946)³⁵¹

Yıl	İngiltere (£)	İngiliz Kolonileri (£)	Diğer Ülkeler (£)	Toplam İhracat (£)
1938	594.483	114.043	1.765.795	2.479.224
1939	572.589	138.801	1.711.547	2.422.937
1940	535.242	224.976	766.205	1.526.423
1941	192.037	469.946	412.778	1.074.761
1942	382.654	351.000	465.942	1.199.596
1943	326.936	651.464	1.208.667	2.187.067
1944	409.923	581.129	1.461.444	2.452.496
1945	355.119	754.153	2.223.515	3.532.787
1946	804.461	752.688	2.645.151	4.202.300

Kıbrıs ihracatındaki düşüş ve artışların daha iyi görülebilmesi ve değerlendirilebilmesi için, yıllık yüzdelik değişimi ile gruplandırılmış dağılımın ihracata oranı hazırlanarak, Tablo 3.23'te verilmiştir.

Tablo 3.23. Kıbrıs İhracatı Ülke Dağılımında Yıllık Değişim ve Oranları (1938-1946)³⁵²

Yıl	İhracata Oranı			Yıllık Yüzdelik Değişim			
	İngiltere (%)	İngiliz Kolonileri (%)	Yabancı Devletler (%)	İngiltere (%)	İngiliz Kolonileri (%)	Yabancı Devletler (%)	Toplam İhracat (%)
1938	23.98	4.60	71.22	-	-	-	-
1939	23.63	5.73	70.64	-3.68	21.71	-3.07	-2.27
1940	35.07	14.74	50.20	-6.52	62.09	-55.23	-37.00
1941	17.87	43.73	38.41	-64.12	108.89	-46.12	-29.59
1942	31.90	29.26	38.84	99.26	-25.31	12.88	11.62
1943	14.95	29.79	55.26	-14.56	85.60	159.50	82.32
1944	16.71	23.70	59.59	25.38	-10.80	20.90	12.14
1945	10.05	21.35	62.94	-13.37	29.77	52.14	44.05
1946	19.14	17.91	62.95	126.53	-0.19	18.94	18.95

³⁵¹ The Colonial Office List 1948, *Ön. ver.*, s.88; Great Britain. Colonial Office, *Annual Report on Cyprus 1946*, (London: HMSO, 1947), s.16-17; Çalışmanın devamında The Colonial Office List ve ait olduğu yıl eklenerek, The Colonial Office List 1948, kısaltması kullanılacaktır. Serinin diğer yıllarında da aynı tür kısaltmam metin ve dipnotlarda kullanılacaktır.

³⁵² Aynı. muhtelif sayfalar.

Kıbrıs ihracatının 1939'da %2.27 azaldığı, 1940'ta %37, 1941'de %29.58 sert bir düşüş yaşadığı anlaşılmaktadır. İngiltere'ye yapılan ihracatın %1940'taki sert düşüşün nedeni; diğer devletler olan ticaretin yasaklar nedeniyle 1940'ta %55.23, 1941'de %46.12 düşmesidir.

İngiliz kolonilerinin bir önceki yıla göre, 1940 yılında ihracatı %62.12'dir. 1942 sonrası ilk kez yükselişe geçen toplam ihracata, 1942'de İngiltere'ye yapılan ihracatın %99.27 artması ve diğer devletlere de ihracatın %12.88 artmasıdır. İhracattaki en ciddi artış 1943'te görüldü. Yabancı devletlerle ihracat %159.50, İngiliz Kolonileri ile ihracat %85 arttı. Savaşın son yılında ise ihracat %44 arttı. Savaşın ticaret üzerindeki etkisinin, dalgalı bir ihracat ortamı meydana getirdiği anlaşılmaktadır. İngiltere'ye ihracatın azaldığı yıllarda, İngiliz Kolonilerine yapılan ihracat artmıştır.

Kıbrıs ihracatında: 1938 yılında %24 olan İngiltere'nin ihracattaki payı, 1945'te %5.81 ile en düşük seviyeye indi, ancak savaş sonrasında 1946'da tekrar %10.51'e yükseldi. Sonuç olarak savaş, İngiltere'ye ihracatın düşmesine neden oldu.

İngiliz Kolonilerinin ihracattaki payı, savaş yıllarında %2.27 ile %4.56 arasında değişti. En yüksek oran savaş öncesi 1938'de %4.56 iken, en düşük oran 1942'de %2.27'tir. Dolayısı ile Kıbrıs'ta İngiliz Kolonilerine ihracat çok düşük seviyede yapılmaktadır. İthalatta ise durum tam tersi idi.

İngiltere ve koloniler dışındaki diğer devletlerin, Kıbrıs ihracatında ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. 1938'de %71.44 olan payı, savaş yıllarında genellikle %80'in üzerinde seyretti. 1945 yılında %90.53 ile en yüksek seviyeye ulaştı. Genellikle %70-%80 aralığında iken, 1945'te %90 oranında, ihracatta yer aldı. Kıbrıs'ta diğer devletlerin ihracattaki payının artışı, İngiltere ve İngiliz Kolonilerinin payının azalmasıyla paralellik göstermektedir.

Kıbrıs ürünlerinin gruplandırılmış ihracat rakamlarına ulaşamadı. Ancak 1943-1946 yıllarına ait bilgiler edinildi. Esasen ihracattaki yükselişin ve diğer devletlere ticaretin başladığı yıllarda, bu gruplandırma kaynaklarda yer almaktadır. 1943-1945 yıllarında Kıbrıs ürünleri ihracatı, dört gruba ayrılmıştır. 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası karşılaştırma için 1938 ve 1943-1946 yılı da eklenerek Tablo 3.24'te verilmektedir.

Tablo 3.24. Kıbrıs İhracat Ürünleri Gruplandırılmış (1938, 1943-1946)³⁵³

Kıbrıs Ürünleri İhracatı					
	1938 (£)	1943 (£)	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)
Grup 1: Gıda, İçecek, Tütün	717.176	1.313.932	1.480.264	1.812.396	2.173.098
Grup 2: Hammaddeler	1.584.320	499.457	410.273	889.656	1.197.845
Grup 3: Mamul Ürünler	64.554	252.125	369.068	448.314	361.851
Grup 4: Diğer Ürünler	24875	9698	86512	164078	142902
Toplam	2.390.925	2.075.212	2.346.117	3.314.444	3.875.696

Tablo 3.24'e göre, Kıbrıs ihracat ürünleri dört ana gruba ayrılmaktadır. Bu grupların ihracattaki durumu şöyledir:

Grup 1. Gıda, İçecek ve tütün bu grup, savaş yıllarında Kıbrıs ihracatında en büyük payı aldı. İhracata oranı 1943'te %63.32 iken, 1946'da %56.09'a düşmüş, ancak genel olarak yükseliş eğilimini sürdürdü. İhracata oranının düşmesi, 2. gruptaki hammadde ihracatının 1943 sonrası artmasıdır. Bu grupta yer alan başlıca ihracat ürünleri tütün, portakal, keçiyoynuzu, üzüm ve brandidir.

Grup 2. Hammaddeler: 1938'de %66.26 olan oran, savaş yıllarında önemli ölçüde düşerek 1944'te %17,49'a kadar gerilemiştir. 1946'da %30.91'e toparlanmıştır. 2. Dünya Savaşı yıllarında, maden ürünlerinin ihracatı ile ilgili kısıtlamalar yapılmıştır. Asbest en önemli ihracat ürünlerindendir. Asbest ihracatı, her yıl önemli bir artış göstermiştir. Bakırlı konsantreler ihracatı, 1943'te yüksek bir seviyede başlamış, 1944'te düşmüş ve 1945'te tamamen durmuştur. 1946'da ise düşük seviyede yeniden başlamıştır.

Grup 3. Mamul Ürünler: Savaş yıllarında bu grup ihracatında artış gözlemlenmiştir. 1943'te %12.15 olan oran, 1944'te %15.73'e çıkmış, ancak 1946'da %9.34'e düşmüştür.

Grup 4. Diğer Ürünler: Bu grup, savaş yıllarında ihracatın küçük bir kısmını oluşturmuştur. 1943'te %0.47 olan oran, 1945'te %4.95'e çıkmış, ancak 1946'da %3.66'ya düşmüştür.

³⁵³ Aynı. muhtelif sayfalar.

Savaş yıllarında 1943,1944,1945 ve hemen sonrasına ait 1946 yıllarında Kıbrıs yerel ürün ihracatında yer alan başlıca ürünlere ait rakamlar Tablo 3.25’-te verilmiştir.

Tablo 3.25: Kıbrıs Yerel Ürün İhracatı Başlıca Ürünleri (1943-1946)³⁵⁴

Ürün Adı	1943	1944	1945	1946
	(£)	(£)	(£)	(£)
Tütün	10.381	86.865	63.905	19.753
Keçiboynuzu	213.991	249.944	308.062	404.100
Portakal	20	77.977	115.967	190.253
Üzüm	168.201	184.227	152.967	137.374
Brandi	237.339	185.220	153.668	147.276
Patates	151.994	221.746	180.877	333.318
Şarap	161.435	86.473	110.950	124.812

İkinci Dünya Savaşı’nda 1943-1945 yıllarında, Kıbrıs ürünleri ihracatında, keçiboynuzu, brandi, patates, şarap, üzüm, tütün ve portakal başlıca ihracat ürünleridir. Yeniden ihraç edilen ürünler ise Tablo 3.26’da verilmektedir.

Tablo 3.26. Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri (1938- 1946)³⁵⁵

Yeniden İhraç Ürünleri					
Ürün Grupları	1938 (£)	1943 (£)	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)
Grup I: Gıda, İçecek, Tütün	1.953	7.216	8.482	21.650	9.753
Grup 2: Hammaddeler	370	8793	7610	14623	4.252
Grup 3: Mamul Ürünler	84.890	89.381	87.724	172.057	309.549
Grup 4: Diğer Ürünler	-	89.381	87.724	172.057	309.549
Külçe ve madeni para	-	-	-	4.780	-
Toplam Yeniden Ürün İhracatı	88.299	105.390	106.816	213.110	315.827

Tablo 3.26’ya göre Kıbrıs’ta yeniden ihraçta, 1943-1946 yılları arasında en çok ihraç edilen ürünler motorlu araçlar ve demir varillerdir. Motorlu araçlar ihracatı 1943-1946 yılları arasında büyük dalgalanmalar gösterdi. 1943 yılında 700 £’lık motorlu araç ihracatı yapılırken, 1944’te bu rakam 2.520 £’e çıktı. 1945’te ise ihracat miktarı 1.370 £’e düştü. 1946’da çok büyük bir artış göstererek, 77.290 £’e ulaştı. İngiliz ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda diğer ürün gruplarında da olduğu, savaş etkisiyle yükseliş ve düşüşler gerçekleşti. Demir varil ihracatı, yıllar içinde daha istikrarlı bir seyir izledi. 1943 yılında 65.617 £’lık demir varil ihracatı yapılırken, 1944’te bu rakam 55.914 £’e düştü. 1945’te ise ihracat miktarı 59.423 £’e çıkarak,

³⁵⁴ Aynı. muhtelif sayfalar.

³⁵⁵ Aynı. muhtelif sayfalar.

1946'da ise 57.463 £'e geriledi. Benzin ithalatının arttığı bir dönemde, demir varil ihracatı da arttı. Savaşın şartları gereği, ürün gruplarında da inişli çıkışlı dalgalı seyir rakamlar takip edildiğinde görülebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Kıbrıs dış ticareti inişli çıkışlı, dalgalı bir seyir izledi. Ada ticareti uluslararası ticaretten soyutlandı. İngiltere'nin savaş için askeri üs olarak kullandığı Kıbrıs'ta; ticaret yasakları, ordu ihtiyaçları ve gıda, giyim eşyası başta olmak üzere lojistik desteğin verilmesinde daha çok ithalatın yapıldığı bir süreç yaşandı. İngiltere ile ithalatın yerini, İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalat aldı. Müttefiki ABD'de bu dönemde ithalatta yer aldı. İhracat, yasakların kalkmasından sonra yükselişe geçti. Ancak 1939-1945 savaş döneminde ithalat, dış ticarete ağırlıklı olarak yapıldı. Savaş şartlarında, 1943 sonrasında toparlanma ve yükseliş görüldü.

3.4.2. Kıbrıs Dış Ticaretini Etkileyen Gelişmeler (1946-1960)

Kıbrıs'ta 1946-1959 yılları arasında; askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle ciddi bir dönüşüm başlayacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası iç ve dış gelişmeler, Kıbrıs'ı derinden etkileyecektir. Kıbrıs dış ticareti de söz konusu gelişmelerin etkisiyle tarihi bir döneme girecektir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki gelişmelerin ardından, hakimiyeti altında kalan tek yerin Kıbrıs olması ile değişecek olan Kıbrıs politikası; askeri ve ekonomik yönden yeni bir dönüm noktası olacaktır. Askeri anlamda stratejik değeri artan ve vazgeçilmez hale gelen İngiliz askeri üslerinin Kıbrıs'a taşınması, 1946 yılı itibariyle başlatılacak olan Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı'nın başlatılması, 1956 yılı itibariyle beş yıllık ikinci bir kalkınma programı ile planlı kalkınma dönemi yaşanacaktır. Bu nedenle öncelikle uluslararası dış gelişmeler, ardından gelişmeler doğrultusunda Kıbrıs'ın stratejik önemi ve değişen İngiliz Kıbrıs politikalarından bahsedilecektir. Kıbrıs içindeki siyasi gelişmelerin de ekonomik ve sosyal yaşam üzerinde ciddi etkileri olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'ta başlatacağı 1946 yılı sonrasındaki planlı kalkınma programları da ekonomiyi ve dış ticareti etkileyecek önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu gelişmelerden bahsedilerek, Kıbrıs dış ticaretine etkileri incelenecektir.

3.4.2.1. Uluslararası Siyasi Gelişmeler

Uluslararası alanda 2. Dünya Savaşı sonrasında köklü değişimlerin yaşanacağı yeni bir dönem başladı. Savaş sonuçları itibariyle uluslararası alanda yeni bir rekabeti de ortaya çıkardı. Batı'da ABD ve doğuda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) arasında gelişen bu rekabet, dünyanın “doğu” ve “batı” olmak üzere iki kutba/bloğa bölünmesine sebep oldu. Bu dönemde ABD ve SSCB arasında sıcak çatışma yaşanmaması ve iki ülkenin doğrudan değil dolaylı olarak vekalet yoluyla, bölgesel anlamda yürüttükleri vekalet savaşlarının yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁶ Soğuk Savaş Dönemi, yarım yüzyıla yakın bir süreç boyunca uluslararası ilişkiler ve ülkelerin dış politikaları üzerinde etkili olmuştur.³⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ABD'ye borçlanmış, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ise ABD'ye borçlarını ödemesini zorlaştırmıştı.³⁵⁸ İkinci Dünya Savaşı ise, son darbeyi vurarak İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünü ortadan kaldırdı. İngiltere ekonomik açıdan, ABD desteğine bağımlı hale geldi. Büyük Britanya İmparatorluğu, dünya ekonomik ve politik alanlarındaki hakimiyetini bir taraftan kaybederken, diğer taraftan ABD güçlendi. Yine bu dönemde en önemli sömürgelerinden Hindistan ve Pakistan'a ulusal bağımsızlık hareketleri sonucunda bağımsızlık verdi. Bunun nedeni zayıflayan ekonomisi ve askeri gücüydü.³⁵⁹ İngiltere sömürgelerin ağır askeri, idari ve ekonomik yükü nedeniyle küçülme kararı aldı. Stratejik olarak Süveyş Kanalı ve Akdeniz'de ise varlığını korumaya çalışıyordu.³⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, Soğuk Savaş sonucu ortaya çıkan kutuplaşmaya Ortadoğu ülkeleri de dahil oldu. Ortadoğu gerginliklerin tırmandığı bir

³⁵⁶ Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2023a), s.319, 409.

³⁵⁷ Robert J. McMahon, *Soğuk Savaş*, Çeviren Sinem Gül (Ankara: Dost Kitabevi, 2013), s.5; Güngör Şahin, "Küresel Güvenliğin Dönüşümü; NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/440851> [22.02.2023].

³⁵⁸ Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s.51; Eric Hobsbawm, *Kısa 20.yüzyıl 1914–1991: Aşırılıklar Çağı* (İstanbul: Everest Yayınları, 2006), s.122.

³⁵⁹ Sander, *Ön. ver.*, s.246.

³⁶⁰ Mehmet Erkan Kılıoğlu, "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 6-2 (2021), s.726.

saha oldu. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de 2. Dünya Savaşı sonrasında; Filistin'de İngiliz mandasının sona ermesi ve hemen ardından 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluş ilanı, bu duruma tepki veren Arap devletleriyle çatışması sonucunda, 1948-1949'da Arap-İsrail Savaşları dönemi başladı. Arap ülkeleri bu savaş ve çatışma ortamında, İsrail'e karşı kullanmak üzere silah ve cephane arayışı içine girdi. Ancak Batılı ülkelerin silah taleplerini geri çevirmesi sonucunda; İsrail'e karşı politikası nedeniyle, Sovyetler Birliği bir seçenek olarak değerlendirildi. Ortadoğu'daki gerginlik nedeniyle, silah satın almaya çalışan Mısır'ın talebi Amerika tarafından, İsrail'e karşı kullanılmama şartı nedeniyle gerçekleşmedi. Mısır, Eylül 1955'te silah satın alma talebini SSCB'ye iletti. İki ülke arasında silah satış anlaşması yapıldı. Böylece SSCB, Ortadoğu gerginliğinde Mısır'a destek vermiş oldu.³⁶¹ Arap-İsrail Savaşı sonrasında 1948'de Mısır, Gazze Şeridi'nde kontrolü sağladı. Mısır ordusu Filistin halkına ve savaşçılara destek veriyordu. Bu nedenle Mısır, İsrail tehdidi karşısında silahlanmasını sürdürdü. Batılı ülkeler silah ambargosu uyguluyordu. Başta İngiltere ve ABD kendileri silah satmadıkları gibi, diğer ülkelerden yapılacak satışları da engelledi.³⁶²

Türkiye ise sınırında olan Sovyetler Birliği tehdidi ile karşı karşıya kaldı. Sovyetler Birliği 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı, 1945 yılında feshetmesi sonrasında yeni taleplerde bulundu. Kars, Ardahan'ın geri verilmesi, Montrö Antlaşması'nın yerine yeni bir anlaşma ve Boğazlar ile ilgili kabul edilemez talepleri nedeniyle anlaşma söz konusu olmadı. Sovyetler Birliği'nin tehditleriyle karşı karşıya kalan, Türkiye bu durumda dış politikada Batı kutbuna yöneldi.³⁶³

Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği 1949 yılında atom silahı geliştirdi. Geliştirmekle kalmayıp, kullanmaya hazır olduğunu ilan etmesi sonucunda dünyadaki politik dengeler yeniden değişti.³⁶⁴ Amerika ve Avrupa ülkelerinin, Sovyet tehdidi karşısında oluşturduğu Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) 12 devletin

³⁶¹ Mithat Atabay, *Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2016), s.143; N. Neşe Kemiksiz, *"Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960)"*, <https://doi.org/10.31454/usb.7235287>, [08.09.2023].

³⁶² Ozan Keskin ve Emrah Karakoç, *"1956 Süveyş Krizinin Mısır ile Türkiye'nin Ortadoğu Politikalarına Etkisi "*, [10.10.2023].

³⁶³ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, 1996, *Ön. ver.*, s.311.

³⁶⁴ Sander, 2008, *Ön. ver.*, s.218-219.

imzalamasının ardından, 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi.³⁶⁵ Kurucu ülkeler: ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İzlanda, İngiltere, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, İngiltere'dir. Soğuk Savaş Dönemi'nde 1960 yılına kadar katılan üç ülke ise; 1952'de Türkiye, ile Yunanistan, 1955'te Batı Almanya'dır.³⁶⁶ Türkiye'nin NATO'ya girme talebi kuruluş aşamasında yapıldı, ancak üyeler tarafından kabul görmedi. Buna karşılık Türkiye 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne alındı.³⁶⁷ Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etti. Ancak Batı Bloğu'nda ittifaklar içinde yere alabilmek için bu politikasını değiştirerek, 23 Şubat 1945'te savaş ilan ederek, Almanya ve Japonya karşısında yer aldı.³⁶⁸ Türkiye 2. Dünya Savaşı sırasında, 26 Haziran 1945'te kurulan Birleşmiş Milletler kurucu üyeleri arasındadır. Kore Savaşı'nın 25 Haziran 1950'de başlamasıyla, Birleşmiş Milletler'in talebi üzerine, Kore'ye askeri kuvvet gönderdi. Kore Savaşı sonrası, NATO Türkiye'nin askeri yardımı ve jeopolitik konumu nedeniyle başvurusunu kabul etti. TBMM'de, 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması'nı onaylandı ve NATO üyesi oldu.³⁶⁹

Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasına karşılık, ABD Başkanı Harry S. Truman'ın başlattığı yardımlar (Truman Doktrini sonucunda) ve ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ise, kendi adıyla anılan Marshall Planı ile savaş sonrasında ekonomik yardım programları başlattı. ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 komünist tehlikesi altında bulunan Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar askeri yardım yapacağını açıkladı. Marshall Planı ile ABD tarafından 1947-1950 yılları arasında, 16 ülkeye yardım yapıldı. Bu yardımlar sayesinde klasik liberal yöntemlerle, ülkelerin ekonomik kalkınmasına destek sağlandı. Avrupa yatırımları, 1947'den itibaren artmaya başlayarak, 1950'ye kadar yükselişini sürdürdü. Marshall Planı ile hedeflenen enflasyon kontrolü, ticaretin canlandırılması, üretimin artırılması Avrupa'da sonuçlarını gösterdi. Avrupa'da ticaret 1950 itibarıyla arttı,

³⁶⁵Hasgüler M. ve Uludağ M.B., "Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler" (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), s.307-308.

³⁶⁶ https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm [01.10.2013].

³⁶⁷ Yusuf Sarıınay, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi", *Türkler*, Cilt:16 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s.926.

³⁶⁸ Adnan Üzmez, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Gelişen Olaylar Işığında Kore Savaşı ve Türkiye", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), s.28-29.

³⁶⁹ Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: XIV-28 (Bahar 2014), s.255-256; Mukaddes Aksoy, "Kore Savaşı'nın Türkiye'de Demokrasinin Gelişimine Etkisi", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı: 3-1 (Haziran 2019), s.2-3.

enflasyon düşüş eğilimine girdi. Amerika'daki ekonomik durgunlukta canlanma görülürken, bu süreçte Avrupa kendisini toparlamaya başladı. Marshall Planı ile 13 milyar dolar yardım yapıldı. Kore Savaşı'nın 25 Haziran 1950 tarihinde başlaması ile bu yardımlar askeri yardıma dönüştürüldü ve 1953'te sona erdi.³⁷⁰ İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika'dan aldığı borç miktarı 31 milyar dolardı. Borçlarını ödeyemeyen İngiltere'nin aldığı borç 48.5 milyar doları bulmuştu. Bu nedenle 1941'de çıkarılan Ödünç Verme ve Kiralama Yasası yürürlükten kaldırıldı. İngiltere ekonomisi zor duruma düştü. İhracatı 1945'te, 1938 ihracatının sadece %31'i kadardı.³⁷¹ İngiltere'nin ABD'ye olan bağlılığının temel sebeplerinden birisi de ekonomik durumunun kötü oluşudur.

İngiltere ve Amerika 1947 sonrasında Ortadoğu ve Kıbrıs konusundaki stratejik yaklaşımlarında çatışma noktasına geldi. ABD, İngiltere'ye 1947 Mart ayı sonuna kadar, Türkiye ve Yunanistan sorumlulukları için süre vermiş ve daha sonra bölgenin kendisi tarafından yüklenileceğini bildirmişti. Ardından Truman Doktrini yayınlanmış ve Türkiye ile Yunanistan yardımları başlatılmıştı. Ortadoğu'da İngiltere'nin yerini almaya hazırlanan ABD'nin Kıbrıs'a yaklaşımı da değişti. Truman Doktrini sonrasında Türkiye ve Yunanistan'a yardım tasarısında yer alan Kıbrıs bölümünde, ABD'nin Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini desteklediği, ENOSİS yanlısı paragraf yer alırken, gelen tepkiler üzerine bu paragraf kaldırıldı. ABD, Ortadoğu'da hakimiyetini ve gücünü kaybeden İngiltere'nin yerini almaya hazırlanıyordu.³⁷²

Türkiye ve Irak, Sovyetler Birliği tehdidi üzerine 24 Şubat 1955'te ittifak yaparak, Bağdat Paktı Antlaşması'nı imzaladı. Daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan'da Bağdat Paktı'na dahil oldu.³⁷³

³⁷⁰ 1950'de Avrupa'da madencilik %38, sanayi %58, petron ürünleri %143 artmıştı. Bu gelişme 1950-1970'te de devam etti. Avrupa'nın tüm yatırımları ise 1950 itibarıyla; %1400 artış görünüyordu. Bu dönemde Avrupa ülkeleri kendi aralarında Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (OECE)'nü de kurdu. Marshall hibesinin %21 İngiltere'ye, %5,5 Yunanistan'a, %0.7'si Türkiye'ye verildi; Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkış ve Uygulanışı ile Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt-Sayı: 51-1 (Ocak 1996), s.276-286.

³⁷¹ İngiltere zor durumda kalınca, ABD'den kredi ile borç talep etti. Önce geri çevrilen kredi talebi daha sonra kabul edildi. İngiltere 14,5 milyar dolar kredi aldı. s.263-264; Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt-Sayı: 51-1 (Ocak 1996), s.263.

³⁷² Gürel, *Ön. ver.*, s.47-48.

³⁷³ Aydın, 2020, *Ön. ver.*, s.140-145.

İngiltere Genel Kurmay Başkanlığı, Kıbrıs'ın bir üs olarak önemine dair şu görüşlerini sunmuştur. Kıbrıs jeopolitik konumu gereğince uçuş rotaları ve İmparatorluk iletişim kanallarının bağlantı noktasındadır. Bağdat Paktı'na destek verecek yedek kuvvetler için, stratejik bir üs olabileceğine dikkat çekilmiştir. Kıbrıs limanları, donanma savaş gemileri için yeterli olmasa da hava üssü olarak, Bağdat Paktı'na destek olunabilecek konumdadır. İngiltere egemenliğinin devamı halinde Kıbrıs, ihtiyaç durumunda NATO ve Ortadoğu'da İngiltere politikaları doğrultusunda da kullanılabilir. ³⁷⁴

Soğuk Savaş dönemindeki değişen uluslararası dengeler, kurulan yeni ittifaklar İngiltere'nin Kıbrıs politikası üzerinde de etkisini gösterecektir.

3.4.2.2. İngiltere Kıbrıs Politikası ve Kıbrıs'ın Stratejik Önemi

İngiltere'nin Kıbrıs politikası tarihi sürecinden, daha farklı bir boyuta taşınacağı bir sürece girecektir. İki dünya savaşı arasında başlayan Ortadoğu'daki gelişmeler, Kıbrıs politikasının değiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Tarihi süreç itibariyle, İngiltere'nin 1876-1878 krizi sırasında, Cebelitarık ve Malta dışında Akdeniz'de deniz üssü yoktu. Başbakan Disraeli'nin Kıbrıs'ı ele geçirmek istemesinin ana nedeni, Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar hatta Yakın Doğu boyunca bir İngiliz himayesi kurabilmektir. İngiltere 1878'de, Kıbrıs'ın ele geçirilmesinin ardından, dört yıl sonra 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle çok daha iyi limanlar ve deniz üslerine sahip oldu. Süveyş Kanalı ve Mısır'da kontrolü ele geçirmek, Uzak Doğu ticaretine hâkim olmak anlamına geliyordu. Tarihi süreçte Mısır'ın 1882'de işgalinden sonra, İngiltere açısından Kıbrıs'ın stratejik önemi azalmıştı. Kıbrıs politikasının temelinde, başka bir egemen devlet tarafından, Doğu Akdeniz'de bir üs olarak kullanılmasını engelleme düşüncesi hakimdi. Mısır limanları Süveyş Kanalı ve Uzak Doğu ticareti için stratejik olarak daha önemli görüldü. Askeri üs olarak nakliye güzergahlarının merkezinde bulunan İskenderiye seçilmişti. ³⁷⁵

İngiliz donanması Akdeniz'de, Yahudilerin Filistin'e göçü ve sayılarının artması karşısında meydana gelen 1929 Filistin Ayaklanması olaylarında ve Kıbrıs'ta

³⁷⁴ Eftal Irkçatal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı:1-15 (2012), s.37.

³⁷⁵ The Royal Institute of International Affairs, *Political And Strategic Interests of the United Kingdom* (London: Oxford University Press, 1939), s.104-105.

Rum işçi ayaklanması nedeniyle 1931'de yaşanan iç karışıklıklar sırasında, Malta'da bulunan kruvazörlerle duruma hızla müdahale etmeye çalıştı. Ancak Malta dışında yedek bir askeri garnizonun gerekli olduğu da ortaya çıktı. Hayfa, manda altında ve deniz üssü olarak tahkim edilemezdi. İskenderiye yabancı bir ülkede ve İngiliz-Mısır antlaşmasının 7. maddesince şartlı olarak savaş ya da uluslararası acil durumlarında kullanıma açıktı.³⁷⁶ Bu ortamda Kıbrıs'ın askeri anlamda stratejik önemi gündeme geldi. İngiliz-Mısır ilişkileri ve aralarında yapılan anlaşmalar ve sözleşmeler Kıbrıs'ı, Doğu Akdeniz'deki önemli bir hava ve deniz üssüne dönüştürecektir. Bu bağlamda özellikle 1936 ve 1954 yılları arasındaki müzakereler ve anlaşmalar, Kıbrıs'ın kaderinde yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Mısır'da I. Dünya Savaşı sonrasında milliyetçilik hareketleri başlamış ve İngiliz sömürge yönetimine karşı direniş bulunuyordu. İngiliz Hükümeti 1922 Şubat ayı başında, Lord Allenby'nin durumun ciddiyetini Londra'ya giderek paylaşmasının ardından, Mısır'ın bağımsızlık beyannamesi taslağıyla geri döndü ve kamuoyuna duyurdu. İngiltere Mısır'ı, bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımayı arzu ettiğini açıkladı. Mısır'ın bağımsızlığı 1 Mart 1922'de ilan edildi. Sultan Fuad, Kral ünvanını aldı ve Mısır'da monarşi dönemi başladı.³⁷⁷

İngiltere ve Mısır arasında, 26 Ağustos 1936 tarihinde imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşması'na göre; Mısır'da bulunan İngiliz varlığı da sona erdirilecekti. Mısır egemen ve bağımsız bir devlet olarak, Birleşmiş Milletler'e başvurabilecekti. Mısır ordusunun eğitimi ve modernleşmesi gibi pek çok alt başlık, bu antlaşma metni ve eklerinde yer aldı.³⁷⁸

Mısır'dan çekilecek olan İngiliz askeri kuvvetlerinin, taşınacağı yeni adres Kıbrıs oldu. Tüm bu gelişmeler sonucunda 1936'da İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Robert Brooke-Popham Kıbrıs'ı ziyaret etmişti. İncelemeler sonrasında deniz ve hava üssü için uygun olan yerler, yapılacak liman ve tesislerin teknik alt yapısı ve maliyeti gibi konularda görüşlerini belirterek, Kıbrıs'ın alternatif bir Ortadoğu hava kavşağı olacağını belirtti. İngiliz-İtalyan Anlaşması'nın 2. Ekine göre İngiliz hükümeti, alternatif bir Ortadoğu hava kavşağı olarak, 19° Doğu boylamının doğusunda yeni deniz veya hava üsleri sağlanmasına yönelik herhangi

³⁷⁶ Aynı, s.113.

³⁷⁷ The Royal Institute of International Affairs, Great Britain and Egypt, 1914, *Ön. ver.*, s.11-12;

³⁷⁸ Aynı, s.Ek6.

bir karardan önce İtalyan hükümetini bilgilendirmeyi kabul etmişti. Başlayan deniz ve hava üssü çalışmaları 1938'de İtalya'nın kabul etmemesi sonucu durduruldu.³⁷⁹

İngiltere alternatif üs arayışına girdi. İngiltere'nin 1918-1939 yılları arasındaki üsleri deniz, hava ve deniz-hava olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

1. Deniz üsleri: İskenderiye, Hayfa, Aden ve Bahreyn.

2. Havaalanları: Mısır ve Sudan, Kıbrıs, Filistin ve Trans Ürdün, Irak ve Körfez ile Güney Arabistan şeylikleri.

3. Deniz ve hava üssü: Mısır'ın Delta ve Kanal Bölgesi, Filistin, Aden ve Bahreyn'deki ordu garnizonları.³⁸⁰

Kıbrıs, İngiltere'nin Akdeniz'deki Cebelitarık-Malta askeri hattının son basamağıdır. Bu hat İngiltere ithalatı için de önemli bir güzergahtır. Kıbrıs'ın stratejik olarak bir deniz ve hava üssü olarak önemini arttıran nedenler, dönemin şartları itibarıyla şöyledir: Port Said açıklarındaki nakliye rotalarının odak noktasına olan yakınlığı, Hayfa'ya boru hattının açılması ve Oniki Ada'daki Leros'taki İtalyan tahkimatıyla birleştiğinde, hepsi bir araya gelerek olası bir deniz ve hava istasyonu olarak değerlendirilebilecekti. Kıbrıs Adası, Cebelitarık-Malta ileri karakol hattının devamı olarak genel stratejik değerinin yanı sıra, İngiltere'nin petrol ithalatıyla da çok yakından bağlantılıdır. Bu tür ithalatın büyük bir kısmı Süveyş Kanalı yoluyla

³⁷⁹ Mareşal Brooke gözlemleri sonucunda, şu tespitleri yaptı. Mağusa'daki mevcut liman 7 bin tona kadar gemi barındıracak kapasitede olup geliştirilmeye müsaittir. Ticari limanın 1.800 feet (1 feet=30.48 cm) uzunluğunda bir rıhtım duvarı; 24 feet derinliğinde taranmış havzası ve ortalama 600 feet genişliği vardır; resiflerle korunan lagünün taranan tek kısmı burasıdır ve çamurlaşmaz. Lagünü koruyan resif, mevcut limanın dışında kıyıya paralel olarak yaklaşık bir ve beşte iki deniz mili boyunca devam etmektedir. Bir milyon sterlinden daha az bir maliyetle resif üzerine bir dalgakıran inşa edilmesi halinde, 38-48 feet derinliğinde, ortalama 1.800 feet genişliğinde bir su alanını çevreleyecektir. Bu savaş gemilerini barındırmak için yeterli olacaktır. Ticari limanın girişine yakın bir yerde, 2.300 feet uzunluğunda ve yaklaşık 2.000 feet genişliğinde daha sığ bir alan kapatılacak; bu da destroyerleri, denizaltıları ve hafif kruvazörleri barındırmak için yeterli olacaktır. Bu tür bir inşaatın maliyetine ilişkin tahminler büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak 1 milyon ile 3 milyon £ arasında olacağı tahmini yapılmaktadır. Merkezi düzlük, havaalanları için, drenaj işlemlerinin gerçekleştirilmesi durumunda minimum miktarda tesviye ile düzenlenebilecek çok sayıda alan sağlamaktadır. Limasol'daki tuz gölü, bir uçan tekne ve deniz uçağı istasyonu için uygun bir su alanı sağlıyor ve gerekirse onu açık denize bağlayan kısa bir kanal da yapılabilir; The Royal Institute of International Affairs, Political And Strategic Interests of the United, *Ön. ver.*, s.115-116.

³⁸⁰ Smith, *Ön. ver.*, s.5-6.

İran'dan, Hayfa boru hattı aracılığıyla Irak'tan ve Çanakkale Boğazı yoluyla Rusya ve Romanya'dan ve Ege Denizi'nden yapılıyordu.³⁸¹

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nda 200 bin civarında askeriyle Mısır'ı bir deniz üssü olarak, Akdeniz savunmasında merkez olarak kullandı. İngiliz askeri varlığı, halkın tepkisine ve işgal gibi görülen askeri varlığın sona erdirilmesi taleplerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Savaşın sonunda Mısır, 1936 anlaşmasının feshedilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi taleplerini gündeme getirdi.³⁸²

Filistin ve Mısır'da milliyetçilik hareketlerinin yükselişi ve İngiliz yönetimine karşı tepkiler nedeniyle, bu bölgeden İngiliz ordu kuvvetlerini çekme teklifi, 4 Ekim 1945'te İngiliz Parlamentosuna getirildi. Teklifi getirenler hem dönemin Dışişleri Bakanı Ernest Bevin hem de Genel Kurmay Başkanı General Alanbrooke'tu. Ancak Ortadoğu İngiltere için vazgeçilmez bir konuma sahipti. İngiltere'nin Uzak Doğu (Hindistan ve Avustralya dahil)'dan Doğu'ya uzanan ticari hattın kesişim noktası; İngiltere için hayati öneme sahip petrol yatakları Irak ve İran'da bulunuyordu. Hayfa limanı, Kuzey Irak petrol hattı ve Abadan liman tesisleri önemli aktarım hatları idi. Basra Körfez Bölgesi tümüyle petrol ticareti için vazgeçilmezdi.³⁸³

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, yeni seçilen İşçi Partisi hükümeti, 1956'da sona ermesi planlanan, 1936 yılında yapılmış olan İngiltere-Mısır anlaşmasını yenilemeye hazırlandı. İngiltere ve Mısır müzakereleri 1946 yılında başladı. İngiltere Süveyş Kanalı üssünü, savaş sırasında 100.000'den fazla kişiden oluşan kuvvetleri barındıracak şekilde genişletmiş ve yaklaşık 500 milyon £'e mal olmuştu. Tüm bu yatırımların ardından İngiltere'nin, Ortadoğu'daki askeri varlığı için stratejik açıdan çok önemli konumda idi. Bu nedenle İngiltere, anlaşma konusunda isteksizdi.³⁸⁴

Mısır ile İngiltere'de 1946 yılı müzakerelerinin anlaşma ile sonuçlanmaması nedeniyle, yeni üs arayışı başladı. Mayıs ayının başında, İngiliz Genelkurmay'ı Mısır'dan tahliye teklifini kabul etti. Alternatif Ortadoğu üsleri mevcuttu. Alternatif üslerle, sadece kışla ve iniş alanlarının yanı sıra, genel karargâh ekipman ve onarım

³⁸¹ The Royal Institute of International Affairs, Political And Strategic Interests of the United Kingdom, *Ön. ver.*, s.114.

³⁸² Armaoğlu, 2023a, *Ön. ver.*, s.282.

³⁸³ Irkıcıtal, *Ön. ver.*, s.32-33.

³⁸⁴ Robert L. Tignor, "Decolonization and Business: The Case of Egypt", *The Journal of Modern History*, Cilt-Sayı: 59-3 (1987), s.483-485; Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 1984), s.248.

tesislerinin de sağlanması gerekli idi. Bu tesisler arasında iyi bir liman, bol su kaynakları ve yerel işçi toplulukları da bulunmalı idi. Öngörülen iki alternatif vardı. İlk alternatif olarak Filistin; limanı, boru hattı ve Hayfa'daki rafinerisi nedeniyle gündeme getirildi. Diğer ise ağır ekipmanlar için daha uygun olabilecek, Afrika'da Kenya'da bulunan McKinnon Road adlı demiryolu durağıydı. Genel karargâhın yeri belirsizdi. Kraliyet Hava Kuvvetleri Kıbrıs'ı da göz önünde bulunduruyordu, ancak anakara tercih ediliyordu. Libya da bir seçenektir ama Filistin gibi doğal ve endüstriyel kaynakları yoktu. Bu nedenle Mısır'dan Filistin ve Kenya'ya ordu malzemeleri taşınmaya başladı. Bu durum Filistin'de zaten sınırsız Yahudi göçüne izin verilmesi nedeniyle, Arap isyanı başlattı. 22 Temmuz 1946'da Yahudi karşıtları, İngiliz askeri karargahını havaya uçurdu. İngiliz ordusuna karşı direniş başlamıştı. Filistin ve Kenya'ya ordu asker ve malzeme sevkiyatı, Eylül 1947'de Koloni Sekreteri'nin, İngiltere'nin Filistin'den çekildiği açıklamasına kadar devam etti.³⁸⁵

Arap milliyetçiliğinin yükseldiği dönemde, Filistin'de 1948'de İngiltere'nin yönetiminden çıktıktan sonra, İngiliz egemenliğinde kalan tek toprak Kıbrıs'tı. Kıbrıs artık Ortadoğu'da varlığı tehlike altına girmiş bulunan Süveyş üssüyle eşdeğer konuma gelmişti.³⁸⁶

İngiltere Süveyş Kanalı, Ortadoğu çıkarları ve Sovyetler Birliği tehdidi nedeniyle, Mısır'daki konumunu sürdürmek için çözüm arıyordu. İngiliz kontrolü altında bir Ortadoğu savunma düzeni oluşturma düşüncesini bir proje olarak öne sürdü. Başlangıçta İngiltere ile Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın katılacağı bu düzen içinde, Süveyş'teki İngiliz birlikleri konumunu koruyacak, komuta ise bir İngiliz komutanında olacaktı. Ancak bu proje, uzun müzakerelere rağmen gerçekleşmedi.³⁸⁷

Mısır'da bulunan İngiliz üsleri, 1954 yılına kadar varlığını sürdürdü. İngiltere ve Mısır arasında Süveyş Kanalı Üssü'ne ilişkin anlaşma yapmak üzere, 19 Ekim 1954'te yapılan görüşmeler sonucunda mutabakata varıldı. Öncelikle daha önce yapılan 26 Ağustos 1936 tarihli İttifak Antlaşması ve ilgili sözleşmeler feshedildi. Yeni Antlaşma ile Mısır'da bulunan İngiliz Kuvvetleri yirmi ay içinde tamamen bu ülkeden çekilecekti. İki ülke arasındaki anlaşma 6 Aralık 1954'te onaylandı. Bu anlaşmanın maddeleri, ekleri ve eklerin eklerine göre İngiliz Kuvvetleri kademeli

³⁸⁵ Monroe, *Ön. ver.*, s.157-158.

³⁸⁶ Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.46.

³⁸⁷ *Aynı.* s.492-493; Kemiksiz, *Ön. ver.*, s.178-179.

olarak çekilerek, yerini Mısır kuvvetlerine bırakacaklardı. Böylece Süveyş Kanal güvenliği sağlanmış olacaktı.³⁸⁸ İngiliz askeri kuvvetlerinin, 27 Temmuz 1954 tarihli sözleşmenin imza tarihinden itibaren, 5 aşamada çekilme takvimi ve İngiliz askeri varlığının yüzdelik oranları belirlendi. Bu takvim aşağıda Tablo 25'te verilmektedir.

Tablo 3.27. İngiliz Ordu Kuvvetleri'nin Mısır'dan Çekilme Takvimi³⁸⁹

Sözleşmenin imza tarihini takip eden aylar	İngiliz Ordu Yüzdesi
4. ay	%22
8. ay	%35
12.ay	%54
16.ay	%75
20.ay	%100

İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri Karargâhı, 1 Aralık 1954'te Kıbrıs'ta konuşlanmaya başladı. Mısır'daki İngiliz Ortadoğu Kara Kuvvetleri ve Ortadoğu Hava Kuvvetleri'nin ilk unsurları Süveyş Kanalı Bölgesi'nden Kıbrıs'a taşındı. İki karargâh Limasol'un 24 kilometre batısında ve güney kıyısındaki Episkopi'de bulunacak ve tek Ortak Karargâh halinde birleştirilecekti. Episkopi kantonunun bir kısmı, Kasım 1955 itibarıyla işgale hazır ve Müşterek Ordu ve Kraliyet Hava Kuvvetleri (Royal Air Force/RAF)'nin tamamının görevlendirilmesi kararı alındı. Karargâh Ocak 1957'de kurulacaktı. Ada'da çeşitli tamamlanma aşamalarında olan başka askeri projeler de vardı. Bunlar arasında Larnaka'nın 7 mil doğusundaki Dikelya'da yaklaşık 5.000 askerin barınacağı geniş bir karargâhın inşası ve Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından Limasol yakınlarındaki Akrotiri'de büyük bir havaalanının inşası da yer aldı. Burası Ortadoğu'nun en büyük hava alanlarından biri olacaktı. Askeri projelerin toplam harcamasının, 40 ila 50 milyon £ civarında olacağı tahmini yapıldı. Mart 1952'den Mart 1956'ya kadar, bu askeri hizmetlere toplam 12.371.935 £ harcama yapılması öngörüldü.

Sömürge Ofisi'nin 1955 tarihli Kıbrıs Raporu'nda yer alan bilgilere göre, askeri planlar için, yıl itibarıyla ana harcama kalemlerinden; Dikelya'ya 3.000.000 £ ve Episkopi'ye 1.500.000 £ harcama yapıldı. Ortalama yıllık harcama 3.092.984 £'dir. Sonraki dört yıl için (1952-1956) askeri projelere yapılan ve yapılması planlanan harcamalar şöyledir:

³⁸⁸ Great Britain Foreign and Commonwealth Office, *British and Foreign State Papers*, Volume:L (London: HMSO, 1955), s.75-83.

³⁸⁹ Aynı. s.78.

<u>1952-53</u>	<u>1953-54</u>	<u>1954-55</u>	<u>1955-56</u>
554.280 £	1.742.769 £	3.509.812 £	6.565.074
£			

İngiliz askeri üslerinin konuşlandırılmasından sonra, Kıbrıs ekonomisi de bu durumdan etkilendi. İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin varlığının bir sonucu olarak, Kıbrıs'a tahakkuk eden yıllık gelirin, 1955 yılı itibariyle yaklaşık 12 milyon £ olduğu raporda belirtilen hususlardandır.³⁹⁰

İngiliz askeri üslerinin taşınması ve kalıcı üslerin yapımı aşamasında önemli bir gelişme de Kıbrıs Valisi'nin 1955'te değişimidir. İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı vazifesini 1952'den beri yürüten Mareşal Sir John Harding, Kıbrıs Valisi ve Başkomutan olarak atanarak, 25 Eylül 1955'te göreve başladı.³⁹¹ Söz konusu atama da İngiltere'nin Kıbrıs askeri üslerine verdiği önemi göstermektedir.

Bu dönemde Kıbrıs'ın stratejik önemi, İngiltere Başbakanı Eden'in ifadesiyle şöyle idi: İngiltere ve Avrupa endüstrisi için Ortadoğu petroleri hayati öneme sahiptir. Petrol kaynakları bu nedenle korunmak ve savunulmak zorundadır. Kıbrıs bu savunmanın bir parçasıdır. Bu nedenle İngiltere'nin Akdeniz ve Ortadoğu çıkarları, Kıbrıs'ın önemini stratejik açıdan arttırmaktadır.³⁹²

Kıbrıs'ın askeri olarak önemini ortaya çıkaran bir gelişme de 1956'da meydana gelen Süveyş Krizi oldu. Mısır silahlanma konusunda destek alamadığı ve silah ambargosu uygulayan başta İngiltere ve ABD'den, diğer projeleri (ASVAN Projesi) konusunda da kredi arayışına girdiği süreçte aradığı desteği bulamadı.³⁹³ Bu duruma tepki olarak, Süveyş Kanalı'nı devletleştirdiğini 1956'da ilan etti.³⁹⁴ Süveyş Kanalı İngiltere ve Fransa kontrolündeki bir şirket tarafından yönetiliyordu. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır'ın Süveyş Kanalı'na el koyarak devletleştirmesinin ardından, bölge ve dünya ticaretinde dengeler değişti.

³⁹⁰ Great Britain Colonial Office, *Cyprus Report 1955* (London: H.M.S.O, 1956), s.8-9.

³⁹¹ *Aynı.* s.4-5.

³⁹² Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt-Sayı: 8-1(2011), s.1513-1516; Hakan Dumlu, "Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Jeopolitik ve Jestratejik Açından Önemi", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Cilt-Sayı:3-1 (Ocak 2022), s.134.

³⁹³ Ellen Gray, "Blind Loyalty? The Menzies Mission to Cairo During the 1956 Suez Canal Crisis", *Diplomacy & Statecraft*, Cilt-Sayı:32-4 (2021), s.86.

³⁹⁴ Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı:6-4 (2017), s.690.

İngiltere ve Fransa Mısır'ın bu kararı sonrasında, Süveyş Kanalı'nı geri almak için planlama yaptı. Bu süreçte İsrail de işgal planına dahil oldu. İlk saldırı 29 Ekim 1956'da başladı. Ancak Süveyş Kanal Harekâtı ve işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Kanal Harekâtı'nın başarısızlığı sonrasında dönemin İngiltere Başbakanı Eden, Kıbrıs'ın askeri olarak önemini vurgulayan demeçte bulundu. Eden'e göre; Kıbrıs'ı kullanabilme imkânı varken, Süveyş'e müdahale için askeri destek 1.000 mil uzaklıktaki Malta'dan alındı. Ancak İngiltere bu dönemde, Kıbrıs'a taşıdıkları ordu kuvvetlerini ve üslerini henüz bu seviyede askeri operasyon yapacak seviyeye getirmemişti.³⁹⁵

Süveyş Kanal Harekâtı sonrasında, Mısır kendi topraklarında bulunan başta İngiltere ve Fransa olmak üzere yabancı şirketleri ve varlıklarını da devletleştirdi. İngilizlerin Mısır'da önemli yatırımları vardı. Yabancı Tazminat Komisyonu'na göre, 1956'daki İngiliz-Fransız-İsrail işgalinin ardından kamulaştırılan İngiliz firmalarının ve mülklerinin toplamı 6.5 milyon £, diğerlerinin el konulan mülkleri 130 milyon £ di. Toplamda 120 İngiliz firması Mısır tarafından ulusallaştırıldı ve 380'ine el konuldu. Kanalların Avrupa için önemi, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana olağanüstü derecede arttı. Süveyş Kanalı'ndan 1945'te toplam tonajın üçte birinden sorumlu olan İngiliz gemiciliği, 1955'e kadar 25.064.966 ton yük taşıyordu.³⁹⁶ İngiltere'nin yaptığı dış ticaretin, %25'i Süveyş Kanalı'ndan geçerek hedeflerine ulaşmakta idi.³⁹⁷

Süveyş Kanalı'nı kaybeden İngiltere için, özellikle Akdeniz ve Ortadoğu'daki petrol nakliyatlarının güvenliğini sağlamak üzere elinde kalan tek stratejik yer Kıbrıs'tı. Nitekim 1958'de, Kral Hüseyin'i desteklemek üzere Ürdün'e gönderilen askeri birlikler, Kıbrıs üzerinden Amman'a gönderilmişti. Dolayısıyla Kıbrıs jeopolitik konumu nedeniyle, özellikle Doğu Akdeniz ve Ortadoğu gelişmelerinde ana üs olarak kullanılmaya devam ediyordu.³⁹⁸

Kıbrıs Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarıyla çevrelenen Akdeniz'in kilit noktasında idi. 20. yüzyılın ortalarına doğru, petrol ticaretinin de önemli hatlarına olan yakınlığı stratejik önemini daha da arttırmıştır. Basra Körfezi'ne ve Süveyş

³⁹⁵ Tamçelik, 2011, *Ön. ver.*, s.1516.

³⁹⁶ Tignor, *Ön. ver.*, s.479-505.

³⁹⁷ Kılıçoğlu, *Ön. ver.*, s.736-737.

³⁹⁸ Dumlu, *Ön. ver.*, s.140.

Kanalı'na olan yakınlığı nedeniyle, önemli bir üs olarak jeopolitik değerini sürdürecektir.³⁹⁹

İngiltere'nin stratejik gereksinimleri nedeniyle, 1957'nin ortalarında Kıbrıs politikası değişti. Kıbrıs Adası'nda bulunan iki ya da üç üssün ve tesislerin kullanım hakkının, kalıcı olarak kendisinde kalmasını yeterli görüyordu.⁴⁰⁰ Mısır'da İskenderiye'de bulunan İngiliz üssünün taşınma süreci tamamlanmıştı.

Uluslararası gelişmeler İngiltere'nin özellikle askeri anlamda Kıbrıs politikalarını etkilemektedir. Diğer taraftan Kıbrıs içinde yaşanan iç karışıklıklar ve siyasi sorunlarla ortaya çıkan Kıbrıs sorunu karşısında, İngiltere zor bir diplomatik sürece girecektir.

Kıbrıs'ın sorunlarının çözümü için, Londra Antlaşması'na giden süreçte kabul ettirdiği şartlar, askeri üslerin kalıcı hale gelmesini garanti altına alıyordu. Birleşik Krallık Hükümeti'nin Bildirgesi 17 Şubat 1959'da ilan edilmişti. İngiltere'nin anlaşma için şartları A ve B olarak iki bölüme ayrıldı. İki ana başlıkta yer alan şartlar ve ek şartları şöyledir:

A-) B. bölümündeki şartların kabulü gereklidir ve Yunanistan ve Türkiye Başbakanları tarafından onaylanan belgeler, Kıbrıs sorununun nihai çözümü için mutabakata varılan temel olarak kabul edilecektir.

B. İki alan tam İngiliz egemenliği altında tutulacaktır.

(a) Akrotiri (Ağratur/Ağrotur)-Episkopi (Piskobu-Yalova) - Paramali (Parabal-Çayönü)

(b) Dikelya-Bergama -Ayios Nikolaos (Aya Nikola)- Xylophagou (Ksilofagu)

İngiltere bu şartla ve ek şartların kabulü ve garanti edilmesi halinde, Kıbrıs Adası'nın egemenliğini devretmeye hazırды. Askeri üslerle ilgili talep edilen ek

³⁹⁹ Ulvi Keser, "Kıbrıs'ın Stratejik Önemi Bağlamında Adada Askeri Faaliyetler ve İlgili Tarafların Askeri Gücü", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt-Sayı:2-3 (Eylül 2006), s.114-122.

⁴⁰⁰ Irkıcıtal, *Ön. ver.*, s.39.

şartlarda ayrıca belirtilmiştir. Bu Antlaşma ile İngiltere, Kıbrıs'ta inşa ettiği deniz ve hava üslerindeki varlığını garanti altına almıştır.⁴⁰¹

3.4.2.3. Kıbrıs'ta Siyasi Gelişmeler ve İç Karışıklıklar

Kıbrıs'ta 1955-1959 yılları arasında ada içindeki iç karışıklıkların temeli, Kıbrıslı Rumların Megali İdea ve Enosis fikirlerine dayanmaktadır. Anavatan olarak gördükleri Yunanistan ile birleşme fikrinin tarihi gelişimi 1820'lere kadar gitmektedir. Kıbrıs'ta Enosis fikrinin ortaya çıkışı, Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Kıbrıs'ta Enosis yanlısı ilk isyan girişim ve hareketleri, 1820'de Mora isyanı ve 1821'de Yunan isyanına destek vermek üzere başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından bu isyan hazırlıkları ve hareketleri şiddetli bir şekilde bastırılmıştır.⁴⁰²

Kıbrıs idaresinin İngiltere'ye devri, 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu olarak bilinen anlaşma sonrasında, Kıbrıs Adası'na Yüksek Komiser olarak atanan Sir Garnet Wolseley 22 Temmuz 1878'de, Larnaka'ya gelmiştir. Wolseley'i karşılayanlar arasında Larnaka Piskoposu da bulunmaktadır. Rum toplumu bu yönetim değişikliğini coşku ile karşılamıştır.⁴⁰³ Ada yönetiminin İngiltere'ye geçişi ile Rum toplumunun Yunanistan'la birleşme arzusu da gündeme gelmiştir. Larnaka Piskoposu'nun Rum halkına hitaben yaptığı konuşmada, İyon adalarında olduğu gibi, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşebileceği ve bu konuda İngiliz

⁴⁰¹ Ek şartlarla istenilen diğer haklar da şöyledir: İngiliz egemenliği altında tutulacak alanlar: (a) askeri ve diğer tesislerin bulunduğu mevcut sahaları koruma, savunma ve tam kontrol altında tutmak; (b) Personelin askeri alanlara gidiş ve dönüş için yol, liman ve diğer tesisleri serbestçe kullanmak; (c) Mağusa'daki belirli liman tesislerinden yararlanmaya devam etmek; (d) kamu hizmetlerinden (su, telefon, telgraf, elektrik enerjisi vb.) yararlanmak; (e) zaman zaman belirlenecek belirli bölgeleri birlik eğitimi için kullanmak; (f) İngiliz askeri uçaklarının barışta, savaşta ve tatbikat dahil, Lefkoşa'daki hava sahasını, hava sahası üzerinde veya onunla bağlantılı gerekli bina ve tesislerle birlikte kullanmak, hava trafiğinin gerekli operasyonel kontrolünü yapmak; (g) Kıbrıs Cumhuriyeti toprakları üzerinde kısıtlama olmaksızın uçmak; (h) Kıbrıs Cumhuriyeti topraklarında işlenen bazı suçlara ilişkin olarak, Kuzey Atlantik Antlaşması Taraflarının Kuvvetlerinin Statüsüne İlişkin Anlaşmanın VII. Maddesinde belirtilenlerle karşılaştırılabilir ölçüde İngiliz kuvvetleri üzerinde yargı yetkisini kullanmak; (i) Kıbrıs'ın diğer bölgelerinden gelen işçileri alanlarda ve şantiyelerde serbestçe istihdam etmek; (j) Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti ile istişarede bulunduktan sonra, Birleşik Krallık'ın zaman zaman üs alanlarının etkin kullanımı için teknik açıdan gerekli görebileceği ilave küçük alanların ve ilave hakların kullanımını elde etmek; Great Britain. Colonial Office, *Cyprus Report for The Year 1959*, (London: HMSO), s.107-108; Çalışmanın devamında Cyprus Report for 1959, kısaltması kullanılacaktır. İngiliz Üsleri haritaları için, Bakınız, Ek 13-21; HCPP [Cmnd. 1093]. *Cyprus: Presented to Parliament by the Secretary of State for The Colonies, the Secretary of State for Foreign Affairs and the Minister of Defence by Command of Her Majesty July 1960* (London, HMSO, 1960), sayfa numarası yok.

⁴⁰² Hamiyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821- 1829)". *Osmanlı*, Cilt: II Ankara: YTY, 1999), s.88-92; Dinç, *Ön. ver.*, s.82-98.

⁴⁰³ Çelik, *Ön. ver.*, s.201; Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler* (İstanbul:CYREP Yayınları,1996), s.29-33.

yönetiminin kolaylık sağlayacağına güvendiklerini ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Yüksek Komiser Wolseley, 23 Temmuz 1878 tarihinde, halka duyurulmak üzere bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride; İngiltere'nin Kıbrıs idaresini teslim aldığını, adanın refahının artırılması için çalışılacağını ve hiçbir topluma ayrıcalık yapılmayarak eşit davranılacağını belirterek halka duyurmuştur.⁴⁰⁵ Wolseley'in bildirisi, Rumların Yunanistan'la birleşme arzusuna verilen bir cevap niteliğindedir.

İngiltere ve adanın İngiliz yönetimi, Kıbrıs'ın idaresini devir alması ile Enosis talepleri gündeme getirilmiştir. Yunan milliyetçiliğinin etkisiyle, Yunanistan'la birleşme arzusunu temsil eden Enosis fikri, adaya ilk İngiliz yöneticisinin ayak basması ile başlamıştır.⁴⁰⁶

Kıbrıslı Rumların, Yunanistan'la birleşme (Enosis) isteğini 1893 yılında, Yüksek Komiserliğe resmi olarak ileterek, konunun Yasama Meclisi'ne taşınmasını talep etmişlerdir. Ancak Sömürge Ofisi ve Kıbrıs Yüksek Komiseri bu talebin kabul edilemeyeceğini açıkça ifade etmiştir.⁴⁰⁷

Kıbrıs Rumları, Enosis girişimleri 19. yüzyıl sonlarında bazı siyasi örgütlenmelerle devam etmektedir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Vatansever Kıbrıs Cemiyeti ve Kıbrıslı Yurtseverler Derneği gibi siyasi örgütlenmelerle, Enosis umutlarını taşımaya devam etmektedirler. Diğer yandan da Kavanin Meclisi üyeleri, Rum okullarında öğretmenler tarafından propaganda yapılmaktadır.⁴⁰⁸

Kıbrıs Türk toplumu da Enosis yanlısı Rum örgütlenmeleri karşısında, 1890'da siyasi bir örgütlenme girişimi olarak, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye örgütünü kurmuştur.⁴⁰⁹ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ise, Kıbrıs Türk toplumu ilk siyasi örgütü olan Türk Teavün Cemiyeti (TTC) ve 1908 yılında Terakki Kulübü adlı yeni bir siyasi örgüt kurulmuştur.⁴¹⁰ Böylece İngiliz idaresinde Kıbrıs Rum ve Türk toplumu, ilk siyasi örgütlenmeleri ve faaliyetleri başlamıştır.

⁴⁰⁴ Çelik, *Ön. ver.*, s.201; Gazioğlu, 1996, s.29-33.

⁴⁰⁵ Balyemez, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), s.11; Çelik, *Ön. ver.*, s.201, Gazioğlu, 1996, *Ön. ver.*, s.30.

⁴⁰⁶ Gürel, *Ön. ver.*, s.160-161.

⁴⁰⁷ Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 12-24 (Haziran 2012), s.16.

⁴⁰⁸ Balyemez, 2021, s.13-14.

⁴⁰⁹ Gazioğlu, 1996, s.455.

⁴¹⁰ Balyemez, 2021, *Ön. ver.*, s.16.

Girit'in 1898 yılında Osmanlı topraklarından ayrılışı, Kıbrıs'ta Enosis yanlılarının umutlarını yine arttırmıştı. Temmuz 1903'te, Yasama (Kavanin) Meclisi'nde Türklerin bulunmağı bir toplantıda Rumlar, Enosis lehinde karar çıkarmışlardır. Türkler ise bu kararın hemen ardından, İngiliz idaresi sona erdiği takdirde, Kıbrıs yeniden Osmanlı toprağı olacaktır kararı çıkarmışlardır. Bu kararı ise Rumlar, protesto ederek Limasol'da terör estirmişlerdir.⁴¹¹

İngiliz Sömürge Sekreteri olarak Churchill'in, Kıbrıs'a 5 Ekim 1907'de gelişi ile Rumların Enosis talepleri tekrar gündemdedir. Kıbrıs'ın Osmanlı toprağı olduğu ve İngiltere'nin böyle bir talebi kabul edemeyeceğini belirtmiş olsa da Rumların umudu yeniden canlanmıştır.⁴¹²

Osmanlı Devleti, 1912 yılında Trablusgarb Savaşı ve 1912-1913'te Balkan Savaşları yenilgileri, Kıbrıs Rumlarını yeniden harekete geçirdi. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı taleplerinden vazgeçmiyorlardı. Yüksek Komiserlik tarafından bu talepleri kabul görmedi. Bunun üzerine 5 Şubat 1912'de, Meclis üyeliğinden tüm Rum üyeleri istifa etti. Ardından protesto, miting ve çatışmaları başlattılar. Türk toplumuna karşı saldırılar başlatıldı. Olaylar İngiliz idaresinin sıkıyönetim ilan etmesine sebep oldu.⁴¹³

Kıbrıslı Rumlar, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ve adanın İngiltere tarafından ilhak edilmesi sonrasında, Yunanistan'a bağlanma talepleri ısrarlı hale gelmiştir. Kıbrıs artık Osmanlı toprağı değildir. İngiltere tarafından Kıbrıs'ın Yunanistan'a teklifi şartlı olarak gündeme gelmiştir. İngiltere 1. Dünya Savaşı'na kendi safında yer alması ve Bulgaristan'ı işgali şartıyla, Yunanistan'a Kıbrıs'ı vermeyi teklif etti. Bu teklife, Yunanistan'ın tarafsız kalma kararı ile 22 Ekim 1915'te olumsuz yanıt verildi.⁴¹⁴ Kıbrıs Rumların beklentileri de gerçekleşmedi.

Kıbrıs'ta 1930 ve 1931 yıllarında Rumlar tarafından, Enosis ve anayasal değişiklik istekleri sürdürülmektedir.⁴¹⁵ Tüm dünyada etkisini sürdüren 1929 Büyük Buhranı, Kıbrıs'ı da etkilemiştir. İngiliz yönetimi zor ekonomik şartlar nedeni ile yeni gümrük vergisi koyma yönünde politika izledi. Yasama Konseyi temsilcilerinin

⁴¹¹ Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.47-48.

⁴¹² Gazioglu, 1996, *Ön. ver.*, s.99-100; Yellice, *Ön. ver.*, s.17.

⁴¹³ Gazioglu, 1996, *Ön. ver.*, s.109-122.

⁴¹⁴ Gazioglu, 1996, *Ön. ver.*, s.109-115; Hill, *Ön. ver.*, s.443; Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.72-76.

⁴¹⁵ Hill, *Ön. ver.*, s.464-465; Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.128-129.

itirazına rağmen, Gümrük Vergisi 11 Ağustos 1931'de yürürlüğe girdi. Bu vergi uygulamasına Kıbrıs Rumlarının tepkisi, 18-21 Ekim 1931 tarihleri arasında, Yasama Meclisi'nden istifa etmek oldu.⁴¹⁶ İngiliz yönetimine karşı protestolar, 21 Ekim 1931'de başlatıldı. Lefkoşa'da Yasama Konseyi'nin Rum üyelerini istifa etmişti. Halkı toplamak için kilise çanları çalıyor, haberciler gönderiliyordu. Kısa sürede protestocuların sayısı 3 bine ulaştı. Yunan bayrağı açan göstericiler, Hükümet Konağı'na yürüdü. Protestolar diğer bölgelere de yayılarak, bir isyana dönüştü.⁴¹⁷ 22 Ekim 1931'de Larnaka, Limasol, Mağusa'da; 24 Ekim'de Baf, Lefkoşa, Larnaka'da isyan ve olaylar devam etti. İsyen hareketi, Kasım 1931'de kontrol altına alınabildi.⁴¹⁸ Rum ayaklanması sonrasında, anayasa askıya alındı ve Yasama Meclisi'nin faaliyetlerine son verildi. Kıbrıs'ta yasama yetkisi Vali'ye verildi.⁴¹⁹ İngiliz yönetimi, Rum ayaklanması sırasında çok sayıda tutuklama yaptı. İkibin kişi hapis cezası aldı. Ayaklanma önderleri, Kıbrıs dışına sürgün edildi. Rum isyanı, İngiliz yönetimi tarafından sert bir otorite ile bastırıldı.⁴²⁰

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı sırasında 1941 yılında siyasi anlamda yeni bir döneme girildi. Sendikacılar, çeşitli örgüt ve kuruluş temsilcileri, Kıbrıs'ın ileri gelen iş adamlarından oluşan Temsilciler Meclisi, 5 Ekim 1941'de toplanmasının ardından AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi)'nin kuruluşu ile Kıbrıs siyasetinde yeni bir dönem başlamış oldu. 1943 yılı belediye seçimlerinde AKEL başarı gösterdi. Siyasi, bireysel özgürlükler, acil ekonomik gereksinimler, İngiliz idaresinin emirlerinin iptali vb. konular parti programında ve propagandalarında yer almaya başladı.⁴²¹ AKEL 1944'ten itibaren, Kilise desteği ile başladığı Rum milli cephesi faaliyetleri sonucunda, siyasi olarak Kıbrıs'ta güçlenmeye başladı. Savaş sonrasında 1946 yılına gelindiğinde, Kıbrıs'ta en güçlü siyasi örgüt olarak görülüyordu. Bu durum İngiliz yönetimi tarafından endişe ile takip ediliyordu. 1931 yılında Ada içindeki

⁴¹⁶ İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyani ve Yankıları", *Belleten, Cilt-Sayı: 62-233*(1998), s.207-232; Öztoprak, *Ön. ver.*, s.213-215; Hill, *Ön. ver.*, s.467.

⁴¹⁷ HCPP [Cmd. 4045], *Disturbances in Cyprus in October, 1931* (London: HMSO, 1932), s.9-11.

⁴¹⁸ Turgay Bülent Göktürk, "Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyani-Öncesi ve Sonrası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:7-16 (Haziran 2008), s.344-347.

⁴¹⁹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.98; Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.141.

⁴²⁰ Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.141-142.

⁴²¹ Hill, *Ön. ver.*, s.370-372.

karışıklıklar sonrasında, İngiliz Hükümeti, baskıcı bir yönetim politikası izlemiştir. Enosis'e karşı politikası değişmemiştir.⁴²²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Kıbrıs'ı etkileyen siyasi gelişmelerden birisi de Menteşe Adaları (On İki Ada) ve Meis Adası'nın, bitişik adacıklarıyla birlikte, askerden arındırılmış olma şartı ile 1947 Paris Antlaşması'nda Yunanistan'a bırakılmış olmasıdır.⁴²³ Paris Antlaşması'na göre; İtalya Oniki Ada'yı Yunanistan'a bırakacaktır.⁴²⁴ Lozan Antlaşması 15. Maddesine göre, Oniki Ada İtalya'ya verilmiştir.⁴²⁵ İtalya bu haklarından vazgeçmiştir.

Kıbrıs Rum toplumu, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi sonrasında, 1946 yılında Yunanistan ile birleşme yönündeki taleplerini yeniden canlandırdı. Taleplerini İngiltere Dışişleri Bakanı'na iletmek üzere Londra'ya heyet gönderdi. Heyetin talebi karşısında, Kıbrıs'ta herhangi bir statü değişikliği düşünülmeyeceği ifade edildi. Kıbrıs'ın mevcut statüsüyle, anayasal gelişim için iş birliği yapılabileceği görüşü paylaşıldı. Kıbrıs'ta 1931 yılı iç karışıklıklarındaki rolleri nedeniyle, adadan sınır dışı edilen kişilerin geri dönmesine izin verildi. Ekonomik ilerlemenin yanı sıra, siyasi ilerlemenin de önünü açmak için, İngiltere'nin izlediği politika bu yönde oldu.⁴²⁶

Kıbrıs'a Vali olarak atanan Lord P.C. Winster 27 Mart 1947'de göreve başladı. Ekim 1946'da Sömürgelerden Sorumlu Dışişleri Bakanı'nın aldığı karar üzerine, Kıbrıslı temsilcilerin doğrudan ada işlerin yürütülmesiyle ilgili merkezi bir yasama organının yeniden kurulması da dahil olmak üzere, anayasal reform önerilerini çerçevelemekle görevlendirilen bir Danışma Meclisi Kasım 1947'de toplandı.⁴²⁷ Ağustos 1948'de, Danışma Meclisi feshedildi. Kıbrıs Valisi Lord Winster'ın deyimi ile: "*Kıbrıs halkının çıkarları için muhtemelen tavsiye*

⁴²² Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.53-58.

⁴²³ Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt-Sayı:53-Lozan Antlaşması Özel Sayısı (2013), s.125.

⁴²⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000), s.664.

⁴²⁵ *Düstur* 3. Tertip, Cilt:5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinvevvel 1340, s.27; HCPP [Cmd.1814]. *Turkey No.1 (1923). Lausanne Conference On Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, (London: HMSO, 1923), s.692.

⁴²⁶ Great Britain. Colonial Office. *Annual Reports on Cyprus For The Year 1946* (London: HMSO, 1948), s.7; Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Cyprus Report for 1946 kısaltması kullanılacaktır.

⁴²⁷ Great Britain. Colonial Office. *Annual Reports on Cyprus For The Year 1947* (London: HMSO, 1948), s.3; Çalışmanın sonraki dipnotlarında, yıllık Kıbrıs raporlarının ilk verildiği dipnotta tam adı, daha sonra Cyprus Report for ve ait oldukları yıllar eklenerek kısaltması kullanılacaktır.

edebileceğimden çok daha büyük bir yetki devri talebi üzerine...", anayasa reform çalışmalarından sonuç alınamadı. Ancak Lord Winster, anayasa teklifinin geri çekilmediğini de belirtti. Lord Winster, "Anayasal meselenin", "Enosis" veya kendi kaderini tayin (self determination) talepleriyle bir dereceye kadar karartıldığını ifade ederek, Kıbrıs'ın egemenliğinde herhangi bir değişiklik amaçlanmadığını vurguladı.⁴²⁸ Siyasi başarısızlık sonrasında, Vali Lord Winster 3 Mart 1949'da istifa etti.⁴²⁹

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde, sömürgelerin tasfiye sürecinde, bu ülkelerde yaşayan halklara self determinasyon yani kendi kaderini tayin hakkı tanınmaktadır. Kıbrıslı Rumlar bu nedenle Birleşmiş Milletler nezdinde, kendi kaderini tayin hakkını kullanabilmek ve Enosis için gerekli hukuki zemini sağlamak adına faaliyete başlamışlardır.⁴³⁰ Kitium Piskoposu tarafından örgütlenen ve 15 Ocak 1950'de kilisede, sadece Rumların katıldığı bir halk oylaması yapılmıştır.⁴³¹ Rumların katıldığı halk oylamasına (plebisit) katılan ve oy kullanan kişi sayısı 224.747'dir. 215.108 kişi Enosis yanlısı oy kullanmıştır. Türklerin katılmadığı bu oylama sonucu, İngiltere ve ada yönetimi tarafından demokratik bulunmamış ve yasadışı ilan edilmiştir.⁴³² İngiltere'nin "plebisit"e yönelik tutumu, Valinin Başpiskopos'a yazdığı bir mektupta açıkça belirtilmiştir. Adanın egemenliğinde herhangi bir değişiklik söz konusu olmadığından, Kıbrıs halkına bir tercih yapmaları için sorulan meselenin aslında mevcut olmadığı iletilmiştir. Dolayısıyla, İngiliz yönetiminin tek kaygısı düzenin sağlanmasıydı. Kıbrıs Türk toplumu ise, egemenlikte bir değişiklik istemediklerini açıkça belirtmişlerdir.⁴³³

Kıbrıs'ta 10 Kasım 1946'da yapılan nüfus sayımına göre, Kıbrıs'ın yerleşik sivil nüfusunun geçici toplamı 449.490 kişiydi. Bu, mil kare başına 125,9 kişilik bir yoğunluğu temsil ediyordu. Bu nüfusun 222.726'sı erkek, 226.764'ü kadındı.

⁴²⁸ Great Britain. Colonial Office. *Annual Reports on Cyprus For The Year 1948* (London: HMSO, 1949), s.3-4.

⁴²⁹ Great Britain. Colonial Office. *Annual Reports on Cyprus For The Year 1949* (London: HMSO, 1950), s.3.

⁴³⁰ Mehmet Balyemez, "İkinci Rum İsyanı (18-19 Aralık 1954)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt-Sayı: 37-103 (2021), s.226.

⁴³¹ Gürel, C.2, *Ön. ver.*, s.68.

⁴³² Balyemez (2021), *Ön. ver.*, s.227.

⁴³³ HCPP [Cmd. 7958], *The Colonial Territories (1949-1950)* (London: HMSO, 1951), s.41.

Nüfusun dini dağılımı ise şu şekildeydi: 361.373 kişi Rum Ortodoks, 80.361 kişi Müslüman ve 7.756 kişi diğer topluluklara mensuptu.⁴³⁴

Yunan Hükümeti 1954 yılında, Kıbrıs'ın “kendi kaderini tayin etmesi” sorununu Birleşmiş Milletler'e taşıdı. Birleşmiş Milletler'in kendi kaderini tayin etme talebini rafa kaldırma kararına rağmen, Yunan Hükümeti konuyu bir kez daha Birleşmiş Milletler'e götürme niyetini açıklamıştır. İngiliz Hükümeti Temmuz 1954'te, özyönetime doğru ilk adım olarak, bir anayasa çıkarmayı amaçladığını duyurdu. Bu karar sonrası başta Ortodoks Kilise ve yerel politikacılar olmak üzere Kıbrıs'ta yerel siyasi faaliyetler daha da hızlandı.⁴³⁵

Aralık 1954'te Birleşmiş Milletler Siyasi Komitesi, Kıbrıs konusunda bir karar alınmasının şimdilik uygun görülmediğine karar vermişti. Bu karar sonrasında Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta gösteriler ve protestolar başladı.⁴³⁶ Kıbrıs'ta gerginlik tırmanarak, 18 Aralık 1954'te Lefkoşa, Limasol, Mağusa, Baf, Larnaka'da Rum eylem ve protestoları isyan hareketine dönüştü. İkinci büyük Rum isyanı, İngiliz yönetimi tarafından 20 Aralık 1954'te kontrol altına alınabildi.⁴³⁷

Enosis yanlısı Rum toplumu, isyanının ardından silahlanmaya başladı. Tutuklamalar ve yargılama esnasında, EMAK (Ulusal Kıbrıs Kurtuluş Cephesi) olarak bilinen bir yeraltı devrimci örgütünün varlığına dair kanıtlar ortaya çıkarıldı. EMAK'tan sonra, EOKA (Ethniki Organosis Kyprion Agonisto /Kıbrıslı Savaşçılar Ulusal Örgütü) adlı benzer bir örgüt, ilk kez 1 Nisan 1955'te planlanmış bir dizi sabotaj operasyonu ile kendini gösterdi. İngiliz yönetimi ve kurumları hedef alındı. Hükümet yayın istasyonundaki verici tahrip edildi. Hükümet ve askeri binalarda meydana gelen patlama ve yangın operasyonların hedefi oldu. EOKA teröristleri acımasızca vahşetini arttırdı.⁴³⁸

İngiltere ve Birleşmiş Milletler'den destek alamayan Yunanistan, “Kıbrıs Mücadelesi İçin Milli Teşkilat” adlı EOKA (Ethniki Organosis Kyprion Agonisto)

⁴³⁴ Cyprus report for 1946, *Ön. ver.*, s.8; 1959 Kasım ayı sonunda Kıbrıs'ın sivil nüfusunun 561.000 olduğu tahmin edilmiştir. Bu 1946'da yapılan son nüfus sayımından sonra yaklaşık 110.000 kişilik veya %25'lik bir artışı temsil etmektedir. O dönemde kadınların sayısı, erkeklerden yaklaşık 5.000 kişi fazlaydı. Kıbrıs'ta iki ana topluluk vardır: Kıbrıslı Rumlar (%78,8) ve Kıbrıslı Türkler (%17,5); ayrıca Ermeniler, Maruniler ve diğer azınlıklar bulunmaktadır; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.16.

⁴³⁵ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus For The Year 1957* (London: HMSO, 1957), s.96.

⁴³⁶ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Annual Report 1954* (London: HMSO, 1955), s.3.

⁴³⁷ Balyemez, 2021, *Ön. ver.*, s.220-248.

⁴³⁸ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report For The Year 1955* (London: HMSO, 1956), s.4-5.

terör örgütünün kurulmasını sağlayarak, Kıbrıs'ta terör olayları ve toplumlararası çatışma zemini hazırlamıştır. Enosis'i gerçekleştirmek isteyen bu örgütün yöneticisi, Kıbrıs asıllı Yunan subayı Albay Georges Grivas'tır. Kıbrıs'ta önce incelemeler yapan Grivas, gerilla savaşı başlatmıştır.⁴³⁹

İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ta terör olaylarının artışı karşısında diplomatik ilişkileri başlattı. 30 Haziran 1955'te Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerini, Kıbrıs dahil Doğu Akdeniz'i etkileyen siyasi ve savunma sorunları hakkında Londra'da görüşmeye davet etti. Davetler kabul edildi ve Konferansın 29 Ağustos 1955'te başlaması kararlaştırıldı. 9 Temmuz 1955'te Kolonilerden Sorumlu Dışişleri Bakanı Milletvekili Alan Lennox-Boyd, üç gün boyunca Kıbrıs'ı ziyaret ederek Vali, Başpiskopos Makarios, Müftü ve diğer önde gelen isimlerle görüşmelerde bulundu. Londra'daki Üçlü Konferans, üç delegasyonun görüşlerini belirtmesine rağmen anlaşmaya varılamaması üzerine, 7 Eylül 1955'te askıya alındı. Kıbrıs için geniş ölçüde özyönetim içeren İngiliz önerileri, görüşme metninde yer aldı.⁴⁴⁰

EOKA terör eylemlerinin hız kazandığı dönemde, Kıbrıs Valisi ve Başkomutan olarak Mareşal Sir John Harding atandı ve 25 Eylül 1955'te göreve başladı.⁴⁴¹ Vali Harding, 1. Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'da, 2. Dünya Savaşı'nda Hindistan ve Ortadoğu'da görev yapan tecrübeli bir subaydı. Savaş sonrasında 1944'te Akdeniz'de İngiliz Kuvvetler Komutanlığı, 1949-1951 yılları arasında İngiliz Uzakdoğu Kara Kuvvetleri'ne başkanlık görevlerinde bulunmuştu. Ardından İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı vazifesini 1952-1955 arasında üç yıl kadar sürdürmüştür.⁴⁴²

Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesi hayali peşindeki Enosis yanlısı kampanyaların, ada içinde ve Yunanistan'da yoğunlaştığı bir dönemde, İngiltere Genelkurmay Başkanı'nın, Kıbrıs Valisi ve Başkomutanı olarak atanması, İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs'a verdiği önemi de göstermektedir. Aynı zamanda, Mısır'dan Kıbrıs'a taşınacak İngiliz Silahlı Kuvvetleri de 1 Aralık 1954 itibarıyla konuşlanmaya başlamıştı. Mareşal Sir John Harding'in gelişinden kısa bir süre sonra, Kıbrıs'taki

⁴³⁹ Ulvi Keser, "Türk Mukavemet Teşkilatı'nda Muhabere 1955-1974", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı: 8-2 (2015), s.63-67; Rukiye Maden, *Dr. Fazıl Küçük ve Kıbrıs* (Birinci Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2014), s.20-25.

⁴⁴⁰ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.89-90.

⁴⁴¹ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.4-5.

⁴⁴² Colonial Reports Cyprus Year, 1955, *Ön. ver.*, s.3; <https://www.britannica.com/biography/John-Harding-Baron-Harding-of-Petherton> [22.10.2023].

Güvenlik Güçleri büyük ölçüde takviye edildi. Vali, tüm güvenlik operasyonlarının genel komutasını devraldı. EOKA terör eylemleri sonucunda, 1955 yılı sonuna kadar 30 kişi öldü, 291 kişi yaralandı; 1.260 binada hasar meydana geldi.⁴⁴³ Sokağa Çıkma Yasakları Kanunu 5 Ekim 1955'te yürürlüğe girdi.⁴⁴⁴ Kıbrıs Valisi Harding tarafından, 26 Kasım 1955'te Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edildi.⁴⁴⁵ Olağanüstü şartlarda, mevcut yasalar yeniden gözden geçirildi ve yeni düzenlemeler yapıldı. Acil durumda Vali'nin kullanabileceği, olağanüstü yetkileri içeriyordu. Kişilerin Gözaltına Alınması Kanunu da yürürlüğe giren yasal düzenlemeler arasındadır.⁴⁴⁶

Kasım 1955'te Vali Harding ve Başpiskopos Makarios ile, anayasal hükümetin kurulmasını ve Kıbrıs Rum toplumu ile iş birliğinin temelini oluşturmak amacıyla bir toplantı daha yaptı. Ancak herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Üçlü Konferansın askıya alınmasının ardından, Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Yunan ve Türk Hükümetleriyle de temas sürdürüldü. Kıbrıs'ta 13 Aralık 1955'te AKEL (Emekçi Halkın Reform Partisi), diğer adıyla Kıbrıs Komünist Partisi, Valinin emriyle üç uydu örgütle birlikte "yasadışı dernek" olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Parti organı, günlük Neos Democratis gazetesi ve AKEL'in diğer yayınları yasaklandı.⁴⁴⁷

Kıbrıs'ta 26 Kasım 1955'te ilan edilen Olağanüstü Hal, 1956 yılı boyunca yürürlükte kaldı. Kıbrıs Valisi John Harding, 1955 sonbaharında Başpiskopos Makarios'la yaptığı görüşmelere, 1956 Şubat'ında devam etti. Ancak uzlaşma sağlanamadı. Başpiskopos Makarios, Girne Piskoposu, Lefkoşa Faneromeni Kilisesi rahibi ve Girne Makamı Sekreteri 9 Mart 1956'da Seyşeller'e sınır dışı edildi. Bu eylemin nedenlerini belirten resmî açıklama yapıldı. Başpiskopos terörist faaliyetlere derinden bulaştığı, terörist lider Grivas'ın günlüklerinin de olduğu belgelerin, Güvenlik Güçlerinin eline geçmesi sonucunda ortaya çıktığı belirtiliyordu. EOKA terör örgütünün kuruluşu, finans ve genel yönlendirme konusunda kişisel sorumluluğu vardı. Hatta Grivas, Başpiskopos Makarios'u "Ulusal Kurtuluş

⁴⁴³ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.4-5.

⁴⁴⁴ "The Curfews Law", *The Cyprus Gazette*, No. 3874, 5 Ekim 1955, s.599.

⁴⁴⁵ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.4-5.

⁴⁴⁶ "A Law to Make Provision for The Detention of Persons of Persons in Certain Circumstances", *The Cyprus Gazette*, No.3839, 15 Temmuz 1955, s.97-99.

⁴⁴⁷ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.6-7.

Mücadelesi'nin gerçek lideri" ve ona "silahlarını bırakması" talimatını verebilecek tek kişi olarak kabul ediyordu.⁴⁴⁸

İngiltere hukukçu Lord Radcliffe'i, Kıbrıs Anayasa Komiseri olarak atayarak, kendi kaderini tayin teklifinin samimiyetini ortaya koymuştu. Lord Radcliffe, 1956 yılı Temmuz ve Eylül aylarında Kıbrıs'a iki ziyarette bulundu. Kıbrıs Rum toplumunun temsilcileri, Lord Radcliffe ile anayasal konuları tartışmayı reddetti. Yunan Hükümeti ise, Kıbrıs'ın kendi kaderini tayin etme konusunu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na götürme kararını bir kez daha teyit etti.⁴⁴⁹

Lord Radcliffe'in yeni anayasa reformu teklifi, İngiltere tarafından kabul edildi. İngiltere'nin uluslararası gereklilik halinde, adayı üs olarak kullanmasını sağlayan maddeler içeriyordu. Türkiye ise artık taksim tezini, Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması görüşünü benimsemeye başlamıştı. Başbakan Menderes 20 Aralık 1956'da Lennox-Boyd'un; Türk toplumunun da kendi kaderini tayin hakkı olduğunu ve taksimin de kabul edilmesi gerektiğini, söylemesini olumlu karşıladıklarını ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Taksim tezi Armaoğlu'na göre, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güvenliği ve Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği için önemli idi.⁴⁵¹ Taksim tezi hem İngiltere'de hem de Türkiye ile Yunanistan arasında görüşmelere konu edildi. Yunanistan Kıbrıs'ın ilhakından yana olduğu için bu öneriye karşı olumsuz görüştedir.⁴⁵²

Yunanistan'ın yaptığı kendi kaderini tayin hakkının tanınması, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 18 Şubat 1957'de görüşüldü. 26 Şubat 1957'de Kıbrıs sorununu değerlendirerek çözümünün barış ve ifade özgürlüğü ortamı gerektirdiğine inanarak, barışçıl, demokratik ve adil bir çözümün bulunması yönündeki samimi arzusunu ifade etti. Birleşmiş Milletler 15 Mart 1957'de, anlaşmazlığın uzlaştırılmasını teşvik etmek için iyi niyet teklifinde bulundu. İngiliz ve Türk

⁴⁴⁸ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for The Year 1956* (London: HMSO, 1957)s.3-5.

⁴⁴⁹ Aynı. s.9-11.

⁴⁵⁰ Gürel, Cilt:2, Ön. ver., s.122.

⁴⁵¹ Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*, Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme) (Ankara: Sevinç Matbaası, 1963), s.122-123.

⁴⁵² Aynı. s.267-270.

Hükümetleri kabul etti. Yunan Hükümeti, Birleşmiş Milletler kararına ilişkin yorumuyla tutarsız olduğu gerekçesiyle teklifi reddetti.⁴⁵³

İngiltere Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı, Başpiskopos Makarios'un kamuoyuna EOKA şiddetine son vermesi çağrısında bulunması halinde, Seyşeller'deki sürgününe sona erdirmeye hazır olduğunu söyledi. Makarios, tam istenilen açık çağrışı yapmamasına rağmen serbest bırakıldı. İngiltere 1957 yaz aylarında, Kıbrıs sorununun çözümü konusunda Birleşmiş Milletler kararına uygun olarak bir anlaşmaya varmak amacıyla, Yunan ve Türk Hükümetlerini gizli olarak aradı. İngiliz Hükümeti, ilgili tüm tarafların (Kıbrıs'taki Rum ve Türk topluluklarının yanı sıra Yunanistan, Türkiye ve İngiltere) kabul edebileceği uzlaşmacı bir çözüm arıyordu.⁴⁵⁴ Yunan Hükümeti ise, Aralık 1957'de EOKA'nın Kıbrıs'ta düzenlediği grevler, gösteriler ve karışıklıklar eşliğinde, Kıbrıs sorununu bir kez daha Birleşmiş Milletler Siyasi Komitesi'nde gündeme getirdi. Siyasi Komite'de Yunanistan'ın değiştirilmiş kararına ilişkin oylamada 33 kabul, 20 aleyhte ve 25 çekimser oy kullanıldı. Genel Kurul'un önüne geldiğinde oylama 31 kabul, 23- aleyhte, 24 çekimser idi. Bu nedenle gerekli üçte iki çoğunluğu elde edemediğinden karar başarısız oldu. 1957'nin sonuna gelindiğinde siyasi durum, içinden çıkılmaz bir hal almıştı.⁴⁵⁵

Diplomatik ilişkiler devam ederken, EOKA Kıbrıs'ı kana bulamaktadır. 1957 Ekim ve Kasım aylarındaki sabotaj eylemleri arasında, Kıbrıs Yayın İstasyonundaki bir vericinin havaya uçurulması da vardı. Lefkoşa Kraliyet Hava Kuvvetleri İstasyonundaki iki elektrik transformatörü imha edildi. Bir kargo gemisi gövdesi delinmişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri İstasyonu Akrotiri'de, bir hangar ve içindeki dört Canberra bombardıman uçağı, bir Venom savaş uçağı imha edildi. İngiliz askerleri ve tesisleri tek hedef değildi. Sivil halk, özellikle Kıbrıs Türk toplumu hedef halinde idi. Kıbrıs'ın İngiliz idarecileri, EOKA terör örgütünün eylemleri nedeniyle, 1957 yılını en kara yıl olarak nitelendirmiştir. Cinayet, sabotaj, kundaklama, baskı, her türlü şiddet doruk noktasına ulaşmıştı.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for The Year 1957* (London: HMSO, 1958), s.5-6; Gürel, Cilt:2, *Ön. ver.*, s.126-127.

⁴⁵⁴ *Cyprus Report for 1957, Ön. ver.*, s.7.

⁴⁵⁵ *Cyprus Report for 1957, Ön. ver.*, s.9-11.

⁴⁵⁶ *Cyprus Report for 1957, Ön. ver.*, s.63-64.

EOKA'nın Kıbrıs'ta 1955 yılında başlayan ve 1957'de iyice şiddetlenen terör eylemleri sonrasında, Kıbrıslı Türkler de kendilerini savunmak için önce yerel olarak köy ve mahallelerde örgütlenmeye başlamışlardır. “Üçok, Kıbrıs Türk Fedailer Birliği, I-I Like It”, Lefkoşa'da Karaçete, 9 Eylül ve Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği (KITEMB) bu örgütler arasında yer almaktadır. Ardından 15 Kasım 1957'de Türk Mukavemet Teşkilatı, Rauf Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi öncülüğünde kurulmuştur.⁴⁵⁷ Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki çatışmalar bu süreçte devam etmiştir.

Kıbrıs'ta 3 Aralık 1957'de Sir Hugh Foot Vali olarak göreve başladı. 1943-1945 yılları arasında Kıbrıs'ta Koloni Sekreteri olarak hizmet vermişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd tarafından görevlendirilerek, Türk Hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere 26 Ocak 1958'de Ankara'ya gitti. Şubat 1958 ayının başlarında Selwyn Lloyd da Yunan Hükümeti ile görüşmek üzere Atina'yı ziyarete gitmişti. Kıbrıs Valisi Foot, Dışişleri Bakanı'na eşlik etti. Kıbrıs sorununun çözümü için yapılan görüşmeler çok başarılı değildi. EOKA ise, terör, şiddet, sindirme eylemlerini sürdürmektedir. Kırsal alanlarda, hükümet mal ve teçhizatına yönelik, ayırım gözetmeden, sabotaj kampanyası başlatmıştı. Bu saldırılar nedeni ile kalkınma projeleri alt yapı çalışmaları durduruldu. Kıbrıs Rum ve Türk toplumu arasında yaşanan iç savaşı engellemek için İngiliz askeri müdahale ediyordu.⁴⁵⁸

Kıbrıs sorunu karşısında, İngiltere Başbakanı Harold Macmillan, 19 Haziran 1958'de Kıbrıs Politikası'nı ilan etti. Macmillan Planı'na göre; iki ayrı toplumun ayrı Temsilciler Meclisi olacaktı. Ortak kurulacak konseye ise Vali başkanlık yapacaktı. Yedi yıl boyunca, İngiliz egemenliği devam edecekti.⁴⁵⁹ Kıbrıs Rum liderleri ve Yunanistan tarafından plan reddedildi.⁴⁶⁰ 15 Ağustos 1958'de Macmillan, 19 Haziran 1958 tarihli politika beyanında, mümkün olduğunca Yunanistan'ın itirazlarını karşılamak üzere bazı değişiklikler yaptı. Türkiye değiştirilmiş planı kabul etti, ancak

⁴⁵⁷ Ulvi Keser, "Türk Mukavemet Teşkilatı'nda Muhabere 1955-1974", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı: 8-2 (2015), s.63-67; Aydın Akkurt, *Türk Mukavemet Teşkilatı, 1957-1958 Mücadelesi* (İstanbul: Bayrak, 1999), s.8-26; Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1950- 1963)*(İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2007), s.107-152.

⁴⁵⁸ Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Report for The Year 1958* (London:MSO, 1959), s.3-4.

⁴⁵⁹ HCPP [Cmdn. 455], *Cyprus Statement of Policy*, (London: H.M.S.O, 1958), s.2-3; Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleleri*, Cilt:1 (İstanbul: Ekin Yayınevi, 1960b), s.150-152.

⁴⁶⁰ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.4.

Yunanistan ve Kıbrıs Rum liderliği reddetti.⁴⁶¹ Türkiye'nin bu İngiliz yasa tasarısını kabul etme nedeni, İngiliz Koloni Bakanı Lennox-Boyd'un yaptığı açıklamanın da yer almasıdır. Buna göre; adada kendi kaderini tayin ilkesi uygulandığında, Türkler ve Rumlar eşit konumda olacaktı. Bu siyasi gelişmeler sonrasında EOKA, çatışmaları yeniden başlattı.⁴⁶²

1 Ekim 1958'de, daha önce Kıbrıs'ta Türk Başkonsolosluğu görevinde bulunmuş olan M. Burhan Işın, 15 Ağustos 1958 tarihli bildiri gereğince Türk Hükümeti Temsilcisi olarak atandı. Kıbrıslı Rumlar protesto amacıyla iki günlük genel greve yaptı. Diplomatik bir çözüm arayışı da uluslararası düzlemde Kuzey Atlantik Konseyi (NATO) forumunda devam etti. NATO Genel Sekreteri Spaak, 23 Eylül 1958'de Atina'yı ziyaret etti. Ardından NATO Konseyi'nde Kıbrıs sorunu ile ilgili bazı öneriler içeren bir rapor sundu. M. Spaak, İngiliz, Yunan ve Türk hükümetleri arasında, Kıbrıs'ın iki ana topluluğunun temsilcilerinin ve tarafsız bir katılımcının yer alacağı bir konferansın erkenden yapılmasını önerdi. NATO Konseyi, 19 Haziran 1958 ve 15 Ağustos 1958'deki Britanya politika açıklamaları ve M. Spaak'ın belgesi ışığında bu konferans önerisini değerlendirmek üzere birkaç kez toplandı. Görüşmeler, konferansın referans koşulları ve gündemi ile ayrıca konferansın bileşimi ve yapılacağı yer üzerinde yoğunlaştı. Tartışmalar, bir konferansın görev tanımı ve gündemi, ayrıca içeriği ve düzenlenmesi gereken yer ile ilgili idi. NATO'nun konferans girişimleri, 29 Ekim 1958'de Yunan Hükümeti 29 Ekim 1958'de, bir konferans düzenleme girişimini daha fazla sürdürmeye hazır olmadığını açıkladı.⁴⁶³

Yunan Hükümeti, Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesini istediği bir tasarıyı, yine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda gündeme getirdi. Meclis Birinci Komisyonu, 25 Kasım 1958-4 Aralık 1958 tarihleri arasında yapılan toplantılarda konuyu değerlendirdi.⁴⁶⁴ İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'de kendi tasarılarını sunmuşlardı. İran'da tasarı veren başka bir ülke oldu. Genel Kurul'a önerilen dört taslak vardı. İran tasarısı, değiştirilerek kabul edildi. Birinci Komisyon'da yapılan oylama sonucunda 22'ye karşı 31 oyla ve 28 çekimser oyla kabul edildi: İngiltere, Türkiye ve ABD

⁴⁶¹ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.5.

⁴⁶² Gürel, Cilt:2, *Ön. ver.*, s.143.

⁴⁶³ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.4-5.

⁴⁶⁴ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.6.

delegeleri karar için oy kullandı ve Yunanistan delegesi buna karşı oy kullandı.⁴⁶⁵ İngiliz, Yunan ve Türk taslakları daha sonra geri çekildi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 5 Aralık 1958 toplantısında, Meksika delegesi, doğrudan ilgili tarafların destekleyeceği yeni bir karar taslağı sunduğunu duyurdu. Bu karar Genel Kurul'da oylamaya sunulmadan kabul edildi. “Kıbrıs sorununu ele alan Genel Kurul, 1013 (xi) sayılı kararını hatırlatarak, taraflarca Kıbrıs Şartı'na uygun olarak barışçıl, demokratik ve adil bir çözüme ulaşmak için çabalarının devam edeceğine olan güvenini ifade etti.”⁴⁶⁶

Aralık 1958'de Paris'te Yunan ve Türk Dışişleri Bakanları arasında gayri resmi görüşmeler yapıldı. Türk ve Yunan Dışişleri Bakanı 17 Ocak 1959'da Paris'te yeniden bir araya geldi. Kıbrıs sorununun çözümü için, 5 Şubat 1959'da Yunanistan ve Türkiye'nin Başbakanları ve Dışişleri Bakanları, altı gün sürecek bir dizi toplantıya başlamak üzere Zürih'e geldi. Zürih Konferansı, 11 Şubat 1959'da Yunanistan Başbakanı Karamanlis ve Türkiye Başbakanı Menderes'in, Kıbrıs'ın bağımsız bir Cumhuriyet olmasını öneren bir belgenin imzalanması ile sona erdi. Belgede yeni kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının temel maddeleri sıralanıyordu.⁴⁶⁷ Yunanistan Dışişleri Bakanı Averoff ve Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu, Birleşik Krallık Hükümeti ile istişarelerde bulunmak üzere Zürih'ten Londra'ya gitti. Görüşmeleri boyunca İngiltere'nin koşullarını kabul ettiklerini, ancak bunları detaylandırmaya çalışmadıklarını net bir şekilde ifade ettiler. Bu detaylar, İngiliz Hükümeti'ne bırakıldı. Görüşmelerde hızlı ilerleme kaydedildi ve 17 Şubat 1959'da Londra'da bir konferans düzenlendi. Bu konferansta üç hükümet dışişleri bakanları, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumu ise, Başpiskopos Makarios ve Dr. Fazıl Küçük tarafından temsil edildi. Londra Konferansının açılış oturumunda Selwyn Lloyd, İngiliz Hükümeti'nin, iki bölgenin tam İngiliz egemenliği altında tutulması şartına ve bu bölgelerin askeri üs olarak etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli haklara tabi olarak Zürih belgesini kabul ettiğini belirtti. Bu alanların bütünlüğü için Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından tatmin edici garantiler verilmesi gerektiğini ifade etti. 19 Şubat 1959'da, konferansın tüm tarafları, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin antlaşmayı imzaladı. Kıbrıs'ta

⁴⁶⁵ Gürel, Cilt:2, *Ön. ver.*, s.149-150.

⁴⁶⁶ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.7-8.

⁴⁶⁷ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.3; Gazioglu (1960b), *Ön. ver.*, s.180-181.

İngiliz idaresi 82 yıl sonra sona erdi ve Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluş antlaşması imzalandı.⁴⁶⁸

3.4.2.4. Kıbrıs Kalkınma Programları (1946-1959)

İngiltere 2. Dünya Savaşı sonrasında savaştan etkilenen ekonomisini düzeltmeye çalıştı. 1946 yılında asker sayısını 5 milyondan 1 milyona indirme kararı aldı. Eskimiş endüstriyel alt yapısını güçlendirmesi gerekli idi. Ortadoğu petrol çıkarılarının önemli görülmesi, bölgeyi önemli hale getirdi. İran, Irak, Basra Körfezi devletlerinin petrol kaynakları, 2. Dünya Savaşı sonrasında daha da önem kazandı. Filistin'in 1948'de elden çıkması, Mısır ile yaşanan Süveyş Krizi sonrasında Akdeniz'de, İngiliz egemenliği altında olan tek yer Kıbrıs'tır. Ortadoğu'daki varlığını sürdürmesi için askeri üs olarak Kıbrıs ve Süveyş Kanalı bölgesi stratejik olarak ön plandaydı. Bu nedenle 1945-1957 yılları arasında İngiltere stratejik açıdan, Kıbrıs'a daha çok önem vererek yatırımlar yapmaya başladı.⁴⁶⁹ İngiliz idaresi 1878-1914 yıllarında Kıbrıs'a yatırım yapma konusunda isteksizdi ve az sayıda sınırlı ya da zorunlu yatırımlar yapmıştı. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında bu politikasını değiştirdi.

İngiltere 1946'da Kıbrıs'ın ekonomik gelişmesi için 1946-1955 yılları arasında uygulanacak, geniş kapsamlı olan "Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı" başlattı. Ardından 1956-1961 yılları arasını kapsayacak olan beş yıllık bir kalkınma programı uygulama kararı da alındı. Bu kalkınma programları ve kapsamaları Kıbrıs'ın sosyal, ekonomik, kültürel tüm alanlarını kapsarken, askeri üsler için gerekli olan ulaşım, iletişim, elektrik gibi alanlarını da içermektedir.

İngiltere, 20 Şubat 1940'ta "Sömürge Gelişimi ve Refah Politikası Bildirisi"ni yayınladı. Bu bildiri, sömürgelerinin kalkınması için ekonomik destek ve yardım sağlanmasını öngörüyordu. Mevcut Sömürge Kalkınma Fonu, yıllık maksimum 1.000.000 £ ile sınırlıydı. Yeni düzenlemelerle bu fonun, sömürge hükümetlerine yıllık 5.000.000 £'e ve yılda 500.000 £'e kadar yardım sağlayacak şekilde genişletilmesi önerildi. Bu politikayı uygulamak için 1940 tarihli Sömürge Gelişimi ve Refah Yasası kabul edildi. 1945 yılında yapılan bir değişiklikle, 1956'ya kadar olan on yıllık dönem için bu miktar 120.000.000 £'e çıkarıldı. Kıbrıs'ta bu on yıllık

⁴⁶⁸ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.3-6.

⁴⁶⁹ Gürel, Cilt:2. *Ön. ver.*, s.31-35.

kalkınma programı kapsamına alındı.⁴⁷⁰ 1941 ile Mart 1946 sonuna kadar, tarım, ormancılık, sulama, su temini ve halk sağlığına yönelik projelere toplamda 600.000 £ harcanmıştır.⁴⁷¹

Ekim 1946'da hazırlanan Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı, Kıbrıs ekonomisi için önemli bir gelişmedir. Programın amacı, mevcut hizmet birimlerinin programlarını kapsamak ve yıllık gelirin, yerel kredilerin ve yardımların uygun bir şekilde planlanarak bir araya getirilmesini sağlamaktır. Program, Sömürge Geliştirme ve Refah Yasası kapsamında güvence altına alınmıştır. Programın 1946 yılındaki maliyeti yaklaşık 6.000.000 £ olarak hesaplandı. Bu miktarın 1.500.000 £'i yıllık gelir kaynaklarından, 3.000.000 £'i kredi fonlarından, 1.500.000 £'i İmparatorluk yardımlarından oluşacaktı. Programın öngördüğü başlıca projeler: Ada genelinde elektrik tedarik planı, yayın istasyonunun kurulması, sivil bir havalimanının açılması, Kıbrıs Hükümeti tarafından buharlı gemi servisinin işletilmesidir. Ayrıca Ticaret ve Sanayi departmanının kurulması, nüfus ve tarım sayımı da yapılacaktır. Savaş sonrası Kıbrıs, temel kaynakların yetersizliği, enflasyon ve yüksek yaşam maliyeti gibi zorluklarla mücadele etmektedir. Bu sorunların çözümü için yeni düzenlemeler ve çalışmalara da kalkınma planında yer verilmektedir.⁴⁷²

Kalkınma programının başlaması, savaşın etkilerinin azalması ile dış ticaret 1947'te artışını sürdürdü. Her türden emtiada, ithalat artışı görüldü. İthalat rakamları, ihracatı 8 milyon £ geçti. Gerçek gelir, tahminleri 850.000 £ aştı. 1947 yılı yaklaşık 300.000 £ tutarında bir genel gelir bakiyesiyle sona erdi. İnşaat ve diğer işlerin artan maliyetlerinin getirdiği sınırlamalara ve bazı ithal malzemelerin sürekli kıtlığına rağmen, Kıbrıs'ın on yıllık kalkınma programının uygulanmasına devam edildi.⁴⁷³

Kıbrıs'ta 1948 yılı itibarıyla, On Yıllık Kalkınma Programı'nın 1946'da yayınlanmasından itibaren, 1.750.000 £'den fazla özel bir "kalkınma" rezervi ayrıldı. İngiliz Hükümeti tarafından Sömürge Kalkınma ve Refah Yasası kapsamında vaat edilen 1.750.000 £'a eklendiğinde, Kıbrıs'ın kalkınmasına yatırılacak 3.500.000

⁴⁷⁰ Great Britain. Colonial Office. *The Colonial Office List 1948* (London: HMSO, 1949), s.36.

⁴⁷¹ Great Britain. Colonial Office. *An Economic Survey of The Colonial Territories 1951*, Cilt:VI (London: HMSO, 1953), s.65; Çalışmanın diğer bölümlerinde, *An Economic Survey of The Colonial Territories 1951*, kısaltması kullanılacaktır.

⁴⁷² Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.3-6.

⁴⁷³ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.3-5.

£'den fazla para anlamına geliyordu. Bu nedenle, finansman güvence altına alınmış olsa da harcamalar birinci öncelikli projelerle ve son derece önemli ve acil olan bazı ek işlerle sınırlandırıldı.⁴⁷⁴ Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı, 1949'da yeniden gözden geçirilmiş ve birinci öncelikli projelere odaklanılmıştır. Bu projelerin maliyeti 4.160.666 £, diğer projelerin maliyeti ise 2.179.246 £ olarak belirlenmiştir. Toplam bütçe 6.339.912 £'e ulaşmıştır. Ayrıca, personel eğitimi için 136.700 £'lik ek bir bütçe ayrılmıştır. Öncelikli projeler arasında arazi iyileştirme, sulama, yollar ve menfezler yer almıştır.⁴⁷⁵ Tablo 3.28'de Kıbrıs Kalkınma Programı harcama dağılımı ve sektör bazında verilmiştir.

Tablo 3.28. Kıbrıs Kalkınma Programı Harcama Dağılımı (1949-1950)⁴⁷⁶

Kategori	Birinci Öncelik (£)	Diğer (£)	Toplam (£)	Yüzde (%)
Tarım	328.915	450.400	779.315	12.3
Sulama	770.617	30.000	800.617	12.6
Ormanlar	490.360	94.421	584.781	9.2
Baf Çiftlikleri	0	150.000	150.000	2.4
Köy Geliştirme	456.350	52.614	508.964	8.0
Yollar	262.000	130.401	392.401	6.2
Limanlar	79.500	349.693	429.193	6.8
Sivil Havacılık	0	465.358	465.358	7.3
Kooperatif Hareketi	0	20.000	20.000	0.3
Sağlık (Anti-Malarya Çalışmaları dahil)	895.822	108.339	1.004.161	15.9
Jeolojik ve Jeofizik Araştırmalar	46.000	46.000	46.000	0.7
Tatil Yerleri	0	139.200	139.200	2.2
Eğitim	635.502	0	635.502	10.0
Radio Yayını	0	272.000	272.000	4.3
Diğer	82.400	30.020	112.420	1.8

1940 tarihli Sömürge Kalkınma ve Refah Yasası'na göre, Britanya İmparatorluğu döneminde, sömürgelerde ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla onaylanan uzun vadeli kalkınma projelerini kapsayan bir planlama sürecidir. Bu planlar, her bölgeye belirli bir bütçe tahsis ederek altyapı, eğitim, sağlık, tarım ve sanayi gibi çeşitli alanlarda kalkınmayı desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla İngiltere'nin 1949-1950 döneminde, onaylanmış on yıllık kalkınma planları 23 sömürge de uygulanmaktadır. Onaylanmış kalkınma programları kapsamında 1949-1950'de, toplam 194 milyonluk bir fon

⁴⁷⁴ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.4.

⁴⁷⁵ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.65.

⁴⁷⁶ *Aynı.* s.65.

oluşturulmuştur.⁴⁷⁷ Toplam fon içinde, Kıbrıs'ın payı %3.3'tür. Sömürge Kalkınma ve Refah Fon toplamında, Kıbrıs'ın payı %0.9'dur. Toplam kredi fonları tutarı içinde, Kıbrıs'ın aldığı kredi fonunun oranı %1.5'tur. Onaylanmış on yıllık kalkınma planları içinde, Kıbrıs'ın yararlandığı mali kaynaklar, diğer sömürgelere göre azdır. Yerel ve kredi kaynakları, Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı'nın ağırlıklı kaynağını oluşturmaktadır. Tablo 3.29'da İngiliz sömürgeleri için onaylanmış fonlar ve Kıbrıs'a ait rakamlar verilmektedir.

Tablo 3.29. İngiltere Kolonileri Kalkınma Programları ve Kıbrıs (1949-1950)⁴⁷⁸

Kategori	Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Tutar (£)	23 Bölge, On Yıllık Kalkınma Planı Tutarı (£)	Kıbrıs Yüzdelik Oranı (%)
Toplam Fon	6.350.000	194.609.000	3.3
Sömürge Kalkınma ve Refah Fonları	1.750.000	65.325.000	0.9
Kredi Fonları	3.000.000	66.010.000	1.5
Yerel Kaynaklar	1.600.000	63.183.000	0.8
Yerel ve Kredi Kaynaklarının Toplamı	4.600.000	129.284.000	2.4

Kıbrıs, Gelişim Kalkınma Fonu'nun 1 Ocak 1949'daki bakiyesi 1.060.714 £ idi. 1949 yılı içindeki tahmini gider 621.115 £ ve bütçeden 200.000 £ transfer dahil olmak üzere gelir, 394.886 £ oldu ve yıl sonunda fonda 834.485 £ bakiye kaldı. On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında 1949 yılı sonuna kadar, yani Planın ilk dört yılına ait toplam harcama miktarı 1.746.555 £ oldu. Bu rakam, birinci öncelikli planlar için öngörülen toplam harcamanın 4/1'inden biraz fazladır. 1946-1950 döneminde, sıtmayla mücadele çalışmalarına 300.000 £, sulama ve köy su temini için 500.000 £ ve toprak koruma ekipmanı ve projelerine 44.000 £'den fazla harcandı.⁴⁷⁹

Kıbrıs'ta 1951 yılı itibariyle, On Yıllık Kalkınma Programı'nın 1946'da başlatılmasından itibaren, geliştirme projelerine yaklaşık 3 milyon £ harcanmıştı. Bu miktarın yaklaşık 950.000 £'i tarım ve sulama projelerine, 450.000 £'dan fazlası tıbbi ve sağlık çalışmalarına ve 240.000 £'den fazlası köy su kaynaklarına ve diğer köy iyileştirmelerine ayrıldı. Bu rakamlara Merkezi Elektrifikasyon Programına, yerel

⁴⁷⁷ HCPP [Cmd. 7958], *The Colonial Territories (1949-1950)*, Ön. ver., s.151.

⁴⁷⁸ HCPP [Cmd. 7958], *The Colonial Territories (1949-1950)*, Ön. ver., s.151.

⁴⁷⁹ Cyprus Report for 1949, Ön. ver., s.3-4.

yönetimlere ve diğer kurumlara verilen borçlar dahil değildi. Kalkınma programı, İngiliz Hükümeti tarafından 6 milyon £ harcama yapılmasını ve Hükümet'ten alınan kredilerden yerel yönetimler ve diğer kişiler tarafından, 2 milyon £ harcama yapılmasını öneriyordu. Kalkınma harcamaları 1950'de 535.000 £ iken, 1951'de 790.000 £ idi. Limasol, Mağusa ve Larnaka'daki liman iyileştirmeleri, daha fazla sulama ve köylere evsel su temini için büyük meblağlar dahil olmak üzere 1952'de 1 milyon £'dan fazla harcama yapılması bekleniyordu.⁴⁸⁰

Kıbrıs'ın dış ticaretinin değeri 1952'de 4 milyon £ artarak, 38 milyon £'e yükseldi. İthal edilen malların değeri 20 milyon ve ihraç edilen malların değeri 18 milyon £'dir. 1951'deki 4 milyon £'e kıyasla, 2 milyon £'lik bir görünür ticaret dengesi görünüyordu. Dünya fiyatlarında 1952'de meydana gelen genel istikrar, Kıbrıs'tan ihraç edilen malların fiyatlarını çoğunlukla etkilemedi. Sonuç olarak, ticaretin genel durumu Kıbrıs'ın lehine hareket etti. Olumsuz ticaret dengesi yarı yarıya azaldı. Kıbrıs 1952 harcaması, olağan tahminleri yaklaşık 350.000 £ aştı. Buna rağmen gelir; tüm harcamaları ve Kalkınma Fonu'na 950.000 £ ve Kamu Kredileri Fonu'na 543.000 £ transferlerini karşıladıktan sonra, yıl hesabında yine de 1 milyon £'lik fazla bakiye Genel Rezerv'e aktarılacaktı. Rezerv mevcut seviyede, bir yıllık gelirin yaklaşık yarısı ve bir yılın tekrarlayan harcamalarının üçte ikisi olan 4 milyon £ civarındadır.⁴⁸¹

On Yıllık Kalkınma Programı'nın başlatıldığı Mart 1946'dan itibaren, 1953 yılı itibariyle geliştirme projelerine yaklaşık 4 milyon £ harcandı. Ayrıca Elektrik Kurumu, yerel makamlar ve diğer kurumlara 4,5 milyon £ tutarında kredi verildi. Program, Hükümet tarafından 6 milyon £ ve Hükümet kredilerinden yerel makamlar ve diğerleri tarafından 2 milyon £'lik bir toplam harcama önerdi. Elektrik şebekesi planı, yaklaşık 5 milyon £ harcamayı içerecekti; on yıllık süre boyunca geliştirme çalışmalarına toplamda 13 milyon £ harcanacaktı. Geliştirme harcaması 1951'deki 790.000 £ ile karşılaştırıldığında, 1952'de 990.000 £; 1953'teki tahmini harcama 1.350.000 £'dir. Ayrıca yatırımlar için gerekli olan sermaye harcamaları, yerel makamlara verilen kredi miktarı da 2 milyon £'dir.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Great Britain. Colonial Office. *Report On Cyprus For The Year 1951* (London: HMSO, 1952), s.10-11.

⁴⁸¹ Great Britain. Colonial Office. *Report On Cyprus For The Year 1952* (London: HMSO, 1953, s.3.

⁴⁸² Great Britain. Colonial Office. *Cyprus Annual Report 1953* (London: HMSO, 1954), s.3-4.

Ada'da 1953'ün sonuna gelindiğinde, Kalkınma Programı uyarınca, çeşitli alanlardaki geliştirme çalışmalarına 41 milyon £'dan fazla harcama yapıldı. Bu harcamalara tarım ve sulama planları (1 milyon £'i aşan bir miktar), tıbbi ve sağlık hizmetleri (650.000 £'den fazlası), limanlar ve yollar (650.000 £) ve köy kamu hizmetleri (475.000 £) dahildir. Geliştirme programı, yaklaşık 7.5 milyon £ tutarında bir toplam harcamayı gerektirmektedir. Planlamalar gereğince, Mart 1956'ya gelindiğinde, Kıbrıs'ta kalkınma için toplam 15 milyon £ harcanmış olacaktı.⁴⁸³

Bafta 10 Eylül 1953'te deprem meydana geldi. Baf ilçesindeki 6 köy neredeyse tamamen yok oldu. Baf ilçesindeki 35 köydeki binaların %50 ila %90'ı onarılamayacak kadar hasar aldı. Baf ilçesinin 48 ve Limasol ilçesinin 5 köyündeki binaların %10 ila %50'si onarılamayacak kadar hasar görmüştü. Etkilenenler şöyledir: Baf ilçesinde kalan köyler, Limasol ilçesinde 18, Lefkoşa ilçesinde ise 2 köyde hasar meydana geldi. Deprem köyleri etkilemesi ve evlerin tarlalarda olması daha fazla can kaybını önledi. 40 kişi hayatını kaybetti, 100 kişi yaralandı. Yaklaşık 30 bin kişi evsiz kaldı. 1953 yılı sonuna kadar yardım çalışmaları sürdürüldü. 1954 yılı da deprem sonrası çalışmaları devam etti. Bu durum ek plan ve projelerin yapılmasını ve uygulanmasını da beraberinde getirdi.⁴⁸⁴

Kıbrıs'ta 31 Mart 1956'da sona erecek olan On Yıllık Kalkınma Programı uyarınca; Kalkınma Fonu, Kamu Kredileri Fonu, kamu kurumlarına her türlü iş için verilen krediler ve ada gelirlerinden gelen yıllık ödenekler sağlanarak çalışmalar sürdürüldü. Bazı büyük projelerin planlanmasında gecikmelere rağmen, Kalkınma Programı kapsamındaki harcamalar arttı. Kalkınma Fonu'nun 10 yıllık dönem boyunca tahmini toplam kaynaklarının, 1954 yılı itibarıyla 8.400.000 £ olduğu tahmin ediliyordu. Bunun 2.000.000 £'den biraz fazlası, İngiltere Hükümeti'nden alınan veya alınabilecek her türlü Sömürge Gelişimi ve Refah hibelerinden oluşmakta idi.

1954'te toplam harcamalar 5 milyon £'ın biraz üzerinde idi. Programın tamamı, tarım ve su geliştirme planları için yaklaşık 2 milyon £; iletişim (havaalanı, limanlar ve yollar) için yaklaşık 2 milyon £, tıbbi ve sağlık hizmetleri için 1 milyon £'ın üzerinde ve Ormanlar ve Eğitim için her biri 600.000 £'ın üzerinde harcama yapıldı. On yıl boyunca bu alanların harcamaları, yaklaşık 6 milyon £ tutarında

⁴⁸³ Aynı. s.12.

⁴⁸⁴ Aynı. s.4-5.

olacaktı. Böylece Mart 1956'ya gelindiğinde, açıklanan üç alanda son 10 yılda kalkınmaya toplam yaklaşık 17 milyon £ harcanması tahmin ediliyordu.⁴⁸⁵

Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı'nın, 31 Mart 1956'da sona erdirilmesi ve 1956-1960 dönemini kapsayacak olan ikinci kalkınma programı uygulanması planlandı. 1946 On Yıllık Kalkınma Programı, 10 yıllık dönem boyunca tahmini toplam kaynakları yaklaşık 8.400.000 £'dir. Bu rakamın 2 milyon £'den fazlası, Sömürge Gelişimi ve Refah hibelerinden oluştu. Fon için Olağan Gelirden ödeneklerin 5.270.000 £'e ulaşacağı tahmini yapıldı. Kıbrıs'ta 1956-1960 dönemini kapsayan bir sonraki Kalkınma Fonu için, gelirlerden 1.225.000 £ tahsis edildi. Programda yer alan ve sona ermek üzere olan tüm programların maliyeti 1955 tahminlerine göre, yaklaşık 7.900.000 £ olacaktı ve Fon'daki bakiye yeni programa aktarılacaktı.⁴⁸⁶

Mart 1956'ya gelindiğinde, son 10 yılda geliştirme için toplam yaklaşık 18 milyon £ harcamayı bulacaktı. Ana kalemler ise şunlardır: Ada çapında bir elektrik şebekesi programında 6 milyon £; kentsel ve kırsal kamu kurumları tarafından üstlenilen şehir su temini ve iyileştirme planları için 3,5 milyon £; iletişim (havaalanı, limanlar, telefonlar ve yollar) için 3 milyon £; tıbbi ve sağlık hizmetlerine (sıtmanın tamamen ortadan kaldırılması dahil) 1 milyon £'un üzerinde harcama; köy su temini için 1 milyon £ ve ormanlar ve eğitim için her biri 600.000 £'dan fazla kaynak harcanacaktı. Kalkınma Fonu'nun ortalama yıllık harcaması 525.000 £ oldu. Ancak bu rakam 1954'te 690.000 £'a yükseldi ve 1955'te yaklaşık 1 milyon £'e ulaştı.⁴⁸⁷

On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında kurulan fon, 1955 sonunda tasfiye edilmiştir. 1946-1955 yılı kalkınma programı sona ermektedir. Bu fondan yapılan fiili harcama 6.006.000 £ olup, 1.898.000 £'luk bakiye 1956-61 yeni Gelişme Fonu'na aktarılmıştır, ancak bu miktarın büyük bir kısmı eski programdan devredilen eski projelerin tamamlanmasında kullanılmaktadır. 1955 sonunda açıklanan tam gelişme programının maliyeti 38 milyon £ olarak tahmin edilmektedir ve bu programın büyük bir kısmının beş yıl içinde tamamlanması beklenmektedir. Bazı uzun vadeli projeler 1961'den sonra da devam edecektir. Yeni fonun bakiyesi 31

⁴⁸⁵ Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.12.

⁴⁸⁶ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.15.

⁴⁸⁷ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.15.

Aralık 1957 itibariyle 2.922.557 £ olup, yeni programın ikinci yılı olan 1957'deki harcamalar 3.628.119 £ oldu. Ana kalemler: tarım 247.800 £; yayıncılık 58.800 £, sivil havacılık 57.000 £, eğitim: 631.100 £, ormanlar: 54.500 £, limanlar 187.000 £, sağlık: 62.600 £, yollar: 560.800 £, kırsal Kalkınma 385.100 £, su geliştirme: 752.500 £'dir. Yıl boyunca Kamu Kredileri Fonu, çeşitli kamu kuruluşlarına her türlü kalkınma çalışması için toplam 659.463 £ tutarında 111 kredi verildi.⁴⁸⁸

Kıbrıs'ta kalkınma programı kapsamında yapılan harcama kalemleri, İngiliz idaresinin öncelikleri hakkında da fikir vermektedir. Harcamalarda ilk sırada su geliştirme yer almaktadır. Adanın 19. Yüzyıldan beri yaşadığı en büyük sorunlardan birisi kuraklıktır. Tarım üretimi ve içme suyu problemi en büyük sorunlardan biridir. Bu nedenle 1946 yılı ve sonrasında su sorununun çözümüne yönelik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ardından en ciddi yatırımlardan biri olan yol çalışmaları gelmektedir. Yolların asfaltlanması, yolu olmayan kasaba ve köylere yolların yapılması ulaşımda dönüşüme neden olacaktır. Bu durum ithal edilen ürünlerde başta motorlu taşıtlar olmak üzere, bu sektörle ilgili ithalatı da arttıracaktır. Kırsal kalkınma, tarım ve limanlarda harcama kalemlerinin başlarındadır. Bu alanda yapılacak yatırımlar da sonuç itibariyle, üretimi ve ticareti olumlu etkileyecektir. Sulama ise en yaygın ve acil uygulama gerektiren alandır. 1958 yılında da önemli projeler devam etmektedir. Kıbrıs içindeki siyasi durum 1958 yılında ekonomik gelişmeyi geciktirmesine rağmen; yeni Büyük Lefkoşa su temini planı, yaklaşık 820.000 £ maliyetle tamamlanmıştır. 1958 yılı boyunca kasaba ve banliyölere su sağladı. 1958'de 478.000 £'e mal olan, boru ve malzemelerin teslim edildiği Güzelyurt Körfezi Şeması tarafından sağlanarak, 40 köyde evsel su işleri yapıldı ve 627 köyün %83'ünde döşenmiş su hattı kuruldu. 157 adet sondaj kuyusu açıldı. Yapılan sondaj ve sulama çalışmaları sonucunda, 1958 yılı içinde ilk kez sulanan arazi alanının yaklaşık 10.000 dönüm olduğu tahmin edilmektedir. Trimiklini Barajı tamamlandı ve yaz sezonu yetiştirdi. Pirgo yakınlarındaki benzer bir barajın çalışmaları, EOKA terör örgütü sabotajı nedeniyle askıya alındı. Maliyetinin 1.000.000 £'in üzerinde olduğu tahmin edilen dokuz ilave büyük baraj için planlama yapılıyordu. Bayındırlık İşleri, 1961'de 633.000 £ maliyetle tamamlanması planlanan Lefkoşa-Limasol yolundaki iyileştirmeler, Lefkoşa-Larnaka yolunun genişletilmesi gibi

⁴⁸⁸ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.229.

projeler de yapılmakta idi. Sağlık, eğitim, emniyet hizmeti veren kamu binaları yapıldı.⁴⁸⁹

1956'da başlatılan beş yıllık kalkınma programı uyarınca Kalkınma Fonu'ndan alınacak kaynaklara 1959'da erişilemedi. İngiliz idaresi yeni kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Kıbrıs idaresini teslim edilecekti. Kıbrıs Hükümeti'nin mevcut kalkınma projeleri ile ilgili olarak, 1 milyon £ tutarında bir kredi başvurusunda bulunmak gerekli idi. 1959 yılı boyunca İngiliz Hükümeti tarafından, kalkınma için yaklaşık 1 milyon £ tutarında ek bir meblağ daha tahsis edildi. 1946-1955'teki on yıllık kalkınma programı kapsamında kurulan fon 1955'in sonunda tasfiye edilmişti. Bu fonun fiili harcaması 6.006.000 £ tutarındaydı ve geriye kalan 1.898.000 £, 1956-61'deki yeni Kalkınma Fonu'na aktarıldı. Ancak bu miktarın büyük bir kısmı, eski programdan devralınan eski programların tamamlanması için kullanıldı. 1955'in sonunda açıklanan 1956-1961 dönemine ilişkin tam kalkınma programının 38 milyon £'e mal olacağı tahmin ediliyordu. 1956-61 fonunun 31 Aralık 1959 itibariyle bakiyesinin 790.000 £ olacaktı. Programın dördüncü yılı olan 1959'daki harcama yaklaşık 1.655.000 £ tutarındaydı.⁴⁹⁰ 1959 yılında yapılan harcama kalemi başlıkları ve harcama miktarları şöyledir: tarım 80.050 £, sivil havacılık 120.620 £, eğitime 401.980 £ harcama yapıldı. Diğer harcamalar; ormanlar 36.970 £, limanlar 45.100 £, su geliştirme 243.170 £, yollar 194.190 £, kırsal gelişim 217.500 £, burs programları 65.000 £. Elektrik ve Telekomünikasyon için 1 milyon £ tutarında bir dahili kalkınma kredisi toplandı.⁴⁹¹

Kalkınma programları kapsamında yapılan inşaatlar ithalatı da olumlu yönde destekledi. Karayollarının yapılması ile araba, kamyon, otobüs, tarım makinelerinin kullanabileceği ulaşım yolları yapılmıştı. Bu konuda yapılan ulaşım yatırımları, elektrik gibi projeler, askeri üslerin de ihtiyacı olan altyapıyı sağlamaktadır. 1959 yılı itibariyle yapılan harcamalar ve projeler azalmıştır. 1959 yılı itibariyle fonlara erişim de sağlanamamıştır.

3.4.3. Kıbrıs Dış Ticareti (1946-1959)

⁴⁸⁹ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.9.

⁴⁹⁰ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.21.

⁴⁹¹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.22.

Kıbrıs dış ticaretinde 2. Dünya Savaşı yıllarında, İngiliz idaresine girdiği ilk yıllardan itibaren en keskin düşüşler görüldü. Savaşın sonuna doğru toparlanmaya başlayan dış ticaret, 1946 yılı itibariyle gelişmeye başladı. Kalkınma programları gereği yapılan altyapı çalışmaları, yeni yapılan kamu binaları, askeri üslerin taşınması ve yeni üslerin inşa edilmesi sonucunda dış ticaret sert bir yükseliş dönemine girdi.

Kıbrıs dış ticaretinin gelişimini olumlu ya da olumsuz etkileyecek iç ve dış gelişmeler de 1946-1959 yıllarında etkisini gösterecektir. Kuraklık sorunu, uluslararası piyasalarda gelişen talep azlığı, fiyat düşüşleri ya da yüksekliği dış ticareti doğrudan etkileyecektir. 2. Dünya Savaşı sonrasında, yeni dünya düzeninin kurulmaya çalışıldığı dönemde, uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunlar, İngiltere'nin bölgede hakimiyet savaşını sürdürmesi ile gelişen bölgesel çatışmalar da ticarete yansımaları olacaktır. Kıbrıs içinde yaşanan terör olayları, iç karışıklıklar, siyasi gelişmeler de bu dönemi etkileyen unsurlar arasındadır. On Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan çalışmalar da ithalatı olumlu etkileyecektir.

Kıbrıs ticaretinde 1950 yılında dikkate değer bir artış yaşandı. Dış ticaretin toplam değeri 24.4 milyonun üzerine çıktı. Kore'deki savaş, uluslararası ticaretteki gelişmeler, fiyatlar, daha fazla istihdam, yerel artışlar ticaretin genişlemesinde etkili oldu. Adanın ticaret akışı, Kore'deki savaşa bağlı olarak uluslararası görünümle doğrudan bağlantılı olarak genişledi. Fiyatlar genel olarak yükseldi ve daha da yükseleceği beklentisiyle anormal bir iş hacmi gerçekleşti. Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü'ne (OEEC) bağlı bölgeler arasındaki ticarete yönelik kısıtlamaların gevşetilmesi ticareti canlandırdı. Olumsuz ticaret dengesinde küçük bir azalma oldu ve 2.5 milyon £'in altına düştü. İhracatı 11 milyon £'in biraz üzerindeydi ve o güne de ulaşılan en yüksek rakam oldu. Başlıca artışlar mineraller, asma ürünleri, tütün ve diğer tarımsal ürünlerde gerçekleşti. Madenler iyi performans göstermeye devam etti. İngiltere Savaş Bakanlığı, Dikelya'da birkaç milyon £'e mal olacak bir askeri karargâh inşa etme kararı aldı.⁴⁹²

Kıbrıs dış ticaretinde 1949-1959 yıllarında ithalatın artışı, ihracata göre daha fazladır. Dış ticaret içinde ithalatın payı 1946 sonrasında artmıştır. İhracatın dış ticaret hacmine oranı düşmesine rağmen, tutar olarak yükselişi genel anlamda

⁴⁹² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.3-4.

sürmektedir. Yıllar itibariyle ihracat miktarında düşüşler yaşanarak, daha dalgalı bir seyir izlemektedir. Başta kuraklık etkisi, talep azlığı, düşük fiyatlar ihracat üzerinde baskı oluşturmaktadır. Savaş sonrası durumu değerlendirebilmek için, 1938 yılı ile karşılaştırmalı olarak 1946-1959 yıllarına ait dış ticaret rakamları aşağıda Tablo 3.30'da yer almaktadır.

Tablo 3.30. Kıbrıs Dış Ticareti ve Genel Dağılımı (1946-1959)⁴⁹³

	Yeniden İhraç	Kıbrıs Ürün İhracatı	Toplam İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın Dış ticarete Oranı	İthalatın Dış ticarete Oranı
Yıl	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	%	%
1938	88.299	2390.925	2.478.256	2.246.435	4.724.691	52.45	47.55
1946	317.189	3.885.111	12.018.888	8.131.831	20.150.719	59.64	40.36
1947	325.097	4.815.637	5.140.734	13.584.889	18.725.623	27.45	72.55
1948	501.739	5.176.878	5.678.617	15.422.091	21.100.708	26.91	73.09
1949	637.370	7.605.919	8.243.289	11.013.230	19.256.519	42.81	57.19
1950	566.195	10.493.344	11.059.039	13.474.290	24.533.329	45.08	54.92
1951	1.004.704	14.289.482	15.294.186	19.248.669	34.542.855	44.28	55.72
1952	1.350.226	16.749.754	18.099.250	20.374.766	38.474.016	47.04	52.96
1953	951.411	14.462.522	15.413.938	21.219.228	36.633.166	42.08	57.92
1954	945.878	16.027.585	16.973.000	23.570.656	40.543.656	41.86	58.14
1955	989.495	17.549.666	18.539.000	30.420.487	48.959.487	37.87	62.13
1956	1.405.242	20.946.246	22.351.000	39.097.303	61.448.303	36.37	63.63
1957	1.615.782	17.269.278	18.900.000	45.172.182	64.072.182	29.48	70.52
1958	1.506.000	16.086.000	17.592.000	36.648.000	54.240.000	32.43	67.57
1959	2.143.000	16.859.000	19.002.000	41.104.000	60.106.000	31.61	68.39

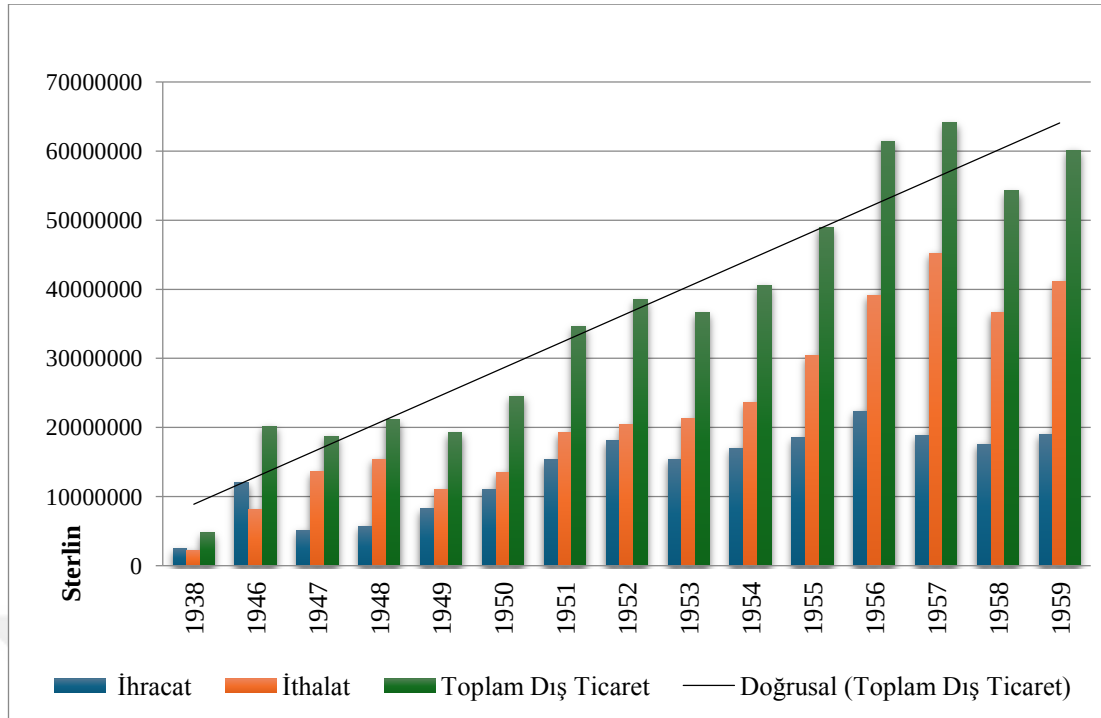
Kıbrıs ihracatının dış ticaret içindeki payı 1946 yılı itibariyle, ithalattan daha fazladır. 1947 ve 1948'de ithalatın dış ticaret içindeki payı %70'i geçmiştir. İthalat ve ihracattaki bu değişimler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Toplam dış ticaret savaş öncesinde 1938 yılında 4.7 milyon £ iken, 1946 yılında 20 milyon £'e çıkmıştır. 1957'de rekor seviye olan 64 milyon £ yükselmiştir. 1959 yılında ise 60 milyon £'dir. Kıbrıs toplam dış ticareti 1957'de tarihi rekor seviyeyi görerek, 1958 ve 1959 yıllarında düşüş göstermiştir. Bu yükseliş ve düşüşlerin nedenleri, ithalat ve ihracat başlıkları altında incelenecektir.

Kıbrıs 1946 On Yıllık Kalkınma Programı'nın uygulanması sonrasında, dış ticaretin gelişim durumu Grafik 3.20'de görülebilmektedir.

Grafik 3.20. Kıbrıs Dış Ticareti Genel Dağılımı (1946-1959)⁴⁹⁴

⁴⁹³ Cyprus Report for 1946-1959; *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁴⁹⁴ Cyprus Report for 1946-1959; *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Grafik 20 incelendiğinde, Kıbrıs dış ticaret hacminin 1950 ve 1951’de yükselişe geçtiği görülmektedir. 1953 yılındaki hafif düşüşün ardından, 1954-1955’te yükselişi sürmüştür. 1957’de tarihi rekor yükseliş olan ithalatta 45 milyon £’in etkisiyle, dış ticaret hacmi 64 milyon £’e yükseldi. Kıbrıs dış ticaret hacmi, 82 yıllık İngiliz idaresi döneminde en yüksek rakamları görmüştür.

3.4.3.1 İthalat ve Ülke Dağılımı

Kıbrıs dış ticareti, kalkınma programları kapsamında yapılacak olan inşaat projeleri ve İngiliz askeri üslerinin varlığı ile inşaatların yapılması ithalatın gelişimi üzerinde etkisini gösterecektir.

Kıbrıs ithalatı 1945’te 5.330.260 £ iken, 1946’da toplam değeri (madeni para hariç), 2.801.571 £ artarak, %52 ile %56 arasında bir artışla 8.131.831 £’e yükseldi. İngiltere’den 1946’da yapılan ithalatta başlıca ürünler; sigara, demir ve çelik imalatçıları, hırdavat ve çatal-bıçak takımı, elektrikli eşya, makine, tekstil, motorlu arabalar ve motorlu araba şasilerden oluştu. Filistin’den artan ithalatın nedeni, petrol ve petrol ürünlerinden kaynaklanmıştır. Avustralya, Kanada ve Hindistan’dan yapılan ithalatta düşüş yaşandı. Belçika’dan yapılan ithalatta artışa neden olan kalemler; demir-çelik, cam-züccaciye ve tekstil ürünleri olurken; Yunanistan’dan yaprak tütün, zeytin, kitap ve boş şişeler; İtalya’dan tereyağı, makine ve tekstil ürünleri; İsveç’ten

kereste, pişirme ocakları ve kibrit ithal edildi. Türkiye'den fasulye ve bezelye, fındık, yaprak tütün, sigara, odun kömürü ve ABD'den buğday, un ithal edildi. Yer fıstığı yağı ve deri taban ithalatının azalması, Mısır'dan yapılan ithalatın azalmasına neden oldu. Ayrıca Libya ve Irak'tan da arpa ithal edildi. İthalatın 1945'te %60.98'i İngiltere ve kolonilerinden, %39.02'si yabancı ülkelerden yapıldı. 1946 yılı ithalatında ise İngiltere ve kolonilerden yapılan ithalat yükselerek %64.02 olurken, yabancı ülkelerden yapılan ithalat %35.98'e düştü.⁴⁹⁵

Kıbrıs ithalatı 1946 yılına göre 5.453.058 £'e yükselerek, %67.6 artışla 1947'de 13.584.889 £ oldu. İngiltere'den yapılan ithalat 1946'da %64.02 1947'de %60.64'tü. Diğer ülkelerden yapılan ithalat 1946'da %35.98, 1947'de %39.36 olarak gerçekleşti.⁴⁹⁶

1948'de Ada'nın görünür ticaretinin olumsuz dengesi 9.5 milyon £ ile yüksek rekora ulaştı. İthalat 15 milyon £'i geçti. 2. Dünya Savaşı öncesinde 1938'de sadece 2.2 milyon £ olan ithalat, 1948'de 15 milyon £'i buldu. Aradan geçen on yılda meydana gelen artışta fiyatların yükselmesi de etkili oldu.

Kıbrıs'ta ithalat fiyatları 1938'e göre üç kattan biraz daha fazla arttı. Bu 1948'de 7 milyon £ değerindeki ithalat anlamına geliyordu. 1938'den beri ada nüfusu yüzde 20'den fazla arttı. 1938 standartlarına göre bu rakamın, yaklaşık 9 milyon £'e karşılık gelebileceği hesaplandı. 1938'de 200.000 £ ile 22 bin ton tahıl ve un satın alınabilirken; 1948'de 2.000.000 £ ile 65 bin tondan fazla satın alınıyordu. 1938'de 32.000 £'e mal olan şeker; 1948'de 325.000 £'e alınabiliyordu. Tütün ve sigara 1938'de 48.000'den daha ucuza mal olurken; 1948'de 220.000 £'e alınıyordu. 1948'de ithal edilen yiyecek, içecek ve tütünün toplam ithalatı 4.7 milyon £'den fazla idi. Bu rakamlar on yıl öncesi ile karşılaştırıldığında 10 kat fazladır.

Kıbrıs'ta ithalat politikasını belirlemek amacıyla 1948 yılı başlarında İthalat Lisanslama Komitesi kuruldu. Hükümet, bazı temel malların dağıtımını özel sektöre devretti. Olağanüstü hâl mevzuatının ithal mallardan elde edilen kârı sınırlandırması ve rekabet nedeniyle, tüccarlar fiyatlarını düşürmek zorunda kaldı. Dünyadaki arzın bolluğu, Kıbrıs'ın ihracatını olumsuz etkiledi. Asma ürünleri ve keçiboynuzu fiyatları

⁴⁹⁵ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.12.

⁴⁹⁶ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.15.

düştü, ancak narenciye ihracatı sabit kaldı.⁴⁹⁷ Adada görünmez ihracatın kaynakları: İngiliz silahlı kuvvetlerinin adadaki varlığı ve turist trafiğidir. Hükümet turizmi geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur.⁴⁹⁸

İthalat, 1947'deki 13.5 milyon £'e kıyasla 15.4 milyon £'den fazlaydı. En büyük iki kalem, her biri 1 milyon £'i aşan buğday ve makineydi. İthalatın İngiltere %38'ini (1947'de %31); Avustralya %8'i. (1947'de %1); Kanada yüzde 5 (1947'de %11) ve ABD %4'ü (1947'de %5) sağladı.⁴⁹⁹

İthalat 1949 yılında, 1948'deki 15.4 milyon £'e kıyasla 11 milyon £'dir. En büyük kalemler buğday (1.3 milyon £) ve makinelerdi (800 bin £). İngiltere tüm ithalatın %44'ünü (1948'de %38), Avustralya %14'ünü (1948'de %8), ABD'i %6'sını (1948'de %4) ve İtalya %5'ini (1948'de %5) sağladı.

Dış ticaret gelişmelerinin yanı sıra, ada içinde de birtakım gelişmeler oldu. Savaş dönemi yapılan kısıtlamalar kaldırılmaya başladı. Mart 1949'da ekmeğin arpa ile karıştırılmasından vazgeçildi. Ağustos 1949'da pirincin karneye bağlanması kaldırıldı. Fiyatlar uzun yıllar sonra düşme eğilimine girdi. Ticari durgunluk, özellikle bağ ve patates yetiştirilen bölgelerde işsizliğin artmasına neden oldu. Ancak madencilik sektörü gelişti ve istihdam fırsatları sağladı.

İthalat ve ihracat lisansları 1949 yılı boyunca sürdürüldü ve tüm önemli sorunlarda, 1948'de kurulan İthalat Lisansı Danışma Komitesi'nin tavsiyelerine başvuruldu. İthalat lisansının temel amacı, £ bölgesinin ödemeler dengesinde zorluk yaşadığı para birimlerini korumaktı.⁵⁰⁰

İthalat kısıtlamaları 1950'de önemli ölçüde gevşetildi. Ticaretteki gelişme 1950'lerin ortalarına kadar istikrarlı idi. Ancak Kore'deki savaş nedeniyle, büyük ölçekte alımlar başladı. İthalat tutarı, 1949'daki 11 milyon £'e kıyasla, 13 milyon £'in çok üzerinde idi. Ana artışlar tekstil, makine ve tarımsal kalkınma ve inşaat için kullanılan malzemelerde gerçekleşti.⁵⁰¹ İthalat Lisanslama Danışma Komitesi, 1948'den itibaren yürüttüğü faaliyetlerine 1950'de de devam etti. Eylül 1950'de Komite; çeşitli faaliyet alanlarından oluşan, daha fazla sayıda üyeye sahip bir Ticaret

⁴⁹⁷ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.4.

⁴⁹⁸ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.3.

⁴⁹⁹ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.15.

⁵⁰⁰ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.3-4, 16.

⁵⁰¹ Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.18-19.

Danışma Kurulu ile değiştirildi. Bu kurul, Kıbrıs'ın tüm ticari sorunlarına tavsiyede bulunacaktı. Kurulun üyeleri Ticaret Odası, Denizcilik Odası ve Kıbrıs Sanayi Birliği tarafından aday gösterilmektedir. Ayrıca tarım ve narenciye yetiştiricilerini temsil eden üyeler de bulunmaktadır.

İthalat kısıtlamaları 1950 yılında da önemli ölçüde gevşetildi. İngiltere'den 1949'da yapılan ithalat için verilen Genel Açık İthalat Lisansı, İngiliz Kolonilerinden yapılan ithalatı da kapsayacak şekilde genişletildi. Genel Açık Lisans kapsamında serbestçe kabul edilen ürünlerin listesi, daha fazla çeşitlilik gösterecek şekilde genişletildi. Avrupa Ödemeler Birliği'nin kurulmasından sonra, üye ülkeler arasındaki ticaret kısıtlamaları gevşetildi. Bu ülkelerden yapılan ithalatı kapsayan, toplam ithalatın yaklaşık %48'ini temsil eden geniş bir ürün yelpazesi için, Genel Açık Lisans çıkarıldı. Uluslararası veya İngiliz İmparatorluk kontrolüne tabi olan veya kota uygulanan ürünler dahil edilmedi.⁵⁰²

Kıbrıs'ın denizaşırı ticaretinin değeri, son beş yılda neredeyse üç katına çıktı. 1946'da 12 milyon £'e; 1950'de 24 milyon £'in biraz üzerine; 1951'de yaklaşık 34 milyon £'e ulaştı. Kıbrıs dış ticaretinin artışının sebeplerinden birisi de genel anlamda dünya fiyatlarındaki artıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ticari ürün fiyatlarında ciddi artış görülmüştür. 1951'deki ithalat hacmi, 1950'dekinden %20 daha yüksektir. İthalatın yarısı İngiltere'den yapılırken, onu ağırlıklı olarak buğday gönderen Avustralya ve İtalya izledi. Kuraklık sonucunda tahıl mahsulü yetersizliği, 84 bin ton tahıl ithal edilmesine neden oldu.⁵⁰³ Kıbrıs coğrafyası ve iklimi, başlıca ihraç ürünlerinden olan buğdayı, kuraklık sonucunda ithal edilir duruma getirmeye devam ediyordu.

Kıbrıs'ın dış ticaretinin değeri 1952'de 4 milyon £ artarak, 38 milyon £'e yükseldi. İthal edilen malların değeri 20 milyon £ ve ihraç edilen malların değeri 18 milyon £'dir. 1951'deki 4 milyon £'e kıyasla, 2 milyon £'lik bir görünür ticaret dengesi oluşturuyordu. Dünya ticari ürün fiyatlarında 1952'de meydana gelen genel istikrar, Kıbrıs'tan ihraç edilen malların fiyatlarını çok etkilemedi. Sonuç olarak, ticaretin genel durumu Kıbrıs'ın lehine hareket etti ve 1951 yılı ile karşılaştırıldığında, olumsuz ticaret dengesi 1952'de yarı yarıya azaldı. İkinci Dünya

⁵⁰² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.18-19.

⁵⁰³ Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.22.

Savaşı'nda Kıbrıs dış ticaretinde, ithalatın ağırlıklı oluşu ile bozulan ticari denge, 1952 yılı itibariyle dengelenmeye başladı.⁵⁰⁴ Kıbrıs'ta 1952 yılı denizaşırı ticaretinin değeri, 1951'deki 34.5 milyon £ kıyasla, 38.5 milyon £'e yükseldi. İthalat ve ihracatın ikisinin de hacmi arttı. 1952 yılında, 1951 ile karşılaştırıldığında, ithalat fiyatı %1, ihracat fiyatı ise %8 artmıştı. İhracat ve fiyat artışının birlikte hareketi, Kıbrıs dış ticaretini arttırdı. Mart 1952'de £ dışı kaynaklardan yapılan ithalat, ödemeler dengesi nedenleriyle kısıtlandı. 1951 yılının geri kalanında bu kaynaklardan yapılan ithalat, 1951'de ilgili dönemin ortalamasının %85'inin hemen altına düşürüldü. OEEC ülkeleri açık genel lisansa bırakıldı. Kısıtlamalar sonucunda İngiltere'den yapılan ithalat arttı.⁵⁰⁵

Dış ticaretin değeri, 1952'deki 38 milyon £'e kıyasla, 1953'te 36.6 milyon £ oldu. 1952 yılına göre 1953'te ithalat fiyatları %12, ihracat fiyatı ise %8 oranında azaldı. Savaşın etkisiyle yüksek seyreden fiyatlarda düşüş görülmeye başladı. 1952 yılına göre ithalat hacmi yaklaşık %13 artarken, ihracat hacmi %10 azaldı. İthal mallar çoğunlukla yerel tüccarlar aracılığıyla dağıtıldı. 1952'de 38 milyon £ olan Kıbrıs'ın dış ticaretinin değeri, 1953'te yaklaşık 1 milyon £ düştü.⁵⁰⁶

Kıbrıs toplam dış ticareti bir önceki yıla kıyasla, 1954'te yaklaşık %10 değer kazandı. İthalatın değeri 2.3 milyon £ arttı. Bu miktar 1953'teki değer %11'i kadardır.⁵⁰⁷ 1954'te ithalat hacmi ise, 1953'e göre yaklaşık %17 arttı. İthalat fiyatları %5 azaldı. İkinci Dünya Savaşı'nda başlatılan yasaklar, esnetilmeye başladı. Şeker ve pirinç ithalatı da serbest bırakıldı. 1954 yılı sonuna doğru çıkarılan yasal mevzuat, 1939'da savaşın başlamasıyla uygulamaya konulan ve savaşı takip eden yıllarda sürdürülen fiyat kontrollerinin gevşetilmesinde son adımı oluşturdu.⁵⁰⁸

Kıbrıs'ta yaşanan EOKA'nın terör olaylarına rağmen; ticaret hayatı (otel, eğlence ve ilgili sektörler dışında) mevcut huzursuzluktan çok etkilenmedi. Genel olarak ticaret için, 1955 yılı bir genişleme yılı oldu. İthalat 30.4 milyon £ ile o döneme kadar görülen en yüksek seviyeye ulaştı. Artan ithalat hacminin büyük bir kısmını inşaat malzemeleri, tesisler ve makineler temsil ediyordu. Bunun nedeni kalkınma programı kapsamında yürütülen projelerdir. Kamuda yürütülen inşaatların

⁵⁰⁴ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.22-23.

⁵⁰⁵ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.3-4.

⁵⁰⁶ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.44-47.

⁵⁰⁷ Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.5.

⁵⁰⁸ Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.20-21.

yanı sıra, özel inşaat gelişmeleri de ilerledi. Kıbrıs'a giren her türlü motorlu taşıt sayısı, önceki yıllara göre artmaya devam ediyordu. Bunun başlıca nedeni, kalkınma programı kapsamında karayolu iyileştirme çalışmaları kapsamında, yolların asfaltlanması, köprülerin yapılması vb. ulaşım ile ilgili gelişmelerin yaşanmasıdır. Ulaşım yolları yapıldıkça, motorlu araç sayısı da artmakta ve ithal edilen bu ürünler, ithalatın hacmini ve değerini de arttırmaktadır. Ayrıca tüketim mallarının ithalatı da bu dönemde yoğundur. 1955 yılı sonlarına doğru aşırı stok belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Toptan ve perakende ticareti gelişti.⁵⁰⁹

Kıbrıs'ta 1956 yılı dış ticaretinde; 39 milyon £ ile ithalat ve 22 milyon £ ile ihracat yeni rekor seviyelere ulaştı. Artan ithalat hacminin çoğu, sivil tüketim için gıda ve inşaat malzemeleri, petrol ürünleri, tesis ve makinelerden kaynaklandı. Halkın alım gücünün artmasıyla, yüksek kaliteli sınıf mallarında da küçük artış oldu. Kıbrıs'a ithal edilen motorlu araç sayısı, 1955 ithalatına göre küçük bir artış gösterdi.

Süveyş Kanalı'nın, Mısır Kanal Harekâtı nedeniyle tıkanması, dünya nakliyatını etkiledi. Navlun fiyatları yukarı yönlü hareket etti. Kıbrıs'ta petrol arzı %25 azaldı. Benzine Aralık 1956'da karne verildi. Mevsimlik büyük ihracatlarla aynı zamana denk gelen, İngiliz ordusunun gereksinimleri nedeniyle limanlarda aşırı kalabalık ve gecikmeler yaşandı.⁵¹⁰ Tüm bu gelişmelere rağmen, ithalat yükselişini sürdürdü.

Ticari faaliyetler, Kıbrıs'taki ve Yakın Doğu'daki siyasi gerilimlere rağmen genişlemeye devam etti. 1956'nın sonlarına doğru yürürlüğe giren ve Nisan 1957'de kaldırılan benzin karne uygulaması, ekonomi üzerinde sınırlı bir etki yarattı. Ticaretteki bu canlılığın büyük bir kısmı, inşaat sektöründeki yükselişe bağlanabilir. Nitelikli iş gücü üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla hem özel inşaat faaliyetleri hem de Silahlı Kuvvetler ve Hükümet programları, ulaşabilecekleri potansiyel seviyenin altında tutuldu. Kıbrıs'ta 1957 yılında ithalat 45 milyon £ ile yeniden rekor seviyeye ulaştı. İthalattaki artışın büyük kısmı motorlu taşıtlar ve dayanıklı tüketim mallarından oluşmaktaydı. İthal edilen binek otomobillerin sayısı, 1956'da 2.866 iken 1957'de 4.504'e yükseldi ve buzdolapları, dikiş makineleri, elektrikli sobalar gibi dayanıklı tüketim mallarının ithalatındaki artış daha da dikkat çekiciydi. Genel

⁵⁰⁹ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.20-21.

⁵¹⁰ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.25-28.

olarak, gıda maddeleri, giyim ya da ev eşyaları olsun, daha yüksek kaliteli mallara yönelik bir eğilim gözlemlendi.⁵¹¹ 1958 yılı, adanın ticaretinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 1957'de rekor seviyelere ulaşan ticari faaliyetler, Olağanüstü Hal'in getirdiği grevler, sokağa çıkma yasakları ve tehditlerle birlikte ciddi şekilde zarar gördü. Yaz aylarında Kıbrıs içindeki olağanüstü durum, normal faaliyetleri bir süreliğine durma noktasına getirdi. Bu zorlukların bir sonucu olarak, ticari anlamda geri kalmış olan Kıbrıslı Türk toplumu, kendi ticaret kanallarını geliştirerek ekonomik gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir hareket başlattı. Mart 1958'de EOKA, takipçilerine İngiliz tüketim mallarını boykot etmeleri ve bunun yerine yerli ürünler satın almaları talimatını verdi. Tehdit yöntemleriyle uygulanan bu boykot, yılın büyük bir kısmında oldukça etkili oldu ve yürürlükte kaldı. Bu durum, Kıbrıs'ta başlıca tüccarların ticaretini ciddi biçimde etkiledi. Öte yandan, bu boykot, 1958 yılı başlarında büyük miktarlarda stok tutan ve bu stoklar üzerinde faiz yükü taşıyan birçok tüccarın bu stokları tasfiye etmesini sağladı. Ayrıca Kıbrıs'taki hafif sanayi üretimini de teşvik edecek bir etki yarattı. İngiliz mallarına yönelik boykot, Kıbrıslı Türk tüccarların İngiliz acentelerini aramalarına neden oldu.⁵¹² Kıbrıs'ta ve Yakın Doğu'daki siyasi gerilimlere rağmen ticari faaliyetler genişlemeye devam etti.⁵¹³

1959 yılı ilk üç ayında 8.7 milyon £'lık ithalat, 1958 yılına göre düşmüştü. Sonraki dokuz ay içinde toparlanma oldu. 1959 yılının ithalatı toplamda 41.1 milyon £'e yükseldi. 1959'da artış önceki yıla göre %15'tir. İthalat yapılan başlıca ülkelerin yüzdelik oranları şöyledir: İngiltere %35, Federal Almanya Cumhuriyeti %10, İtalya %6, Fransa %5, ABD %3, Hollanda %3'tür. Bu ülkeler başta olmak üzere; OEEC ülkeleri (Birleşik Krallık ve İngiliz Milletler Topluluğu dahil, Kanada hariç) toplam %86 olarak Kıbrıs dış ticaretinde yer aldı. Komünist bloktan yapılan ithalat %3 idi. Komşu OEEC ülkelerinden yapılan ithalatın oranı ise, sadece %4'tür.⁵¹⁴ Yapılacak düzenlemelerin, yeni Kıbrıs Cumhuriyet Hükümeti'ne bırakılmasına karar verildi. Londra'daki Kıbrıs Komiseri Birleşik Krallık'ta ticaret temsilcisi olarak hareket etmeye devam edecekti.⁵¹⁵

⁵¹¹ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.27.

⁵¹² Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.26.

⁵¹³ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.9.

⁵¹⁴ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.9-10.

⁵¹⁵ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.28.

Kıbrıs dış ticareti 1946-1959'da yapılan ticari anlaşmalar sonucunda, daha çok Avrupa ülkesi ile dış ticaret yürütüldü. İngiliz idaresine geçişinin ardından, ithalatın yapıldığı başlıca ülke İngiltere'dir. 1946-1959 yıllarını kapsayan dönemde İngiltere ithalatın genel olarak yarısı ya da biraz daha fazlasına hakimdir. İngiltere'nin dışında, Avrupa ülkeleri ithalatı ağırlıklı olarak yer almaktadır. Kıbrıs ithalatının ülke dağılımı Tablo 3.31'de verilmiştir. Kıbrıs ithalatı ülke dağılımı, ithalat değerleri bin £ olarak şöyledir:

Tablo 3.31. Kıbrıs İthalatı Ülke Dağılımı (1951-1959)⁵¹⁶

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
İngiltere	7.450	8.834	10.101	11.211	15.209	17.707	20.878	14.031	14.759
İtalya	1.201	1.231	1.430	1.252	1.597	2.805	4.234	2.668	3.053
Avustralya	2.116	1.826	1.240	952	1.047	907	524	710	452
ABD	658	1.033	1.147	1.012	1.210	1.405	1.516	1.378	1.887
Almanya	650	798	812	1.064	1.736	2.899	3.077	3.232	3.955
Hollanda	723	803	747	933	902	1.181	1.554	1.491	1.641
Irak	373	644	573	448	467	0	0	0	0
Fransa	345	501	539	873	1.086	1.410	2.268	1.938	2.459
Hindistan	483	431	454	503	622	448	492	367	402
İsveç	569	327	454	511	611	765	976	988	815
Belçika	272	455	366	490	493	533	756	856	950
Portekiz	0	0	271	453	285	731	633	694	688
Avusturya	0	0	243	346	422	698	585	585	697
Kanada	0	0	17	38	195	624	0	0	0
Yunanistan	0	0	363	296	472	561	730	762	993
İsrail	0	0	76	167	273	551	574	506	865
Aden	0	0	0	6	63	526	505	1.237	1.314
Danimarka	0	0	100	134	217	466	679	632	801
Çekoslovakya	0	0	0	194	236	407	532	461	516
Lübnan	0	0	0	255	233	342	502	421	572

Tablo 3.31 incelendiğinde: Kıbrıs ithalatında 1951-1959 yılları arasında, İngiltere tartışmasız ilk sırada yer alan ülke konumundadır. İngiltere ve diğer ülkelerin ithalattaki yerini daha iyi incelemek için, ithalata oranları yüzdelik olarak Tablo 3.32'de yer almaktadır. İngiltere'den yapılan ithalatın en yüksek olduğu 1954 ve 1955 yılları, Mısır'dan askeri üslerini Kıbrıs'a taşıdıkları dönemdir. Kıbrıs'ta 1951-1959 yılları arasında ithalat yapılan başlıca ülkeler ve bu ülkelerin ithalat içindeki payı hesaplanmış ve %5 üzerinde olan ülkeler, Tablo 3.32'ye dahil edilmiştir.

Tablo 3.32. Kıbrıs İthalatında Başlıca Ülkeler ve Yüzdelik Oranları (1951-1959)⁵¹⁷

⁵¹⁶ Cyprus Report for 1951-1958, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.158.

Ülke	1951 (%)	1952 (%)	1953 (%)	1954 (%)	1955 (%)	1956 (%)	1957 (%)	1958 (%)	1959 (%)
İngiltere	51.79	52.85	55.73	60.10	56.63	51.58	54.38	52.59	50.82
İtalya	8.35	7.36	7.88	6.71	5.94	8.17	11.02	10.00	10.52
Avustralya	14.71	10.93	6.83	5.10	3.90	2.64	1.36	2.66	1.56
ABD	4.58	6.18	6.17	5.43	4.50	4.09	3.95	5.16	6.50
Almanya	4.53	4.77	4.37	5.70	6.47	8.45	8.02	12.13	13.61
Hollanda	5.04	4.80	4.02	5.01	3.36	3.44	4.05	5.59	5.64
Fransa	2.40	2.99	2.90	4.68	4.04	4.11	5.91	7.26	8.46
Toplam	91.40	89.88	87.90	92.73	84.84	82.48	88.69	95.39	97.11

Tablo 3.32 incelendiğinde; İngiltere'den 1951-1959 yılları arasında yapılan ithalatın, Kıbrıs ithalatı içindeki payı %50-%60 arasındadır. ABD en düşük 1957'de %3.90 ve en yüksek 1959'da %6,50 oranında ithalatta yer almıştır. İthalatta payını arttıran Avrupa ülkeleri ise Almanya ve İtalya'dır. İtalya'dan yapılan ithalat en düşük 1955'te %5.94, en yüksek %1957'de %11,02'dir. Almanya ise ithalatta 1951'de %4.53, 1959'da %13.61 oranında yer aldı. Fransa ise, 1951'de %2 olan payını 1959'da %8.46'ya yükseltmiştir. Avustralya ise, 1951'de %14.71, oranında ithalatta yer alırken, 1959'a dek düşüşünü sürdürdü ve 1957'de %1.36 ile en düşük seviyede yer aldı. Hollanda ise ithalatı %3 ile %6 oranında sağladı. Sonuç olarak ithalat yapılan başlıca ülkeler İngiltere dışında, Avrupa ülkeleri ve ABD'dir.

3.4.3.2. İhracat ve Ülke Dağılımı

Kıbrıs'ın coğrafi özellikleri, iklim olanakları ile sahip olduğu geleneksel ürünler tarım, ziraat, hayvancılık, orman ürünleri ile madenleridir. Bunlar Kıbrıs ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında On Yıllık Kalkınma Programı 1946-1955 yılları arasında uygulanmıştır. Bu çalışmaların ihracata yansıyor yansımadığı, ihracat rakamları ve başlıca ticari ürünlere etkisi bu bölümde ele alınacaktır.

Savaş sonrası da 1946'da ihracatın toplam değeri 4.202.300 £ (1945 yılı ihracatı 3.532.787 £) idi. İngiltere'ye yapılan ihracat, bir önceki yıla göre 249.342 £

⁵¹⁷ Cyprus Report for 1951-1958, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157.

arttı. İngiltere'ye ihraç edilen başlıca ürünler: keçiboynuzu (bütün ve öğütülmüş) tohumu, sakız, üzüm suyu, yaprak tütün, şarap, asbest, alçı taşı (terra umbra), makaralı ipek ve yapay dişlerdir. Başta piritler, kuru üzüm ve keçiboynuzu olmak üzere, Fransa'ya yapılan ihracat da bir önceki yıla göre 265.428 £ artmıştır. Artan patates sevkiyatı Yunanistan'a, keçiboynuzu Cezayir'e ve ABD'ne keçi ve koyun derisi ihracatın artmasının temel kaynaklarıdır. Piritler, portakal, koyun derileri ve sarı yapraklı tütün, Belçika'ya ve asbest ile keçiboynuzu suyu Danimarka'ya ihraç edildi. Filistin ve Mısır'a yapılan ihracat önemli ölçüde azaldı. Avrupa ülkelerine hammadde ihracı yapıldı. Asbest İrlanda'ya; bakır konsantreleri Almanya Belçika, İspanya'ya; deri ihracatı Oniki Adalar'a yapıldı.⁵¹⁸

Kıbrıs ihracatı 1947'de 5.140.734 £'dir. İngiltere'ye yapılan ihracat önceki yıla göre 670.483 £, Fransa'ya yapılan ihracat 74.403 £ artmıştır. Ürün bazında demir pirit 259.886 £ artmıştır. Bu ihracatlar sayesinde, 1947 yılı ihracatı önceki yıla göre 938.434 £ artmıştır.⁵¹⁹

İhracatta 1948 yılı başlarında ciddi bir düşüş görüldü. Ticari durgunluğun yanı sıra fiyatlar da düşmeye başladı. Başlıca ihracat ürünleri içinde madencilik ürünleri ilk sıralardadır. Bunlar bakırlı konsantreler 1.256.500 £, demir piritler 499.468 £ ve asbest 374.940 £'dir. Diğer ürünler ise; keçiboynuzu 596.113 £, portakal 328.423 £, tohumluk patates 270.858 £ ve şaraplar ve alkollü içkiler 256.624 £ olarak ihracatta yer almaya devam etti. İngiltere'ye 1948'de toplam ihracatın %21'i yapıldı. İhracatın %21'inin yapıldığı Almanyada ilk sıralarda yer aldı. İhracat yapılan diğer ülkeler Fransa ihracatın %11 ve ABD %6'sının yapıldığı diğer ülkelerdir. 2. Dünya Savaşı'nın düşman ülkesi Almanya'ya yapılan ihracat, İngiltere ile eşit konuma yerleşti. Savaş sonrasında ithalatta azalma, halkın harcama gücünün düşmesine de bağlıdır. İhracat Lisansı 1948 yılında, döviz kontrolü amacıyla ve Kıbrıs ürünlerinin yalnızca üretim fazlasının ihraç edilmesini sağlamak amacıyla sürdürüldü. Savaş nedeniyle halkın harcama gücünün düşmesi sonucunda, Hükümet yerel olarak yetiştirilen veya ithal edilen buğday ve arpayı alıyordu.⁵²⁰ Savaşın olumsuz etkileri henüz atlatılamamıştı.

⁵¹⁸ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.16-17.

⁵¹⁹ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.16.

⁵²⁰ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.15.

İhracat 1949 yılında, 1948'deki 5.6 milyona göre, 8.1 milyon £'e ulaşarak ciddi bir artış gösterdi. 1949 yılı başlarında neredeyse tüm ülkeler tarafından uygulanan ticari kısıtlamalar, Kıbrıs'tan yapılan ihracatı da engelledi. Daha sonra sorunun çözümü için Kıbrıs'tan, Londra'ya giden ticari bir heyetin görüşmeleri sonucunda, ihracatta düzelme gerçekleşti. İhracattaki ana artışlar bakır konsantreleri, asbest, patates, arpa, demir pirit, kimyon tohumu ve yapay dişlerde yaşandı. Savaşın sonra ilk kez Almanya'ya önemli miktarda narenciye sevkiyatı yapıldı.⁵²¹

Kıbrıs ihracatı yükselişini sürdürmeye devam etti ve 1950'de 11 milyon £ gibi yüksek bir seviyeye ulaştı. Bu yükselişi mineraller ve tarım ürünleri ihracatının artması destekledi. Düşük fiyatlı şaraplara ihracat talebi de hala devam ediyordu. Bunun dışında 1950'de Kıbrıs'ın en iyi müşterisi Almanya idi. Bakır, krom, demir, asbest, badem, kuru üzüm, portakal ve şarap gibi büyük miktarlarda ürünlerin başlıca alıcısı Almanya'dır.⁵²²

İhracatta düzelme ve artış 1951'de devam ediyordu. Fiyatlar 1950'ye göre %25 yükselmişti. Ancak üretimde, özellikle maden ürünlerinde önemli artışlar oldu. 1951'de ihracat %6 arttı. Almanya yine Kıbrıs'ın en iyi müşterisi oldu ve 3 milyon £ değerinde bakır, krom, demir pirit, asbest, pamuk, narenciye, kuru üzüm ve şarap satın aldı. Ardından İngiltere, İsrail, ABD, Mısır, İtalya ve Fransa geldi. Kıbrıs'ın denizaşırı ticaretinin değeri son beş yılda neredeyse üç katına çıktı. 1946'da 12 milyon £; 1950'de 24 milyon £; 1951'de yaklaşık 34 milyon £'e yükselmişti. Bu artışlara, dünya genelindeki fiyat artışlarının da katkısı oldu.⁵²³ Ancak takip eden yılda fiyatlar aynı seviyede kalmadı. Fiyat dalgalanmalarının etkisi, eş zamanlı olarak dış ticaret rakamlarına yansımaktadır.

Fiyat azalması yaşanan 1953'te, ihracat fiyatı ise %8 oranında azaldı. 1952 yılına göre ithalat hacmi yaklaşık %13 artarken, ihracat hacmi %10 azaldı. Dış ticaretin değeri, 1952'deki 38.5 milyon £'e kıyasla 1953'te 36.6 milyon £ oldu. 1952 yılına göre 1953'te ithalat fiyatı %12, ihracat fiyatı ise %8 oranında azaldı. Bu azalmanın nedeni, dünya pazarında maden ihracatında meydana gelen belirgin

⁵²¹ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.15-16.

⁵²² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.18.

⁵²³ Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.3-4.

düşüştür. Kıbrıs ihracatın başlıca kaynaklarının da bu dönemde maden ürünleri olmasıdır.⁵²⁴ Fiyatlardaki dalgalanma sürmeye devam etti.

Kıbrıs ihracat hacmi 1954'te %9, fiyatlar da %4 arttı. İhracatın yaklaşık %36'sını tarım ürünleri, %56'sını da mineraller oluşturdu. Sterlin dışı kaynaklardan yapılan ithalatın kontrolü ile dövizin muhafaza edilmesi ve £ dışındaki ülkelere ihracat yoluyla döviz kazandırılması gerekliliği, 1954 yılında da devam etti. Kıbrıs Tahıl Komisyonu, 1 Mayıs 1954'te buğday ve arpanın denetimini Hükümet'ten devraldı.⁵²⁵

Rum terör örgütü EOKA'nın terör faaliyetlerinin en şiddetli olduğu yıl olan 1955'te, Kıbrıs içinde terörizm yaşamı olumsuz etkilemeye devam etti. Ada içindeki asayişin bozulması ticaret hayatını, otel, eğlence ve ilgili sektörler dışında pek etkilemedi. Genel olarak ticaret için 1955 yılı bir genişleme yılı oldu. Hem ithalat, 30.4 milyon £ hem de ihracat 18.3 milyon £ ile artışını devam ettirdi. Çoğu yerel gıda ve giyim ürünlerinde de canlı bir ticaret vardı. Kalkınma Programı faaliyetleri ve Kıbrıs'ta konuşlanan ve yapımı devam eden İngiliz üsleri ve askerlerinin varlığı da bu durumu etkiledi. Toptan ve perakende ticareti canlandı. İşçilik, kira ve hizmet maliyetleri arttı. İhracat ürünlerinin elden çıkarılmasında sorunlar yaşansa da sonuç itibariyle ihracat yapıldı.⁵²⁶

Kıbrıs'ta 1956 yılında 22 milyon £ ile ihracat artışı devam etti. Kalkınma projeleri kapsamında, liman iyileştirme çalışmaları da başlamıştı. Kıbrıs ihracatında tarımsal ürünlerdeki artan maliyetler (özellikle işçilik, kiralar ve yerel hizmetler) ve ihracat güçlükleri devam etti. İhracat fiyatları genellikle arttırıldı.⁵²⁷

Kıbrıs için genel anlamda 1957 yılı zor bir yıl oldu. İhracat tarafında ise 1957'de şartlar zorlaştı. Bakır fiyatındaki sert düşüş ve pirit fiyatındaki daha hafif düşüş, ihraç edilen miktarlardaki artışa rağmen, maden ihracatında 3.5 milyon £'lık bir düşüşe yol açtı. Tarımsal ihracat, 1956'dakiyle hemen hemen aynıdır. Kıbrıs'ta 1956-1957 tarım sezonu iyi geçti. Tarımsal ihracat hemen hemen 1956'daki gibidir. İngiltere'ye yapılan şarap ihracatı, yaklaşık 450.000 galondan, 510.000 galonun üzerine çıktı. Bir başka olumlu gelişme de SSCB'ye kuru üzüm satışıydı. Bu, "üçgen"

⁵²⁴ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.44-47.

⁵²⁵ Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.5.

⁵²⁶ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.20-21.

⁵²⁷ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.23-24

bir işlemle açılan yeni bir pazar olan kuru üzüm ödemesi, Çekoslovakya'dan ithal edilen mallardan karşılandı. Kıbrıs'ta zaten sınırlı olan ticari ürünler için pazar arayışı devam ederken, Avrupa ülkeleri ihracat yapılan başlıca ülkeler olmaya devam etti⁵²⁸

Kıbrıs dış ticaretinde zirvenin görüldüğü yıl 1957'dir. Takip eden 1958 ve 1959 yıllarında azalma görülmeye başlandı. 2. Dünya Savaşı'nın etkilerinden kurtularak, hızla gelişen dış ticarete 1958 yılında düşüş yaşandı. Kıbrıs yeniden ihracatı dahil ihracatın toplam değeri, 1957'deki 19 milyon £'e kıyasla, 1958'de 18 milyon £ olarak gerçekleşti. Fiyatlar yine tatmin edici değildi. İhracatın 1958'de, %53'ü maden ihracatı ve %34'ü tarımsal ihracattan kaynaklandı. Maden ihracatının değeri 1957'de 10.1 milyon £'den, 9 milyon £'e geriledi. Almanya, Kıbrıs madenlerinin ana müşterisi olmaya devam etti. Tarımsal ihracatın toplam değeri 1957'de 6 milyon £ iken 1958'de yaklaşık %15'lik bir artışla 7 milyon £'e yükseldi. Bunun başlıca nedeni, narenciye ve patates için alınan yüksek fiyatlar ve özellikle İngiltere'ye yapılan şarap ihracatının artmasıdır. Keçiboynuzu fiyatları ise, çok düşük fiyatlarla ihraç edildi. Başka yerlerde karşılığı olan pazarlar bulmanın zor olduğu bazı tarımsal ürünler, karşılıklı işlemler çerçevesinde 'Demir Perde' ülkelerine ihraç edildi. Önem sırasına göre Kıbrıs'ın en iyi müşterileri %32 ile İngiltere; Batı Almanya %29 (esas olarak mineraller); Hollanda %9; Fransa %6; ABD %6; İtalya %5 idi. Yerel tarım ürünleri (özellikle patates ve portakal) fiyatları yüksekti.⁵²⁹

İhracatta 1958'de Kalkınma Programı kapsamında yapılan çalışmaların etkisi görülmeye başlandı. 1957-1958 sezonunda, tarımsal ihracat yüksek düzeyde gerçekleşti. Narenciye üretimi 1956-1957'de 46.000 ton ve 1955/56'da 43.000 ton olan tahmini üretime kıyasla 1958'de 64.363 tona ulaştı. Üretimdeki bu artış, başta uygun iklim koşulları, gelişmiş ekim ve artan gübre kullanımı ve birçok yeni tarlanın artık üretime geçmesi gibi bir dizi faktöre bağlıdır. Meyve ihracatı 49.613 ton oldu. Meyve ihracatı yapılan ülkeler: başta İngiltere olmak üzere, Batı Almanya, Norveç, Macaristan, Romanya ve Yeni Zelanda'dır. Bazı bölgelerde verim iyi olmasına rağmen, zeytin üretimi önceki yıla göre oldukça düşüktü. Keçiboynuzu ise 1957-1958 sezonunda verimi iyi olan ürünlerdendir.⁵³⁰

⁵²⁸ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.* s.25-28.

⁵²⁹ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.27.

⁵³⁰ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.10.

Yeniden ihracat da dahil olmak üzere, ihracatın 1959'da toplam değeri, 1958'deki 17.6 milyon £'e kıyasla, 19 milyon £'e yükseldi. Bunun %50'si maden ihracatı, yüzde 39'u tarımsal ürünlerdir. Maden ihracatının değeri 1958'de 9.1 milyon £'den, 9.6 milyon £'e yükseldi, ancak hacim biraz daha düşüktü. Federal Almanya Cumhuriyeti, Kıbrıs madenlerinin ana müşterisi olmaya devam ediyordu. 1959 yılında ise, Almanya'ya yapılan ihracatın en önemli kalemini oluşturan bakır konsantreleri, gelen talep üzerine İngiltere'ye sevk edildi. Hammaddelerin satın alınmasında, İngiltere ve Almanya rekabeti de oluştu denilebilir. Tarımsal ihracatın toplam değeri yine yaklaşık 7.5 milyon £'i buldu. 1959-1960 sezonundaki şarapların ve narenciyelerin ihracatı, 1958'deki kadar kolay olmadı ama patates, havuç ve taze üzümüne gelen talepler iyi idi. Komünist blokla karşılıklı işlemler altında bazı küçük ihracatlar yapıldı. Sulu tarımda yetiştirilen ihraç edilen ağaç ürünleri ve bahçe bitkileri genel olarak iyi verim verirken, 1959'da tahıllar ve diğer kurutulmuş ürünler için zayıf bir yıl oldu. Bu durum Hükümetin sübvansiyonlu fiyatlarla buğday ve arpa satın alma taahhüdünü azalttı.⁵³¹ Aralık 1958'de bir dizi mal Açık Ruhsata konuldu. Bu tür değişikliklerin yeni Kıbrıs Cumhuriyet Hükümeti tarafından değerlendirilmesi gerektiği düşünüldüğünden, ithalat ruhsatı düzenlemelerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı. Benzer nedenlerle önemli bir mevzuat da çıkarılmadı ve Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın desteklediği tek önemli yenilik Tarım Ürünleri (İhracat) Yönetmeliği'nde yapılan bazı değişiklikler oldu.⁵³²

Sonuç olarak 1946-1959 döneminde ihracatta İngiltere ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, ağırlıklı olarak maden ürünleri ve tarım ürünleri kaynaklıdır. Tarım ve ziraat ürünlerinde gelişme görüldü. Fiyat değişimleri ve pazar bulma sorunları ile ihracat konusunda yapılan idari ve yasal çalışmalar da yapıldı.

Kıbrıs ihracatının yapıldığı ülkeler, 1951-1959 döneminde ağırlıklı olarak başta İngiltere (Birleşik Krallık) olmak üzere Avrupa ülkeleridir. Bu ülkelere yapılan ihracat rakamları, toplam ihracata oranı aşağıda Tablo 29'da verilmektedir. İngiltere'ye yapılan ihracatın değeri en düşük 1951'de 2.765.000 £ iken, 1959 yılına gelindiğinde bu rakam 6.421.000 £ olmuştur. Almanya ise ihracatın en fazla yapıldığı ülke konumuna gelmiştir. Maden ürünlerinin en iyi müşterisidir. Almanya'ya 1953'te en düşük 3.732.000 £, 1956'da en yüksek ihracat 7.141.000 £

⁵³¹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.27.

⁵³² Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.27-28.

olarak yapıldı. 2. Dünya Savaşı'nın düşman ülkesi, Kıbrıs ekonomisinin en önemli ürünlerinin baş alıcısı konumuna gelmişti. Bunların dışında Amerika, İtalya ve Hollanda'da ağırlıklı olarak ihracatta yer aldı. Kıbrıs ihracatının yapıldığı başlıca ülkelere yapılan ihracat değerleri Tablo 3.33'te yer almaktadır. Kıbrıs ihracatı hacmi ülke dağılımı ve değerleri bin £ olarak şöyledir:

Tablo 3.33. Kıbrıs İhracatı Başlıca Ülke Dağılımı (1951-1959)⁵³³

Ülke	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
İngiltere	2.765	3.862	4.839	5.309	5.050	5.573	5.261	5.855	6.421
Almanya	4.033	5.494	3.732	5.319	6.090	7.141	5.384	4.640	4.831
ABD	1.221	1.441	900	712	889	2.478	1.337	1.143	900
Fransa	700	675	829	785	878	836	643	1.026	447
Mısır	836	1.165	792	744	421	313	0	0	0
İtalya	864	1.211	775	741	1.590	1.646	1.603	911	780
Hollanda	504	572	658	593	1.021	1.390	1.119	1.369	1.868
İsrail	1.175	718	451	257	218	113	164	140	140
Yunanistan	535	402	147	85	227	101	0	0	0
İsveç	0	0	188	296	224	218	213	259	230
Danimarka	0	0	122	283	201	248	191	220	239
Lübnan	0	0	122	161	181	167	348	141	263
Sudan	0	0	200	177	156	131	115	74	120
Norveç	0	0	4	30	19	254	204	163	132
Çekoslovakya	0	0	24	7	107	177	194	83	305
Ürdün	0	0	0	37	15	46	317	34	62
Rusya	0	0	0	0	0	41	209	94	6
Sierra Leone	0	0	0	0	0	150	156	101	96

Kıbrıs ihracatının yapıldığı başlıca ülkeler, 1951-1959 döneminde ağırlıklı olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkeleridir. Ancak bu ülkelere yapılan ihracat rakamlarının daha iyi değerlendirilebilmesi için, toplam ihracata oranları Tablo 3.34'te verilmektedir. Toplam ihracata oranı %5 ve üzerindeki ülkeler dahil edilmiştir.

Tablo 3.34. Kıbrıs İhracatı Başlıca Ülke Dağılımı Yüzdelik Oranı (1951-1959)⁵³⁴

Ülke	1951 (%)	1952 (%)	1953 (%)	1954 (%)	1955 (%)	1956 (%)	1957 (%)	1958 (%)	1959 (%)
İngiltere	18.63	20.63	31.39	26.57	27.85	24.55	25.36	29.34	32.79
Almanya	27.17	29.33	24.20	26.61	33.57	31.92	25.94	23.24	24.67
ABD	8.23	7.70	5.84	3.56	4.90	11.09	6.44	5.72	4.59

⁵³³ Cyprus Report for 1951-1959, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁵³⁴ Cyprus Report for 1951-1959, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Fransa	4.72	3.60	5.38	3.93	4.84	3.74	3.10	5.13	2.28
Mısır	5.64	6.22	5.14	3.72	2.32	1.40	0.00	0.00	0.00
İtalya	5.83	6.46	5.03	3.71	8.76	7.36	7.74	4.56	3.98
Hollanda	3.40	3.05	4.27	2.97	5.63	6.22	5.40	6.87	9.52
İsrail	7.71	3.83	2.93	1.29	1.20	0.51	0.79	0.70	0.71
Yunanistan	3.51	2.15	0.95	0.43	1.25	0.45	0.00	0.00	0.00
Toplam	84.84	82.96	85.13	72.79	90.32	87.24	74.77	75.56	78.53

Tablo 3.34'te verilen bilgilere göre: İngiltere ve Almanya'ya ihracatın %50-%60'sı yapılmaktadır. ABD'ye yapılan ihracatın, toplam ihracata oranı ise, %3.5-%11 arasında değişmiştir. Mısır ise, tarihi olarak Kıbrıs ticaretinde önde gelen ülke konumunu kaybetmiştir. Mısır 1951'de %5.64 olan ihracattaki payı, 1956'da %7.36 olurken sonrasında ihracat yapılmamıştır. Mısır'a düzenlenen İngiliz, Fransız, İsrail Kanal Harekâtı sonrası, tamamen ihracat kesilmiştir. Ada içindeki Rum terör örgütü EOKA ve çatışmalar, Yunanistan-İngiltere arasındaki siyasi gelişmelerin etkisiyle, Yunanistan'a da 1957-1959'da ihracat yapılmamıştır. 1951 itibariyle %3.51 oranında ihracatta yer alıyordu. İhracatta Fransa ise %3-%5 oranında yer aldı.

Uluslararası ilişkiler, savaş, Kıbrıs içindeki terör eylemleri, uluslararası fiyat değişimleri, iklim başta olmak üzere, bu dönemde ihracatı ve ülke dağılımı etkilemesine rağmen, ihracat gelişmesini sürdürdü. Madencilik ürünlerini alan Almanya bu gelişime önemli bir katkı sağladı. İkinci Dünya Savaşı'nın düşmanları, Almanya ve İtalya ile ticaret normalleşti. Savaş döneminin ithalat yasakları kademeli olarak kaldırıldı. 2. Dünya Savaş ortamında İngiltere, kolonileri ve ABD ile sınırlı dış ticaret, yeniden uluslararası boyuta taşınmaya başladı. Bu durum ihracatta da yükselişi getirdi.

3.4.4. Kıbrıs Dış Ticaret Ürünleri (1946-1959)

İngiliz idaresinin ilk döneminde çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Kıbrıs halkı, kuraklık ve çekirge istilasına bağlı olarak yaşam mücadelesi vermekte idi. Bu nedenle 1878-1922 döneminde dış ticarete başlıca ürünlerde ciddi bir değişim görülmedi. Yeni pazarlara ulaşamıyordu. Hem ticari ürünler hem de ticaret yapılan ülkeler değişmemişti. İngiliz kolonisi haline gelmesi ile 1923-1938 yılları arasında, madencilik sektörü gelişti ve hammadde üretimi artmaya başladı. Madencilik, Kıbrıs hayatında ve ekonomisinde kendini göstermeye başladı. Başlıca müşterileri Avrupa ülkeleri idi. 1946-1959 döneminde ise, değişim görülmeye başlandı. Değişim daha çok ithal edilen ürünlerde olurken, bu durum ithalatın daha

fazla artmasını da sağlamıştır. İhracat ve ithalattaki başlıca ürünler miktarları, değerleri ve değişim ayrı başlıklar halinde verilecektir. Kıbrıs ticaretinin başlıca kaynakları tarım, ziraat ve madencilik ürünleridir.⁵³⁵

3.4.4.1. İhracat Ürünleri

Kıbrıs ihracatında madencilik, tarım ürünleri ağırlıklı olarak yer almaktadır. 2. Dünya Savaşı nedeniyle 1939'dan sonra madencilik faaliyetleri kısıtlanmıştı. Ancak savaş sonrasında, Kıbrıs madenlerine talep arttı. Başlıca ürünler: bakırlı pirit, asbest, krom cevheri, alçı taşıdır. 1946 yılında endüstride kademeli ama istikrarlı bir canlanma görüldü. 1946'da ihraç edilen madenlerin toplam değeri, 1945'teki 337.095 £ ile karşılaştırıldığında 712.527 £ olarak gerçekleşti. Irak Petrol Şirketi'nin bir yan kuruluşu olan ve petrol arama lisansına sahip olan Petroleum Development (Cyprus) Ltd. jeofizik araştırma faaliyetinde bulundu. Ayrıca diğer şirketlere de arama faaliyetleri için, 53 yeni petrol arama izni verildi.

Maden üretimi yapan firmalar ve ürettikleri maden ve mineraller de aslında sınırlıdır. 1946 yılı itibariyle madencilik sektöründe faaliyet gösteren şirketler ve ürettikleri hammaddeler genel itibariyle şöyledir: bakırlı piritler, Kıbrıs Maden Kurumu'na ait Mavrovouni madeninden ve Hellenic Company of Chemical Products and Manures Lmt.'e ait Kalavassos madeninden elde edilmektedir. Asbest (Krizotil), Tunnel Asbestos Cement Company Ltd. tarafından, Trodos'taki Amiandos'taki ocaklarından üretilmektedir. Trodos bölgesinde, krom demir cevheri (Kromit) bulunmakta ve yataklar Kıbrıs Chrome Company Ltd. tarafından işletilmektedir. 1946 yılında 10.850 ton ham petrol ve 3.642 ton kalsine alçı ihraç edilmiştir. Umber, çoğunlukla Larnaka bölgesinde yüzey ve sığ yer altı çalışmalarından elde edilmektedir.⁵³⁶

Adanın tarihi boyunca değişmeyen başlıca ürünlerinden olan keçiboynuzu, 1953 itibariyle Limasol'da kurulan bir fabrikada sakız olarak üretilmeye başladı. Yılda yaklaşık 180 ton keçiboynuzu sakızı üreten firma, 31.013 £ değerindeki 159 ton sakız ihraç etti.⁵³⁷

⁵³⁵ Ek 19'da Kıbrıs ürün haritası yer almaktadır.

⁵³⁶ Cyprus Report for 1946, s.25-26.

⁵³⁷ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.66.

Kıbrıs ihracatında başlıca ihracat ürünlerinin, 2. Dünya Savaşı öncesi ile karşılaştırılması için 1938 ve 1951-1957 yıllarına ait bilgiler Tablo 3.35’de verilmektedir. Sömürge Ofisi tarafından verilen istatistiklerde başlıca ticari ürün miktar ve değerleri, 1938 ile karşılaştırmalı olarak verilerek yaklaşık 20 yıllık değişimi de göstermektedir. Kıbrıs ihracatının başlıca ürünlerinin miktarlarının yanı sıra, değerleri bin £ olarak Tablo 3.35’te yer almaktadır. Ürünlerin değeri bin sterlin olarak verilmiştir.

Tablo 3.35. Kıbrıs İhracatı Başlıca Ürünleri Miktar ve Değerleri (1938-1957)⁵³⁸

Ürün Adı	1938	1950	1951	1954	1955	1956	1957
Bakırlı konsantreler (ton)	146.550	103.679	104.745	93.610	77.765	119.211	139.192
.000 £	768	2.170	4.352	3.686	4.187	6.622	3.890
Prit (ton)	515.303	644.711	713.924	813.324	892.870	992.759	988.835
.000 £	488	2.119	2.566	4.342	4.766	5.648	5.205
Keçiboynuzu (ton)	59.151	46.861	44.532	52.273	46.561	46.914	36.004
.000 £	274	686	821	1.183	1.139	1.125	729

⁵³⁸ Cyprus Report for 1953-1957, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Asbest (ton)	5.578	15.471	15.088	18.163	12.843	12.504	11.886
.000 £	88	727	718	869	694	679	718
Portakal (ton)	56.441	84.300	111.066	114.616	102.835	147.539	133.600
.000 £	84	530	668	878	722	1.247	1.195
Patates (çuval)	268.277	323.443	743.828	887.544	634.324	677.934	771.669
.000 £	71	288	737	924	677	883	559
Patates, tohumluk (çuval)		145.157	253.521	11.515	20.225	38.520	55.195
.000 £	-	133	290	11	20	45	67
Şarap (adi) .000 galon	1.238	2.503	2.181	1.600	1.528	1.894	1.989
.000 £	71	325	328	341	340	430	459
Üzüm (ton)	44.990	102.388	171.773	179.865	76.595	50.469	244.053
.000 £	29	175	367	369	158	110	491
Krom (ton)	7.442	18.150	12.453	9.867	8.570	5.826	379.304
.000 £	19	215	160	140	97	67	622
Ham yün (çuval)	5.843	22.134	9.885	12.492	10.554	7.629	3.900
.000 £	17	526	371	197	202	133	468

Tablo 3.35 incelediğinde, savaş sonrası ihracatı yapılan madencilik ürünlerinin değeri itibariyle pirit ve bakırlı konsantrelerin ilk sırada önemli yer aldıkları görülmektedir. Bakırlı konsantrelerin ihraç miktarında düşüşlerin olduğu 1955-1956 yıllarında, Kıbrıs'ta inşaat sektörü hareketlidir. Bu dönemde miktarı düşmesine rağmen, fiyatlardaki artış nedeniyle başlıca ihraç ürünleri arasına girmiştir. Asbest üretimi savaş öncesine göre artmıştır. Pirit üretimi, en fazla miktarı artan üründür. Portakal, patates, üzüm, şarap üretiminde de savaş öncesindeki 1938 yılı miktarlarına göre artış bulunmaktadır. Bakırlı konsantrelerin ihracatı 1950-1956 yıllarında miktar olarak düşmüş ve 1957 sonrası yükselmiştir. Miktarındaki azalmaya rağmen, ihracat değeri yükselmiştir. Fiyatların yüksek seyri bunda etkili olmuştur. İhracatın az olduğu yıllarda, Kıbrıs'ta kalkınma programı kapsamında yapılan inşaatlar, alt yapı çalışmalarının olduğu dönemdir. 1957'de bu çalışmaların çoğu sona ermiştir. Bu tarihten sonra ihracat miktarı artarak, 2. Dünya Savaşı öncesindeki rakamlara yaklaşmıştır. Pirit ihracat miktarı ve değeri 1951-1957 yıllarında daima yükselmiştir. İhracat değeri itibariyle 1957'de ilk sıradadır. Keçiyoynuzu, Kıbrıs'ın tarihi boyunca en önemli ihracat ürünleri arasında yer almıştır. İngiliz idaresinin son döneminde 1951-1957 yıllarında ihraç miktarı değişkenlik göstermektedir. Kuraklığın etkilediği diğer ürünlerde olduğu gibi, miktar olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna rağmen başlıca ihraç ürünlerindendir. Patates ihracatı düşmüştür. Kuraklık etkisiyle bu tür gıda ürünleri ihracatı, ada içi ihtiyaç yüzünden değişiklik göstermekle beraber ihraç ürünleri arasındadır. Üzüm ve şarap ise ihracat miktarı en

çok artan ürünlerdir. İhracatta başlıca ürünler arasındadır. Krom ihracatı ise, madencilikte miktar olarak en fazla artışın olduğu ticari üründür. Genel olarak ihracatın en fazla değere sahip ürünleri pirit, bakırlı konsantreler, kromdur.

İngiliz idaresinin son yılına ait Koloni Ofisi'nin yıllık olarak hazırladığı, 1959 Kıbrıs Raporu'na göre; başlıca ihraç ve yeniden ihraç ürünleri aşağıdaki Tablo 3.36'da yer almaktadır. Kıbrıs 1959 yılı ihracatında hammadde ve mineraller ağırlıklı olarak yer alırken, geleneksel olarak keçiboynuzu, şarap, meyve, buğday, arpa ürünleri ihracı da devam etmektedir. Yeniden ihraç ürünleri ise, Kıbrıs'taki ve dış ticaretteki değişimi göstermektedir. Kıbrıs yeniden ihracatına otomobiller, uçak motorları, sinema filmleri, metal konteynırlar, demir çelik hurdası gibi ürünler ilk kez görülmekte ve ticaretteki dönüşümü de göstermektedir. Madencilik ürünlerine bakıldığında, bakırlı piritler, 2. Dünya Savaşı dönemindeki kısıtlamaların da kaldırılması sonrasında 1957'ye kadar kademeli olarak üretimi artmasına rağmen, asıl ciddi çıkışı 1959'da yapmıştır. Bakırlı ve demirli pirit ile ihracatın başlıca kalemleridir. Tarım ürünleri, kuraklığın en çok etkilendiği ürünlerdir. Geleneksel olarak tarihi süreçte, başlıca ihracat ürünleri olmasına rağmen, İngiliz idaresinin son döneminde yerini diğer ürünlere bırakmıştır. Kuraklık dönemlerinde, ada halkının bile ihtiyacı karşılanamamakta ve buğday, arpa gibi ürünler ithal edilmektedir. Patates ve portakal ihracat miktarı ve değeri, madencilik ürünlerinden sonra gelmektedir.

Tablo 3.36. Kıbrıs Yerli İhracat ve Yeniden İhraç Ürünleri (1959)⁵³⁹

İhracat Ürünleri	Miktar Birimi	1959 Miktarı	1959 Değer (£)
Bakırlı konsantreler	Ton	123.519	3.990.083
Demir piritler	"	659.370	1.890.591
Bakırlı piritler	"	307.026	1.996.801
Asbest	"	14.403	857.378
Bakır çimento	"	3.693	469.471
Keçiboynuzu (parçalanmış)	"	47.223	849.848
Keçiboynuzu (tohumu)	"	3.387	168.305
Patates (tohumluk)	"	52.768	1.178.231

⁵³⁹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157.

patates dahil)			
Buğday		-	-
Sarı yaprak tütünü	“	366	102.285
Şarap (Komandarya hariç)	Galon	2.609.596	612.448
Portakal	Kasa ⁵⁴⁰ (Sayısı)	191.800.323	1.685.227
Greyfurt	“	21.713.425	278.073
Limon	“	59.887.232	356.012
Badem	Ton	423	49.158
Üzüm	“	4.228	251.512
Kuru üzüm	“	1.476	75.916
Yeniden İhracatlar			
Otomobiller	Adet	1.559	848.781
Uçak motorları	“	4	9.000
Metal konteynerler	-	-	93.872
Demir ve çelik hurdası	Ton	2.764	31.737
Demir dışı metal hurdası	“	1.138	101.933
Sinema filmleri (geliştirilmiş)	Yard ⁵⁴¹	1.323.850	39.212

3.4.4.2. İthalat Ürünleri

Kıbrıs dış ticaretinde en büyük değişiklik, 1946 sonrasında planlı kalkınma dönemi ve İngiliz askeri üslerinin Mısır'dan 1954'te taşınması sonrasında gerçekleşti. Yeni İngiliz üsleri de tesis ediliyordu. Ulaşım çalışmaları kapsamında, karayollarının iyileştirilmesi, adanın yaşadığı en önemli değişimi getirdi. Karayollarındaki gelişme, taşıtlarla ulaşımı mümkün hale getirdi. Özel taşıtlar, zirai makineler, yeni şirketlerin kuruluşu, hava ulaşımı gelişmeleri, turizm ve inşaat sektörü canlılığı ithal ürünlerini de değiştirdi. Resmi istatistik ve yıllıklarda 4 ana başlık altında sınıflanan ürünler, son dönemde dokuz ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

İthalat ürünleri 1950 yılında; devlet tarafından alınan gıda maddeleri 1.205.842 £, petrol ürünleri 1.127.749 £, motorlar, makineler ve yedek parçalar 1.316.986 £, tekstil ürünleri 2.096.839 £ olarak ithalatta ilk sıralarda yer alan ürünlerdir. Diğerlerinin değeri ise 1 milyon £'in altındadır. Toplam ithalat ise, 1950 yılında 13.467.538 £ olmuştur.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Narenciye meyvelerinin kasa başına sayıları şu şekildedir: Portakal: 140 adet/kasa, Limon: 210 adet/kasa, Greyfurt: 90 adet/kasadır. Bir narenciye kasasının ortalama ağırlığı yaklaşık 56 libre (lbs.)'dir, yani 40 kasa yaklaşık olarak 1 "long ton" (1 uzun ton) eder. 1 kasa yaklaşık 25.4 kg'dır; An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.40.

⁵⁴¹ 1 Yard=0,91436 metredir.

⁵⁴² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.68.

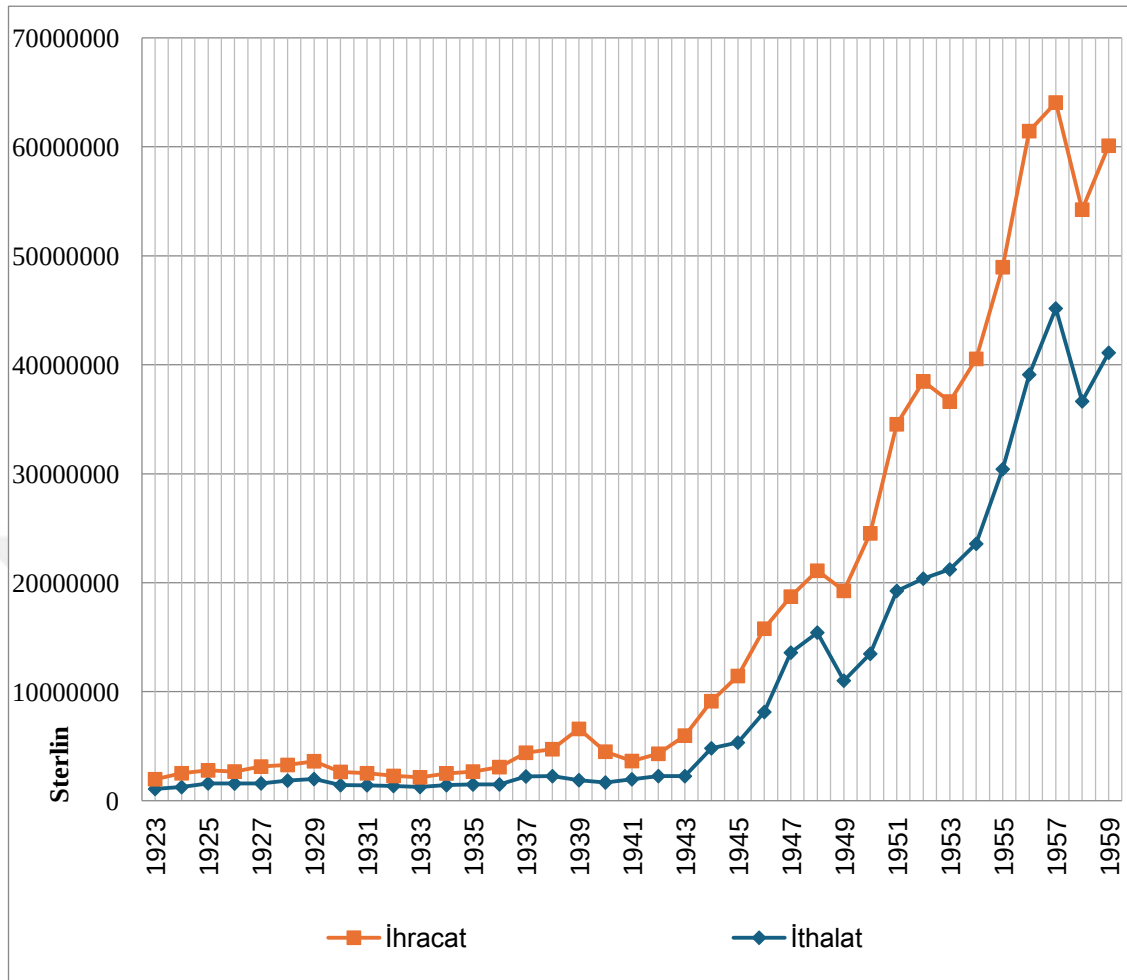
Ada'da kalkınma projeleri ve askeri projeler başladıktan sonra, başlıca ithalat ürünleri 1953-1959 yıllarına ait bilgiler Tablo 3.37'de verilmektedir. İthalat ürünleri önceki yıllarda 4 ana gruba ayrılıyordu. İthalat ürün çeşitliliğinin artışı sonucunda 9 ayrı başlık altında gruplandırıldığı görülmektedir.

Tablo 3.37. Kıbrıs İthalatı Başlıca Ürünleri ve Değerleri (1953-1959)⁵⁴³

Grup ve Tür	1953 (£)	1954 (£)	1955 (£)	1956 (£)	1959 (£)
0. Gıda	3.143.957	2.831.032	4.069.343	5.838.566	5.989.338
1. İçecekler ve tütün	425.965	408.074	737.632	1.391.636	1.752.265
2. Yakıtlar hariç ham mineraller	914.230	949.767	1.121.060	1.520.957	1.319.816
3. Mineral yakıtlar, yağlayıcılar ve ilgili malzemeler	1.957.810	2.139.166	2.478.493	3.905.422	3.833.210
4. Hayvansal ve bitkisel yağlar vd.	408.463	475.668	539.464	706.963	682.158
5. Kimyasallar	1.397.113	1.525.753	1.757.444	2.557.374	3.277.570
6. Esas olarak malzemeye göre sınıflandırılan mamul mallar	6.378.348	6.980.038	8.354.972	9.581.272	10.241.744
7. Makine ve taşıma ekipmanları	4.162.208	5.521.105	7.950.829	9.189.121	7.846.427
8. Çeşitli mamul ürünler	2.121.850	2.433.588	3.083.101	4.078.152	5.600.798
9. Çeşitli ve başka yerde sınıflandırılmamış	299.284	306.465	328.149	327.840	560.185
Toplam (£)	21.219.228	23.570.656	30.420.497	39.097.303	41.103.511

Tablo 3.37'ye göre; 1953-1959 yılları arasında makineler, mamul ürünler ve gıda ürünleri ilk üç sırada yer almaktadır. Endüstri ve sanayi ürünleri, makinalarla ilgili malzemeler ithalatta yeni karşılaşılan ürünlerdir. İthalatları istikrarlı bir şekilde yükseliştir. Bu dönemde artan otomobil, motosiklet vb. ulaşım araçları, madencilikte üretimin arttırılması, petrol ürünleri ihtiyacının artışı ithalatta değişimi getirmiştir. İngiliz idaresinde geçen 82 yılın son dönemi, dış ticaret hacminde rekorların görüldüğü bir dönem olmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında 1923-1938 döneminde dalgalı bir seyir izleyen dış ticarete, en istikrarlı dönem 1946-1959 dönemidir. Lozan Antlaşması sonrası, İngiliz kolonisi olan Kıbrıs'ın, 1923-1959 yıllarına ait ithalat ve ihracatın gelişimi Grafik 3.21'de görülmektedir. Kıbrıs dış ticareti, en büyük gelişimi 2. Dünya Savaşı sonrasında göstermektedir.

⁵⁴³ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.128; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.156-157.

Grafik 3.21. Kıbrıs İthalat ve İhracatının Gelişimi (1923-1959)⁵⁴⁴

3.5. DIŞ TİCARETİN BAŞLICA ÜRÜNLERİ VE ÜRETİM

Antikçağdan itibaren Kıbrıs'ta, coğrafya ve iklimin etkisiyle yetişen en önemli ürünler şarap, tahıllar ve zeytindir. Strabon'a göre; Kıbrıs verimlilik yönünden diğer Akdeniz adalarından geri kalmamaktadır. Kaliteli zeytinyağı, şarap ve kendi ihtiyacına yetecek kadar tahıl üretilen bir adadır.⁵⁴⁵ Kıbrıs konumu

⁵⁴⁴ Cyprus Report 1923-1959, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁵⁴⁵ Beste Şenoğlu, "Antik Dönemde Kıbrıs'ta Zeytinyağı-Şarap Üretimi ve Ticareti", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2013), s.12.

gereğince Bronz Çağ'da; Akdeniz'in doğusu ve batısındaki medeniyetler ile Anadolu ve Doğu Akdeniz (Levant) arasındaki ticarete köprü vazifesi görmüştür.⁵⁴⁶

3.5.1. Tarım ve Ziraat Ürünleri (1879-1959)

Kıbrıs ekonomisi tarım, ziraat ve hayvancılığa dayalıdır. Coğrafya ve iklim, tarım başta olmak üzere tüm üretimi doğrudan etkilemektedir. Kıbrıs'ta yağış miktarı, bolluk ya da kıtlık demektir.⁵⁴⁷ Osmanlı döneminde 1867-1868 yıllarında yıllık yağış miktarı 15.98 inç (yaklaşık 52 cm) iken hasat iyi geçmiş, üretilen tahıl halk için yeterli olurken, ihracat da yapılabilmektedir. 1869-1870 yıllarında ise yağış ortalaması 6.14 inç (20 cm)'e düşmüş ve Kıbrıs'ta kuraklık ve kıtlık görülmüştür. Aynı zamanda 1845-1869 yılları arasında çekirge istilası da Kıbrıs'ta tarım üretiminde ciddi zarara yol açmıştır.⁵⁴⁸ Kıbrıs tarımını olumsuz etkileyen en önemli iki sorun; kuraklık ve çekirge zararlarıdır.

Kıbrıs'ta düzensiz yağışlara rağmen, ovaların ve dağların ekilebilir alanlarında tarım yapılmaktadır. Ovaların ana alanındaki yağışlar 14 inçten, dağlardaki yüksek rakımlarda neredeyse 40 inçe kadar değişmektedir. Bu nedenle kuraklık Kıbrıs'ın her bölgesinde aynı derecede yaşanmamaktadır. Çok sayıda ürün yetiştirilmekte olup, çok az ürünün ihracatı yapılabilmektedir. Yağışlar neredeyse tamamen kış ve ilkbahar aylarında düşmektedir. Kıbrıs'ta yağışlara göre üretilen, üç ana mahsul sınıfı vardır: birincisi, tamamen kış yağmurlarıyla yetişenler; ikincisi, ilkbaharda ve erken yazda, geç yağmurlar ve sel suları ile toprakta depolanan suyla yetişenlerdir. Üçüncüsü ise, tamamen su kaynaklarında ve kuyulardan gelen sürekli sulama ile yetişenlerdir.⁵⁴⁹ Başlıca kış (yağışla yetişen) mahsulleri tahıllar, kışlık baklagiller ve ketendir. İlkbahar (sel suları veya geç kış yağmurları ile sulanan) mahsulleri arasında pamuk, tütün ve yem mısırı bulunur. Yaz mahsulleri (tamamen sulanan) pamuk, susam, kavun, fasulye ve bezelyedir.⁵⁵⁰ Kıbrıs'ta yetiştirilen başlıca ürünler: tahıllar, baklagiller, keçiboynuzu, zeytin, şarap, alkollü içkiler, kuru üzüm, tütün, peynir, patatestir. Bunların yanı sıra soğan, turunçgiller, yaprak döken meyveler, badem, fındık ve diğer yemişler, keten, sumak, pamuk, ipek kozası da

⁵⁴⁶ Adnan Diler, "Kıbrıs Valia'dan Bir Kaya Presi Tipi", *Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı* (İstanbul: Homer Yayınları, 2007), s.141-145.

⁵⁴⁷ Kıbrıs'ta kuraklık konusuna, Su Temini ve Sulama başlığı altında detaylı olarak yer verilecektir.

⁵⁴⁸ Cemil Çelik, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtlık ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *Cedrus*, Sayı:II (2014), s.500-501.

⁵⁴⁹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.16.

⁵⁵⁰ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.16.

yetiştirilmektedir. Ayrıca hayvan yetiştiriciliği yapılmakta: domuz, katır, eşek, keçi, koyun, kümes hayvanları bu hayvanlar arasında yer almaktadır. Adadaki tarım, bir bütün olarak ele alındığında çok çeşitlidir. Ancak farklı bölgelerde bu kadar çeşitlilik görülmemektedir. Belirli bir bölgede uygulanan tarım türü, iklim koşullarına bağlıdır. İklim koşulları, düşük yağış miktarı olan 12 inçten (yaklaşık 30 cm) ve 40 inçten (yaklaşık 100 cm) fazla yağış alan bölgelere kadar uzanmaktadır. Bazı dağlık bölgelerde yaz ayları (Nisan-Ekim) daha az yağışlıdır. Tarımsal üretim, ovalarda büyük ölçüde yetersiz yağış ve sulama suyunun eksikliği nedeniyle sınırlıdır.⁵⁵¹

3.5.1.1.Tahıllar

Kıbrıs'ta yaşam kaynağı ve ticaretin ana kaynağı tarım ürünleridir. 18. yüzyılda Kıbrıs'ı ziyaret eden Giovanni Mariti, tahıl üretiminin halkın ihtiyacından daha fazla miktarda üretebileceğinden bahsetmektedir.⁵⁵² Osmanlı idaresinden, İngiliz idaresine geçişin ardından tarım ile ilgili ilk bilgiler, ada yöneticilerinin hazırlamış olduğu yıllık raporlardan takip edilebilmektedir.

İngiliz Yüksek Komiseri Henry Bulwer'ın, Lord Knutsford'a yolladığı 26 Mart 1892 tarihli raporunda, tarım ve ekili arazilerle ilgili kapsamlı ve karşılaştırmalı bilgiler verilmektedir. 1844'te Kıbrıs Fransa Konsolosu'nun verdiği (Mr. Hamilton Lang'in verdiği bilgilerden aktararak) tarım arazileri ve üretimi miktarlarından bahsetmektedir. Lang'e göre; 1844'te ekili arazi miktarı tahmini olarak: buğday yaklaşık 30.000 akre;⁵⁵³ arpa yaklaşık 45.000 akre; yulaf ve baklagiller yaklaşık 12.000 akre; toplamda 87.000 akre ekili araziden oluşmaktadır.

Lang'in 1877-1878 döneminde tahıl ekimi alanı tahmini şöyledir: buğday: yaklaşık 40.000 akre; arpa, yaklaşık 60.000 akre; yulaf ve fiğ, yaklaşık 12.000 akre olmak üzere, toplamda 112.000 akre alana ekim yapılmaktadır. 1844'e göre tahıl

⁵⁵¹ Great Britain. Colonial Office. *The Colonial Office List 1946: Comprising Historical and Statistical Information Respecting The Colonial Empire, Lists of Officers Serving In The Colonies, Etc. And Other Information*, (London: HMSO, 1946), s.88; Çalışmanın sonraki bölümlerinde The Colonial Office List 1946 Comprising..., kısaltması kullanılacaktır.

⁵⁵² Giovanni Mariti, *Travels In The Island Of Cyprus*, Çev. C.D. Cobham, (Cambridge:Cambridge University Press, 1909), s.119.

⁵⁵³ 1 acre (akre)=4,10594 dönüm. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde alan ölçü birimi acre yerine Türkçe olarak akre sözcüğü kullanılacaktır; Cyprus Blue Book 1888-1889, *Ön. ver.*, s.457; Akre ölçü biriminin, dönüm olarak karşılığı 1878-1959 yıllarında farklı hesaplamaların yapıldığı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde, dönüm ölçü biriminin de farklı hesaplandığı Cyprus Blue Book'ta belirtilmektedir. Bu nedenle akre, dönüme ya da metrekare cinsine dönüştürülmemiştir.

ekilen arazi miktarı artmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz işgalinden hemen önceki buğday ve arpa yıllık ortalama üretimi tahminidir. Bu tahminlerini yaparken Venedik yönetimi altında 1540 yılı, Osmanlı idaresinde İngiliz konsolosu tarafından yazılmış raporlarda en verimli yıl olan 1862 yılını ve İngiliz idaresine geçişten önceki 1877-1878 yılı ekim alanları ve ürün miktarlarını verilmiştir.⁵⁵⁴ Lang'in raporuna göre; Venedik, Osmanlı ve İngiliz idaresi altında Kıbrıs'ta üretilen başlıca tahıl ürünleri ve ürün miktarları Tablo 3.38'de yer almaktadır.⁵⁵⁵

Tablo 3.38. Kıbrıs Başlıca Tahıl Üretim Miktarları (1540, 1862, 1877-1890)⁵⁵⁶

Yıl	Buğday (kile)	Arpa (kile)	Yulaf (kile)	Toplam (kile)
1540 (Venedik yönetimi)	1.400.000	1.600.000	34.000	3.034.000
1862 (Türk yönetimi)	960.000	1.440.000	0	2.400.000
1877-1878 (Türk yönetimi)	560.000	1.200.000	0	1.760.000
1879-1889 (On yıllık ortalama verim, İngiliz idaresi)	1.293.096	1.649.760	65.760	3.008.616
1889	1.930.720	2.754.584	123.648	4.808.952
1890	2.148.176	2.480.128	138.160	4.766.464

Lang'in verdiği bilgilere göre, Yüksek Komiser Bulwer tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: 1889 yılı 1877-1878 yılı ile karşılaştırıldığında tahıl üretimi verimi artmıştır. İngiliz işgalinden önceki yılların ortalama veriminden ve 1862 yılının olağanüstü iyi bir hasat yılı olarak alıntılanan veriminden de fazladır. Ayrıca bu verimin, Venedik döneminin ortalama verimine çok yakın olduğu görülmektedir. 1889 ve 1890 yıllarındaki verimlerinin, İngiliz işgalinden hemen önceki yılların ortalama veriminin iki katından fazla, 1862 yılında yapılan büyük hasatın neredeyse iki katı ve Venedik döneminin ortalama veriminden %60 daha fazla olduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Kıbrıs tahıl üretimi yağışlar yeterli olduğu takdirde, halka yetmekte ve ihraç edilmektedir. İngiliz idaresinin ilk iki yılında, başlıca tahıl ürünleri ithal edilmiştir. 1878 yılında 20.872 kilo, 1879'da 4.665 kilo buğday ithal edilmiştir. Arpa ithalatı ise 1878'de 15.065 kilo, 1879'da 1.862 kilo ithal edilmiştir.

⁵⁵⁴ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.7.

⁵⁵⁵ Tahıl ölçüsü olarak bushel verilmiştir. 1 bushel=1 kiledir. Bu nedenle bushel yerine çalışmada kile ölçü birimi kullanılacaktır; Cyprus Blue Book 1888-1889, *Ön. ver.*, s.457.

⁵⁵⁶ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.7.

⁵⁵⁷ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.7-8.

İthal edilen un miktarı 1878'de 242.135 okka, 1879'da 4.027 okkadır.⁵⁵⁸ Kuraklık yıllarında ada halkının yaşamını sürdürmesi için ithalat yapılmaktadır.

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bulwer; Kıbrıs'ın tarım üretiminin diğer kolonilerle olan karşılaştırması ve Kıbrıs'ın tahıl üreten bir ülke olarak durumunu, J. Swettham'dan aldığı bilgileri aktararak şöyle yorumlamaktadır: Kıbrıs'ta 1889 yılında tahıl üretimi, üç Avustralya Kolonisinin tahıl üretiminden daha fazladır. Bu üç koloni, Batı Avustralya, Tazmanya ve Queensland'dir ve Tablo 3.39'da, 1889 yılındaki tahıl üretimi alanları ve miktarlarına Kıbrıs karşılaştırmalı olarak yer verilmektedir.

Tablo 3.39. Kıbrıs ve Avustralya Kolonileri Tahıl Üretimi (1889)⁵⁵⁹

Ülke	Alan (Mil Kare)	Nüfus (Kişi)	Tahıl Üretim Miktarı (Kile)				
			Buğday	Arpa	Yulaf	Mısır	Fiğ
Batı Avustralya	1.000.000	43.083	497.238	93.075	41.500	1.200	-
Tazmanya	26.375	151.480	750.839	105.574	1.148.933	-	-
Queensland	668.497	400.038	134.334	26.030	14.561	1.737.931	-
Toplam	-	-	1.382.212	225.979	1.201.000	1.745.691	-
Kıbrıs	3.584	186.173	1.930.729	275.585	123.918	-	181.112

Bulwer'e göre, Batı Avustralya, Tazmanya ve Queensland'in 1889'daki toplam tahıl üretimi: 4.562.738 kile, Kıbrıs'ın 1889'daki toplam tahıl üretimi: 4.990.064 kile, 1890 yılında, Kıbrıs'ın tahıl üretimi 5.213.360 kileye yükselmiştir. Bahsedilen üç koloninin toplam tahıl üretimi, 4.458.347 kileye ulaşmıştır. Bulwer, Kıbrıs'ın bir tahıl ülkesi olarak, mevcut durumu ve dünya tahıl üretimi içindeki yerini göstermek için bu karşılaştırmayı yapmaktadır. Kıbrıs'ta 1887 yılında, şiddetli bir kuraklık ve ardından gelen hasat başarısızlığının geçici olduğunu belirtmektedir. Üç bin yıldır tahıl üreten bir ülke olan Kıbrıs'ın, toprağının hala verimli olduğunu ve son dönemde ekim alanlarının en geniş seviyeye ulaştığını belirtmiştir.⁵⁶⁰

Kıbrıs Yüksek Komiseri Haynes Smith'in 1900-1901 yıllarına ait raporunda, tarım ve ziraat alanında modern teknolojilerin kullanılmaya başladığı yer almaktadır. Geliştirilmiş pulluk ve diğer tarım aletlerinin kullanımı artmaktadır. Tarım Dairesi tarafından, buharlı harman makinesi ithal edilerek test edilmiştir. Hasatta eski

⁵⁵⁸ Cyprus No.2 (1880), Report By Her Majesty's High Commissioner For The Year 1879, *Ön. ver.*, s.299.

⁵⁵⁹ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.7-8.

⁵⁶⁰ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.8-10.

yöntemlerle, uçları çakmak taşlarıyla kaplanmış tahtalarla, samanın ince bir şekilde kesilmesi sonucu hasat yapılmaktadır. Bu yöntemle elde edilen samanla hayvanlar beslenmektedir. Eski harmanlama yöntemi yerine, özel olarak tasarlanmış buharlı harman makinesi ile saman elde edilmeye başlamıştır. Resmi raporda, makine tarafından üretilen samanın, yerel harmanlama yönteminde harman katında üretilen saman kadar ince olmasa da çok daha yumuşak olduğunu bildirilmektedir. Aslında bu saman, şimdiye kadar bilinen tüm harman makinelerinden elde edilen samandan daha yumuşaktır. Toz, toprak, taş ve yabancı maddelerden tamamen arınmış olup, kalite açısından üstündür. Bu yeni yöntemle çiftçiler, eski harmanlama yönteminde israf edilen 40 ila 50 günlük süre azaltılabilecektir.⁵⁶¹ İngiliz idaresi tarımda teknolojik imkanları kullanarak, verimi artırma ve işgücünü azaltmak üzere çalışmalara başlamıştır. Kıbrıs'ta 1900 ve 1901 yıllarında üretilen başlıca tahıl ürün miktarları şöyledir:

Tablo 3.40. Kıbrıs Başlıca Tahıl Üretim Miktarı (1900-1901)⁵⁶²

Ürün	1900 (Kile)	1901 (Kile)	Önceki yıla göre değişim (Kile)
Buğday	2.184.578	1.338.064	-846.514
Arpa	2.757.380	1.742.036	+1.015.344
Yulaf	341.528	232.213	-109.315

Tablo 3.40 incelendiğinde görüleceği gibi, başlıca tahıl ürünleri buğday, arpa ve yulaf üretim miktarları değişkendir. Bu durumun başlıca sebebi kuraklık diğeri nadasa bırakılan tarlalardır. Yağışların iyi olduğu durumda üretim miktarları artmaktadır. Halk ihtiyaç fazlasını ihraç etmektedir. Kıbrıs ihracatında buğday, arpa ve yulaf ürünlerine ait 1908-1914 yıllarındaki rakamlar Tablo 3.41'de verilmiştir.

Tablo 3.41. Kıbrıs İhracatı Başlıca Tahıl Ürünleri (1908-1914)⁵⁶³

Yıl	Miktarı			Değeri		
	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Yulaf (Kile)	Buğday (£)	Arpa (£)	Yulaf (£)
1907 ⁵⁶⁴	251.632	1.435.560	75.581	45.597	149.578	5.488
1908	517.295	838.947	35.437	100.675	92.130	2.631
1914	11.391	442.745	156.177	182.454	48.124	7.315

⁵⁶¹ HCPP [Cd.1465], Cyprus Report for 1901-1902 (London: HMSO, 1901), *Ön. ver.*, s.35.

⁵⁶² *Aynı.* s.35..

⁵⁶³ Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.8; The Colonial Office List 1916, *Ön. ver.*, s.172.

⁵⁶⁴ Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.8; The Colonial Office List 1916, *Ön. ver.*, s.172.

İngiliz idaresinde 1923-1938 döneminde, Kıbrıs halkının başlıca geçim kaynağı, tarım üretimine dayanmaktadır. 1931 Nüfus Sayımına göre meslek sahibi olan 134.279 kişinin yaklaşık %50'si doğrudan tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektörü önemli sayıda tüccarı da desteklemektedir. 1937'de tahıl ekimi yapılan toplam alanın, yaklaşık %60'ı buğday, %36'sı arpa ve geri kalanı ise yulaf ekimine ayrılmıştır. Arpa ve yulaf, yağış miktarına ve mevsime bağlı olarak Eylül ile Aralık ayları arasında ekilir; Mart, Nisan ya da Mayıs aylarında hasat edilirdi. Buğday, Ekim'den Ocak'a kadar ekilir ve Nisan'dan Temmuz'a kadar hasat edilirdi. Buğday mahsulü daha çok yerel tüketim için kullanılırdı. Arpa mahsulünün bir kısmı İngiltere'ye ihraç ediliyordu.⁵⁶⁵ Tahıl üretimi 1933 istikrarlı bir şekilde sürdürülmektedir, ancak arpa üretimi azalma eğilimindedir. Eskiden Kıbrıs arpasına malt yapımı için gelen ihracat talebi azalma göstermiştir. Arpa ve buğday, anormal kuraklık yılları dışında dikkate değer bir ölçüde ithal edilmemektedir. 1929-1937 yılları arasında ekilen arazi alanları ve verim miktarları Tablo 3.42'de verilmektedir.

Tablo 3.42. Başlıca Tarım Alanları ve Verim Miktarı (1929-1933)⁵⁶⁶

Yıl	Buğday Alanı (Akre) ⁵⁶⁷	Buğday Verimi (Kile)	Arpa Alanı (Akre)	Arpa Verimi (Kile)	Yulaf Alanı (Akre)	Yulaf Verimi (Kile)
1929	194.467	2.195.173	125.471	2.820.763	12.400	241.229

⁵⁶⁵ Great Britain. Colonial Office. *An Economic Survey of the Colonial Empire 1937* (London: HMSO, 1940), s.337.

⁵⁶⁶ Great Britain. Colonial Office. *An Economic Survey of the Colonial Empire 1933* (London: HMSO, 1935), s.278; *An Economic Survey of the Colonial Empire (1937)* (London: HMSO, 1940), s.337.

⁵⁶⁷ 1890 tarihli Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre 1 akre (1 acre)=4,10594 dönümdür. 1 dönüm yaklaşık ¼ akredir; Cyprus Blue Book 1887-88, s.457; *The Cyprus Gazette* No. 13, 10 Mart 1879, s.14; Cyprus Blue Book 1895-1896, *Ön. ver.*, s.303; Dönüm Kıbrıs'ta farklı bölgelerde farklı hesaplanmaktadır. Bu nedenle 1901 yılında düzenleme yapılmıştır. "Dönüm" veya "scala" kelimesi, İngiliz İmparatorluk Standardı'na göre 1600 yard karelik bir alanı ifade eder. Yard=0,91436 metredir. 1 dönüm yaklaşık 1.462,976 metrekaredir; *The Cyprus Gazette*, No.10, Supplement, 30 Ağustos 1901, s.4591-4593; Cyprus Blue Book 1930, *Ön. ver.*, s.198; 1930 yılında yeni düzenleme yapılmıştır. 1930 Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre 3,025 dönüm=1 akre'dir. Yaklaşık 1 dönüm, 1/3 akredir; *The Cyprus Gazette*, No.2246, 25 Nisan 1930, s.375; *The Cyprus Gazette*, No.2046, 25 Nisan 1930, Supplement No.1, s.1; 1957-1959 yılında 1 dönüm=1.337.8 metrekaredir; Cyprus Report For 1958, s.158. Çalışmamızda bu nedenle acre olan arazi ölçü biriminin Türkçesi akre olarak kullanılacak ve dönüme dönüştürülmeyecektir.

1930	184.111	1.873.259	122.609	2.378.359	11.471	201.013
1931	183.304	1.792.743	92.743	1.331.424	13.016	214.879
1932	170.206	1.144.243	93.684	1.041.556	11.386	122.224
1933	177.305	1.585.385	106.286	1.583.621	10.718	168.867
1934	161.835	2.126.011	127.229	2.206.667	9.762	187.252
1935	191.083	2.414.044	115.620	2.465.056	11.971	256.360
1936	185.088	1.782.618	111.263	2.016.762	13.465	225.626
1937	-	2.139.687	199.044	2.147.919	12.511	238.303

Tablo 3.42'deki bilgiler, Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı sonrasında buğday üretiminin ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 24.000.000 kile (1 kile=yaklaşık 56 lbs=25.2 kg)⁵⁶⁸ buğday üretilmiştir. Yetiştiriciye verilen fiyat, Hükümet tarafından okka başına 6 kuruş olarak belirlenmiştir (bir okka=2 lbs=0.90 kg). Arpa mahsulü ortalamanın oldukça üstünde, yaklaşık 2.600.000 kiledir. Hükümet tarafından belirlenen fiyat, okka başına 4 kuruştur. Fiğler ve baklalar da iyi verim verdi ve baklanın fazlası ihraç edildi.⁵⁶⁹

İngiliz idaresinin son yıllarında 1957-1959 yıllarına ait temel tarım ürünleri ekili araziler ve üretim miktarlarına ait bilgiler aşağıda Tablo 3.43'te verilmiştir.

Tablo 3.43: Tarım Ürünleri Araziler ve Üretim Miktarı (1957-1959)⁵⁷⁰

Ürün Türü	Alan (Akre)			Üretim Miktarı	
	1957	1958	1959	1958	1959
Buğday	196.303	197.160	193.729	3.008.912 kile	2.307.157 kile
Arpa	138.389	148.306	147.605	3.597.472 kile	3.040.086 kile
Yulaf	6.498	6.314	6.474	137.700 kile	113.936 kile
Bakla	8.157	7.580	6.878	2.397 ton	2.129 ton
Fiğ	28.476	23.104	20.059	159.618 kile	130.013 kile
Börülce	3.964	3.308	2.575	324 ton	269 ton
Kuru fasulye	5.339	5.451	4.351	2.304 ton	1.724 ton
Mercimek	-	2.146	2.249	389 ton	32619 ton
Sarı mercimek	-	1.020	830	282 ton	190 ton
Patates	-	12.137	17.663	51.237 ton	85.110 ton
Pamuk	-	4.140	3.096	662 ton	517 ton
Kimyon	-	178	240	37 ton	48 ton
Anason	-	59	73	13 ton	10 ton
Susam	-	1.839	1.178	153 ton	102 ton
Tütün	-	2.948	3.827	421 ton	741 ton

⁵⁶⁸ 1 Kile=yaklaşık 56 lbs., 1 lbs=0.45 kg'dır. 1 kile yaklaşık 25.2 kg'dır. 24.000.000 kile yaklaşık 604.800.000 kg kadardır.

⁵⁶⁹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.17-18.

⁵⁷⁰ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.159.

Soğan	-	903	1.050	2.943 ton	3.156 ton
Üzüm	-	-	-	68.750 ton	128.750 ton
Zeytin	-	-	-	6.220 ton	8.101 ton
Keçiboynuzu	-	-	-	40.312 ton	53.000 ton
Portakal	-	-	-	1.115.590 kasa	969.123 kasa
Limon	-	-	-	327.560 kasa	289.912 kasa
Greyfurt	-	-	-	188.046 kasa	245.891 kasa

Kıbrıs'ta Tablo 3.43'teki bilgilere göre temel tarım ürünlerinden buğday 1844'te 30 bin akre, 1877-1878'de 40 bin akre, 1929 yılında 194 bin akre, 1959'da 193 bin akre alana ekilmiştir. İngiliz idaresine geçişin hemen öncesinde 1877-78 yılına göre, 1959 yılında ekili arazi miktarı yaklaşık 5 kat artmıştır. 1929 ile 1959 yılı karşılaştırıldığında, buğday ve arpa ekili arazilerde az miktarda düşüş görülürken, üretim miktarı 1959'da artmıştır.

Kıbrıs'ta başlıca tarım arazileri alanı karşılaştırılacak olursa, 1844, 1877-78-1929 ve 1959 rakamlarının gelişimi şöyledir: arpa ekili arazi 1844'te 45 bin akre, 1877-78'de 60 bin akre, 1929'da 125 bin akre, 1959'da 147 bin akre alana ekilmiştir. İngiliz idaresine geçiş sonrasında 1959 itibarıyla arpa ekim alanı, 2 kattan biraz daha fazla artış göstermiştir. Yulaf ekim alanları ise 1844, 1877-1878 ve 1929'da 12.400 akreye ekilirken, 1959'da 6.400 akreye düşmüştür.⁵⁷¹

Kıbrıs ticaretini etkileyen en önemli gelişme, İngiliz idaresinin ilk dönemlerinden itibaren fiyatlardaki değişim olmuştur. İç ve dış gelişmeler fiyatları etkilemiştir. Kuraklık ve çekirge zararı yerel olarak üretimi ve dış ticaret ürünlerini etkileyen başlıca etkenlerdir. Dış gelişmeler ise; iki büyük dünya savaşı, 1929 ekonomik krizi, bölgedeki savaşlar, uluslararası ilişkiler vb. gelişmelerdir. Dış etkenler de dış ticaret hacminde ve fiyatlar üzerinde etkili olmuştur. İngiliz idaresinin son döneminde, yetiştirilen tarım ürünlerinin, temel fiyatları ile ilgili çalışma yapılarak, raporlarda yer vermeye başlanmıştır. Kıbrıs'ta İngiliz yönetimin son döneminde 1954-1959 yılları arasında tarım ürünleri ve fiyatlarına ait bilgiler aşağıda Tablo 3.44'te verilmektedir.

Tablo 3.44. Tarım Ürünleri ve Fiyatları (1958-1959)⁵⁷²

		1954	1955	1958	1959
Ürün Türü	Ölçü birimi	Mil	Mil	Mil	Mil
Buğday	Okka	50	50	50	50

⁵⁷¹ Colonial Cyprus Report 1959, *Ön. ver.*, s.278.

⁵⁷² Colonial Cyprus Report 1959, *Ön. ver.*, s.162.

Arpa	"	25		28	28
Yulaf	Halep Kantarı	28		42	42
Keçiboynuzu	Okka	4.061		2.923	3.240
Zeytin (siyah)	"	125		152	162
Zeytin yağı	"	333		445	434
Pamuk tiftiği	"	372		357	375
Pamuk tohumu	"	26		25	25
Keten tohumu	"	67		68	65
Kenevir lifi	"	155		250	252
Kimyon	"	133		200	225
Anason tohumu	"	183		160	200
Susam	"	128		160	170
Börülce, kuru	"	139		156	158
Fasulye, kuru	"	122		133	126
Bakla	"	39		110	100
Patates	"	26		35	20
Limon, ekşi	1.000	3.639	5.519	5.000	4.000
Portakal	"	5.250	5.242	7.500	6.000
Greyfurt	"	8000	10.000	10.000	10.000
Üzüm, yerel beyaz veya siyah	"	11		22,5	22

Tablo 3.44 incelendiğinde tarım ve meyve fiyatlarında, 1954-1959 yılları arasında artış görülmektedir. Buğday fiyatı sabit kalan tek üründür. Pamuk, pamuk tohumu ve keten fiyatlarında da ciddi bir değişim olmamıştır. Arpa, börülce, kuru fasulye, anason fiyatlarındaki artış miktarı azdır. En fazla fiyatı artan ürünler; bakla, kenevir, yulaf, zeytin, zeytinyağı, susam, portakal, limon, greyfurtur. Fiyatı düşen ürün ise, Kıbrıs'ın başlıca dış ticaret ürünlerinden olan keçiboynuzudur.

Kıbrıs'ta 1955-1959 yılları arasında genel olarak, temel gıda fiyatları da yükselmiştir. Bazı ürün fiyatları ise ciddi miktarda yükselmiştir. 1955-1959 yıllarında özellikle zeytin, yerel peynir hellim, yerel zeytinyağı, koyun eti ve taze domuz eti, düzenli olarak artış göstermiştir. Patates ve şeker gibi bazı ürünlerin fiyatları genellikle sabit kalmış veya hafif dalgalanmalar göstermiştir. Şeker fiyatı ise düşmüştür. Fiyat endeksi çalışmalarında bazı temel gıda maddelerinin son beş yıldaki, yıl ortası ve yıl sonu fiyatları Tablo 3.45'te verilmektedir. Fiyatlar para birimi "mil" olarak verilmiştir. (1 okka =1.27 kilogram)⁵⁷³

Tablo 3.45. Temel Gıda Maddelerini Son Beş Yıldaki Yıl Ortası ve Yıl Sonu Fiyat Hareketleri (1955-1959)⁵⁷⁴

Yıl/Ürün	Haz 1955	Ara 1955	Haz 1956	Ara 1956	Haz 1957	Ara 1957	Haz 1958	Ara 1958	Haz 1959	Ara 1959

⁵⁷³ 1 Okka= yerel ağırlık olarak 400 drams, İngiliz ölçülerine göre=2.8 lbs (1 lbs=0.4535 kg) ve metrik ölçüm=1.27 kilogram; 1 sterlin=1000 mil; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.70.

⁵⁷⁴ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.143.

Zeytin (Okka)	0.158	0.231	0.310	0.310	0.320	0.335	0.335	0.335	0.330	0.325
Patates (Okka)	0.033	0.038	0.043	0.035	0.026	0.057	0.046	0.046	0.031	0.031
Bakla (Okka)	0.061	0.082	0.087	0.089	0.098	0.100	0.104	0.145	0.142	0.122
Şeker (Okka)	0.100	0.088	0.092	0.106	0.123	0.105	0.084	0.087	0.079	0.078
Yumurta (Düzine)	0.161	0.302	0.188	0.325	0.197	0.332	0.245	0.290	0.195	0.293
Yerel peynir (Hellim) (Okka)	0.600	0.630	0.690	0.787	0.730	0.785	0.635	0.700	0.700	0.833
Yerel zeytinyağı (Okka)	0.417	0.518	0.532	0.536	0.540	0.536	0.509	0.590	0.520	0.531
Koyun eti (Okka)	0.539	0.713	0.640	0.773	0.695	0.815	0.730	0.840	0.730	0.975
Taze sığır eti (Okka)	0.528	0.553	0.557	0.665	0.770	0.785	0.770	0.760	0.760	0.780
Taze domuz eti (Okka)	0.550	0.620	0.690	0.720	0.690	0.780	0.720	0.685	0.710	0.820
Ekmek (Kilo)	0.033	0.033	0.033	0.033	0.033	0.033	0.033	0.033	0.041	0.041

Sonuç olarak üçbin yıldır, Kıbrıs topraklarında tahıl ürünü olarak başta buğday, arpa ve yulaf ürünleri yetiştirilmektedir. Kuraklık olmayan ve yağışın bol olduğu yıllarda, tahıl ürünleri dış ticaretin başlıca ürünleri arasında girmiştir.

3.5.1.2. Şarap

Akdeniz uygarlıklarında antik çağdan itibaren şarap, en önemli içeceklerdendir. Şarabın hammaddesi olan üzümün yetiştiği asmalar, 7 bin yıllık geçmişe sahiptir. Antik kültürlerde bağcılık ve şarapçılık kutsal görülmektedir. Aynı zamanda ekonomide de önemli bir yere sahiptir. Üzüm, zeytin ve tahıl birlikte Akdeniz tarımının geleneksel ve değişmeyen üç ürünüdür. Bu üç ürün antik çağlardan itibaren, Akdeniz topraklarında farklı medeniyetlerin kültürleri ve ekonomileri ile bütünleşmiştir. Şarap ise, Akdeniz'in ekonomik tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Aşkın Özdzibay, *Eski Yunan'da Tarım* (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2004), s.19; Ersin Doğer, *Antik Çağ'da Bağ ve Şarap* (İstanbul: İletişim, 2004), s.16; Frankel, R. Frankel, *Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999), s.38; Şenkaya, *Ön. ver.*, s.51.

Şarap, Yunanca'da önce "woinos" olarak adlandırılmıştır. Daha sonra ise "oinos" olarak adlandırılan şarap için, Latinler "vinum" ismini kullanmışlardır.⁵⁷⁶ Antik Çağ'da bağcılık kültürünü geliştiren ve bağcılığı bir endüstri üretimine ulaştıran önce Yunanlılar ve ardından Romalılar olmuştur. Helen ve Roma toplumlarında şarap, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Şarap ekmek, balık ve zeytinyağının yanında temel ihtiyaç olarak tüketilen bir içkidir.⁵⁷⁷

Kıbrıs'ta üretilen Komandarya şarabı, köklü geçmişe sahip tatlı bir şaraptır. Dünyanın en eski şaraplarından biri olarak kabul edilen Komandarya, adını 12. yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan Haçlı şövalyeleri tarafından yönetilen bir bölge olan "Commandaria"dan almaktadır. Bu şarap, özellikle Kıbrıs'ın güneşli ve sıcak ikliminde yetişen beyaz üzüm (Xynisteri) ve kırmızı üzüm (Mavro) çeşitlerinden yapılmaktadır. Üzümler, geleneksel olarak güneşte kurutulduktan sonra fermente edilmekte ve uzun süre olgunlaştırılmaktadır. Sonuç olarak; zengin, tatlı, yoğun aromaya sahip bir şarap ortaya çıkmaktadır. Komandarya, genellikle tatlı bir son içecek olarak veya özel kutlamalar sırasında servis edilmektedir. Bu şarap, yüzyıllar boyunca Kıbrıs'ın kültürel ve ticari tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Kıbrıs'ın en ünlü şaraplarından biri olarak saygı görmektedir.⁵⁷⁸

Osmanlı döneminin son yılında, Kıbrıs'ta şarap ve alkollü içki üreten 1877 itibariyle altı köy vardır. Üretilen miktarlar şöyledir: beyaz şarap 30.700 okka; kırmızı şarap 80.150 okka; rakı 20.200 okkadır. Şarabın toplam değeri yaklaşık 1.450 £ idi. Satışların çoğu Limasol limanından yapılmaktadır.⁵⁷⁹ 1877 ve 1878 yıllarında Kıbrıs'ta vergilendirilmek üzere değerlendirilen şarap ve içki miktarları, o dönemdeki şarap üretimi hakkında fikir vermektedir. 1877 yılında, Komandarya şarap türünden 117.074 okka, diğer şarap türlerinden 2.503.894 okka olmak üzere, toplamda 2.620.968 okka şarap vergilendirilmiştir. 1877 yılı diğer içki miktarı ise, 255.991 okka olarak vergilendirilmiştir. İngiliz idaresinin ilk yılı olan 1878'de, Komandarya şarap türünden 330.907 okka, diğer şarap türlerinden 6.295.828 okka olmak üzere, toplamda 6.626.735 okka şarap vergilendirilmiştir. Aynı yıl diğer içki miktarı,

⁵⁷⁶ Frankel 1999, *Ön. ver.*, s.35.

⁵⁷⁷ Doğer 2004, *Ön. ver.*, s.32.

⁵⁷⁸ Cyprus Report For 1959, *Ön. ver.*, s.42-43.

⁵⁷⁹ Cyprus No.2 (1880). Reports by Her Majesty's High Commissioner for The year 1879, *Ön. ver.*, s.64.

502.991 okka olarak vergilendirilmiştir.⁵⁸⁰ Kıbrıs'tan 1878'de, ihraç edilen Komandarya şarabı 20.807 £, siyah ve beyaz şarap 25.807 £'dir. Şarabın başlıca alıcısı Mısır, Türkiye, Yunanistan ve Fransa'dır.⁵⁸¹

3.5.1.2.1. Şarap ve Alkollü İçkiler (1878-1922)

Kıbrıs'ta 1879 yılında 6.664.741 okka, 1880'de 5.754.516 okka şarap üretilmiştir. Şarap ihracatı, 1879'da yükselerek 31.600 £, 1880'de ise 46.400 £ olmuştur. Bu yükselişin nedeni, 1880 yılı iyi fiyatlarla ihraç edilmesidir.⁵⁸² Larnaka'da sekiz köyde 1880 yılında üretilen Komandarya şarabı, toplam 167.800 okkadır. Limasol'da üretilen şarap tür ve miktarları şöyledir: siyah şarap 3.891.916 okka, kırmızı şarap 307.754 okka, Komandarya 178.833 okka, rakı 226.410 okka'dır. Gümrük net gelirleri 1880 yılında 10.838 £'dir. Limasol'un başlıca ithalat kalemleri ise; yün ve ipek ürünleri, un, konserve yiyecekler, baharatlar, cam ve hırdavat, fasulye, şarap, alkollü içkiler, şeker, kahve, tereyağı ve demirdir; bunların çoğu İngiltere, Fransa ve Osmanlı topraklarından temin edilmektedir.⁵⁸³ Limasol'da üretilen şarap miktarları 1874-1878 yılları arasında şöyledir: 1874: 4.811.732 okka, 1875: 4.811.732 okka, 1876: 3.710.884 okka, 1877: 2.208.617 okka, 1878: 5.795.109 okka (1.704.444 galon)'dır.⁵⁸⁴

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bulwer 1892 tarihli raporunda, dönemin şarap üretimi ve bağıcılığı ile ilgili tespitlerine yer vermektedir. 1892 yılında; tahıl üretiminin yanı sıra, bağıcılığın Kıbrıs'taki en önemli endüstri olduğunu belirtmektedir. Kıbrıs'ta 1889-1890 yıllarında üzüm hasadı iyi geçmiştir. 1889 yılında yazın başlarındaki dolu fırtınaları nedeniyle, Kıbrıs'ın bazı bölgelerindeki bağlar büyük zarar görmüş ve üretim önceki yıllara göre düşmüştür. Ancak, kalitesi ortalamanın üzerinde olan şaraplar iyi fiyatlarla satılmıştır. Gümrükler Baş Müdürü, 1889 yılının üzüm hasadını yıllardır yapılan en iyi hasat olarak değerlendirmiş ve şu bilgileri vermiştir: toplamda 1889 yılında 2.154.970 galon; 1890'da 3.297.711 galon şarap üretilmiştir. Bu rakamlara göre; 1886 yılı hariç olmak üzere, son on yılın en büyük hasadı olmuştur. Kalite iyi ve fiyatlar da makul düzeyde gerçekleşmiştir.

⁵⁸⁰ Aynı. s.39, 337.

⁵⁸¹ Aynı. s.303.

⁵⁸² HCPP [3092] Cyprus Report By Her Majesty's High Commissioner For The 1880 (London: HMSO,1881), s.1.

⁵⁸³ Aynı. s.28, 31.

⁵⁸⁴ Aynı. s.31.

Kuraklık üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretimini doğrudan etkilemekte, fiyatlar da kazancı belirleyen diğer önemli unsur olarak görülmektedir. Kıbrıs Yüksek Komiseri Bulwer, bu nedenle karşılaştırma yapmanın zorluğundan ve geçmişe yönelik bilgileri bulamadığından da bahsetmektedir. Bulwer 1887, 1888, 1889 ve 1890 yıllarının şarap ve üzüm ruhu/ispirtosu⁵⁸⁵ üretimini ve her yılın toplam değerini de vermektedir. Tablo 3.46'da 1887-1890 yıllarında üretilen şarap miktarları bulunmaktadır.

Tablo 3.46. Şarap Üretim Miktarları ve Değerleri (1887-1890)⁵⁸⁶

Ürün Türü ve Miktar Birim	1887	1888	1889	1890
Komandarya Şarabı (galon)	100.646	96.043	49.030	70.808
Diğer Şaraplar (galon)	1.742.710	2.243.692	2.007.062	3.066.797
Üzüm Ruhu/ispirtosu (galon)	94.451	115.707	104.278	100.110
Toplam Galon (sayı)	1.937.718	2.395.442	2.154.970	3.237.721
Toplam Değer (£)	33.222	57.043	60.141	88.175

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bulwer'e göre; Kıbrıs'ta tüketim de şarap ihracatı 1887-1890 yılları arasında artmıştır. İhracat kayıtları, 1889'da 472.787 okka kuru üzüm ihracatı olduğunu ve bunun değerinin 3.840 £ olduğunu göstermektedir. 1890'da ihracat, 1.060.666 okkaya yükselerek, toplam değeri 13.671 £ olmuştur. Bulwer'e göre: bağcılık ve bağ yetiştiriciliği, İngiliz işgalinden itibaren genişlenmiştir. Bağ ekilen arazi alanı, yıllık olarak artmaktadır. Bu durum 1890'da kayıt altına alınan şarap üreticilerinin sayısını da arttırmıştır. Şarap üretici sayısı 1882'de ise, bu sayı 7.279 iken 1890'da 10.337'ye ulaşmıştır. Kıbrıs'ta şarap ihracatının gelişimi hakkında verdiği bilgiler de şöyledir: 1745'te şarap ihracatı 973.333 galon (Drummond'dan aktararak), 1861'de 707.000 galon, 1862'de 824.940 galon, 1871'de 514.000 galon (Hamilton Lang'dan aktararak)'dur. Bulwer, ağır vergilendirme nedeniyle üretimin azaldığını ve 1877'de üretimin 705.882 galona düştüğünü belirlemiştir. Bu rakam, 1862 yılı ihracatından daha azdır. İngiliz idaresine geçişin ardından, 1879-1891 yılları arasında ihraç edilen şarap miktarı artışı Tablo 3.47'de verilmiştir.

Tablo 3.47. Şarap Üretim Miktarı (1879-1891)⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Üzüm ruhu veya üzüm ispirotosu, genellikle şarap üretimi sırasında elde edilen alkollü bir distilat anlamına gelir. Bu, üzüm fermentasyonu sırasında üretilen alkolün damıtılmasıyla elde edilen bir tür damıtık içkidir. Üzüm ruhu, saf alkol gibi yüksek alkol içeriğine sahip olup genellikle likör yapımında, brendi gibi içkilerde veya başka alkollü içeceklerin üretiminde kullanılır.

⁵⁸⁶ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.10.

Yıl	Miktar (Galon)
1879	1.092.009
1880	1.167.568
1881	1.398.879
1882	968.969
1883-1884	1.221.167
1884-1885	1.369.847
1885-1886	1.628.370
1886-1887	1.691.938
1887-1888	1.495.371
1888-1889	1.175.784
1889-1890	1.497.612
1890-1891	1.602.077

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bulwer; 1879-1889 yılları arasında yapılan şarap ihracatı rakamlarına göre; on yıllık verilere göre, ortalama şarap ihracatını yıllık 1.320.801 galon olarak hesaplamıştır. İngiliz işgalinden önceki, son 20 yıl içinde ihraç edilen miktarın, neredeyse iki katı kadar bir artış olduğu yorumunu yapmaktadır. 1882 ve 1890-1891 yıllarında ihracat, yukarıda belirtilen ortalamanın oldukça üzerinde olmuştur. 1890-1891’de ihraç edilen şarapların çoğu, Fransa ve Mısır’a gönderilmiştir. Şarap ihracatının artışı, Fransız şarap üreticilerinin Kıbrıs şaraplarına olan talebinden kaynaklanmıştır. Fransa, ithal edilen şaraplara uyguladığı vergiyi arttırmıştır. Bu verginin, zaten ucuz olan Kıbrıs şarabından elde edilen karı azaltabileceğini öngörmektedir. Bu gelişme Kıbrıs tüccarlarının, Fransa’ya ihracat yapmaktan vazgeçmesine neden olabilecektir. Mısır’a gelince, Kıbrıs şarapları bu pazarda bir zamanlar tekel durumundadır. Ancak İtalya’dan gelen ucuz şaraplar rakip olmuştur. Fransa ve Mısır pazarlarının kaybı, Kıbrıs şarap üreticileri için büyük kayıp anlamına gelmektedir.⁵⁸⁸

Kıbrıs’ta üretimi doğrudan etkileyen ortalama yağış miktarı da ayrı bir sorundur. Kıbrıs 1882-1890 yıllarının ortalaması 17 inç’tir. Ara sıra ciddi kuraklıklar yaşanmıştır.⁵⁸⁹ Kıbrıs şarabı, günlük kullanım için biraz serttir. Nakliyatı sırasında tarla tulumlarına doldurulması ve aldığı katran tadı nedeniyle, ticarete değeri azalmaktadır. Bu uygulama İngiliz idaresinde azaltılmış ve üzüm bölgelerindeki yolların yapımı, şarabın fıçılarda taşınmasını sağlamıştır. Kıbrıs Şirketi adlı bir şirket

⁵⁸⁷ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.11-12.

⁵⁸⁸ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.11-12.

⁵⁸⁹ *The Dominions Office and Colonial Office List 1890: Comprising Historical and Statistical Information Respecting The Overseas Dominions and Colonial Dependencies of Great Britain* (London: Harrison and Sons, 1890), s.294.

faaliyette olup, Avrupa pazarı için daha uygun şarap üretmekte ve diğer sanayi faaliyetlerini de yürütmektedir.⁵⁹⁰ Şarap 1898-1899 yıllarında, Fransa'nın ek gümrük vergisi uygulamaya başlamasının ardından, Mısır'dan oldukça iyi bir talep görmüştür. Kıbrıs'ta üretim, yağış miktarına göre dalgalı bir seyir izlemektedir. Şarap üretimi de iklimin olumsuz koşullarından etkilenmeye devam etmiştir. 1898-1899'da yağış miktarı oldukça az olup, ovalarda 7.88 inç ve Baf'nın dağlık bölgesinde 15.180 inç arasında değişmektedir. Yağışların üretim miktarını tayin ettiğini söylemek mümkündür.⁵⁹¹ Kıbrıs'ta önemli olan şarap üretimi ve ihracatında, 1898-1899 yıllarında durgunluk yaşanmıştır. Kıbrıs Yüksek Komiseri Haynes Smith'in 31 Ocak 1900 tarihli raporuna göre; 1888-1898 yıllarına ait, on yıllık sonuçlar durgunluğun derecesini göstermektedir. Fiyatlar neredeyse 1889'daki seviyelerdedir. 1889'da şarap ve içki ihracatının toplam değeri 43.526 £ iken, bu rakam 1898'de 43.366 £'dir. İhracatta ilerleme, yerini durgunluğa bırakmıştır. Şarap ihracatı, adadaki üretim sürecinin çok ilkel olması nedeniyle gelişmemektedir. Bağ üzümleri son derece kalitelidir ve yüksek kalitede şarap üretimi mümkün görülmektedir. Merkezi fabrikalar kurulabilir ve bu fabrikalarda deneyimli uzmanlarla birlikte çalışabilirse, şarap üretimi önemli ölçüde gelişme potansiyeline sahiptir. 1898-1899 yılları itibariyle yaklaşık 11.000 köylü şarap, 700 köylü ise diğer içkileri üretmektedir. Her köylü, şarabını kendi toprak çömleklerinde yapmakta ve her çömlekteki şarap farklı bir kaliteye sahip olup, her yıl farklılık göstermektedir. Köylüler, şaraplarını bu çömleklerden alıp, katranlı tulumlara koyarak, eşek ya da katırlarla kasabaya taşımaktadır. Tüccarlar, farklı köylülerden gelen bu şarapları karıştırarak bir harman oluşturur. 1898-1899 itibariyle üretim ve nakliye maliyetleri de eklendiğinde, şarap fiyatları son on yıl içinde galon başına 4 1/2 c.p.⁵⁹² ile 8 1/2 c.p. arasında değişmiştir (gemiye yüklendiğinde fiyatlar bu seviyededir).⁵⁹³ 1889-1898 yılları arasında şarap ihracatı miktar olarak azalmış ve fiyatlar da düşüşler görülmüştür. Tablo 3.48'de bu rakamlar verilmiştir.

Tablo 3.48. Şarap Üretimi (1889-1898)⁵⁹⁴

Yıl	Üretim	İhraç	Edilen	Değer	İhraç	Edilen

⁵⁹⁰ *The Dominions Office and Colonial Office List 1897: Comprising Historical and Statistical Information Respecting The Overseas Dominions and Colonial Dependencies of Great Britain* (London: Harrison and Sons, 1897), s.289.

⁵⁹¹ Cyprus Report for 1898-1899, *Ön. ver.*, s.56.

⁵⁹² 9 Cyprus Piastre (c.p.)=1 şilin. Cyprus Piastre kısaltması c.p.'dir. Kıbrıs para birimidir.

⁵⁹³ Cyprus Report for 1898-1899, *Ön. ver.*, s.28.

⁵⁹⁴ Cyprus Report for 1898-1899, *Ön. ver.*, s.29.

	(Galon)	Miktar (Galon)	(£)	Şarap Galon Başına Ortalama Fiyat (c.p.)
1889	1.992.107	1.316.095	39.246	5.36
1890	3.047.949	1.468.007	53.698	6.59
1891	4.154.470	1.612.403	46.926	5.24
1892	2.186.772	1.606.593	32.800	3.67
1893	3.734.416	990.867	26.453	4.80
1894	2.604.251	1.187.132	24.388	3.69
1895	3.216.007	1.226.538	23.823	3.50
1896	2.804.622	1.472.578	30.469	3.72
1897	2.359.511	1.359.199	29.515	3.91
1898	2.302.834	1.272.710	38.638	5.46

Kıbrıs'ta üretilen diğer alkollü içki üretimi ve ihracatı da 1889-1898 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Tablo 3.49'da 1889-1898 yılları arasında Kıbrıs alkollü içki üretimi miktarı, ihraç değerleri ve fiyatlarının inişli çıkışlı bir dönemin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.49. Alkollü İçkiler Üretimi (1889-1898)⁵⁹⁵

Yıl	Üretim (Galon)	İhraç Miktarı (Galon)	Değer (£)	İhraç Edilen İçki Galon Başına Ortalama Fiyat (Şilin, c.p.)
1889	101.298	76.151	4.280	1 1/10
1890	155.541	76.003	4.575	1 1/08
1891	216.272	96.370	5.666	1 1/58
1892	113.045	124.917	7.310	1 1/53
1893	193.541	93.364	6.454	1 3/44
1894	138.907	106.643	6.084	1 1/27
1895	168.736	132.816	6.616	0 7/61
1896	149.721	154.621	7.312	0 8/51
1897	123.996	97.359	4.554	0 8/41
1898	121.915	79.594	4.728	1 1/69

⁵⁹⁵ Cyprus Report for 1898-1899, *Ön. ver.*, s.30.

İngiliz idaresi, Kıbrıs'ta şarap endüstrisini geliştirmek için, vergilerle ilgili düzenleme yaptı. Şarap üreticilerin üzerindeki yükün alınması amacıyla, 1900-1901'de şarap ve alkollü içkilerden alınan vergi kaldırıldı. İyi bir sezonda, üzüm bağlarından, Kıbrıs'ta üç ila dört milyon galon kaliteli şarap üretilmektedir. Şarap üretiminin iyileştirilmesi için, pazara sürülebilecek, örnek kaliteye sahip iyi şarapların üretilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda brendi üretimi de gündeme alınmıştır. Kıbrıs'ın en iyi şaraplarından yapılan, saf bir brendi üretmek amaçlanmıştır. Yüksek kalitede brendi üretildiğinde, Fransız brendileri ile rekabet edebilecektir. Ayrıca rakı da düşük maliyetlerle üretilen, alkollü bir içki olarak imal edilmekte ve ihracatı artmaktadır.⁵⁹⁶ 1891-1902 yılları arasında şarap ihracatı ile ilgili gelişme Tablo 3.50'de verilmektedir.

Tablo 3.50. Kıbrıs Şarap İhracatı (1891-1901)⁵⁹⁷

Yıl	Üretim Miktarı (Galon)	İhraç Miktarı (Galon)	İhraç Değeri (£)	İhraç Edilen Şarap Galon Başına Ortalama Fiyatı (c.p.)
1891	4.154.470	1.612.403	46.926	5.24
1892	2.186.772	1.608.593	32.800	3.67
1893	3.734.416	900.867	26.453	4.80
1894	2.604.251	1.187.132	24.388	3.69
1895	3.216.007	1.226.538	23.823	3.50
1896	2.804.622	1.472.578	30.469	3.72
1897	2.359.511	1.359.199	29.515	3.46
1898	2.302.834	1.272.710	38.638	5.46
1899	3.780.204	1.207.134	32.063	4.76
1900	3.295.470	1.528.169	29.878	3.52
1901	Belirtilmemiş	1.550.620	31.703	3.68
1902	“	1.207.645	29.829	4.44

Kıbrıs Yüksek Komiseri Haynes Smith'in 1900-1901 yıllarına ait raporuna göre: şarap ve alkollü içkiler üzerindeki vergi toplama sisteminde önemli bir değişiklik yapılmıştır. Osmanlı kanunlarına göre bu vergi, zecriye⁵⁹⁸ olarak bilinen bir sistemle toplanmaktadır. Bu sistem bağcıları, şarap ve alkollü içki üreticilerini büyük ölçüde zorlamaktadır. Üreticiler, bu sistemi değiştirmek için sürekli olarak hükümete başvurmuş ve sonunda eski, karmaşık sistemi ortadan kaldıran bir yasa kabul edilmiştir. Eski sistemde, sürekli gerginlikler ve rahatsız edici ev denetimleri sorunlara yol açmaktadır. Yeni yasa, adada tüketilen alkollü içkiler üzerinden vergi

⁵⁹⁶ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.33.

⁵⁹⁷ Aynı. s.33; Cyprus Report for 1902-1903, *Ön. ver.*, s.27.

⁵⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan bir tür vergi sistemidir. Müskirat da denilen zecriye vergisi, alkollü içkilerden alınan bir vergi türüdür. Zecriye vergisi 1791 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Zecriye vergisi, Kıbrıs'ta 6 Aralık 1791 tarihinden itibaren alınmaya başlanmıştır. Kıbrıs muhassılı tarafından 6 Aralık 1791 tarihinde eyalet divanında yapılan toplantıda, şarabın kıyyesinden (bir kıyye 400 dirhem) 2 para, rakının ve benzeri içkilerin kıyyesinden ise 4'er para vergi (zecriye vergisi) alınacağı ilan edilmiştir. Çoruh, *Ön. ver.*, s.236.

alınmasını öngörmektedir. Alınacak vergi oldukça makul bir düzeyde tutulmuş, sadece her derece alkol için iki şilin olarak belirlenmiştir. Şarap ve diğer içkilerin ticaretinde hem ada içinde hem de ihracatta gelişimlerini engelleyebilecek tüm kısıtlamalardan muaf tutulmuştur.⁵⁹⁹ Şarap dışında Kıbrıs alkollü içki ihracatı 1891-1902 yıllarında yükseliş ve düşüşlerle, istikrarsız görünümündedir. Fiyatlar da istikrarsız görünümündedir. 1891 yılına göre 1901 yılında alkollü içki ihracatı ve fiyatları düşmüştür. Tablo 3.51’de 1891-1901 yıllarında alkollü içki ihracatının gelişiminin değişkenliğini gösteren rakamlar yer almaktadır.

Tablo 3.51. Kıbrıs Alkollü İçkiler İhracatı (1891-1901)⁶⁰⁰

Yıl	Üretim Miktarı (Galon)	İhraç Edilen Miktar (Galon)	Değer (£)	İhraç Edilen Alkollü İçkilerin Galon Başına Ortalama Fiyatı (Şilin (s.) c.p.)
1891	216.272	96.370	5.666	1 s. 7.58 c.p.
1892	113.045	124.917	7.310	1 s. 1.53 c.p.
1893	193.541	93.364	6.454	1 s. 3.44 c.p.
1894	188.907	106.648	6.084	1 s. 1.27 c.p.
1895	168.726	132.816	6.616	0 s. 7.61 c.p.
1896	149.721	154.631	7.312	0 s. 8.51 c.p.
1897	123.998	97.359	4.554	0 s. 8.41 c.p.
1898	121.815	79.594	4.728	1 s. 1.69 c.p.
1899	241.188	94.141	5.414	1 s. 1.35 c.p.
1900	170.962	116.917	6.494	1 s. 1.00 c.p.
1901	180.000	131.720	7.318	1 s. 1.00 c.p.
1902	Belirtilmemiş	87.694	4.937	1s. 1.13 c.p.

Kıbrıs Yüksek Komiseri Haynes Smith’in döneminde, 1903 yılında şarap endüstrisinde kaliteli üretimi arttırmak için ciddi girişimler başlatılmıştır. Kıbrıs’taki şarap endüstrisini geliştirmek amacıyla, bağ sahiplerine daha kaliteli ve uzun ömürlü şarap üretmeleri için destek sağlanmaya başlamıştır. Özellikle Vasa köyü⁶⁰¹, merkezi bir damıtım evi kurmak için pilot bölge olarak seçilmiştir. Bağ sahipleri bu gelişimi desteklemiş ve hükümetin gözetimi altında çalışmayı kabul etmiştir. Tarım Kurulu, damıtım evi için uygun bir bina inşa etmeye başlamıştır. Bu girişimi finanse etmek amacıyla, 750 £ kredi verilmiştir. Bu proje kapsamında Mark Lane’den (Londra’dan) Messrs. Chaplin and Sons firmasından gelen büyük şarap tüccarları da deneysel çalışmalara başlamıştır. Amaç hem kaliteli şarap hem de brendi üretimini artırmak ve şarap endüstrisinde modern yöntemler kullanarak bağ sahiplerinin daha fazla kâr elde

⁵⁹⁹ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.7.

⁶⁰⁰ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.33; Cyprus Report for 1902-1903, *Ön. ver.*, s.27.

⁶⁰¹ Vasa köyü, Kıbrıs’ta Limasol bölgesinde yer alan tarihi bir köydür. Şarap üretimiyle ünlü olan bu köy, özellikle üzüm bağları ve geleneksel şaraplarıyla tanınmıştır.

etmesini sağlamaktır. Tarım Kurulu, bu projenin başarılı olmasını ve gelecekte şarap üretiminin büyük ölçüde gelişmesini beklemektedir.⁶⁰²

Kıbrıs'ta 1903-1904 sezonunda yaşanan kuraklık, üretimi olumsuz etkilenmiştir. Kıbrıs üzümlerinden özenle üretilen saf Kıbrıs brendisi, yüksek kalitesi ve uygun fiyatı sayesinde büyük pazarlara girmeye başlamıştır. İngiliz mahkemelerinin aldığı bir karara göre: brendi üretiminde kullanılan alkol, Kıbrıs üzümlerinden elde edilecektir. Bu karar, Kıbrıs brendisinin ticaretini büyük ölçüde canlandırmış ve İngiliz pazarına girişini hızlandırmıştır. Londra'da saygın bir firma, merkezi bir fabrika kurarak, yüksek kaliteli şarap üretmiştir. İngiltere'de oldukça beğenilen saf Kıbrıs brendisi ihraç etmeye başlamıştır.⁶⁰³ Kıbrıs Tarım Müdürü Saracomenos, 1905 yılında Kıbrıs'ta göreve başlamış ve üzüm bağlarının hastalıkları ve çözüm önerileri ile ilgilenmiştir. Ayrıca bağ yetiştiricilerine, modern tarım yöntemleri tanıtılarak eğitimler verilmiştir. Geleneksel ve ilkel budama yöntemlerinin bıkırılması ve verimliliği arttırmak hedeflenmiştir.⁶⁰⁴ Kıbrıs'ta 1906 yılında çıkarılan VII. ve XIII. Yasalarla, adanın vergi sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Şarap ve alkollü içkiler üzerindeki vergiler yeniden düzenlenmiş ve alkollü içki tüketim vergisi kaldırılmıştır. Şarap ve alkollü içkilerin ihracat vergileri fiyatlarında artış yapılmıştır.⁶⁰⁵ Kıbrıs'ta şarap endüstrisi 1908-1909 yıllarında ciddi bir kriz içindedir. Bu krizin nedeni; Yunanistan'dan Mısır'a ithal edilen düşük kaliteli ve ucuz şaraplardır. Bu ithalat, Kıbrıs'ın yüksek kaliteli şaraplarının değerini düşürmekte ve ticaret üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ayrıca yerel şarap üreticileri, sermaye eksikliği nedeniyle modern üretim yöntemlerini geliştirememektedir. Bu durum şarap endüstrisinin önündeki engeller arasındadır. Şarap üretimi, Limasol ve Baf bölgelerinde yaşayan halkın, büyük bir kısmı için geçim kaynağıdır. Bu nedenle krizin halk üzerinde ciddi ekonomik etkileri olmuştur.⁶⁰⁶

Kıbrıs Hükümeti'nin tüm girişimlerine rağmen, 1900-1909 yılları arasında Komandarya şarabı ve diğer Kıbrıs şarapları ihracatı miktar ve değerleri

⁶⁰² HCPP [Cd. 1786]. *Cyprus Despatch From The High Commissioner Covering A Report On The Agricultural Fund For The Year Ended 31st March 1903* (London: HMSO, 1903), s.6.

⁶⁰³ Cyprus Report for 1903-1904, *Ön. ver.*, s.19.

⁶⁰⁴ Cyprus Report for 1905-1906, *Ön. ver.*, s.29.

⁶⁰⁵ Cyprus Report for 1906-1907, *Ön. ver.*, s.6.

⁶⁰⁶ Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.28.

düşmüştür.⁶⁰⁷ 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ilk yıllarda düşüş hızlandırmıştır. Ancak 1916 yılından itibaren şarap ve diğer içkilerin ihracatında ciddi bir yükseliş görülmüştür. Şarap endüstrisi, 1. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Mısır ve diğer bölgelerde yükselen fiyatlarla gelişmiştir. Savaşın bitmesinden sonra da 1919-1920 yıllarında yükseliş devam etmiştir.⁶⁰⁸ Tablo 3.52'de 1900-1920 yılları arasında şarap ve alkollü içecek ihracat rakamları yer almaktadır.

Tablo 3.52. Kıbrıs Şarap ve Alkollü İçecekler İhracatı (1900-1920)⁶⁰⁹

Yıl	Ürünler	Miktar (Galon)	Değer (£)
1900	Komandarya	57.126	2.019
1901	“	52.747	2.559
1902	“	49.058	2.404
1906	“	36.281	1.993
1907	“	31.028	1.653
1908	“	31.707	1.784
1909	“	32.729	1.585
1915-1916	“	-	654
1916-1917	“	12.042	1.233
1917-1918	“	18.573	2.822
1918-1919	“	14.568	1.913
1900	Kıbrıs şarapları(diğer)	1.471.043	27.143

⁶⁰⁷ Cyprus Report for 1916-1917, *Ön. ver.*, s.7.

⁶⁰⁸ Cyprus Report for 1918-19, *Ön. ver.*, s.5.

⁶⁰⁹ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.7,12; Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.8; Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.28; Cyprus Report for 1902-1903, *Ön. ver.*, s.16; Cyprus Report for 1904-1905, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1905-1906, *Ön. ver.*, s.29; Cyprus Report for 1904-1905, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1909-1910, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1915-16, *Ön. ver.*, s.7; Cyprus Report for 1917-18, *Ön. ver.*, s.5; Cyprus Report for 1918-19, *Ön. ver.*, s.5.

1901	“	1.497.873	29.144
1902	“	1.158.587	27.425
1903	“	666.877	20.579
1904	“	1.320.557	29.188
1905	“	1.021.300	22.789
1906	“	878.059	20.487
1907	“	931.644	22.234
1908	“	855.748	22.014
1909	“	942.121	20.274
1915-1916	“	-	37.504
1916-1917	“	1.230.400	78.932
1917-1918	“	1.159.979	65.183
1918-1919	“	1.309.440	76.538
1919-1920	“	1.450.800	125.495
1900	Diğer Alkollü içecekler	-	1.299
1901	“	-	1.369
1902	“	-	990
1903	“	37.352	2.843
1904	“	71.000	5.758
1905	“	65.522	5.070
1906	“	-	2.399
1907	“	-	3.578
1908	“	-	8.062
1909	“	-	6.521
1915-1916	“	-	5.431
1916-1917	“	43.638	6.865
1917-1918	“	97.899	27.034
1918-1919	“	92.169	22.173
1919-1920	“	141.252	50.409

3.5.1.2.1. Şarap ve Alkollü İçkiler (1923-1959)

Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı sonrasında, şarap endüstrisinin gelişmesi için resmi kurumlar tarafından teknik çalışmalara başlandı. Lefkoşa'daki Tarım Dairesi'ne bağlı şarap laboratuvarına ek olarak, Limasol bölgesindeki Pera-Pedhi'de, bir model fabrika açıldı. Tüm bağcılara hem teorik hem de pratik eğitimler ücretsiz olarak verilmiştir.⁶¹⁰ 1923'te şarap üretimi ortalama üzerinde ve kaliteli olmasına rağmen, Mısır başta olmak üzere diğer ülkelerden gelen talep azalmıştır. Bu dönemde Kıbrıs'ta şarap, alkollü içki ve kuru üzüm üretimi ağırlıklı olarak Limasol, Baf ve Lefkoşa bölgelerinde yapılmaktadır. Üretimin iyi olmasına rağmen, talebin az olması ve fiyatlardaki düşüş nedeniyle 1923'te sadece 930.000 galon şarap ve 20.000 galon alkollü içki ihracatı yapılmıştır.⁶¹¹ 1924 yılında Lefkoşa'daki Tarım Dairesi'ne bağlı şarap laboratuvarı, hizmet vermeye devam etti. Ayrıca, Limasol bölgesindeki şarap üreten köylerin merkezinde bulunan Perapedhi'de, yıl boyunca şarap üretimi ve

⁶¹⁰ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.20.

⁶¹¹ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.19-24.

bakımı konusunda bir danışman görevlendirildi.⁶¹² Kooperatif kâr paylaşımı temeline dayalı, meyve ve sebze satışı için bir dernek kuruldu. Limasol bölgesinde, sekiz küçük şarap yapım derneği kuruldu.⁶¹³ Kıbrıs şaraplarının kalitesinin artırılması için çalışmalar sürdürüldü. Kıbrıs'ta Orta Çağ'dan beri şaraplar yapılıyordu. Karakteristik olarak ağır ve oldukça kaba olan şarap için, 1927'den itibaren İngiltere'ye ihracata uygun daha hafif şarapların hazırlanmasına önem verilmiştir. Kalitesi istenen seviyeye gelmese de bu pazara ihracat devam etti. Yeni asma çeşitleri ekiliyor ve üretim denemeleri sürekli devam ediyordu. Bu dönemde İngiltere'ye ihracat, Londra'nın önde gelen iki şarap nakliyatçısı ve damıtma firmasının yan kuruluşu ile iş birliği olan, yerel bir kuruluşun elindedir. Belirlenmiş bir standarda ulaşmadığı sürece, hiçbir şarabın İngiltere'ye gönderilmesine izin verilmemektedir.⁶¹⁴ Şarap konusundaki tüm çalışmalara rağmen, ihracatta istikrar da yakalanamamıştır. Kıbrıs ihracatında, 1929-1933 yıllarında şarap ihracatının durumu Tablo 3.53'te verilmiştir.

Tablo 3.53. Kıbrıs Şarap İhracatı (1921-1937)⁶¹⁵

	Miktar (Galon)	Değeri (£)
1921	1.450.890	125.495
1923	930.000	-
1926	954.713	39.178
1929	1.603.355	61.332
1930	1.362.501	60.591
1931	2.009.710	75.499
1932	1.460.966	70.713
1933	1.127.786	48.577
1934	767.642	37.577
1935	1.184.267	49.837
1936	1.267.210	51.143
1937	1.585.916	64.192

⁶¹² Cyprus Report 1924, *Ön. ver.*, s.28.

⁶¹³ Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.33.

⁶¹⁴ Cyprus Report 1927, *Ön. ver.*, s.19.

⁶¹⁵ Great Britain. Colonial Office. *An Economic Survey of The Colonial Empire 1933* (London: HMSO, 1935), s.278; Great Britain. Colonial Office. *An Economic Survey of The Colonial Empire 1937* (London: HMSO, 1940), s.338; Great Britain. Colonial Office. *The Dominions Office and Colonial Office List For 1928: Comprising historical and Statistical Information...* (London: Waterlow and Sons, 1929), s.269; *The Colonial Office List 1921*, *Ön. ver.*, s.182.

Şarap, Orta Çağ'dan beri Kıbrıs'ta üretilmektedir. Karakteristik olarak ağır ve oldukça serttir. 1927'den itibaren, İngiltere'ye ihracata uygun daha hafif şarapların üretimine dikkat edilmektedir. 1937 yılı itibariyle, İngiltere pazarına gönderilen şarap miktarı arttırılmıştır. Yeni üzüm çeşitleri dikilmekte ve üretim deneyleri sürekli olarak devam etmektedir. Bağbozumu, Eylül ve Ekim aylarında yapılmaktadır. İngiltere'ye şarap ihracatı için Londra bağlantısı bulunmaktadır. Londra'nın önde gelen iki şarap ihracatçısı ve damıtım firması ile yakından çalışan, yerel tesislerden yalnızca birinin faaliyet gösterdiği bir alt kuruluşun kontrolündedir. Şarap, belirlenen standartlara ulaşmadığı sürece İngiliz pazarına gönderilmesine izin verilmemektedir.⁶¹⁶ İngiltere'ye yapılan şarap ihracatına ait 1933-1937 yılları rakamlarına Tablo 3.54'te yer verilmiştir.

Tablo 3.54. İngiltere'ye Yapılan Şarap İhracatı (1933-1937)⁶¹⁷

Yıl	Miktar (Galon)	Değer (£)
1933	229.526	18.866
1934	221.459	18.005
1935	232.618	18.942
1936	235.426	18.912
1937	247.990	19.980

Tablo 3.54'e göre, 1938'de, yıllık yaklaşık 5.000 ton üzüm işleyen üç modern şarap fabrikası, 1948'te 15'e yükselmiştir. Bu fabrikalar 1948'de yıllık yaklaşık 13.750 ton üzüm satın almışlardır. Aynı dönemde brendi damıtım evlerinin sayısı 16'dan 30'a çıkmıştır. 1951 yılında fabrikalar, yaklaşık 3.000.000 galon şarap, 48.000 galon Komandarya şarabı, 4.000 ton kuru üzüm ve 200.000-250.000 galon alkollü içki (brendi dahil) üretmiştir.⁶¹⁸ İngiliz idaresinin ilk yıllarında, şarap endüstrisi daha çok yerel nitelikteydi. Modern şarap fabrikalarının ve tekniklerin kurulmasıyla ürünler daha standart hale gelmiştir. Savaş sırasında şarap ve alkollü içkilerin kalitesi biraz düşmüştür.⁶¹⁹

1946 yılında 120 milyon lbs. taze üzüm üretildi, ancak ihracat yapılmadı. Kuru üzüm üretimi büyük ölçüde devam etti ve son yıllardaki sultani üzüm üretimindeki büyük artış korundu. Şarap ihracatı, büyük ölçüde Akdeniz bölgesine

⁶¹⁶ An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.338.

⁶¹⁷ An Economic Survey of The Colonial Empire 1933, 1937, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁶¹⁸ An Economic Survey of The Colonial Empire 1951, *Ön. ver.*, s.47.

⁶¹⁹ The Colonial Office List 1946, Comprising..., *Ön. ver.*, s.88

yapıldı, 1946 yılında 1.000.000 galondan biraz fazla şarap ve yaklaşık 210.000 galon alkollü içki ihraç edildi.⁶²⁰ 1950 yılında toplamda 24 yasa çıkarıldı; bunların 16'sı yeni, geri kalanı ise mevcut yasaların değişiklikleriydi. Yeni yasalar arasında Kıbrıs Şarapları Koruma Yasası ve bira üretimini düzenleyen Bira Fabrikaları Yasası, alkollü içki üretimini düzenleyen Alkollü İçki Üretim Lisanslama Yasası da bulunuyordu.⁶²¹ Kıbrıs'tan 1950 yılında şarap ve alkollü içki ihracatı 385.211 £'dir.⁶²² Yasal düzenlemeler, şarap endüstrisinde kalite ve standartların geliştirilmesi amacıyla yapılmıştır. 1954'te 2.665.710 galon şarap, 1955'te 2.567.988 galon şarap üretildi.⁶²³ Şarap ve diğer alkollü içki endüstrisi toplam değeri 991.000 £'dir.⁶²⁴ Kıbrıs'ta 1957 yılında üretilen şarap 2.353.104 galon, 1958'de 3.250.980 gallondur. Komandarya 1957'de 118.440 galon, 1958'de 180.108 galon, diğer alkollü içkiler 1957'de 790.477, 1958'de 400.373 galondur.⁶²⁵ Kıbrıs'ta 1959 yılında üretilen Komandarya şarabı 2.609.596 galon ve ihraç değeri, 612.448 £'dir. Şarap başlıca ihracat ürünleri arasında her zaman yerini almaktadır.⁶²⁶ Kıbrıs'tan 1959 yılında toplam ihracat 19.002.000 £'dir. Toplam ihracat içinde şarap ihracatının payı %3.32'dir.⁶²⁷ İngilizlerin şarap ve alkollü içki üretim ve ihracat politikaları sonucunda ciddi anlamda artış görülmektedir. Tablo 3.55'te İngiliz idaresinin son yıllarındaki şarap ihracatı rakamları yer almaktadır.

Tablo 3.55. Kıbrıs Şarap İhracatı (1954-1959)⁶²⁸

Yıl	Miktar (Galon)	Değer (£)
1954	1.600.132	340.886
1955	1.502.281	337.370
1956	1.893.754	429.982
1957	1.989.364	458.965
1959	2.609.569	612.448

Tablo 3.55 incelendiğinde 1954 yılından itibaren şarap miktarında artış olduğu görülmektedir. Kıbrıs şarap endüstrisi, İngiliz idaresinin erken döneminden itibaren en çok ilgi gösterdikleri sektörlerden birisidir. Şarap üretiminde yerel ve ilkel tekniklerin ardından, fabrikaların kurulması ve modern üretim teknikleri ile

⁶²⁰ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.19.

⁶²¹ Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.37.

⁶²² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.68.

⁶²³ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.127.

⁶²⁴ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.131.

⁶²⁵ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.145.

⁶²⁶ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157.

⁶²⁷ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.156.

⁶²⁸ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.129; Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.137; Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.143; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157.

gelişmeye başlamıştır. 1946 yılı sonrasında, yasal düzenlemelerle kalite ve standartlarla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda şarap ve diğer alkollü içkilerin üretim miktarları ve ihracat tutarları arttırılmıştır. Kıbrıs dış ticaretinin başlıca ürünleri arasında şarap da yer almıştır.

3.5.1.3. Keçiboynuzu (Harnup)

Kıbrıs'ın birçok yerinde doğal olarak yetişen keçiboynuzu ağacı, bulunduğu yerde yabancı ağacın aşılınması ile yetiştiriciliği yapılan bir ağaç türüdür. Yetiştirilen ağacın kabuğu veya baklası eskiden gıda maddesi olarak kullanılırdı. Pekmez, tatlı kek veya ekmek yapımında Kıbrıs halkının kullandığı bir üründür. Hayvan yemi olarak da kullanılmış ve yetiştirilenlerin çoğu bu amaçla ihraç edilmektedir. Kıbrıs'ta doğal olarak yetişen ve ticari olarak kıymetli olan ihracat ürünüdür.⁶²⁹

İngiliz idaresi öncesi ve sonrasındaki rakamlar ise şöyledir: 1745'te 225 ton, 1852'de 1.350 ton keçiboynuzu çekirdeği ihracatı vardı. On yıl sonra, 1862'de bu rakam 9.225 tona yükseldi. 1872'de ihracat yaklaşık 10.000 ton olarak bildirilmiştir. Bundan sonra, talep büyük ölçüde hayvan yemi olarak büyümüştür. 1882'de ihracat 19.619 ton olurken, 1890-91'de ihracat 24.193 tona ulaşmıştır. Herhangi bir yılın üretimi, yılda yıla büyük değişiklikler gösterebilmektedir. Bol yağmur gerektiren üretim, yağışların iyi olması ya da kuraklıkla doğrudan etkilenmektedir. Ağaç sayısı da değişim göstermektedir. Üretim büyük ölçüde iklim şartlarının elverişli veya elverişsiz olmasına bağlıdır. Kışın don ve erken yazda sıcak ve kuru rüzgarlar ağaca zararlıdır. Kıbrıs'ta, 1871'den 1880'e kadar olan 10 yıl ve 1881'den 1890'a kadar olan 10 yıl boyunca keçiboynuzu ihracatı miktarları ve on yıllık ortalamaları Tablo 3.56'da yer almaktadır.⁶³⁰ 1871-1880 döneminin ortalaması ile 1881-1891 dönemi ortalaması, keçiboynuzu veriminin 20 yıllık süreçte yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 3.56. Keçiboynuzu Üretim Miktarı (1871-1891)

Yıl	Miktar (Ton)	Yıl	Miktar (Ton)
1871	8.490	1881	10.595
1872	10.000	1882	19.619
1873	9.000	1883-1884	25.069
1874	13.500	1884-1885	32.273
1875	18.000	1885-1886	21.652
1876	14.500	1886-1887	28.004

⁶²⁹ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.130.

⁶³⁰ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.12-14.

1877	13.500	1887-1888	16.830
1878	9.066	1888-1889	17.956
1879	26.160	1889-1890	23.525
1880	15.416	1890-1891	24.193
On Yıllık Ortalama	13.793	On Yıllık Ortalama	21.981

Keçi boynuzu 1900 yılında 31.645 ton ve 88.010 £'lık ihracat yapılarak, 1891'e göre artmıştır.⁶³¹ İhracattaki artış 1910 yılında 37.485 ton, 145.590 £ ihracat ile yükselmeye devam etmektedir.⁶³² 1. Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılında 46.861 ton, 182.454 £'lık ihracat ile en yüksek rakamı görmüştür.⁶³³ Keçi boynuzu yetiştiriciliğini arttırmak üzere 1918-1919 yıllarında, yabancı keçi boynuzlarını aşılama çalışmaları yapılmaya başlandı. Ayrıca özel arazilere keçi boynuzu ağacı dikilmesine izin verilmiştir.⁶³⁴

Keçi boynuzu ihracatı, Kıbrıs ihracatının başlıca ürünleri arasındaki konumunu 1929-1937 yılları arasında da korumuştur. Dünyada yaşanan ekonomik krizinin etkileri 1929-1932 döneminde keçi boynuzu ihracatının artışına engel olmamıştır. 1933-1935 yıllarında düşen ihracat miktarı ve değeri, 1936 sonrasında artmaya devam etmiştir. 1929-1937 yıllarında keçi boynuzu ihracatı miktarı ve değerleri Tablo 3.57'de verilmektedir.⁶³⁵ Keçi boynuzu üretimi de 1929 yılına göre 1937'de artmıştır.

Tablo 3.57. Kıbrıs'ta Keçi boynuzu Üretimi (1929-1937)⁶³⁶

Yıl	Miktar (Ton)	Değeri (£)
1929	28.779	171.264
1930	41.860	119.856
1931	70.037	144.858
1932	62.538	183.122
1933	34.069	122.288
1934	39.655	166.278
1935	19.889	82.792
1936	40.522	174.667
1937	46.705	238.831

Keçi boynuzunun büyük bir kısmı İngiltere'ye ihraç edilmektedir. Hasadı ağustos ayında yapılan keçi boynuzu, hayvan yemi üretiminde ve daha az ölçüde tekstil sanayisinde kullanılmaktadır. İngiltere'den gelen talep, tüm keçi boynuzu

⁶³¹ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.18.

⁶³² Cyprus Report for 1910-1911, *Ön. ver.*, s.19.

⁶³³ The Colonial Office List 1916, *Ön. ver.*, s.172.

⁶³⁴ Cyprus Report for 1918-1919, *Ön. ver.*, s.12.

⁶³⁵ An Economic Survey of the Colonial Empire 1933, *Ön. ver.*, s.278.

⁶³⁶ *Aynı.* s.278; An Economic Survey of the Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.337.

ihracatının %85'ini oluşturmaktadır. Genellikle yıllık ihraç oranı sabittir. Keçi boynuzu yetiştiriciliği, ürünlerini ihracatçılara satan küçük üreticilerin elindedir. Ürünlerin büyük bir kısmı işlenmeden denizaşırı ülkelere gönderilmektedir. 1933 yılında 841 ton keçi boynuzu tohumu ve 6.721 ton öğütülmüş keçi boynuzu ihracatı yapan üç yerel kırma değirmeni bulunmaktadır. Küçük bir miktar ise, kolonide keçi boynuzu şurubu yapımında kullanılmaktadır.⁶³⁷ İngiltere pazarında, 1937'de diğer yem maddeleriyle olan rekabet nedeniyle, bir daralma görülmüştür. Keçi boynuzu ürünlerinin büyük kısmı, işlenmeden yurt dışına gönderilmektedir. Ancak 1937'de beş yerel öğütme değirmeni, 1.656 ton keçi boynuzu tohumu ve 32.579 ton öğütülmüş keçi boynuzu ihraç etmiştir.⁶³⁸ 1946 Keçi boynuzu üretimi 52.000 ton olarak tahmin edilmiştir, bunun 43.000 tonu ihraç edilmiştir. İhracat talebi oldukça memnuniyet verici olup, ton başına 14 £'lik yüksek fiyatlar elde edilmiştir. Keçi boynuzu yetiştiricileri, üretimlerini bir kooperatif aracılığıyla bir araya getirmiştir.⁶³⁹ Keçi boynuzu ihracatının değeri 1946'da 511.000 £'e yükselmiştir. Keçi boynuzu ağacı sayısı 1946 yılı sayımına göre, 1.919.978'dir. 1950 yılında 1.955.457 adet keçi boynuzu ağacı bulunmaktadır. Keçi boynuzu üretim miktarı; 1946'da 41.680 ton, 1948'de 42.104 ton, 1949'da 36.891 ton, 1950'de 35.273 tondur.⁶⁴⁰ 1954'te 47.250 ton, 1955'te 50.625 ton keçi boynuzu üretilmiştir.⁶⁴¹ Keçi boynuzu iki türlü ihraç edilmektedir. İlki keçi boynuzunun parçalanıp, kırıklanması ile elde edilir. Bu genellikle gıda ve yem sanayisinde kullanılır. Bu ürün 1959'da 47.223 ton ihraç edilmiş ve 849.848 £ ile, en önemli ihraç ürünleri arasında madencilik ürünlerinden sonra gelmiştir. İkincisi keçi boynuzunun tohumudur. Bu tohumlar, gıda endüstrisinde ve geleneksel tıpta çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. 1959'da 3.387 ton, 168.305 £'lik ihracat yapılmıştır.⁶⁴² Kıbrıs ihracatında 1878-1959 yılları arasında, ihracatta başlıca ürünler arasındaki yerini korumuş, Kıbrıs'a özgü ticari bir üründür.

3.5.1.4. Pamuk

⁶³⁷ An Economic Survey of the Colonial Empire 1933, *Ön. ver.*, s.278.

⁶³⁸ An Economic Survey of the Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.337-338.

⁶³⁹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.19.

⁶⁴⁰ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.34-40.

⁶⁴¹ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.127.

⁶⁴² Colonial Cyprus Report 1959, *Ön. ver.*, s.157.

Pamuk, Kıbrıs'ta yetişen ve ekimi oldukça genişletilebilecek bir üründür. Venedik döneminde Kıbrıs her yıl yaklaşık 30.000 Halep kantarı⁶⁴³ pamuk ihraç etmiştir. Bu miktar 15 milyon lbs (6.804.000 kg)'ye karşılık gelmektedir. Kıbrıs'ta özellikle nüfus azalması nedeniyle, pamuk ürününün ekimi azalmıştır. Kıbrıs'tan yapılan pamuk ihracatı, 18. yüzyılın başlarında 4.000.000 lbs (yaklaşık 1.814.400 kg), 18. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık 2.000.000 lbs (yaklaşık 907.200 kg) ihracat yapılmıştır. 19. yüzyılın ortalarında, Gaudry Kıbrıs'ı ziyaret ettiğinde; yıllık pamuk ihracatı ortalama 1.500.000 lbs (680.400 kg)'dir. Venedik döneminden, 19. yüzyılın ortalarına kadar, Kıbrıs'taki pamuk endüstrisi ve ihracatı oldukça iyi durumdadır. 19. yüzyılın başlarına kadar, ihraç edilen pamuğun neredeyse tamamı Venedik'e gönderiliyordu. Daha sonra ise, pamuk ihracatının büyük bir kısmı Fransa'ya yönelmiştir. Kıbrıs'ta, Doğu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında pamuk fiyatlarındaki artış, pamuk üretiminin artmasını teşvik etti. Bu dönemde yıllık pamuk ihracatı 2 milyon lbs (yaklaşık 907.200 kg) ile 4 milyon lbs (yaklaşık 1.814.400 kg)'ye ulaşmıştır. Ancak 1888'de kuraklık etkisi ve fiyatların yeniden düşmesiyle, pamuk ihracatı da azalmıştır. Kıbrıs'ın yıllık pamuk ihracatı 300.000 lbs (136.080 kg) ile 800.000 lbs (362.880 kg) arasında değişmektedir.⁶⁴⁴

Osmanlı Devleti idaresinde 1863-1868 yılları arasında, başlıca ihracat ürünü olan pamuk ekimi yapılan arazi miktarı dönüm cinsinden şöyledir: 1863'te 16.460; 1864'te 22.000; 1865'te 23.500; 1866'da 21.000; 1867'de 18.000; 1868'de 17.000 dönümdür.⁶⁴⁵

İngiliz idaresinin erken döneminde başlıca üretimde; tahıllar, şarap, keçiboynuzu ve pamuk gelmektedir. Kıbrıs'ta pamuk yetiştiriciliği Amerikan İç Savaşı döneminde, son 300 yıl içindeki en büyük gelişimini göstermiştir. İngiliz Levant Şirketi'nin 17. ve 18. yüzyıllarda Ada'da bir fabrikası bulunmaktadır.

⁶⁴³ Kaptan Savile'nin aktardığına göre Kıbrıs ağırlık ölçü birimleri 1878'de; 1 Halep kantarı=180 okka, 1 okka = 400 dram = 2¼ İngiliz poundu (libre=lbs)=2.25 lbs'ye eşittir. 1 libre (lbs) ≈ 0.45 kg'dır. 1 okka ≈ 1.02 kg'dır. 1 Halep kantarı ≈ 183.7 kg'dır. Normal kantar ölçümü ise, 1 kantar=44 okka'dır; Savile, *Ön. ver.*, s.160; İngiliz yönetiminin 1890 Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre, Kıbrıs ağırlık ölçü birimleri ise şöyledir: Dram = 3.17515, gram = 0.00317 kg; Okka = 1270.05943 gram = 1.27006 kg; Kantar = 55.88261 kg; 1 Halep kantarı = 228.61070 kg; Ton=1016.04754 kg'dır; *The Cyprus Gazette*, Supplement, 10 Ocak 1890, s.1511-1517.

⁶⁴⁴ Cyprus Despatch From The High Commissioner Covering A Report On The Agricultural Fund For The 31st March, 1903, *Ön. ver.*, s.18.

⁶⁴⁵ 1868-69 [4110-I-VI], *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the Year 1868, August to December*, *Ön. ver.*, s.425-428.

Kıbrıs'tan Londra'ya gönderilen pamuk, oradan da Manchester dokumacılarına ulaşmaktadır. 1745 yılında Drummond, o dönemde pamuk ihracatını 3.600 kantar⁶⁴⁶ (çekirdekli) pamuk olarak belirtmiş olup, bu yaklaşık 270 bin kg temiz pamuğu temsil etmektedir. 1862 yılında ihracat, 226.800 kg temiz pamuk olarak kaydedilmiştir. 1863'te 500.913 kg ve 1865'te 911.250 kg'a yükselmiştir. Pamuk üretimi 1865 yılında 810.000 kg ve 1866'da 929.250 kg olarak kaydedilmiştir. Üretilen her pamuk ihraç edilmiştir. Pamuk fiyatının yüksek olması nedeniyle, insanların yataklarını söküp içlerindeki pamukları sattıkları söylenmektedir. Ancak uzun süre bu seviyede tutunamamıştır. Kuraklık nedeniyle pamuk ihracatı miktarı, 1871'de 346.500 kg'a düştü. 1873'te ihracat miktarı 372.466 kg; 1877'de ise 504.000 kg'dır. İngiliz işgalinden itibaren pamuk üretimi ve ihracatına dair bilgiler Tablo 3.58'de yer almaktadır. 1879-1885-1886 yılına kadar üretim düzenli olarak artmaktadır. Ancak 1888-1889 yılında kuraklık nedeniyle, üretimin azaldığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁷

Tablo 3.58. Kıbrıs Pamuk İhracatı Miktarı (1879-1891)⁶⁴⁸

Yıl	Çekirdekli Pamuk Tahmini Üretim (kg)	Temiz Pamuk İhraç Edilen Miktar (kg)
1879	744.907	472.100
1880	491.992	100.560
1881	1.006.226	86.905
1882	1.035.524	186.430
1883-1884	1.170.315	378.941
1884-1885	2.171.282	616.222
1885-1886	2.426.407	719.537
1886-1887	1.923.053	700.114

⁶⁴⁶ 1 kantar=44 okka'dır.

⁶⁴⁷ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.14.

⁶⁴⁸ *Aynı.* s.14.

1887-1888	916.751	255.969
1888-1889	636.627	119.816
1890-1891	-	425.259

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bluwer'e göre: Kıbrıs'ta pamuk en önemli dört ürün arasında yer almaktadır. Pamuk üretimi için, yaklaşık 15.000 akre araziye ekim yapılmıştır. İhraç edilen pamuk, çekirdeksiz veya temiz pamuk olarak ihraç edilmektedir. 1888 yılında verim yalnızca 636.627 kg çekirdeksiz pamuk olarak kaydedilmiştir. 1890 yılında pamuktan alınan öşür vergisi, tarladaki pamuktan alınarak sadece ihraç edilen miktar üzerinden alınmıştır. 1890 yılında alınan öşür vergisi, 425.259 kg temiz pamuk üzerinden alınmış olup, bunun 1.275.777 kg çekirdekli pamuğu temsil ettiği tahmin edilmektedir. Kıbrıs'ta kullanılan miktar eklenerek, 1890 yılındaki çekirdekli pamuk verimi, yaklaşık 1.575.000 kg olarak tahmin edilmiştir. Kıbrıs'ta 1880, 1881 ve 1887-1888 yılları pamuk üretimi kuraklık ya da yetersiz yağış nedeniyle verimli olmamıştır. 1889-1890 ve 1890-1891 yılları pamuk üretimi ortalaması 384.549 kg olmuştur. 1889 yılında kötü giden hasat nedeniyle, pamuktan alınan öşür vergisi kaldırılmıştır.⁶⁴⁹ İngiliz idarecileri pamuk üretimini yakından takip etmekte ve önem vermektedir. Buna rağmen 1895 yılı sonrasında pamuk ihracatı azalmış, 1899'da yükselmesine rağmen 1900-1902 yılları arasında yine düşmüştür. İngiliz idaresinde 1895-1902 yıllarındaki pamuk ihracatı Tablo 3.59'da verilmektedir:

Tablo 3.59. Kıbrıs Pamuk İhracatı (1895-1902)⁶⁵⁰

Yıl	Pamuk İhracatı (kg)
1895	409.399
1896	193.384
1897	179.978
1898	130.082
1899	385.106
1900	170.100
1901	138.398
1902	137.145

⁶⁴⁹ Aynı. s.15.

⁶⁵⁰ Cyprus Despatch From The High Commissioner Covering A Report On The Agricultural Fund For The 31st March, 1903, *Ön. ver.*, s.18-19.

İngiliz idaresi öncesinde, pamuk adanın birçok bölgesinde yetiştirilmekteydi. 1903 yılına gelindiğinde yaygın üretimi yapılan bölgeler sınırlıdır. Kythrea (Değirmenlik) çevresi ve yakın köyler olan Dali ve Nisou (Dizdarköy), Solea, Karava (Alsancak) ve Lapithos (Lapta) ile sınırlıdır. Bu bölgelerde pamuk, yaz aylarında kaynak suları ile sulanan topraklarda yetiştirilmektedir. Sulanan bölgelerde en yüksek kaliteli Kıbrıs pamuğu yetişmektedir. Marsilya'da yapılan pamuk sınıflandırmasına göre, Mısır'ın kaliteli Jumel pamuğundan sonra gelmektedir. Pamuk, ayrıca Mesarya ve Karpaz bölgelerinde de yaygın olarak ekilmektedir. Özellikle kış ve ilkbahar aylarında yeterli yağış düştüğünde, bu bölgelerde ekim yapılmaktadır. Bu bölgenin pamuğu ise, %10 daha düşük kalitededir. Pamuk 1869 yılında, Mesarya ve Karpaz bölgelerinde yaz sulamaları yapılmadan geniş çapta ekilmiştir. O dönemde yaklaşık 6.000 dönüm pamuk ekilmiştir. Yaz aylarında sulanan bir yerli dönümden (yarım akre), yaklaşık 250 okka işlenmemiş pamuk hasadı yapılabilir. Ancak genel ortalama yaklaşık 120 okka (3 cwt)⁶⁵¹ civarındadır. Okka başı fiyatı 2,5-3 kuruştur. Ortalama olarak 3.5 okka işlenmemiş pamuktan, 1 okka işlenmiş pamuk elde edilmektedir. Kıbrıs'ta üretilen pamuğun neredeyse tamamı Marsilya, Trieste, Pire ve Patras'a ihraç edilmektedir. Marsilya en büyük payı alırken, Pire ve Patras en küçük payı almaktadır.⁶⁵²

Kıbrıs'ta pamuk endüstrisinin yeniden kurulması ve geliştirilmesi için görevlendirilen Prof. Wyndham Dunstan, 1904 yılında Kıbrıs'a gelerek incelemelerde bulunmuştur. Dunstan'ın 9 Haziran 1904 tarihinde, Koloni Ofisi'ne inceleme sonuçlarını göndermiştir. Dunstan'ın tespitleri şöyledir: Kıbrıs'ta birinci sınıf pamuk yetiştiriciliğinin genişlemesi ve ihracatını engelleyen üç ana engel bulunmaktadır. İlki etkili bir sulama sisteminin olmamasıdır. İkincisi pamuk kültürünü geliştirmek amacıyla sistematik deneyler yapabilecek, nitelikli ve donanımlı bir Tarım Dairesi'nin olmamasıdır. Bu nedenle yerli çiftçiye bilgi ve danışmanlık sunulamamaktadır. Üçüncüsü nakliyat olanaklarının eksikliğidir.

⁶⁵¹ Cwt. (centum weight) ağırlık ölçü birimidir. 100 lbs (libre) ağırlığı tanımlamak için kullanılan "hundredweight veya centum weight" olup, bu metin içerisinde "cwt" kısaltmasıyla verilmiştir. İngiltere'de 1 cwt. 112 libreye karşılık gelmektedir. 1861,1863 konsolos raporlarına göre,1 okka= 2 4/5 lbs (libre)'ye eşittir.

⁶⁵² Amerikan İç Savaşı'ndan önce, adanın tüm bölgelerinde yetiştirilen pamuk, Doğu'da yaygın olarak kullanılan bir tür olan *Gossypium herbaceum* idi. Ancak bu tür, zamanla Amerikan pamuğu (*Gossypium barbadense*) ile yer değiştirmiştir. 1903 itibarıyla, adada "yerli pamuk" olarak bilinen *herbaceus* pamuk türü, neredeyse yalnızca Lapta ve Karavas bölgeleri yakınlarında yetiştirilmektedir. Bu ürün üçüncü veya en düşük kalitede sayılmakta ve sadece yerel tüketim için kullanılmaktadır; *aynı*. s.19.

Özellikle İngiltere'ye düşük nakliye ücretleriyle, doğrudan bir hizmetin yapılamamasıdır.⁶⁵³

Adada pamuk endüstrisinin genişlemesine de özel önem verilmiştir. Tarım Dairesi, Mısır ve Amerika'dan elde edilen farklı tohum çeşitlerinin yetiştirilmesi konusunda deneyler yapmıştır; bu deneylerin amacı, yerel koşullara en uygun olan çeşidi belirlemektir. Bu deneyler 1925 yılında da devam edecektir. Bu arada, çiftçilere mahsulün hasadı ve satışı olmaksızın geri ödemesiz olarak dağıtım için bir miktar pamuk tohumu sağlamak üzere departmana bir sipariş verilmiştir.⁶⁵⁴ Pamuk mahsulü, 1925 yılına göre büyük bir gelişme gösterdi ve toplam üretim 2.559 ton olarak gerçekleşti. Hava koşulları uygun olup, pamuk koza kurtuna karşı alınan önlemler nedeniyle meydana gelen zararlar önemli ölçüde azaldı. Dünya fiyatlarındaki dalgalanmalar, ne yazık ki pamuk yetiştiriciliği endüstrisinin mali başarısı üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Ekim alanı ve üretim 1926 yılında artırıldı ve yeni tohum çeşitleri ile başarılı deneyler gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁵ Tablo 3.60'da, pamuk ihracatı ile ilgili gelişim görülmektedir.

Tablo 3.60. Kıbrıs Pamuk İhracatı (1899-1935)⁶⁵⁶

Yıl	Pamuk (İşlenmemiş)		Pamuk (Tohum)	
	Miktarı (cwt)	Değeri (£)	Miktarı (cwt)	Değeri (£)
1899	7.641	10.332	-	-
1900	3.375	6.384	-	-
1910	7.203	24.588	-	-
1922	11.431	40.424	177	62
1923	10.316	47.638	210	81
1924	7.786	34.004	1.444	579
1925	12.466	46.946	3.946	1.471
1926	8.601	31.592	1.845	691
1927	15.602	57.019	18.122	5.589
1928	9.091	57.019	8.290	3.164

⁶⁵³ HCPP [Cd. 2717] *Cyprus Report By Professor Wyndham Dunstan, F.R.S. On The Agricultural Resources Of Cyprus, With Special Reference To Cotton Cultivation, And Correspondence Relating Thereto No.1* (London: HMSO, 1905), s.7; Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Cyprus Report by Professor Wyndham Dunstan F.R.S. On The Agricultural Resources Of Cyprus..., kısaltması kullanılacaktır.

⁶⁵⁴ Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.28.

⁶⁵⁵ Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.9.

⁶⁵⁶ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.19; Cyprus Report for 1910-1911, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.22; Cyprus Report for 1927, *Ön. ver.*, s.21; Cyprus Report for 1928, *Ön. ver.*, s.18; Cyprus Report for 1935, *Ön. ver.*, s.27.

1935	8.291	25.246	-	-

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı sonrasında pamuk üretimi, Hükümet tarafından desteklenen sektörlerden birisidir. Ancak pamuk üretimi yağışların az olmasından etkilenmeye devam etmektedir. 1946 yılında sadece 1.000 ton pamuk üretilmiştir. Hükümet yeni kurduğu pamuk iplik fabrikasında, tüm pamuk stoklarını satın almıştır. Coker 100 çeşidi yaygın olarak yetiştirilerek, birinci sınıf pamuk lifi üretilmiştir.⁶⁵⁷ Pamuk 1950 yılında ithalat edilen ürünler arasındadır. Pamuk ithalatı tutarı 84.278 £'dir.⁶⁵⁸ Pamuk ekilen arazi miktarları 1952 yılında 42.000 dönüm;⁶⁵⁹ 1951'de ise 34.000 dönümdür. 1952'de pamuk üretimi 2.400 tondur. 1951'e göre %40 daha fazladır. Pamuk ipliği fabrikasında üretilen pamuk ipliği, yerel ihtiyaçların çoğunu karşılamaktadır. 1952'de bu fabrikalarda değeri 100.000 £ olan, 331.700 lbs (150.459 kg) iplik üretilmiştir.⁶⁶⁰ Pamuk ekilen araziler; 1953'te 8.909 akre alana pamuk üretimi yapılarak, 1.363 ton pamuk elde edilmiştir. Kıbrıs'ta 1954'te 20 pamuk temizleme fabrikası bulunmaktadır. İki pamuk iplik fabrikasının birisi Lefkoşa'da, diğeri Mağusa'dadır. Pamuk iplik fabrikalarında, 500 ton pamuk lifi üretilmiştir.⁶⁶¹ Pamuk ekili araziler 1954'te 7.741 akre, 1955'te 12.913 akredir. Bu artış sürdürülememiştir. 1958'de ekili araziler 4.140 akre, 1959'da 3.096 akredir. Pamuk üretimi 1954'te 1.557 ton, 1955'te 2.200 ton, 1958'de 662 ton, 1959'da 517 ton miktarındadır.⁶⁶²

3.5.1.5. Zeytinyağı

İngiliz idaresinin erken döneminde, Kıbrıs'ta zeytinyağı üretimi ve durumu hakkında, 1892 tarihli Yüksek Komiser Bluwer'in tespitleri genel anlamda bilgi vermektedir. Kıbrıs'ta zeytin ağacı yerli bir bitki olarak yetişmektedir. Zeytinlerin yaygın olarak bulunmasına rağmen, zeytin yetiştiriciliği hiçbir zaman önemli bir ihracat ürünü olacak kadar genişlememiştir. Venedik yönetimi altında zeytin yetiştiriciliğini teşvik etmek için adımlar atılmışsa da üretim miktarı düşük kalmıştır. 1876'da yaklaşık 77.000 galon, 1877'de ise yaklaşık 98.000 galon zeytinyağı üretilmiştir. Zeytin ürünlerinin büyük kısmı Kıbrıs içinde tüketilmektedir. Ancak

⁶⁵⁷ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.17, 26.

⁶⁵⁸ Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.68.

⁶⁵⁹ 3,025 dönüm=1 akre'dir.

⁶⁶⁰ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.24, 31.

⁶⁶¹ Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.51, 53.

⁶⁶² Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.127; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.159.

bazı yıllarda küçük miktarlarda ihracat yapılmaktadır. Yağın lamba yağı olarak kullanımı büyük ölçüde parafin yağı ile yer değiştirmiştir. Zeytinyağı genellikle yiyecek ve pişirme amaçlı kullanılmaktadır. Yağ kalitesi iyidir ve daha fazla dikkat edilip rafine edilirse, İtalyan yağlarıyla rekabet edebilecek düzeye gelebilecektir. Mevcut zeytin yetiştiriciliği yöntemlerinde iyileştirme gereklidir. Özellikle ağaçların işlenmesinde, hasatında ve yağın hazırlanmasında iyileştirme gerekmektedir. Hükümet, yabani zeytinlerin aşılınması, üretimi ve köylere nakledilmesi için adımlar atmaktadır. Kuraklık zeytinyağı üretimini doğrudan etkilemektedir. Bunun en iyi örneği, 1889 ve 1890 yılları üretim miktarında görülmektedir. 1889 yılında yaklaşık 479.910 galon yağ üretilirken, 1890 yılında 112.920 galon yağ üretilmiştir. Kuraklık zeytinyağı üretimini $\frac{1}{4}$ oranında düşmesine neden olmuştur. Zeytinyağı yerel ihtiyaçları karşılamak için ithal edilmek zorunda kalmıştır. Ancak, her iki yılda da yağ ihracatı yapılmıştır.⁶⁶³ Zeytin, Kıbrıs'ın iklime bağlı olarak üretim miktarı, yerel ihtiyacı aşan miktarda ihraç edilen bir üründür. Genellikle Kıbrıs'ın kendine yetecek kadar zeytin hasadı yapılmaktadır. Kıbrıs 1938 yılında, olumsuz iklim koşulları neticesinde kuraklığın yaşandığı bir yıldır. 1937'de 13.648.559 okka zeytin ve 2.500.000 okka zeytinyağı üretilmiştir. 1938 yılında ise; 6.625.703 okka zeytin ve 924.324 okka zeytinyağı üretilmiştir.⁶⁶⁴ Kuraklık nedeniyle zeytin üretimi yarı yarıya, zeytinyağı verimi de $\frac{1}{3}$ oranında azalmıştır.

Kıbrıs'ta 1946 yılında da yetersiz yağışlar zeytin üretimini olumsuz etkilemiştir. Tahmini zeytin üretimi 6.250 ton ve zeytinyağı üretimi 800 ton olarak belirlenmiştir. 1946'da 50.000 zeytin ağacı dikilmiştir.⁶⁶⁵ Zeytin üretimi 1958'de 6.220 ton, 1959'da 8.101 tondur.⁶⁶⁶ Genel anlamda Kıbrıs'ta zeytin ve zeytinyağı üretimi yerel ihtiyaçları karşılamaktadır. Yağışların iyi olduğu yıllarda, ihracat ürünleri arasında yer almaktadır.

3.5.1.6. Narenciye

İngiliz idaresinin ilk yıllarında, Kıbrıs'taki birçok kasaba ve köyde geniş portakal ve limon bahçeleri bulunmaktadır. Başlıca yetiştigi yerler arasında; Mağusa, Lefkoşa, Lefke, Lapta, Larnaka ve Episkopi gelmektedir. Meyveler genel olarak

⁶⁶³ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.17.

⁶⁶⁴ Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.35-38.

⁶⁶⁵ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.19.

⁶⁶⁶ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.159.

yüksek kalitede olup, portakallar Yafa portakalları kadar iyi, limonlar ve turunçlar ise çok kaliteli olarak nitelendirilmektedir. Mısır ile küçük çapta bir portakal ve limon ticareti yapılmakta, ayrıca portakal Romanya'ya ihraç edilmektedir. Romanya ile yapılan ticaret, esas olarak Sakızlı tüccarların elindedir. Portakal, üzüm ve limonlara ek olarak, ada meyve veren ağaçlar açısından zengindir. Bunlar arasında kayısı, şeftali, elma, armut, muşmula, kiraz, ceviz, fındık, ayva, badem, nar, incir ve kavun sayılabilir. Elma, armut, kiraz, ceviz, fındık ve muşmula meyveleri dağ köylerinde yetiştirilmektedir. Bu meyvelerin Lusignan Kralları döneminde adaya getirildiği söylenmektedir. Kıbrıs'tan ihraç edilen portakal ve limon miktarları şöyledir: 1889-1890 yıllarında 5.044.834 okka, değeri 2.124 £; 1890-1891'de 4.175.436 okka, değeri 1.887 £'dir.⁶⁶⁷ Kıbrıs'tan 1900 yılında yapılan portakal ve limon ihracatı miktarı 7.601.527 kasa, değeri 4.434 £'dir. 1901 yılında portakal ve limon ihracatı miktarı 7.271.647 kasa, değeri 3.888 £'dir.⁶⁶⁸ Narenciye ihracatı miktarı ve değeri 1889-1937 yılları arasında gelişimini sürdürmüştür. 1930-1937 yılları arasındaki ihracat miktarı ise ciddi anlamda artış göstermektedir. Tablo 3.61'de 1889-1935 yılları arasındaki narenciye (portakal, limon miktar ve değerleri) ihracatındaki artış görülebilmektedir. 1926 yılına kadar portakal ve limon miktarı birlikte verilmiştir. 1934 yılı sonrası ayrı ayrı miktar ve değerleri verilmektedir.

Tablo 3.61. Narenciye İhracatı (1889-1920)⁶⁶⁹

Portakal ve limon	Miktar (Kasa)	Değeri (£)		
1889-1890	5.044.834	2.124		
1890-1891	4.175.436	1.887		
1909	4.910.875	3.522		
1910	8.015.691	5.282		
1914	10.902.375	9.784		
1919	4.339.553	5.095		
1922	12.303.381	21.015		
1923	10.516.007	14.033		
1924	12.478.415	25.920		
1925	19.034.690	34.264		
1926	15.667.219	31.342		
	Portakal Miktarı (Kasa)	Portakal (Değeri (£)	Limon Miktarı (Kasa)	Limon Değeri (£)

⁶⁶⁷ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.19.

⁶⁶⁸ Cyprus Report for 1901-1902, *Ön. ver.*, s.21.

⁶⁶⁹ Cyprus Report for 1910-11, *Ön. ver.*, s.9; Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.21; Cyprus Report for 1935, *Ön. ver.*, s.26; The Colonial Office List 1916, *Ön. ver.*, s.172; The Colonial Office List 1921, *Ön. ver.*, s.182.

1934	30.873.687	59.031	3.235.617	2.949
1935	23.219.782	41.467	8.279.949	9.392

Kıbrıs'ta 1937 yılında narenciye'nin genel durumu şöyledir: İhraç edilmek üzere narenciye üretimine büyük ilgi gösterilmektedir. Komşu ülkeler tarafından narenciye ithalatına getirilen çeşitli kısıtlamalar ve Kıbrıs ürünlerinin kalitesindeki iyileşme ihracat yapılan pazarları etkilemiştir. Son yıllarda ihracat ticaretini daha uzak pazarlara, özellikle İngiltere ve Kuzey Batı Avrupa'ya yönlendirmiştir. Tahminlere göre, 6.000 dönüm arazi üzerinde narenciye ekimi yapılmaktadır. Bu alanın %75'inden fazlası portakal, yaklaşık %20'si ise limon; geri kalan alan mandalina, turunc ve greyfurt ağaçları ekilmiştir. Greyfurt üretimi, narenciye üreticileri tarafından yakın zamanda benimsenmiştir.⁶⁷⁰

Narenciye tarlalarının genişlemesi sonucunda, 1938'de portakal ve limon ihracatında rekor kırılmıştır. 1937 yılı da üretimin çok iyi olması nedeniyle, ihracatta çok iyi sonuçlar alınmıştır. 1937'de 399.858 kasa⁶⁷¹ portakal ve 49.050 kasa limona karşılık 403.147 kasa portakal ve 53.833 kasa limon ihraç edildi. 1937'de 88.504 £ ve 11.283 £ olan ihracat değerleri, 1938'de portakal 84.408 £ ve limon 11.269 £ idi. Verim ortalamanın üzerindedir.⁶⁷²

Kıbrıs 1946 sayımına göre, toplam narenciye ağacı sayısı 1.260.472'dir. Portakal ağacı 982.427 (yaygın tür 903.000, Valencia 33.000, acı portakal 46.118)'dir. Mandalina ağacı sayısı 39.409; limon ağacı 166.093, greyfurt 59.670 ve tatlı limon ağacı sayısı 12.873'tür.⁶⁷³

1935-1939 yılı ortalamaları ile 1946-1950 yılları karşılaştırmalı olarak Tablo3.62'de verilmektedir. Kıbrıs'ta üretilen narenciye meyvelerinin ürün miktarları kasa sayıları, bin (.000) olarak verilmektedir.

Tablo 3.62. Kıbrıs Narenciye Üretimi (1935-1950)⁶⁷⁴

Narenciye Türü	1935-1939 Yılları Ortalaması (Kasa)	1946 (Kasa)	1948 (Kasa)	1949 (Kasa)	1950 (Kasa)
Portakal (Ana mahsul)	87.945	87.945	77.583	80.715	86.926
Valencia Portakal	64.574	2.258	77.583	-	86.926

⁶⁷⁰ An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.339.

⁶⁷¹ 1 kasa yaklaşık 25.4 kg'dır.

⁶⁷² Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.35-38.

⁶⁷³ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.39.

⁶⁷⁴ *Aynı.* s.40.

Acı Portakal	2.045	2.045	-	-	-
Mandalina	9.026	9.026	-	-	-
Limon	13.772	34.400	27.204	23.055	25.109
Greyfurt	4.000	6.116	13.103	15.894	14.000
Tatlı Limon	-	637	-	-	-

Narenciye üretiminde 1935-1939 yılı ortalamaları ile karşılaştırıldığında, 1950 yılı itibariyle en fazla üretim artışı; limon, greyfurt ve Valencia türü portakalda görülmektedir.

Narenciye bahçeleri, özellikle Mağusa'nın kuzey ve güney bölgelerinde, Limasol'un güneybatısındaki yarımada alanında, Girne'nin kuzey kıyısında, ayrıca Girne ve Lefka bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Narenciye ürünleri, başta Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri olmak üzere geniş bir pazarda talep görmektedir. Üretim, özellikle greyfurt üretimi, genişlemeye devam etmektedir. 1946 yılından itibaren, erken olgunlaşan mandalinalar ve geç olgunlaşan Valencia portakalları gibi yeni narenciye türleri yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu ürünlerin ihracatı Ekim ayının son haftasında başlamakta ve yıl sonunda tamamlanmaktadır. İskandinav ülkelerine en erken sevkiyatlar yapılırken, İngiltere'ye yapılan sevkiyatlar yaklaşık üç hafta sonra başlamaktadır.⁶⁷⁵ Kıbrıs ihracatı 1949 yılında 8.1 milyon £'dir. Madencilik ürünlerinden sonra ilk sırada keçiyoynuzu, ikinci sırada portakal ihracatı (461.000 £) gelmektedir.⁶⁷⁶ Kıbrıs'ta 1952-1959 yıllarındaki narenciye üretimi gelişimi Tablo 3.63'te görülmektedir.

Tablo 3.63. Kıbrıs Narenciye Üretim Miktarı (1952-1959)⁶⁷⁷

Yıl	Portakal (Kasa)	Limon (Kasa)	Greyfurt (Kasa)
1952	590.674	169.285	199.111
1953	819.297	158.073	203.592
1954	807.145	152.741	228.952
1955	844.123	172.041	250.180
1956	835.730	213.483	182.483
1957	1.079.515	312.999	188.786
1958	1.115.590	327.560	188.046
1959	969.123	289.912	245.891

⁶⁷⁵ Narenciye'nin şeker-asit olgunluk oranı Ekim ve Aralık ayları arasında değişiklik göstermektedir. İsrail ürünlerine kıyasla daha düşük seviyelerde olduğu belirtilmektedir. 1946 yılında narenciye ağaçlarının ortalama verimi şu şekildedir: portakal 99 meyve/ağaç, greyfurt 103 meyve/ağaç, limon 209 meyve/ağaçtır. Aynı. s.40.

⁶⁷⁶ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.16.

⁶⁷⁷ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.127; Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.125; Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.139; Cyprus Report for 1958 *Ön. ver.*, s.145; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157-159.

Narenciye mahsulünde 1954-1955 yıllarında pazarlama koşulları genelde iyidir.⁶⁷⁸ Kıbrıs'ta 1957 yılı itibariyle narenciye ağaçları, özellikle suyun bol olduğu kıyı bölgelerinde yetiştirilmektedir. Portakal özellikle Mağusa, Morfu (Güzelyurt), Fasouri, Lefke ve Yayla (Yialia) gibi bölgelerde, limon ise Lapta (Lapithos), Alsancak (Karavas), Güzelyurt (Kythrea) ve Fasuri (Fasouri)'de yetiştirilmektedir. Greyfurt ise Fasuri'de bulunmaktadır. Toplam 24.000 dönüm narenciye alanı mevcuttur ve bu meyveler ağırlıklı olarak Avrupa pazarlarına ihraç edilmektedir. Narenciye ve keçiboynuzu, Kıbrıs'ın en önemli tarımsal ihraç ürünleri arasında rekabet etmektedir.⁶⁷⁹ Narenciye ihracatı 1951-1959 yılları arasında yükselmiştir. 1951 yılına göre artış %50'ye yakındır. Üretimin artışı, ihracatı da arttırmıştır. Tablo 3.64'te bu artış görülmektedir.

Tablo 3.64. Kıbrıs Narenciye İhracatı (1953-1959)⁶⁸⁰

Yıl	Miktarı (Kasa)		
	Portakal	Limon	Greyfurt
1951	111.049.419	-	17.441.080
1952	101.614.322	-	17.162.544
1953	108.683.583	23.471.154	15.597.215
1954	114.616.015	25.295.763	17.062.230
1955	102.835.111	28.168.401	17.307.696
1956	147.838.999	36.923.389	14.195.133
1957	133.599.892	44.544.360	18.251.099
1958	152.599.892	44.912.677	18.251.099
1959	191.800.323	59.887.232	21.713.425
Yıl	Değeri (£)		
	Portakal	Limon	Greyfurt
1951	668.355	-	183.509
1952	642.249	-	230.295
1953	643.123	145.773	183.509
1954	877.714	153.423	246.570
1955	722.487	192.950	202.081
1956	1.246.993	230.677	171.426

⁶⁷⁸ Cyprus Report for 1955 *Ön. ver.*, s.7.

⁶⁷⁹ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.92.

⁶⁸⁰ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.22; Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.46; Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.125; Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.139; Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.148; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.157, 137.

1957	1.194.796	292.513	260.199
1958	1.500.932	320.434	152.498
1959	1.685.227	356.012	278.073

3.5.1.7. İpek endüstrisi

İpek endüstrisi 19. yüzyıl sonlarına doğru yavaş yavaş toparlanan bir sektördür. Kıbrıs'ta ipek yetiştiriciliği, Bizans dönemine kadar uzanan altıncı yüzyıldan itibaren yapılmaktadır. Orta çağlarda Kıbrıs, ipek kumaşları ve nakışlarıyla ünlüydü. Modern zamanlarda bile, ipek böceği yetiştiriciliği karlı bir endüstri idi, ancak 19. Yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkan bir hastalık nedeniyle neredeyse tamamen yok oldu. 1877'de İngiliz Konsolosu, daha önce üretilen miktarın 25.000 okka soyulmuş ipeği aştığını, ancak bu hastalık ve Fransız pazarındaki kısmi fiyat düşüşünden dolayı üretimin birkaç yıldır azaldığını belirtmektedir. 1877'de yaklaşık 15.000 okka kuru kozanın ihraç edildiğini ve Ada içinde yaklaşık 4.000 okka kullanıldığı tahmin edilmektedir. Söz konusu dönemde, endüstri her yıl Fransa ve İtalya'dan ipek böceği yumurtalarının ithal edilmesiyle canlanma eğilimi göstermiştir. Elde edilen kozaların çoğu Fransa'ya ihraç edilmektedir. Eski Kıbrıs yerli kozasının üstün yanı, ipeğin olağanüstü güçlü liflere sahip olması ve altın nakışların üretimi için özellikle talep edilmesidir. İthal ipek böceklerinden elde edilen ipek, yerli kozalarınkinden daha ince, ancak o kadar güçlü değildir. İngiliz İdaresine geçişin ardından 1879-1891 yıllarına ait, ihraç edilen ipek kozası miktarı okka⁶⁸¹ cinsinden ve değeri Tablo 3.65'te verilmiştir.

Tablo 3.65. Kıbrıs İpek Üretimi (1879-1891)⁶⁸²

Yıl	Miktar (Okka)	Tahmini Değeri (£)
1879	10.450	5.122
1880	14.803	7.521
1881	10.566	9.351
1882	8.243	9.325
1883-4	11.873	4.457
1884-5	12.727	8.004
1885-6	10.380	3.693
1886-7	23.688	8.608
1887-8	27.720	9.652
1888-9	31.228	10.058
1889-90	31.053	11.111

⁶⁸¹ 1 okka=1.27006 kg; "Draft of a Law, To Amend the Law Relating to Weights and Measures", *The Cyprus Gazette*, Supplement, 10 Ocak 1890, s.1511-1517.

⁶⁸² Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.17-18.

1890-91	32.781	12.872

Tablo 3.65 incelendiğinde, ipek üretiminin 1879-1891 yılları arasında arttığı anlaşılmaktadır. 1879 yılına göre 1890-1891 yıllarında 3 kat artmıştır. İpek böceği yetiştiriciliği ile ilgili olarak 1889 yılında, ithal edilen tüm mikroskobik cihazlardan alınan gümrük vergisini kaldırıldı. Başlıca ipek yetiştirme bölgesi olan Baf'ta, ipek endüstrisini canlandırmak, ipek böceklerinin ırkını iyileştirmek amacıyla deneysel çalışmalar yapılmaya başlandı. İpek böceği ithalatı yapmak yerine, Lefkoşa yakınlarında bir ipek böceği yetiştirme tesisi kurma ve organize etmek için ilk adımlar atıldı. Ayrıca ipek sarma yönetimini iyileştirmek için de araştırmalar yapılmaya başladı. İpek böcekçiliği üreticileri de dut ağacı dikmişlerdir.⁶⁸³

Kıbrıs'ta ipek böceği yetiştiriciliği 20. yüzyılda da devam etmektedir. Kıbrıs, Britanya İmparatorluğu'nun ikinci en önemli ipek üreticisi ülkesidir. Kıbrıs'ta çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan ipek böceği yetiştiriciliği, uzun yıllardır önemli bir yerel endüstri olmuştur. İpek böceği yetiştiriciliğinin gelişimi için, 1925 yılında Baf yakınlarındaki Yeroskipos'ta, Kıbrıs İpek Filatürü kurulmuştur. 1928 yılında üretilen koza miktarı 199.875 okka, kuluçka için kullanılan yumurta miktarı ise 9.718 ons'a⁶⁸⁴ ulaşmıştır. 1928 yılında Kız Mekteplerinde yapılan ipek böcekçiliği çalışmalarının sonuçları, gelişmiş yetiştirme yöntemleriyle büyük oranda üretim artışı sağlanabileceğini göstermiştir. İpek böcekçiliği Müfettişleri gözetiminde, ipek böceği yetiştiriciliği için 55 Kız Okuluna, 6 ons tohum dağıtılmıştır. Ons başına, 40 ila 60 okka arasında koza üretilmiştir. İngiliz yönetiminin ipek böcekçiliği ile ilgili çalışmaları sonrasında koza ihracatı yapılmaya başlanmıştır. 1925 yılında ihraç edilen ham ipek 251 okka iken, 1928'te 15.314 okka olmuştur.⁶⁸⁵ 1931 yılı ipek böcekçiliği açısından cesaret kırıcı bir yıldır. Koza fiyatları daha önce görülmemiş derecede düşük bir seviyeye inmiş, üretim de düşmektedir. İpek Filatürü geçici olarak kapatılmıştır.⁶⁸⁶ İpek böceği yetiştiriciliği için, 1934 yılında okullarda deneme amaçlı çalışmalar başlatılmıştır. Kız okullarında

⁶⁸³ Aynı. s.17-18.

⁶⁸⁴ İpek böceği yetiştiriciliğinde kullanılan ağırlık ölçü birimi ons'tur. 1 ons, yaklaşık olarak 28.35 gramdır.

⁶⁸⁵ Cyprus Report for 1936, *Ön. ver.*, s.148.

⁶⁸⁶ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.13.

başlatılan çalışmalar kapsamında, 97 Ortodoks-Hristiyan ve 13 Müslüman kız okulunda, yaşça büyük 1.400 kıza ipek böcekçiliği eğitimi verilmiştir.⁶⁸⁷

Kıbrıs'ta ipek böceği yetiştiriciliği ve ipek böceği yumurtasının ihracata yönelik üretimi, 2. Dünya Savaşı sırasında Hindistan ve diğer ülkelerden gelen talepler sonucunda yan sanayi olarak kurulmuştur. 1946 sezonu için, mevcut olan ipek böceği yumurtası miktarı 14.261 ons'tur. Ancak, yurt dışından gelen talebin aniden düşmesi nedeniyle, yalnızca 1.500 ons ihraç edilebilmiş ve 5.430 ons yerel olarak yetiştirilmiştir. Geriye kalan miktar, üreticilere Hükümet tarafından verilen garanti kapsamında tazmin edilmiştir. 1947 sezonunda yetiştirilmek üzere, 1946 yılında üretilen yumurta miktarı 6.270 ons'tur. Toplamda 128.000 okka koza üretilmiş ve bunların çoğu yerel kullanım için elle sarılmıştır. Baf yakınlarındaki Yeroskipos'ta bulunan tek ipek filatürü, yeterli miktarda koza bulunamaması nedeniyle kısa bir süre faaliyet göstermiştir.⁶⁸⁸ Adada üretilen ipeği sarmak için bir iplikhane, 1926 yılında Baf yakınlarındaki Yeroskipos'ta açılmış ve 1934'te dünya ekonomik bunalımı sonrasında kapanmıştır. İplikhane 2. Dünya Savaşı sırasında yeniden açılmış ve 1942'den sonra tüm üretim İngiltere tarafından alınmıştır. İplikhane tarafından kurulan bir ipek dokuma fabrikası, 1949'da faaliyete geçirilmiştir. İpek dokuma fabrikası, 1950'de 60.000 yard (yaklaşık 54.863 metre) ipek kumaş üreterek, 2.100 £'lık 8.000 yard (7.315 metre)'ı ihraç edilmiştir.⁶⁸⁹ İngiliz idaresinin büyük umutlarla yaptığı çalışmalara rağmen, ipek böceği yetiştiriciliği gelişmemiştir. 1955'te Baf'ta bir ipek fabrikası bulunmakta ama çalışmamaktadır.⁶⁹⁰

3.5.1.8. Tütün

İngiliz idaresinin ilk yıllarında, İngiliz idarecilerin raporları tütün üretimi ile ilgili olarak olumsuz görülmektedir. Limasol Komseri raporunda, köylülerin tütün üretimi yaptıklarını ancak bunun pek anlamlı olmadığını belirtmektedir. ancak Omodos ve Pelendria köylerinin, yeniden tütün ticareti yapmak istediklerinden bahsetmektedir. Baf ve Lefke 1879 yılına kadar Leymosun (Limasol) bölgesine dahil edilerek, yetiştirilen tütün rakamları verilmektedir. Son yıllarda tütün üretiminde artış

⁶⁸⁷ Cyprus Report for 1934, *Ön. ver.*, s.87.

⁶⁸⁸ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.20-21.

⁶⁸⁹ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.47.

⁶⁹⁰ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.25.

olduğunu belirterek, şu rakamları verir. Bu bölgede 1874'te 1.484 okka;1875'te 1.395 okka;1876'da 1.280 okka;1877'de 857 okka ;1878'de 1.731 okka tütün yetiştirilmiştir. Üretimdeki bu artış, eski tütün ekim alanlarının tekrar ulaşılabilmesine dair umut vermektedir. Ancak bu lüks ürünün, ithalat vergisinde bir azalma yaşanmamasını sağlamak için gelirin izlenmesi gerekmektedir.⁶⁹¹ Tütün üretiminin az olması nedeniyle ithalatı yapılmaktadır.

1887 yılına gelindiğinde, adada yetiştirilen tütünün toplam miktarı 1.657 okkadır. Bu miktarın yalnızca 1.325 okkası, Mağusa bölgesinde Pergamos yakınlarında bulunan 30 dönümlük arazide yetiştirilen tütündür. Bu nedenle, yaprak tütün ithalatı 1885-86 yılına göre, 1887'de artış göstermektedir. 1885-86'da 121.984 okka (13.343 £), 1886-87'de 194.317 okka (19.755 £) tütün ithal edilmiştir. 1886-87 yılında, miktarda %59.3 ve değerinde %48 oranında bir artış olmuştur. Özel tüketim vergisi tütün ve şaraptan alınmaktadır. Tütün üzerindeki tüketim vergileri, 1885-86'da artmıştır. Tüketime giren tütün miktarı 1887'de 134.828 okkadır. Bu rakam 1885-86'daki 132.935 okka ile karşılaştırıldığında bir artışı göstermektedir. Adadaki tütün tüketimi çok olmasına rağmen, üretimin az olduğu bu rakamlardan anlaşılmaktadır.⁶⁹² 1897 yılına gelindiğinde, tütün ihracat ürünleri arasındadır. 1897'de 36.499 okka (1.904 £); 1898'de 39.121 okkadır 1.769 (£). Tütün yetiştiriciliğinde iyileştirmeler yapılmıştır.⁶⁹³

Tütün üretiminin gelişmesi zaman almıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde, pipo karışımları için "Lazkiye" veya koyu fümigasyonlu yaprak ve sigara için Oriental veya sarı yaprak olmak üzere iki türü yetiştirilmektedir. Neredeyse tamamı İngiltere'ye ihraç edilmektedir. 1933 yılında Kıbrıs tütününe olan ilgi yeniden canlanmış ve ekilen alan 1.317 dönümden, 2.894 dönüme çıkmıştır. Sigara yaprağının kalitesinin iyileştirilmesinde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Londra'da Kıbrıs sigarası üretiminin artmasıyla birlikte ihracatın da artması beklenmiştir. Ancak farklı tada sahip sigaralara yönelik yaygın bir talep yoktur. Virjinya tipi yaprak yetiştirmeye yönelik deneyler sürdürülmüştür. Tütün ekimi, üretimi ve satışı,

⁶⁹¹ Cyprus No.2 (1880). *Reports by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879-1880* Limasol *Ön. ver.*, s.39, 64.

⁶⁹² Report By Her Majesty's Acting High Commissioner for The Year Ending 31st March 1887, *Ön. ver.*, s.28, 33.

⁶⁹³ Cyprus Report for 1898-99, *Ön. ver.*, s.21, s.34.

1 Ağustos 1932'den itibaren geçerli olan 1932 tarihli Tütün Kanunu'na tabidir.⁶⁹⁴ Tütünün ekimi, üretimi ve satışına yönelik olarak, 1932'den sonra 1936 Tütün Yasası da çıkarılmıştır. 1937 yılında, sadece 323 akre (yaklaşık 1.292 dönüm) alana tütün ekilmiştir. Tütün mahsulünün satışı konusunda zorluklar bulunmaktadır. Satışın olmaması ve pazar bulunamaması nedeniyle, ekim alanları da azalmıştır.⁶⁹⁵

1946 yılına gelindiğinde, İngiliz idaresinin tütün yetiştiriciliğine olumlu bakmadığı yıllık rapora yansımaktadır. Aşırı tütün ekimi yapılmaması yönündeki uyarılara rağmen, iklim koşulları tamamen elverişli olmasa da yaklaşık 875 ton tütün (bir rekor olarak değerlendirilmiştir) üretilmiştir. Üretim iyi olmasına rağmen yetiştiriciler, tütünü karlı fiyatlarla satmada zorluk yaşamışlardır. Adada sigara üretimi yapan 7 fabrika çalışmaktadır. Bu fabrikalar sarı yapraklı tütünden, aylık toplamda yaklaşık 35 ton sigara üretmektedir. Ancak, bu endüstri savaş sırasında edinilen Virginia sigaralarına olan talep nedeniyle ciddi bir darbe almıştır. Özel tüketim vergisi şu şekilde ödenmektedir. İşlenmiş tütün, ithalat vergisine ek olarak okka başına 1 sterlin 14 şilin 3 penidir. 1946 yılında, tütün üzerinde ödenen toplam özel tüketim vergisi 381.098 £'dir.⁶⁹⁶ Sigara fabrikaları ve sigara endüstrisi 1946-1959 yılları arasında gelişmeye başlamıştır. İngiliz idaresinin son yılında 1959'da tütün neredeyse tamamen, Karpaz ve Girne ovalarında yetiştirilmektedir. Diğer yetiştirilen endüstriyel bitkiler arasında, yağmurla beslenen veya sulanan alanlarda yoğun şekilde ekilen pamuk; Batı merkez ovalarında yetişen kimyon ve anason; ağırlıklı olarak Baf ovalarında yetişen kenevir; doğu merkez ovalarında tohum için, batısında ise lif için yetiştirilen keten yer almaktadır. Sarı tütün yaprakları 1959'da 366 ton (102.285) ihraç edilir hale gelmiştir. Tütün ekilen arazi miktarı 1958'de 2.948 akre, 1959'da 3.827 akreye ulaşmıştır. Üretilen tütün miktarı 1958'de 421 ton, 1959'da 741 tona ulaşmıştır.⁶⁹⁷ 82 yıllık süreç içinde, tütün üretimi ciddi bir gelişme göstermiştir.

3.5.2. Ormancılık

Kıbrıs'ın 1878 yılında, İngiliz yönetimine geçişi sonrasında hemen hemen her alanda yeni yönetim tarafından kapsamlı araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Osmanlı

⁶⁹⁴ An Economic Survey of the Colonial Empire 1932, *Ön. ver.*, s.230.

⁶⁹⁵ An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.339.

⁶⁹⁶ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.13, 19, 26.

⁶⁹⁷ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s..92, 157, 159.

idaresinde Kıbrıs'ın İngiliz konsoloslarının hazırladığı ticari raporların yerini, yüksek komiserlerin hazırladığı raporlar almıştır. Ayrıca çeşitli uzmanlar araştırma yapmak üzere adaya getirilmiş ve onların hazırladığı uzman raporları doğrultusunda, yeni politikalar hazırlanmaya başlamıştır. Bu araştırmalar kapsamında, ormanlar da yer almaktadır.

1879 yılında A. E. Wild tarafından hazırlanan raporda, Kıbrıs ormanlarının durumu hakkında mevcut durum değerlendirilmesi ve gelecekle ilgili önerileri yer almaktadır. Kıbrıs'ın güney ve batı bölgeleri, geçmişte yoğun ormanlarla kaplıydı. Strabon'dan aktardığına göre, ağaçların miktarı ve genişliği nedeniyle toprağı işlemek bile imkansızdı. Ancak zamanla gemi yapımı ve diğer taleplerle ormanların zenginliği azalmıştır. Lusignan ve Venedik dönemlerinde aşırı kullanım, Osmanlılar döneminde ise ilgisizlik, ormanların zayıflamasına ve azalmasına neden olmuştur. Sık ormanlar daha erişilmesi zor yüksek bölgelerde bulunmaktadır. Köylere yakın bölgelerdeki ormanlar ise seyrekleşmiştir. Kıbrıs'ın güney ve batısındaki ormanlar, özellikle Trodos Dağları çevresinde, dağınık ve düzensiz bir yapıya sahip olup, genç ve yaşlı ağaçların karışımından oluşmaktadır. Bu ormanlar seyrek ve zayıf büyümektedir. Ormanların İdaresi ve Gelecek Planları başlığı altında, ormanların korunması ve yönetimi için yeni yasalar ve düzenlemeler yapılması önerilmiştir. Ormanların devlet kontrolünde yangın ve aşırı kesim gibi tehditlere karşı korunması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, ekim ve ağaçlandırma çalışmalarının yapılması önerilmiştir. Genel Durum başlığında, ormanların büyük ölçüde tahrip olduğu ve mevcut orman muhafızlarının yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, ormanların korunması, ağaçlandırılması ve sürdürülebilir kullanım için acil önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁹⁸

İngiliz idaresinin ilk yıllarında Kıbrıs'ın belirlenmiş ormanları, Adanın yaklaşık %19,5'ini kaplamaktadır. Bu ormanlar, çoğunlukla Halep çamı (*Pinus halepensis*) olmak üzere, 140.000 dönüm kaliteli çam ormanı ve 111.000 dönüm düşük kaliteli Halep çamı ve çalılıktan oluşmaktadır. Ayrıca, 200.000 dönümlük kıyı çalılık ormanı da bulunmaktadır. Kuzey Sıradağları'nda Selvi (*Cupressus sempervirens*), Güney Sıradağları'nda Laricio çamı (*Pinus laricio*) ve Sedir (*Cedrus libani*) küçük alanlarda bulunmaktadır. Kesime uygun olgun kereste, sadece Baf'taki

⁶⁹⁸ HCPP [C.2427]. *Cyprus No.10 (1879), Report by Mr. A. E. Wild on the Forest In The South and West of the Island of Cyprus* (London: Harrison and Sons, 1879), s.1-13.

32.000 dönümlük Halep çam ormanı da bulunmaktadır. Yakacak odun, çalılık ormanlardaki sürgün kesimlerinden ve odun çam ormanlarındaki alt bitkilerden elde edilmektedir. Bu yakacak odun, Kıbrıs'ta pahalı ve kıt olması nedeniyle değerlidir. Erişilebilir ormanlarda yakacak odun, ton başına 1 £ (İngiliz) olarak satılmakta olup, bunun 4 şilin-6 şilin hükümete net kar olarak kalmaktadır.⁶⁹⁹

Kıbrıs'taki ormanların sınırları belirlenmiştir. Orman alanlarının çoğunda hak devri yapılmamış ve sınırlar net bir şekilde işaretlenmiştir, ancak haritalama tamamlanmamıştır. Toplam orman alanı yaklaşık 700 mil kare (448.000 dönüm) olarak tahmin edilmektedir. Kıbrıs'ın başlıca orman ağaçlarının dağılımı şu şekildedir: Halep çamı güney ve kuzey sıradağlarında, Halep çamı ve selvi kuzey kıyısında, zeytin ve keçiboynuzu alt yamaçlarda, karaçam ve sedir yüksek yamaçlarda, meşe ve arbutus çalılığı orta yamaçlarda bulunmaktadır. Nehir yataklarında ise; çınar, kızılâğaç, akçaağaç, meşe, mersin ve zakkum bulunmaktadır. Ayrıca ardıç ve sakız ağacı da mevcuttur. 1891 yılında ormanların toplam alanı 515 mil kare olup, aynı yıl içinde 19 mil kare daha eklenmiştir. Kıbrıs ormanlarının belirlenmesi 10 yıl önce tamamlanmış olup, 1891 itibarıyla belirlenmiş orman alanı yaklaşık 700 mil karedir. 1. sınıf kereste ormanları arasında, Baf Ana Ormanı ve Trodos da bulunmaktadır.⁷⁰⁰

Kıbrıs ormanları, 1. Dünya Savaşı sırasında Mısır'daki İngiliz askeri kuvvetlerine yakıt ve kereste sağlamak için kullanılmıştır. Askeri amaçlarla 19.430 ton, diğer amaçlarla ise 4.989 ton odun çıkarılarak toplamda 24.419 ton odun elde edilmiştir. Aynı dönemde devlet ormanlarında 10.889 dönümlük (yaklaşık 3.630 akre) bir alanda çıkan yangın, 230.000 çam ağacının yok olmasına neden olmuştur. Ağaçlandırma çalışmaları ise Larnaka bölgesindeki Dikelya'da, Mağusa bölgesindeki Dennarga ve Kuruova (Koronia) ve Limasol'daki Tuz Gölü yakınlarında yapılmış ve 380 akre araziye, 364.013 fidan dikilmiştir.⁷⁰¹

1931 yılı itibarıyla Kıbrıs Devlet Ormanları, Orman Departmanı'na göre iklim ve toprak koruma açısından büyük öneme sahiptir. Bu ormanlar, adanın kuzey ve güney sıradağlarında yer almakta olup, toplamda 405.088 dönümlük bir alanı kaplamaktadır. Ancak, bu alanın 118.080 dönümü verimsiz ya da tahrip olmuş,

⁶⁹⁹ David Ernest Hutchins, *Report on Cyprus Forestry* (London: Waterlow & Sons, 1909), s.14-15.

⁷⁰⁰ Aynı. s.5.

⁷⁰¹ Cyprus Report for 1919-1920, *Ön. ver.*, s.9.

75.123 dönümü ise karışık kereste ve çalı ormanlarından oluşmaktadır. Ormanlardaki başlıca ağaç türleri Halep çamı, Trodos çamı, selvi, meşe, çınar, kızılğaç ve sedirdir. 1933 yılında yapılan değerlendirmeye göre, ormanların toplam stok miktarı 114 milyon fit küp⁷⁰² olup, değeri yaklaşık 633.000 £ olarak tahmin edilmiştir. 1933 yılında, köylülere küçük miktarlarda verilen kereste kesme, odun kömürü ve yabancı zeytin ağacı çıkarma ile yakıt toplama izinleri haricinde, Kıbrıs Devlet Ormanları'nın işletilmesi tamamen Orman Dairesi tarafından kontrol edilmektedir. Bu dönemde inşaat malzemesi, kereste, pulluk, yakıt, orman tohumları, bitkiler ve küçük orman ürünlerinin satışından toplam 11.223 £ elde edilmiştir. Yakıt olarak satılan ahşap dahil, her türlü odunun en verimli şekilde kullanılması amaçlanmıştır. Adada satışa sunulan ve ormanların ana ürünü olan ahşap, 800'den fazla farklı çeşit eşyaya dönüştürülmekte, bir kısmı ihraç edilmektedir. Orman Dairesi'nin faaliyetleri, mevcut ormanların bilimsel yönetimi, iyileştirilmesi ve yeniden ağaçlandırma çalışmalarına odaklanmaktadır. Sürdürülebilir bir verim sağlamak amacıyla, her yıl yasal olarak kesilebilecek kereste ve yakıt miktarı, orman çalışma planlarına göre belirlenmektedir. Koloninin yakıt ihtiyacı karşılanmış olsa da kullanılan kerestenin büyük bir kısmı ithal edilmektedir. 1933 yılında Devlet Ormanlarından 353.206 fit küp kereste ve 537.832 fit küp yakıt çıkarılmıştır.⁷⁰³

Kıbrıs'ta 1946'da sınırlandırılmış Devlet Ormanları toplam 398.080 dönümlük bir alanı kapsamakta olup, bu da Adanın ormanlarının %90'ını ve toplam alanının %17-35'ini temsil etmektedir. Ormanlar, su tutma ve toprak erozyonuna karşı koruma açısından hayati önem taşıırken, aynı zamanda yerel pazarlar için kereste ve yakıt tedarik etmektedir. Ormanlar iki ana gruba ayrılmaktadır: ana ormanlar ve tarlalar (530-537 mil kare) ve küçük ormanlardan (yakıt olarak kullanılan zayıf çalılıklar ve otlatma alanları) oluşmaktadır. Ormancılık faaliyetleri üç ana başlık altında yürütülmüştür: seçici kesim, ağaçlandırma ve otlatılmanın azaltılması çalışmaları yapılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında öngörülen yıllık mahsul aşılmış olsa da ormanlar seçici kesim sistemi kullanılarak korunmuştur. Çıplak ve zayıf stoklu alanların yeniden ağaçlandırılması için, tepelerde çam, ovalarda okaliptüs ekimi yapılmıştır. Ormanların yeniden canlandırılması için, otlatmanın

⁷⁰² 1890 ve 1930 Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre; uzunluk ölçüsü olarak, foot'un kısaltması ft.'dir. 1 foot (ft.)=1/3 yd.=30,47997 cm'e eşittir. Hacim ölçüsü olarak 1 yard küp (cu.yd.)=0,76455285 metreküp=1 foot küp (cu.in.)=16,3870253 cm küp'e eşittir. Türkçesi olan fit küp metinde kullanılacaktır.; *The Cyprus Gazette*, No. 2246, 25 Nisan 1930, s.375.

⁷⁰³ An Economic Survey of The Colonial Empire 1933, *Ön. ver.*, s.280-281.

azaltılması çalışmaları yapılmıştır.⁷⁰⁴ Kereste üretimi, 608.038 fit küp; odun yakıtı üretimi, 10.787 ton; kömür üretimi, 525 ton; otlatılan keçi sayısı 3.386'dır. Ağaçlandırılan alan, 7.491 dönüm; fidan yetiştirme, 1.329.006 adet; özel sektöre verilen fidan sayısı, 803.374'tür. Ayrıca 57 yangında, 917 dönüm orman yanmıştır. Toplam gider 81.167 £; toplam gelir 81.844 £'dir.⁷⁰⁵ 1952 yılında Kıbrıs'taki ormancılık faaliyetleri kapsamında 933.000 fit küp kereste üretimi yapılmış ve bu üretimden 70.000 £ gelir elde edilmiştir. Ormancılık faaliyetleri özetle şu şekilde ilerlemiştir: 5.774 dönümden fazla dağ ve ova ağaçlandırılmıştır. Kuzey Sıradağları'ndaki Kantara Ormanı'nda 1.400 dönümlük alan yeniden ağaçlandırılmış, Güney Sıradağları'nda da benzer çalışmalar yürütülmüştür. Yakıt alanlarına ek olarak, 15.152 dönümlük üç yeni köy yakıt sahası oluşturulmuş ve bu sahaların toplam sayısı 95'e ulaşmıştır. Fidanlık faaliyetlerinde ise Güzelyurt, Athalassa, Görneç (Kornos) ve Mağusa Tatlı Su Gölü'nde işletilen dört fidanlıkta toplam 797.000 bitki yetiştirilmiştir. Ayrıca, dağlık bölge fidanlıkları Çınarlı (Platania) ve Stavros orman istasyonlarında faaliyet göstermektedir. Serbest keçi otlatmanın yasaklanması çalışmaları kapsamında dört köy bu yasak için oy kullanmıştır.⁷⁰⁶ 1953 yılında Kıbrıs'taki orman üretimi şu şekilde gerçekleşmiştir: 976.000 fit küp kereste üretilmiş ve bu üretimden 89.918 £ gelir elde edilmiştir. Orman Yönetimi, orman yolları ve telefon hatları çekilmesine yönelik planlarını hayata geçirmiştir. Bu kapsamda 15,5 mil yeni yol inşa edilmiş, 12 kilometrelik telefon direği güzergahı yeniden yapılmış ve 25 kilometrelik eski hat değiştirilmiştir. Bir köy daha Orman Telefon Sistemine dahil edilmiştir. Ayrıca, haritalama ve planlama çalışmaları da yürütülmüş; ana ormanların %90'ı detaylı bir şekilde haritalanmıştır. Athalassa Plantasyon Planı'nın üçüncü revizyonu tamamlanmış, Baf Orman Planı'nın revizyonuna ise başlanmıştır.⁷⁰⁷ 1957 yılında Kıbrıs'ta kereste üretimi 1.601.000 fit küp olarak gerçekleşmiştir. Bunun 1.560.000 fit küpü yumuşak ağaç (çam) ve 41.000 fit küpü sert ağaç kerestesidir. Ayrıca, yakacak odun üretimi 578.000 fit küp, kömür üretimi ise 5.000 fit küp olmuştur. Üretilen bu orman ürünlerinin tamamı Kıbrıs'ta tüketilmiştir.⁷⁰⁸ 1959 yılında Kıbrıs'taki toplam orman alanı yaklaşık 669 mil kare olup, bu alan adanın %18,74'ünü kapsamaktadır. Bu ormanların %80'i olan 522 mil

⁷⁰⁴ Cyprus Report for 1946, *Ön.ver.*, s.23.

⁷⁰⁵ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.24-25.

⁷⁰⁶ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.28-29.

⁷⁰⁷ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.61.

⁷⁰⁸ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.88.

karelik kısım (toplam ormanların %12'si), Devlet Orman Dairesi tarafından yönetilen devlet ormanlarıdır. Küçük devlet ormanları 85 mil kareyi (%12) kaplamakta olup, bazıları ormancılık dışı amaçlar için tahsis edilmiştir. Geri kalan 52 mil karelik orman ise özel mülkiyete aittir.⁷⁰⁹ 1959 yılında Kıbrıs'ta gerçekleştirilen ormancılık çalışmaları kapsamında, Morfu Fidanlığı'nda 125.000, Athalassa Fidanlığı'nda 89.570, Çınarlı Fidanlıklarında ise toplam 27.470 fidan üretilmiştir. Kereste kullanımı 1.002.600 fit küp olup, bunun 303.200 fit küpü yanmış ağaçlardan, 699.394 fit küpü ise genç ağaçlardan elde edilmiştir. Bu faaliyetlerden elde edilen toplam gelir 75.012 £'dir. 1959'da 78 yangın, 0.53 mil karelik alana zarar vermiştir. Ayrıca, 21 mil yeni yol inşa edilmiş, 2 mil yeni telefon hattı döşenmiş ve 12 mil direk hattı yeniden yapılmıştır. Yeniden ağaçlandırma çalışmaları kapsamında 2.021 dönüm yanmış alan ve 76 dönüm yeni plantasyon alanı ağaçlandırılmıştır.

3.5.3. Hayvancılık

Kıbrıs'ta halkın önemli geçim kaynaklarından birisi de hayvan yetiştiriciliğidir. Adada en fazla yetiştirilen hayvan türü keçi, koyun, eşek, katır, inek, öküz, deve ve attır. Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin ilk döneminde hayvancılık bilgileri, 1889 ve 1890 yıllarında canlı hayvan sayısı Tablo 3.66'daki gibidir:⁷¹⁰

Tablo 3.66. Kıbrıs Hayvancılık Bilgileri (1889-1890)⁷¹¹

Hayvan Türü	1889 (Adet)	1890 (Adet)
Katır	44.313	49.977
Deve	1.385	1.275
Öküz	42.985	45.742
Koyun	211.125	230.356
Keçi	238.242	250.152

Kıbrıs'ta hayvan yetiştiriciliği başlıca yaşam ve geçim kaynaklarından biridir. En fazla yetiştirilen hayvanlar keçi ve koyundur. Sütten yapılan çeşitli peynir türü de bulunmaktadır. Keçi sütünden yapılan çok sayıda peynir çeşidi vardır. Bu peynirler genellikle yerel olarak tüketilmektedir. Çok az miktarda ihracat yapılmaktadır. 1889-90 yıllarında yapılan ihracat 144.027 okka olup, değeri 5.248 £'dir. 1890-91

⁷⁰⁹ Aynı. s.40.

⁷¹⁰ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, Ön. ver., s.20.

⁷¹¹ Aynı. s.20-21.

yıllarında ise 194.565 okka olup, değeri 8.408£ olarak kaydedilmiştir.⁷¹² Bu dönemde başlıca ihracat ürünleri arasında yer almamaktadır.

Kıbrıs'tan 1. Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılı itibariyle; 41.580 sterlin değerinde, 15.369 baş hayvan ihraç edilmiştir.⁷¹³ 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, 1919 yılında 5.781 sterlin değerinde, 1203 baş hayvan ihracatı yapılmıştır.⁷¹⁴ Savaş canlı hayvan ihracatında düşüşe sebep olmuştur.

Kıbrıs hayvan yetiştiriciliğinin iyileştirilmesi 1921 yılında, Hükümetin ciddi anlamda ele aldığı konular arasındadır. Lefkoşa'dan üç mil uzaktaki Athalassa'da, hayvancılıkla ilgili büyük bir hayvan çiftliği bulunmaktadır. Bu çiftlikte hayvan sürüleri, ülke genelinde satışa sunulmaktadır. Safkan aygırlar, eşekler, boğalar ve domuzlar, uygun fiyatlarla hizmet vermektedir. Kümes hayvancılığı ve yumurta yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Çiftlikten kuluçkalık yumurtalar, adanın farklı yerlerine satılmaktadır. Athalassa'daki çiftlikte, özel türde çeşitli damızlık hayvan bulundularak, hayvan yetiştiriciliğini iyileştirme çalışmaları sürdürülmektedir. Yaklaşık 1.800 dönümlük çiftlik arazileri, tahıl, yonca vb. üretimi için örnek bir çiftlik olarak görülmektedir. Mağusa'da, Limasol, Baf gibi bölgelerde damızlık ahırları da kurulmuştur.⁷¹⁵ Veteriner bulunduran çiftlikte, bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı aşılama da yapılmaktadır. 1921 itibariyle şarbon, keçi ve koyun çiçeği salgınları meydana gelmiştir. 1.500'den fazla hayvana şarbona karşı aşısı yapılmıştır. Salgın hastalıklarla mücadele için olağan karantina ve aşılama yöntemleri de uygulanmıştır.⁷¹⁶ Tablo 3.67 canlı hayvan ihracatının 1922-1926 yıllarındaki durumunu göstermektedir.

Tablo 3.67. Kıbrıs Hayvan İhracatı (1922-1926)⁷¹⁷

Yıl	Miktar (Adet)				
	Keçi	Öküz	Kümes Hayvanları	Koyun	Domuz
1922	45	1.640	4.338	1.766	87
1923	233	2.685	8.429	7.946	1.215
1924	2.460	9.050	10.731	15.617	3.373
1925	323	2.564	10.973	6.915	610
1926	122	2.701	13.702	1.557	202
	Değeri (£)				
	Keçi	Öküz	Kümes Hayvanları	Koyun	Domuz

⁷¹² Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.20.

⁷¹³ The Colonial Office List 1916, *Ön. ver.*, s.172.

⁷¹⁴ The Colonial Office List 1921, *Ön. ver.*, s.182.

⁷¹⁵ Cyprus Report for 1921, s.15.

⁷¹⁶ *Aynı*, s.16.

⁷¹⁷ Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.21.

1922	80	18.440	730	2.219	317
1923	136	25.213	985	7.477	3.787
1924	2.150	79.416	1.293	13.560	14.473
1925	318	37.062	1.387	9.133	2.598
1926	152	37.062	1.587	2.373	557

Hayvancılık büyük ekonomik öneme sahip bir sektördür. Öküzler, eşekler ve katırlar ihracat ticaretinde önemli kalemlerdir. 1932'deki resmi beyanlar şunlardır: 4.612 at, 304.437 koyun, 53.738 eşek, 224.030 keçi, 10.273 katır, 1.298 deve, 43.604 öküz, 26.896 domuz yetiştirilmektedir. Tahmini değerleri 1.500.000 £'dir. Doğal meralar yaz aylarında zayıftır ve hayvancılık 1932'deki kuraklıktan ciddi şekilde zarar görmüştür. Kuraklığın şiddetli olduğu yıllarda, hayvanların beslenmesi için otlaklarda bile ot yetişmemektedir. Bu durum hayvanların telef olmasına ve yetiştiricilik veriminin azalmasına yol açmaktadır. Athalassa'daki besi çiftliği de faaliyetlerine devam etmektedir.⁷¹⁸ Tablo 3.68'de 1929-1937 yılları arasında hayvan ihracatı rakamları verilmiştir. Canlı hayvan ihracatında da iniş ve çıkışlı dalgalı bir seyir görülmektedir. Kuraklık ve kıtlık etkisi hayvan yetiştiriciliğini de olumsuz etkilemektedir.

Tablo 3.68. Kıbrıs Hayvan İhracatı (1929-1937)⁷¹⁹

Yıl	Öküz (Adet)	Öküz (Değer £)	Eşek (Adet)	Eşek (Değer £)	Katır (Adet)	Katır (Değer £)	Tüm Sınıflar (Değer £)
1929	2.082	23.302	452	2.325	1.386	36.990	70.451
1930	2.667	28.806	516	2.655	1.829	40.521	81.258
1931	5.842	60.166	477	2.035	1.062	20.687	88.801
1932	4.467	43.592	736	3.592	1.659	35.529	83.403
1933	2675	26.743	1394	4.491	1643	30.684	63.687
1934	1168	11.737	788	2.237	1726	31.321	49.045
1935	648	7.070	1078	4.829	1743	32.843	50.728
1936	1427	13.251	172	612	825	16.043	33.159
1937	2775	31.911	428	3.013	997	20.015	56.899

Hayvancılık, önemli ekonomik öneme sahip bir endüstridir. En fazla yetiştirilen hayvanlar koyun ve keçidir. Ardından eşek, katır ve öküz gelmektedir. Koyun ve keçi sayıları 1932'ye göre, 1937 yılında azalmıştır. 1932-1937 yıllarında Kıbrıs'ta yetiştirilen tahmini hayvan sayıları Tablo 3.69'dadır.

⁷¹⁸ An Economic Survey of The Colonial Empire 1933, *Ön. ver.*, s.280.

⁷¹⁹ *Aynı.* s.280; An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.340.

Tablo 3.69. Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1932-1937)⁷²⁰

Hayvan Türü	1932 (Adet)	1937 (Adet)
At	4.612	4.532
Eşek	53.738	53.883
Katır	10.273	8.568
Öküz	43.604	38.447
Koyun	304.437	299.013
Keçi	224.030	211.033
Deve	1.286	777
Domuz	26.898	25.278

Kıbrıs'ta yetiştirilen hayvanların tahmini değeri, 1937 yılında 1.500.000 £'dir. Yaz aylarında doğal otlaklar zayıftır. Hükümet Hayvan Çiftliği ve şubelerinde, hayvan sahiplerine ithal edilen veya seçilmiş yerel damızlıkların hizmetleri nominal ücretler karşılığında sunulmaktadır. 1937 yılında Kıbrıs'ta hayvansal ürünlerin verimi şöyledir: yün 6.728 cwt miktarında üretilmiş, çiftlik değeri 26.912 £ olarak tahmin edilmiştir. Yün ürünleri Fransa ve ABD'ye ihraç edilmiştir. Tereyağı 381 cwt miktarında üretilmiş ve çiftlik değeri 2.878 £ olmuştur. Peynir: 13.124 cwt miktarında üretilmiş ve çiftlik değeri 52.496 £ olarak belirlenmiştir. Peynirin ihraç edildiği yer Mısır'dır. Deri ve deri ürünleri de Fransa ve İtalya'ya ihraç edilmiştir.⁷²¹

Hayvancılık ile ilgili çalışmalardan 1938 yılında da devam etmiştir. Lefkoşa'ya dört mil uzaklıktaki Athalassa'da bulunan 250 dönümlük Devlet Besi Çiftliği, tüm hayvancılık ve hayvancılık çalışmalarının merkezidir. Çeşitli cinsten büyükbaş ve küçük baş hayvan yetiştirilmektedir. Bu merkezi hayvan çiftliğine ek olarak, Hükümet daha önemli hayvancılık merkezlerinde safkan aygır, boğa (yerli veya süt tipi), yaban domuzu, yaban domuzu ve tekenin tutulduğu damızlıklara sahiptir. Yapılan hayvan sayımına göre 1938'de koyun 15.851, keçi sayısı 1936'dan itibaren 100.000 adet azaldı. Öküz sayısı artmasına rağmen, genel anlamda Kıbrıs'ta 1930 yılı sonrasında hayvan sayısı azalmıştır. Kuzu ve oğlak hariç, toplam hayvan sayısı 586.377'dir. Canlı hayvan ihracatı ise 4.830 £'den, 4.251 £'e önemli ölçüde gerilemiştir. Bu azalma kısmen, Filistin'deki olumsuz koşullara bağlanmıştır.⁷²²

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı sonrasında, kalkınma programları çalışmaları başlatıldı. Savaş sonrası Kıbrıs'ta hayvancılıkla ilgili olarak sayım yapılması, 1946 Kalkınma Planı'nda yer aldı. Kalkınma programının başlamasından sonraki yıl olan

⁷²⁰ An Economic Survey of The Colonial Empire 1932, *Ön. ver.*, s.230; An Economic Survey 1937, *Ön. ver.*, s.340.

⁷²¹ An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.340.

⁷²² Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.22.

1946 ve öncesindeki yıl olan 1944 yılına ait hayvan tür ve sayıları Tablo 3.70'te yer almaktadır. Bu bilgilere ışığında at ve domuz dışında, sayısı artan hayvan türü görünmemektedir. Yetiştirilen diğer hayvan sayıları da düşme eğilimindedir.

Tablo 3.70. Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1944-1946)⁷²³

Tür	1944 (Adet)	1946 (Adet)
At	4.252	4.725
Katır	11.438	10.356
Eşek	60.180	52.872
Öküz	41.455	34.588
Koyun	330.871	315.300
Keçi	224.054	204.378
Domuz	33.451	35.198
Deve	916	821

Kıbrıs canlı hayvan yetiştiriciliği, 1945-1959 yılları arasında düşüşünü sürdürmüştür. Koyun ve keçi sayısı ilk sırada yer almaktadır. Diğer türlerde sayı azalmaya devam etmektedir.

Hayvancılık, koyunlar hariç, genel olarak adanın tamamına aşağı yukarı eşit şekilde dağılmıştır, ancak daha seyrek (Trodos bölgesindeki bağlı keçiler hariç) olarak dağılmıştır. Kıbrıs'taki toplam otlayan sürüler, 1946'da 519.000 olarak belirlenmiş ve 1879'da İngiliz işgali sırasında 522.000 olan sayıya yakındır. Bu süre zarfında önemli dalgalanmalar olmuş, en yüksek 600.000'e ve en düşük 400.000'e ulaşmıştır. Keçi yetiştiriciliği yerine koyun yetiştiriciliği son dönemde daha ön plandadır. Kıbrıs'taki otlak koşulları, 450.000'den fazla otlayan sürüyü desteklemek için yetersizdir. İklim koşulları ve doğal otlakların aşırı derecede kıt olması nedeniyle Kıbrıs, et ve süt ürünleri için büyük ölçüde keçi ve koyun sürülerine bağımlıdır. Bu sürüler, anız, nadas ve bataklık ya da tarıma uygun olmayan zayıf topraklarda, dağ eteklerindeki makilik alanlarda kaba otlamayla hayatta kalabilmektedir. Adadaki hayvancılık nüfusu Tablo 3.71'de verilmiştir. 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası karşılaştırmaya olanak sağlamaktadır. Tablo 3.71'de Kıbrıs'ta yetiştirilen hayvan türleri ve sayıları verilmektedir. Hayvan sayılarına bakıldığında, 2. Dünya Savaşı öncesine göre, 1946 yılında artış görülürken, 1950 yıllarında bazı düşüşler görülmeye başlamıştır.

Tablo 3.71. Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği Rakamları (1935-1950)⁷²⁴

⁷²³ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.45-46; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.161; The Colonial Office List 1958, *Ön. ver.*, s.76; Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.57-58.

Hayvan Türü	1935-1939 (Ortalama)	Sayım 1946	1948	1949	1950
Atlar	4.241	3.318	4.394	-	4.991
Katırlar	9.175	9.713	9.733	-	8.471
Eşekler	52.812	58.572	53.989	-	51.214
Develer	831	821	786	-	598
Sığırlar	38.444	39.889	36.932	-	32.538
Koyunlar	293.714	337.423	291.346	304.180	287.405
Keçiler	211.808	197.138	186.534	166.945	153.986
Domuzlar	31.423	36.466	43.877	27.321	31.317
Kümes Hayvanları	-	541.636	-	-	-

Kalkınma programlarının uygulanması sonucunda 1945-1958 yıllarına ait hayvan tür ve sayıları Tablo 3.72'de yer almaktadır.

Tablo 3.72. Kıbrıs Hayvan Yetiştiriciliği ve Ürünleri (1945-1958)

Tür	1945- 1949 Ortalama (Sayı)	1952 (Sayı)	1953 (Sayı)	1954 (Sayı)	1955 (Sayı)	1956 (Sayı)	1957 (Sayı)	1958 (Sayı)
At	4.498	4.180	-	3.715	-	2.549	-	1872
Katır	10.323	6.550	-	7.639	-	6.920	-	5982
Eşek	54.780	44.253	-	47.737	-	42.266	-	40.781
Sığır	36.899	30.257	-	34.718	-	28.406	-	31.342
Deve	826	447	-	308	-	143	-	140
Koyun	311.035	311.378	346.895	361.337	382.236	385.214	381.130	394.255
Keçi	195.783	163.126	194.680	182.041	147.346	157.863	158.717	132.411
Domuz	38.353	32.117	34.981	35.025	34.376	32.583	39.209	35.034
Hayvancılık Ürünleri (Ton)								
	1945- 1949	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Peynir	423	861	833	1.380	1.300	1.128	1.200	1.100
Yün	-	296	331	450	480	490	480	450
Deri ve tabaklı deri	-	-	-	260	350	550	580	500
Canlı Hayvan Ürünleri Fiyatları (okka başı mil cinsinden)								
Tür	1945- 1949	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Biftek	-	-	9/5(1/2)	450- 570	450- 550	450-550	450-550	600-700

⁷²⁴ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, Ön. ver., s.41.

Kuzu	-	-	10/8(1/2)	500-700	500-700	500-700	500-700	600-800
Domuz	-	-	10/7	500-700	500-650	500-650	500-550	500-750
Süt (inek)	-	-	1/4(1/2)	65-90	65-90	65-90	50-70	65-90
Peynir (hellim)	-	-	11/5(1/2)	425-670	500-670	500-670	500-700	500-700
Yumurta (düzine)	-	-	3/7	160-230	160-250	160-250	150-250	200-300

Hayvan sayıları 1946'dan itibaren düşmeye başlamıştır. Koyun dışında, tüm hayvan türleri yetiştiriciliğinde sayılar düşük görülmektedir. En ciddi düşüş at ve katır sayılarındadır. Yol ve ulaşım olanaklarının artışı ve araba vb. teknolojik imkanlara ulaşıyor olması bu durumu açıklayabilir. Hayvancılık ürünlerinde peynir, yün ve deri üretimi 1953-1958 yılları arasında artmıştır. Aynı dönemde et, süt, peynir, yumurta fiyatları da artmıştır.

3.5.4. Madencilik

Kıbrıs'ta M.Ö. 3000 yılının sonlarından itibaren bakır madeni bulunduğu ve önemli bir bakır üreticisi olduğunu dair bilgiler bulunmaktadır. Roma döneminde Küçük Asya'daki Bergama'lı Romalı Galinus, İmparator Marcus Aurelius'un doktoru, Commodus ve Septimus Severus bu faaliyetleri anlatmışlardır. Çeşitli kaynaklarda antik çağda dört büyük maden sahasının bulunduğu belirtilmektedir. Kıbrıs maden endüstrisi, çeşitli nedenlerle yavaş yavaş gerilemeye başladı. M.S. 4. yüzyılın sonuna kadar durmuştu.⁷²⁵

3.5.4.1. Kıbrıs Madenciliği (1878-1921)

İngiliz idaresinin ilk yıllarında daha çok tarım, ziraat ürünleri ve hayvan yetiştiriciliği ticaretin merkezindedir. Madencilik ya da maden ürünleri bulunmasına rağmen, madencilik faaliyeti bulunmamaktadır. Tarihi süreçte önemli madenler ve madencilik ürünleri olduğu bilinmektedir. Madencilik ürünleri, 1889-1890 itibarıyla şöyledir: Tuz, Larnaka yakınlarındaki tuz gölünden elde edilmektedir. Tuz, Lusignan ve Venedik dönemlerinde hem iç piyasada hem de ihracatta önemli bir gelir kaynağı idi. Osmanlı yönetimi altında, bir devlet tekeli haline geldi ve tuz Suriye ve Anadolu'ya ihraç edildi. Ada İngiliz yönetimine geçtiğinde, bu pazarlar kapanmıştı. Tuz pratik olarak ihraç edilemez hale gelmişti. Sadece yerel ihtiyaçlar için

⁷²⁵ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.41.

üretilmeye başladı. Tuzun dışında kaliteli alçıtaşı da bulunmaktadır. Alçıtaşı yerel olarak inşaatlarda kullanılmaktadır. Larnaka'da ticaret amaçlı alçıtaşı yakmak ve hazırlamak için küçük bir fabrika da faaliyetini sürdürmektedir. 1889'da 1.101 ton ve 1890'da 2.901 ton alçıtaşı çıkarılmıştır. Alçıtaşı aynı zamanda ham durumda da ihraç edilmektedir.⁷²⁶

İngiliz yönetiminin ilk döneminde, Kıbrıs'ın doğal kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi yönünde çalışmalar hız kazandı. Maden yatakları, özellikle Batı Avrupa'daki sanayi devrimiyle gelişen ekonomik talepler doğrultusunda önem kazandı. Kıbrıs, tarihsel olarak zengin bakır yataklarına sahip bir ada olarak biliniyordu. Bu nedenle Britanya idaresi madencilik potansiyelini yeniden canlandırmak için çalışmalara başladı.

İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ta madencilik faaliyetleri için gerekli ilk yasal düzenlemeler 1882 yılında yapılmaya başladı. 3 Mart 1882'de Maden Düzenlemeleri Yasa taslağı hazırlandı. Bu taslak, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut maden yasalarını değiştirmeyi ve Kıbrıs madencilik faaliyetlerini düzenlemeyi amaçlamaktadır.⁷²⁷ 23 Mart 1882 tarihinde yürürlüğe giren Maden Düzenlemeleri Yasası, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan madencilik düzenlemelerini yeniden yapılandırmakta ve Kıbrıs'taki madencilik haklarının verilmesi ile ilgili işlemleri yerel yönetim altına almaktadır. Ayrıca kira ödemeleri ve imtiyaz hakları ile ilgili maddeler içermektedir. Bu yasa, Kıbrıs'taki madencilik faaliyetlerinin resmi olarak başlatılmasını sağlayan önemli bir adımdır ve başlıca düzenlemeleri şunlardır:

1. İmtiyazlar ve Lisanslar: Osmanlı döneminde verilen maden imtiyazları, bundan sonra Yüksek Komiser tarafından verilecektir. Maden arama, çıkarma ve işletme izinleri tamamen yerel yönetim altına alınmıştır.

2. Maden Hakları: Madenlerin işletilmesi, çıkarılması ve işlenmesiyle ilgili tüm yetkiler, yerel yönetim ve Yüksek Komiserin yetkisi altında toplanmıştır.

3. Kira ve İmtiyaz Ödemeleri: Maden işletmeleri, kira ve imtiyaz ödemelerini artık Kıbrıs Hükümeti'ne yapacaktır. Osmanlı hükümetine yapılması gereken ödemeler yerel hükümete aktarılmıştır.

⁷²⁶ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1889-1890 and 1890-1891, *Ön. ver.*, s.21-22.

⁷²⁷ *The Cyprus Gazette*, No. 82, 3 Mart 1882, s.153.

4. Maden Mühendisliği Yönetimi: Maden mühendisliği ve idare yetkisi, Kıbrıs'taki Yüksek Komiser ve maden mühendislerine devredilmiştir.

Bu yasa, Kıbrıs'taki madencilik faaliyetlerinin resmî çerçevesini çizmiş ve özellikle, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında adada artan madencilik faaliyetlerine dair ilk yasal dayanak oluşturulmuştur.⁷²⁸

İngiliz yönetimi altında, Kıbrıs'ta jeolojik araştırmalar yapıldı. Bu çalışmalar sonucunda bakır, demir ve diğer değerli maden yatakları tespit edildi. Bu dönemde, Kıbrıs'ta madencilığe yatırım yapmak isteyen şirketler adaya ilgi göstermeye başladı. 19. yüzyılın sonlarına doğru birkaç küçük ölçekli yerel girişim dışında, adada büyük çaplı bir madencilik faaliyeti henüz başlamamıştı. Ancak yatırımcıların Kıbrıs'a olan ilgisi artmıştır.

Kıbrıs'ta madencilik ile ilgili ilk gelişme, İngiliz Baf Komiseri Harry Thomson'ın 18 Nisan 1887 tarihli raporunda yer almaktadır. 1886'da Knowles ve Foster isimli kişilere madenler kiralanmıştır. Kiralama sonrasında 1886-87'de, Baf bölgesinde Hırısufu (Chrysochou) yakınlarındaki, Karaağaç (Pelathousa)'daki eski bakır madenlerinin açılması için çalışma yapılmaya başladı.⁷²⁹ 1887-88'de çalışmalar sürdürülürken, teknik aksaklıklar nedeniyle sonuç alınamadı.⁷³⁰

1904 yılında, Kıbrıs Yüksek Komiseri madencilik endüstrisinin ada için büyük önem taşıdığını belirtmiş, ancak gerekli yasal düzenlemelerin henüz yürürlüğe girmediğini ifade etmiştir. 1904 yılında, Yasama Meclisi (Legislative Council)'nde, görüşlerini tekrarlamış ve özel hakların korunması ve elde edilen gelirlerin bir kısmının halkın ihtiyaçlarına aktarılması koşuluyla, madencilik endüstrisine yönelik yasal düzenlemeleri geçirmeye hazır olduklarını açıklamıştır.⁷³¹ 1904 yılında çıkarılan Maden İmtiyazları Yasası, Kıbrıs'ta madencilik faaliyetlerini düzenleyen önemli bir yasa olmuştur. Bu yasa, maden çıkarma imtiyazlarını ve ilgili hakları düzenlemek amacıyla oluşturulmuş ve hem yerel hem de yabancı yatırımcılar için madencilik sektörünü daha erişilebilir hale getirmiştir. Yasa, madencilik

⁷²⁸ *The Cyprus Gazette*, Supplement, 23 Mart 1882, s.165-166.

⁷²⁹ Cyprus Report by Her Majesty's Acting High Commissioner for The Year Ending 31st March 1887, *Ön. ver.*, s.6, 64-65.

⁷³⁰ Cyprus Report by Her Majesty's Acting High Commissioner for The Year Ending 31st March 1887-88, *Ön. ver.*, s.76.

⁷³¹ *The Cyprus Gazette*, 26 Nisan 1904, No. 790, s.5313, 5315.

imtiyazlarının nasıl verileceğini belirlemiş ve maden çıkarma haklarını detaylandırmıştır.⁷³²

Kıbrıs madenciliğinde ikinci gelişme 1906 yılında, Trodos (Karlıdağ)'daki asbest madeni için Lefkoşa'dan Trombetta adlı kişiye verilen imtiyazdır. Trombetta'ya Trodos Ormanı'nda asbest madeni işletme imtiyazı verilmiştir. 1907 yılının başlarında Trombetta bu imtiyazı, Trieste'deki Cyprian Mining Company (Co.) adlı şirkete sattı. Şirket Haziran 1907'de çalışmaya başladı ve Ekim ayına kadar devam ettikten sonra kış döneminde ara verdi. Çoğunlukla deneysel çalışmalar yapılmış, 1907 yılı sonunda asbest ihraç etmeyi başarmışlardır. Farklı kalitelerde olmak üzere toplam 88 ⅔ ton asbest, 563 £'lık ihracat yapılmıştır. Ayrıca gelirin %10'u hükümete vergi olarak ödenmiş ve yaklaşık 150 ton stokta kalmıştır. Çalıştırılan işçi sayısı 183 erkek, 84 kadın ve 60 erkek çocuk olmuştur. Maden çalışmaları, Kıbrıs halkı için yeni bir istihdam alanıdır.⁷³³

Cyprian Mining Co. Şirketi faaliyetlerini daha da genişletti. Şirket, 1 Mayıs 1909 tarihinde ön çalışmalara başladı ve 21 Kasım 1909 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürdü. Bu süreçte, toplam 40.919 çalışma günü iş gücü sağlandı ve şirket ortalama 230 kişiyi çalıştırdı. Bu iş gücü içinde 25.770 erkek, 9.503 kadın ve 5.646 çocuk bulunuyordu. Şirket, ilk yılın sonunda hükümetin belirlediği asgari 75 ton asbest ihracat kotasını aşarak, 457 ton asbest ihraç etti. Bu üretimden hükümete %10 oranında bir vergi ödendi. Şirket, bu dönemde ek makine ithalatları yaparak, faaliyetlerini genişletmeyi hedeflemişti.⁷³⁴

Cyprian Mining Co. Şirketi, 1909-10 yılında tesisi geliştirme çalışmaları yaptı. Yeni bir buhar kazanı ve Trodos Dağları'ndaki şirket madenlerine çeşitli ayrıştırıcı makineler yerleştirilmiş ve taşıma işlemi sırasında büyük zorluklar yaşanmıştır. Yapılan madencilik esas olarak deneysel nitelikte olup, yalnızca 124 ton işlenmiş asbest ihraç edilmiştir. Demiryolu bağlantısının eksikliği, taşımacılık zorluklarını artırmakta ve yakıt ile malzeme maliyetlerini yükselterek, şirketin asbest endüstrisini geliştirme çabalarında büyük bir engel teşkil etmektedir.

⁷³² *The Cyprus Gazette*, 26 Nisan 1904, No. 790, s.5243.

⁷³³ Cyprus Report for 1907-1908, *Ön. ver.*, s.39.

⁷³⁴ Cyprus Report for 1908-1909, *Ön. ver.*, s.23-24.

Kıbrıs'ın tarihi süreçte meşhur bakır madeni ile ilgili ilk çalışma, Limni'deki bakır madenlerinde küçük ölçekli olarak başlatıldı. 1909-1910 yılı boyunca asbest, bakır, manyezit, kömür ve diğer mineraller için arama yapanlara ruhsatlar verilmeye devam edilmiştir. Avrupa'dan uzman tavsiyeleri alınmış ve olumlu raporlar elde edilmiştir. Ancak ciddi madencilik operasyonlarına geçiş başlatılmamıştır. Madencilik alanında faaliyete devam eden tek girişimci şirket, Cyprian Mining Co., madencilik sahasını elinde tutmaktadır.⁷³⁵

Cyprus Mining Şirketi 1910-11'de, asbest madenciliğinde faaliyetini sürdürmektedir. Amanos'taki asbest tesislerinde, 417 ton işlenmiş asbest ihraç etmiştir. Şirket yetkilileri, kurmakta oldukları makineler tamamen faaliyete geçtiğinde, yıllık 2.500-3.000 ton arasında üretim yapabileceklerini hesaplamaktadır. Adada asbestin çok bulunmasına rağmen, liflerin genellikle çok kısa olması nedeniyle pazar değeri yüksek değildir. Günlük çalıştırdığı kişi sayısı 94'tür.

Baf bölgesinde bulunan Limni'deki bakır madeninde de 1.000 ton bakır cevheri çıkarılmıştır. Londra'ya 60 ton sevk edilen bakır düşük kalitededir. Yüzeydeki metallerin çoğu düşük kaliteli olarak tanımlanmış ve büyük bir kısmının Fenikeliler ve Romalılar tarafından çıkarıldığı tahmin edilmiştir.⁷³⁶

Şirket çalışmaları kapsamında, 1911-1912 yılında çalıştırılan işçilerin sayısı 183 erkek, 84 kadın ve 60 erkek çocuktan oluşmaktaydı. Yıl boyunca (300 iş günü), toplamda 13.102 erkek, kadın ve çocuk gündelik işçi olarak istihdam edildi. Bu ortalama iş günü başına ortalama 44 çalışana denk gelmektedir.⁷³⁷

Cyprian Mining Co. 1912-13 yılında, Amanos Asbest İşletmeleri'nde oldukça aktif bir yıl geçirmiştir. Şirketin makineleri yenilenmiş ve ek makineler kurulmuştur. Elde edilen asbest, genellikle kısa lifli ve düşük kaliteli olup, bu nedenle işletme ve taşıma giderlerini karşılayabilmek için büyük miktarlarda üretim yapılması gerekmiştir. Kısa lifli asbest, özellikle asbest kiremit üretiminde talep görmektedir. 31 Mart 1913 tarihinde sona eren yıl boyunca şirket, 44.645 erkek ve 14.368 kadın ve çocuk işçiyi gündelik işlerde çalıştırmış olup, bu günlük ortalama 191 işçiye karşılık gelmektedir. Bir önceki yılın günlük ortalama işçi sayısı 44 iken, bu yıl

⁷³⁵ Cyprus Report for 1909-10, *Ön. ver.*, s.27.

⁷³⁶ Cyprus Report for 1910-1911, *Ön. ver.*, s.34-35.

⁷³⁷ Cyprus Report for 1911-1912, *Ön. ver.*, s.36.

önemli bir artış kaydedilmiştir. Bu dönemde Kıbrıs'tan toplam 16.648 cwt, asbest ihraç edilmiştir ve bu ihracatın değeri 6.630 £ olarak hesaplanmıştır.⁷³⁸

Antik çağlarda Kıbrıs, adaya ismini verdiği düşünülen bakırı ile ünlüdür. Orta Çağ'da ise altın, gümüş, elmas ve zümrüt gibi değerli taşların Baf bölgesindeki dağlarda ve diğer bölgelerde bulunduğu bilinmektedir. Bahsi geçen madenlerden 1913-14 yılı itibari ile sadece bir bakır madeni işletilmektedir. Maden arayışı devam etmektedir. 1913-14'te, 21 arama izni bir yıl süreyle yenilenmiş ve 14 izin altı ay süreyle uzatılmıştır. Bu izinler kapsamında arama yapılan çeşitli mineraller bulunmaktadır. Akik, asbest, asfalt, bakır, altın, grafit, demir, demir piritleri, kurşun, manyezit, manganez, mika, demir nikel, obsidyen, petrol içeren tabakalar, piritler, gümüş ve kalay gibi madencilik ürünleri ile ilgili aramalar yapılmaktadır.

Kıbrıs'ta bulunan ve ilk olarak işletilmeye başlanan asbest madeni önemlidir. Kanada ve Güney Afrika Birliği hariç, İngiltere yönetimi altındaki asbest üreten tek ülke Kıbrıs'tır. 1913-14 yılı itibariyle, Cyprian Mining Co., Amanos madeninden 22.067 cwt. (yaklaşık 1.122 ton) asbest ihraç etmiştir; değeri 9.043 £'dir. 1912-13'te ihraç edilen 16.648 cwt. (yaklaşık 847 ton) ve 6.630 £ değerinde asbest ile karşılaştırıldığında büyük bir artış göstermiştir. Asbest dışında, Kıbrıs'ta alçıtaşı geniş ölçüde çıkarılmakta ve esas olarak Paris alçısı üretiminde kullanılmak üzere ihraç edilmektedir. Alçıtaşı ihracatının değeri 2.043 £ olmuştur. Terra umbra ise, 4.100 £ değerinde ihraç edilmiştir; terra verte ise 45 £ değerinde ihraç edilmiştir. Dış ticaret açısından, çok düşük miktarda ihracatı yapılan ürünlerdir.⁷³⁹

1. Dünya Savaşı'nın 1914'te başlaması, kuruluş aşamasındaki madencilik faaliyetlerini de etkiledi. 8 Ağustos 1914 tarihinde, maden ürünleri de yasaklananlar listesine girmiştir.⁷⁴⁰ Savaş, madencilik endüstrisini bir ölçüde etkilemiş ve birçok umut verici girişimin ilerlemesini geciktirmiştir. Madencilik faaliyetine bir darbe de çıkan yangınla olmuştur. Amanos'taki Asbest Tesisleri'nde faaliyet gösteren Cyprian Mining Co. Şirketi, Mayıs 1914'te çıkan bir yangının fabrikanın büyük bir kısmını yakıp kül etmesi nedeniyle, uzun bir süre çalışmayı durdurmak zorunda kalmıştır. 1 Mayıs 1915'te çalışmalara yeniden başlamıştır.

⁷³⁸ Cyprus Report for 1912-13, *Ön. ver.*, s.34.

⁷³⁹ Cyprus Report for 1913-14, *Ön. ver.*, s.12.

⁷⁴⁰ *The Cyprus Gazette*, No. 1114, 8 Ağustos 1914, s.8615.

Aynı dönemde, Katydada yakınlarında bakır arama çalışmaları geniş ölçekte devam etmiştir. Bu bölgedeki bakır rezervleri için tüneller açılmış, kuyular kazılmış ve madencilik ruhsatı başvurusu yapılmıştır. Yeni demiryolu hattına yakınlığı sayesinde, bu bakır rezervlerinin keşfi durumunda ihracatında kolay olacağı umulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle, petrol arama çalışmaları büyük ölçüde durdurulmuş ve verilen ruhsatların kullanımı savaşın finansal ve operasyonel zorlukları nedeniyle engellenmiştir. Savaşın çıkışı, bu alandaki faaliyetlerin yavaşlamasına neden olmuştur.⁷⁴¹

Katydata yakınlarında çalışmaları, Charles Godfrey Gunther'in, 1 Nisan 1914'te ilk arama izninin onaylanması sonrasında başlamıştır. Daha sonra madencilik ruhsatı alarak, resmi olarak faaliyetleri başlamıştır.⁷⁴² Gunther başlangıçta bölgeyi "Katydhata" olarak tanımlarken, daha sonra bu yerin "Skouriotissa" olarak anıldığını fark etmiştir. Skouriotissa ismi, Kıbrıs'ın madencilik tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır ve bu bölge, madencilik faaliyetlerinin merkezi haline gelecektir. Gunther madenlerde kadınların çalışmaya başlaması hakkında şunları aktarmaktadır: Kadınlar başları örtülü, uzun siyah etekleriyle çalışmaya geliyorlardı. Gunther başlangıçta, kadın işçileri çalıştırmakta isteksizdi. Ancak Kıbrıs kırsal yaşamında, bunun doğal ve alışık olunan bir durum olması nedeniyle alıştığını aktarmaktadır. Skouriotissa'da çalışmak, yaşlı kadınlar için evde ekstra yiyecek anlamına geliyordu. Genç kızlar çeyiz için çalışıyordu. Bebeğini sırtına bağlayan kadınlar bile madenlere çalışmaya geliyordu.⁷⁴³

Kıbrıs halkının ekonomik yönden ne kadar zor durumda olduğu anlaşılmaktadır. Tüm zorluğa rağmen, kadınlar madenlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Kıbrıs halkının 20. Yüzyıl başlarında yaşadığı ekonomik sıkıntının ne kadar büyük olduğu, çocukların, genç kızların, bebekli kadınların, yaşlı kadınların bile madenlerde çalışmak zorunda kaldığı bir dönem olduğu görülmektedir.

Cyprian Mining Co.'nin Amamos'taki asbest madeninde 1914 yılı yangını sonrasında 1915-16'da tekrar faaliyete geçerek üretime başlamıştır. Kıbrıs, şirketin faaliyetlerinden sadece hükümete ödenen imtiyaz bedelleri ile değil, aynı zamanda

⁷⁴¹ Cyprus Report for 1914-1915, *Ön. ver.*, s.38-39.

⁷⁴² David Lavender, *The Story of Cyprus Mines Corporation* (San Marino, Calif.: Huntington Library, 1962), s.84.

⁷⁴³ *Aynı.* s.85.

dağ köylerindeki işsiz kalabilecek olan birçok kişinin madende iş bulması sayesinde de fayda sağlamaktadır. 1915-16'da yıl boyunca madende gündelik işlerde 41.467 erkek ve çocuk, 10.279 kadın çalıştırılmıştır. Cyprus Development Co. Şirketi, Akamas madenlerinden 14½ ton manyezit çıkarmış ve İngiltere'ye ihraç etmiştir. 1915-16'da on sekiz yeni arama izni verilmiş ve altı tanesi altı ay daha uzatılmıştır.

Fugasa/Fukasa (Fouccassa) Tepesi'ndeki, Skouriotissa yakınlarındaki bakır madeninde önemli miktarda arama ve geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Kasım 1915'te bir madencilik imtiyazı verilmiştir. 1915-16'da 730 ton birinci sınıf ve 11 ton ikinci sınıf bakır çıkarılmıştır. Madeni denizle birleştirecek demiryolu çalışmaları 4 mil uzunluğunda olup, önemli ilerleme kaydedilmiştir.⁷⁴⁴

Kıbrıs madenciliği için en önemli imtiyaz ve demiryolu anlaşması yukarıda bahsi geçen imtiyazdır. Cyprus Mines Co. Şirketi'nin faaliyetlerini başlatan resmi anlaşmadır. Madencilik kira sözleşmesiyle, 20 Kasım 1915 tarihinde, Kıbrıs'taki Fugasa/Fukasa Tepesi yakınlarındaki devlet arazisi üzerinde yer alan madencilik hakları Charles Godfrey Gunther, Seeley W. Mudd ve Philip Wiseman'a verilmiştir.⁷⁴⁵ Sözleşmenin süresi 50 yıl olarak belirlenmiştir. Bu kişilere bakır, altın, gümüş, demir, nikel, mangan ve diğer değerli mineralleri çıkarma yetkisi tanınmıştır. Madenin işletilmesi ve çıkarılan minerallerin belirli bir yüzdesi her yıl kiraya veren Kıbrıs Hükümeti'ne teslim edilecektir. Ek olarak, çıkarılacak cevherin yıllık en az 50.000 ton olması gerekmektedir ve kiracılar bu tonajı çıkarmakla yükümlüdür. Eğer daha fazla cevher çıkarılırsa, yine belirli oranlarda devlete teslim edilmesi veya piyasa değerinin nakit olarak ödenmesi gerekmektedir.⁷⁴⁶ Maden ruhsatı ile aynı tarihte yapılan sözleşme gereğince; Kıbrıs Devlet Demiryolu'nun, Karavostasi Limanı'na ve Skouriotissa maden bölgesine uzatılması, madenden mevcut demiryolu bağlantısının kurulması ve limanlara bağlantı yapılması ile ilgili olarak yapılacaktır. Bu demiryolu hattının amacı, Skouriotissa Madenleri'nden çıkarılan bakır cevherini, Karavostasi Limanı'na taşımak ve oradan deniz yoluyla ihraç etmektir. Anlaşmaya göre: Demiryolu hattı Skouriotissa Madeni'nden, Karavostasi Limanı'na kadar uzatılacaktır. Karavostasi'de yeni bir iskele inşa edilerek, demiryolu hattı bu iskeleye bağlanacak ve madenlerin limana kolay taşınması sağlanacak. Bu demiryolu

⁷⁴⁴ Cyprus Report for 1915-1916, *Ön. ver.*, s.7.

⁷⁴⁵ *The Cyprus Gazette*, No.1209, 31 Aralık 1915, s.9209.

⁷⁴⁶ *The Cyprus Gazette* No. 1209, Supplement (No.1), 31 December 1915, s.9215.

genişletme projesi, madenlerin taşınmasında lojistik altyapıyı güçlendirmek için stratejik bir genişleme ve önemli bir adımdır.⁷⁴⁷ Madencilik faaliyetlerini destekleyen önemli bir gelişmedir.

Kıbrıs madenlerinde yapılan çalışmalar ve çıkarılan madenler 1. Dünya Savaşı sonrasında, madencilik endüstrisinin antik çağlarda olduğu gibi önemini yeniden kazanacağına dair umutları arttırmıştır.

1916-17'de üç maden şirketi faaliyettedir. Cyprian Mining Co., asbest madeninde üretimini arttırmıştır. Cyprus Mines Co.'da bakır madeninde, bakır üretimini başlatmıştır. Cyprus Development Co., manyezit üreterek ihraç etmiştir. Maden şirketlerinin faaliyetleri şöyledir:

Cyprian Mining Co. Şirketi Trodos yakınlarındaki Amanos asbest madeni, yıl boyunca faaliyet göstermiş ve rekor düzeyde üretim yapmıştır. 1914-1917 yılları asbest üretim miktarı ve değeri şöyledir:

Yıl	Miktarı (cwt)	Değeri (£)
1914	4.925	1.913
1915	21.979	9.509
1916	25.812	14.681
1917	21.386	14.072

Asbestin büyük kısmı İtalya'ya ihraç edilmiş, geri kalanı İspanya'ya gönderilmiştir. Şirket, 1916-17 yılı boyunca erkek işçilere toplam 75.145 gün, kadın işçilere ise 26.123 gün çalışma sağlamıştır.⁷⁴⁸

Kıbrıs madenciliğinde yeni faaliyete geçen şirket Cyprus Mines Co. Şirketi'dir. Şirket, 1916-17'de Skouriotissa bakır madeninde çalışma yapmıştır. Ancak taşımada yaşanan zorluklar nedeniyle bakır ihracatını ertelemek zorunda kalmıştır. Şirketin Karavostasi'deki demiryolu ve iskele çalışmalarının tamamlanması da gecikmiştir. Yaklaşık 2.014 ton birinci sınıf bakır cevheri çıkarılmıştır. 1916-17'de yıl boyunca erkek işçilere 29.007 gün, kadın işçilere 10.021 gün ve çocuklara

⁷⁴⁷ *The Cyprus Gazette*, No. 1209, Supplement No.2, 31 Aralık 1915, s.9223.

⁷⁴⁸ Cyprus Report for 1916-1917, *Ön. ver.*, s.6.

4.755 gün çalışma sağlamıştır. Cyprus Development Co. ise, Baf bölgesindeki Akamas madeninden 15 ton manyezit çıkarmış ve İngiltere'ye ihraç etmiştir.⁷⁴⁹

Kıbrıs madenciliğinde, maden şirketleri sayısı ve üretimi, 1. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartlarına rağmen artmaktadır. 1917-18 yılında iki madencilik şirketi faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir. Cyprian Mining Co., 21.386 cwt (14.072 £ değerinde) asbest üretmiştir. Cyprus Mines Corporation 1917-18'de, mevcut koşullarda patlayıcı temin edilememesi nedeniyle, Skouriotissa bakır madenindeki çalışmalarını sınırlamak zorunda kalmıştır.⁷⁵⁰

1918-19 yılında, Kıbrıs'taki madencilik sektörü savaş nedeniyle zorunlu olarak çalışmalar sınırlandırılmıştır. Patlayıcı temin edilememesi en büyük sorundur. Bu nedenle çalışmalar devam etmesine rağmen, çok az cevher çıkarılmıştır. İhracat kısıtlamaları nedeniyle, çıkarılan ürünler bekletilmektedir.⁷⁵¹

1. Dünya Savaşı sonrasında, madencilik sektöründe 1920 yılı itibariyle tedarikler gelmeye başladı ve faaliyet hazırlıkları başladı. Cyprus Mines Co. Şirketi, 1919-20'de Skouriotissa ve Mavrovouni madenlerindeki sondaj çalışmalarını genişletmenin yanı sıra, 820 ton bakır içeren demir pirit çıkardı.

Cyprian Mining Co., faaliyetlerine son verdi. 1917 tarihli Cyprian Mining Company, Lmt. (Mülk Tasfiyesi) Yasası kapsamında tasfiyesinden sonra, Trodos'taki Amanos Asbest Madeni lisansını, Kıbrıslı bir sendikaya devretti. Bu sendika, şirketin varlıklarını satın aldı ve madencilik faaliyetlerini sürdürmeye başladı.⁷⁵² Bu sendika Amanos asbest madeni işletmesini, Anglo-French Middle East Development Corporation, Ltd. (Anglo-Fransız Ortadoğu Kalkınma Şirketi) himayesinde yeni bir şirkete devretti. Bu şirket, 300.000 £ sermaye ile kurulmuş olup, bu yatağın geniş çapta işletilmesine yönelik planlar yapmıştır.

Skouriotissa'daki Cyprus Mines Co. Şirketi, 1921'de 11.tondan fazla demir pirit cevheri elde etti. Ancak sevkiyat ve pazar sorunları nedeniyle, bu cevher yine ihraç edilemedi. Akamas Tepeleri'ndeki manyezit yataklarının işletilmesi için bir yerel maden arayıcısına madencilik ruhsatı verilmiş olup, 1921 itibariyle yaklaşık

⁷⁴⁹ Cyprus Report for 1916-1917, *Ön. ver.*, s.6.

⁷⁵⁰ Cyprus Report for 1917-1918, *Ön. ver.*, s.4.

⁷⁵¹ Cyprus Report for 1918-1919, *Ön. ver.*, s.4.

⁷⁵² Cyprus Report for 1919-1920, *Ön. ver.*, s.9.

300 ton manyezit çıkarılmıştır. Limni Madencilik Şirketi (Lymni Mining Co.), Baf bölgesindeki demir ve bakır piritlerini işletme imtiyazı üzerindeki çalışmalarına devam etmiştir.⁷⁵³

Demiryolu çalışmaları madenlere yönelik olarak devam etmektedir. 1921 yılı demiryollarının durumu şöyledir: Kıbrıs Devlet Demiryolu 1921 itibariyle, adanın kuzeydoğu ucundaki Mağusa Limanı'ndan başlayıp, kuzeybatı ucuna yakın Morfu'ya kadar uzanmaktadır. Mesarya Ovası'ndan ve ardından Lefkoşa'dan geçmektedir. Morfu'dan, Trodos Dağları'nın eteklerindeki Evrihu (Evrykhon) 'ya doğru bir uzantı devam etmektedir. Evrihu, geniş ve verimli Solea Vadisi'nin yüksek bölgesinde bulunan bir köydür. Trafiğe açık hattın toplam uzunluğu 76 mildir. Kıbrıs Devlet Demiryolu'nun bir şubesi olarak işletilen özel bir hat, Skouriotissa madenlerinden başlayıp, Solea vadisinin Evrihu'nun altında kalan kısmından Karavostasi'deki denize kadar uzanmaktadır. Morfu'nun güneyinde Cyprus Mines Co., tarafından cevher sevkiyatı için bir iskele inşa edilmiştir; hattın uzunluğu yaklaşık beş mildir.⁷⁵⁴

1906'da asbest ile başlayan madencilik, bakır, manyezit madenleri ile 1921'de Kıbrıs madenciliğinin kuruluş yıllarını geride bırakmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın ardından yatırımcıların Kıbrıs madenlerine ilgisi de artmaya başlamıştır.

3.5.4.2. Kıbrıs Madenciliği (1923-1938)

1923 yılı madencilik faaliyetleri artarken, madenlerin yaşadığı en büyük sorun olan nakliyat ile ilgili demiryolu çalışmaları da hızlanmıştır. Cyprus Asbestos Co. (Cyprus Asbestos Co.), Trodos yakınlarındaki Amanos'taki faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak düşük fiyatlar ve sert rekabetten etkilenmiştir. Madenlerden Limasol'daki denize kadar uzanan, 17 mil mesafedeki havadan halatlı demiryolu hattının inşaatı tamamlanmak üzeredir. Bu hattın kullanılmasıyla üretim maliyetlerinin önemli ölçüde azaltılması mümkün olacaktır.

Cyprus Mines Co. Şirketi, Skouriotissa'daki çalışmalarını büyük ölçüde genişletmiş ve geliştirmiştir. 1923 yılı boyunca, yaklaşık 60.000 £ değerinde, 50.000 ton bakırlı demir pirit cevheri ihraç edilmiştir. Maden şirketlerinin içinde, üretimi en istikrarlı artış gösteren ve büyüyen şirkettir.

⁷⁵³ Cyprus Report for 1921, *Ön. ver.*, s.18-19.

⁷⁵⁴ Cyprus Report for 1921, *Ön. ver.*, s.22.

Madenlerle ilgili olarak 1923 yılında bazı değişiklikler olmuştur. Cyprus Sulphur and Copper Co., Ltd. (Cyprus Sulphur and Copper Company, Limited), Baf bölgesinde bulunan Limni'deki demir ve bakır piritlerini işletme imtiyazını sürdürmüştür. 1923 yılı sonunda, Akamas yarımadasındaki manyezit yataklarının işletme hakkı, Cyprus Magnesite Ltd. (Cyprus Magnesite Limited) adında bir İngiliz şirketine devretmiştir. Bu şirket, daha önce Cyprus Development Co. ve yerel bir sendika tarafından tutulan bu bölgedeki hakları edinmiştir. Chrome cevheri henüz işlenmeye başlamamıştır.⁷⁵⁵

Kıbrıs'ta madenciliğin gelişimi 1924 itibariyle daha da hızlandı. Demiryolu çalışmalarının, madenlere kadar uzatılması madenciliğin önünü açmıştır.

Cyprus Asbestos Co.'nin, Amanos'tan çıkardığı asbest miktarı önceki yıla göre 1924'te iki katına çıktı. Madenlerden Limasol'daki denize kadar uzanan 17 millik halatlı hava demiryolu hattı, 1924'te tamamlandı ve kullanıma açıldı.

Skouriotissa'daki Cyprus Mines Co., 1924'te büyük ilerleme kaydetti. Dünya çapında, pirit üretiminde üst sıralarda yerini aldı. Yaklaşık 130.000 ton bakırlı demir pirit cevheri (yaklaşık 170.000 £ değerinde), 1924 yılında ihraç etti. 1923 yılında ise 50.000 ton (yaklaşık 60.000 £ değerinde) ihraç edilmiştir. Şirket, cevherin sevkiyatını hızlandırmak için bir iskele inşa etmiştir. 1924 yılında madende çalışan ortalama günlük işçi sayısı 1.150'dir. Şirket, mevcut madenlerin yakınında bulunan Lefke'deki Mavrovouni (Karadağ)'de ikinci bir alan için bir madencilik ruhsatı aldı.⁷⁵⁶

Cyprus Sulphur and Copper Co., Baf bölgesindeki Limni'deki demir ve bakır pirit yataklarını işletmeye yönelik imtiyazını sürdürdü. 1923 yılının sonlarına doğru, Akamas yarımadasında manyezit madenciliği için ruhsat verilen British Company Cyprus Magnesite Ltd., 1924'te ön çalışmalarına başlamıştır.

Troodos Dağları'ndaki krom demir cevheri madenleri, 1924 itibariyle, Eastern Minerals Ltd. adlı bir şirket tarafından işletildi. 1924'te 9.600 £ değerinde 2.800 tondan fazla cevher ihraç edilmiştir. Limasol bölgesinde bulunan bir yerel girişimciye krom demir cevheri madenciliği için başka bir ruhsat verilmiştir. Kıbrıs

⁷⁵⁵ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.28-29.

⁷⁵⁶ Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.38-39.

madencilğinde hızlı bir gelişme görülmektedir. Mevcut şirketlerin yanı sıra yerli, yabancı ve İngiliz şirketleri arama başvuru sayısı 60'tır.⁷⁵⁷

1925 yılında madencilik üretimi ve ihracatı artmıştır. Faaliyette olan madenler ve üretimleri ihracatta, ilk sıralarda yer almaya başlamıştır. 1925 yılında Kıbrıs'taki madencilik faaliyetleri özetle şöyledir:

Cyprus Mines Co. Şirketi: Skouriotissa madenlerinde 1925'te 174.000 ton bakırlı demir pirit cevheri üretilmiş ve 210.000 £ ihracat yapmıştır. Bu miktara, 1924 yılına kıyasla önemli bir artışı göstermektedir (1924'te 130.000 ton, 170,000 £ değerinde ihraç edilmişti).

Cyprus Asbestos Co. Şirketi: Amanos'taki faaliyetleri 1925 itibariyle, yeni makinelerin kurulması nedeniyle geçici olarak durdurulmuştur. Cyprus Sulphur and Copper Co.'de faaliyettedir. Eastern Minerals Ltd.; Trodos krom demir madeni, alıcı sevkiyat talimatı gelmediği için çalışmalarını ertelemiştir. Mavrovouni Bölgesi: Skouriotissa yakınındaki Mavrovouni'de, geniş bir alan üzerinde madencilik ruhsatı alınmış ve çalışmalar genişletilmiştir.⁷⁵⁸

Görüldüğü gibi çalışmalar olmasına rağmen, istikrarlı gelişen ve ciddi anlamda üretimini arttıran şirket, Cyprus Mines Co. Şirketidir. Ancak şirketin sorunları ortaya çıkmıştır. 1925-1926 yıllarında, maden tesisleri ile ilgili sıkıntılar ortaya çıkmıştır. 1924 yılı sonrasında, Cyprus Mines Şirketi'nde yaşanan sorunlar şu şekilde özetlenebilir: yönetimin üretimi artırma konusunda yetersiz kalması, havalandırma eksikliği ve maden işçilerinin çalışmaması, maden içinde özellikle makinelerin eskimesi ve geciken müdahaleler, işçilerin disiplinsizliği sorunlarıdır. Geciken müdahaleler nedeniyle, madende yangın çıkmıştır. 1926 itibariyle sorunları çözülerek, gelişme sürdürülmüştür.⁷⁵⁹

Madencilikte 1926 yılında beş şirket faaliyettedir. Ciddi anlamda üretim ve ihracat yapılmaya başlanmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrası ticari durgunluğun olduğu bir dönemde, madencilik Kıbrıs ekonomisi için ciddi bir sektör olarak gelişmektedir. Maden şirketleri ve üretim miktarları özetle şöyledir:

⁷⁵⁷ Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.38-39.

⁷⁵⁸ Cyprus Report for 1925, *Ön. ver.*, s.40-41.

⁷⁵⁹ Lavender, *Ön. ver.*, s.197, 200-219.

1. Cyprus Mines Corporation (Skouriotissa ve Mavrovouni): 1926'da 165.513 ton bakırlı demir pirit cevheri üretilerek, 155.869 tonu ihraç edildi. Mavrovouni'de sondaj başlatıldı.

2. Cyprus Asbestos Co. (Amanos): 1926 yılı üretimi, bir önceki yıla kıyasla neredeyse iki katına çıktı ve fiyatlar sabit kaldı.

3. Cyprus Sulphur and Copper Co. (Limni, Baf): 1926'da Limni'deki demir ve bakır pirit yataklarından 50½ ton üretim yapıldı. Ancak, yeraltı suyu seviyesinin yükselmesi nedeniyle üretim beklentinin altında kaldı.⁷⁶⁰

Yerli ve yabancı yatırımcı heyecanına rağmen, varlığını sürdüren şirketler bakır ve asbest üreticileri oldu. Kıbrıs madencilğinde, 1927 ve 1929 yıllarında iki şirket üretime devam etmiştir.

1. Cyprus Mines Co. (Skouriotissa ve Mavrovouni): 1927'de 200.176 ton bakırlı demir pirit cevheri çıkarılarak 208.122 tonu ihraç edildi. 1928'de 244.ton bakırlı pirit ve bunun 240 bin tonu ihraç edildi. 1929 yılı ekonomik krizine rağmen, 1930'da ihraç edilen pirit miktarı yaklaşık 238.000 tondur. Ayrıca 2.283 işçi çalışmaktadır.

2. Cyprus Asbestos Co. (Amanos): 1927'de asbest üretimi 11.200 ton oldu. 1926 yılına kıyasla 5.000 ton fazladır. 1928'de 16.200 ton asbest üretilerek, 11.500 ton ihraç edildi. 1930'da ciddi şekilde ticaret koşullarından etkilenmiştir. Asbest ihracatı ise 5.400 ton olarak kaydedilmiştir. 1930'da ortalama 1.017 işçi çalıştırılmıştır. Asbest ihracatı, 1929 Büyük Buhran'ın etkisi ile yarıya düşmüştür.

Cyprus Sulphur and Copper Co. Şirketi: 1930 yılında Limni madeninde bakır çıkarmıştır. Faaliyetlerini geliştirme çalışmaları yürütmektedir.⁷⁶¹

Kıbrıs madencilğinde, dünya ekonomik krizinin sebep olduğu ticari durgunluk nedeniyle yükseliş hızında gerileme yaşandı. Madencilik ürünlerine talebin azalması, üretimin de kısıtlanmasına neden oldu. 1930 ve 1931 yılında da madencilik sektörü, ekonomik kriz ve ticaretin düşmesi nedeniyle önceki yıllara göre

⁷⁶⁰ Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.17-18.

⁷⁶¹ Cyprus Report for 1927, *Ön. ver.*, s.16-17; Cyprus Report for 1928, *Ön. ver.*, s.13-14; Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.14-15.

yavaşladı. Özellikle pazar sorunları ve düşük talepler nedeniyle birçok şirket zorlandı.⁷⁶²

Kıbrıs madenciliği 1930'ların sonuna doğru, ekonomik krizin etkisinden kurtulmaya başladı. 1937 itibariyle, madencilik faaliyetleri, üretim ve ihracattaki payı artmıştır. Kıbrıs'ta madencilik sektörü, ciddi anlamda ekonomik öneme sahip hale gelmiştir. 1937'de üretilen ve ihraç edilen minerallerin toplam değeri 1.128.000 £'e ulaşmış, önceki yılın değeri olan 712.000 £'e kıyasla önemli bir artış göstermiştir. Bu dönemde 258 yeni arama ruhsatı verilmiş ve madencilik faaliyetlerine yapılan toplam harcama yaklaşık 1.388.000 £ olmuştur. Bu miktarın 700.000 £'i, Kıbrıs'ta harcanmıştır. Kıbrıs'ta üretilen en önemli mineral pirit olup, Skouriotissa ve Mavrovouni'deki madenlerde, Cyprus Mines Co. Şirketi tarafından çıkarılmıştır. 1937'de bu madenlerde toplamda 709.600 ton pirit üretilmiş, bunun 388.835 tonu ihraç edilmiş ve 796.610 £ değerinde gelir elde edilmiştir.⁷⁶³

1929 ekonomik krizin etkilerinin, 1937 ve 1938 yılına gelindiğinde aşıldığı ve madencilik sektörünün gelişimini hızla sürdürdüğü görülmektedir. Üretim miktarları artmakta, ihracat miktarı itibariyle, Kıbrıs dış ticaretinin başlıca ürünleri arasına girmektedirler. Cyprus Mines Co. Şirketi, madenciliğin önde gelen şirketi konumunu sürdürmüştür. Kıbrıs madencilik şirketleri ve üretim faaliyetleri 1937 ve 1938 yılında şöyledir:

1. Cyprus Mines Co.: 1937 yılında Skouriotissa ve Mavrovouni madenlerinde bakırlı pirit üretimi yapıldı. Toplamda 709.600 ton pirit üretildi. Bunun 388.835 tonu ham olarak, 111.500 tonu ise konsantre halde ihraç edildi. İhraç edilen piritin toplam değeri 796.610 £ oldu. Ayrıca şirket, Kalavastos madeninde de pirit üretimine devam etti. 1938 yılında toplam 762.482 ton bakırlı pirit üretildi. Piritin 615.932 tonu ham, 146.000 tonu konsantre olarak ihraç edildi ve toplamda 768.247 £ gelir elde edildi. 1937 ve 1938 yıllarında şirket ayrıca altın ve gümüş üretimi gerçekleştirdi. 1937'de 177.730 £, 1938'de ise 236.821 £'lik altın ve gümüş çıkarıldı.

⁷⁶² Cyprus Report for 1931, *Ön. ver.*, s.19-20.

⁷⁶³ Cyprus Report for 1937, *Ön. ver.*, s.19-21.

2. Hellenic Company of Chemical Products and Manures Ltd.: 1937 ve 1938 yıllarında, Kalavassos madeninde bakırlı pirit üretimine devam etti. Üretilen pirit hem ham halde hem de işlenerek ihraç edildi.

3. Cyprus Sulphur and Copper Company Ltd.: Limni madeninde 1937 ve 1938 yıllarında bakırlı pirit üretimine devam etti. Üretilen piritin bir kısmı ham olarak ihraç edildi.

4. Tunnel Asbestos Cement Company Ltd.: Amanos madeninde asbest üretimi 1937 ve 1938 yıllarında devam etti. 1937 yılında 11.709 ton asbest ihraç edildi ve toplamda 126.321 £ gelir elde edildi. 1938 yılında ise 5.578 ton asbest lifi ihraç edilerek, toplamda 88.290 £ ihracat yapıldı.

5. Cyprus Chrome Company Ltd.: Trodos bölgesindeki krom madenlerinde 1937 ve 1938 yıllarında kromit üretimi devam etti. 1937'de 7.007 ton krom cevheri çıkarıldı ve 9.605 £ değerinde ihraç edildi. 1938'de ise toplamda 7.442 ton üretildi ve yine benzer miktarda gelir elde edildi.

Madencilik sahasında alçıtaşı ve terra umbra gibi ürünler de üretilmektedir. Ancak miktar ve değerleri, dış ticaretin başlıca ürünleri arasında yer almamaktadır. 1937 ve 1938 yıllarında bu ürünlerin miktarları şöyledir: alçıtaşı 1937'de 7.843 ton işlenmiş ve 8.725 ton ham alçı ihraç edilmiştir. 1938'de ise 9.529 ton işlenmiş ve 6.046 ton ham alçı ihraç edilmiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta inşaat ve tarım sektörlerinde de kullanılmaktadır. Terra umbra 1937 ve 1938 yıllarında Larnaka bölgesinde çıkarılarak hem işlenmiş hem de ham halde ihraç edilmiştir. 1937'de toplam 7.498 ton ihraç edilerek, 19.263 £ gelir sağlanmıştır.⁷⁶⁴

Kıbrıs madencilik sektöründe 1937 ve 1938 yılları, önemli üretim ve ihracat artışlarının yaşandığı dönemler olmuştur. Hem yerel hem de uluslararası piyasalara maden ürünleri ihracatı yapılmıştır. Şirketler üretim kapasitesini arttırarak, madenlerin ekonomiye katkısını önemli ölçüde geliştirmiştir.

Kıbrıs dış ticaretinin içinde madencilik ürünlerinin oranı 1921-1938 itibariyle şöyledir: 1921'de %11.8, 1922'de %18.6, 1923'te %32.8, 1936'da %53.2, 1937'de

⁷⁶⁴ Cyprus Report for 1937, *Ön. ver.*, s.19-21; Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.22-24.

%60.9, 1938 yılına gelindiğinde madencilik ürünleri Kıbrıs ihracatının %63.9'unu oluşturmaktadır.⁷⁶⁵

Cyprus Mines Co., madenciliğin en önemli şirketi olarak bu dönemde ihracatı attırmıştır. Skouriotissa, Mavrovouni ve Xeros (Ksero/Gemikonağı) gibi maden bölgelerinde ürettiği pirit, bakır, başlıca ihracat ürünlerini oluşturmaktadır. Kıbrıs'tan çıkarılan piritleri dünya pazarlarına, özellikle Avrupa'ya ihraç etmektedir. Cyprus Mines Co., 1930'larda, pirit üretimini artırarak Almanya, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine ihracatta bulundu. Piritler genellikle kimya endüstrisinde sülfür üretimi için kullanılıyordu. Hitler döneminde Almanya'nın bakır ve sülfür talebinin karşılanmasında, Kıbrıs'tan Almanya'ya yapılan ihracatta önemli rol oynadı. Almanya'nın pirit ithalatı, Avrupa'daki sülfür üretiminde büyük önem taşıyordu. 1936 ve 1937 yıllarında Almanya, Kıbrıs piritlerine büyük ilgi gösterdi. 1937 yılında Cyprus Mines Co., pirit ihracatını önemli ölçüde artırdı ve Fransa gibi ülkelerle yapılan anlaşmalarla pazarını genişletti. Rio Tinto ve Tharsis gibi şirketlerle yapılan ticari anlaşmalar sayesinde, Avrupa pazarındaki pozisyonunu güçlendirdi. 1939 yılında, Almanya ve İspanya arasındaki ticari anlaşmalar, Kıbrıs'tan Almanya'ya yapılan pirit ihracatını etkiledi. Cyprus Mines Şirketi de bu durumdan olumsuz etkilendi. Almanya'nın Kıbrıs piritlerine olan talebi azalmaya başladı.⁷⁶⁶ Kıbrıs maden ürünlerinin artışında Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, Danimarka gibi ülkeler, sanayi ve endüstrileri için gerekli hammaddelerin sağlanmasında 1930-1938 yıllarında Kıbrıs'a yönelmişlerdir.

Madenciliğin desteklediği ekonomik gelişmeye rağmen, bu durum Kıbrıs halkına özellikle kırsal nüfusun geniş kısmına ulaşmadı. Ekonomideki toparlanma, adanın batısında yoğunlaşan bakır madenciliği sektörünün hızlı genişlemesine dayanmaktadır. Madencilikte ihracatta 1937'de büyüme hızlanmıştır. Çünkü Kıbrıs bakırına olan talep, Almanya'nın silahlanmasıyla artmıştır. Kıbrıs bakırının Almanya'da büyük talep görme nedeni, kimyasal özelliklerinin kullanılan eritme işlemleri için ideal olmasıdır.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Cyprus Report for 1921-1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁷⁶⁶ Lavender, *Ön. ver.*, s.257-269.

⁷⁶⁷ Alexander, Apostolides, "Economic growth or stagnation during the interwar Period: reconstruction of Cypriot GDP 1921-1938", <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/21476/> [2 Ağustos 2023].

3.5.4.3. Kıbrıs Madenciliği (1946-1959)

Kıbrıs madenciliği, 2. Dünya Savaşı kısıtlamalarının kaldırılmasının ardından 1946 yılı sonrasında büyümeye devam etti. Eski çağlarda ünlü olan bakır madenleri, 1946'da yine ünlü hale gelmiştir. Başlıca madencilik ürünü bakır piritidir. Bu maden, Cyprus Mines Şirketi tarafından geniş ölçekte, Evrihu vadisinde ve Lefke yakınlarında çıkarılmaktadır. Morfu Körfezi'nde bulunan kırma ve zenginleştirme tesisinde işlenerek gemilere yüklenmektedir. Bakır pirit, Kalavaso gibi diğer bölgelerde de üretilmektedir. Özellikle adanın güneyinde üretim yapılmaktadır. Trodos Dağı'nda bulunan asbest, Tunnel Asbestos Cement Co. Ltd. tarafından taş ocakları ve değirmenler kurularak lif üretimi yapılmaktadır. Bu ürünler, hava hattıyla taşınarak Limasol Limanı'na sevk edilmektedir. Krom demir cevheri ise, Trodos'ta Cyprus Chrome Co. Ltd. tarafından çıkarılarak, hava hattıyla taşınarak Kakopetria'daki kırma ve zenginleştirme tesisine iletilmektedir. Ürünler buradan karayolu ve demiryolu aracılığı ile Mağusa Limanı'na sevk edilmektedir. Terra umbra esas olarak Larnaka bölgesinde çıkarılmakta ve burada bulunan fabrikalara taşınarak işlenip ihraç edilmektedir. Alçıtaşı, Kıbrıs'taki geniş yataklardan çıkarılmakta olup, yerel gereksinimler için işlenmekte ve küçük ölçekte alçı taşı ve Paris alçısı ihracatı yapılmaktadır.⁷⁶⁸

Kıbrıs'ta madencilik sektörü 1939'da oldukça gelişmiş durumdadır. 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile, madencilik faaliyeti ciddi şekilde kısıtlandı. Ancak savaş sonrasında, Kıbrıs'ta üretilen minerallere yönelik bir talep oluştu. Başlıca maden ürünleri: bakırlı pirit, asbest, krom cevheri, alçıtaşıdır. 1946 yılında endüstride kademeli ama istikrarlı bir canlanma görüldü. 1946'da ihraç edilen madenlerin toplam değeri, 1945'teki 337.095 £ ile karşılaştırıldığında 712.527 £ olarak gerçekleşti. Maden şirketleri, 1938 yılı maden şirketleri faaliyetlerine devam etti.⁷⁶⁹ 1950 yılında madencilik ürünleri ihracatının değeri yaklaşık 5.5 milyon £ olup, 1946 yılı sonrasında son dört yıl içinde yeni bir rekor seviyeye ulaşmıştır. 1949 yılına kıyasla 1950'de ihracat değeri yaklaşık 1.25 milyon £ artış göstermiştir. İhraç edilen bakır ve demir piritleri, krom cevheri ve alçıtaşında önemli bir artış yaşanmıştır. Maden ürünleri üretim miktarı ve ihracatı artmıştır. Tablo 3.73'te 1948-1950 yıllarındaki üretim miktarı ve değerleri verilmiştir.

⁷⁶⁸ The Colonial Office List 1946. Comprising..., *Ön. ver.*, s.88.

⁷⁶⁹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.25-26.

Tablo 3.73. Kıbrıs Maden Üretimi (1948-1950)⁷⁷⁰

Yıl	Mineral Adı	Üretim (Ton)	Değeri (£)
1948	Bakır	57.350	1.211.182
1949	Bakır	73.733	1.563.670
1950	Bakır	69.937	1.526.322
1948	Demir Pirit	143.618	717.164
1949	Demir Pirit	172.579	861.892
1950	Demir Pirit	176.834	883.358
1948	Alçıtaşı	52.763	36.000
1949	Alçıtaşı	61.893	42.600
1950	Alçıtaşı	72.164	49.900

Kıbrıs'ta 1953 yılında 7 madencilik şirketinin yaptığı toplam ihracat; 1952'de 10 milyon, 1953'te 8 milyon £'dir. 1953 yılı boyunca özellikle piritlere yönelik, önemli miktarda arama faaliyeti gerçekleşmiştir. 15 sondaj arama ayrıca jeofizik arama çalışmaları yapılmıştır. Toplam 59 yeni maden arama izni verilmiştir. Yerel bir şirket petrol arama işiyle uğraşmaktadır.⁷⁷¹

Madencilik 2. Dünya Savaşı sonrasında, gelişimini sürdürdü. Tablo 3.74'te başlıca maden ürünleri üretim miktarı bin ton olarak ve değerleri bin sterlin olarak verilmiştir.

Tablo 3.74. Başlıca Maden Ürünleri (1938-1957)⁷⁷²

Ürün Adı	1950	1951	1954	1955	1956	1957
Bakırlı konsantreler (ton)	103.679	104.745	93.610	77.765	119.211	139.192
.000 £	2.170	4.352	3.686	4.187	6.622	3.890
Pirit (ton)	644.711	713.924	813.324	892.870	992.759	988.835
.000 £	2.119	2.566	4.342	4.766	5.648	5.205
Asbest (ton)	15.471	15.088	18.163	12.843	12.504	11.886
.000 £	727	718	869	694	679	718

Tablo 3.74 incelendiğinde, Kıbrıs dış ticaretinde 1950-1957 yılları arasında, başlıca madencilik ürünleri pirit, asbest ve bakırlı konsantrelerdir. Önemli yere sahip olan maden ürünleri arasında, üretim miktarı açısından en fazla üretilen ve değeri en fazla olan maden ürünü pirit olmuştur.

Kıbrıs madencilik alanında 1959 yılında başlıca madencilik ürünleri: bakır ve demir piritleri, asbest, krom cevheri, kereste ve alçı taşı ağırlıklı olarak sekiz madencilik şirketi tarafından üretilmektedir. 1959'da ihraç edilen maden ürünleri tonajı 1.179.571 iken, 1958'de ihraç edilen 1.227.756 tonla karşılaştırıldığında düşüş

⁷⁷⁰ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.63-65.

⁷⁷¹ *Aynı.* s.63-65.

⁷⁷² Cyprus Report for 1953-59, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

göstermektedir. Bu düşüşün nedeni, pirit pazarındaki güçlü rekabettir. Bu rekabet sonucunda, iki madende üretim birkaç ay süreyle durduruldu. Bakır fiyatlarının 1959'da yükselmesi sonucunda, ihraç edilen tüm madenlerin değeri 9.459.411 £'e yükseldi. 1958'e göre 350.000 £'lık bir artış gerçekleşti.⁷⁷³ Bakır konsantrelerinin bir kısmı Federal Almanya Cumhuriyeti'ne, geri kalanı ise ABD'ye gönderildi. Demir piritlerin % 50'sinin başlıca alıcıları; İngiltere, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti, Hollanda, Belçika ve İtalya idi. Üretilen bakırlı piritler Hollanda, İtalya, Batı Almanya'ya ihraç edildi. Asbest madeni İsveç, Danimarka, İrlanda, İngiltere'ye ve Siyam (Tayland)'a sevk edildi. Çimento bakırının tamamı, kromitin de %75'ini alan Federal Almanya Cumhuriyeti'ne ihraç edilirken, kalan miktar Kanada'ya gönderildi. Üretilen alçıtaşının büyük bir kısmı Lübnan'a ihraç edilirken, daha küçük sevkiyatlar Formosa ve Filipinler'e gönderildi.⁷⁷⁴

Sonuç olarak; Kıbrıs madenciliği 1906-1921 yılları arasında kuruluş dönemini yaşadı. 1923-1938 döneminde ise gelişerek, Kıbrıs dış ticaretinin ve ekonomisinin en önemli sektörü haline geldi. 1929 Büyük Buhranı ve 2. Dünya Savaşı'nın etkisiyle gelişiminde gerileme ve duraksama görüldü. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında, dış ticaretin en önemli sektörü olarak, Kıbrıs ekonomisinde ilk sıralarda yer aldı. Aynı zamanda istihdam anlamında da önemli bir sektör haline geldi. Özellikle Avrupa ülkelerinin hammadde talepleri, madencilik sektörünün genişlemesini sağlayarak, maden ürünlerinin ve genel olarak ihracatın artmasını desteklemiştir. Madencilik sektörünün gelişmesi, Kıbrıs demiryolları ve limanlarının gelişimini de etkilemiştir.

3.5.5. Fabrikalar, İmalathaneler, İşletmeler (1878-1959)

Osmanlı idaresinin son yıllarında Kıbrıs'ta bazı fabrikalar açılmaya başlamıştır. 1862'de Tuzla'da 3 sabun fabrikası açıldı. Bir iki küçük fabrikada, yerel tüketim için sabun üretiliyordu. Lefkoşa'da 2 tütün fabrikası vardı. Bunların dışında 1877 yılında, şarap fabrikası inşa etme isteğinde olanların başvuruları da bulunuyordu. Tuzla'da çırçır makinesi fabrikası mevcuttur. Tuzla'da 3 hidrolik, 2

⁷⁷³ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.41.

⁷⁷⁴ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.43.

vidalı pres makinesi bulunmaktadır.⁷⁷⁵ Osmanlı idaresinde, fabrikaların kurulmaya başlaması endüstri ve sanayinin kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

3.5.5.1. İmalathaneler, Fabrika ve İşlemeler (1887-1938)

İngiliz idaresinin erken döneminde 1887-1888 yıllarında, Kıbrıs'ta üretim ve imalat yapan, çeşitli imalathaneler, fabrika, işletme ve tesisler bulunmaktadır. Bu işletmeler yerel tüketime hizmet vermektedir. Bu işletmelerin faaliyet alanları, bölgeleri ve sayıları şöyledir:

Lefkoşa bölgesinde: bir tabakhane, üç tütün fabrikası, iki buharlı un ve pamuk fabrikası, ipek ve pamuk tezgâhları, bez baskıcıları faaliyettedir. Ayrıca bakır, gümüş ve altın ustaları, boyacılar, ayakkabıcılar, halat yapımcıları, bir matbaa (Devlet Matbaası hariç) bulunmaktadır. Morfu (Omorfo)'da su gücüyle çalışan 20 un ve pamuk fabrikası, Lefke'de 62 un ve pamuk fabrikası aktif haldedir. Değirmenlik'te 28 un ve pamuk fabrikası vardır. Dağ nahiyesinde, bir tabakhane ve 30 su değirmeni faaliyettedir. Bölgedeki neredeyse her köyde pamuk tezgâhları ve her nahiyede birçok şarap ve zeytinyağı presi bulunmaktadır.⁷⁷⁶

Mağusa bölgesinde: 21 su değirmeni, 8 yel değirmeni, 13 buharlı değirmen, 109 yağ presi, 3 imbik, 37 pamuk çırçırı, 89 pamuk dokuma tezgâhı faaliyettedir. Ayrıca 18 ipek sarma makinesi, 8 çömlekçi atölyesi ve 381 hayvan gücüyle çalışan un değirmeni bulunmaktadır.

Larnaka bölgesinde: tamamı Rumlara ait olmak üzere: toplamda 11 motorlu mısır değirmeni (2'si kullanılmıyor), 16 pamuk çırçırı, 3 ayırıştırıcı, 1 buz makinesi, 2 tütün kesme makinesi çalışmaktadır. Ayrıca 6 hidrolik pres (bunlardan 1'i nadiren kullanılıyor ve 1'i sabitlenmemiş), 10 motor (2'si mısır değirmenlerinde kullanılmıyor), 1 merdane değirmeni ve 1 set pompa tamir araçları bulunmaktadır.

Limasol bölgesinde: 2 tütün fabrikası, 3 buharlı un fabrikası, 1 buharlı makine, 3 matbaa, 14 damıtma tesisi, 2 tütün kesme makinesi, 8 ipek sarma makinesi faaliyettedir. Ayrıca 46 su değirmeni, 138 zeytinyağı presi, 155 şarap presi, 409 imbik, 35 dokuma makinesi ve 1 maden suyu üretim tesisi bulunmaktadır.

⁷⁷⁵ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.160-161.

⁷⁷⁶ Cyprus Blue Book 1887-1888, *Ön. ver.*, s.548-559.

Baf bölgesi'nde: 11 tabakhane, 1 tütün fabrikası, 1 buharlı un fabrikası, 100 su değirmeni, pamuk çırçırı, 276 pamuk dokuma tezgâhı, 10 ipek sarma makinesi, ipek tezgâhları, 96 şarap pres, 24 imbik, 251 yağ pres ve çömlek atölyeleri bulunmaktadır.

Girne bölgesinde: su gücüyle çalışan 30 un değirmeni, birçok büyük köyde ipek ve pamuk dokumaları için el tezgâhları bulunmaktadır. Ancak bu tezgâhların sayısı bilinmemektedir. 1887-88 yıllarında Lefkoşa'daki taş ocaklarının durumu şöyledir: Lefkoşa ve çevresinde; 6'sı Kaymaklı'da, 1'i Kuru Manastır yakınında, 1'i Lefke'de, 5'i Değirmenlik'te olmak üzere toplam 23 taş ocağı bulunmaktadır. Larnaka'da 7 taş ocağı faaliyettedir. Limasol'da 10 maden ve taş ocağı vardır. Mağusa'da 13 taş ocağı bulunmakta olup, bu taş ocakları yapı taşları ve alçı taşı üretmektedir. Baf'ta üç bakır madeni, dört kumtaşı ocağı, bir granit ocağı, iki taş ocağı ve çeşitli maden kaynakları bulunmaktadır. Üretilen mineral maddeler arasında bakır, yapı taşı, değirmen taşları, alçı plakaları ve kireç ile alçı bulunmaktadır. Girne'de, hükümet tarafından liman çalışmaları için işletilen bir taş ocağı bulunmaktadır ve buradan kumtaşı çıkarılmaktadır. Kıbrıs'ta 1887-1888 yıllarında toplam; 64 ocak ve maden (23 Lefkoşa, 7 Larnaka, 10 Limasol, 13 Mağusa, 10 Baf, 1 Girne) imalat ve üretim faaliyetleri yürütmektedir.⁷⁷⁷ 1887-1888 yıllarında fabrika ve diğer işletmelerin, genel olarak yerel ihtiyaçları gidermek üzere imalat ve üretim faaliyetleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta 1923-1938 döneminde, imalat ve üretim faaliyetleri sürdüren çeşitli fabrika, işletme ve tesisleri faaliyettedir. 2. Dünya Savaşı öncesinde madencilik dışında ihracata yönelik kuruluş ya da fabrika sayısı çok azdır. Kıbrıs'ta maden şirketleri dışında 1933 yılı itibarıyla, büyük sanayi kuruluşu ya da işletme bulunmamaktadır. Ancak tam kapasitede çalıştığında, en büyüğü 200 kişiden az işçi istihdam eden, birçok küçük işletme vardır. Bu işletmeler yerel üretim, yerel ve ihracat, ihracata yönelik olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Tablo 3.75'te, 1932 ve 1937 yıllarında, Kıbrıs'ta faaliyette olan fabrika ve işletmelere ait bilgiler verilmektedir. Sanayi alanındaki kuruluş sayıları, işgücü sayısı, yıllık yaklaşık üretim tutarları, üretim sahası (yerel tüketim/yerel ve ihracat/ihracat) görülebilmektedir.

⁷⁷⁷ Cyprus Blue Book 1887-1888, *Ön. ver.*, s.548-559.

Tablo 3.75. Kıbrıs Yerel Tüketim İçin Üretim Yapan Fabrika/İşletmeler (1932-1937)⁷⁷⁸

Sanayi ve Kuruluşlar/Faaliyet Alanı	Yıl	Kuruluş Sayısı	İş Gücü Sayısı	Yıllık Değeri (£)	Yerel /Yerel ve ihracat/İhracat İçin Üretim
Tuğla ve kiremit fabrikası	1932	32	372	15.850	Yerel
	1933	43	382	15.702	Yerel
	1935	53	402	15.586	Yerel
	1936	66	512	16.605	Yerel
	1937	87	506	19.991	Yerel
Pamuk iplik fabrikası	1932	62	97	8.950	Yerel
	1933	62	97	9.191	Yerel
İplik eğirme makinası	1935	1	70	6.845	Yerel
Makarna fabrikası	1932	3	14	5.026	Yerel
	1933	2	11	5.750	Yerel
	1935	4	22	6.400	Yerel
	1936	14	25	6.945	Yerel
	1937	3	22	7.767	Yerel
Maden suyu fabrikası/ Mineral Su Fabrikaları	1932	12	38	3.515	Yerel
	1933	14	48	3.738	Yerel
	1935	16	55	4.274	Yerel
	1936	24	57	4.716	Yerel
	1937	14	61	6.041	Yerel
Sabun fabrikası	1932	13	67	19.238	Yerel
	1933	12	61	19.592	Yerel
	1935	18	72	26.380	Yerel
	1936	1	8	8.100	Yerel
	1937	18	78	22.581	Yerel
İplik fabrikası	1932	1	75	5.639	Yerel
	1933	1	80	5.460	Yerel
	1936	1	80	8.100	Yerel
	1937	1	80	12.500	Yerel
Tabaklama fabrikası	1932	3	80	9.000	Yerel
	1933	3	70	6.900	Yerel
	1935	3	86	6.625	Yerel
	1936	3	78	7.480	Yerel
	1937	4	120	11.930	Yerel
Tütün fabrikası	1932	6	309	185.843	Yerel
	1933	6	330	182.648	Yerel
	1935	5	302	197.761	Yerel
	1936	5	312	208.572	Yerel
	1937	5	316	219.780	Yerel
Keten işleme makineleri	1935	1	25	400	Yerel
	1936	2	36	870	Yerel
	1937	2	36	1.600	Yerel
Dökümhaneler	1935	4	52	3.834	Yerel
	1936	5	55	4.174	Yerel
	1937	5	73	6.212	Yerel
Çorap fabrikası	1936	1	20	2.870	Yerel
	1937	1	23	3.376	Yerel
Buz fabrikaları	1935	11	40	2.606	Yerel

⁷⁷⁸ An Economic Survey of the Colonial Territories 1932, *Ön. ver.*, s.232; An Economic Survey of The Colonial Empire 1933, *Ön. ver.*, s.282; An Economic Survey of The Colonial Empire 1935, *Ön. ver.*, s.296; An Economic Survey of The Colonial Empire 1936, *Ön. ver.*, s.316; An Economic Survey of The Colonial Empire 1937, *Ön. ver.*, s.342.

	1936	11	33	2.914	Yerel
	1937	11	44	3.366	Yerel
Reçel fabrikası	1935	1	1	28	Yerel
	1936	1	24	224	Yerel
	1937	1	1	34	Yerel
Yağ değirmenleri	1936	2	51	9.107	Yerel
Yağ fabrikaları	1937	3	70	14.303	Yerel
Gemi İnşaat tersaneleri	1935	2	4	70	Yerel
	1936	2	4	80	Yerel
Terra umbra ocakları	1936	4	72	12.600	Yerel
Un fabrikaları	1937	328	-	-	Yerel
Diş macunu ve temizlik tozu fabrikası	1937	1	3	380	Yerel
Süpürge fabrikası	1937	1	12	1.133	Yerel
Düğme fabrikası	1937	1	75	-	Yerel
Çimento zemin karosu fabrikaları	1937	9	79	10.250	Yerel

Kıbrıs'ta 1932-1937 yıllarında 21 alanda üretim yapan firmalar yerel tüketime yönelik faaliyet göstermiştir. Yıllık üretim değeri en fazla olan sektör tütündür. Kıbrıs'ta 1933'te sadece ihracata yönelik üretim yapan 4 fabrika bulunmaktadır. Bunlar keçiyoynuzu, narenciye suyu ve yağ, ipek işleme ve sumak üretimi ve ihracatı yapmaktadır. 1936 yılında bunlara sadece yağ tesisi eklenmiştir. 1937'de yerel üretim yapılan terra umbra fabrikası, ihracata dönmüştür. Hem yerel hem de ihracat için üretim yapan fabrika sayısı 1933'te 3'tür. Bu fabrikaların faaliyet alanları ve çalıştırdıkları işçi sayıları şöyledir: peynir (12), alçı (32), şarap ve diğer alkollü içkiler (21) olmak üzere, toplam sayısı 65 işçi çalışmaktadır. 1936'da yerel ve ihracata yönelik üretim yapan fabrikaların faaliyet alanları ve sayısı ise şöyledir: peynir (14), alçı (9), şarap (21), yapay diş (1), çömlek (77) sektörlerinde olmak üzere çalışan sayısı 122'dir. Yerel ve ihracata yönelik üretim yapanlar: 1933'te 214, 1936'da toplam 347 fabrika ya da tesisidir. Bu fabrikalar, yerel ihtiyaçlar için üretim yapmakta ve işgücü anlamında da düşük kapasiteye sahiptir. 1936'da yeni faaliyete geçmiş görünen fabrika ya da tesis sayısı 12'dir. Yerel üretim için çalışmaktadırlar. 1937 yılında ihracata yönelik, keçiyoynuzu, sumak, yağ ve terra umbra üretimi yapılmaktadır. Üretim değeri keçiyoynuzu ve terra umbra dışında düşüktür. Hem yerel hem de ihracat için üretim yapan işletmelerden, şarap ve alkollü içkiler, pamuk ve peynir (özellikle 1933 sonrasında), üretim değerleri yüksek fabrikalar arasındadır. Tablo 3.76'da bu sektörlerle dair bilgiler verilmiştir.

Tablo 3.76. Kıbrıs Yerel/İhracat İçin Üretim Yapan Fabrika/İşletmeler (1933-1937)⁷⁷⁹

Sanayi ve Kuruluşlar/Faaliyet Alanı	Yıl	Kuruluş Sayısı	İş Gücü Sayısı	Yıllık Değeri (£)	Yerel /Yerel ve ihracat/İhracat
Peynir fabrikası	1932	13	80	15.320	Yerel ve İhracat
	1933	12	84	13.158	Yerel ve İhracat
	1935	14	144	25.064	Yerel ve İhracat
	1936	14	173	25.404	Yerel ve İhracat
	1937	14	158	24.821	Yerel ve İhracat
Pamuk çırçır fabrikaları Pamuk çırçır fabrikaları	1935	56	141	39.860	Yerel ve İhracat
	1936	55	140	29.262	Yerel ve İhracat
	1937	74	147	27.606	Yerel ve İhracat
Alçı fabrikası	1932	33	195	6.025	Yerel ve İhracat
	1933	32	213	5.811	Yerel ve İhracat
	1935	22	196	8.645	Yerel ve İhracat
	1936	9	351	12.040	Yerel ve İhracat
	1937	30	291	12.885	Yerel ve İhracat
Şarap ve alkollü içki fabrikası	1932	17	71	45.895	Yerel ve İhracat
	1933	21	149	73.547	Yerel ve İhracat
	1935	23	368	81.100	Yerel ve İhracat
	1936	21	259	85.057	Yerel ve İhracat
	1937	22	335	96.606	Yerel ve İhracat
Yapay diş fabrikası	1935	1	244	16.537	Yerel ve İhracat
	1936	1	131	27.288	Yerel ve İhracat
	1937	1	94	21.550	Yerel ve İhracat
Çömlekçiler	1935	65	218	2.991	Yerel ve İhracat
	1936	77	79	3.670	Yerel ve İhracat
	1937	63	153	2.492	Yerel ve İhracat
Ayakkabı cilası fabrikası	1937	2	26	4.050	Yerel ve İhracat
Keçi boynuzu kırıcı	1932	3	57	-	Yerel
	1933	3	41	-	İhracat
	1935	4	86	-	İhracat
	1936	4	106	-	İhracat
Keçi boynuzu ezme fabrikası	1937	6	166	62.645	İhracat
Narenciye suyu ve yağ fabrikası	1932	1	30	1.500	İhracat
	1933	1	12	1.125	İhracat
	1935	1	27	1.650	İhracat
	1936	1	28	1.240	İhracat
	1937	1	30	1.680	İhracat
İpek işleme tesisi	1932	1	182	8.130	İhracat
	1933	1	180	4.852	İhracat
Sumak fabrikası	1932	1	18	4.018	İhracat
	1933	1	13	4.650	İhracat
	1935	1	16	3.500	İhracat
	1936	1	10	6.666	İhracat
	1937	1	10	8.000	İhracat
Yağ Damıtma Tesisleri	1936	5	57	527	İhracat
Organik yağ damıtma tesisleri	1935	1	30	20	İhracat
	1937	14	35	825	İhracat
Terra Umbra Taş Ocakları	1936	4	76	13.595	İhracat
	1937	4	99	15.220	İhracat

⁷⁷⁹ Aynı. muhtelif sayfalar.

Çoğunlukla yerel ihtiyaçlar için başka üretimler de yapılmaktadır. Ayakkabı yapımı, mobilya yapımı, dokumacılık ve keten, dantel ve nakış işleri üretimi bunlar arasındadır. Bu ürünlerin de ihracatı yapılmış olup, 1935 yılında bu ihracatın değeri 18.555 £ olarak hesaplanmıştır.⁷⁸⁰

3.5.5.2. İmalathaneler, Fabrika ve İşletmeler (1946-1959)

Kıbrıs'taki neredeyse tek büyük sanayi kuruluşları madenlerdir. Ancak, kayda değer toplam üretime sahip birçok küçük işletme de bulunmaktadır. 1938'de, yıllık yaklaşık 5.000 ton üzüm işleyen üç modern şarap fabrikası vardır. 1948'e gelindiğinde bu sayı 15'e yükselmiş ve yıllık yaklaşık 13.750 ton üzüm satın almışlardır. Aynı dönemde, brendi damıtım evlerinin sayısı 16'dan 30'a çıkmıştır. 1951'de üretimi: yaklaşık 3.000.000 galon şarap, 48.000 galon Komandarya, 4.000 ton kuru üzüm ve 200.000 ila 250.000 derecelik galon alkollü içki (brendi dahil) olarak tahmin edilmiştir. Şarap sektörü, 2. Dünya Savaşı'nın etkisi ile yükselen maliyetler ve denizaşırı pazarların kaybından olumsuz etkilenmiştir. 1951'de sekiz tütün fabrikası, ithal edilen ve yerel olarak yetiştirilen sarı yapraklı tütünün neredeyse tamamı, yerel pazar için 350 ton sigara üretmiştir. 1938'de iki düğme fabrikası bulunurken, savaş döneminde biri kapanmıştır. Bir fabrika, çoğunlukla İngiltere'ye ihraç edilmek üzere yapay diş üretmektedir. Tüm üretimi düğmeler ve dişlerden oluşmaktadır. Bir dizi küçük işletme çimento ve toprak tuğla ile kiremit üretmekte, biri ise dekoratif seramik üretmektedir. İki tabakhane ithal edilmiş derileri işlemekte ve tabanlıklar deri üretmektedir. Bir köy tabakhanesi yerel derileri astarlık olarak işlemektedir. Üç işletme ayakkabı üretiminde makineleri kullanmaktadır. El yapımı bot ve ayakkabıları, iç piyasa için üreten ada genelinde bir zanaat endüstrisi bulunmaktadır.⁷⁸¹

1951 yılında, 16 sabun fabrikası 1.200 ton çamaşır sabunu üretmiştir. Üç fabrika sabun yapımı için piren-zeytinyağı kullanmaktadır. Yaklaşık 30 küçük fabrika peynir üretmekte olup, yıllık toplam 500 ton civarında bir üretim kapasitesine sahiptir; 1951'deki ihracat, 122.000 £ değerinde 351 ton olarak gerçekleşmiştir. Yerel pazara hizmet veren altı makarna fabrikası bulunmaktadır. Diğer gıda üretim

⁷⁸⁰ An Economic Survey of The Colonial Empire 1936, *Ön. ver.*, s.296.

⁷⁸¹ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.47.

sanayileri arasında, meyve konserve fabrikası ve çok sayıda zeytinyağı presi bulunmaktadır.

Pamuk ipliği üreten değirmenlerden birisi Lefkoşa'da (Hükümet tarafından işletilirken), diğeri ise özel bir firmaya ait olan Mağusa'dadır. Lefkoşa'daki iplik fabrikası, 1946'da savaş dönemindeki tekstil kıtlığına çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. 1951 yılında 111.000 £ değerinde iplik ihraç edilmiştir. Güçle çalışan bir dokuma tezgâhı yerel tüketim için pamuklu kumaş dokumaktadır. Ayrıca bir yünlü kumaş fabrikası ve bir çorap fabrikası da bulunmaktadır.⁷⁸² Kıbrıs'ta üretilen ipeği sarmak için bir iplikhane 1926 yılında Baf yakınlarındaki Yeroskipos'ta açıldı. Ancak 1934'te dünya ekonomik bunalımı sonrasında kapandı. İplikhane savaş sırasında yeniden açıldı ve 1942'den sonra tüm üretim Birleşik Krallık Tedarik Bakanlığı tarafından alındı. İplikhane tarafından kurulan bir ipek dokuma fabrikası, 1949'da faaliyete geçti ve 1950'de 60.000 yarda⁷⁸³ ipek kumaş üretti, bunlardan 8.000 yarda, 2.100 £ değerinde, ihraç edildi.

Altı işletme, yerel tüketim için ayakkabı cilası üretmektedir. Beş işletme ev kullanımı ve ihracat için parfüm üretmektedir. Bir fabrika keçiboynuzu çekirdeklerinden sakız üretmektedir; yıllık yaklaşık 200 tonluk tüm üretim ihraç edilmektedir. 1951'de bir çivi fabrikası da açılmıştır. Yerel satış için asbestli çimento levhaları üreten küçük bir tesis, 1948 yılında Cyprus Asbestos Mines Limited tarafından kurulmuştur. 1949'da Gypsum and Plasterboard Company Limited, sıva ve alçı levha fabrikası kurulmuştur. Savaş sonrası dönemde, Limasol yakınlarında Paris alçısı üretmek için bir fabrika kurulmuştur. Limasol Chemical Products Company tarafından inşa edilen fabrika, ihracat yapmaya başlamıştır.

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı yıllarında, birçok sanayi dalı gelişim göstermiştir. Şarap üretiminden tütün ve peynir imalatına, iplikhanelerden ipek üretimine kadar çeşitli sektörler genişlemiştir. Birçok küçük fabrika yerel pazara hizmet ederken, bazıları ürünlerini ihraç etmeye başlamıştır. Önemli ihracat kalemleri arasında peynir, ipek kumaş, keçiboynuzu sakızı ve Paris alçısı yer almaktadır. Ayrıca, ayakkabı cilası, parfüm, sabun ve diğer yerel tüketim ürünleri üretilmektedir. 1940'lı ve 1950'li yıllarda yeni fabrikalar kurulmuş ve özellikle çimento levhaları, alçı levha

⁷⁸² An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.47.

⁷⁸³ Yard=0,91436 metredir.

ve yapı malzemeleri imalatı gibi sanayiler gelişmiştir. Savaş dönemi kısıtlamalarının kaldırılmasıyla, sanayi üzerindeki devlet kontrolü azalmış olsa da işletmeler yıllık olarak kayıt yaptırmak ve fabrika denetimlerine tabi olmak zorundadır.⁷⁸⁴

Kıbrıs'ta, 2. Dünya Savaşı öncesinde 1938'de 114 olan yerel şirket sayısı; 1948'de 295'e, 1959'da ise 641'e yükselmiştir. Yerel şirketlerin toplam sermayesi; 1938'de 1.131.465 £ iken; 1948'de 5.237.486 £, 1959'da 19.103.221 £'dir. Kıbrıs'ta faaliyet gösteren yabancı şirketler sayısı: 1938'de 67, 1948'de 71, 1959'da ise 125'e çıkmıştır. Kıbrıs'ta savaş sonrasında, iş dünyasının hızlı bir büyüme sürecine girdiğini hem yerel hem de yabancı sermayenin önemli ölçüde arttığını söylemek mümkündür.⁷⁸⁵

Kıbrıs'ta 1955 yılı içerisinde: 50 şirket, 183 ortaklık ve 56 ticari isim tescil edilmiştir. 130 denizaşırı şirketin 79'u sigortacılık, 12'si ticaret, 10'u müteahhitlik ve 5'i bankacılıkla uğraşmaktadır. Kıbrıs'ta orijinal patentlerin tesciline ilişkin bir mevzuat bulunmamaktadır. İngiltere'de kaydedilen bu patentler, yerel olarak tescil edilebilmektedir. Kıbrıs'tan İngiltere'ye yapılan başvurular sonucunda; 1938'de 2, 1948'de 5, 1951'de 7, 1955'te 15 kayıt yapılmıştır. Çeşitli ülkelerin savaş sonrası ihracat çabaları, yerel sanayi ve ticaretin genişlemesi, ticari marka tescili sayısının artış nedenleri arasındadır. 1955'te 291 ticari marka alınırken; 1938'de 88, 1948'de 177 ve 1951 yılında 312 ticari marka alınmıştır. En fazla ticari marka tescili alan ülkeler arasında İngiltere ilk sırayı alırken; diğerleri Kıbrıs, Almanya ve ABD olmuştur.⁷⁸⁶

Kıbrıs'ta 1958 yılı itibari ile 124 denizaşırı şirketin; 78'i sigortacılık, 12'si ticaret, 7'si müteahhitlik ve 6'sı bankacılıkla uğraşıyordu.⁷⁸⁷ Şirketler, ortaklıklar ve işletme adları sayıları ise, 1959 yılında artmaya devam etti. 1959'da 70 şirket, 260 ortaklık ve 74 işletme tescil edildi. Kıbrıs'ta 14 denizaşırı şirket kuruldu. Bunlardan 11'i sigortacıdır. Faaliyette olan yerel ve denizaşırı şirketlerin artışı, iş dünyasının hızlı büyümesini göstermektedir. 2. Dünya Savaşı öncesinde 1938 yılı rakamlarıyla karşılaştırıldığında, 1946-1959 yılları arasında iş dünyasının hızlı büyüdüğü

⁷⁸⁴ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.47.

⁷⁸⁵ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.28.

⁷⁸⁶ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.21-22.

⁷⁸⁷ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.29.

anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta 1938, 1948-1958 yılları arasında şirket sayıları, ödenmiş sermayeleri Tablo 3.77'de yer almaktadır.⁷⁸⁸

Tablo 3.77. Kıbrıs'ta Şirket Sayıları (1938, 1948-1959)⁷⁸⁹

Yıl	Yerel Şirket Sayısı	Yerel Şirketlerin Toplam Ödenmiş Sermayesi (£)	Kıbrıs'ta Faaliyet Gösteren Yabancı Şirket Sayısı
1938	114	1.131.465	67
1948	295	5.237.486	71
1956	494	11.174.513	128
1957	545	12.603.953	129
1959	641	19.103.221	125

İngiliz idaresinde Kıbrıs'ta, turizmin gelişimi iki savaş arası dönemde başlamıştır. Kıbrıs'ta gelişen sektörlerden birisi de turizm sektörüdür. 1933-1937 yıllarında turizm gelirleri artmaya başlamıştır. 1929 Büyük Buhranı sonrasında, özellikle ekonominin toparlanmaya başladığı 1933 yılı sonrasında, bu artış görülmeye başlamıştır. Kıbrıs, turizmde popüler hale gelmiştir. Kıbrıs'ta Ticaret Geliştirme Memuru ve Londra'daki Kıbrıs Bilgilendirme Bürosu'nun görevlerinden birisi de bu trafiği teşvik etmektir. 1937 yılı boyunca, gününbirlik turistler de dahil olmak üzere, gelen yolcu sayısı 17.200'dür. Bu rakam, 1936 yılında 14.170 ve 1935 yılında 14.057 kişidir. Kıbrıs'ta 1937 yılı itibarıyla, başlıca kasabalarında ve yazlık tatil beldelerinde 39 konforlu otel bulunmaktadır. Kıbrıs turizm gelirleri 1933-1937 yılları arasında artmıştır. Tablo 3.78'de Kıbrıs'ın yıllık turizm gelirleri verilmiştir. Bu turizm trafiğinin yıllık değeri, tahminen aşağıdaki gibidir.⁷⁹⁰

Tablo 3.78. Kıbrıs Turizm Gelirleri (1933-1937)

Yıl	Yıllık Değer (£)
1933	130.000
1934	126.000
1935	124.500
1936	144.000
1937	165.000

Kıbrıs'ta turizm ve otelciliğin gelişmesi sonucunda, 2. Dünya Savaşı öncesinde turizm gelirleri 100.000 £'in üzerindedir. Kıbrıs için başlatılan 1946 On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında, turizmin desteklenmesi ile ilgili çalışmalar da yürütülmeye başlamıştır. Ekim 1949'da bir Turing Direktörünün atanmasıyla bu

⁷⁸⁸ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.28.

⁷⁸⁹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.28-29.

⁷⁹⁰ An Economic Survey 1937, *Ön. ver.*, s.342.

süreç hızlanmıştır. İnşa edilen otel sayıları artmıştır. Kıbrıs'ta 1950-1953 yıllarında mevcut oteller ve yatak sayılarının gelişimi Tablo 3.79'da verilmektedir.⁷⁹¹

Tablo 3.79. Kıbrıs Otel ve Yatak Sayıları (1950-1953)⁷⁹²

Sınıfı	Otel Sayı				Yatak Sayısı			
	1950	1951	1952	1953	1950	1951	1952	1953
De-lüks	1	2	2	2	145	365	339	372
1. sınıf	11	13	14	15	775	830	951	976
2.sınıf	13	24	29	29	681	962	1.021	975
3.sınıf	32	20	24	24	736	495	552	529
4.sınıf	27	32	26	32	487	653	591	674
5.sınıf	6	4	3	1	40	28	27	9
Kamp otelleri	7	6	5	4	551	383	353	288
Toplam	97	101	103	107	3.415	3.716	3.834	3.823

Tablo 3.79’da görüldüğü gibi, 1950-1953 yılları arasında otel sayısı ve yatak sayısı artmıştır. Oteller, Oteller Kurulu ve Turizm Departmanı tarafından yönetilmiştir. Oteller Kanunu ve Yönetmelikleri aracılığıyla da kontrolleri yapılarak, standartların korunmasına çalışılmıştır.⁷⁹³

Kıbrıs’ta 2. Dünya Savaşı öncesinde, turist trafiğinin değeri yıllık yaklaşık 100.000 £ olarak tahmin edilmiştir. Kıbrıs’ta 1951 yılında, 40 ülkeden gelen ziyaretçi sayısı 27.000’in üzerindeydi. Doğrudan turizm gelirinin, 1 milyon £’i aştığı tahmin edilmiştir. Bu nedenle Kıbrıs ekonomisi için turizm sektörü önem kazanmıştır.⁷⁹⁴

Turizmin, Kıbrıs ekonomisi ve ticaretinin canlanmasında olumlu etkisi olmuştur. Kıbrıs’ta 1955 yılında, lisanslı otel sayısı 118’e yükselmiştir.⁷⁹⁵ Kıbrıs dış ticaretinde 1955 yılında, ithalat 30.4 milyon £, ihracat 18.3 milyon £ ile, adanın tarihindeki en yüksek seviyeleri görmüştür. Çoğu yerel gıda ve giyim ürünlerinde de canlı bir ticaret vardır. Ancak turizmin gelişimi, 1955 Rum terör örgütü EOKA saldırılarından olumsuz yönde etkilenmiştir.⁷⁹⁶

İngiltere ve Mısır arasında 1956 yılında meydana gelen Süveyş Krizi sonrasında, 29 Ekim 1956’da İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından başlatılan Süveyş Kanal Harekatı’nda, Kıbrıs askeri üs olarak kullanılmıştır. Kıbrıs’ta İngiliz askeri

⁷⁹¹ Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.51.

⁷⁹² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.51; Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.55; Cyprus Report 1952, *Ön. ver.*, s.56-57; 1953, *Ön. ver.*, s.114.

⁷⁹³ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.57.

⁷⁹⁴ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.48.

⁷⁹⁵ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.77.

⁷⁹⁶ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.20.

varlığı, Süveyş Kanal Harekâtı nedeniyle artmıştır.⁷⁹⁷ Olağanüstü koşullarda, turist sayısı azalmıştır. Kıbrıs'ı 1956'da 12.545 turist ziyaret etti. Bu sayı 1955'te 28.421, 1954'te 30.269 kişidir. Bu sayının çok az bir kısmı tatilcilerden oluşmaktadır. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz askerleri Limasol ve Mağusa'daki, Turizm Bilgi Börolarını yoğun olarak kullanmıştır. EOKA terörist faaliyetleri nedeniyle, bazı turizm büroları kapanmış ve tepe tatil köylerinde hiç turist trafiği kalmamıştır. Ana otellerin birçoğu ordu tarafından devralınmıştır. Mısır'daki, Kahire Kıbrıs Turizm Bürosu süresiz olarak kapatılmıştır. 1956 yılında hiçbir kruvaziyer gemi Kıbrıs'a uğramamış ve 1957 yılı için ilan edilen güzergahlardan çıkarılmıştır. Mevcut 119 otelden, 3'ü kapanmış, 11'i çalışmamış ve 13 otel ordu tarafından devralınmıştır.⁷⁹⁸ Kıbrıs'ın Süveyş operasyonları için bir üs olarak kullanımı; EOKA teröristlerinin, İngiliz birliklerin hareketini engellemek ve üs tesislerine müdahale etmek için, sabotaj ve saldırılarında hedef alınmıştır.⁷⁹⁹ Mart 1957 ortasından sonra, adada kısmen iyileşen koşullara rağmen, turizmde olumsuz görünüm değişmemiştir. Adayı ziyaret edenlerin sayısı, bir önceki yıla kıyasla hafif de olsa bir azalma gösterdi: 1957 yılında 11.600 ziyaretçi, 1956'da 12.500 ve 1954'te 30.300 ile karşılaştırıldığında azalma devam etmektedir. 1957 yılında mevcut 108 otelden, 90'ı yıl boyunca faaliyet göstermiş ve 12'si ordunun kontrolüne geçmiştir. Bu gelişmelere rağmen, 1957'de iki yeni otel inşa edilmiştir.⁸⁰⁰

Turizmde 1958 yılında sadece bir yeni otel inşasına başlandı. Bu otel Lefkoşa'nın Türk kesiminde, 70 yatak kapasitesiyle inşa edildi. Konaklama kapasitesi, mevcut otellere yapılan eklemeler ve diğer amaçlarla inşa edilen binaların otele dönüştürülmesiyle kademeli olarak artırıldı. Ayrıca, Oteller Kurulu'nun rehberliği altında her sınıftan otele sürekli iyileştirmeler getirildi. 1957 yılı sonunda, 3.799 yatak kapasitesine sahip, toplam 101 otel faaliyette idi.⁸⁰¹

Resmi turizm geliştirme hizmetlerinin sorumluluğu, 1959 yılı başında, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'na devredildi. Zürih ve Londra Anlaşmalarının imzalanmasının hemen ardından, turizmi canlandırmak için aktif adımlar atıldı. Terör saldırıları nedeni ile acil durumdan kaynaklanan zorluklar sonrasında, limanlar ve

⁷⁹⁷ Gray, *Ön. ver.*, s.86; Serbest, *Ön. ver.*, s.690.

⁷⁹⁸ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.86-87.

⁷⁹⁹ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.7.

⁸⁰⁰ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.83-84.

⁸⁰¹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.82-83.

havaalanındaki güvenlik önlemleri gevşetildi. El konulan birkaç otel serbest bırakıldı, çeşitli vize kısıtlamaları kaldırıldı. Konaklama tesislerini yeniden açıldı. Özellikle İsrail'den gelen ziyaretçiler ve yerel tatilcilerle, tepe tatil köylerinde oldukça başarılı bir sezon geçirildi. 1959 yılı boyunca Kıbrıs'a gelen "geçici ziyaretçilerin" sayısı 1958'deki 9.658'den, 1959'da 19.642 kişiye yükselmiştir.⁸⁰² Kıbrıs'ta gelişmeye başlayan turizm sektörü, EOKA saldırıları ve Süveyş Kanal Harekatı'ndan olumsuz etkilenmesine rağmen, yeniden gelişmeye devam etmiştir.

3.6. KIBRIS LİMANLARI VE DENİZ NAKLİYATI

Denizler tarih boyunca askeri, ticari, sosyal ve kültürel anlamda uygarlıklar arasında ulaşım ve iletişim aracı olmuştur. Tarihi süreçte önce kürekle, ardından yelkenli gemi kullanımı ile başlayan deniz ticareti, insanlığın bilinen en eski uygarlıklarına kadar uzanmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında, okyanus taşımacılığında iki büyük yenilik yaşandı. Metal gemiler ahşap gemilerin yerini alırken, buharlı gemiler yelkenlileri geride bıraktı. Buharlı gemiler, daha büyük mürettebat ve maliyetle birlikte üç kat daha fazla mesafe kat ederek ticarette karlılığı artırmaya başladı. Buharlı gemilerin yaygınlaşması, kömür fiyatlarının düşmesi ve deniz mühendisliğindeki teknolojik ilerlemeler sayesinde hız kazandı. Metal gemilerin fiyatları düşerken, ahşap gemi fiyatları da düşmeye devam etti.⁸⁰³ 1850'lerde buharlı gemilerin hızla gelişmesine rağmen, yelkenli gemiler İngiliz deniz ticaretinde kullanılmaya devam etti. İngiltere, dünya ticaretinin büyümesinde öncü rol oynadı. İngilizler Akdeniz, Levant, Batı Hint Adaları, Güney Amerika ve Hindistan gibi önemli ticaret rotalarında hem yelkenli hem de buharlı gemiler kullanılıyordu. 1820'lerden itibaren İngiltere, Kuzey Avrupa ve Amerika limanlarına düzenli seferler düzenlemeye başladı. 1840'tan sonra İngiliz ticareti, Hindistan'dan Çin'e, İngiliz Adaları'ndan Batı Hint Adaları ve Güney Amerika'ya kadar genişledi. 1852'ye gelindiğinde, İngiltere'nin Akdeniz ve Levant ticareti büyük ölçüde buharlı gemilerin tekeline girdi. İngiliz gemi inşa sanayisi ve deniz mühendisliğindeki yenilikler, bu buharlı gemi devrimini mümkün kılan temel unsurlar oldu. Yelkenli gemiler, özellikle Akdeniz ve Levant'ta İngiliz ticaretinin

⁸⁰² Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.82-83.

⁸⁰³ Charles K. Harley, "British Shipbuilding and Merchant Shipping: 1850-1890", *The Journal of Economic History*, Cilt-Sayı:30-1(1970), s.262-266.

önemli bir parçası olarak kalsa da buharlı gemilerin etkinliği ve hızının artmasıyla İngiliz ticareti dünya çapında büyümeye devam etti.⁸⁰⁴

Gemi yapımı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıl veya daha uzun bir süre boyunca, İngiltere'nin uluslararası üstünlüğünü koruduğu az sayıdaki ağır sanayi dalları arasında yer almaktadır. 1913'e kadar İngiltere, dünya gemi üretiminin %60'ını yapmaktadır. Bu dönemde İngiltere'nin iki rakibi Almanya ve ABD'dir. Ancak 1960'ların ortalarına gelindiğinde, İngiliz gemi yapımı dünya üretiminin %10'undan daha azını oluşturarak, nispeten önemsiz hale gelmiştir.⁸⁰⁵

Buharlı gemiler, 19. Yüzyılda uluslararası denizcilikte değişim ve dönüşümün yaşanmasına sebep olmuştur. Dünya deniz ticaretini etkileyecek başka bir gelişme de Mısır'da Süveyş Kanalı'nın açılışı ile meydana gelmiştir. Süveyş Kanalı'nın 17 Kasım 1869'da açılışı, buharlı gemiler için Doğu ticaretinin yolunu açtı. Ancak yelkenli gemiler için, Süveyş Kanalı'nda geçiş zorlukları bulunmaktadır. Bu nedenle daha çok buharlı gemilerin kullandığı bir rota haline geldi. 1 Aralık 1869'dan 1 Nisan 1875'e kadar geçen süre içinde, kanaldan geçen 5.236 gemiden yalnızca 238'i yelkenli gemidir. Süveyş Kanalı öncesinde Liverpool'dan Bombay'a ulaşmak, yelkenli bir gemi için Ümit Burnu'nu dolaşan 11.560 deniz millik bir yolculuk gerektiriyordu. Süveyş Kanalı'nı kullanan bir buharlı gemi kanal yolunu kullanarak, bu mesafeden 5.777 deniz mili tasarruf edebilmektedir. Ümit Burnu rotasında, yakıt ikmali yapılacak yerler azdı ve yakıt almak maliyetli idi. Süveyş Kanal rotası boyunca buharlı gemiler, Cebelitarık, Malta ve Port Said gibi yerlerde makul fiyatlarla kömür tedarik edebiliyordu. Yolculuk boyunca depolar ve acenteler kurma imkanlarına da sahip olabiliyorlardı. Bu durum, Süveyş Kanalı'nın sadece mesafeyi kısaltmakla kalmayıp, ticari lojistikte de büyük bir avantaj sunduğu anlamına gelmektedir.⁸⁰⁶ Akdeniz ve Levant ticareti, 1852'de İngiliz buharlı gemilerinin

⁸⁰⁴ Gerald S.Graham, "The Ascendancy of the Sailing Ship 1850-85", *The Economic History Review*, Cilt-Sayı: 9-1(1956), s.74-78.

⁸⁰⁵ Edward H. Lorenz, "An Evolutionary Explanation for Competitive Decline: The British Shipbuilding Industry, 1890-1970", *The Journal of Economic History*, Cilt-Sayı:51-4 (1991), s.911-912.

⁸⁰⁶ Max E. Fletcher, "The Suez Canal and World Shipping, 1869-1914", *The Journal of Economic History*, Cilt-Sayı: 18-4 (1958), s.556-560.

tekeline girmiştir. Süveyş Kanalı'nı 1884'te kullanan gemi sayısı ve taşınan yükün %75'i İngiltere'ye aittir.⁸⁰⁷

Buharlı gemilerin dünya deniz ticaretindeki dengeleri değiştirmesi, Süveyş Kanalı'nın rotaları değiştirmesiyle, vapur kumpanyalarının Doğu Akdeniz'deki varlığı artmaya başladı. 19. Yüzyılda İngiliz ve Avusturya bandıralı vapur kumpanyaları, Osmanlı sularındaki deniz ticaretinde boy göstermeye başladı.

İngiliz ve Avusturya vapur kumpanyaları, yeni deniz güzergahları arasına Kıbrıs'ta girmiştir. İngiliz vapur kumpanyaları 1850 yılı sonrasında, Kıbrıs'a düzensiz seferler düzenlemeye başlamıştır. Avusturya bandıralı Lloyd vapur kumpanyası ise, 1837'de Kıbrıs acentasını açmış, 1853'ten itibaren düzenli seferler düzenlemeye başlamıştır. Lloyd Vapur Kumpanyası, 1853-1857 yılları arasında gemi sayısını arttırmış ve Kıbrıs nakliyatının yarısını yapar hale gelmiştir. Fransız Mesajeri Maritim vapur kumpanyası da 1853 yılı sonrasında seferler düzenlemeye başlayan diğer vapur kumpanyası olmuştur.⁸⁰⁸

3.6.1. Kıbrıs Limanları (1878-1922)

Kıbrıs limanları 19. yüzyılda Osmanlı idaresinin son döneminde, ticari bir liman olma özelliğine sahip görünmemektedir. 18. Yüzyıl sonlarında, Kıbrıs'a 1798'de gelen Kaptan George Hope'a göre, limanların durumu şöyledir: gemicilik açısından adadaki en uygun liman Larnaka yani Tuzla'dır. Leymosun (Limasol) ise, kış için uygun bir yer değildir. 1859'da Kıbrıs'a gelen Niven Kerr'in raporuna göre; Mağusa limanı sadece on küçük gemi alabilecek kapasitededir. Ağır tonajlı gemiler (250 ton ve üzeri) limana ancak yüksüz yanaşabilmektedir. Mağusa limanı temizlendiği takdirde, yüzlerce gemi alabilecek kapasiteye ulaşabilecektir.⁸⁰⁹ Mağusa limanı, Latin egemenliğinde dönemin en önemli limanı iken, Osmanlı Devleti idaresinde Tuzla ve Leymosun (Limasol) limanları, ticarete başlıca liman haline gelmişlerdir. Kıbrıs Mutasarrıflığı tarafından, Osmanlı idaresinin son döneminde

⁸⁰⁷ Travers Twiss, *Le Canal Maritime de Suez et la Commission Internationale de Paris* (Bruxelles, yayınlayan yok, 1885), s.17.

⁸⁰⁸ Mesut Karakulak ve Halim Kılıç, "Bir Buharlı Güzergahını Aydınlatmak: Kıbrıs'ta Buharlılar ve Kıbrıs Deniz Seferleri (1850-1878)", *Akademik Bakış*, Cilt-Sayı:11-23 (Kış 2018), s.146-147.

⁸⁰⁹ Hill, *Ön. ver.*, s.228-229.

1862, 1867, 1873 yıllarında, Mağusa limanının temizlenmesi için talepte bulunulmuş ama sonuç alınamamıştır.⁸¹⁰

İngiliz idaresine geçiş sonrasında, askeri, ticari ve stratejik açıdan Kıbrıs limanları hakkında çeşitli teknik inceleme, gözlem ve araştırmalar yapılmıştır. İngiliz idaresinin ilk döneminde, Koramiral Sir G. Phipps Hornby'nin 20 Ocak 1879 tarihinde Amirallik Sekreterliği'ne gönderdiği raporda, Kıbrıs limanlarına dair görüşlerini paylaşmıştır. Hornby kendisine gönderilen teknik inceleme ve araştırma sonuçlarından sonra, kendisi ayrıca görüş belirtmiştir. Kıbrıs'tan kendisine gönderilen raporlar doğrultusunda, Kıbrıs Personel Komutanı John Millard ve Kaptan H. Harry Rawson'un yaptığı incelemeler de rapora eklenmiştir. Koramiral Hornby'e göre: Mağusa'da yapılacak küçük bir masrafla, demir zırhlı gemilerin Malta'daki büyük limandan daha iyi barınabileceği ve kömür yükleyebileceği bir liman oluşturabilecektir. Kaptan Harry H. Rawson 23 Ekim 1878'de tarihinde, denizcilikle ilgili teknik ayrıntılar ve çizimlerle, limanları inceleyerek rapor hazırlanmıştır. Özellikle Mağusa'ya ait mevcut durum ve yapılacak liman iyileştirmeleri ile ilgili tespitler ve çizimler de raporda bulunmaktadır. Mağusa limanı ile ilgili olarak, yaklaşık bir mil uzunluğunda bir dalgakıran yapılması önerilmektedir. Bu dalgakıran sayesinde 14 demir zırhlı gemi, 5 kulaç çizelgesi altındaki barınağı altında, iyi bir zeminle, birbirinden bir halat mesafesi kadar uzaklıkta demirleyebilecektir. Malta'daki büyük liman benzeri demirleme yerleri yapıldığı takdirde, sadece dokuz demir zırhlı gemi için demirleme olanağı sağlanabilecektir. Mağusa'da iç liman 24 fit (yaklaşık 7,3 metre) derinliğe kadar taranırsa, ticari amaçlar için 80 dönümlük bir havza kazanılabilirdi. Mağusa gerekli düzenlemeler sonrasında, ticaret gemileri ve savaş gemileri için, Valetta'dan daha iyi bir konaklama sağlayabilirdi.⁸¹¹

Kaptan Rawson'a göre: Mağusa'nın konumu her denizcinin dikkatini çekecek konuma sahiptir. Süveyş Kanalı'nın girişinden 250 mil uzaklıkta bulunan bu deniz gücü, aynı zamanda Suriye ve Anadolu'nun güney doğu sahil kıyılarından, Akka, Beyrut, Trablus, Lazkiye, İskenderun vs. gibi limanlarla yapılan ticaret için mükemmel bir barınak ve ticaret gemilerinin ihtiyaç duyduğu hızlı yükleme ve

⁸¹⁰ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.175.

⁸¹¹ HCPP, [C.2244] *Cyprus.Reports Made To The Admiralty On The Anchorages, & c. Of The Island Of Cyprus, 18th February 1879* (London: Her Majesty's Stationary Office, 1879), s.2-3.

boşaltma olanaklarını sağlayan bir liman olacaktır.⁸¹² Kaptan Rawson Baf, Limasol, Larnaka, Girne'de gözlemlerde bulunmuştur. Amirallik haritaları yardımıyla, 1849'da Kaptan Graves tarafından yapılan araştırmalarına da raporunda yer vermiştir. Kıbrıs'ta Larnaka ve Limasol güneydeki iki ana ticaret ve nakliye şehri, Mağusa ise doğudaki ana askeri liman konumundadır. Mağusa limanı mevcut durumu, Larnaka ve Limasol'a göre daha büyük ve doğal imkanlar sunduğundan, şimdilik yapılacak iyileştirme ertelenebilir görüşünü ifade etmiştir. Ancak ticarete Larnaka ve Limasol için gemilerin, güneydoğu rüzgarlarına karşı korunması ve genişletilmesi gerekmektedir. Orta çağlardan beri coğrafi konumu nedeniyle Mağusa, Kıbrıs'ın askeri limanı olmuştur. Suriye kıyılarına olan yakınlığı ve sahil özellikleri, gemilerin korunması ve Mağusa'nın geniş sur duvarlarıyla bağlantılı mevcut dalgakıranlar ve koruyucu yollarıyla birlikte, gemiler için geniş ve iyi korunaklı bir liman olacaktır.⁸¹³

Kaptan A. R. Savile'nin 1878 tarihli, Mağusa limanı ile ilgili görüş ve gözlemleri ise şöyledir: Mağusa Limanı bir zamanlar geniş ve ferah olmasına rağmen, zemin kum ve çamurla dolmuş, deniz fenerinden düşen taşlarla daralmış durumdadır. Küçük gemiler, kasabaya yakın yerde demirleme yeri bulabilmektedir. Mağusa Limanı'nın mevcut durumu kötüdür ve savaş gemileri tarafından kullanılmaya elverişsizdir. Tüm raporlara rağmen temizlenirse, güvenli bir liman olacağı tartışmasızdır. Limanın büyük gemilerin kabulüne uygun hale getirilmesi için, tamirat ve birçok ciddi çalışma yapılması gerekmektedir. Limanın iç kısmı, en az 24 fit (7,3 metre) derinliğe sahip olacak şekilde taranmalıdır. İskeleydeki gedik onarılmalı ve adalar arasında bir bağlantı yapılmalıdır. İnşaat malzemelerinin bölgede bolca bulunduğu söylenmektedir. Bu yüzden yapılacak çalışmalar, büyük bir masraf getirmeyecektir. Diğer gerekli masraflar arasında, limana tatlı su getirilmesi için su kemerinin onarılması ve limana ulaşan yolların temizlenmesi yer almaktadır. Limanın tabanında herhangi bir kaya bulunmadığı, yalnızca kum ve çamurun kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu değişiklikler ve iyileştirmelerle büyük bir gemi filosuna güvenli, kullanışlı ve iyi yerleşmiş bir barınak sağlayabilecek potansiyeldedir. Kaptan Savile, 1863 tarihli İngiliz Konsolos Vekili White'ın raporunda yer alan şu bilgileri de aktarmıştır: Kıbrıs, herhangi bir Avrupa gücünün

⁸¹² Aynı. s.4-5.

⁸¹³ Aynı. s.6-7.

eline düşerse, Mağusa yeniden önemli bir yer haline gelecektir. Güçlü yapısı ve korunaklı limanı, geri kazandırılması gereken değerli bir potansiyele sahiptir.⁸¹⁴

Kıbrıs'ta 1878 yılında, teknik gözlemlerde bulunan Amiral Hidrografi Kaptan F. J. Evans'ın Kıbrıs limanlarına dair görüşleri şöyledir: Larnaka ve Limasol, ticaret merkezleri olarak açık demirleme yerleridir. Ancak Mağusa Limanı, Kıbrıs'ın geleceği açısından hem askeri hem de denizcilik bakış açısından çok ilginç bir öneme sahiptir. Orta Çağlardan itibaren Mağusa, adanın askeri ve denizcilik limanıdır. Mağusa'yı ziyaret eden birisi, şehri ziyaret edip surlarının genişliğini, kiliselerinin ihtişamını, üzerine harcanan para ve emeği görmeden, Orta Çağlar'da bu şehre verilen önemi tam olarak anlayamayacaktır. Kaptan Evans; tarih birçok açıdan paralel çizgilerde ilerlediği için, ihtiyaç doğduğunda Mağusa'nın gelecekte büyük bir öneme sahip olacağını beklediğini ifade etmiştir.⁸¹⁵

Kaptan Savile'ye göre; Larnaka Körfezi'nde liman yoktur, körfezdeki demirleme yeri güneybatıdan güneydoğuya kadar olan rüzgarlara açıktır. İyi çapalar ve halatlar kullanan gemiler için güvenlidir. Acil durumlar dışında önerilmemektedir. Güneydoğu rüzgarları kuvvetli olduğunda iniş zor ve tehlikeli hale gelebilecektir. Ancak, Larnaka Körfezi demirleme yeri, ilkbahar ve yaz aylarında çok güvenlidir. Limassol'da bir liman yoktur. Ancak kasabanın açığında yedi ila on iki kulaç arasında iyi tutuş sağlayan bir demirleme alanı bulunmaktadır. Bu demirleme alanı, Larnaka'daki demirleme alanından daha çok tercih edilmektedir. Batıdan esen hâkim rüzgarlardan oldukça iyi korunmakta ancak doğu ve güneydoğuya tamamen açıktır.⁸¹⁶ Kaptan Savile'nin Kıbrıs kıyıları ile ilgili gözlemlerine göre, üç açık demirleme yeri olduğu anlaşılmaktadır: Mağusa, Larnaka ve Limassol kıyıları demirlemeye müsaittir. Baf ve Girne'de güvenli olmayan limanlar mevcuttur ve bu limanlar küçük kıyı ticaret gemileri tarafından, sınırlı ölçüde ticaret amacıyla kullanılmaktadır. Ancak bu limanları güvenli hale getirmek için mevcut mendirekler tamir edilmeli ve Girne'de yeni bir liman inşa edilmelidir. Ticaret gemilerinin geçebilmesi için ayrıca belirli miktarda tarama işlemi de yapılmalıdır. Kaptan

⁸¹⁴ Savile, *Ön. ver.*, s.65-67.

⁸¹⁵ J. Thomson , "A Journey Through Cyprus In The Autumn of 1878", *Proceedings of The Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, Vol:1 (London: William Clowes and Sons, 1879), s.104.

⁸¹⁶ Savile, *Ön. ver.*, s.68-70.

Rawson'un Girne ve Baf için yaptığı inceleme sonuçları da benzerdir. Limanlar kum ve deniz yosunu ile dolmuş durumdadır ve botların karaya çıkması bile zordur.⁸¹⁷

Kıbrıs limanları ile ilgili İngiliz subay ve yetkililerinin hazırladıkları ilk raporlar ve tespitler, dönemin şartları hakkında bilgi vermektedir. Görüldüğü üzere 1878-1879 yılında Kıbrıs'ta liman sadece üç liman kullanılabilir görünümündedir. Larnaka, Limasol ve Mağusa limanları üzerinden ticaret yapılmaktadır. Eski liman kalıntıları arasında, çamur ve birikinti ile dolu, yüzeysel hatta ilkel bir deniz nakliyatı yapılabilmektedir. Eski limanlar, mevcut dönemin şartlarına göre yetersizdir. Bu tespitler İngiliz idaresinin erken döneminde, limanlarla ilgili yapılacak iyileştirmeler ya da yeni inşaatlar için de referans olarak kullanılacaktır.

Osmanlı idaresinin son döneminde, Kıbrıs Mutasarrıflığı olarak idare edilen 1861-1878 yılları arasında gemi trafiği, İngiliz konsolos raporlarında ve ticari raporlarda yer almıştır. İngiliz Konsolos Vekili Lang'ın 1861 yılı raporunda, Kıbrıs gemi trafiğine dair bilgiler verilmiştir. İngiliz gemilerinin, Kıbrıs limanlarındaki varlığına dair yorumlarını da eklemiştir. 1861 yılı boyunca, Kıbrıs'a sadece iki İngiliz gemisi ile düzenli ticaret yapılmıştır. İngiliz deniz taşımacılığı, 1855-1859 yılları ile kıyaslandığında düşüştür. Bu düşüşü, tahıl hasadındaki kayıplar ve çekirge zararı nedeniyle fiyatların yükselmesine bağlamaktadır. İngiliz gemilerinin, Kıbrıs ile yaptığı ticaret oldukça sınırlıdır. 1861'de sadece sekiz İngiliz gemisi, adanın limanlarına giriş yapmıştır. Düzenli olarak ticaret yapan iki İngiliz gemisinin yanı sıra, Liverpool'da Yunan şirketine ait bir buharlı gemi, düzenli olarak Larnaka'ya uğramaya başlamıştır. Avusturyalı *Lloyd's* dışında, yeni bir Fransız şirketi de Kıbrıs'a düzenli seferler yapmaya başlamıştır. Kıbrıs'a uğrayan Fransız buharlı gemileri, Marsilya'dan doğrudan gelip, Suriye kıyısındaki çeşitli limanlara gitmektedir. Kıbrıs'ın kıyı ticareti de hareketlidir. Kıyı ticareti çok olmasına rağmen istatistiklere ulaşamadığını belirtmektedir.⁸¹⁸ Lang'ın raporu doğrultusunda, 1861 yılı Kıbrıs limanlarına uğrayan gemi sayıları, bandıraları ve yük miktarları Tablo 3.80'de verilmektedir. Gemi bandıralarını, Türk ve yabancı olarak ikiye ayırmıştır. Osmanlı yerine Türk bandırası tabirini kullanmaktadır. Dış ticarete de Osmanlı yerine Türkiye demektedir.

⁸¹⁷ Aynı. s.1-12.

⁸¹⁸ Commercial Report Received At the Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th, 1862, *Ön. ver.*, s.358.

Tablo 3.80. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiki (1861)

1861			
Liman	Gemi Bandıraları	Gemi Sayısı	Yük (Ton)
Larnaka	Yabancı	159	42.001
Larnaka	Türk	253	14.137
Limasol	Yabancı	81	13.719
Limasol	Türk	390	23.245
Toplam	Tümü	883	93.106

Tablo 3.80’de görüleceği gibi, Kıbrıs limanlarında Türk gemi sayısı fazladır. Yabancı gemiler ise sayıları az olmasına rağmen, Kıbrıs limanlarındaki nakliyatın yarısını taşımaktadır. Türk bandıralı gemiler, Limasol limanına daha fazla uğramaktadır. Yabancı gemiler ise, Larnaka limanını daha fazla tercih etmişlerdir. Kıbrıs’tan 1861 yılında, Osmanlı Devleti (raporlarda Türkiye olarak verilmektedir) dahil olmak üzere, yapılan ihracatın değeri 144.631 £’dir. Bu ihracatın 140.605 £’i adadan, 4.056 £’i ise, yalnızca Larnaka limanından İngiltere’ye yapılmıştır. Aynı dönemde Türkiye dahil olmak üzere, yapılan ithalatın toplam değeri ise 102.088 £’dir. Bu ithalatın 92,875 £’i Larnaka’ya, 9.020 £’i Limassol’a ve 193 £’i doğrudan İngiltere’den gelmiştir. Tahıl hasadındaki yetersizlik sebebiyle, 1861 yılı tahıl ihracatı neredeyse hiç yapılmamış ve bu durum Kıbrıs’ın ihracatına yaklaşık 32.000 £ değerinde zarar vermiştir.

1862 yılında Kıbrıs limanlarına giren Türk ve yabancı gemilerin tonajı, bir önceki yıla göre fazla değişiklik göstermemiştir. 1862’de 551 Türk gemisi (49.000 ton) ve 176 yabancı gemi (51.040 ton) limanlara giriş yapmıştır. Toplamda 727 gemi ve 100.040 ton yük taşınmıştır.⁸¹⁹ Kıbrıs limanları ve dış ticaretinde, İngiliz gemilerinin düzenli olarak varlık göstermeye başladığını göstermesi bakımından, 1861 ve 1862 yılı önemlidir.

Osmanlı idaresinin son iki yılına dair Kıbrıs limanları ve ticari durum hakkında, İngiliz konsolosları şu tespitlerde bulunmuşlardır. İngiltere’nin Kıbrıs Konsolosu Watkins’in 1877 yılı raporuna göre: Larnaka’da ticarete durgunluk hakimdir. Durgunluk 1877 Ocak, Mart ve Nisan aylarında devam eden kuraklık nedeniyle hasatın kötü olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan devam eden Osmanlı-Rus Savaşı da ticari durgunluğun önemli sebeplerinden birisidir. Yağışların yetersiz oluşu, çekirge zararı; başta mısır, fasulye ve pamuk olmak üzere hasatları

⁸¹⁹ Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863, *Ön. ver.*, s.473.

olumsuz yönde etkilemiştir. İngiliz konsolosunun hazırladığı 1877 tarihli ticari rapora göre; Kıbrıs limanlarından yapılan deniz nakliyatında, 1876 ve 1877 yıllarında önemli düşüş yaşanmıştır. Geçmiş yıllara kıyasla hem İngiliz hem de yabancı gemilerin sayısı azalmıştır. Larnaka'ya 1877'de giriş yapan ve limandan ayrılan gemilerin toplam tonajı, yerel kıyı gemileri de dahil olmak üzere 91.812 tondur. Bu rakam 1876 yılında 92.926 tondur. Ara sıra gelen bir Fransız gemisi dışında, yalnızca Avusturya Lloyds'un iki haftada bir gelen gemileri limanlara uğramıştır. Kıbrıs ithalatı, 1876'da 150.480 £, 1877'de 105.277 £ olarak gerçekleşmiştir. İhracat ise 1876'da 207.512 £ iken, 1877'de 150.918 £ olarak kaydedilmiştir.⁸²⁰ İthalatta düşüş yaklaşık 1/3, ihracattaki düşük 1/4 oranındadır.

Kıbrıs yüksek komiserliği tarafından hazırlanan 1890-1891 yıllarındaki dış ticareti karşılaştırmak amacıyla verilen, Osmanlı idaresinin son iki yılındaki dış ticaret rakamları da hemen hemen aynıdır. Kıbrıs ithalatı 1876'da 150.180 £, 1877'de 105.288 £'dir. İhracat 1876'da 207.512 £, 1877'de 150.918 £'dir.⁸²¹

İngiliz idaresinin ilk yılında, Kıbrıs limanları dış ticareti ve toplam gümrük gelirleri 1878'de 3.785.273 kuruştur. Limanlar içinde gelir itibariyle ilk sırada Larnaka gelmektedir. Larnaka liman geliri 1.628.423 kuruştur. İkinci sırada Limasol limanı gelmekte ve geliri 1.242.893 kuruş olup, üçüncü sırada Lefkoşa liman bölgesi 644.593 kuruştur. Kıbrıs'ın başlıca ticari limanları Larnaka ve Limasol'dur. Diğer limanların 1878 yılı gelirleri şöyledir: Mağusa 106.055, Baf 102.055 ve Girne limanından 60.375 kuruş gelir elde edilmiştir.

Kıbrıs 1879 liman ve gümrük gelirleri ise 4.754.497 kuruş olup: Larnaka 2.517.574, Limasol 1.345.646, Lefkoşa (Lefke dahil) 627.933 kuruştur. Diğer limanlardan ise: Baf 130.877, Girne 73.920, Mağusa 49.680, Karpaz limanından 8867 kuruş gelir elde edilmiştir. İhracat vergileri 8 Ocak 1879'da kaldırılmıştır. 1878'de gümrük memurları tarafından satılan damgalar, toplam 92.733 kuruş

⁸²⁰ Commercial No.18 (1878), (Trade Reports). Reports From Her Majesty's On The Manufactures, Commerce, &c., Of The Consular Districts.Part IV, *Ön. ver.*, s.1364.

⁸²¹ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26; İngiliz idaresinin ilk yıllarında 1878-1879 yıllarında, Kıbrıs limanlarından yapılan deniz nakliyatı ithalat ve ihracat değerleri toplamı, gümrük gelirleri *Ek 12*'de verilmiştir.

değerindedir ve toplamda 4.846.906 kuruş (1.471.032'si nakit ve 3.375.874'ü emanet) tutarındadır.⁸²²

Kıbrıs Yüksek Komiseri Bluwer'in 1892 tarihli raporuna göre Kıbrıs limanlarında 1879-1891 yıllarına ait toplam ithalat ve ihracat tutarları Tablo 3.81'de verilmektedir. Dış ticaret inişli çıkışlı dalgalı bir seyir izlemesine rağmen, yükseliş eğilimini korumuştur.

Tablo 3.81. Kıbrıs Limanlarında Dış Ticaret Hacmi (1878-1879)⁸²³

Yıl	İthalat ve İhracat Toplamı (£)
1879	539.641
1880	482.568
1881	563.478
1882	609.731
1883-84	634.893
1884-85	591.806
1885-86	607.732
1886-87	668.592
1887-88	557.641
1888-89	493.104
1889-90	558.052
1890-91	673.771

Kıbrıs limanlarına giriş ve çıkış yapan gemi sayısı ve tonajları 1889-1890 yılında şöyledir: giriş yapan gemi sayısı 1.286 ve tonajı 247.359'dur; çıkış yapan gemi sayısı 1.257 ve tonaj 246.097'dir. 1890-91 yılında giriş yapan gemi sayısı 1.372 ve tonajı 236.924; çıkış yapan gemi sayısı 1.385 ve tonaj: 237.567'dir. Görüldüğü gibi gemi sayısında artış bulunmasına rağmen, tonajda küçük bir düşüş olmuştur.

1890-91 yılında ithal edilen başlıca ürünler ve ithal edildikleri ülkeler şöyledir: İngiltere'den pamuk ipliği, pamuklu kumaşlar, yünlü kumaşlar, ipekli kumaşlar başlıca ithal edilen ürünlerdir. Bunları demir ve demir ürünleri, boş variller, pamuklu kumaş üretimi, balık, deri, zeytinyağı, pirinç, ipekli kumaşlar, sabun, kereste, tütün, yünlü ürünler takip etmektedir. Avusturya'dan: kahve, kâğıt, kibritle, şeker ve yünlü ürünler ithal edilmektedir. Mısır'dan: deri, pirinç, petrol, tütün ithalatı yapılmıştır. Fransa'dan ise: kahve, deri, yünlü kumaşlar, kiremit ve tuğla, brendi ithal edildi. Yunanistan'dan tütün, bazı yünlü ürünler; Rusya'dan sığır, petrol, un, tereyağ ithal edilmiştir. 1890-1891'de ihraç edilen başlıca ürünler ve ihraç edildikleri ülkeler

⁸²² Cyprus No.2 (1880). Reports by Her Majesty's High Commissioner for The year 1879, *Ön. ver.*, s.335. Bakınız *Ek 12*.

⁸²³ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26.

şöyledir: İngiltere'ye keçiboynuzu, tahıl, pamuk ve keten tohumu ihraç edildi. Türkiye'ye ihraç edilen başlıca ürünler: tahıllar, şarap ve içkiler, peynir, canlı hayvanlar, ipek kozasıdır. Fransa'ya şarap, keçiboynuzu, pamuk, kuru üzüm, ipek kozası, yün ve deri ihracatı yapılmıştır. Mısır'a canlı hayvanlar, tahıllar, kuru baklagiller, sebzeler, alçıtaşı ihraç edilmiştir. İtalya'ya şarap, keçiboynuzu, kuru baklagiller; Yunanistan'a tahıllar ve pamuk, Avusturya'ya pamuk, kuru üzüm, şarap; Romanya'ya meyve ihraç edilmiştir.⁸²⁴

Kıbrıs limanlarının kötü durumu ile ilgili iyileştirme çalışmaları da yapılmaya başlamıştır. Kıbrıs Yüksek Komiseri Biddulph'un 1884-1885 yılı raporuna göre; kendisinde önceki yönetim döneminde, kamu hizmetlerine ödenek ayrılmamıştır. Yol, köprü gibi inşaatlar ya da bina bakımına her yıl sınırlı bir bütçe verilmiştir. Bazı büyük kasabalarda kamu daireleri ve mahkemeler için çok az bütçeler tahsis edilmiştir. Liman iyileştirmelerinde de çok az çalışma yapılmıştır. Larnaka ve Limasol'da gümrük binaları ve depolar yapılmış ve bu iki limanda demir iskeleler ve taş rıhtımlar inşa edilmiştir. Ayrıca limanlarda, malların karaya çıkarılması ve taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla, gerekli görülen diğer yerlerde de küçük demir iskeleler yapılmıştır. Genel olarak, 1878'den itibaren 1891 yılına kadar, gerçekleştirilen kamu işleri az sayıda ve çok düşük harcamalarla yapılmıştır.⁸²⁵

Kıbrıs limanları ile ilgili olarak; Limasol'da 1881, Larnaka'da 1882 ve Girne'de 1890'da ve 1905'te Mağusa'da limanlarla ilgili iyileştirme ve inşaatlar yapılmıştır. Limanlar ticari ve bazen de askeri amaçlarla kullanılmaktadır. İngiliz hükümet mühendisi Samuel Brown'un raporuna göre: Limasol'daki demir iskele (600 fit uzunluğunda), 5.600 £ ve Larnaka'daki demir iskele (450 fit uzunluğunda) 3.400 £'e mal oldu. Limasol iskelesi, 6 Ekim 1881'de ve Larnaka iskelesi, 8 Kasım 1882'de adanın Yüksek Komiseri tarafından, her iki kasabanın deniz cephesinde düzenlenen özel bir törenle halka açıldı. 1879-1886 yılları arasında, Kıbrıs Yüksek Komiseri Biddulph'e göre, her iki yapı da Kıbrıs ticareti için önemlidir.⁸²⁶ Birkaç yıl sonra, 1886'da, iniş tesislerini iyileştirme kararı sonrasında, Girne limanında iyileştirme

⁸²⁴ Aynı. s.26-27.

⁸²⁵ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year Ending 31st March 1885, *Ön. ver.*, s.10.

⁸²⁶ Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for 1881, *Ön. ver.*, s.6; Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner from 1st January 1883 to 31st March 1884, *Ön. ver.*, s.37-38.

çalışmaları başladı. Bu iyileştirmeler 1890'da tamamlandı ve toplam maliyeti 9.228 £'dir.⁸²⁷

Mısır'ın 1882'de işgali nedeniyle, geciken Mağusa limanının ilk geliştirilmesi ancak 1902'de ticari nedenlerle başlatılmıştır. 1899'da Coodes and Partners tarafından hazırlanan inşaat planlarına göre, iç liman taranmış ve yelkenli gemiler ile yerel tekneler için ek barınaklar yapılmıştır. Mağusa limanının yeniden geliştirilmesinin maliyeti, Kıbrıs bütçesi için büyük bir miktar olan 126.600 £'dir. Bu miktarın ne kadar büyük olduğunu anlamak için, dönemin ithalat ihracat rakamlarına bakmak yeterlidir.⁸²⁸

Liman iyileştirme çalışmalarında, Mağusa limanı en çok önem verilen limandır. 1902-1903 yılında başlatılan Mağusa'daki antik limanın iyileştirilmesi çalışmaları sonucunda, ciddi ve önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İç liman, derinliği ve alanı genişletilmiştir. Othello Kulesi'nin güneyindeki sur duvarına, kasabadan yeni rıhtıma erişim sağlamak için üç kemer açılmış, rıhtım 24 fit derinliğindeki suda 900 fit uzunluğunda bir beton duvarla kaplanmıştır. Yelkenli gemiler ve yerel tekneler için daha fazla barınma imkânı sağlamak amacıyla havuz yapılmıştır. Bu çalışmaların 1905-1906 yılında tamamlanması planlanmıştır. Yine de 2.000 tonluk gemiler limanı kullanabilmekte ve yeni rıhtıma yanaşıp yükleme veya boşaltma yapabilmektedir. Güvenli giriş sağlamak amacıyla hem gündüz hem de gece limana güvenli bir şekilde girilebilmesi için fenerlerin ve şamandıraların uygun yerlere yerleştirilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Yeni rıhtımda gümrük ofisleri, depolar vb. inşa edilerek, transit geçiş yapan tahıl ve ticaret mallarının depolanması imkânı olacaktır. Bu çalışmalar için 1904-05 mali yılı boyunca yapılan harcama 45.000 £, 31 Mart 1905 itibarıyla toplam harcama 75.000 £ olarak kaydedilmiştir.⁸²⁹

Mağusa Limanı'nın yapımı 1906'da tamamlanmıştır. Limana gemilerin kolayca giriş-çıkış yapabilmesi mümkün hale getirilmiştir. Limanda büyük gemiler için geniş depolama alanları ve rıhtım alanları yapılmıştır. 250 fit genişliğinde, 1.800

⁸²⁷ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Ending March 1887, *Ön. ver.*, s.27-28; Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1889-1890 and 1890-1891, *Ön. ver.*, s.23.

⁸²⁸ Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for 1882, *Ön. ver.*, s.6; Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for 1899, *Ön. ver.*, s.37-38; Cyprus Report for 1904-1905, *Ön. ver.*, s.8-10.

⁸²⁹ Çalışmalar, Coode, Son ve Matthews firmaları tarafından tasarlanmış olup, 1902 yılı sonunda yerel olarak Mr. G. Hobbs yönetiminde başlatılmıştır. Müteahhitler ise, Manchester ve Londra'dan C. J. Wills & Co. Firmasıdır; Cyprus Report for 1904-05, *Ön. ver.*, s.37.

fit uzunluğunda bir kanal kazılmış ve limanın derinliği 26 fit'tir. Limana 900 fit uzunluğunda bir rıhtım eklenmiş ve ticaret dünyasına güvenli bir liman olarak tanıtılmıştır. Limanın toplam maliyeti 126.600 £ olmuştur. Bu çalışmalar sonrasında ağır tonajlı buharlı gemilerin giriş çıkış yapacağı bir liman haline gelmiştir. Mağusa limanı projesi ile birlikte başlayan demiryolu projesi de tamamlanmıştır.⁸³⁰ Böylece Mağusa limanı ile maden şirketleri arasında demiryolu bağlantısı da kurulmuştur. Kıbrıs dış ticareti ve nakliyatı için önemli bir gelişmelerdir.

Kıbrıs limanlarındaki çalışmalar sonrasında, 1905-06 yılında giriş ve çıkış yapan toplam 612 buharlı gemi 723.002 ton yük taşıırken; 1.690 gemi 83.566 ton yük taşımıştır. Toplam 2.302 gemi, 806.568 ton yük taşımış ve rekor yükseliş görülmüştür.⁸³¹ Kıbrıs limanlarında yapılan çalışmalar sonucunda, gemi trafiği ve nakliyatlar da artış gerçekleşmiştir.

Kıbrıs'ta 1907 yılında, 700 buharlı gemi 749.515 ton; 2.166 yelkenli gemi 94.805 ton yük taşımıştır. Toplam gemi sayısı 2.866, yük miktarı 844.320 ton'a yükselmiştir.⁸³² Mağusa limanında ise 1907 yılı boyunca, 113 buharlı gemi 101.770 ton yük taşıırken; 734 yelkenli gemi 16.486 ton yük taşımıştır. Mağusa limanında 1906 yılında şamandıra ve aydınlatma sistemleri tamamlanmıştır. Mağusa Limanı'nda yapılan iyileştirmeler sonrasında, dış ticaretin gelişimi Tablo 3.82'de yer almaktadır. Mağusa limanında, 1905 yılına göre 1907'de ithalat %77.53, ihracat %77.53 artmıştır. Liman çalışmalarının tamamlanması sonucunda, iki yıl içinde hem ithalat hem de ihracat önemli ölçüde artış göstermiştir.⁸³³

Tablo 3.82. Mağusa Limanı'nda İthalat ve İhracat (1905-1907)⁸³⁴

Yıl	İthal Malların Değeri (£)	İhraç Malların Değeri (£)	Gümrük Vergileri (£)	Liman Ücretleri (nakliye dahil) ve Liman Vergileri (£)
1905	45.752	70.788	937	611
1906	55.787	70.226	2.392	1.386
1907	81.222	151.090	4.504	2.287

Kıbrıs'ta limanlar ve ticaretteki gelişme 1909-10 yılında, kötü hasat nedeniyle azalma meydana gelmiştir. Coğrafya ve iklim Kıbrıs ekonomisini olumsuz

⁸³⁰ Cyprus Report for 1905-06, *Ön. ver.*, s.38-39.

⁸³¹ Cyprus Report for 1905-06, *Ön. ver.*, s.12.

⁸³² Cyprus Report for 1907-08, *Ön. ver.*, s.13.

⁸³³ Cyprus Report for 1907-08, *Ön. ver.*, s.36.

⁸³⁴ *Aynı.* s.36.

etkilemeye devam etmektedir. Neredeyse hiç buğday ihraç edilememiş, bir önceki yılın sadece yarısı kadar arpa ihraç edilmiştir. Alçı ticareti de düşmüştür. Kıbrıs'a giriş çıkış yapan 589 buharlı gemi, 726.632 ton yük taşıırken, 1.589 yelkenli gemi 64.402 ton taşımıştır. Toplam gemi sayısı 2.179, taşınan yük toplamı 785.034 tondur.⁸³⁵

Kıbrıs'a 1913'te giriş ve çıkış yapan toplam 433 buharlı gemi, 666.400 ton; 1.309 yelkenli gemi 1.741 ton yük taşıdı. Toplam 1.742 gemi, 721.515 ton yük taşımıştır. Taşınan yük miktarında 42.153 tonluk bir artış söz konusu olup, bu artış Khedivial Posta Buharlı Gemi Şirketi'nin buharlı gemilerinin daha büyük tonajına bağlıdır. Bu şirket, Kıbrıs Hükümeti ile haftalık posta hizmeti sözleşmesini elinde bulundurmaktadır.⁸³⁶ 1. Dünya Savaşı öncesinde, 1905-1913 yılları arasında gemi trafiği genel olarak yükselişini korumuş ve artmıştır.

3.6.2. Kıbrıs Limanlarında İthalat (1878-1920)

Osmanlı döneminde ve İngiliz idaresinin ilk yıllarında, Larnaka ve Limassol Kıbrıs dış ticaretinin ve ithalatının yapıldığı başlıca limanlardır. Larnaka limanı 1893'ten 1911'e kadar ana ithalat limanıdır. Mağusa limanındaki ticari faaliyetlerin artışı, 1893-1894'ten itibaren kademeli olarak artmaya başlamıştır. Mağusa'da 1903-1904 yılı itibariyle ticaret artmıştır. Çalışmalar sonrasında iyileştirilen Mağusa limanında ise, 1905-1910 yılları arasında yapılan ithalat artışı devam etmiştir. 1878'de çok az ihracat yapılan Mağusa limanı için, büyük bir ilerlemedir. Mağusa'da ithalattaki artış, ihracattan daha fazladır. Bu durum Larnaka limanının baş liman rolünü de azaltmaya başlamıştır. Dolayısıyla liman iyileştirme çalışmalarının etkili olduğu liman Mağusa'dır. 1881, 1882 ve 1890 yıllarındaki Larnaka, Limasol ve Girne limanlarında tamamlanan inşaatların sonuçları, Mağusa kadar etkili bir şekilde ticaretlerine yansımamıştır. Kıbrıs 1878-1900 yılları arasında dış ticarete, kuraklık ve çekirge zararı olmayan dönemlerde, ithalat ve ihracatta istikrarlı bir yükseliş görülmektedir. Kıbrıs'ın 1878-1900 yılları arasındaki ticari faaliyetleri ile ilgili olarak, ithalat ve ihracat faaliyetleri 1887-1888'den itibaren genellikle istikrarlıdır. Kıbrıs'ta 1905'ten itibaren ithalat ve ihracattaki sürekli artış, diğerlerinin yanı sıra, çiftçilerin 20. yüzyılın ilk yıllarında mali durumlarının iyileştiğini göstermektedir.

⁸³⁵ Cyprus Report for 1909-1910, *Ön. ver.*, s.12.

⁸³⁶ Cyprus Report for 1913-1914, *Ön. ver.*, s.11.

Kıbrıs'ta banka şubelerinin açılması ve köylülerin özellikle 1902'den sonra tarım makinelerini kullanmaya başlaması da bu dönemin olumlu gelişmeleridir. Aynı zamanda, 1905'te İskenderiye ile Mağusa limanı arasında doğrudan buharlı gemi bağlantısı kurulmuştur. Bu yeni hat sayesinde ticarette hareketlilik artmıştır. 1900-1905 yılları arasında kuraklığın etkisinin de yaşanmaması, üretimi ve ticareti olumlu etkilemiştir.⁸³⁷ Kıbrıs'ın 1903-1913 yılları arasında ticaret hacmi yaklaşık iki kat artmıştır. 1910 yılı itibariyle ticaretin artışı nedeniyle, kaçakçılıkla mücadele için 18 sahil güvenlik kulübesi kurulmuştur.⁸³⁸ Tablo 3.83'te Kıbrıs limanları ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 3.83. Kıbrıs Limanları İthalat Rakamları (1876-1919/1920)⁸³⁹

Yıl	Larnaka (£)	Limasol (£)	Girne (£)	Mağusa (Karpaz dahil) (£)	Baf (£)	Lefke (£)	Toplam (£)
1876	150.480	50.920	-	-	-	-	201.400
1877	105.277	41.920	-	-	-	-	147.197
1878	140.027	33.213	2.203	447	1.553	208	177.651
1879	236.765	55.712	9.921	1.134	4.637	272	308.407
1887-88	188.572	128.518	12.677	13.777	12.594	237	356.375
1900-01	283.658	64.413	10.884	8.122	3.927	1.588	372.592
1901-02	319.678	100.439	11.647	7.192	10.448	2.634	452.038
1902-03	255.741	127.521	17.873	13.324	12.843	7.156	434.458
1903-04	264.897	85.952	8.903	12.694	6.363	7.852	386.661
1904-05	321.488	94.915	7.028	39.443	4.920	4.632	472.426
1905-06	326.224	89.749	7.653	45.752	5.683	7.018	482.079
1906-07	382.201	139.517	12.989	55.787	4.319	8.241	603.054
1907-08	431.431	149.551	14.894	85.656	7.657	13.389	702.578
1909-10	327.420	145.866	17.222	95.122	7.501	13.713	606.844
1910-11	251.764	208.020	12.365	88.247	9.459	16.054	585.909
1911-12	280.653	205.408	6.536	104.485	8.110	28.051	633.243
1912-13	30.5293	220.002	9.218	128.119	7.863	33.133	703.628
1913-14	274.295	187.767	8.175	148.717	11.151	43.663	673.768
1914-15	227.776	137.278	9.067	139.897	14.839	38.353	567.210
1915-16	184.614	138.121	1.542	222.188	21.864	43.479	611.808
1917-18	257.428	197.186	643	427.114	17.033	68.764	968.168
1918-19	172.802	188.613	344	545.087	2.197	104.753	1.013.796
1919-20	348.662	297.256	2.361	735.706	8.406	153.262	1.545.653

⁸³⁷ Cyprus Report for 1905-1906, *Ön. ver.*, s.18.

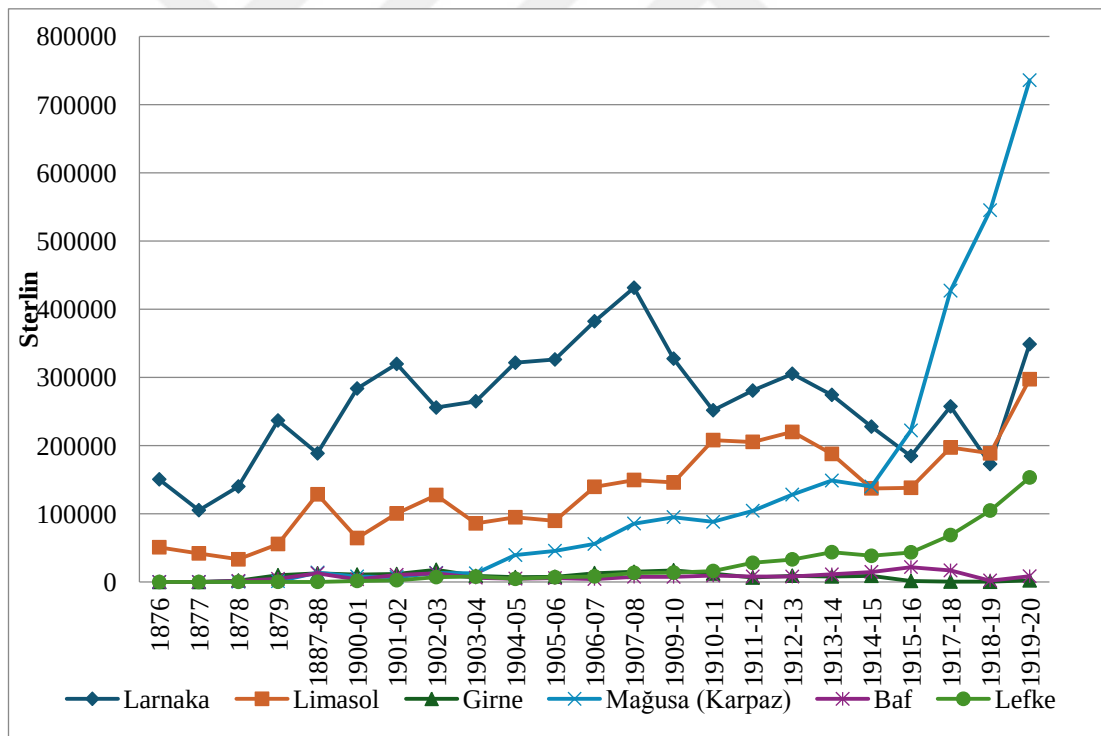
⁸³⁸ Cyprus Report for 1910-1911, *Ön. ver.*, s.6-10.

⁸³⁹ Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.335; Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26; Cyprus Blue Book 1886-1920, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Tablo 3.83 incelendiğinde; Larnaka en fazla ithalat yapılan liman olarak, 1915 yılına kadar ilk sırada yer almaktadır. Mağusa ise 1. Dünya Savaşı itibariyle, ithalatın arttığı limandır.

Kıbrıs limanlarından 1878'de yapılan ithalatta; Larnaka %78.8, Limasol %18.7, Girne %1.2, Mağusa %0.3, Baf %0.9, Lefke %0.1 oranında pay sahibidir. Lider konumunu sürdüren Larnaka 1910 yılına kadar, %52-%76 oranında ithalatın yapıldığı baş limandır. Limasol limanı da aynı dönemde %18-%23 oranında ithalat yapılan limandır. Dolayısıyla diğer limanlardan yapılan ticaret düşük hacimlidir. Kıbrıs limanlarından yapılan ithalat miktarlarının 1876-1919 dönemindeki gelişim Grafik 22'de ve limanların ithalat içindeki oranlarındaki değişim Grafik 3.22'de görülebilmektedir.

Grafik 3.22. Kıbrıs Limanlarında İthalat (1876-1920)⁸⁴⁰

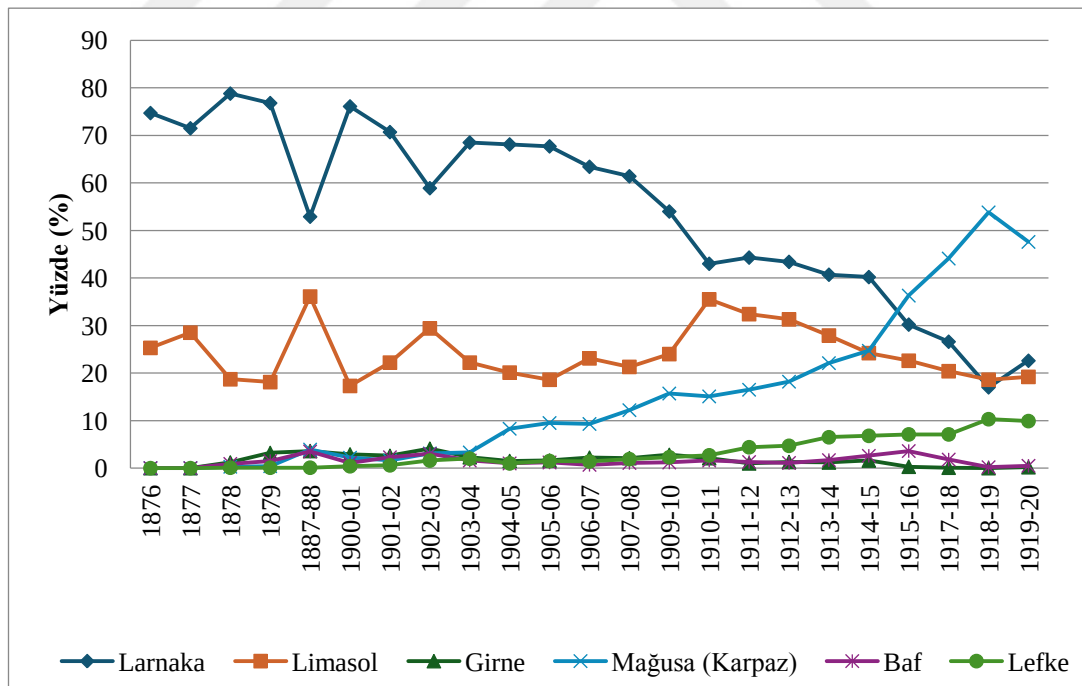
Mağusa limanı, iyileştirmeler sonrasında ticaretin arttığı liman olarak 1903-1904 yılından başlayan %3'lük payı, 1. Dünya Savaşı öncesinde 1913-1914'te %22'ye yükseltmiştir. Ancak Mağusa limanında, savaşla birlikte ticaretteki artış

⁸⁴⁰ HCPP, Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for The year 1879, *Ön. ver.*, s.335; Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26; Cyprus Blue Book 1887-1920, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

hızında ciddi bir ilerleme görülmektedir. Savaş döneminde en fazla ithalat yapılan liman, Mağusa limanıdır. İthalatın 1918-1919'da %53.8'i, 1919-1920'de %47.6'sı Mağusa'ya yapıldı. Aynı dönemde Larnaka ve Limasol limanlarından yapılan ithalat azaldı. 1919-1920'de Larnaka %22.6, Limasol %19.2 oranında ithalatın yapıldığı limanlardır. Mağusa limanı rakamlarına Karpaz da eklenmiştir.

Mağusa limanı, 1. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere buharlı gemilerinin en fazla kullandığı limandır. 1. Dünya Savaşı öncesinde 1913-14'te limanlara giriş çıkış yapan yelkenli gemiler, ağırlıklı olarak Osmanlı ve Mısır gemileridir. Buharlı gemilerde ise, ağırlıklı olarak İngiltere ve ardından Türkiye'den gelen gemiler giriş ve çıkış yapmaktadır. 1915-1918 yılları arasında, Mısır ve İngiltere bandıralı gemiler limanlara ağırlıklı olarak giriş çıkış yapmıştır. 1915 yılı sonrasında Yunan, İtalyan ve Fransız bandıralı gemiler de Kıbrıs limanlarında varlığını arttırmaya başlamıştır. İngiltere ve müttefiki olan İtilaf Devletleri, Kıbrıs dış ticareti ve limanlarında ticaret yapmışlardır. Grafik 3.23'te Kıbrıs limanlarının ithalata oranları verilmiştir.

Grafik 3.23. Kıbrıs Limanlarının İthalata Oranı (1876-1920)⁸⁴¹

⁸⁴¹ Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.335; Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26; Cyprus Blue Book 1887-1920, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

İthalat 1915 sonrasında büyük oranda İngiliz Kolonilerinden ve Mısır'dan yapılmaktadır. Yabancı devletlerin payı düşüktür. 1917-1918 yılı ile 1919-1920 yılları arasında ithalat yükselişini sürdürmüştür. Mağusa limanından yapılan ithalat, toplam ithalatın yaklaşık yarısıdır.⁸⁴²

3.6.3. Kıbrıs Limanlarında İhracat (1876-1920)

İngiliz idaresine geçiş öncesinde, iki ana ticari liman olan Larnaka'dan 207.512 £, Limasol'dan 59.895 £ ihracat yapılmıştır. İngiliz idaresine geçişin ardından, diğer limanlara ait bilgiler raporlarda ve istatistiklerde yer almaya başlamıştır.

Larnaka Limanı, ithalatta olduğu gibi ihracatın da en fazla yapıldığı limandır. Ancak ihracat, ithalattan daha az yapılmaktadır. Yabancı gemilerin ithalat için tercihi Larnaka limanıdır. İngiliz idaresine geçişin ardından 1878'de, Larnaka'da ve Limasol'da ihracat neredeyse yarı yarıya azaldı. 1879 yılında iki limanda da ihracatta toparlanma oldu. İngiliz idaresine geçişin onuncu yılında 1887-88 yılında, Osmanlı idaresinin son yılları ile karşılaştırıldığında, hala Larnaka'da düşüş sürmektedir. Larnaka limanında ihracat, Osmanlı dönemindeki rakamlara ulaşamamıştır. Ancak Limasol'da ihracat artış eğilimini sürdürmüş ve Osmanlı idaresi dönemini aşmıştır. Tablo 3.84'te Kıbrıs limanlarında ihracat rakamları verilmiştir.

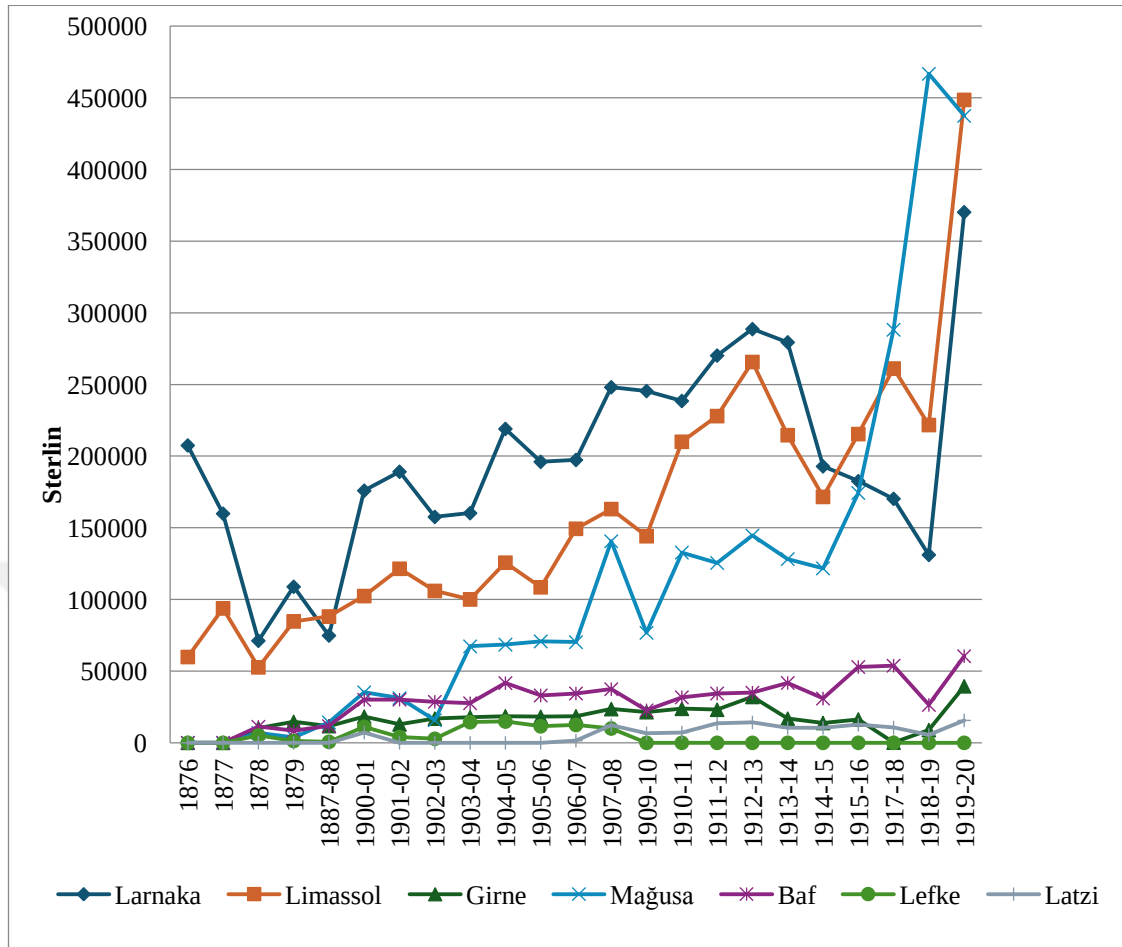
⁸⁴² Bakınız *Ek 5-6-7*.

Tablo 3.84. Kıbrıs Limanlarında İhracat (1876-1920)⁸⁴³

Yıl	Larnaka (£)	Limassol (£)	Girne (£)	Mağusa (£)	Baf (£)	Lefke (£)	Latzi (£)	Toplam (£)
1876	207.512	59.895	-	-	-	-	-	267.407
1877	159.918	93.805	-	-	-	-	-	253.723
1878	71.219	52.691	10.185	6.900	11.239	5094	-	157.328
1879	108.887	84.727	14.631	3.733	8.344	1245	-	222.218
1887-88	74.843	88.151	11.659	14.228	11.687	698	-	201.266
1900-01	175.953	102.425	18.268	35.255	30.042	11199	7.156	380.298
1901-02	189.167	121.478	12.875	31.159	30.126	4052	-	375.982
1902-03	157.615	106.010	16.898	15.819	28.619	2795	-	327.756
1903-04	160.262	100.041	17.909	67.306	27.613	14410	-	387.541
1904-05	219.074	125.719	18.517	68.541	41.662	14888	-	488.401
1905-06	196.096	108.553	18.195	70.788	33.067	11542	-	438.241
1906-07	197.389	149.366	18.525	70226	34.455	12488	1.507	483.956
1907-08	248.108	163.113	23.544	140.642	37.413	10015	12.220	635.055
1909-10	245.456	144.189	21.401	76.769	22.675	-	6.689	517.179
1910-11	238.541	210.075	23.770	132.749	31.765	-	7143	644.043
1911-12	270.214	228.007	23.083	125.522	34.426	-	13.482	694.734
1912-13	288.679	265.753	32.013	144.617	35.008	-	14.190	780.260
1913-14	279.463	214.677	16.857	128.199	41.781	-	10.357	691.334
1914-15	192.908	171.625	13.854	121.753	30.936	-	10.407	541.483
1915-16	182.588	215.455	16.320	174.372	52.909	-	12.600	654.244
1917-18	170.274	261.199	162	288.231	53.860	-	10.681	784.407
1918-19	131.123	221.773	8.889	466799	26.454	-	5.511	860.549
1919-20	370.249	448.628	39.461	437.459	60.434	-	15.671	1.371.902

Kıbrıs limanları ile ilgili olarak; Limasol'da 1881, Larnaka'da 1882 ve Girne'de 1890'da ve 1905'te Mağusa'da limanlarla ilgili iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Tablo 3.84'te görüldüğü gibi, Larnaka ve Limasol limanı 1913-1914 yılına kadar zaman zaman düşüşler olmasına rağmen, yükseliş eğilimini ihracatta sürdürdü. Mağusa limanı ise, 1914-1915 yıllarında aniden yükselişe geçerek, 1918-1919 ve 1919-1920 yıllarında rakipsiz olarak ihracatta ilk sırayı aldı. Diğer limanlar Girne, Baf, Lefke, Latzi'de ihracat çok düşük oranda yapılmıştır. Girne limanı 1918-1919 sonrasında bir miktar yükseliştir. Grafik 3.4'te Kıbrıs limanlarında ihracatın gelişimi görülmektedir.

⁸⁴³ Cyprus Reports by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.335; Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner Years 1889-90 and 1890-91, *Ön. ver.*, s.26; Cyprus Blue Book 1887-1920, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

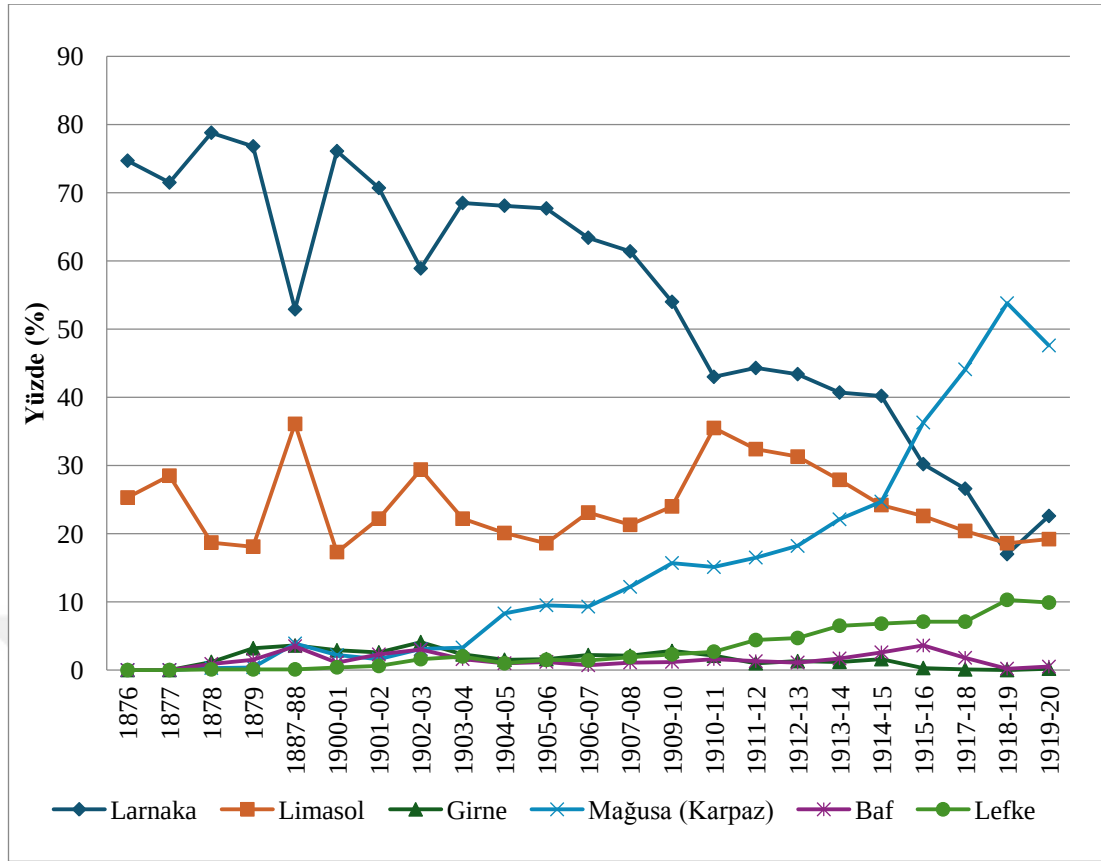
Grafik 3.24. Kıbrıs Limanlarında İhracatın Gelişimi (1876-1920)⁸⁴⁴

Kıbrıs limanlarından yapılan toplam ihracat, 1878'de 157.328 £ iken, 1879'da 222.218 £, 1887-1888'de 201.266 £, 1900-1901'de 380.298 £, 1913-14'te 691.334 £'dir. 1. Dünya Savaşı başlangıcında 1915-16'te 654.244 £, 1918-19'da 860.549 £, 1919-20'de ise 1.371.902 £'e yükselmiştir. Savaşın ilk yılından itibaren 1919'da yaklaşık iki kat artmıştır.

Kıbrıs limanlarından 1878'de yapılan ihracatta; Larnaka %45.3, Limasol %33.57, Girne %6.5, Mağusa %4.4, Baf %7.1, Lefke %3.2 oranında yer alıyordu. Lider konumunu sürdüren Larnaka 1910 yılına kadar %37-%50 oranında ihracatın yapıldığı limandır. Limasol limanı da aynı dönemde %24-%34 oranında ihracat yapılan limandır. Dolayısıyla diğer limanlardan yapılan ticaret düşük hacimlidir. Grafik 3.25'te Kıbrıs Limanlarının 1876-1920 yılları arasında, toplam ihracat içindeki payı, yüzdelik oranları görülebilmektedir.

Grafik 3.25. Kıbrıs Limanlarının İhracata Oranı (1876-1920)⁸⁴⁵

⁸⁴⁴ Aynı. muhtelif sayfalar.

Mağusa limanı, iyileştirmeler sonrasında ticaretin arttığı liman olarak ithalatla olduğu gibi ihracatta da payını arttırdı. İhracatta Mağusa yükselişi 1903-1904 yılından başlayan %17.4'lük payı, 1. Dünya Savaşı öncesinde 1913-1914'te %18.5'e yükseldi. Mağusa limanında savaşla birlikte ihracat da artmaya başladı. Savaş döneminde en fazla ithalat yapılan liman, Mağusa limanı idi. İthalatın 1918-1919'da %54.28'i, 1919-1920'de %31.9'u Mağusa'ya yapıldı. Aynı dönemde Larnaka ve Limasol limanlarından yapılan ihracat azaldı. Larnaka'da ihracat 1918-19'da %15.2, 1919-1920'de %27 idi. Limasol ise ihracattaki payı %25-33 arasındadır.

Dolayısıyla Osmanlı döneminde, Larnaka ve Limasol limanı ihracatta baş limanlar olmasına rağmen, Mağusa limanı savaş döneminde hem ithalatın hem de ihracatın en fazla yapıldığı liman olmuştur. Kıbrıs deniz ticareti dengeleri değişmiştir. Lefke limanı da 1910 sonrasında hafif ihracat artışı görülen küçük limandır. Ancak diğer limanlar Baf, Girne, Lefke'nin ihracat içindeki payı %10'un altındadır.

3.6.4. Kıbrıs Limanlarında Gemi Trafik (1914-1922)

⁸⁴⁵ Aynı, muhtelif sayfalar.

Kıbrıs limanlarındaki gemi trafiğinde, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ile ticari dengeler değişime uğrayacak ve yeni bir döneme girilecektir. Kıbrıs limanlarında İngiliz, Osmanlı gemileri ağırlıklı olarak ticaret yapmaktadır. Ancak savaşın başlaması ile bu durum değişecektir.

Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, 1914 yılı itibariyle gemi trafiği azaldı. Limanlara giriş çıkış yapan toplam 384 buharlı gemi 523.368 ton yük taşıırken, 1.368 yelkenli gemi 58.558 ton yük taşıdı. Toplam gemi sayısı 1.742, taşıdıkları yük miktarı 581.926 tondur. Yabancı limanlardan gelen buharlı gemi sayısında 25 gemi (72.230 ton) azalma yaşandı. Savaşın patlak vermesi nedeniyle, temmuz ayından sonra Avusturya buharlı gemileri ve Ağustos ayından sonra Fransız buharlı gemileri Kıbrıs'a uğramadı. Ayrıca, Rubatino hattının 1914 yılında Kıbrıs'a uğramaması nedeniyle, İtalyan gemilerinde de 13 buharlı gemi (29.200 ton) azalma yaşandı. Avusturya buharlı gemilerinde 23 gemi (48.632 ton) ve Fransız buharlı gemilerinde 10 gemi (18.399 ton) azalma oldu. Dolayısıyla, toplam azalma beklenenden daha büyük değildi. Savaşın yılın ikinci yarısını etkilemesi nedeniyle, azalma beklenenin altında kaldı.⁸⁴⁶

Kıbrıs'ta 1915 yılında ise, dış ticaret yapmak üzere limanlara giriş çıkış yapan gemi sayısı ve yük miktarı ciddi miktarda azaldı. Limanlara giriş çıkış yapan gemi sayısına göre; 243 buharlı gemi, 268.413 ton yük taşıırken, 730 yelkenli gemi 39.898 ton yük taşıdı. Toplam gemi sayısı 973, taşınan yük miktarı 308.311 tondur.⁸⁴⁷

Kıbrıs limanları, Cyprus Blue Book'ta verilen istatistiklere göre; limanlara giriş çıkış yapan gemiler: 1914'te 678 yelkenli (28.682 ton), çıkış yapan yelkenli sayısı 670 (29.876 ton)'tir. Buharlı gemiler Mısır, İngiliz ve Türk bandıralıdır. Yelkenli gemiler ise Türkiye ve Mısır bandıralıdır. Ağırlıklı olarak yelkenli ve buharlı gemi sayısı ve taşıdıkları yük miktarı açısından Mısır önde gelmektedir. İngiliz buharlı gemilerinin sayısı 26'dır.⁸⁴⁸ Kıbrıs limanlarındaki ticari denge bozulmuştur. Mısır gemilerinin ticarete ağırlıklı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Limanlara 1915'te giriş yapan yelkenli gemi sayısı 371 (20.149 ton)'e düştü. Buharlı gemi sayısı da 111 (109.410 ton) iken, bunların 70'i İngiliz bandıralıdır.⁸⁴⁹ 1917-

⁸⁴⁶ Cyprus Report for 1914-1915, *Ön. ver.*, s.10.

⁸⁴⁷ Cyprus Report for 1915-1916, *Ön. ver.*, s.6.

⁸⁴⁸ Cyprus Blue Book 1914-1915, *Ön. ver.*, s.308.

⁸⁴⁹ Cyprus Blue Book 1915-1916, *Ön. ver.*, s.308-309.

1918'de yelkenli gemi sayısı 386 (30.261 ton) ve 116'sı Kıbrıs (10.609 ton), 263'ü (7.114 ton) Fransız bandıralıydı. Buharlı gemi sayısı ise 62'ye düşmüştür ve 57'si İngiliz bandıralı (60.304 ton) gemidir. Görüldüğü gibi 1915-1917 arasında, savaşın etkisiyle, düşen gemi trafiği hacmi ve bandıraları da etkiledi. Tonaj miktarı da savaş öncesine göre yüzde doksan azaldı.⁸⁵⁰ 1918-19'da giriş yapan yelkenli gemi sayısı 240'tır ve bunlardan 184'ü Fransız bandıralıdır. Buharlı gemi sayısı 25'tir ve hepsi İngiliz (25.733 ton) bandıralıdır.⁸⁵¹

Kıbrıs limanlarında 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1919 yılında gemi trafiği hareketlendi. Limanlara giriş yapan yelkenli gemi sayısı 579 (19.946 ton) olurken, çıkış yapan gemi sayısı 605 olup 20.867 ton taşımaktaydı. Buharlı gemilerde sayı 96'ya yükselirken, gemi bandıraları ve yük miktarı şöyledir: İngiliz 41 (48.957 ton), İtalya 35 gemi (64.690 ton), Fransız 10 buharlı gemi (22.067), Yunan 5 (1.997 ton) gemi yük taşıdı.⁸⁵² 1920 yılında giriş yapan yelkenli gemi sayısı 594 (26.564 ton), buharlı gemi sayısı 212'ye yükseldi. Buharlı gemi bandıraları şöyledir: İtalya 84 (150.740 ton), İngiliz 57 (73.811 ton), Fransa 23 (32.417), Yunan 12 (6.701 ton), Amerika 5 (11.693 ton) gemi ile yük taşımıştır.⁸⁵³ Kıbrıs limanlarına 1919 yılı itibariyle, Khedivial Steamship Company posta hizmeti vermeye başladı. Kıbrıs ile Mısır arasında hükümetle yapılan sözleşme kapsamında, düzenli posta hizmeti başlatılmıştır. İtalyan Lloyd-Triestino Şirketi: Mısır, Suriye, Kıbrıs, İstanbul ve Pire'yi içeren bir güzergâh üzerinde, ayda yaklaşık üç kez Larnaka ve Limasol'a uğrayan yolcu gemisi seferleri düzenlemeye başladı. İtalyan Servizi Maritimi'nin gemileri de Lloyd-Triestino gemilerine benzer bir güzergâh üzerinde, ayda yaklaşık iki kez Kıbrıs seferlerini başlattı. Prince Line'a ait yük gemileri de Mısır ve Suriye'den yük taşıyarak Kıbrıs'a ulaşmakta, buradan genellikle doğrudan İngiltere'ye gitmektedirler. Messageries Maritimes şirketine ait gemiler de zaman zaman Kıbrıs limanlarına uğramaktadır.⁸⁵⁴

Kıbrıs limanlarında 1921'de giriş yapan toplam 212 buharlı geminin, 84'ü İtalya bandıralı olup, 150.740 ton yük taşıyordu. Fransız bandıralı 23 buharlı gemi (32.417 ton) ve İngiliz 57 (73.811 ton) gemi giriş yapmıştır. Giriş-çıkış yapan gemi

⁸⁵⁰ Cyprus Blue Book 1917-1918, *Ön. ver.*, s.302-303.

⁸⁵¹ Cyprus Blue Book 1918-1919, *Ön. ver.*, s.301-304.

⁸⁵² Cyprus Blue Book 1919-1920, *Ön. ver.*, s.304.

⁸⁵³ Cyprus Blue Book 1920, *Ön. ver.*, s.272-273.

⁸⁵⁴ Cyprus Report for 1919-1920, *Ön. ver.*, s.14.

sayısı hemen hemen aynıdır. Giriş yapan gemi tonajları ve çıkış yapan gemi tonajları karşılaştırıldığında, çıkış yapan gemilerin tonajları ya aynı kalmış ya da artmıştır. Ayrıca 12 Yunan gemisi (7.756 ton), 22 Romanya gemisi (13.244 ton), 5 Amerikan buharlı gemisi (11.693ton) Kıbrıs'a giriş çıkış yapmıştır.⁸⁵⁵

Kıbrıs'ta 1921'de devam eden gemi trafiği hacminin yükselişi sonucunda 829 yelkenli gemi, 256 buharlı gemi giriş yaptı. Buharlı gemilerin 92'si İngiliz (126.283 ton) ve 87'si İtalyan (161.542 ton) gemisi idi. Kıbrıs limanları takip ettiğimiz tarihi süreçte, İtalyan gemileri tarafından ilk kez bu kadar çok ticaret yapıldığı görülmüştür. Fransız 30 gemi (44.900ton), Yunan 20 gemi (14.247 ton) yük taşımıştır. Yelkenli gemilerde ise Fransız bandıralı gemi sayısı 347 ile en yüksek rakama ulaşmıştır. Mısır'dan gelen yelkenli gemi sayısı 100'e yükselmiştir. Kıbrıslı gemi sayısı 245 olup, 0.520 ton yük taşımıştır.⁸⁵⁶

Kıbrıs limanlarında 1922'de yelkenli gemi sayısı 984'e, buharlı gemi sayısı 272'ye yükseldi. Buharlı gemilerde İtalyan bandıralı gemi sayısı 101 (202.057 ton) yük taşıırken, tarihi olarak ilk kez Kıbrıs limanlarında ticarete lider konumuna geldi. İngiliz buharlı sayısı 75 (97.264 ton) idi. İngiliz idaresinde Kıbrıs'ta ilk kez gemi trafiğinde başka bir ülke ilk sırada yer aldı. Fransız 38 gemi (71.305 ton), Yunan 29 gemi (30.568 ton) sefer düzenledi. Ayrıca farklı ülkelerden gelen gemi sayıları 1-6 arasında değişmekle birlikte Kıbrıs limanlarına giriş çıkış yapmıştır.⁸⁵⁷ Kıbrıs limanları gemi trafiği hacmi hafif toparlanmaya başladı. Grafik 3.26'da, 1905-1922 yılları arasında Kıbrıs limanlarına giriş çıkış yapan gemi tür ve sayılarının verildiği, gemi trafiği yer almaktadır. Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı gemi trafiğinde hem buharlı hem de gemi sayısının en çok azaldığı dönemdir. Savaşın ardından hafif bir yükseliş olmasına rağmen, 20. yüzyıl başlarındaki seviyesinden çok uzaktadır.

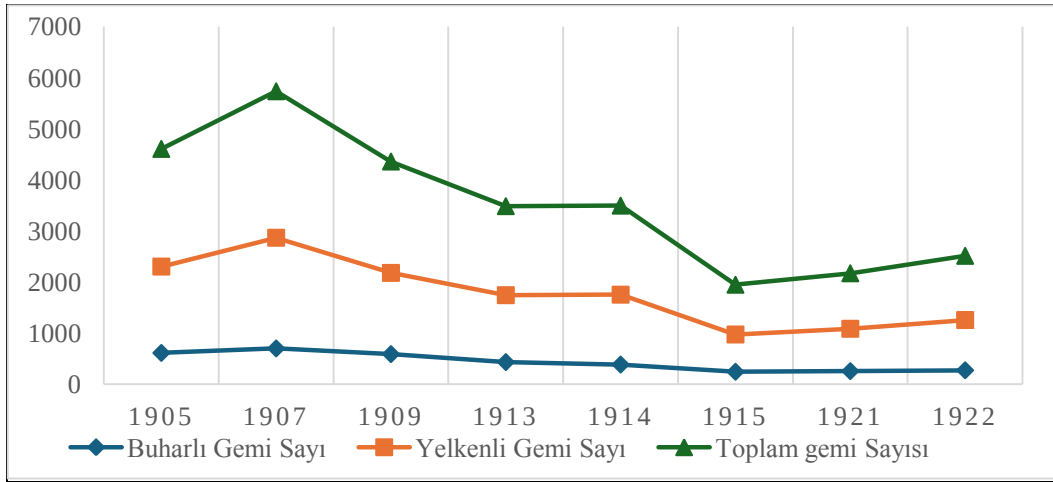
Grafik 3.26. Kıbrıs Limanlarında Gemi Tür ve Sayıları (1905-1922)⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ Aynı. s.272-273.

⁸⁵⁶ Cyprus Blue Book 1921, *Ön. ver.*, s.272-273.

⁸⁵⁷ Cyprus Blue Book 1922, *Ön. ver.*, s.293-294.

⁸⁵⁸ Cyprus Blue Book 1905-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Mağusa limanı tarihi süreçteki askeri ve stratejik konumunu tekrar kazanmaya başlamıştır. İngiliz idaresinin erken döneminde, limanlarda ilgili en önemli değişiklik de bu olmuştur. 1. Dünya Savaşı bu değişimin açıkça görüldüğü dönemdir.

İngiliz İmparatorluk Nakliye Komitesi'nde 1921 yılında Kıbrıslı firmaların şikayetleri iletilmiştir. Kıbrıs firmaları, Kıbrıs ile Birleşik Krallık ve Kanada arasında yetersiz gemi nakliyatı olduğunu belirtmişlerdir. Komite aracılığıyla yapılan girişimler sonucunda, Kanada Hükümeti'ne bağlı Ticaret Filosu, Kıbrıslı tüccarların taleplerini karşılamaya istekli olduğunu ifade etmiştir. Prince Line şirketi ise, Mağusa'da daha iyi olanaklar ve hızlı sevkiyat olursa Kıbrıs'a daha sık gidebileceklerini belirtmiştir.⁸⁵⁹ Yabancı deniz şirketlerinin de tercihi Mağusa limanıdır. Kıbrıs ile ticaretin ön koşulu olarak, Mağusa limanı olanaklarının artırılmasını talep etmektedirler.

3.6.5. Kıbrıs Limanları ve Deniz Nakliyatı (1923-1938)

İngiliz idaresinde geçen 44 yılın ardından, 1923'te Lozan Antlaşması sonrasında, Kıbrıs İngiliz koloni yönetimi altına girdi. 1925'te ise Taç Kolonisi seviyesine yükseltilmişti. Kıbrıs'ta 1923-1938 yılları arasında, ticarete durgunlukların ve krizlerin etkilediği bir dönem yaşandı. 1. Dünya Savaşı'nın genel anlamda ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz baskısı, ardından 1929 yılı Büyük Buhranı'nın sebep olduğu ekonomik krizlerin etkilediği bir döneme girildi.

⁸⁵⁹ HCPP [Cmd. 3646]. *Imperial Shipping Committee, Report On the Work of the Imperial Shipping Committee, 26 Mayıs 1930* (London: HMSO, 1930), s.17.

Kıbrıs limanlarının, 1. Dünya Savaşı yıllarında ticari anlamda dış ticaret hacmi artmıştı. Kıbrıs'ın ticari anlamda ön plana çıkan limanı Mağusa olmuştu. Savaş sonrasında ise, Larnaka limanı gemi trafiği açısından yeniden ilk sırada yer almaya başladı. Kıbrıs limanlarında 1923 yılında 280 buharlı gemi ve 1.150 yelkenli gemi dış ticarete yer alarak, başlıca Mağusa, Limasol ve Larnaka olmak üzere Kıbrıs limanlarına uğradı. Özellikle yelkenli gemilerde önemli bir artış görüldü. 1. Dünya Savaşı sonrasında, yelkenli gemi sayısı artışı, önceki yıllara göre dikkate değer bir yükseliş kaydetti. Kıbrıs kıyı ticaretine katılan yelkenli gemi sayısı ise, 1921 ve 1922 yıllarındaki seviyesinde kaldı. Kıbrıs'a uğrayan ve yük taşıyan buharlı gemilerin sayısında çok az artış oldu. Fransız gemilerinin sayısı azalırken, Alman ve Yunan gemilerinin sayısı arttı. Khedivial Mail Steamship Company, Lloyd Triestino Company, Societa Italiana di Servizi Marittimi ve Messageries Maritimes şirketleri tarafından, düzenli buharlı gemi hizmetleri devam etti.⁸⁶⁰ Larnaka limanı özellikle gemi sayısı ve taşıdıkları yük itibarıyla buharlı ve tonajlı gemilerin en fazla uğradığı limandır. Tablo 3.85'te Kıbrıs limanları 1923 yılı gemi trafiğine ait bilgiler verilmektedir. Kıbrıs deniz ticaretinin başlıca limanları sırasıyla; Larnaka, Limasol ve Mağusa'dır.

Tablo 3.85. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1923)⁸⁶¹

Liman	Buharlı Gemi (Sayı)		Buharlı Gemi Yük (Ton)		Yelkenli Gemi (Sayı)		Yelkenli Gemi Yük (Ton)	
	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış
Larnaka	102	99	193.037	196.174	209	172	7.250	6.019
Limasol	73	60	96.691	86.620	225	226	13.430	13.407
Mağusa	90	21	106.116	15.333	309	323	11.335	11.971
Girne	0	0	0	0	60	57	1.874	1.694
Baf	0	2	0	1.769	56	68	1.359	1886
Lefke	17	15	21.937	18.461	7	26	333	1.062
Latzi	0	1	0	0	-	5	-	165
Toplam	282	198	418.051	318.989	866	877	35.581	36.204

Başlıca limanlar Mağusa, Limasol ve Larnaka olmak üzere 1924'te, 330 buharlı gemi ve 900 yelkenli gemi dış ticarete yer aldı. Buharlı gemi sayısında artış olurken, yelkenli gemisi azaldı. Kıbrıs limanlarına giren, dış ticaretle uğraşan buharlı gemilerin tonajında, 100.000 tondan fazla artış oldu. Yunan gemileri sık ancak düzensiz aralıklarla limanlara uğramaya devam etti. Bunun dışında diğer gemi

⁸⁶⁰ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.17.

⁸⁶¹ Cyprus Blue Book 1923, *Ön. ver.*, s.294-297.

şirketleri ve mevcut seferler değişmedi.⁸⁶² Limanlardan taşınan yük miktarındaki 100 bin ton artış, madenlerdeki üretimin artmasıyla gerçekleşti. Skouriotissa'daki Cyprus Mines Şirketi'nin pirit üretimini arttırması önemli rol oynadı. Yaklaşık 130.000 ton bakır içeren demir pirit cevheri, 1924 yılında ihraç edilmiştir. Bu rakam, 1923'te 50.000 tondur. Diğer madenler de faaliyetlerini arttırmaktadır. Bu gelişmeler, limanlardaki gemi trafiğini ve özellikle taşınan yük miktarını arttıran gelişmelerdir.⁸⁶³

Gemi trafiğinde 1925'te 400 buharlı gemi ve 1.020 yelkenli gemi dış ticarete yer alarak, yıl boyunca başlıca Mağusa, Larnaka ve Limasol olmak üzere Kıbrıs limanlarına uğradı. 1923'e göre gemi sayıları arttı.⁸⁶⁴ Kıbrıs gemi trafiği 1926'da azaldı. Toplamda 498 buharlı gemi ve 990 yelkenli gemi dış ticarete için limanlara giriş yaptı. Diğer taraftan dış ticaretle uğraşan buharlı gemilerin, Kıbrıs limanlarına girişindeki tonaj artışı 123.100 tondan fazla olmuştur. 1926 yılı sonuna doğru, ihracatın yeniden canlanmaya başlamasıyla birlikte deniz nakliyatı da artmıştır. Maden şirketlerinin üretim miktarları arttıkça, ihracat da yükselmeye başladı.⁸⁶⁵ Madencilik alanında genişlemeler 1928'de devam etti. Cyprus Mines Şirketi, yaklaşık 244.000 ton bakır içeren demir pirit cevheri çıkararak, 240.000 ton ihracat yaptı. Cyprus Asbestos Şirketi'ne ait madende işlenmiş asbest miktarı 16.200 tonur. Asbest ihracatı 11.500 ton civarındadır.⁸⁶⁶ Gemi trafiğinde, 1928 yılında 512 buharlı gemi ve 803 yelkenli gemi; Mağusa, Larnaka ve Limasol olmak üzere Kıbrıs limanlarına uğradı. Bu rakamlara göre, 1927 yılına kıyasla gemi trafiği azaldı. Liman iyileştirme konusu, 1925'te gündeme gelmiş ve 1926'da bir İngiliz danışman mühendislik firması temsilcisi tarafından durum tekrar rapor edilmiştir. Mali nedenler dolayısıyla önerilerin uygulanması mümkün olmamıştır.⁸⁶⁷ Kıbrıs limanları gemi trafiğinde 1928 yılı itibariyle, buharlı gemilerin sayı ve yük itibariyle, en fazla uğradığı liman Limasol'dur. Larnaka limanı da taşınan yük miktarı açısından, önceki yıllara göre artış göstermiştir. Ardından Mağusa Limanı yük miktarı olarak, üçüncü sırada gelmektedir. Diğer küçük limanlarda da gemi trafiği artmaya başlamıştır. Lefke, burada gemi trafiği dikkat çeken limandır. 1928'de Lefke limanındaki yük

⁸⁶² Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.24.

⁸⁶³ *Aynı.* s.39.

⁸⁶⁴ Cyprus Report for 1925, *Ön. ver.*, s.22.

⁸⁶⁵ Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.27.

⁸⁶⁶ Cyprus Report for 1928, *Ön. ver.*, s.14.

⁸⁶⁷ Cyprus Report for 1928, *Ön. ver.*, s.22.

miktarı dikkat çekmektedir. Kıbrıs limanları 1928 gemi trafiği Tablo 3.86'da yer almaktadır. 1923 yılında buharlı gemilerin taşıdığı yük miktarı 418 bin ton iken, 1928'de 877 bin tona yükselmiştir.

Tablo 3.86. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1928)⁸⁶⁸

Liman Adları	Buharlı Gemi Sayı		Buharlı Gemi Yük (Ton)		Yelkenli Gemi Sayısı		Yelkenli Gemi Yük (Ton)	
	Giriş	Çıkış	Giriş ton	Çıkış ton	Giriş	Çıkış	Giriş ton	Çıkış ton
Larnaka	111	92	312.627	256.048	131	129	4.867	4.296
Limasol	189	203	256.165	324.812	215	229	12.607	14.546
Mağusa	143	116	208.181	156.259	249	224	10.149	9.050
Girne	4	2	4.233	1.318	51	52	1.186	1.269
Baf	4	38	6.735	42.901	135	129	3.544	2.943
Latzi	0		0	0	1	3	40	180
Lefke	61	64	89.778	95.554	21	25	1.062	1.415
Karpaz	0	1	0	2.293	0	19	0	745
Toplam	512	516	877.719	879.185	803	810	33.455	34.446

1930 yılında dünyayı etkisi altına alan ticari durgunluk, Kıbrıs'ta komşu ülkelere kıyasla daha az hissedildi. Ticaret hacmindeki artış, gemi taşımacılığındaki artışta kendini göstermektedir.⁸⁶⁹ 1930 yılında, 547 buharlı gemi ve 744 yelkenli gemi, başlıca Mağusa, Larnaka ve Limasol olmak üzere, Kıbrıs limanlarına uğrayarak yıl boyunca seferler düzenledi. 1929 yılı rakamlarına göre, çok az artış olmuştur. Adanın limanları ve demirleme yerleri arasında, kıyı ticaretine katılan gemilerde hafif bir azalma gözlemlenmiştir. Dış ticarete yer alan buharlı gemilerin Kıbrıs limanlarına girişindeki tonaj artışı 80.686 tona ulaşmıştır.⁸⁷⁰ 1931 yılında dünyada hâkim olan ekonomik durgunluk sırasında, Kıbrıs ticareti de kaçınılmaz olarak azaldı. İthal edilen başlıca malların miktarında, 1930'a göre genel bir artış görüldü. 1930 yılı son çeyreğinde, ithal ve ihraç edilen malların fiyatlarında genel bir düşüş yaşandı. Özellikle, önemli bir ihracat ürünü olan keçiboynuzunun fiyatı, 1930 yılı sonunda daha önce görülmemiş bir seviyeye düşmüştür.⁸⁷¹

Kıbrıs limanlarında 1931 yılında, 622 buharlı gemi ve 776 yelkenli gemi aracılığıyla gemi trafiği arttı. Buharlı gemilerin Kıbrıs limanlarına girişindeki tonaj

⁸⁶⁸ Cyprus Blue Book 1928, *Ön. ver.*, s.332-335.

⁸⁶⁹ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.17.

⁸⁷⁰ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.20.

⁸⁷¹ Cyprus Report for 1931, *Ön. ver.*, s.22.

artışı 28.740 tona ulaşmıştır.⁸⁷² Deniz ticaretinde gelişme 1932'de devam etti. 667 buharlı gemi ve 803 yelkenli gemi girişi ile tonaj miktarı 32.785 tona ulaşmıştır.⁸⁷³

Ekonomik buhrana rağmen, Kıbrıs limanlarında deniz ticaretindeki yükseliş, 1933'te bir miktar azalmanın görüldüğü yıl oldu. Limanlara giriş çıkış yapan gemi sayısı, 648 buharlı gemi ve 657 yelkenli gemiden oluşmaktadır. Larnaka limanı gemi sayısı ve taşınan yük itibariyle, ilk sırada yer almaktadır. Limasol ve Mağusa'nın arkasından, Lefke de buharlı gemilerin uğradığı limanlar arasında, yer almaya başlamıştır.⁸⁷⁴ Tablo 3.87'de, 1933 yılı gemi trafiğine ait gemi sayıları ve tonaj miktarları verilmektedir. Buharlı gemilerin taşıdığı yük miktarları 1.4 milyon tona yükselmiştir. Bu rakamlar tarihi rekor anlamına gelmektedir.

Tablo 3.87. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1933)⁸⁷⁵

	Buharlı Gemi (Sayı)		Buharlı Gemi Yük (Ton)		Yelkenli Gemi (Sayı)		Yelkenli Gemi Yük (Ton)	
	Giriş	Çıkış	Giriş	Giriş	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış
Larnaka	217	271	705.981	838.942	106	107	4.022	3.726
Limasol	203	148	353.333	227.215	210	216	13.021	13.632
Mağusa	153	129	232.763	196.813	152	140	6.907	6.101
Lefke	59	58	98.179	104.132	45	43	1.493	1.775
Baf	14	28	22.745	35.772	70	79	1.530	2.048
Girne	2	2	4.631	4.067	74	80	1.530	1.562
Latzi	-	2	-	4.670	-	1	1.322	19
Karpaz		1		183				
Toplam	648	639	1.417.632	1.411.794	657	666	28.295	28.863

1934 yılında Kıbrıs limanlarına 667 buharlı gemi ve 581 yelkenli gemi Kıbrıs limanlarına uğradı. Buharlı gemi sayısında artış, yelkenli gemi sayısında ise azalma görülürken, toplam tonajda 78.053 ton artış yaşandı.⁸⁷⁶ Kıbrıs limanlarına 1935'te, 633 buharlı gemi ve 531 yelkenli gemi, dış ticarette nakliyat yaptı. Kıbrıs'a giren tüm gemi sınıflarının toplam tonajı, önceki yıla göre 12.894 ton daha azdır. Buharlı gemi sayısında 137 ve kıyı ticaretine katılan yelkenli gemi sayısında 119 adet azalma olmuştur. Kıbrıs ile Mısır arasında, Khedivial Mail Steamship tarafından haftalık posta hizmeti devam etmiştir. İtalyan Lloyd Triestino Şirketi, Kıbrıs limanlarına uğrayan yolcu gemileri için iki haftada bir seferler düzenlemektedir. Bu seferler Mısır, Filistin, Suriye, Kıbrıs, Rodos ve Yunanistan gibi limanları içermektedir.

⁸⁷² Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.35.

⁸⁷³ Cyprus Report for 1932, *Ön. ver.*, s.36.

⁸⁷⁴ Cyprus Report for 1933, *Ön. ver.*, s.36-37.

⁸⁷⁵ Cyprus Blue Book 1933, *Ön. ver.*, s.358-361.

⁸⁷⁶ Cyprus Report for 1934, *Ön. ver.*, s.38.

Messageries Maritimes ayda bir Larnaka'ya uğrarken, Moss Line ve Prince Line şirketleri İngiltere ile Kıbrıs arasında yük taşımaktadır. Lloyd Triestino ayrıca Trieste ve Brindisi'den Kıbrıs'a haftalık seferler düzenlemektedir.⁸⁷⁷

1936'da Kıbrıs limanlarına 601 buharlı gemi ve 552 yelkenli gemi uğradı. Buharlı gemi sayısında 32 azalma, yelkenli gemi sayısında ise 21 artış gözlemlendi. Buna rağmen, toplam tonajda 98.576 tonluk bir azalma yaşandı. Kıyı ticaretinde buharlı gemilerde 21, yelkenli gemilerde ise 18 artış olsa da toplam tonajda 9.622 ton azalma kaydedildi.⁸⁷⁸

1937'de Dış ticarete faaliyet gösteren 674 buharlı gemi ve 608 yelkenli gemi, Kıbrıs limanlarına 1937 yılında uğradı. Bu, 1936 yılına kıyasla 73 buharlı gemi ve 56 yelkenli gemi artışı anlamına gelmektedir. Kıbrıs'a giren tüm sınıflardaki gemilerin toplam tonajı bir önceki yıla göre 55.829 ton daha fazlaydı. Limanlara sefer düzenleyen gemi şirketleri ve güzergahları ise şöyledir: Adriatica Societa Anonima di Navigazione; Mağusa, Larnaka ve Limasol'u ziyaret eden ve Mısır-Filistin-Suriye-Kilikya-Kıbrıs-Rodos-Yunanistan ve Adriyatik limanlarını içeren güzergahlarda yolcu gemileri için iki haftada bir sefer düzenledi. Messageries Maritimes'in gemileri, her ay Larnaka'ya uğradı. Moss Line ve Prince Line'a ait yük gemileri, İngiltere-Mısır-Kıbrıs-Malta-Filistin ve Suriye'deki limanları içeren güzergahlarda iki haftada bir sefer yapıyordu. Deutsche Levante Linie, Olivier & Co.'ya ait buharlı gemiler de düzensiz aralıklarla Kıbrıs limanlarına uğramaktadır. Hellenic Coast Lines, Yunanistan-Filistin-Mısır ve Suriye arasında iki haftada bir sefer düzenledi. Adriatica Societa Anonima di Navigazione, 1930 yılı sonunda Trieste ve Brindisi'den Larnaka-Yafa-Hayfa ve Beyrut'a başlayan haftalık ekspres hizmetini sürdürdü. Bu rota ile Londra'ya yapılan yolculuk beş günde yapılabilirdi.⁸⁷⁹

Kıbrıs limanlarına 1938 yılında uğrayan, 731 buharlı gemi ve 562 yelkenli gemi dış ticarete yer aldı. 1937 yılına kıyasla buharlı gemi sayısında 57 artış ve yelkenli gemi sayısında 46 azalma meydana geldi. Kıbrıs'a giren tüm gemi sınıflarının toplam tonajı, önceki yıla göre 77.301 ton daha fazlaydı. Kıyı ticaretine katılan 69 buharlı gemi artarken, 60 yelkenli gemi azaldı. Bu durum, toplamda

⁸⁷⁷ Cyprus Report for 1935, *Ön. ver.*, s.38-39.

⁸⁷⁸ Cyprus Report for 1936, *Ön. ver.*, s.37.

⁸⁷⁹ Cyprus Report for 1937, *Ön. ver.*, s.37-38.

124.704 tonluk bir artışı temsil etmektedir.⁸⁸⁰ Piritle ilgili madenlerdeki faaliyetler, 1938 yılı sonlarına doğru kısıtlanmıştır. Bu durum, limanlardaki ticarete yansımaktadır. Ayrıca gemi trafiği içinde ilk kez Karavostasi yer almaktadır. Madencilik şirketi Cyprus Mines Co., 1930 yılında Ksero/Xero (Gemikonağı) ile Karavostasi'deki ayıklama tesisleri inşaat çalışmaları için 70.000 £'dan fazla harcama yapmıştı. Ayrıca şirket tarafından bir iskele inşa edilmiştir. Karavostasi'nin madencilik ürünlerinin nakliyatında ön plana çıktığı görülmektedir.⁸⁸¹ Karavostasi'ye giriş çıkış yapan gemi sayısı ve tonaj miktarı ciddi bir artış ile gemi trafiğinde yer almıştır. Vasiliko-Zyyi (Terazi)'da yine maden şirketlerinin çalışmaları sonucunda, küçük çaplı da olsa gemilerin uğradığı bir liman olarak yer aldı. Buharlı gemilerin taşıdığı yük miktarı 1.4 milyon tonu geçti. Gemi sayısı ise 731'e yükseldi. Larnaka en fazla yük taşınan liman, Limasol en fazla geminin giriş yaptığı limandır. Karavostasi ise, Limasol ve Mağusa limanlarındaki yük miktarına yaklaştı ve rekabet eder hale gelmiştir. Tablo 3.88'de, 1938 yılına ait Kıbrıs limanları gemi trafiği yer almaktadır. Buharlı gemi tonajları, 1933 yılı rakamlarına yakındır. Yine de 1.4 milyon ton yük miktarının korunmuş olması, tüm ekonomik baskılara rağmen deniz ticaretinin gelişimi açısından önemlidir.

Tablo 3.88. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1938)⁸⁸²

Limanlar	Buharlı Gemi Sayı		Buharlı Gemi Yük (Ton)		Yelkenli Gemi Sayı		Yelkenli Gemi Yük (Ton)	
	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış
Larnaka	159	151	595.894	572.251	106	105	3.742	3.837
Limasol	219	171	286.692	261.169	167	181	10.283	11.406
Mağusa	189	250	282.487	336.401	153	120	8.070	5.699
Baf	20	15	6.781	18.906	107	122	2.819	3.658
Girne	6	4	23.679	4.674	5	7	126	232
Karavostasi (Gemikonağı)	130	127	261.305	252.159	24	12	1.363	765
Latzi	4	7	5.167	7.720	-	1	-	48
Karpaz	1	1	8.391	8.391	-	1	-	63
Vasiliko-Zyyi (Terazi)	3	3	5.736	5.736	-	-	-	-
Toplam	731	729	1.476.132	1.467.407	562	549	26.403	25.708

Kıbrıs limanlarında gemi trafiği ile ilgili en önemli değişiklik, maden şirketlerinin demiryolu aracılığı ile kendi iskelelerine inerek, deniz ticaretinin yönünü değiştirmeleridir. 1923-1938 döneminin sonlarında Karavostasi ve Vasiliko

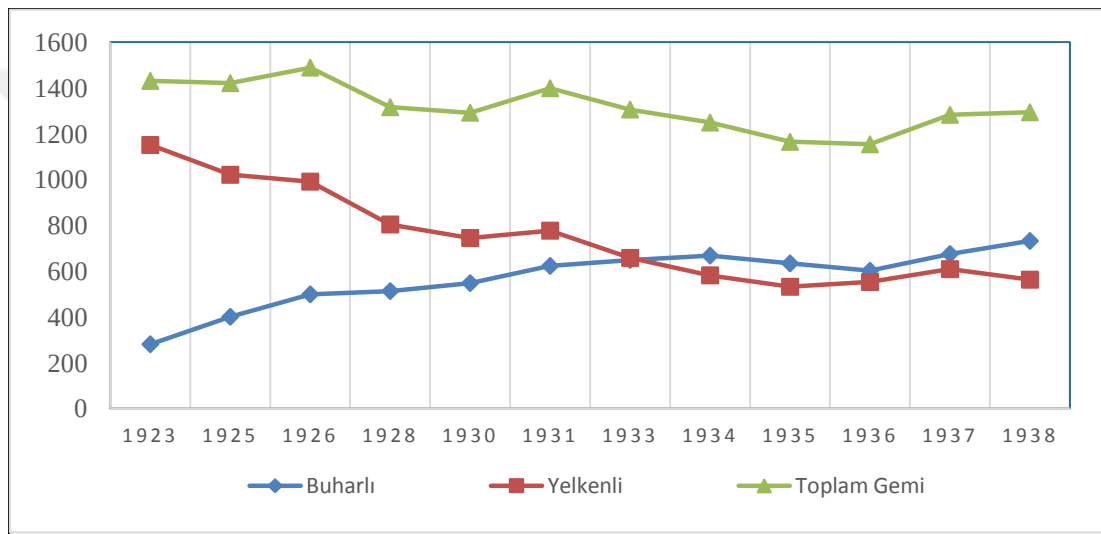
⁸⁸⁰ Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.41.

⁸⁸¹ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.15.

⁸⁸² Cyprus Blue Book 1938, *Ön. ver.*, s.404-406.

limanları, maden ürünlerinin sevk edildiği limanlar arasına girmiştir. Kıbrıs deniz ticaretinde önemli bir gelişmedir. Dış ticaret Osmanlı döneminde ve İngiliz idaresinin ilk yıllarında güneyde iken, Kıbrıs'ın kuzeyine kaymıştır. Karavostasi, üç ana limana yakın gemi sayısı ve yük miktarı ile öne çıkmaya başlamıştır. Kıbrıs madenciliğinin gelişimi, önce Mağusa limanı ve demiryollarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Ardından deniz ticaretinde, yeni bir rota oluşturmuştur. Kıbrıs gemi trafiğinde, buharlı gemi ve yelkenli gemi sayılarının gelişimi Grafik 3.27'de görülmektedir.

Grafik 3.27. Kıbrıs Limanlarında Gemi Tür ve Sayıları (1923-1938)⁸⁸³

Grafik' göre, Kıbrıs'ta 1923'ten itibaren yelkenli gemi sayısı yıllar itibariyle azalmaya başlamıştır. Buharlı gemi sayısı ise 1923 yılı sonrasında artmıştır.

3.6.6. Kıbrıs Limanları ve Deniz Nakliyatı (1946-1959)

Kıbrıs'ta 1946 yılı sonrasında başlayan On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında, çok sayıda altyapı çalışması başlatılmıştır. Deniz nakliyatı ve limanların iyileştirilmesi de kalkınma programı kapsamında yer almaktadır. Limanların iyileştirilmesi çalışmaları, öncelikle zemin tarama çalışmaları ile başlatılmıştır. Limanların zemin tarama çalışmaları ve yapılan planlama harcamaları dışında, ayrılan bütçeler şöyledir: 1949 yılında 58.800 £, 1950 yılında 20.793 £, 1951'de 400.000 £, 1952'de 450.000 £ yaklaşık maliyetle planlar uygulanmaya başlamıştır.⁸⁸⁴

⁸⁸³ Cyprus Blue Book 1923-1938, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

⁸⁸⁴ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.59; Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.65; Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.60; Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.70.

Mağusa Limanı'nda 1951 yılı itibariyle yapılan iyileştirmeler ve kara taşımacılığına yönelik yeniden düzenlemelerde ilerleme kaydedilmiştir. Yeni ihracat deposu inşa edilmiş ve gümrük bölgesi asfaltlanmıştır.⁸⁸⁵ Limasol Limanı iyileştirmelerine ilişkin hazırlanan raporlar kabul edilmiştir. Limasol limanı planının, yaklaşık maliyeti 300.000 £'dir. Mağusa ve Larnaka'daki liman iyileştirmeleri için, ek olarak 100.000 £ harcanması planlanmıştır.⁸⁸⁶ Kıbrıs limanları ile ilgili 1953 yılında yürütülen üç proje bulunmaktadır.

1.Baf Limanı yeni tarama çalışması.

2.Limasol Limanı'nın iyileştirilmesi (tahmini bütçe 495.500 £).

3.Mağusa ve Larnaka Limanlarının iyileştirilmesi (tahmini bütçe 100.000).

Liman iyileştirmeleri yapılan plan ve projeler kapsamında, 1954-1955 yıllarında devam etmiştir. Bu projeler limanların zeminlerinin taranması, iskelelerin uzatılması, yük havuzlarının yapılması, ek depoların ve limanlara uzanan yolların yapımı vb. çalışmaları kapsamaktadır.⁸⁸⁷ 1956'da Limasol, Mağusa ve Larnaka limanlarında normal bakım çalışmaları yapıldı. Mağusa, Larnaka ve Baf limanlarında tarama işlemleri gerçekleştirildi. 1957'nin başlarında Baf limanındaki iyileştirmelere başlanması planlandı. Limasol'da hafif yük havuzundaki çalışmalar tamamlanırken, Mağusa'da liman tesislerinin yetersizliği nedeniyle hem sivil hem de askeri amaçlarla kullanılacak bir yük havuzu inşa edildi.⁸⁸⁸ Mağusa limanı 1956 yılı itibariyle, 425 fit⁸⁸⁹ uzunluğa kadar olan gemilerin girebileceği bir liman haline gelmiştir. İç limana girip rıhtıma kadar ağır tonajlı gemiler yanaşabilecek durumdadır. Aylık yaklaşık 30.000 ton ithalat ve ihracat yük işleme kapasitesine sahiptir. Limanın güney ucunda, boşaltılan gemilerden 15.000 ton daha yük işleyebilen hafif bir yükleme havuzu bulunmaktadır. Diğer limanların genel durumu ise şöyledir: Karavostasi, Vasiliko-Zyyi (Terazi), Limni ve Boğaz, esas olarak maden ihracatı için kullanılmaktadır. Her biri bir iskeleye sahip olup, açık denizde demirleyen gemilere yükleme işlemi için yeterli tekneler bulunmaktadır. Vasiliko ayrıca bir yükleme direğine sahiptir. Girne ve Baf, sınırlı liman olanaklarına sahip küçük limanlardır. Mağusa limanı için büyük

⁸⁸⁵ Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.6-7; Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.133; Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.69-70.

⁸⁸⁶ Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.51.

⁸⁸⁷ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.133,143; Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.69-70.

⁸⁸⁸ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.79.

⁸⁸⁹ 1 feet=yaklaşık 30.48 cm.

bir proje de hazırlanmaktadır. Plan, mevcut iskelenin kuzeyine limanın genişletilmesini, 2.100 fit ek iskele alanı, 32 fit derinliğinde bir tarama ve liman kolunun korunmasını içermektedir. Bu inşaat işlerinin tahmini maliyeti 2,5 milyon £'dir. Daha yüksek maliyetli olan Limasol limanı geliştirme planı ise, Mağusa planının tamamlanmasına yaklaşıldığında dikkate alınacaktır. Baf limanındaki iyileştirme çalışmaları için, 50.000 £ bütçe ayrılmış ve tarama çalışmaları başlatılmıştır.⁸⁹⁰

1957 yılında Mağusa, Larnaka ve Baf limanlarında normal bakım işlemlerine ek olarak, zemin tarama çalışmaları yapılmıştır. Larnaka'da 500 fit uzunluğunda bir beton duvar, Gümrük Binası'nın doğusuna inşa edilmiştir. Baf'ta ise dalgakıranın uzatılması ve erişim yolunun inşası, yaklaşık 11.000 £'e mal oldu.⁸⁹¹ 1958'de normal bakım işlemlerinin yanı sıra, Baf ve Larnaka'da tarama çalışmaları yapıldı. İlave depolama alanları, ana iskeledeki ahşap döşemenin yenilenmesi ve diğer işleri içeren Larnaka limanının genel iyileştirme planı 41.000 £ maliyetle tamamlandı. Kato-Baf limanının 1957 yılında başlayan iyileştirme çalışmalarına devam edildi. Batı mendireğinin genişletmeleri tamamlandı ve yeni planlı iskeledeki çalışmaların yaklaşık %80'i tamamlandı.⁸⁹²

Mağusa limanı 1959 yılında, rıhtım ve depo konaklama yerleri, 60 tonluk yüzer duba iskelesi, mobil vinçlerin bulunduğu bir limandır. Ayda yaklaşık 40.000 ton ithalat ve ihracat kargosu kapasitesine ulaşmıştır. Limanın güney ucunda küçük bir çakmak havuzu bulunmakta ve 15-80 ton kapasiteli, görevli römorkörlerle birlikte 26 çakmaklık bir filo da bulunmaktadır. Makul miktarda tatlı su temin edilebilmektedir. Akaryakıt, petrol şirketleriyle yapılan anlaşma gereğince, Larnaka'dan 5 tonluk tankerlerle sağlanmaktadır. Limanda nakliye sırasında küçük motor ve gövde onarımları yapılabilmektedir. Limasol ve Larnaka'da gemiler ana iskeleden yaklaşık 4-5 halat açık yol kenarına demirlemekte ve mallar 20-80 ton kapasiteli mavnalarla kıyıya taşınmaktadır. Her iki limanda da olağan ticari gereksinimlerin karşılanması için depo alanı, vinçler, traktörler ve arabalar bulundurulmaya başlamıştır. Limasol daha hafif bir havzaya sahipti ve küçük tekneler yanaşabilmektedir. Karavostasi, Vasiliko-Zyyi (Terazi) ve Limni esas olarak

⁸⁹⁰ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.80.

⁸⁹¹ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.77.

⁸⁹² Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.77.

maden ihracatında kullanılan limanlardır. Her birinin bir iskelesi ve açık yol kenarında demirli gemileri çalıştırmaya yetecek kadar mavnaları bulunuyordu. Vasiliko'da bir yükleme direği de mevcuttur. Karavostasi yakınlarında inşaatı devam eden bir pilon (yükleme ve boşaltma için) çalışması da bulunmaktadır. Baf'ta, toplam uzunluğu yaklaşık 180 fit ve su çekimi 10 fit olan küçük gemilerin, iskeleye yanaşmasına olanak sağlayacak liman çalışmaları devam etmektedir. Yeterli vinç ve depo olanakları da çalışmalar kapsamındadır. Girne sınırlı olanaklara sahip küçük bir liman durumundadır.⁸⁹³

Kıbrıs limanlarında yapılan iyileştirme çalışmaları sonucunda üç büyük liman; Mağusa, Larnaka ve Limasol ve diğer küçük limanlar deniz ticareti için geliştirildi. Deniz ticaretinin yanı sıra, turizmin gelişmesi ile yolcu taşımacılığı da bu dönemde gelişmeye başladı. Kıbrıs limanlarının, uluslararası gemi şirketlerinin deniz güzergahları arasında yer almaya başladığı bir döneme girildi. Kıbrıs limanlarındaki gemi trafiğinin, bölgesel ve uluslararası olarak hız kazandığı bir dönem başladı.

Kıbrıs limanlarına 1946 yılında, 600'ün üzerinde buharlı gemi ve yaklaşık 1000 yelkenli gemi uğradı. Bu durum, 2. Dünya Savaşı sonrasında normal koşulların yavaş yavaş geri dönmesi sayesinde, 1945 yılına göre belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. Düzenli olarak on günlük seferler düzenleyen Khedivial Posta Hattı, Mısır, Filistin ve Kıbrıs arasında gemi taşımacılığı yapmaktadır. Türk Devlet Hatları ise; Türkiye-Yunanistan-Mısır-Filistin-Suriye ve Kıbrıs arasında, iki gemiyle aylık seferler düzenlemektedir. Moss Line, Prince Line, Ellerman ve Papayanni Lines, Westcott ve Laurence Line ve diğer Conference Line hattı gemileri de düzenli seferlere başlamıştır. Conference Line'a ait kargo gemileri, ayda iki kez Kıbrıs limanlarına uğramıştır. Bu gemilerin çoğunda yolcu kapasitesi azdır. Doğu Akdeniz limanları ile Marsilya arasında, Yunan bandıralı bir gemiyle düzenli bir güzergâh oluşturulmuştur. S.S. Ascania ile yapılan aylık direkt seferler, Kıbrıs'a İngiliz limanlarından doğrudan yolculuk imkânı sağlamıştır. İngiltere'den Kıbrıs'a ve Kıbrıs'tan İngiltere'ye düzenli seferlerde artış olmuştur. 1946 yaz sezonunda, Mısır limanları ile Kıbrıs arasındaki yolcu trafiği, tatil sezonunda Panama bayrağı altında seyreden küçük yolcu gemileri ile desteklenmiştir. American Export Lines, Svenska Orient Linien, Royal Netherlands Steamship Company ve diğer denizcilik şirketlerine ait gemiler zaman zaman Kıbrıs limanlarına uğramaktadır. Bu gemilerin

⁸⁹³ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.78-79.

çoğunda az sayıda yolcu için konaklama imkânı bulunmakta ve genellikle yolcu taşımacılığı yerine kargo taşımacılığı yapmaktadırlar.⁸⁹⁴

Kıbrıs limanlarına 1947 de savaş sonrasında deniz taşımacılığı normale dönme eğilimini sürdürdü. Düzenli on günlük posta hizmeti, Khedivial Mail Hattı'na ait bir İngiliz buharlı gemisiyle Mısır, Filistin ve Kıbrıs arasında sürdürüldü. Mısır bandıralı buharlı gemiler on günde bir, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yolcu taşıdı. Messrs. John Livanos & Sons Ltd.'ye ait bazı gemiler ve İngiliz bandıralı gemiler de Kıbrıs'a sefer düzenledi. Middle East Coastal Service'e ait küçük İngiliz buharlı gemileri, sınırlı sayıda yolcu kapasitesi ile Kıbrıs ve Doğu Akdeniz limanları arasında on günlük bir güzergahı sürdürdü. Konferans Hatları'na (Conference Line) ait genel kargo gemileri, Ellerman ve Papayanini, Moss, Prince, Westcott ve Laurence, Furness Withy, Ellerman's Wilson, General Steam Navigation, Johnston Warren, Golden Cross ve John Bruce Lines'ın gemileri on beş günde bir düzenli sefer yapmaya devam etti. Bu gemiler de çok az sayıda yolcu taşımaktadır. Düzensiz doğrudan seferler düzenleyen bir İngiliz buharlı gemisi, Larnaka ile Liverpool arasında hızlı seferler yaptı. Aynı zamanda, Panamalı, İtalyan, Britanyalı, Norveçli, İsveçli, Hollandalı, Yunan, Danimarkalı ve Yugoslav şirketlerine ait gemiler, Doğu Akdeniz'de yolcu ve kargo taşıyarak, çeşitli güzergahlarda Kıbrıs limanlarına uğradı. Kargo gemileri ise, Kıbrıs limanlarına düzensiz olarak çeşitli güzergahlarda uğradı.

Kıbrıs limanlarında yük gemi trafiği, 2. Dünya Savaşı öncesine göre artmıştır. Buharlı gemi ve yelkenli gemi sayısı, 1938'e göre artarken, taşınan yük de hafif bir düşüş olmasına rağmen 1.3 milyon ton civarındadır. Mağusa limanı giriş çıkış yapan buharlı ve yelkenli gemi sayısı ve yük itibarıyla, gemi trafiği en yoğun liman haline gelmiştir. Limasol limanı ise gemi trafiğinde ikinci sıradadır. Larnaka'da gemi sayısı ve yük itibarıyla, 2. Dünya Savaşı öncesine göre azalma dikkat çekmektedir. Karavostasi (Gemikonağı) limanı, diğer üç büyük limanın ardından gemi sayısı ve yükte dördüncü liman konumundadır. Savaşın etkilerinin atlatılmaya başladığı dönemde, Kıbrıs limanları gemi trafiğinde de normalleşme görülmektedir. Tablo 3.89'da Kıbrıs limanları gemi trafiği verilmiştir.

Tablo 3.89. Kıbrıs Limanları Gemi Trafiği (1947)⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.42.

1947	Buharlı Gemi (Sayı)		Buharlı Gemi Yük (Ton)		Yelkenli Gemi (Sayı)		Yelkenli Gemi Yük (Ton)	
	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış	Giriş	Çıkış
Larnaka	101	97	250.522	245.927	145	104	6.059	3.175
Limasol	376	360	384.116	350.196	188	219	14.314	17.425
Mağusa	530	531	465.678	480.655	249	185	18.720	14.196
Baf	3	4	5.695	1.831	92	126	2.386	5.444
Girne	1	0	288	0	48	55	1.140	1.712
Gemikonağı (Karavostasi)	55	60	163.737	179.529	50	42	1.596	938
Latzi	1	2	71	1.439	3	3	138	158
Karpaz	2	3	1.643	3.817	0	0	0	0
Vasiliko-Zyyi (Terazi)	20	24	38.073	38.658	1	37	28	2.366
Toplam	1.089	1.081	1.309.823	1.302.052	776	771	44.381	45.414

Kıbrıs'a 1947 yılı boyunca yaklaşık 6.000 turist geldi ve bunların önemli bir kısmı Khedivial Mail Line tarafından taşındı. Askeri yetkililer tarafından kiralanan Conference Line'a ait gemiler, askeri malzemelerin ithalat ve ihracatında kullanıldı. Yaklaşık 44.000 yasadışı Yahudi göçmen Mağusa'ya çıkarıldı. Bu göçmenlerden, yaklaşık 13.000 kişi aynı limandan, Yahudi Ajansı tarafından kiralanan veya askeri yetkililer tarafından hizmetlerine sunulan özel gemilerle sevk edildi.⁸⁹⁶

1948'de Kıbrıs limanlarına on günlük düzenli posta hizmeti, Hidivial Posta Hattının sübvansiyonlu bir İngiliz vapuru (s.s. Fouadieh) tarafından Kıbrıs, Mısır ve Filistin ve daha sonra Lübnan arasında sürdürülüyordu. Konferans Hatlarının genel kargo vapurları, İngiltere limanlarından yaklaşık on beş günde bir sefer düzenliyordu. Çeşitli kargo gemileri, Norveç, Danimarka, Hollanda, İsveç, İtalyan, Yunan, Filistinli, Panamalı, Yugoslav, Türk, Mısırlı, İspanyol ve ABD bandırası altında sefer düzenledi. Ayrıca yolcu taşıyan seferler de düzenlendi. Yaklaşık 309.000 gros ton yük ithal edildi. 1948 yılı içinde 581.000 gros ton ihracat yapıldı. Adaya gelen yolcu sayısı 9.117, ayrılan yolcu sayısı 8.767 kişidir. Kıbrıs'ta 1948 yılında, 20.908 göçmen Yahudi yasadışı olarak Mağusa'ya indi ve 25.970 kişi aynı limandan Yahudi Ajansı tarafından kiralanan vapurlarla gemiye bindirildi.⁸⁹⁷

1949'da Khedivial Posta Hattının vapuru (s.s. Fouadieh), Konferans Hatlarının genel kargo vapurları, İngiliz limanlarından on beş günde bir sefer

⁸⁹⁵ Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.400-403.

⁸⁹⁶ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.43.

⁸⁹⁷ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.38.

düzenlemeye devam etti.⁸⁹⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrasında normalleşen yaşam, ticaret ve seyahatin de normalleşmesini ve gelişmesini olumlu etkiledi. Kıbrıs'ta ulaşım altyapısı, limanlardaki iyileştirmelerin tamamlanması da deniz taşımacılığının artışı sağladı. 1946 yılında dış ticaret hacmi 15 milyon iken, 1959'a gelindiğinde 60 milyona ulaşmıştı. Gelir ve giderler de bu durumdan olumlu etkilendi.

Deniz taşımacılığında, 1951'de önceki yıllarda faaliyet gösteren hatlar limanlara uğramaya devam etti. Narenciye ihracat sezonunda (Kasım-Şubat), İngiltere'ye yapılan sevkiyatların büyük kısmını, Conference Line'ın gemileri taşıdı. İki asker gemisi, Avustralya İmparatoriçesi ve Empire Windrush, düzensiz aralıklarla sefer düzenledi. Port Said ile Kıbrıs arasında nöbetçi ve izinli askerleri taşıyan, küçük birlik gemilerinden oluşan düzenli servis 1951 yılı boyunca sürdürüldü.⁸⁹⁹

Kıbrıs limanlarına 1952'de Mısır, Lübnan ve Kıbrıs arasında on günlük düzenli posta hizmeti, Kıbrıs Hükümeti tarafından sübvans edilen Hidivial Posta Hattı'nın vapuru (S.S. Fouadeh) tarafından sürdürülüyordu. Akdeniz Conference Line hatlarının genel kargo vapurları, İngiliz limanlarından yaptıkları on beş günlük seferler devam etti. Süveyş Kanalı ile Kıbrıs arasında görevli ve izinli askerleri taşıyan küçük asker gemilerinin düzenli seferleri yıl boyunca sürdürüldü. S.S. Charlton Star yaz aylarında bu amaçla kullanıldı.⁹⁰⁰

Kıbrıs'ta 1953 yılında önem sırasına göre üç ana liman Mağusa, Limasol ve Larnaka'dır. 1953'te Mısır, Lübnan ve Kıbrıs arasında her on günde bir düzenli posta hizmeti, Khedivial Posta Hattı ve İngiliz Konferans Hattı seferleri devam etti. İngiltere ile Kıbrıs arasındaki yolculuk 12 ila 14 gün sürmektedir. Şirketlerin genel kargo vapurları, Kuzey Avrupa ve Akdeniz limanları arasındaki seferlerde, yaklaşık on beş günlük aralıklarla Kıbrıs'a sefer yapmaktadır. Az sayıda yolcu da taşımaktadırlar. Gemi hatları ve bandıraları ise şunlardır: Fred-Olsen Hattı (Norveç), Det Forenede Dampskibs-Selskab Aktieselskab (Danimarka), Hollanda Kraliyet Vapur Şirketi (Hollanda), Aktiebolaget Transmarin (İsveç), Svenska Orient Hattı (İsveç), Den Norske Middelhavslinje (Norveç), Kıbrıs'a sefer düzenlemeye başlayan şirketlerdir. Alman şirketleri: Deutch Orient Line ve Deutch Levant, Atlas Levant Hattı ve Argo Nah-Ost Hattı, Kıbrıs'ı güzergahlarına dahil etmiştir. İsrail bandıralı

⁸⁹⁸ Aynı. s.38.

⁸⁹⁹ Cyprus Report for 1951, *Ön. ver.*, s.51-52.

⁹⁰⁰ Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.53.

Zim Israel Navigasyon Şirketi, İsrail-İngiltere'yi içeren güzergahta sefer yapmaktadır. Nord-Med Lines, Norveç-Londra seyahat programı bulunmakta ve Kıbrıs'ta bu güzergaha dahil edilmiştir. Borchard Lines, İngiltere seferleri yapmaktadır.

Nakliye şirketleri Doğu Akdeniz limanlarına, ayrıca Yunanistan, Türkiye, İtalya ve Fransa'ya yolcu ve kargo ticareti yapan gemiler işletiyordu. Seyahat programı programlarına göre, her 7 ila 22 günde bir Kıbrıs limanlarına düzenli sefer yapan hatlar şöyledir: Sterling Line: İngiliz-seyahat programı, Fransa, Malta ve Lübnan hattında sefer yapmıştır. Adriatica Societa Anonima di Navigazione: İtalya'ya nadiren İsrail'e uğramaktadır. Helenik Akdeniz Hatları: Yunan-seyahat programı, Lübnan, Mısır, Yunanistan, İtalya ve Fransa'yı içeren bir rotadır. Türk Denizcilik Bankası: Türkiye-seyahat programı ile Yunanistan'ı, Türkiye, Lübnan ve Mısır arasında sefer düzenlemektedir. Yugoslavenska Linijska Plovidb: Yugoslavya'ya yalnızca kargo ve sınırlı sayıda yolcu taşımakta, sefer programları Yugoslavya, Trieste, Lübnan ve Mısır'ı içermektedir. Zim Israel Navigasyon Şirketi: İsrail seyahat programları İsrail ve Malta'ya sefer düzenlemiştir. The Ignazio Messina & Co.: İtalya'ya yolcu ve yük taşımakta, güzergahları arasında İtalya, Fransa, Malta, Trablus, Mısır, İsrail ve Lübnan bulunmaktadır.

Petrol tankerleri: İngiliz Tanker Şirketi'ne ait, Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd., Standart-Vakum Co. Ltd., ve petrol ürünlerini boşaltmak için sıklıkla Larnaka'ya uğramaktadır. İtalyan bandıralı Giro Pellegrino & Figlio şirketi de sefer düzenlemektedir. Diğer bazı şirketlerin kargo gemileri Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz, Avrupa kıtası ve ABD limanlarına uğrayan seferlerde, gerektiğinde Kıbrıs limanlarına düzensiz olarak (bazıları genellikle ayda bir kez) uğramaktadır.⁹⁰¹

Kıbrıs limanlarına 1946-1959 yılları arasında, sefer düzenleyen askeri ve sivil gemi hatları bulunmaktadır. Kıbrıs ile İngiltere, Süveyş, Port Said arasında 1946-1952 yılları arasında yapılan askeri gemi hatları Tablo 3.90'da verilmiştir. Kıbrıs limanlarında 1946-1959 yılları arasında çeşitli gemi hatları ile seferler düzenlenmiştir. Akdeniz ve Avrupa ülkeleri, özellikle Kuzeybatı Avrupa bandıralı gemi şirketleri, Kıbrıs'a uğramaya başlamışlardır.

⁹⁰¹ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.79-80.

Tablo 3.90. Kıbrıs Limanlarında Askeri Gemi Hatları (1946-1952)

Yıl	Askeri Gemi Hattı Adı	İşletici Şirket / Gemi Adı	Detaylar
1946-1952	İngiltere- Kıbrıs Askeri Hattı	Düzensiz askeri gemiler	Askeri personel sevkıyatı, görev dönüşü
1947	İngiltere-Kıbrıs Askeri Hattı	Küçük askeri gemiler	“
1948	İngiltere-Kıbrıs Askeri Hattı	Küçük askeri gemiler	“
1949	İngiltere-Kıbrıs Askeri Hattı	Küçük askeri gemiler	“
1950-1952	İngiltere-Kıbrıs Askeri Hattı	Empress of Australia, Empire Windrush	Düzensiz seferlerle asker sevkıyatı
1951-1952	Port Said-Kıbrıs hattı	Küçük askeri gemiler	Asker sevkıyatı
1952	Süveyş-Kıbrıs hattı	S.S. Charlton Star	Yaz aylarında asker sevkıyatı

Sivil ve askeri gemi hatları, Tablo 3.91’de verilmektedir.

Tablo 3.91. Kıbrıs Limanlarında Sivil ve Askeri Gemi Hatları (1946-1959)

Yıl	Gemi Hattı Adı	İşletici Şirket/Ülke/Detaylar
1946-1959	Kıbrıs-Mısır-Lübnan hattı	Khedivial Mail Line (S.S. Fouadieh), düzenli on günlük posta servisi
1946-1959	İngiltere-Akdeniz hattı	British Conference Lines (Mediterranean Section), haftalık aralıklarla
1946-1959	Kuzey Avrupa-Akdeniz hattı	Fred-Olsen Line (Norveç) Det Forenede Dampskibs-Selskab (Danimarka), Royal Netherlands Steamship Company (Hollanda) Aktiebolaget Transmarin (İsveç)
1946-1959	İngiltere-Kıbrıs hattı	Svenska Orient Line (İsveç) Den Norske Middelhavslinje (Norveç) Deutch Orient Line (Almanya) Deutch Levant Line (Almanya) Zim Israel Navigation Co. (İsrail)
1946-1959	Levantine Ports-Akdeniz hattı	Adriatica Societa Anonima di Navigazione (İtalya) Olympic Cruisers (Yunanistan) Hellenic Mediterranean Lines (Yunanistan) Turkish Maritime Lines (Türkiye)
1947-1959	İtalya-Fransa-İsrail hattı	Ignazio Messina & Co. (İtalya) Zim Israel Navigation Co. (İsrail)
1946-1959	Türkiye-Kıbrıs hattı	Turkish State Lines Turkish Maritime Lines, düzenli seferler
1950-1959	Port Said-Kıbrıs hattı	Empress of Australia, Empire Windrush (askeri gemi hattı)
1951-1959	Süveyş-Kıbrıs hattı	S.S. Charlton Star, küçük askeri gemiler
1953-1959	İsrail-Kıbrıs hattı	Zim Israel Navigation Co. (İsrail) Shoham Sherutey Hayam Ltd. (İsrail)
1959	Yugoslavya-Kıbrıs hattı	Yugoslavenska Linijska Providba Jadranska Slobodna Plovidba Kvarnerska Plovidba (Yugoslavya), sınırlı yolcu taşımacılığı
1959	Yunanistan-Kıbrıs hattı	Nomikos Lines (Yunanistan)
1946-1959	Petrol taşımacılığı	British Tanker Co., Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd., Standard-Vacuum Co. Ltd., Eagle Oil and Shipping Co. Ltd., Giro Pellegrino & Figlio (İtalya)

Kıbrıs deniz taşımacılığında, bandıraları itibariyle Avrupa ülkeleri ve bölge ülkeleri ağırlıklı olarak yer almışlardır. İngiltere, İtalya ve İsrail 1953-1959 yılı itibariyle, deniz taşımacılığında en fazla yük taşıyan ilk üç sıradaki ülkelerdir. Yunanistan, Almanya, Norveç, İsveç, Türkiye ABD de deniz nakliyatında en fazla yük taşınan diğer ülkelerdir. Tablo 3.92’de deniz nakliyatı yük miktarları ile gemi bandıraları verilmiştir.

Tablo 3.92. Deniz Nakliyatı Yük Miktarı ve Gemi Bandıraları (1953-1959)⁹⁰²

Gemi Bandıraları	1953 (Ton)	1954 (Ton)	1955 (Ton)	1956 (Ton)	1957 (Ton)	1958 (Ton)	1959 (Ton)
İngiltere	462.202	598.403	763.488	1.296.469	1.003.254	1.206.633	1.066.047
İtalya	466.370	494.543	446.906	382.622	484.636	622.633	578.917
Yunanistan	70.166	197.419	256.511	264.162	129.450	201.968	237.728
Almanya	81.539	82.048	171.317	142.853	189.661	281.101	215.796
Norveç	136.017	137.434	0	209.604	248.215	214.188	208.228
Hollanda	67.048	94.971	103.967	91.263	77.582	135.433	57.878
İsrail	156.912	152.070	103.865	122.750	145.861	298.699	398.649
İsveç	125.369	126.538	119.309	117.211	99.806	167.706	111.778
İsviçre	3.241	-	-	-	-	-	-
Danimarka	50.429	67.211	74.707	67.551	72.652	60.445	44.054
Yugoslavya	40.289	66.454	178.998	79.486	32.939	42.096	53.042
Romanya	3.438	-	7.621	3.681	13.297	11.143	15.396
Fransa	69.376	-	76.350	143.081	59.177	27.426	69.027
Portekiz	4.423	-	-	-	-	8.140	9.769
ABD	50.977	-	90.374	62.027	73.772	68.129	94.094
Mısır	67.117	44.795	-	-	-	16.142	17.487
Panama	71.183	90.694	-	39.779	-	89.882	89.263
İspanya	16.126	-	-	-	17.086	19.866	15.941
Türkiye	109.661	146.058	78.873	28.770	-	5.879	115.834
Bulgaristan	465	-	-	-	9.704	5.218	6.666
Liberya	8.462	-	-	-	32.754	47.139	92.085
Japonya	-	-	-	-	-	12.561	32.235
Kostarika	8.989	-	-	29.432	23.063	-	8.989
Belçika	11.353	-	-	-	-	-	-
Etiyopya	619	-	-	-	-	-	-
Honduras	1.400	-	-	-	-	-	-
Finlandiya	14.590	-	-	-	-	-	-
Filipin	1.826	-	-	-	-	-	-
Lübnan	3.773	-	-	-	-	-	-
Fas	6.369	-	-	-	-	-	-
Libya	1.230	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	219.618	147.569	76.072	28.295	15.355	19.010
Toplam	2.114.682	2.518.256	2.730.124	3.156.813	2.757.206	3.557.782	3.548.924

Kıbrıs dış ticaretinde 1923-1938 dönemi, Avrupa ülkelerinin ağırlıklı olarak ticaret yapıldığı bir dönem olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında 1946-1959 döneminde ise, Avrupa ülkelerinin dış ticaretteki payı artmaya devam etmiştir. Bunun sonucunda, Kıbrıs limanları Doğu Akdeniz ve Avrupa ülkeleri ile dış ticaretin

⁹⁰² Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.106; Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.115; Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.138; Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.143; Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.151; Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.157; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.169.

yapıldığı limanlar haline gelmiştir. Madencilik üretimi arttıkça, dış ticarete de artmıştır. Ayrıca altyapı ve ulaşım çalışmaları, konut inşaatları nedeniyle ithal edilen ürünler de Avrupa'dan getirtilmiştir. Kıbrıs deniz nakliyatları da bu doğrultuda, Akdeniz ve Avrupa ülkeleri arasında yapılmıştır. Kıbrıs deniz nakliyatında gemi sayıları ve gemi bandıraları, Tablo 3.93'te verilmiştir. Ağırlıklı olarak İngiltere ve Avrupa ülkelerine ait gemiler, Kıbrıs gemi trafiğinde öne çıkmaktadır. Kıbrıs deniz nakliyatında İngiltere, İtalya, Almanya, Yunanistan, Norveç, Hollanda, İsveç, İsrail gemi sayıları 1953-1959 yıllarında artmıştır. Diğer Akdeniz ve Avrupa ülkelerinin gemi sayılarında istikrarlı bir artış olmamıştır.

Tablo 3.93. Kıbrıs Deniz Nakliyatı Gemi Sayısı ve Gemi Bandıraları (1953-1959)⁹⁰³

Bandıraları	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
İngiltere	347	356	428	588	497	478	428
İtalya	259	262	240	238	303	314	310
Yunanistan	45	99	143	135	147	161	205
Almanya	56	59	114	98	119	184	159
Norveç	109	77	-	98	107	90	92
Hollanda	55	108	75	83	73	100	86
İsrail	111	103	111	83	72	90	134
İsveç	80	83	84	73	72	102	65
İsviçre	2	-	-	-	-	-	-
Danimarka	30	48	62	57	64	59	46
Yugoslavya	22	45	87	104	50	79	87
Romanya	10	-	21	12	28	20	37
Fransa	21	-	37	55	22	12	22
Portekiz	5	-	-	-	-	4	10
ABD	14		23	17	20	17	21
Mısır	75	24	-	12	-	10	7
Panama	30	30	-	14	-	26	22
İspanya	9	-	-	-	10	10	7
Türkiye	70	69	37	17	-	7	46
Bulgaristan	2	-	-	-	10	6	9
Liberya	12	-	-	-	9	11	20
Japonya	-	-	-	-	-	3	7
Kosta Rika	8	-	-	28	15	-	-
Belçika	6	-	-	-	-	-	-
Etiyopya	1	-	-	-	-	-	-
Honduras	5	-	-	-	-	-	-
Finlandiya	9	-	-	-	-	-	-
Filipin	1	-	-	-	-	-	-
Lübnan	21	-	-	-	-	-	-
Fas	3	-	-	-	-	-	-
Libya	2	-	-	-	--	-	
Diğer	--	130	90	48	30	16	13
Kıbrıs	7		--	2.723		-	-
Toplam	1.427	1.493	1.644	1.748	1.660	1799	1833

⁹⁰³ Aynı. muhtelif sayfalar.

Kıbrıs'ta dış ticaretin gelişmesi, limanların iyileştirilmesi ile 1946-1959 yılları arasında ithalat ve ihracat yük miktarlarında ciddi bir artış olmuştur. 1946-1955 yılları arasında yolcu ve yük artışı devam etmiştir. Kıbrıs da turizmin gelişmesi, yolcu sayısını arttıran önemli bir unsurdur. Yolcu sayısı, Rum terör örgütü EOKA'nın 1955'te başlattığı terör eylemlerin ardından azalmıştır. İthalat ve ihracattaki yük miktarı ise, artışına devam etmiştir. Kıbrıs limanlarından yapılan ithalat ve ihracat yük miktarları ve gelen-ayrılan yolcu sayıları Tablo 3.94'te verilmektedir.

Tablo 3.94. Kıbrıs Limanlarında Yolcu ve Tonaj Bilgileri (1947-1959)⁹⁰⁴

Yıl	Gelen Yolcu Sayısı	Ayrılan Yolcu Sayısı	İthalat (ton)	Tonajı	İhracat (ton)	Tonajı
1947	-	-	-	-	-	-
1948	9.117	8.767	309.000		581.000	
1949	11.000	13.100	244.710		564.020	
1950	13.000	16.000	300.000		1.000.000	
1951	15.000	19.000	400.000		1.000.000	
1952	16.600	19.200	350.000		1.000.000	
1953	14.951	17.831	401.930		1.104.780	
1954	13.815	19.012	566.000		1.216.000	
1955	14.329	19.523	701.140		1.309.810	
1956	8.380	14.006	870.000		1.331.000	
1957	11.081	12.464	726.000		1.407.000	
1958	8.817	15.389	700.000		1.434.000	
1959	-	-	735.709		1.414.912	

3.7. ULAŞIM VE ALT YAPI

Osmanlı Devleti mali sisteminde, Tanzimat Dönemi itibariyle mali reformlar yapılmaya başlamıştır.⁹⁰⁵ Bayındırlık hizmetleri kapsamında, ulaşım ve alt yapı çalışmaları için yapılan yasal düzenlemeler de bunlar arasındadır. Gerekli mali kaynak ve işgücünü sağlamak amacıyla, yol vergisi olarak adlandırılan, yeni bir vergi de uygulamaya konulmuştur. Bu yasa kapsamında yol vergisi mükellefiyeti, bedenen ya da bedel olarak yerine getirilecektir. 15 Haziran 1866'dan itibaren, 18-60 yaş arasındaki erkekler, 5 yılda bir 20 gün çalışmakla mükelleftir. Kendisine ait yük, binek hayvanları olduğu takdirde, onlarla yol yapım faaliyetleri içinde

⁹⁰⁴ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.90; Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.77; Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.80-81; Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.77-78; Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.77; Cyprus Report for 1954, *Ön. ver.*, s.115; Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.71; Cyprus Report for 1952, *Ön. ver.*, s.53.

⁹⁰⁵ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), s.22.

bulunacaklardır.⁹⁰⁶ Bu yasa ile bayındırlık hizmetleri için gerekli olan işgücü maliyeti de düşürülmüş olacaktı.

İngiliz idaresine geçişin ardından, Kıbrıs Valisi Wolseley de kamu hizmetleri ile ilgili ilk çalışmalarını başlatmıştır. Kıbrıs'ın ilk valisi olan Sir G. Wolseley, 29 Eylül 1878 tarihinde; Dışişleri Bakanı Salisbury'e gönderdiği yazıda, Kıbrıs'ta kamu hizmetleri planlaması ve bununla ilgili önerilerini iletmektedir. Kıbrıs'ı değerli bir mülk haline getirmek için, yolların inşa edilmesi ve sulama çalışmaları yapılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti mevcut yasalarına göre, 1 Mayıs-1 Kasım arasında, her erkek beş yılda bir yirmi gün kamu hizmeti yapmak zorundadır. Kamu hizmetlerinde, işgücünün sağlanması için başka bir alternatifte, diğer kolonilerinde uyguladıkları bir yöntemdir. Hindistan ve tüm Doğu ülkelerinde olduğu gibi, günlük ücret ödemesi yapılarak, işgücü sağlamak mümkündür. Kıbrıs Yüksek Komiseri Wolseley, bu konuyu Yasama Meclisi'ne getirerek yasa çıkarmayı önermektedir. Wolseley'in İngiltere ile yazışmalarının ardından, konuyu Yasama Meclisi'ne getirmiştir. Kamu İşlerinde Çalışma Nizamnamesi, 17 Ocak 1879'da yürürlüğe konulmuştur. İngiliz idaresi bu yasal düzenleme ile halka sunulacak kamu hizmetlerinde, halkı çalıştırma kararı almıştır. Yeni düzenleme ile 18-60 yaşları arasındaki tüm çalışmaya elverişli erkekler (birkaç istisna dışında), her yıl en fazla otuz gün boyunca kamu işlerinde çalışmakla yükümlü olacaklardır. Çalıştıkları süre boyunca, iş gücünün piyasa değerine uygun olarak ücret alacaklardır.⁹⁰⁷ İngiliz idaresi bu yasal düzenleme ile halka sunulacak kamu hizmetlerinde, halkı çalıştırma kararı almıştır.

Tümgeneral Biddulph'un 25 Mart 1880 tarihli mektubuna göre: 1 Ocak 1879 -1 Ocak 1880 tarihleri arasında yapılan kamu işleri şunlardır: Lefkoşa bölgesinde, Baf Kapısı'nın kesilmesi ve Yüksek Komiser'in evi ile bağlantılı olan 2,5 mil uzunluğundaki yolun yapımı başlatıldı. Larnaka bölgesinde, Tuz Gölü'nde onarımlar ve kalede bazı değişiklikler yapıldı. Limasol bölgesinde, yeni karantina tesisinin onarımı, iskele inşası, gümrük binası ve hapisanede değişiklikler ve onarımlar yapıldı. Baf bölgesinde, Trodos'taki Vali Konağı'nın inşaatı ve iki konak da bu

⁹⁰⁶ Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:30 (2011), s.293-294.

⁹⁰⁷ HCPP [C.2326]. Cyprus No.3 (1879), *Correspondence Respecting An Ordinance Enacted In Cyprus Providing For The Execution Of Public Works* (London: Harrison and Sons, 1879), s.1-3.

kapsamda yapılan diğer kamu işleridir.⁹⁰⁸ İngiliz idaresinde kamu hizmetleri, işgalin ilk yılında başlatılmış durumdadır. Öncelikleri kamu binalarıdır. Bunun dışında diğer altyapı çalışmaları da başlatılmıştır.

3.7.1. Karayolu

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Kıbrıs'taki kara ulaşımı oldukça yetersizdi. Adada katır ve deve yolları mevcuttu, ancak yollar genellikle engebeli ve geçiş zordu. Özellikle kış aylarında akarsular, köprü eksikliği nedeniyle geçişi zorlaştırıyordu. Yük taşımacılığı deve, katır ve eşek gibi hayvanlarla yapılıyordu ve bu taşımacılık hem yavaş hem de pahalıydı. İç bölgelerden limana mal taşımak, Avrupa'ya mal gönderme maliyetini aşıyordu. Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi adanın yerel ulaşımı çok yetersizdi. Lefkoşa'yı iç bölgelerine ve Tuzla, Mağusa, Girne'ye bağlayan katır ve deve yolları vardı. Tuzla'yı da Leymosun (Limasol) ve Mağusa'ya bağlayan yollar da mevcuttu. Daha dağlık kısımlarda ulaşım engebelerle dolu ve çok daha kötü durumdaydı. Atlar daha çok kentlerde kullanılıyordu. Hayvanlarla yapılan yük taşımacılığının maliyeti de çok yüksekti. Osmanlı'nın son döneminde Tuzla-Lefkoşa yolunun yapılmasına başlanmış ama tamamlanamamıştı.⁹⁰⁹

İngiliz işgalinin hemen ardından adaya gelen İngiliz Kaptan Savile, Kıbrıs'taki yolların genel durumunu 31 Ağustos 1878 itibariyle şöyle aktarmaktadır: Kıbrıs'ta karayolu genel olarak yetersizdir. Sadece Lefkoşa ile Larnaka yolu araba ile geçilebilir durumdadır. Osmanlı Devleti 1867'de bu yolda bir çalışma başlatmış ama tamamlanmamıştır. Bu yolda çalışan posta arabası ve otobüs günlük olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında Lefkoşa'dan Mağusa, Girne, Limasol ve Baf'a giden yollar, katır ve develerin kullanabileceği durumdadır. Tarım ürünlerini taşıyan yerel arabalar, bu yolları kullanmaktadır. Köprüler de yetersizdir. Özellikle kış aylarındaki yağışlar, ulaşımı engellemektedir.⁹¹⁰

⁹⁰⁸ 1 Ocak 1879'dan 1 Ocak 1880'ye kadar Kıbrıs Adası'nda başlatılan veya başlatılması yetkilendirilen tüm kamu işlerinin bir dökümü; başlama tarihi ve tahmini maliyeti belirtilerek, bildirilmesini isteyen Parlamento'dan gelen 4 Şubat 1879 tarihli yazıya cevaben, Tümgeneral Biddulph'un verdiği bilgilerdir; HCPP [C.2542], Cyprus No.1 (1880) *Return Respecting Public Works In Cyprus* (London: Harrison and Sons, 1880), s.1.

⁹⁰⁹ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.169-170.

⁹¹⁰ İngiliz Kaptan Savile'nin 31 Ağustos 1878 itibariyle gözlemleridir; Savile, *Ön. ver.*, s.54-55.

Kıbrıs'ta yolların iyileştirilmesi için 1 Ocak 1879-1 Ocak 1880 tarihleri arasında İngiliz idaresi çalışmalar başlattı. Tümgeneral Biddulph'un çalışmalar ile aktardığı bilgilere göre; Kıbrıs genelinde Limasol-Larnaka, Iyrcnia-Lefkoşa, Mağusa-Lefkoşa ve Limasol-Platris yolu gibi yolların yapımı ve bakımı çalışmaları yapıldı.⁹¹¹ 1879'da araba geçebilir hale getirilen yollar şunlardır: Lefkoşa-Mağusa, Lefkoşa-Girne, Larnaka-Mathiatı, Limasol-Troodos Dağı'na giden karayolları araba ile geçilebilir duruma gelmiştir. Daha önce tek yol olan, Lefkoşa ile Larnaka yolu da yenilenmiştir. Büyük kasabaların içlerinde veya yakınında kısa yollarda açılmıştır. Bu yollar, özellikle şarap bölgelerinde yaşayan halk için önemlidir. Şarap üreticileri yol olmadığı için, ihraç edilecek yere taşımak amacıyla şarabı katranlanmış derilerle taşımaktadır. Yolların yapılması halinde, şarapların fiçılarla taşınması mümkün olacaktır.⁹¹²

Kıbrıs'ta 1879-1902 yılları arasında yol ve köprü çalışmaları sürdürüldü. 1902 yılına gelindiğinde, 567 mil ana yol ve 1.500 mil uzunluğunda köy yolu açık durumdadır.⁹¹³ Kıbrıs'ta 1911-12'de yol uzunluğu, 707 mil'e ulaştı. 1911-12'de yapılan yol çalışmalarına harcanan miktar 14.766 £'dir. Bu çalışmalarla 41.5 mil yolun temeli atılarak, 54.5 mil yol asfaltlandı. Ancak yapılan ana ve tali yolların tekerlekli araçların geçişi için, ciddi temel çalışması ve asfaltlanmaları gerekmektedir. Köy yolları ve diğer yolların iyileştirilmesi için 2.473 £ harcandı. Tüm bu çalışmalar kapsamında, 73 mil yol inşa edilirken, 310 mil yolda onarım yapıldı. Ayrıca 24 köprü ve 31 menfez inşa edilmiştir.⁹¹⁴

Kıbrıs Hükümeti, Lefkoşa-Larnaka-Limasol arasındaki posta hizmetleri için, Kıbrıs Motorlu Taşımacılık ve Kalkınma Şirketi (Cyprus Motor Transport and Development Company) ile bir sözleşme yapmıştır. Posta hizmeti verecek motorlu taşıtlarla yolcu da taşınacaktır. Kıbrıs'ta toplu taşıma ile ilgili ilk gelişme olarak görmek mümkündür. Şirket, resmi işler için seyahat eden devlet memurlarına yolcu tarifelerinde %25 indirim yapmayı kabul etmiştir. Tarifeler aşağıdaki gibidir:

Larnaka'dan Limasol'a ve tersi yönlerde: 15 şilin,

Larnaka'dan Lefkoşa'ya ve tersi yönlerde: 6 şilin,

⁹¹¹ Cyprus No.1 (1880) Return Respecting Public Works In Cyprus, *Ön. ver.*, s.1.

⁹¹² Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.22-23.

⁹¹³ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.60.

⁹¹⁴ Cyprus Report for 1911-1912, *Ön. ver.*, s.30.

Limasol'dan Lefkoşa'ya ve tersi yönlerde: 16 şilindir.⁹¹⁵

İngiliz idaresinde karayolu ulaşımı için en fazla çalışma ve kaynağın aktarıldığı yıllar, 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. 1915-16'da sulama ve diğer işleri dışında ayrılan 37.731 £, 1916-17'de 43.599 £'e yükselmişti. 1916-17'de motor yolları hariç, 658 mil ana yol bakımı yapıldı. Kıbrıs'taki 6 bölgeyi birbirine bağlayan ana yollar, motorlu taşıt trafiğine uygun hale getirildi. Ayrıca köy yolları, menfezler ve köprüler ile ilgili çalışmalar da artmıştır. Bu kapsamda 99 mil yeni yol, 249 mil yol onarımı, 32 köprü ve 104 menfez inşası yapılmıştır.⁹¹⁶

Kıbrıs'ta 1918-1919'da mevcut ana yolları bakımına devam edilerek, toplam 11.824 £ harcandı. Çalışma yapılan karayolu uzunluğu 652.5 mildir. Tali yolların iyileştirilmesi, köy yolları, köprüler ve menfezlerin yapımı devam etti. Yapılan yollar 76 mil; onarılan yollar 267 mil, inşa edilen köprü sayısı 22, inşa edilen menfezlerin sayısı ise 50'dir. Motorlu araçlar için yol çalışması da yapıldı.⁹¹⁷ İngiliz idaresi Kıbrıs karayolu çalışmaları, 1. Dünya Savaşı yıllarında hızlandı. 1878 tarihinden itibaren en fazla yol çalışması, 1915-1917 yılları arasında yapıldı. Askeri faaliyetlerin ve dış ticaretin artışı sonrasında, limanlardan Kıbrıs içine uzanan yollardaki kara nakliyatlarının önem kazanması, bu gelişimin en önemli nedenidir.

Kıbrıs'ta 1919-1920 yılı boyunca, maliyeti 14.136 £ olan; 13 mil yeni yol, 665.5 ana yol bakımı yapıldı. Askeri gereksinimler nedeniyle, askeri ihracat amaçlı yakıt ve kereste taşımacılığı yıl boyunca devam etti. Ağır askeri kamyonların kullanımı, birçok yolun ve menfezin genişletilmesi ve güçlendirilmesini zorunlu kıldı. Yeni köprülerin inşası için 1.346 £, köy yolları için ise 2.967 £ harcandı. 1918-1919 kışındaki sellerin, yollara ve köprülere verdiği ağır hasar neredeyse tamamen onarıldı. Adadaki şehirler ve ana köyler arasındaki yolların çoğunda motorlu taşıt trafiği mümkün hale geldi.⁹¹⁸

Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı'nda askeri amaçlarla yapılan yol çalışmaları, 1923 yılında kısıtlı imkanlar nedeniyle yapılmadı. Harcamalar acil tasarruf nedeniyle azaltılmış durumdadır. Mevcut 829 mil ana ve tali yol bakımlarına düşük bir bütçe ayrılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında yollar için ayrılmış olan 52.000 £,

⁹¹⁵ *The Cyprus Gazette*, No. 1010, 9 Haziran 1911, s.7435.

⁹¹⁶ Cyprus Report for 1916-1917, *Ön. ver.*, s.16.

⁹¹⁷ Cyprus Report for 1918-1919, *Ön. ver.*, s.14.

⁹¹⁸ Cyprus Report for 1919-1920, *Ön. ver.*, s.12-13.

1924'te 23.000 £'e düşürüldü. Sel nedeniyle yıkılan köprüler tamir edildi. Kısmen yıkılan Lefke Köprüsü onarıldı. Trodos'tan Lefkoşa ve Limasol'a giden ana yollar üzerindeki diğer köprüler de gerekli güçlendirme ve onarımlar yapıldı. Lefkoşa bölgesindeki, Trodos Dağı'na giden patika, krom demir cevheri madencilik imtiyazına sahip olan, Eastern Minerals Ltd. adına iyileştirildi.⁹¹⁹ Kıbrıs'ta karayolu çalışmalarının, askeri ve ticari yönden bir zorunluluk olarak iyileştirilmeye devam ettiği görülmektedir.

Kıbrıs'ta 1931 yılının sonunda, 878 mil uzunluğunda karayolu kullanıma açıktır. 240 mil asfalt yol, motorlu taşıt trafiğine uygun durumdadır. Ayrıca çoğu yaz aylarında motorlu taşıtlarla geçilebilir olan, 2.195 mil köy yolu bulunmaktadır. Ana şehirler ve köyler arasında, bazıları Posta Ofisi ile yapılan sözleşmeler kapsamında posta teslimatı yapan, özel motorlu yolcu ve yük hizmetleri de bulunmaktadır. Lefkoşa, Karavostasi (Gemikonağı) ve Morfu (Güzelyurt) arasında, devlet motor yolu hizmeti, Lefkoşa'dan Kalahorya'ya kadar olan tarifeli tren hizmetlerinin yerini almıştır.⁹²⁰ Kıbrıs'ta karayolları 1931 yılı itibariyle, motorlu taşıt trafiğinin yapılabildiği duruma gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1938 yılı itibariyle, ana yol veya ana yol sistemi olarak, 644 mil asfaltlanmış olmak üzere 886 mil yol mevcuttur. Tali yol ise 1.716 mil uzunluğunda olup, bakımı her ilçede ilçe dairesi tarafından yapılmakta ve hiçbirisi asfalt değildir.⁹²¹

İngiltere'nin Kıbrıs'ta 1946'da başlattığı On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında, ulaşım ve alt yapı için finansmanın da sağlanması ile ulaşım ile ilgili çalışmaların hız kazanacağı yeni bir döneme girilecektir. Ulaşım ve alt yapı çalışmaları, ticareti de olumlu yönde etkilemektedir. Dış ticaretteki gelişme de ulaşım ve alt yapı çalışmalarının artmasına neden olmaktadır.

Kıbrıs ekonomisi için bir dönüm noktası, İngiliz idaresinin Kıbrıs'ta 1946 yılı itibariyle başlattığı planlı kalkınma döneminin başlatılmasıdır. Kıbrıs 1946 On Yıllık Kalkınma Programı'nda yer alan ulaşım ve alt yapı çalışmaları arasında ciddi karayolu projeleri de yer almaktadır. Kıbrıs'ta 1946'da ana yol sistemi, 725 mil asfalt

⁹¹⁹ Cyprus Report for 1924, *Ön. ver.*, s.32.

⁹²⁰ An Economic Survey of the Colonial Territories 1932, *Ön. ver.*, s.232.

⁹²¹ Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.41-42.

olmak üzere 882 mil yol içermektedir. Yol çalışmaları, Bayındırlık Dairesi tarafından yapılmaktadır. Besleyici veya köy yollarından oluşan tali sistem toplam 1.716 mil olup, bakımı ilçe idaresi tarafından yapılmaktadır. Ancak köy trafiğinin ana arterlerini temsil eden bu yolların 400 millik kısmının sorumluluğunun bu işleri üstlenecek Bayındırlık Dairesi'ne devredilmesine karar verilmiştir. Otobüs seferleri ile ana kasabalara bağlantılar bulunmaktadır. Ancak yollar kıta standartlarına göre dardır. Adanın ürünlerinin büyük kısmı kamyonla, kaynaktan tüketiciye veya ihracat limanına taşınmaktadır. 31 Aralık 1946'da 1.701 araba, 1.532 ticari araç ve 32.253 bisiklet taşıt trafiğine girmiştir. Savaş yıllarındaki kıtlığın ardından, taşıt sayısındaki artış ithalatın artışına da neden oldu. Kıbrıs'ta özel taşıt sayısında önemli artış kaydedildi.⁹²² Kıbrıs'ta 31 Aralık 1948'de kayıtlı 6.340 adet motorlu taşıt ve 2.009 adet motosiklet bulunmaktadır. Ayrıca 40.000 civarında bisiklet de vardır. Bayındırlık Dairesi 1948'de bir dizi yol iyileştirmesi gerçekleştirmiştir.⁹²³ Kıbrıs'ta 1953 yılında 741 millik asfalt ana otoyol ve bazı istisnalar dışında yıl boyu geçilebilen 1.800 milden fazla tali yol ağı küçük yerlerin çoğunu birbirine bağlamaktadır. Köy yollarının gelişimi ile kasaba bağlantıları gelişti. Köylerden toplu taşıma araçları ile kasabalara ulaşım mümkün hale geldi. Otobüs ve taksi hizmeti, ana merkezlerde hizmet vermeye başladı. 31 Aralık 1953'te 5.561'i özel otomobil, 3.429'u motosiklet ve 1.168'i traktör olmak üzere 15.310 motorlu taşıt tescil edildi. Ayrıca 55.000'den fazla bisiklet vardı.⁹²⁴

Kıbrıs karayolları 1958 itibariyle, 800 milden fazla asfaltlanmış ana otoyol, kasabalar ve büyük köylerin çoğu arasında bağlantı sağlamaktadır. Çoğunlukla kullanılabilen 2.900 milden fazla tali yol ağı, küçük yerlerin çoğunu birbirine bağlamaktadır. 3 Aralık 1958'de ruhsatlandırılan her türden motorlu taşıt sayısı 36.950'ye yükselmiştir. Bunların 19.085'i özel otomobil, 6.161'i ticari taşıt, 7.735'i motosiklet, 1.158'i taksi, 2.750'si traktör ve biçerdöver, 61'i yol silindiri idi. Verilen veya yenilenen ehliyet sayısı 45.750'dir.⁹²⁵

İngiliz idaresinin son yılı olan 1959'da, 800 milden fazla asfaltlanmış ana otoyol, yaklaşık 3.000 mil uzunluğundaki tali yol ağı bulunmaktadır. Kıbrıs'ta 31 Aralık 1959 itibariyle, tüm türlerdeki motorlu taşıtların sayısı 41.788'dir. Bu rakam

⁹²² Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.43.

⁹²³ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.38.

⁹²⁴ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.107.

⁹²⁵ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.79.80.

23.290 özel araba, 6.363 ticari araç, 7.931 motosiklet ve 1.158 taksi içermektedir. Ayrıca 3.038 traktör ve diğer tarım makineleri de mevcuttur. 1959 yılı içinde verilen veya yenilenen sürücü ehliyetlerinin sayısı 52.000'dir.⁹²⁶

On Yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıcı olan 1946 yılı ve 1956'da başlayan beş yıllık kalkınma planı altyapı çalışmaları ile karayolu ulaşımında ciddi ilerlemeler sağlanmıştır. Kıbrıs'ta 1946'da 725 mil asfalt olan yol, 1959'da 800 mili geçmiştir. Aradaki fark yaklaşık 75 mil civarındadır. 1946'da 1.716 mil tali yol, 1959'da 3.000 mil tali yol bulunmaktadır. 31 Aralık 1946'da 1.701 araba sayısı, 1959'da 23.290'ye yükselmiştir. 1946'da ticari araç sayısı 1.532 iken, 1959'da 6.363 ticari araç, 1.158 taksi mevcuttur. 1946'da 32.253 olan bisiklet sayısına karşılık, 1959'da 7.931 motosiklet bulunmaktadır. Son dönemde araba sayısının artması ile motosiklet sayısı azalmıştır. Söz konusu araçların tümü ithal edilen ürünler olarak, ithalatı arttıran unsurlar arasındadır. Kıbrıs karayolu ile ulaşımında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır.

Kıbrıs 1946 On Yıllık Kalkınma Programı 1955'te tamamlandı. Arkasından 1956'da başlayan beş yıllık ikinci kalkınma planı 1961'e kadar sürecek şekilde planlandı ve uygulamaya başlandı. Ancak 1959 yılı itibariyle, fonlara erişim kesildi. Ek 20'de 1958 tarihli, karayolu ve demiryolu haritası yer almaktadır.

3.7.2. Demiryolu

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin ilk günlerinde kamu işlerinin yapılması için teşkilatlanma gerektiği Dışişleri Bakanı Salisbury'e iletilmiştir. Yapılacak kamu işleri arasında demiryolu da yer almıştır.⁹²⁷

Kıbrıs'ta demiryollarının yapımı, 20. yüzyıl başlarında İngiliz idaresi döneminde başlamıştır. Ada ekonomisi için yapılan önemli altyapı çalışmaları içinde, limanlar ve demiryolları önem taşımaktadır.

Kıbrıs'ta limanlar ve demiryollarının yapımında kullanılmak üzere, 1902-03'te 254.000 £ miktarında kredi, İngiliz İmparatorluk Parlamentosu tarafından onaylanmış ve adanın genel gelirleri üzerinden teminat altına alınmıştır. Bu miktarın yalnızca 1.000 £'i, 1902-03'te tahsis edilmiştir.⁹²⁸ 1903-04'te ise sulama, liman ve

⁹²⁶ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.71.

⁹²⁷ Çelik, 2012, *Ön. ver.*, s.101.

⁹²⁸ Cyprus Report for 1902-1903, *Ön. ver.*, s.8.

demiryolu işleri için 314.000 £ tutarındaki kredi onaylanmıştır. Kredinin 254.000 £'i, Mağusa'daki liman işlerinde ve Mağusa'dan Lefkoşa'ya ve ardından adanın diğer bölgelerine kadar uzanan hafif bir demiryolu inşaatında kullanılacaktır.⁹²⁹

Mağusa Limanı'ndan Lefkoşa'ya giden hafif raylı sistem inşaatı 1903-04 yılında devam etmiştir. Demiryolunun Lefkoşa'dan sonra Morfu ve Karavostasi'ye kadar uzatılması planlanmıştır. Demiryolunun, adanın batı kıyısındaki büyük Mesarya ovasından da geçmesine de önem verilmektedir. Bu demiryolu Mısır ve Ortadoğu'da olduğu gibi, bölgenin ekonomik bağlantılarını da geliştirecektir.⁹³⁰

Kıbrıs Devlet Demiryolu, 7 Ağustos 1905'te deneme seferlerine başlamıştır. Mağusa'dan Lefkoşa'ya kadar olan 35 mil uzunluğundaki ilk hat, 21 Ekim 1905'te resmi olarak halka açıldı. Bu tarihten itibaren, günde dört tren (her iki yöne ikişer) hizmet vermeye başladı. Bu bölüm, tahmin edilen maliyet olan 73.772 £'in biraz altında tamamlanmıştır. Mart 1905'te, Lefkoşa'dan Morfu (Güzelyurt)'ya kadar olan uzatma için arazi ölçüm çalışmaları da başlatılmıştır. 1905 yılı sonunda bu hat için, 9 mil uzunluğunda kalıcı yol bağlantıları yapılmıştır. Demiryolu ulaşımı için, 2 yük lokomotifi, 2 yolcu lokomotifi, 1 küçük tank lokomotifi, 3 adet birinci ve ikinci sınıf karma vagon tedarik edilmiştir.⁹³¹ Demiryolları için 31 Mart 1906'ya kadar yapılan toplam harcama 93.343 £'dir. 7 Ağustos 1905'ten 31 Mart 1906'ya kadar olan hat gelirleri 2.504 £, açık hatlar için yapılan harcamalar ise 7.085 £'dir. Gelirin düşük olmasının nedeni, karayolu taşımacılığı ile rekabet için fiyatların düşük tutulmasıdır. Lefkoşa ile Mağusa arasında arabalar ve yük hayvanları ile yapılan taşımacılığın, demiryollarına doğru yöneleceği ve hattın güçleneceği öngörülmektedir.⁹³² Kıbrıs Devlet Demiryolu hattı ve Mağusa limanı inşaatının yapılması, dış ticaret için önemli gelişmelerdir. Limandan yük hayvanları ya da arabalarla yapılmaya çalışılan nakliyatlar, hız kazanacak ve kapasitelerinin artmasını sağlayacaktır.

Skuriotissa yakınlarındaki Fukasa Tepesi Bakır Madeni'nde, Kasım 1915'te bir maden ruhsatı verilmiş ve maden faaliyete geçerek 730 ton 1. Sınıf ve 11 ton 2. Sınıf bakır madeni çıkartmıştır. Bu gelişmeler sonucunda madeni, Karavostasi'deki

⁹²⁹ Cyprus Report for 1903-1904, *Ön. ver.*, s.7.

⁹³⁰ Cyprus Report for 1903-1904, *Ön. ver.*, s.42.

⁹³¹ Cyprus Report for 1904-1905, *Ön. ver.*, s.39.

⁹³² Cyprus Report for 1905-1906, *Ön. ver.*, s.39-40.

denizle bağlayacak olan yaklaşık 4 mil uzunluğundaki demiryolu çalışmaları da başlatılmıştır.⁹³³

Kıbrıs Devlet Demiryolu, 1916-17 döneminde 76 mil trafiğe açık hatla faaliyet göstermektedir. 1916-17 yılı içinde, Skuriotissa'dan Karavostasi'ye uzanan yan hatlar tamamlanmış ancak malzeme eksikliği nedeniyle çalışmalar durmuştur. Brüt kazanç 19.914 £, çalışma giderleri 16.608 £ olarak kaydedilmiş ve 3.306 £'luk gelir fazlası elde edilmiştir. 1. Dünya Savaşı nedeniyle, yakıt maliyetlerinin artması tren seferlerinin azaltılmasına neden olmuştur.⁹³⁴

Kıbrıs Devlet Demiryolu, 1919-20 itibariyle Doğu kıyısındaki Mağusa'dan başlayarak, Mesarya Ovası boyunca, Lefkoşa'dan geçerek, batı ucuna yakın olan Morfu (Güzelyurt)'ya kadar uzanan bir hattı kapsamaktadır. Oradan güney yönünde, deniz seviyesinden 1.500 fit yükseklikte, geniş ve verimli Solea vadisinde yer alan, Evrihu (Evrykhon) köyüne kadar uzanmaktadır. Trafiğe açık hattın toplam uzunluğu 76 mildir.⁹³⁵ Demiryolu hattı 1906'da 35 mil olan uzunluğu, 1919-20'de 76 mil'e çıkarılmıştır.

Kıbrıs'ta 1931 yılında Kıbrıs Devlet Demiryolu'na ait hatların durumu şöyledir: Mağusa'dan Kalohorya (Kalokhorio)'ye giden, 71 mil uzunluğunda dar hatlı tek bir hat sistemi bulunmaktadır. Kıbrıs Maden Şirketi tarafından işletilen kısa yollar, bu hattı pirit madenlerine bağlamaktadır. Morfu Körfezi'ndeki pirit limanı Ksero /Xero (Gemikonağı) ile maden arasında başka bir dar hat daha bulunmaktadır. Ana hatlar artık sadece Lefkoşa'ya (37 mil) kadar işletilmektedir. Lefkoşa'dan Kalohorya'ya kadar olan hat yerinde kalmasına rağmen, tarifeli tren hizmetleri yol motor hizmetleriyle değiştirilmiştir.⁹³⁶ Demiryolları 1931 itibariyle, tarifeli tren hizmetlerinin yanı sıra maden şirketleri ile limanlar arasındaki yük taşımacılığında kullanılmaya başlamıştır. Demiryolu hatlarının, madenciliğin gelişimini takip ettiğini söylemek mümkündür. Madenlerden çıkarılan ürünlerin nakliyatında, demiryolu hatları kullanılmaya başlamıştır. Karayollarının gelişimi ve taşıt sayısındaki artış sonrasında, demiryolları daha çok madenlerden limanlara yapılan nakliyat için kullanılmaktadır.

⁹³³ Cyprus Report for 1915-1916, *Ön. ver.*, s.7.

⁹³⁴ Cyprus Report for 1916-1917, *Ön. ver.*, s.15.

⁹³⁵ Cyprus Report for 1919-1920, *Ön. ver.*, s.12.

⁹³⁶ *An Economic Survey of The Colonial Territories 1932* (London: HMSO, 1933), s.232.

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı öncesinde, 1938 yılı itibariyle Kıbrıs Devlet Demiryolu faaliyettedir. Sadece Lefkoşa ile Mağusa Limanı arasındaki 37 mil düzenli yolcu seyahatine açıktır. Lefkoşa ile Kalohorya arasındaki kesimde, trafik yoğunluğuna göre özel yük trenleri hizmet vermektedir. Yeni bir düzenlemeyle yolcuların taşınması için demiryolu arabaları kiralanabilmektedir. Devlet demiryolunun özel hat olarak işletilen iki uzantısı vardır. İlk hat Evrihu'nun aşağısındaki Solea) vadisindeki Fukasa Madeni'nden, diğeri Ksero (Xero)'dan Mavrovouni Maden Ocağı'na uzanmaktadır. Her iki hat da yeni maden kasabası Ksero'da birleşmektedir. Demiryolu hattı 1938'de; 149.890 mil yol kat ederek, 42.103 ton ve 9.387 yolcu taşımıştır.⁹³⁷

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı'nın ardından, 1946'da küçük hatlı Devlet Demiryolunun toplam uzunluğu, Mağusa'dan Lefkoşa'ya ve Morfu üzerinden Solea Vadisi'ndeki Kalohorya'ya kadar uzanan 75 mildir. Bunun sadece Gazimağusa'dan Lefkoşa'ya kadar olan bölümü artık düzenli yolcu demiryolu trafiğine açıktır. Lefkoşa ile Kalohorya arasındaki bölümde, trafiğin gerektirdiği şekilde özel yük trenleri hizmet vermektedir. Mağusa-Lefkoşa hattı, çoğunluğu demiryolu araçlarıyla seyahat eden yolcu ve eşya taşımacılığında hizmet vermektedir. 2. Dünya Savaşı yıllarında düşen yolcu ve yük sayısı artmıştır. 1946'da 243.406 yolcu ve 90.608 ton eşya taşınmıştır.⁹³⁸ Demiryolu taşımacılığında, 1948'de yolcu sayısı ve yük miktarı azalmaya başladı. 1948'de ise hattın taşıdığı yolcu sayısı 193.157, yük ise 77.551 tondur. Demiryolu hattının, 1948'de sadece Mağusa'dan Lefkoşa'ya kadar olan bölümü düzenli yolcu trafiğine açıktır. Geriye kalan kısım ise, ağır makine ve malzemeleri maden şirketine götüren ve krom cevheri ile geri dönen yük trenleri tarafından işletilmektedir. Taşınan yük yine ithal mallar olup, Mağusa limanına inerek Lefkoşa'ya doğru yola çıkmaktadır. Ancak Kıbrıs karayollarının yapılması ve motorlu taşıt sayısındaki artış rekabeti de arttırdı. Demiryolunun faaliyetlerinin devam edip etmemesi gerektiği değerlendirilmeye başlanmıştır.⁹³⁹

Karayolu rekabeti nedeniyle, demiryolları trafiğinde 1951'de düşüş devam etmektedir. Demiryolu hattının faaliyette kalması durumunda, maliyetli bir yenileme programı da gerektirmektedir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, İngiliz idaresi 1951

⁹³⁷ Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.41.

⁹³⁸ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.43.

⁹³⁹ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.38-39.

yılı sonunda demiryolunun kapatılması gerektiğine karar verdi.⁹⁴⁰ Kıbrıs demiryollarının, 1905-1951 yılları arasındaki faaliyetleri sona ermiştir.⁹⁴¹ İngiliz idaresinde yapılan ulaşım ve altyapı çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle ticari anlamda limanlar ve madenlerle olan hatlar, dış ticaretin gelişimine katkıda bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye başlayan ve 1946 sonrasında dış ticarete ilk sıralarda yer alan madencilik ürünlerinin, kara nakliyatlarının yapılmasında hızı ve kapasiteyi arttırmıştır.

3.7.3. Havayolu

Kıbrıs'ta ilk deneysel uçuş Mart 1930'da, Mısır Komutanlığı'ndan kalkan iki uçağın, Lefkoşa yakınlarında iniş yapması ile gerçekleşmiştir. Bu uçuş yerel halk arasında büyük ilgi uyandırmıştır.⁹⁴² 1930 yılı Eylül ve Ekim aylarında, Imperial Airways Ltd. tarafından gerçekleştirilen dört deneysel uçuş, İskenderiye, Hayfa ve Mağusa arasında düzenlenmiştir. Ancak 1930 itibariyle henüz düzenli bir havayolu hizmeti kurulmamıştır.⁹⁴³

Kıbrıs'ta sivil hava taşımacılığı, 2. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Kıbrıs havayolu hizmetleri, üç sivil hatla 1946 yılında başladı. 1946'da Ankara'ya sefer düzenleyen üç sivil hava hattı bulunmaktadır. Kahire ile Ankara arasında aktarmalı seferler, British Overseas Airways (BOAC) tarafından başlatıldı. Hayfa-Beyrut-Lefkoşa arasında, Lübnan Şirketi olan Middle East Airlines da seferlerini başlatmıştır. Kıbrıs-Mısır arasında ise, Mısır şirketi olan Misr Havayolu faaliyete başladı. BOAC'ın Atina üzerinden Tahran-Londra seferleri de bulunmaktadır. 1946'da 634 sivil uçak, Kıbrıs'a iniş yaparken; 1.807 yolcu ve 6.321 kilogram yük indirildi. Tüm sivil uçaklar, Lefkoşa'ya inebilmektedir. Bu durum Kıbrıs'ta turizmin canlanmasına da neden olmuştur. Larnaka havalimanı ise, sadece acil inişlere açıktır. Birinci sınıf (ücretsiz) postaların çoğu, hava yoluyla gönderilmeye başlanmıştır.⁹⁴⁴

Adadan yapılan hava iletişimini iyileştirmek amacıyla, 1947 yılının Eylül ayında Kıbrıs Havayolu Şirketi (Cyprus Airways Ltd.) kurulmuştur. Kıbrıs halkı, British European Airways ve Kıbrıs Hükümeti'nin sermaye yatırdığı bir şirkettir.

⁹⁴⁰ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.51.

⁹⁴¹ Damla Mısırlısoy ve Kağan Günçe, "Railways as Common Cultural Heritage: Cyprus Government Railway", *The Historic Environment: Policy & Practice*, Cilt-Sayı: 14-1(2023), s.112-128.

⁹⁴² Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.24.

⁹⁴³ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.24.

⁹⁴⁴ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.42-43.

Komşu Ortadoğu ülkelerine hizmet vermek ve Avrupa ile Mısır'daki ana hava yolları bağlantılarına erişim sağlamak için üç Dakota uçağı satın alınmıştır.⁹⁴⁵

Lefkoşa Havalimanı, Kıbrıs Hükümeti ve İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından ortaklaşa kullanılmaktadır. Kıbrıs Havayolu Şirketi, havaalanındaki sivil terminalin idaresi için hükümetin acentası olarak atanmıştır. Lefkoşa Havalimanı gümrüklü tek havalimanıdır. 1948'de mevcut tesisleri iyileştirilirken, yeni tesisler (hangar, restoran, ofisler vb.) de yapılmıştır.⁹⁴⁶ Mayıs 1949'da 6 havayolu şirketi, Lefkoşa'dan seferler düzenledi. Lefkoşa Havalimanı'nda 1949'da yeni terminal binaları da açıldı. Londra ve Paris'e de düzenli hava seferleri başlatıldı.⁹⁴⁷

Kıbrıs hava kavşağı olarak, Ortadoğu'da giderek önem kazanmaktadır. 1948'de adaya tarifeli ve tarifesiz 1.770'ten fazla sivil uçak geldi. Bu sayı 1947'de 1.005 ve 1946'da 634'tür.⁹⁴⁸ Yolcu sayısı da artmaktadır.

İngiltere ile Yunanistan arasında 16 Kasım 1950'de hava taşımacılığı karlarının gelir vergisinden karşılıklı muafiyeti için anlaşma sağlanmıştır. Bu antlaşma aynı zamanda Kıbrıs'ta da uygulanacaktır. İngiltere ve Yunanistan benzeri bir anlaşmayı, 31 Temmuz 1929'da imzalanan deniz taşımacılığından elde edilen karların muafiyeti konusunda da yapmışlardır.⁹⁴⁹

Nisan 1953'te British European Airways, Kıbrıs Havayolları ile İngiltere-Kıbrıs arasında ilk hizmetini başlattı. Mayıs 1953'te BOAC şirketi, Londra ile Uzak Doğu arasında haftada iki sefer yapmaya başladı. Ardından Skyways Ltd. faaliyete geçti. Malta üzerinden Londra ve Lefkoşa arasında uçak seferleri yapmaya başladı (Colonial Coach Class servisi). Mayıs 1953'te, Kıbrıs Havayolları Bingazi ve Trablus'a yeni bir hat açtı. 1953 yaz aylarında Türk Havayolları'na, Adana seferleri için trafik hakkı verildi.

⁹⁴⁵ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.3.

⁹⁴⁶ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.40-41.

⁹⁴⁷ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.40-41.

⁹⁴⁸ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.40.

⁹⁴⁹ HCPP [Cmd. 8128]. *Treaty Series No.2 (1951). Exchange of Notes Between Government of the United Kingdom and The Greek Government for The Reciprocal Exemption of Air Transport Profits From Income Tax, etc. (with application Also to Cyprus) Athens, 16th November, 1950* (London: HMSO, 1950), s.2-3.

1953 yılında Kıbrıs'a tarifeli seferler düzenleyen havayolu şirketi sayısı 10'a yükseldi.⁹⁵⁰ Bu şirketler Adana'ya, Ankara'ya sık ve düzenli seferler yaptı. Diğer sefer yapılan şehirler: Atina, Bahreyn, Bangkok, Basra, Beyrut, Bingazi, Bombay, Kahire, Kolombo, Dakka, Şam, Frankfurt, Hayfa, Hong Kong, İstanbul, Kudüs, Karaçi, Hartum, Kuveyt, Londra, Malta, Sudan Limanı, Rangoon, Rodos, Roma, Singapur, Tel-Aviv, Tokyo, Trablus (Libya), Wadi Halfa (Sudan)'dır.⁹⁵¹

Kıbrıs havayolu hizmetleri, bölgesel ve uluslararası alanda genişlemesini sürdürmektedir. Kıbrıs Havayolları 1953'te bir yıl öncesine göre %4 daha fazla yolcu taşıdı. Yaz boyunca Kanal Bölgesi'nden Kıbrıs'ı ziyaret eden çok sayıda asker ve ailelerinin yanı sıra, 1952'de 51.800 olan Lefkoşa havaalanından yıl içinde 60.000'den fazla sivil yolcu geçti.⁹⁵² Kıbrıs'taki hava trafiği 1953'te önemli artışlar gösterdi. Tarifeli havayolları Lefkoşa'yı rotalarına dahil etti ve uçak hareket sayısında %58 artış görüldü. Gelen, giden ve transit yolcu sayısı 1952'de 51.800'den, 1953'te %36 artarak 70.602'ye çıktı.⁹⁵³

Lefkoşa Havalimanı, 1955 yılında ana pisti genişletilmesi ve ikinci pistin inşaatı tamamlandı. Ana pist, Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından tamamen yenilendi. Lefkoşa Havalimanının modernizasyonu için, 1957'de tamamlanmak üzere, aydınlatma projesi yapıldı. İngiltere ile Mısır ilişkilerinin bozulması ile yaşanan Süveyş Krizi, havalimanını da etkiledi. İngiltere'nin Mısır'a karşı, Süveyş'e başlattığı askeri operasyonlarında Lefkoşa Havalimanı kullanıldı. Kıbrıs içinde Rum terör örgütü EOKA'nın başlattığı terör eylemleri, 1955'te hızla devam etmektedir. EOKA 4 Mart 1955'te den birisi de havalimanına yapılmıştır. Skyways Şirketi'ne ait bir Hermes uçağı, apronda park halindeyken zaman ayarlı bomba ile sabote edildi. 27 Nisan 1955'te, Cyprus Airways'e ait bir Dakota uçağı da şirketin bakım alanında park halindeyken, zaman ayarlı bir bomba ile tamamen imha edildi.⁹⁵⁴

Lefkoşa Havalimanı terör eylemleri sonrasında, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından, katı güvenlik önemleri ve kısıtlamalar uygulanmaya başladı. Havaalanı aydınlatma sistemi 1957'de tamamlandı. Yeni havalimanı terminali

⁹⁵⁰ 1953'te Kıbrıs'ta bulunan havayolu şirketleri: Kıbrıs Havayolları, B.O.A.C., B.E.A. (Kıbrıs Havayolları ile birlikte), Skyways, Yunan Ulusal Havayolları, Türk Devlet Hava Yolları, Ortadoğu Havayolları, Air Liban, El Al ve Misr Air'dir.

⁹⁵¹ Aynı. s.108-109.

⁹⁵² Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.7.

⁹⁵³ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.107.

⁹⁵⁴ Cyprus Report for 1956, *Ön. ver.*, s.82-83.

planlaması yapıldı.⁹⁵⁵ Terör eylemleri nedeniyle güvenlik seviyesi arttırılan, Kıbrıs için İngiltere yeni bir karar daha aldı. Vize kısıtlamaları da bunlar arasında yer aldı. İngiltere Avrupa ülkelerine de vize zorunluluğu getirdi. Bu bağlamda Danimarka, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre Hükümetlerine; kendi vatandaşlarının Kıbrıs'a seyahat etmeleri için 12 Kasım 1956 sonrasında, vize zorunluluğunun yeniden getirilmesi hakkında antlaşma yapmıştır. Bu ülke vatandaşlarına İngiltere 1947 yılında vize muafiyeti getirmişti. Bu antlaşma ile tekrar vize getirilmiştir.⁹⁵⁶

Lefkoşa Havalimanı, uluslararası bir havaalanı olarak, adaya gelen ve adadan ayrılan yolcular için ana giriş ve çıkış noktasıdır. 1959'da yıl boyunca 8 tarifeli ve 12 tarifesiz havayolu şirketi, Lefkoşa üzerinden toplam 145.545 yolcu taşıdı. Yolcu sayısı, 1958'e %24.2 artarken, hava kargo miktarı %1.1 düştü. Tarifeli uçak hareketlerinin sayısı %22.5 oranında artarken, tarifesiz uçak hareketlerinin sayısı %30.8 oranında azalmıştır.⁹⁵⁷

Kıbrıs'ta sivil havacılık faaliyetleri 1946'da başlayan gelişimini 1959 yılına kadar sürdürdü. Lefkoşa Havalimanı bölge ülkeleri ile başlayan hava ulaşımı, uluslararası boyuta taşındı. 1959 itibariyle Lefkoşa Havalimanı uluslararası bir havalimanı haline geldi. Kıbrıs'ta havayolu trafiği artışı ile Kıbrıs ekonomisini ve ticari yaşamını etkileyen turizm sektörü de gelişimini sürdürdü.

3.7.4. Su Temini ve Sulama Çalışmaları

Sulama ve su temini, insanlık tarihi ile başlamaktadır. İnsanlar su temini olan bölgelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yaşamını sürdürmek için insanlığın en büyük önceliği, içmek için su temin edilmesi olmuştur. Yerleşik hayata geçiş ve tarım toplumları ise, tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde sulama olanaklarını da dikkate almaya başlamışlardır. Medeniyetler su kaynaklarına yakın, verimli toprak ve arazilerin olduğu bölgelerde yerleşim alanlarını oluşturmuşlardır. Su kaynaklarının bulunduğu coğrafyalarda, medeniyetler kurulmuş ve gelişmiştir. Tarım üretiminde,

⁹⁵⁵ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.80.

⁹⁵⁶ HCPP [Cmnd. 73]. Treaty Series No.8 (1957). Text of Notes Her Majesty's Government In The United Kingdom, Danish, Iceland, Italian, Luxembourg, Netherlands, Norwegian, Swedish and Swiss Governments, reimposing The Visa Requirement For Their Respective Nationals Travelling To Cyprus, November 6, 1956 (London: HMSO, 1957), s.1-2.

⁹⁵⁷ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.77; Great Britain. Colonial Office. *The Colonial Office List 1959* (London: HMSO, 1959), *Ön. ver.*, s.80-81.

mevcut su kaynaklarını kullanmak için, çeşitli sulama yöntemleri kullanmışlardır. Medeniyet tarihinin en eski dönemlerinde bile ilkel sulama teknikleri geliştirilmiştir. Su kaynakları, medeniyet tarihinin coğrafyasını belirlemiştir. İnsan yaşamını en olumsuz etkileyen husus da susuzluk ve kuraklıktır.

Kuraklık, bir bölgedeki su kıtlığı ile ilişkili bir iklim olayıdır. Doğal afet olarak tanımlanan otuz bir kadar hadise içerisinde yer alan, en önemli doğal afet olarak kabul edilmektedir. Kuraklık meteorolojik, tarımsal ve hidrolojik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Meteorolojik kuraklık, yağışın normalin altına düşmesi olarak tanımlanmaktadır. Tarımsal kuraklık, topraktaki bitkinin yetişmesini karşılamayan nem kaybı ve su miktarının olması durumunda meydana gelmektedir. İnsan, hayvan ve bitkiler için en ciddi afetlerden birisidir. Hidrolojik kuraklık ise, yağışın yetersiz olması durumunda yeraltı ve yüzeydeki su kaynaklarındaki keskin düşüştür. Genel olarak kuru ziraat, yağış miktarının 10-20 inç⁹⁵⁸ ya da 325-750 mm olan arazilerde uygulanmaktadır.⁹⁵⁹ Kıbrıs'ta yıllık yağış miktarı, yaklaşık olarak 455 mm 14 inç'tir.⁹⁶⁰ Kıbrıs da iklimi ve su kaynaklarının yetersizliği nedeni ile kuru ziraat yapılan bölgeler arasındadır. Kıbrıs ekonomisi de başta buğday, arpa, yulaf vb. olmak üzere yetiştirilebilen kuru tarım ürünlerine dayanmaktadır.⁹⁶¹

Kıbrıs, iklim sınıflandırılmasında, yarı kurak iklim kuşağında yer almaktadır. Akdeniz adası olarak yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı olarak geçmektedir. Coğrafi yapısından itibariyle kıyı ve iç kesimler arasında da iklim farklılıkları bulunmaktadır. Yıllık ortalama hava sıcaklığı 19 C°'dir.⁹⁶²

3.7.4.1. Su Temini ve Sulama (1878-1938)

Kıbrıs ve Kıbrıs halkının, coğrafya ve iklimin sonucu olarak, kuraklık sorunu tarih boyunca karşılaştığı en önemli sorundur. Lusignan ve Venedik döneminden itibaren Kıbrıs'ta; kuraklık, çekirge istilası, deprem ve sel felaketleri yaşamı olumsuz etkileyen önemli sorunlar olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı döneminde de

⁹⁵⁸ 1 inç yağış = 2.54 santimetre (cm) yağışa karşılık gelmektedir. 2.54 cm yağış, toprağın veya yüzeyin üzerinde 2.54 cm yüksekliğinde bir su tabakası oluştuğu anlamına gelir. Yıllık ortalama yağış miktarı, yıl içerisinde birim alana düşen toplam yağış miktarıdır. Yıllık yağış miktarı mm, cm olarak ifade edilmektedir.

⁹⁵⁹ Erol Kapluhan, "Türkiye'de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Cilt-Sayı:27 (Ocak 2013), s.490-494.

⁹⁶⁰ Çelik (2012), *Ön. ver.*, s.500.

⁹⁶¹ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Yapılan Ziraat ve Hayvancılık", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, 2. Ed. R. D. Özbay ve diğerleri (İstanbul, 2010) s.283.

⁹⁶² Koday, *Ön. ver.*, s.24-25; Dinç, 2010, *Ön. ver.*, s.1; Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.10.

kuraklık, kıtlık, çekirge, depremler ve veba başta olmak üzere hastalıklar, Kıbrıs'ta yaşamı olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Olumsuz yaşam koşulları, Kıbrıs'tan halkın zaman zaman göç etmesine sebep olmuştur.⁹⁶³

Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra, Kıbrıs'ta su ihtiyacının karşılanmasına yönelik su vakıfları kurulmaya başlamıştır. İslâm hukukunda bir sistem olarak vakıflar, bir kişinin sahip olduğu menkul ya da gayrimenkulün bir kısmını ya da tamamını Allah rızasını kazanmak maksadıyla, halkın bir ihtiyacını gidermek üzere dini, sosyal vb. amaca yönelik olarak tahsis etmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı idaresinde Kıbrıs'a atanan yöneticiler, çok sayıda vakıf kurarak, ada halkına hizmet verilmesini sağlamışlardır. Kıbrıs'ta kurulan su vakıfları da bu vakıflar arasında yer almaktadır. Osmanlı idaresi altında, 1571-1878 yılları arasında Kıbrıs'ta adanın idarecileri ve ileri gelen Kıbrıslılar tarafından, çeşitli bölgelerde su vakıfları kurulmuştur. Kıbrıs su vakıfları, 1571-1878 döneminde su temini ve sulama amacıyla yürütülmüştür. Bu kapsamda; kuyuların açılması, su yollarının tamir ve inşası, bendler, havuzlar, kemerler, su tesisatı yapılması vb. çalışmalar yapılmıştır.⁹⁶⁴

İngiliz idaresine geçişin ardından, Kıbrıs'ta su temini öncelik verilen ilk çalışmalar arasında yer aldı. İngiliz idaresinin ilk yılının ardından, 1880 yılında mevcut durumla ilgili tespitleri şöyledir: kasaba ve köylerin büyük çoğunluğunda su, toprağın altına kazılan kuyulardan elde edilmektedir. Büyük kasabalarda su, bazen kapalı bazen açık olan ve çimento ile kaplanmış su kemerleriyle getirilmektedir. İçme amaçlı olarak, halka açık su dağıtımı yapılabilen birçok çeşme bulunmaktadır. Daha üst sınıftaki evlerde, toprak borularla, çimento kaplı tanklara su aktarılmaktadır. Filtreleme düzenlemeleri yoktur. Ancak suyun kaynağından getirilme şekli, tortunun çökmesine ve sonuç olarak belirli bir ölçüde arıtılmasına olanak tanımaktadır. Açık su kanalları ile taşınan sulara kirlenme riski bulunmaktadır. Adanın farklı bölgelerinde bulunan kuyular, çeşitli derinliklerde olup, nadiren taş duvarlarla kaplanmıştır. İçme suyu tahta bir kova ya da bir deri torba ile, bir halat ve makara yardımıyla çekilmektedir. Avlu ve bahçelerde açılan kuyular,

⁹⁶³ Çelik, 2012, *Ön. ver.*, s.10,19; Cemil Çelik, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtlık ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *Cedrus*, Sayı:II (2014), s.498-499; Dinç, 2010, *Ön. ver.*, s.192; Çevikel, 2000, *Ön. ver.*, s.119-121.

⁹⁶⁴ Güven Dinç ve Cemil Çelik, "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)", *Mediterranean Journal of Humanities*, Cilt-Sayı: II-1 (2012), s.37-59.

foseptiklere yakın ve sağlık açısından risk oluşturmaktadır. Lefkoşa'yı besleyen iki su kemerinden ve aynı kasabadaki bir özel kuyudan elde edilen suyun analizi yapılmıştır. Suyun büyük ölçüde kirli olduğu tespit edilmiştir. Su temininin geliştirilmesi ve kaynaklarının korunması gerekmektedir.⁹⁶⁵ Su temini ve sulama ile ilgili olarak, yağış miktarının bilinmesi ve bunun için de yağmur ölçüm istasyonlarının kurulması gerekmektedir. Kapsamlı ve iyi kalitede olan su, üç su kemeri aracılığıyla kasabaya taşınmakta ve kuyular yoluyla korunmaktadır. Yapılan analizlerde "Arab Ahmet Suyu" ve "Silahdar Suyu" olarak bilinen suların, birinci sınıf kalitede içme suyu oldukları tespit edilmiştir.⁹⁶⁶

Osmanlı döneminde kurulan Silahtar Mustafa Paşa Su Vakfı, Lefkoşa'da su temin edilen önemli bir kaynaktır. Kıbrıs'ta 1796-1798 yıllarında görev yapan, Silahtar Mustafa Paşa tarafından kurulan vakıf tarafından yaptırılmış bir su kaynağıdır. Bu su kaynağından, 1814'te ilk kez Kaymaklı köyü halkına su verilmiştir. Halk arasında, Silahdar Suyu olarak bilinmektedir. Arap Ahmet Paşa, Kıbrıs'ta ilk vakıf kurucuları arasındadır. Lusignan ve Venedik dönemlerinde kullanılan, Lefkoşa Kalesi dışındaki suyun getirilmesi için vakıf kurmuştur. 1864'te bu su kaynağı, 62 ayrı yere dağıtılmaktadır. Bu su da Arap Ahmed Suyu olarak anılan kaynaktır.⁹⁶⁷

Kıbrıs'ta tarih boyunca yaşanan kuraklık ve kıtlık, İngiliz idaresi döneminde de devam etmiştir. İngiliz idaresinde su temini ve sulama ile ilgili ilk yasal düzenlemeler, 1897 ve 1899 yıllarında yapılmıştır. 1901 yılında "1897 ve 1899 Sulama Yasalarını Değiştirmek ve Sulama Çalışmalarının Daha İyi Korunması ve Muhafazası için Düzenleme Yapmak" tasarısının ardından, "1901 Sulama Yasaları Değişiklik Yasası" yürürlüğe girmiştir.⁹⁶⁸

İngiliz idaresi Kıbrıs'ta yağışların az olması nedeniyle yaşanan, kuraklık gerçeği ile karşılaşmıştır. Kıbrıs Yüksek Komiserliği raporlarında, sıklıkla kuraklık ve kıtlık yer almaktadır. Kıbrıs'ta kuraklığı ve kuraklığın etkilerini en iyi açıklayan raporlardan birisi, Kıbrıs Yüksek Komiseri W.F. Haynes Smith'in 7 Haziran 1902 tarihli Kuraklık Raporu'dur. Kıbrıs'ın, en kurak Akdeniz ülkelerinden birisi

⁹⁶⁵ Cyprus Report For Her Majesty's High Commissioner For 1880, *Ön. ver.*, s.67-69.

⁹⁶⁶ *Aynı.* s.79-80.

⁹⁶⁷ Dinç ve Çelik, 2012, *Ön. ver.*, s.41-44.

⁹⁶⁸ *The Cyprus Gazette, Supplement*, 5 Temmuz 1901, s.4560.

olduğunu belirtmektedir. Kıbrıs'ta kurdukları altı meteoroloji istasyonundan, Ekim'den Şubat (dahil)'a kadar kaydedilen yağış verileri, 1881-1882'den 1901-1902 yıllarına kadar kaydedilmiştir. Meteoroloji kayıtlarına göre, Kıbrıs'ta altı bölgeye ait yıllık ortalama yağış miktarları inç olarak ve 21 yıllık ortalamaları verilmiştir. İnç Tablo 3.95'te 21 yıllık yağış miktarları inç olarak verilmektedir. 1890 Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre: 1 inç=25,39954 milimetredir. 1 inç yaklaşık 2.5 cm'e karşılık gelmektedir.⁹⁶⁹

Tablo 3.95. Kıbrıs Yıllık Ortalama Yağış Miktarı (1881-1901)⁹⁷⁰

Yıl	Lefkoşa (İnç)	Larnaka (İnç)	Limasol (İnç)	Mağusa (İnç)	Baf (İnç)	Girne (İnç)
1881-82	6.57	4.88	11.01	11.01	11.89	10.48
1882-83	10.79	9.99	15.52	15.52	12.73	18.28
1883-84	18.39	14.25	18.88	21.17	22.52	20.49
1884-85	17.89	14.50	17.30	16.72	18.52	17.98
1885-86	9.85	9.60	15.57	13.51	13.75	14.33
1886-87	7.53	7.60	8.51	6.88	9.64	9.85
1887-88	5.00	6.67	15.75	9.92	15.84	17.63
1888-89	10.53	12.27	15.85	13.75	16.86	18.11
1889-90	14.39	14.10	15.10	13.98	20.75	27.91
1890-91	12.11	13.20	17.63	16.75	22.71	20.60
1891-92	6.40	7.29	8.82	11.22	11.85	12.44
1892-93	13.25	12.31	15.69	16.77	12.17	25.56
1893-94	14.81	15.62	19.11	20.21	16.01	27.11
1894-95	8.65	15.61	10.64	16.79	17.25	18.11
1895-96	10.83	15.66	20.87	14.62	18.30	13.15
1896-97	7.49	7.68	10.40	9.65	13.52	15.89
1897-98	9.59	14.28	14.46	15.37	16.75	18.48
1898-99	6.99	10.91	12.42	10.33	12.58	9.48
1899-1900	10.77	12.90	16.81	8.44	17.48	22.21
1900-01	8.95	14.13	13.84	13.81	12.14	16.51
1901-02	3.78	8.17	6.68	4.14	10.35	7.84
21 Yıllık Ortalama (İnç)	10.23	11.27	14.43	13.34	15.39	17.26

Tablo 3.95 incelendiğinde, Kıbrıs'ta kuraklığın 21 yıllık süreçte tüm bölgeleri etkilediği görülmektedir. 21 yıllık dönem ortalamasına göre, kuraklıktan en fazla etkilenen bölge Lefkoşa (10.23 inç) ve Larnaka (11.27 inç)'dir. Daha sonra Mağusa

⁹⁶⁹ İngiltere'de 14. yüzyılın başlarında, "inç" uzunlamasına uç uca yerleştirilmiş üç arpa tanesi, kuru ve yuvarlak olarak tanımlanmıştır. Çeşitli zamanlarda inç, 12 haşhaş tohumunun birleşik uzunlukları olarak da tanımlanmış bir ölçü birimidir. 1959'dan itibaren, inç resmi olarak 2,54 cm olarak tanımlanmıştır; <https://www.britannica.com/science/ounce>. Ancak Kıbrıs ölçü birimleri İngiliz idaresi tarafından çıkarılan yasalarla, 1879,1890, 1901,1930 tarihli yasalarla belirlenmiştir. Ölçülerde tarihi süreçte değişiklikler bulunmaktadır.

⁹⁷⁰ HCPP [C.1434]. *Cyprus Correspondence Respecting The Drought In Cyprus* (London: HMSO, 1903), *Ön. ver.*, s.-6.

(13.34 inç) ve Limasol (14.43 inç) gelmektedir. Daha az etkilenen bölgeler Baf (15.39 inç) ve Girne (17.26 inç)'dir. Yine de kuraklık etkisinde olan bölgelerdir.

Kıbrıs'ta 1901-1902 yılında etkilenen bölgelerde Nisan ve Mayıs aylarında ortalama yağış 6.17 inç olmuştur. Son 21 yılın en ağır kuraklığı yaşanmaktadır. Lefkoşa (3.78 inç) yağış miktarı başta olmak üzere, tüm bölgelerde kuraklık derinden yaşanmıştır. Mesarya Ovası, kuraklıktan en fazla etkilenen yer olmuştur. Kuraklık önceki yılda da yaşanmıştır. Baf, Limasol ve Girne bölgelerindeki tahıl hasadı, ortalama bir hasat olarak kabul edilebilir görülmektedir. Lefkoşa bölgesinde hasadın %42 Mağusa'da ise, %52 azalacağı tahmin edilmektedir. Larnaka'da ise %26 azalma beklenmektedir. Bu bölgelerdeki tahıllar kalitesiz olarak rapor edilmiştir. Bazı köylerde mahsuller tamamen tükenmiş durumdadır. Kıtlık nedeniyle bir önceki yılda (1900-1901 yılı) un ve buğday ithal edilmek zorunda kalınmıştır. Halk ithal edilen un ve buğday için yaklaşık 100.000 £ ödemek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda su kaynakları tükenmiştir. Hükümet Konağı su kaynağı da kurumuş durumdadır. Halk açlık ve susuzlukla karşı karşıyadır. Açlıktan ölümler yaşanmaması ya da halkın göç etmemesi için tedbir alınması gerekmektedir. Bu nedenle su temini için, artezyen kuyular açılması talebi yinelenmektedir. Gıda ve su kıtlığı, başta tifo olmak üzere hastalıkların da artmasına yol açacaktır. Yağışların yetersizliği nedeniyle, tahıllar topraktan bile çıkıp yeşerememiştir. Toprak yüzeyine çıkabilen tahılların boyu uzamamıştır.⁹⁷¹ Arka arkaya kuraklık, Kıbrıs'ta yaşamı tehdit eder duruma gelmiştir.

Kıbrıs Yüksek Komiserliği'nden Sömürge Bakanlığı'na Joseph Chamberlain'e gönderilen 31 Mart 1903 tarihli raporda, kuraklıkla ilgili teknik bilgiler verilmektedir. Meteoroloji kayıtları ile yağış miktarları ortalama olarak değerlendirilmiştir. 1881-1882 ile 1900-1901 yılları arasında, tüm adada yıllık ortalama yağış miktarının 17.45 inç olduğunu ve adaya düşen yağışların her yıl ortalama olarak yaklaşık 17 ½ inç kalınlığında bir su tabakası oluşturduğu belirtilmektedir. Bu sonuçlar, Kıbrıs'ın Akdeniz'in en kurak ülkelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. 1 Ekim 1901'den 30 Eylül 1902'ye kadar olan tarım yılı için, altı Meteoroloji İstasyonu'ndan alınan sonuçlara göre ortalama yağış miktarı 9.45 inç'tir. Bu kuraklık değerleridir. Kıbrıs'ta 6 istasyonun verilerinin ortalamalarına göre: altı ardışık yıl boyunca yaşanan kuraklık, adanın yeraltı sularını

⁹⁷¹ Cyprus Correspondence Respecting The Drought In Cyprus, *Ön. ver.*, s.6-8.

(hem kuyu hem de kaynak sularını) olumsuz yönde etkilemiştir. 1901-1902 yılında su kaynakları ve kuyularda sular azalmış ya da tamamen kaybolmuştur.⁹⁷²

Kıbrıs kuraklık felaketi sonrasında, 1902-1903 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından 60.000 £'lık sulama kredisi onaylanmıştır. Sulama projesi, Doğu Mesarya arazisinde 4.350 dönümü kapsamaktadır. Drenajı yapılmış ve inşa edilen rezervuarlarla (gölet ya da baraj oluşturmak için hazırlanan su yatağı) bu bölge sulanabilecektir.⁹⁷³

İngiliz idaresine geçişin ardından ilk ciddi sulama projesidir. Demiryolu, liman çalışmaları ile sulama öncelikler arasına alınmıştır. Kıbrıs'ta 1903-1904'te sulama, liman ve demiryolu işleri için, 314.000 £ tutarındaki kredi İngiliz Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. Kredinin 254.000 £'i, Mağusa'daki liman işlerinde ve Mağusa'dan Lefkoşa'ya ve ardından adanın diğer bölgelerine kadar uzanan hafif bir demiryolu inşaatında kullanılacaktır. Bu kredinin 60.000 £'lık kısmı da sulama çalışmaları için ayrılmış ve harcanmıştır. Kredinin bu kısmına ilişkin faiz ve yedek akçe ödemesi, sulamadan yararlananlardan tahsil edilecektir. Sağlanan sulama suyu için, sulama bedelleri ve drenaj işleri tarafından kurutulan arazilere, drenaj vergileri konulmuştur. Bu kredi kısmına ilişkin, ilk yıllık yedek akçe taksiti 550 £ olarak ödenmiştir.⁹⁷⁴

Sulama projesi büyük beklenti ile başlamasına rağmen, sonuç beklentileri karşılamamıştır. 1904-1905 yılları itibariyle, Mesarya ovasındaki sulama çalışmaları, beklenen sonuçları sağlamamıştır. Depolanabilen su, tarıma ayrılan alanın sulanması için yetersiz kalmıştır. Genel olarak yağış miktarı iyi olduğu için, hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu kötü sonucun iki ana nedeni bulunmaktadır. İlki yağmurun düzensiz ve eşit olmayan dağılımıdır. Güney ve güneybatıdaki bölgelere yeterince yağmur düşerken, kuzey dağlarına oldukça az yağmur düşmesidir. İkinci neden, eski sulama kanallarının çokluğudur. Nehirlerdeki su, taşkınlarda yeni inşa edilen rezervuarlara ulaşmadan büyük ölçüde yön değiştirmiştir. Büyük dereler; Kanlıdere (Pedias) ve Yalya Deresi (Yalias)⁹⁷⁵ gibi Kıbrıs'ın uzun dereleri, taşkınlarda bile mevcut su

⁹⁷² Cyprus Despatch From The High Commissioner Covering A Report On The Agricultural Fund For The Year Ended 31st March, 1903, *Ön. ver.* s.20-22.

⁹⁷³ HCPP [1984], Cyprus Report for 1902-1903 (London: HMSO, 1904), s.8.

⁹⁷⁴ Cyprus Report for 1903-1904, *Ön. ver.*, s.7.

⁹⁷⁵ Kanlıdere, Lefkoşa'dan geçerek batıya doğru akar. Yalya Deresi ya da Çakıllı Dere, Trodos (Karlıdağ)'dan, Mesarya Ovası'na uzanan Kıbrıs'ın ikinci uzun deresidir.

kaynaklarını karşılamak ve rezervuarları doldurmak için yeterli olmamıştır. Sulamanın başarısı, kuzey sıradağlarda kuvvetli yağışlara bağlıdır. 1904-1905'te böyle bir yağış gerçekleşmemiştir.⁹⁷⁶

Kıbrıs'a 1904 yılında, tarım ve pamuk üretimi hakkında araştırma yapmak üzere, Profesör Wyndham Dunstan görevlendirilmiştir. Kıbrıs'ta tarım ve pamuk üretimi hakkında yaptığı araştırma sonuçları, 30 Haziran 1904'te İngiltere Koloni Ofisi'ne gönderdiği ikinci raporunda yer almaktadır. Üretim için hayati öneme sahip sulama çalışmaları ile ilgili görüş ve önerilerini de iletmektedir. Kıbrıs Hükümeti'nin son dönemde sulama projeleri ile ilgili değerlendirmeleri, su sorunu, su kaynakları ve çözüm önerileri de raporda yer almıştır. Dunstan'ın tespitleri şöyledir: Kıbrıs Hükümeti, özellikle Mesarya'da sulama işleri için büyük miktarda para harcamış ve büyük rezervuarlar inşa etmiştir. Bu rezervuarların amacı, kışın taşkın olduğu zaman nehirlerdeki suyu toplamak ve ilkbahar ve yaz aylarında bu suyu kanallar ve borularla dağıtmaktır. Mağusa'da su tutabilmek için üç büyük rezervuar inşa edilmiştir. İnşa edilen bu rezervuarlar: Sınırüstü (Synkrasi), Kukla ve Güvercinlik (Achériout)'te bulunmaktadır. Sınırüstü rezervuarı yaklaşık 70 milyon metreküp suyu tutabilmektedir. Kukla ve Güvercinlik rezervuarları ise, Kanlıdere ve Yalya derelerinden çekilen 1.200 milyon metreküp suyu tutabilmektedir. Bu iki rezervuarın inşasına ek olarak, bitişikteki bataklıkların ıslahı ve Mesarya'nın yaklaşık 50 mil karesinin sulanmasını sağlamak amacıyla sulama kanalları da yapılmıştır. Toplam maliyeti yaklaşık 60.000 £'dir. Yapılan çalışmalara rağmen, Nisan ayında Sınırüstü rezervuarı kurudur. Havzaya ekin ekilmiş ve keçi ile sığır sürüleri otlamaktadır. Kukla rezervuarı da kurudur. Sadece Güvercinlik'te bir miktar su tutulmuştur. Pamuk üretiminin artırılması için su gereklidir. Bunun için mevcut su kaynakların güvenilir olması ve ek su gerektirdiğinin açık olduğunu belirtmektedir. Etkili bir sulama sistemi kurulduğu takdirde, pamuk üretimi ve genel olarak Kıbrıs'ta tarımın başarısı garanti altına alınabilecektir. Girne tepelerinden gelen yağmurların mevcut rezervuara dahil edilmesini de önermektedir. Güzelyurt (Morfou) ve Kolosi'de bulunan akarsuların taşkınlarının da ek rezervuarlarda toplanması tavsiyesini

⁹⁷⁶ Cyprus Report for 1904-1905, *Ön. ver.*, s.31.

eklemiştir. Mesarya için ilave önerisi ise, Hükümet ve halkın artezyen kuyular açmasıdır.⁹⁷⁷

Kıbrıs'ta 1905-1906 yılında Lefkoşa'da bir artezyen kuyu kazılmasına başlandı. Kıbrıs için İngiliz işgalinden bu yana gerçekleştirilen, en önemli su temini projesi olarak değerlendirildi. Bu proje için, 3.000 fit⁹⁷⁸ derinliğe kadar kazı yapabilen bir Amerikan sondaj makinesi, 1.086 £'lık bir harcamayla satın alındı. Lefkoşa'da belirlenen alanda sondaj çalışmaları başlatıldı. Bu alan 1880 yılında Profesör Russell tarafından yapılan, su araştırma sonucundaki raporda önerilen bir alandır. Bayındırlık Departmanı tarafından su sondaj çalışmaları yapılmıştır. Ancak sondaj tabakalarının yapısı, teknik anlamda çalışmaları zor ve maliyetli hale getirmiştir. Yüzeyin 400-450 fit altında bir kum tabakasında su bulunmuş ve 300 fite kadar yükselmiştir. Ancak bu su tuzludur, analizler sonucunda deniz suyu ile benzer bileşime sahip olduğu tespit edilmiştir. Malzemeler yetersiz kalmış, boru temini için Eylül 1905'te çalışmalar durdurulmuştur. Yeni boru sevkiyatı Şubat 1906'da gelmiştir. Ancak 31 Mart 1906'da 600 fit derinliğe inildiğinde durum değişmemiştir.⁹⁷⁹

İngiliz idaresinin Kıbrıs su sorununu çözmek için başlattığı ilk çalışmalar: büyük umutlarla başlatılan baraj, kanal ve artezyen kuyu çalışmalarında beklenen sonuçlar alınamamıştır. 1911-12 yılında artezyen kuyular açılmaya devam etmiş, ancak sonuç alınamamıştır. Yazlık sulama yaklaşık 189 akreye yapılmaya başlandı. 1910-11'de 26 akre arazi sulanabiliyordu. 1909-10'da ise sulama imkanı yoktu.⁹⁸⁰ Mağusa bölgesinde 1915'te, bazı köylerde sulama kanalları ve su yollarının korunması amacıyla, çalışma yapmak üzere Sulama Bölümü kurulması kararı alındı.⁹⁸¹ Kıbrıs'ta sulama çalışmaları 1916'da artezyen sondajı ile toplam 1.000 fit derinliğe kadar devam etti. Bir miktar su bulundu, ancak yüzeye çıkmadı. Bu nedenle yüzeyin 25 fit altında, sondajla buluşmak için yatay bir tünel açıldı. Bu tünele 2 inç çapında borular döşendi ve 24 saatlik bir sürede 7.200 galon su sağlandı. Kıbrıs'ta 1915-16'da hububat için sulanan alan 1.222 akre ve pamuk için 207 akre olup,

⁹⁷⁷ Cyprus Report by Professor Wyndham Dunstan F.R.S. *On The Agricultural Resources Of Cyprus*, *Ön. ver.*, s.7-9.

⁹⁷⁸ Fit, "Feet", bir uzunluk ölçü birimidir ve 1 foot (ayak) 30.479 santimetreye (0.30479 metre) eşittir. Feet'in Türkçesi fit olarak kullanılacaktır. 1890 Ağırlık ve Ölçüler Yasası'na göre 3 feet=1 yard'tır.

⁹⁷⁹ Cyprus Report for 1905-1906, *Ön. ver.*, s.25-26.

⁹⁸⁰ Cyprus Report for 1911-12, *Ön. ver.*, s.24.

⁹⁸¹ *The Cyprus Gazette*, No.1209, 31 Aralık 1915, s.9209.

toplamda 1.429 akreye ulaşmıştır. Bu da 1914-15'ten 481 dönüm daha azdır. Öte yandan, kiraların ödenebilir olduğu, beş su rezervuarındaki ekili alanı 335 dönümden 379 dönüme yükselmiştir. Ayrıca 60 köyde su kaynaklarını iyileştirmek için inceleme yapılarak, 30 proje tamamlanmıştır. Çalışmalar sırasında köy yollarında küçük köprüler ve menfezler de yapılmıştır.⁹⁸²

Kıbrıs'ta sulama çalışmalarından beklenen sonuçlar elde edilemiyordu. İngiliz idaresinin hazırladığı 1923 yılı raporunda, Kıbrıs'ın büyük sulama projeleri için uygun olmadığı, su kaynaklarını korumanın en iyi yolunun, ağaçlandırma olduğu kabul edilmektedir. Sadece Mağusa ve Doğu Mesarya sulama rezervuarlarının ve kanallarının yıllık bakımları yapılmıştır. Yeraltı sularının yüzeye çıkarılması ve hava motorları gibi mekanik araçlarla sulama teknikleri uygulanması ve bu tür çalışmaların genişletilmesi tavsiye ediliyordu. Bu tekniklerin 1923 yılında, özellikle Mağusa'da uygulanması sonrasında meyve-sebze ihracatının artmasının, bu sulama çalışmalarının başarısını gösterdiği belirtilerek örnek gösteriliyordu.⁹⁸³ Sulama konusunda 1930 yılına kadar İngiliz idaresinin görüşünde değişiklik olmamıştır. Sulama konusunda aynı görüşler tekrarlanmıştır. Mesarya'da bu dönemde sulama rezervuarı sayısı 6'dır.⁹⁸⁴ 1937-1938 yıllarında herhangi bir sulama çalışması raporlarda yer almamıştır. İngiliz idaresi, Kıbrıs'ın sulama projelerine uygun olmadığı yönündeki görüşünü 1938 yılı sonuna kadar korumuştur.

3.7.4.2. Su Temini ve Sulama (1946-1959)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Kıbrıs'ta ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda gelişimi desteklemek üzere, On Yıllık Kalkınma Programı'nın uygulanmasına karar verilmiştir. Kıbrıs'ın en büyük problemi susuzluk ve kuraklıktır. İngiltere'nin Kıbrıs su politikası da değişime uğramıştır. Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı kapsamında, sulama çalışmalarına da öncelik verilmiştir. 1946-1956 yılları arasında su temini (içme suyu) ve sulama (tarımsal sulama ve üretim için) altyapı çalışmaları için çeşitli projeler yapılmıştır. Sulama için 1946 yılında, uzun vadeli program yapılarak, İngiltere İmparatorluk fonlarından 484.000 £ sağlanmıştır. Ek olarak 380.380£ 'lik bir hibe de verilebilecekti.⁹⁸⁵

⁹⁸² Cyprus Report for 1915-1916, *Ön. ver.*, s.21-22.

⁹⁸³ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.11.

⁹⁸⁴ Cyprus Report for 1930, *Ön. ver.*, s.10.

⁹⁸⁵ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.5.

Kıbrıs'ta hem sulama hem de evsel kullanım amaçlı su kullanımı, kamuya veya özel mülkiyete aittir. Kasabalardaki su temini, çoğunlukla belediyelerin doğrudan yönetimi altındadır. Köylerdeki sulama işlerinin genel denetimi, kontrol sorumluluğu, Sulama Dairesi Komitelerine ait olup, Köy Komisyonları da evsel su teminiyle ilgilenmektedir. Yer altı ve atık suların tamamı Kıbrıs Hükümeti'ne aittir.⁹⁸⁶

Kıbrıs'ta 1948 yılında yapılan planlamalar kapsamında, kuyu açmak için sondaj çalışmaları ve suyu pompalama çalışmalarında ilerleme kaydedilmiştir. 1948 yılında tamamlanan yer çekimi sulama projelerinin toplamı 68 olup, yaklaşık 32.450 dönüm alanı kapsamaktadır. Bu projelerin her biri, bir köy veya bir grup çiftçi adına gerçekleştirilmiştir. Toplamda 117 sondaj kuyusu açılmıştır. 1947 yılına göre iki kat daha fazla başarı elde edilmiştir. Yapılan sondajların %70'i başarılı sonuçlanmış, diğerlerinde ise su azalmıştır. 1948 yılında, yaklaşık 7.000 dönüm araziye sulamak için yeterli su sağlanabilmiştir. Evsel su temini talepleri, 1948 yılında artmıştır. Bunun için 29 köyde borulu su temini sağlanmış, ancak mevcut malzemeler yeterli olmadığından sadece bir kısmı gerçekleştirilebilmiştir.⁹⁸⁷

Kıbrıs'ta 1948 yılı itibari ile sulama açısından, üretimi yapılan tarım ürünleri üç gruba ayrılmaktadır. Birincisi, tamamen kış yağmurlarına bağlı olarak yetişen ürünlerdir. İkinci grupta, geç ilkbahar ve yaz başında geç gelen yağmurlarla sel sularından depolanan sularla yetişenler gelmektedir. Üçüncü grupta ise, sürekli sulama ya da kuyulardan beslenen ürünler bulunmaktadır. Ortalama bir sezonda tarım arazilerinin %11'i ilkbahar sel sularıyla sulanabilirken, sadece %3.5'lik bir kısmı sürekli sulanabilmektedir.⁹⁸⁸

Kıbrıs'ta yaşanan sel felaketi, 1949 yılında ciddi hasar neden olmuştur. Doğu Mesarya bölgesinde meydana gelen sel, doğal bir afet olarak büyük yıkıma yol açmıştır. Sel nedeniyle ekili araziler ve gübrelenmiş araziler ciddi şekilde hasar görmüştür. Köy yolları ve köprüler de büyük hasar görmüştür. Ayrıca, Kukla Barajı'nın taşması sonucunda, baraj banketleri kırılmıştır. Barajın 50 yıllık tarihinde karşılaşılan en büyük sel felaketidir.⁹⁸⁹ Kıbrıs'taki sel felaketine rağmen 1949 yılında

⁹⁸⁶ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.41.

⁹⁸⁷ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.5-6.

⁹⁸⁸ Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.16.

⁹⁸⁹ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.7.

sulama çalışmaları devam ettirildi. 1948 yılına göre, açılan artezyen kuyularının sayısı 1949'da %50 arttı. Kıbrıs'taki Su Dairesi, 1949 yılında hem küçük ölçekli hem de büyük projeler olmak üzere çeşitli sulama projelerini uygulamaya devam etti. Bu projeler, özellikle dağlık bölgelerde, taşla kaplanmış kanallar ve genellikle duvarlı su depolarını içeriyordu. Kyperounda köyü bölgesinde 30'dan fazla sulama projesi hayata geçirildi. Baf'ta ise, hükümet tarafından daha önce satın alınan Kukla, Aşelya (Akhelia) ve Potima bölgelerindeki sulama sistemleri iyileştirildi. Ayrıca birçok köyde barajlar ve kanallar inşa edildi. Mağusa'daki Kukla rezervuarında onarımlar yapıldı. 1949 yılının sonunda, toplamda 91 sulama projesi tamamlanmış olup, 29 proje hâlâ devam ediyordu. Sulanan toplam alan yaklaşık 1.500 dönüm olup, sulama için yapılan toplam harcama 111.000 £'dir. 1949 yılı boyunca toplam 33.000 fit sondajla, 181 kuyu açıldı ve testlerde günlük 13.500.000 galon su elde edilmiştir. Kuyuların test oranının sadece yarısının pompalanması durumunda, yaz aylarında 2.300 dönüm arazinin sulanmasına yetecek kapasiteye ulaşılacaktır. Köylere su sağlanması konusundaki ilerleme, boru eksikliği nedeniyle sekteye uğramıştır. Toplamda 32 köye yeni su temin edildi ve yıl sonunda ek 24 projede çalışmalar devam ediyordu. 60 köy için daha planlar hazırlandı. Lefkoşa için yeni bir şehir su temini projesi hazırlanmış olup, tahmini maliyet 250.000 £ olarak belirlenmiştir. Limasol için benzer büyüklükte bir proje ve Mağusa şehir su temini iyileştirmeleri de gündemdedir.⁹⁹⁰

Kıbrıs'ta 1950 yılında su kuyularının açılmasına devam edildi. Su boru hatları döşenen 50 köye su verilmeye başlandı. Ayrıca geniş çaplı bir sel hasarı onarım programı uygulandı. Küçük yerçekimi sulama sistemleri, su kaynağı, taş kaplı kanallar ve sulama tankı içeren sistemler kuruldu. Büyük ve küçük sulama projeleri yapıldı. Bazıları şunlardır: Yerasa'da 7.500 fit uzunluğunda bir boru hattı, 30.000 galonluk bir sulama tankı ve 2.400 fit uzunluğunda bir kanal inşa edilmiştir. Koççat (Kochati) ve Engindere'de (Ay. Varvara), 20 fit yüksekliğinde bir set, 1.330 fitlik bir tünel ve 2.5 mil uzunluğunda bir kanal yapılmıştır. Yeşilırmak'ta (Limnitis) nehrin üzerinden geçen üç set, bir boru sifon ve iki mil ana kanal inşa edilmiştir. Gönyeli'de bir set, üç su kemeri, bir tünel, akarsu boyunca bir sifon ve bir mil uzunluğunda bir kanal yapılmıştır. Kukla'da (Baf) iki set, bir boru sifon, su kuyuları ve iki mil uzunluğunda ana kanal inşa edilmiştir. Aşelya'da dört su giriş noktası, nehir altından

⁹⁹⁰ Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.37-38.

geçen bir galeri ve 1.5 mil uzunluğunda ana kanal yapılmıştır. Potima'da bir set, nehrin üzerinden geçen bir sifon ve 1.5 mil uzunluğunda ana kanal inşa edilmiştir. Toplamda 91 sulama projesi tamamlanmış ve 22 proje hâlâ yapım aşamasındadır. 1950 yılında bu projelere toplamda 102.000 £ harcanmıştır.⁹⁹¹ Sel hasarları onarımı projeleri başlatıldı. Kukla (Mağusa) rezervuarı ve St. Lazarus bataklığı (Larnaka) sel onarım projeleri kapsamında onarıldı. Bu sel onarımları için 48.000 £ harcanmıştır. 191 kuyu açılarak toplam 40.700 fit delme işlemi gerçekleştirildi. Testler sonucunda günde 15 milyon galon su üretildi, bu da yazın düzenli pompalandığında 7.000 akre (1949'da 2.300 akre idi) araziye sulamaya yeterlidir. Kuyuların maliyeti ise 18.000 £'dir. Köylerde su teminine toplamda 106.000 £ harcanmıştır. Lefkoşa, Limasol ve Mağusa için yeni su temin planları hazırlamıştır. Ayrıca ilk aşamalarda Mağusa ve Ktima projeleri için çalışmalar başlatılmıştır.⁹⁹²

Sulama çalışmaları 1953'te, 3.700 akre alan yaz aylarında sulanabilecek, 8.700 akre alana hâkim 67 sulama projesi tamamlandı. 16 proje çalışması devam etti. Sızıntıyı önlemek için 32 mil uzunluğundaki sulama kanalları beton veya taşla kaplandı. Ayrıca 220 sondaj kuyusu açıldı ve başarılı sonuç alındı. Test edilen oranın, yazın 11.000 akre, kışın ise 33.000 akre alanı sulamaya yetecek kadar su üretebileceği bekleniyordu. 1946 yılına kıyasla, sondaj kuyularından pompalanan suyla sulanan arazi alanı neredeyse %80 arttı. Seksen köyün su temini tamamlandı. Bu çalışmalar 170 mil uzunluğunda küçük çaplı boruların döşenmesini içeriyordu. Baf bölgesinde Appidhes kaynağından gelen su, 90.000 £ maliyetle on köye nakledildi. Bu planın genişletilmesi sonunda, on köye daha hizmet verilebilecekti. Adanın köylerinin %73'ünde borulu su kaynakları bulunmaktadır. Limasol kentinin yeni su temini, Mayıs 1953'te açıldı. Lefkoşa projesi devam etti ve genişletilmesine yönelik planlama hazırlığı yapıldı. Mağusa'da, su projesinin ilk aşamasının 1952'de tamamlandı. Ardından suyun beş mil uzaklıktaki dört yeni sondaj kuyusundan, Stavros'taki genişletilmiş bir rezervuara borularla aktarılmasını ve yeni bir sondaj kuyusu ile değiştirilmesini içeren, ikinci ve üçüncü aşamalar üzerinde çalışmalar başlatılmıştır.⁹⁹³

⁹⁹¹ Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.42.

⁹⁹² Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.43.

⁹⁹³ Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.8.

Kıbrıs yaşamını etkileyen su sorunu için, 1955'te çalışmalar sürdürüldü. Lefkoşa, Limasol ve Mağusa'daki yeni şehir su temini planları 1.200.000 £ maliyetle tamamlanırken, 84 köye su temini tamamlandı. Adanın köylerinin %78'inde su boruları döşenmiştir. Ayrıca yaklaşık 6.000 akre bir alana hâkim olan, 54 küçük sulama projesi devreye alınmıştır.⁹⁹⁴ 1957 itibariyle tarım arazisinin %6'sından fazlası, kaynaklar, kuyular ve sondajlardan sürekli sulanabilir durumdadır. Normal bir sezonda yağış miktarı ve taşkın sularla sulama desteklenmesi yapılabilmektedir. Son yıllarda sulama ile ilgili yapılan çalışmaların, verimi arttırması beklenmektedir.⁹⁹⁵

Sulama çalışmaları 1958'de devam etti. Yeni Büyük Lefkoşa su temini planı, yaklaşık 820.000 £ maliyetle fiilen tamamlandı. Ayrıca 1958'de 478.000 £'e mal olan boru ve malzemelerin teslim edildiği Güzelyurt Körfezi çalışmaları devam ettirildi. Bu kapsamda 40 köyde evsel su işleri yapıldı. Kıbrıs'ın 627 köyünün, %83'ünde su hattı döşenmişti. 1958 yılında toplam 157 adet sondaj kuyusu açıldı. Sulama çalışmaları sonrasında, 1958 yılı içinde, ilk kez sulanan arazi alanının yaklaşık 10.000 akre olduğu tahmin edilmektedir. 105 fit yüksekliğindeki Trimiklini barajı tamamlandı ve yaz sulama sezonu için faaliyete geçti. Pirgo yakınlarındaki 65 fit yüksekliğindeki benzer bir barajın çalışmaları, EOKA terör örgütünün sabotajı nedeniyle askıya alındı. Maliyeti 1.000.000 £ üzerinde olduğu tahmin edilen, dokuz ilave büyük baraj plan hazırlık aşamasındadır.⁹⁹⁶

Şehir ve Kasaba Su Geliştirme Çalışmaları'na rağmen, 1959 yılı itibariyle Kıbrıs'ta genel anlamda ciddi su sıkıntısı halen yaşanmaktadır. Özellikle kurak geçen kış ve bahar ayları sonrasında, bu daha ciddi sorun yaşanmasına sebep olmaktadır. 1959 yılı genel durumu ve yapılan çalışmalar/planlamalar özetle şöyledir:

1. Güzelyurt (Morfo) Körfezi Planı: Planın birinci aşaması, 900.000 £ değerinde ve tamamlandığında Lefkoşa'ya günlük iki milyon galon ek su sağlayacaktır. İkinci aşamada, aynı yeraltı suyu alanındaki, sondaj kuyularından günlük iki milyon galon ek su sağlamak için bir başka boru hattı planlanıyordu. Planın 1961 yazından önce tamamlanması beklenmektedir.

⁹⁹⁴ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.6.

⁹⁹⁵ Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.31.

⁹⁹⁶ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.8-9.

2. Pirgo/Pirgos (Pyrgos) Yakını: 65 fit yüksekliğinde bir sulama barajının inşası tamamlandı.
3. Değirmenlik (Kythrea) Sulama Kanalları: Sulama kanallarının kaplanması için 80.000 £'lık bir plan tamamlandı.
4. Lefke (Lefka) Yakını: Maratasa (Marathasa) Nehri Sulama Barajı, 85 fit yüksekliğinde bir sulama barajının inşası, 1960 yılında tamamlanmak üzere planlandı.
5. Lefkoşa: Su dağıtım sistemi çalışması yapıldı. Büyük Lefkoşa planı için dağıtım sistemi tamamlandı, 4.800 tüketiciye su sağlanmaya başladı. Güzelyurt Körfez Planı ile entegrasyon için tasarlama çalışması yapıldı.
6. Mağusa: 1956 Planı'na göre, Yeniboğaziçi (Liopetri) ve Ksilofagu (Xylophagou) yakınlarındaki sondaj kuyularından günlük bir milyon galon su sağlanması planlandı. Ancak fon yetersizliği nedeniyle askıya alındı. Gelecekte deniz suyunun damıtma veya dondurma yöntemleriyle tuzdan arındırılması ciddi şekilde değerlendirilecekti.
7. Genel Çalışmalar: 191 yeni sondaj kuyusu açıldı, 69 köydeki evsel ve sulama işleri için 198.600 £ harcama yapıldı. Kıbrıs'ta su projelerine, 1959 yılında 501.000 £ harcama yapılmıştır.⁹⁹⁷

Köylere su temini konusunda, Kıbrıs'ta 1959 yılı boyunca 45 köy içme suyu işi tamamlanmış ve 66 mil uzunluğunda boru döşenmiştir. On beş tanesi tamamen yeni projeleri iken mevcut sulama sistemlerinin iyileştirilmesi çalışmaları da yapılmıştır. Baf belediyesine günlük 50.000 galon ek su sağlamak için 11.000 £ değerinde bir proje yapılmıştır. Bu proje kasabanın yeni inşa edilen bölgelerinde, ana boruların döşenmesini de içermektedir.

Kıbrıs 1946 On Yıllık Kalkınma Programı ve 1956 yılında başlatılan Beş Yıllık Kalkınma Programı kapsamında, çeşitli su temini ve sulama çalışmaları yapılmıştır. Kıbrıs 1946 nüfus sayımında adı geçen toplam 627 köyden, 1959 itibarıyla boru hattı ile su sağlanan köy sayısı 525 olup, tahminen köylerin yüzde 83.72'sine su temin edilebilmekte idi. Su temininde bu köylerin 380'i yeterli düzeyde kabul edilebilirken, 145'i temel onarımlar veya ek çalışmalar gerektiren düzeydedir.

⁹⁹⁷ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.66-68.

Standartların iyileştirilmesi talepleri bulunmaktadır. Ciddi iyileştirme çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Boru hattı ile su sağlanmayan 102 köyün tamamı güvenilir kaynaklardan uzaktadır ve su temini sağlanmasının maliyeti çok yüksektir. 1959 yılında köy su temini için yapılan harcama 113.500 £'dir.⁹⁹⁸

Kıbrıs'ta sulama alanında, 1946-1959 yılları arasında yapılan çalışmaların ilerleme hızı ve karşılaştırmaları Tablo 3.96'da yer almaktadır:

Tablo 3.96. Sulama Çalışmaları (1946-1959)⁹⁹⁹

Sulama Türü	Sürekli Sulama (akre)	Mevsimlik Sulama (akre)	Pompalı Sulama (akre)	Toplam Sulama (akre)
1946 Nüfus Sayımı	59.409-59.000	284.977- 285.000	53.131- 53.000	397.517-397.000
1958 Sonu	89.000	359.500	149.000	597.000
1959'da Yeni Sulama	2.000	1.500	13.500	17.000
1959 Sonu	91.000	361.000	162.500	614.500
1946 Nüfus Sayımına Göre Yüzde Artış	%53	%27	%203	%55

Tablo 3.96'ya göre, 1946 ve 1959 yıllarında Kıbrıs'ta sulanabilen arazi miktarı artmıştır. Sürekli sulamada artış %53, mevsimlik sulamada %27, pompalı sulamada %203, toplam sulanan arazide %55 artmıştır. En fazla artış pompalı sulamada görülmektedir. 1946 yılında pompa ile sulanabilen alan 53 bin iken, 1959'da 162.500 akre olmuştur. Toplam sulama 1946'da 397 bin akre iken, 1959'da 614.500 akre'dir.

Kıbrıs'taki toplam ekilebilir arazi yaklaşık 3.900.000 akre olup, bunun %80 ile 85'i tarıma elverişlidir. Arazilerin %15.7'si ortalama bir kış mevsiminde ve % 6.5'i ise ortalama bir yaz mevsiminde sulanabilmektedir. Mart 1958'de, EOKA sabotajı sonrasında durdurulan Pirgo barajı çalışmaları, 1959'da yeniden başlatılarak yıl sonunda tamamlandı. Pirgo Barajı'nda toplanan su sayesinde, kış ve ilkbaharda 1600 akre arazinin ve sürekli olarak 600 akre arazi sulanabilecekti. Temmuz 1959'da, Lefke'nin üzerindeki Maratasa nehrine 85 fit yüksekliğinde bir beton baraj inşaatına başlandı. Bu baraj, 1960 yılında tamamlandığında 85 milyon galon su tutacak kapasitede olacaktır.¹⁰⁰⁰ Lefke ve çevresindeki 780 dönümlük arazinin sürekli

⁹⁹⁸ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.69.

⁹⁹⁹ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.70.

¹⁰⁰⁰ Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.70.

sulanması için su sağlayacak şekilde inşa edilmiştir. 1959 yılında sulama için harcanan toplam miktar 85.100 £'dir. 1949-1959 yılları arasında (son on yıl içinde) Su Geliştirme Departmanı tarafından yaklaşık 2.300 sondaj kuyusu açılmıştır. Ayrıca özel olarak açılmış eski kuyular ve sondaj kuyuları yılda yaklaşık 20.000 milyon galon su üretmektedir. Pompalı sulama altındaki alan, 1949'da yaklaşık 60.000 dönümden 1959'da 162.000 dönüme yükselmiş, bu da %170'lik bir artışı ifade etmektedir. Kuyulardaki bu hızlı gelişme, Kıbrıs ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Ancak çoğu pompa alanında, yeraltı su tabakasının genel olarak düşmesine neden olmuştur. Bu durum, mevcut yüksek genişleme hızının devam edemeyeceğini ve bazı yerlerde pompalama azaltılmadığı sürece, birkaç yıl içinde tükenebileceğini ortaya koymaktadır. Endişe yaratan yerler arasında Güzelyurt (Morphou), Kokkini, Trimitithia (Edremit) çevresindeki iyi gelişmiş yeraltı suyu alanları, Kondea-Mağusa yolu ile adanın güney kıyısı arasındaki bölge ve Limasol, Kolosi ve Phassouri arasındaki bölge bulunmaktadır.¹⁰⁰¹

Kıbrıs'ta 1959 yılı itibariyle, su temini ve sulama çalışmalarını yasal olarak düzenleyen ve yürürlükte olan başlıca su yasaları şunlardır:

1. Hükümet Su İşleri Yasası.
2. Kuyu Yasası.
3. Su Temini (Belediye ve Diğer Alanlar) Yasası.
4. Su (Evsel Amaçlar) Köy Tedarik Yasası.
5. Sulama Bölümleri (Köyler) Yasası.
6. Sulama (Özel Su) Birliği Yasası.
7. Su (Geliştirme ve Dağıtım) Yasası.

Hükümet Su İşleri Yasası, yeraltı sularının büyük çoğunluğunu ve tüm atık yüzey sularını devlete devretmektedir. Kuyu Yasası, izin alınmadan hiçbir kuyu veya sondaj açılmamasını ve özel kuyu açanların lisanslı olmasını zorunlu kılmaktadır. Gerekli hallerde su kaynaklarının korunması amacıyla, yeni kuyuların açılması yasaklanabilecektir. Şehirlere içme suyu sağlamak için Su Temini Yasası (Belediye

¹⁰⁰¹ Ayn. s.71.

ve Diğer Bölgeler) kapsamında Su Kurulları oluşturulabilecektir. Ayrıca köylere içme suyu sağlanması amacıyla Su (Evsel Kullanım) Köy Su Komisyonları kurulabilecektir. Sulama Bölgeleri Yasası ile Sulama (Özel Su) Birliği Yasası benzer düzenlemelere sahiptir. Her iki yasa da arazi ve su sahiplerine, sulama işlerinin yürütülmesi ve sürdürülmesi amacıyla bir araya gelme imkânı sağlamaktadır.¹⁰⁰²

İngiliz idaresinde 1946-1959 yılları arasında yapılan su temini ve sulamaya yönelik çalışmalar; proje sayısı, ayrılan bütçe miktarı, kapsadıkları bölge ve gelişme açısından, Kıbrıs tarihi boyunca yapılmış en önemli çalışmalardır. Ancak tüm altyapı çalışmaları ile su temini ve sulanabilir arazi miktarı artmasına rağmen, yeterliliği ve sürdürülebilirliği konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara rağmen, su sıkıntısı devam etmektedir. Yeraltı su kaynakları, açılan aşırı kuyu sayısı nedeniyle azalmaktadır. Sonuç itibarıyla, Kıbrıs'ta gelecekte de su sorununun devam edeceği anlaşılmaktadır.

3.8. BANKACILIK, GELİR VE GİDERLER

3.8.1. Bankacılık

Osmanlı Devleti 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında yurt dışından ilk kez borç almaya başladı. Bu borçlanmalar nedeniyle, Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkeleri arasında dış borçların ödenmesi konusunda aracılık vazifesi yapmak üzere bir devlet bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1856 yılında merkezi Londra'da bulunan İngiliz sermayeli Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî/Osmanlı Bankası) kurulmuştur. Osmanlı Bankası, 1856 yılında bir İngiliz sermaye grubunun öncülüğünde 500.000 İngiliz £ sermaye ile kurulan bir ticaret bankasıdır.¹⁰⁰³ Haydar Kazgan'a göre; bankanın kuruluşundaki amaç, Osmanlı'nın dış borç ile dış ticaret açıklarının ödenmesini garanti altına almaktır. Çünkü Tanzimat'tan beri Osmanlı ticareti Avrupa karşısında sürekli açık veriyor ve ödemelerde aksaklıklar çıkıyordu. Osmanlı Bankası devletin belirli gelirleri karşılık gösterilmek üzere hazineye açık ve cari hesap açarak iç ve dış borçların düzenli ödenmesini sağlayacaktı.¹⁰⁰⁴ Osmanlı Bankası kurulmadan önce, Osmanlı Devleti'nin aldığı dış borçlar ise şöyledir:

¹⁰⁰² Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.30.

¹⁰⁰³ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çeviren: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s.89.

¹⁰⁰⁴ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi* (İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası, 1997), s.81.

1854'te 3.3 milyon lira, 1855'te 5.5 milyon, 1858'de 5.5 milyon, 1860'da 2.2 milyon ve 1862'de 8.8 milyon liradır.¹⁰⁰⁵

İngiliz hukukuna göre kurulmuş bir şirket olan Osmanlı Bankası, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yürürlükte olan kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösterecekti. Faaliyetleri tamamen ticari olacaktı. Osmanlı Devleti ile yapılan görüşmeler sonrasında, 1856 yılı Nisan ayında anlaşma sağlandı. Osmanlı Bankası 24 Mayıs 1856'da kuruldu. Merkezi Londra'da olan Osmanlı Bankası, Mısır hariç olmak üzere Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarında faaliyet gösterebilme yetkisine de sahip olacaktı. Osmanlı Devleti'nin finans merkezi olan Galata'da 13 Haziran 1856'da ilk şubesini açtı. Önemli liman kentlerinden İzmir, Beyrut ve Boğdan'da bulunan Galati'de şubeler açarak, 1856 yılı içinde faaliyete geçti.¹⁰⁰⁶ Bükreş'te ise 1861 yılında beşinci şube açıldı. Ayrıca Anadolu'nun önemli liman kentleri olan Sinop, Samsun ve Trabzon'da şube açmak için görüşmelere başladı. Ticaret bankası olarak faaliyetlerini sürdürürken, Osmanlı Devleti'nden milli banka kurmak üzere imtiyaz almaya girişimleri de devam etti.¹⁰⁰⁷

İngiliz sermayesiyle bir ticaret bankası olarak kurulan Ottoman Bank, 4 Şubat 1863'te Fransız sermayedarların katılımı sonrasında, Bank-ı Osmanî-i Şahane adını aldı. Kâğıt para ihracatı yapma yetki ve imtiyazına sahip bir devlet bankası olarak faaliyete başladı.¹⁰⁰⁸ Bankanın kuruluşu H. 16 Şaban 1279/M. 4 Şubat 1863 tarihli padişah fermanı ile resmileşmiştir.¹⁰⁰⁹ Batılı devletlerle sanayici, tüccar ve finans çevrelerinin Osmanlı Bankası'ndan beklentileri daha farklıydı. Haydar Kazgan'a göre bankanın kuruluşundaki amaç, Osmanlı'nın dış borç ile dış ticaret açıklarının ödenmesini garanti altına almaktır.¹⁰¹⁰

Bank-ı Osmanî-i Şahane, Osmanlı Devleti'nde şubelerini açmaya başladı. Kıbrıs da bankanın şubelerini açacağı bölgelerden arasında yer aldı.

¹⁰⁰⁵ Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)", (Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), s.58.

¹⁰⁰⁶ Autheman, André, "Bank-ı Osmanî-i Şahane: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası", Çeviren: Ali Berktaş (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, 2002), s.24.

¹⁰⁰⁷ Bayraktar, 2002, *Ön. ver.*, s.75-76.

¹⁰⁰⁸ Eldem, *Ön. ver.*, s.89.

¹⁰⁰⁹ BOA, Divan-ı Hümayun Kalemi Name-i Hümayun (ADV N NMH), 12, 1279/1863; BOA, Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavele (ADV N MKL) 4/8; *Düstur* 1. Tertip, Cilt 2, s.976-983; Eldem, *Ön. ver.*, s.451-456; Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı: (3-2) 2002, s.81.

¹⁰¹⁰ Kazgan, *Ön. ver.*, s.81.

3.8.1.1. Kıbrıs Bankaları (1878-1922)

Kıbrıs'ta kurulan ilk banka Bank-ı Osmanî-i Şahane'dir.¹⁰¹¹ Kıbrıs'ta bankanın açılışı, Hamilton Lang'ın ön araştırması ve olumlu görüşü sonrasında uygun görülmüştür. Lang 1856 yılında, Osmanlı Bankası genel müdürü Edward Gilbertson ile yaptığı görüşme sonrasında araştırmaya başlamıştır. Banka şubesi açılışın ardından Lang, Kıbrıs'a yerleşmiştir.¹⁰¹² Kıbrıs'ta banka şubeleri ve açılış tarihleri ise şöyledir: 1864'te Larnaka (İskele),¹⁰¹³ 1878'de Lefkoşa, 1879'da Limasol, 1906'da Mağusa'da olmak üzere 4 dört şube açılmıştır.¹⁰¹⁴ Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin Kıbrıs şubeleri Limasol ve Lefkoşa düşük kâr nedeniyle 1897'de kapatıldı. Lefkoşa'da 1899'da ve 1900'de Limasol şubeleri yeniden faaliyete başladı. 1905'te Mağusa Limanı'nda yapılan iyileştirme çalışmaları ve Lefkoşa'da yapımı başlayan demiryolu çalışmalarını takiben, 1906'da Mağusa şubesi açıldı. Lefkoşa demiryolu hattı, Mağusa Limanı'nı ticaretini canlandıracaktı. Kıbrıs ticaretinin başlıca limanı Larnaka iken, durum Mağusa limanı lehine değişecekti. Ticaretin gelişeceği tahminleri doğrultusunda Mağusa şubesi açılmıştır.¹⁰¹⁵ Kıbrıs'ta bankacılığın gelişimi ve yönü, dış ticareti takip etmektedir.

Kıbrıs'ta ikinci kurulan banka; 1881'de faaliyete başlayan İngiliz-Mısır Bankası (Anglo-Egyptian Bank)'dır. Banka 1881 yılında Larnaka'da ilk şubesini açtıktan sonra, Lefkoşa ve Limasol şubeleri ile Baf, Girne ofislerinde yaptığı faaliyetlerini 1890 yılına kadar sürdürdü. Kıbrıs dış ticaretinde Mısır ile yapılan dış ticaretin artışı, bu bankanın faaliyete başlaması ve şubelerinin artışı etkili oldu.¹⁰¹⁶ Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs'taki tekel durumu, 1879'da İngiliz-Mısır Bankası'nın faaliyetleri ve şube ağlarının artışı ile değişti. 1890 yılında ise, İngiliz-Mısır Bankası'nın tüm şubeleri, Osmanlı Bankası tarafından devralındı. Bu çekilmenin nedeni Pralitis'e göre; Kıbrıs'taki bankacılık işlerinin çok kârlı

¹⁰¹¹ Alexander Apostolides, Lorans Tanatar Baruh, "Kıbrıs'ta İlk Banka: Bank-ı Osmanî-i Şahane", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 256 (Nisan 2015), s.54.

¹⁰¹² Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.171.

¹⁰¹³ Kate Phylaktis, *The Origins of Modern Banking in Cyprus. In: The Banking System of Cyprus*, (London: Palgrave Macmillan, 1995), s.5-6.

¹⁰¹⁴ Sudi Apak ve Arzu Tay, "Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3(2012), s.102.

¹⁰¹⁵ The Colonial Office List 1894, *Ön. ver.*, s.275.

¹⁰¹⁶ Apostolides, *Ön. ver.*, s.55.

olmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰¹⁷ 1890 yılında, 1881 Çekirge İmha Masrafları Nizamnamesi'ni değiştirmek ve bir Tarım Bankası'nın kurulmasını sağlama konusu Kıbrıs Yasama Meclisi'ne 9 Mayıs 1890'da geldi. 1890 Tarım Bankası Yasası çıkarıldı.¹⁰¹⁸

Kıbrıs'ta 1900-1901 yılı itibariyle tasarruf bankası bulunmamaktadır. Bu nedenle, hükümet güvencesinde bir tasarruf bankası açılması için yasal düzenlemeler yapılmaya başladı.¹⁰¹⁹ Hükümet güvencesi altında bir tasarruf bankasının kurulmasını sağlamak üzere, Kıbrıs Yüksek Komiseri W.F. Haynes Smith tarafından onaylanan, 18 Ağustos 1900 tarihli Hükümet Tasarruf Bankası Yasası çıkarıldı. Yasaya göre; aksi belirtilmedikçe mevduat sahibi, yalnızca gerçek mevduat sahibini değil, aynı zamanda onun varislerini, vasiyet yürütücülerini, yöneticilerini ve haleflerini de kapsayacaktı. Kıbrıs'ta çeşitli bölgelerde ve başlıca kasabalarda tasarruf bankası şubelerinin açılması ya da kapatılması Yüksek Komiser yetkisi dahilinde olacaktır. Bankalara yatırılacak para 9 kuruştan az, 300 £'den fazla olmayacaktı.¹⁰²⁰ Söz konusu yasanın çıkmasından sonra adanın Rum ve Türk toplumu, sandık kurma faaliyetlerine başladı.

Kıbrıs Rumları 1900 yılında yaşadıkları ekonomik sorunlar karşısında, mali dayanışma maksadıyla bir sandık kurmak üzere harekete geçti. Rumların Lefkoşa'da sandık kurma faaliyetleri, bölgenin Türk aydın ve ileri gelenlerini de harekete geçirdi. Kıbrıslı Türkler de Müftü Hacı Ziyai Efendi'nin başkanlığında 1901 yılında, Lefkoşa İslam İddihar Sandığı (Nicosia Saving Box)'nı kurdu. Bu sandık 1925 yılında, Lefkoşa İslam İddihar Bankası (The Nicosia Moslem Savings Bank) adını aldı. 1938 yılı sonrasında, sandık yönetiminden ziyade modern bir banka olarak idare edilmeye başlandı. Faaliyetleri devam eden bankanın ismi, 1943 yılında Lefkoşa Türk Bankası olarak değiştirildi. Bu nedenle Kıbrıs Türk halkının sermayesi ile kurulan ilk banka olarak kabul edilmektedir.¹⁰²¹ Söz konusu tasarruf bankaları, 1903

¹⁰¹⁷ The Colonial Office List 1890, *Ön. ver.*, s.294-295; Apostolides, *Ön. ver.*, s.55; Phylaktis, *Ön. ver.*, s.5-6.

¹⁰¹⁸ *The Cyprus Gazette*, No. 314, 9 Mayıs 1890, s.1589; *The Cyprus Gazette*, Supplement, 9 Mayıs 1890, s.1592.

¹⁰¹⁹ Cyprus Report for 1900-1901, *Ön. ver.*, s.38, 45; *The Cyprus Gazette*, 25 Mayıs 1900, Supplement, s.4206.

¹⁰²⁰ *The Cyprus Gazette*, Supplement, 31 Ağustos 1900, s.4303-4305.

¹⁰²¹ Ali Efdal Özkul ve Yurdagül Akcansoy, "Türk Bankası ve Kıbrıs Türk Toplumu'ndaki Rolü", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı:18-42 (2014), s.3-5; Kamil Kanıbek ve İsmail Balıkcıoğlu, "Kıbrıs'ta Bankaların Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Günümüz Bankacılık Dışı Faaliyetlerin Kamuoyu Üzerindeki Etkisi", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt-Sayı:3-6 (Ocak 2015), s.176.

itibariyle altı ana kasabada açıldı. Ancak ödenen yıllık düşük faiz oranı (%2.5), cazip görülüyordu.¹⁰²²

Kıbrıs Yüksek Komiseri King-Harman'ın 1904-1905 tarihli yıllık raporu, Kıbrıs'ta tasarruf bankacılığının ilk yılları hakkında bilgi vermektedir. Kıbrıs'ta tasarruf bankalarının kurulmasına ilişkin yasa çıkarılmasına rağmen, bankalar 1 Ocak 1903 tarihine kadar açılmadı. Tasarruf bankalarında 1903 yılı boyunca; 68 hesap açılmış ve 20 hesap kapatılmış, yıl sonunda 48 hesap kalmıştı. 1903 yılında, toplam mevduat miktarı faizle birlikte 1.644 £'dir. Rapor edilen yıl 1904-1905 yılı boyunca, mevduatlar faizle birlikte 1.671 £'dir. Kıbrıs bankalarında 31 Aralık 1904 itibarıyla, mevduat sahiplerinin hesabında 1.857 £ bakiye bulunmaktadır. Mevduat sahipleri çoğunlukla kamu görevlileri, polis teşkilatı üyeleri ve birkaç özel şahıstan oluşmaktadır. Buna neden olarak; paranın azlığı ve birçok kişiye yüksek faiz oranlarıyla borç vermenin, paralarını bir tasarruf bankasına yatırmaktan daha kârlı bir yatırım şekli olmasıyla açıklanmaktadır. Diğer taraftan bankalara, tarım sınıfının ilgi göstermediği de ayrıca belirtilmektedir.¹⁰²³

Kıbrıs bankacılığında görülen bir eksiklik de ziraat bankasının olmamasıdır. Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir W.F. Haynes Smith 2 Şubat 1903 tarihinde, Devlet Sekreteri Onslow'a gönderdiği telgrafında; kuraklık nedeniyle kötü geçen hasat mevsimi sonrasında, büyük ölçüde ekim yapan ve yiyecek tahılı olmayan çiftçilere verilmek üzere kredi talebinde bulunmaktadır. İflas etmeyen çiftçilere, geri ödemesi %7 faiz oranıyla ağustos ayında yapılmak üzere, 15.000 £'lik kredi ve yardım verilmesini talep etmektedir. Yazışmalara göre; Koloni Ofisi bu teklifi, 5 Şubat 1903'te İngiliz Hazinesi'ne iletti. Kıbrıs'ta ciddi bir sıkıntı yaşanacağı ve çiftçilerin mahsulleri hasat edene kadar borç batağına girecekleri de ayrıca belirtilmişti. Yüksek Komiser Haynes'in Mısır'da olduğu gibi, çiftçilerin desteklenmesi için bir ziraat bankasının kurulması yönündeki önerisi de yazışmalarda yer almaktadır. Hazine'den Koloni Sekreterliği'ne 12 Şubat 1903'te gönderilen yazı ile istenilen kredinin verilmesi onaylandı.¹⁰²⁴ Bankacılık alanındaki eksiklik ve yetersizliğin, İngiltere

¹⁰²² HCPP [Cd.2327], Cyprus Report for 1903-1904, *Ön. ver.*, s.28; HCCP [Cd. 7643]. Cyprus Annual Report for 1913-1914, (London: HMSO, 1914), *Ön. ver.*, s.8.

¹⁰²³ HCPP. Colonial Office. [Cd.2776]. *Cyprus Annual Report for 1904-05* (London: HMSO, 1906), s.33.

¹⁰²⁴ Correspondence Respecting The Drought In Cyprus, *Ön. ver.*, s.14-16.

Hazinesi'nden sağlanan kredilerle ve %7 gibi yüksek faiz oranıyla temin edildiği anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta kuraklık, çekirge istilası, hastalıklar veya zararlılar gibi doğal felaketler, çiftçileri sıklıkla mali olarak zor durumda bırakmaktadır. Özellikle Kıbrıs gibi tarımsal üretime dayalı bir ekonomide, çiftçilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayarak tarımsal sürdürülebilirliğini sağlamak ve kırsal ekonomiyi güçlendirmek için ziraat bankalarının kurulması hayati önem taşımaktadır. Nitekim Kıbrıs'ın İngiliz idarecileri de bununla ilgili olarak zaman zaman önerilerde bulunmuşlardır.

Kıbrıs yönetiminin 1890 tarihli Ziraat Bankası Yasası'na dayanarak, 2 Temmuz 1900 tarihinde Yasama Meclisi'nde ziraat bankası kurulması için bir yasa tasarısı gündeme getirilmiştir.¹⁰²⁵

Tasarruf bankacılığının gelişmemesi, ziraat bankasının kurulamaması sonucunda, Osmanlı Bankası tek banka olarak 1912 yılına kadar tekel konumunu muhafaza etti. Bu durum 1912 ve 1913'te, iki yeni bankanın Kıbrıs faaliyetine başlaması ile sona erdi. Söz konusu bankalar Atina Bankası ve Kıbrıs Bankası'dır. Merkezi Atina'da olan Atina Bankası (Banks of Athens,) 30 Kasım 1893'te kurulmuştu. Kıbrıs'ta ise, 1912'de faaliyete başladı. Lefkoşa'da şubesi, Larnaka, Mağusa ve Baf'ta acenteleri açıldı.¹⁰²⁶ Kıbrıs Bankası da 18 Aralık 1912'de kurularak, 1913 itibarıyla faaliyete başladı. Merkezi Lefkoşa'da, acentaları Larnaka, Limasol, Mağusa, Baf, Girne ve Morfu'da açıldı.¹⁰²⁷ Kıbrıs bankacılığında 1. Dünya Savaşı öncesinde 1913'te üç banka hizmet vermektedir. Söz konusu bankalar 1913-1920 yılları arasında bankacılık hizmetlerini sürdürdü.

Kıbrıs'ta faaliyet gösteren bankaların 1913-1920 yılları arasındaki sermayeleri, mevduat hacmi, mevduat sayısı Tablo 3.97'de verilmektedir.

¹⁰²⁵ *The Cyprus Gazette*, No:702, 2 Temmuz 1901, s.4543-4547.

¹⁰²⁶ HCPP [Cd. 6430], Cyprus Annual Report for 1911-12 (London: HMSO, 1912), s.34; Cyprus Blue Book 1911-1912, *Ön. ver.*, s.231.

¹⁰²⁷ Kıbrıs Bankası'nın kuruluşu, 11 Aralık 1912 tarihli Şirket Tüzüğü ile resmi olarak başlatılmıştır. Bankanın kuruluşu, Osmanlı Ticaret Kanunu'nun 28. maddesi uyarınca gerçekleştirilmiştir. Banka, hükümet tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda ve Şirket Tüzüğü'nde belirtilen koşullar altında faaliyet gösterecektir. Kuruluş süreci, 18 Aralık 1912 tarihinde, Kıbrıs yönetimi tarafından onaylanmıştır; *The Cyprus Gazette*, No.1064, 20 Aralık 1912, s.8001; Cyprus Blue Book 1913-14, *Ön. ver.*, s.239.

Tablo 3.97. Kıbrıs Bankaları ve Bankacılık Bilgileri (1913-1920)¹⁰²⁸

Bankalardaki Mevduat Hacmi (£)						
	1913-14	1914-15	1915-16	1917-18	1918-19	1919-20
İngiliz altını		290	300.000	295.000	295.000	290.000
Diğer altın		8.000	6.000	1.000	600	600
Kıbrıs Gümüş		75.000	75.000	75.000	85.000	95.000
Kıbrıs Bronz		10.175	10175	10.175	10.175	10.175
Sermaye Miktarı						
Banka Adı (Para cinsi)	1913-14	1914-15	1915-16	1917-18	1918-19	1919-20
Osmanlı Bankası (£)	5.000.000	5.000.000	5.000.000	5.000.000	5.000.000	5.000.000
Atina Bankası (Drahmi)	60.000.000	60.000.000	2.400.000	60.000.000	60.000.000	48.000.000
Kıbrıs Bankası (£)	47.636	48.020	54.568	73.636	131.500	157.164
Bankalardaki Mevduat Miktarı (£)						
	1913-14	1914-15	1915-16	1917-18	1918-19	1919-20
Osmanlı Bankası	90.670	61.614	73.010	213.927	266.584	277.400
Atina Bankası	19.243	17.447	23.382	33.107	66.164	85.066
Kıbrıs Bankası	25.141	35.164	23.194	59.677	64.635	64.980
Toplam	135.054	114.225	119.586	306.711	397.383	427.446
Bankalardaki Mevduat Miktarı (Yıllık Değişim %)						
	1913-14 %	1914-15 %	1915-16 %	1917-18 %	1918-19 %	1919-20 %
Osmanlı Bankası		-32	18.49	193	24.61	4.05
Atina Bankası		-9.33	34.02	41.59	99.85	28.57
Kıbrıs Bankası		39.87	-34.04	157.29	8.31	0.53
Toplam		-15.42	4.69	156.48	29.56	7.57

Tablo 3.97'ye göre; Kıbrıs bankalarında 1. Dünya Savaşı başlamasıyla birlikte 1915-16'da İngiliz altını cinsinden mevduat hacmi artarken, diğer altın miktarı ise düştü. Kıbrıs gümüş ve Kıbrıs bronz cinsinden mevduat hacmi ise değişmedi.

¹⁰²⁸ Cyprus Blue Book 1913-1920, "Bankacılık" başlıkları, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Kıbrıs bankacılığında 1913-14 sonrasında başlayan 1. Dünya Savaşı etkisi ile 1915-16'da mevduat miktarları düştü. Bankalardaki mevduat hacmi, 1914-1915'te düşerken, 1915-16'da yükselmeye başladı. Özellikle Osmanlı Bankası mevduatları, savaşın etkisiyle ciddi bir artış gösterdi. Osmanlı Bankası 1917-18'de bir önceki yıla göre %193 arttı. Kıbrıs Bankası aynı dönemde %157 arttı. Atina Bankası'nın artışı %41 oldu. 1918-19'da Osmanlı ve Kıbrıs Bankası %24-%29 arasında artarken, Atina Bankası'ndaki artış %99'dur. 1919-20'de ise sadece Atina Bankası'nda %28'lik bir artış olurken, diğer bankalarda yatay seyretti. Toplam mevduatlar da bankalara bağlı olarak en fazla artışı 1917-18 döneminde gerçekleşti. Savaş öncesinde 1913-14 yılı rakamları ile 1919-20 yılı toplam mevduat miktarı %216 arttı.

Kıbrıs'ta 1. Dünya Savaşı öncesinde dış ticaret 1913-14'te 993.520 £, 1919-20'de 2.897.707 £ idi. Buna göre dış ticaretteki artış da %191'dir. Dış ticaretin gelişimi ve banka mevduat hacmi artış oranları yaklaşık olarak aynıdır. Dış ticaretin gelişiminin, bankacılığın gelişimini de etkilediğini söylemek mümkündür. Savaş şartlarında bankaların güvenli liman olarak, yatırımcılar tarafından tercih edildiği de söylenebilir.¹⁰²⁹ Atina Bankası'ndaki mevduat hacmindeki artışı değerlendirirken, 1. Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan'ın Kıbrıs dış ticaretindeki payını arttırdığı da göz önüne alınmalıdır.¹⁰³⁰ Savaşın ardından 1921-1923 yıllarında da bu üç banka, Kıbrıs'ta faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁰³¹

3.8.1.2. Kıbrıs Bankaları (1923-1959)

Kıbrıs'ın İngiliz koloni yönetimi altında girdiği 1925 yılı sonrasında, iki dünya savaşı arası dönemde dış ticaretin gelişmesine paralel olarak, bankacılık da gelişmeye başladı. Bankacılık ve yeni kurulacak bankalarla ilgili yasal düzenlemeler, bu gelişimin yasal dayanağını oluşturdu. Uluslararası bankacılık ve yerel bankacılığın geliştiği yeni bir döneme girilmektedir.

Kıbrıs'ta tasarruf bankacılığı ile ilgili olarak, 1890 yılında yapılan ilk yasa üzerinde, 25 Şubat 1926 tarihinde bazı değişiklikler yapıldı. Bu yasa "Hükümet Tasarruf Bankası Yasaları 1900 ve 1926" olarak adlandırıldı.¹⁰³²

¹⁰²⁹ Kıbrıs 1913-14 ve 1919-20 yıllarına ait dış ticaret rakamları için, Bakınız Ek 5-6-7.

¹⁰³⁰ Bakınız, Ek 5-6-7.

¹⁰³¹ Cyprus Report for 1921, *Ön. ver.*, s.10; Cyprus Blue Book 1923, *Ön. ver.*, s.169.

¹⁰³² *The Cyprus Gazette* (No.1751, 12 Şubat 1926), s.68; "Extraordinary", *The Cyprus Gazette* (No.1756, 27 Şubat 1926), s.119-122.

Kıbrıs'ta ziraat bankasının kuruluşu ile ilgili ilk yasal düzenleme, 1890 Ziraat Bankası Yasası'dır. Ancak 1925 tarihine kadar banka kuruluşu gerçekleşmemiştir. Kıbrıs Yüksek Komiseri Malcolm Stevenson döneminde, 28 Nisan 1925'te mevcut yasada değişiklikler yapılarak, Ziraat Bankası kurulmuştur.¹⁰³³

Haziran 1925'te Kıbrıs Hükümeti ve Osmanlı Bankası'nın ortak gözetimi altında kurulan Ziraat Bankası, Kıbrıs ekonomisi ve özellikle halk için önemlidir. Yıl sonunda, Osmanlı Bankası ile yapılan müzakerelerde, Ziraat Bankası'na verilen fonların artırılması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Ziraat Bankası, kooperatiflerle yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. Zor durumda olan çiftçiler, mali gereksinimleri karşılanmadığında, tefecilerden borç almak zorunda kalacaklardır. Çiftçilerin ihtiyaçları olan nakit paraya kolay ulaşması ile genel borçluluk iyileştirilebilecektir. Böylece adanın genel borçluluk durumunun birkaç yıl içinde önemli ölçüde iyileşmesi beklenmiştir.¹⁰³⁴

Kıbrıs'ta 1926 yılında İyonya Bankası (Ionian Bank Ltd.) kuruldu. Banka merkezi Lefkoşa'da, şubeleri 1927 yılında Limasol, Larnaka ve Mağusa'da açıldı. Bu şubelere 1928'de Baf, Girne ve Morfu temsilcilikleri de eklendi. İyonya Bankası yeni kurulmasına rağmen, 1927-1929 yılları arasında Kıbrıs'ın diğer üç bankası ile rekabete başladı.¹⁰³⁵ Bankanın 1918 itibarıyla 15'i Yunanistan'da olmak üzere 23 şube ve acentesi bulunuyordu. Akdeniz'de gelişimini sürdüren İyonya Bankası 1929 yılı itibarıyla; Yunanistan, Mısır, Kıbrıs ve Türkiye'de toplam 44 şube ve acente ile faaliyet alanını genişletti. Kıbrıs şubesinde 1930'a gelindiğinde, adadaki tüm ticari banka mevduatlarının dörtte birini ele geçirmesine rağmen, adada faaliyet gösteren üç diğer banka (Osmanlı Bankası, Atina Bankası ve Kıbrıs Bankası) ile yaşanan yoğun rekabet nedeniyle 1940'ların sonlarına kadar kâr edememiştir.¹⁰³⁶

¹⁰³³ "Extraordinary" *The Cyprus Gazette*, No. 1690, 28 Nisan 1925, s.209-210.

¹⁰³⁴ Cyprus Report for 1928, *Ön. ver.*, s.36.

¹⁰³⁵ Cyprus Blue Book 1926, *Ön. ver.*, s.179; Cyprus Blue Book 1927, *Ön. ver.*, s.183; Cyprus Blue Book 1928, *Ön. ver.*, s.185-186; Cyprus Blue Book, *Ön. ver.*, 1929, *Ön. ver.*, s.191.

¹⁰³⁶ Akram Beniamin ve John F. Wilson, "Multinational Banking in Egypt: A Case-Study of the Ionian Bank, 1907-1939", <https://doi.org/10.1080/00076791.2024.2373869> [12.03.2024].

Kıbrıs'ta iki dünya savaşı arası dönemde, dış ticaret artmış ve uluslararası boyut kazanmıştır.¹⁰³⁷ Dış ticaret hacmindeki artış, bankacılığın da gelişimini etkilemiştir.

Kıbrıs'ta ticari bankaların yanı sıra tasarruf bankalarının da kurulmaya başlandığı bir döneme girildi. Kıbrıs'ta 1926-1938 yılları arasında kurulan yedi tasarruf bankası bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Lefkoşa İslam Tasarruf Bankası ve Kıbrıs Tasarruf Bankası'dır. Bu iki banka tasarruf bankalarının içinde mevduat hacmi ve mevduat sahipleri açısından önde gelmektedir. Bankaların kuruluş tarihleri, şubeleri ve mevduatlar hakkındaki bilgiler Tablo 3.98'de verilmiştir.

Tablo 3.98. Kıbrıs Tasarruf Bankaları ve Bankacılık Bilgileri (1930-1946)¹⁰³⁸

Tasarruf Bankası Adı ve Şubeleri	Kuruluş Tarihi	Mevduat Sahibi Sayısı			Mevduat Miktarı (£)		
		1930	1938	1946	1930	1938	1946
Lefkoşa İslam Tasarruf Bankası (Lefkoşa)	20 Mayıs 1926 (ilk kuruluş 1901)	978	1718	1718	4.836	9.450	9.450
Kıbrıs Tasarruf Bankası (Lefkoşa)	5 Eylül 1924	558	1394	1703	6.274	35.649	18.500
Yialousa Tasarruf Bankası (Mağusa)	4 Haziran 1925	387	778	979	5.180	9.007	39.868
Chr. Frangoudes Tasarruf Bankası (Girne, Lefkoşa)	1927	29	-	-	83	-	-
Lefkoniko Tasarruf Bankası (Lefke, Mağusa)	8 Eylül 1925	260	300	249	9.994	12.593	13.739
Sinta Teavum Santigi Tasarruf Bankası	3 Ocak 1929	112	46	-	107	14	14
Girne Tasarruf Bankası	1 Nisan 1928	1091	-	-	2.147	-	-
Hardakiotissa Tasarruf Bankası (Girne, Lefkoşa)	1937	-	10	-	-	17	17

Kıbrıs tasarruf bankaları içinde 1930-1946 yılları arasında 4 tasarruf bankası gelişmeye devam etti. Lefkoşa İslam Tasarruf Bankası ve Kıbrıs Tasarruf Bankası en fazla mevduat ve mevduat sahibi olan bankalardır. Lefkoniko Tasarruf Bankası ve Yialousa Tasarruf Bankası da mevduat hacmi artış eğilimi sürdürmüştür. Diğer bankaların mevduat hacmi düşük ya da faaliyetleri devam etmemiştir.

¹⁰³⁷ Bakınız Ek 5-6-7.

¹⁰³⁸ Cyprus Blue Book 1930, *Ön. ver.*, s.418; Cyprus Blue Book 1938, *Ön. ver.*, s.464, Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.462.

Kıbrıs'ta 1926-1929 yılları arasında Osmanlı Bankası, Atina Bankası, Kıbrıs Bankası ve İyonya Bankası bankacılık alanında yer almaya devam etti.¹⁰³⁹ Bu dört bankanın yanı sıra, Kıbrıs'ta 1929 yılında 7 yerel banka daha faaliyette başlamıştır. Bu bankalar düşük sermayeli olarak kurulmuş olup, topladıkları mevduat miktarları da çok düşüktür. Sözkonusu bankalar şunlardır:

1-Kıbrıs Ziraat Bankası: Ziraat Bankası 1925 yılında kuruluşunun ardından, ilk kez 1929'da bankacılık faaliyetleri içinde görülmektedir. Kıbrıs Ziraat Bankası adını alan banka merkezi Lefkoşa olup, 1929'da 50.000 £ sermaye, 20.000 £ kredi sermayesi ve mevduat toplamı 19.678 £'dir.

2-Larnaka Bankası (Bank of Larnaca Ltd.): Larnaka'da merkezi olan bankanın, Lefkoşa, Limasol, Mağusa ve Baf'ta şubeleri bulunmaktadır.

3-Emniet Bankası (Emniet Bank Ltd.): Lefkoşa'da merkezi olan bankanın, Limasol'da şubesi bulunmaktadır.

4-Mağusa Bankası (Famagusta Bank Ltd.): Merkezi Mağusa'da bulunmaktadır.

5-Baf Halk Bankası (Popular Bank of Paphos Ltd.): Baf merkezli bir bankadır.

6-Melissa Bankası (Melissa Bank Ltd.): Baf'ta merkezi olan bir bankadır.

7-Peoples Bank, Limassol'da olup, Londra ile bağlantılıdır.¹⁰⁴⁰

Kıbrıs'taki 1933'te başlıca şehirlerde Osmanlı Bankası, İyonya Bankası, Atina Bankası ve Kıbrıs Bankası'nın (Merkez Ofisi Lefkoşa'da) şubeleri veya ajansları bulunmaktadır. 1925 yılında Hükümet garantisi altında kurulan Ziraat Bankası, 1933 yılında 326 adet Kooperatif Kredi Cemiyeti ile bağlantılı olarak Osmanlı Bankası tarafından işletilmektedir. Ayrıca Larnaka Bankası, Emniet Bankası, Limassol Halk Bankası, Mağusa Bankası, Baf Halk Bankası ve Melissa Bankası, tümü Sınırlı Sorumluluk Yasası (1922) uyarınca kayıtlı anonim şirketler vardır. 14 kooperatif, 5 tasarruf bankası ve 1929'da varlığını sona erdiren iki başka tasarruf bankası da bulunmaktadır. Kıbrıs Hükümeti artık herhangi bir bankacılık işiyle

¹⁰³⁹ Cyprus Report 1928, *Ön. ver.*, s.36.

¹⁰⁴⁰ Cyprus Blue Book 1929, *Ön. ver.*, s.191.

uğraşmamaktadır. Sadece 1897 ve 1930 tarihli Kamu Kredileri Yasaları uyarınca bireylere, derneklere, köy topluluklarına veya belediye kuruluşlarına, tarım, imalat ve sosyal gelişimi teşvik eden amaçlar doğrultusunda kredi vermeye devam etmektedir.¹⁰⁴¹

Kıbrıs bankalarının arasına, 1937 yılında uluslararası bir banka olan Barclays Bank (Barclays Bank, Dominion, Colonial and Overseas)'da katıldı. Merkezi Londra'da olan banka, Kıbrıs'ta Lefkoşa, Limasol, Mağusa ve Baf'ta şubelerini açtı. Banka kuruluşunun ardından, başlıca bankalar arasında yerini aldı.¹⁰⁴²

Kıbrıs'ta 1938 yılında faaliyette olan başlıca bankalar; Osmanlı Bankası, Atina Bankası, Kıbrıs Bankası, İyonya Bankası, Barclays Bank'tır. 1938'de kurulan yeni banka, Rural Bank da Kıbrıs'ta faaliyete başlamıştır. Ayrıca, 1922'den 1934'e kadar Şirketler (Sınırlı Sorumluluk) Kanunları uyarınca kurulmuş, tasarruf bankası niteliğinde altı banka daha vardır; ikisi Larnaka'da, ikisi Baf'ta, biri Limasol'da ve biri Mağusa'da bulunmaktadır. Haziran 1925'te Kıbrıs Hükümeti ve Osmanlı Bankası'nın ortak himayesinde kurulan Ziraat Bankası'nın toplam sermayesi 250.000 £'dir. Kooperatiflerle yakın ilişki içinde çalışmaktadır. Kıbrıslı çiftçileri desteklemektedir.¹⁰⁴³ Kıbrıs bankaları ve bankacılık hizmetleri ile ilgili bilgiler Tablo 3.99'da verilmektedir.

Tablo 3.99. Kıbrıs Bankaları ve Bankacılık Bilgileri (1938)¹⁰⁴⁴

Banka Adı	Merkez	Sermaye (£)	Kıbrıs Sermaye (£)	Kıbrıs Mevduatı (£)	Kıbrıs Şubeleri
Osmanlı Bankası	İstanbul, Galata	10.000.000	5.000.000	2.959.000	Lefkoşa, Larnaka, Limasol, Baf, Mağusa, Girne, Lefke
Atina Bankası	Atina	10.000.000	200.000	198.727	Lefkoşa, Larnaka, Mağusa, Limasol, Baf, Girne
Kıbrıs Bankası	Lefkoşa	157.500	157.500	445.235	Lefkoşa, Larnaka, Limasol, Baf, Mağusa, Lefke
İyonya Bankası	London,	500.000	500.000	261.601	Lefkoşa, Larnaka, Mağusa, Baf, Limasol
Barclays Bank	London	800.000	800.000	396.285	Lefkoşa, Larnaka, Limasol, Mağusa, Lefke
Kıbrıs Ziraat Bankası	Lefkoşa	250.000	250.000	-	Yok

¹⁰⁴¹ An Economic Survey of The Colonial Territories 1933, *Ön. ver.*, s.273.

¹⁰⁴² Cyprus Blue Book 1937, *Ön. ver.*, s.221.

¹⁰⁴³ Cyprus Report for 1938, *Ön. ver.*, s.48-49.

¹⁰⁴⁴ Cyprus Blue Book 1938, *Ön. ver.*, s.231.

Larnaka Bankası	Larnaka	55.064	55.064	28.962	Larnaka, Limasol, Mağusa
Rural Bank	Larnaka	100.000	100.000	200.933	Larnaka, Limasol, Mağusa
Mağusa Bankası	Mağusa	22.298	22.298	22.910	Mağusa
Limasol Halk Bankası	Baf	23.008	23.008	12.467	Limasol, Baf

Tablo 3.99'a göre; Kıbrıs'ta 1938 yılında en büyük sermayeye sahip bankalar, Osmanlı Bankası ve Atina Bankası'dır. Osmanlı Bankası, mevduat hacmi açısından diğer bankalar arasında lider konumundadır. Banka mevduatları açısından ilk sırada yer alan Osmanlı Bankası'nı, Kıbrıs Bankası ve Barclays Bankası takip etmektedir. Daha sonra ise İyonya ve Atina Bankası gelmektedir. Küçük yerel bankalar da çok daha az mevduat tutmaktadır. 1938'de faaliyete başlayan Rural Bank da önemli miktarda mevduat sahibidir.

Kıbrıs bankacılık alanında, 1913-1920 yılları arasında Osmanlı Bankası, Atina Bankası ve Kıbrıs Bankası arasında rekabet söz konusu idi. Kıbrıs bankacılığında 1926-1938 yılları arasında çeşitli uluslararası ve yerli bankaların kuruluşu ile bankacılıkta yeni dönem başladı. Bu dönemde Kıbrıs'ta şube ağı olan bankalar açısından Osmanlı Bankası, en geniş şube ağına sahiptir. Atina Bankası, Kıbrıs Bankası, İyonya Bankası, Barclays Bankası da önemli bölgelerde şube sahibidir. Yerel bankalar ise, sınırlı sayıda şube ile faaliyet göstermektedir. Osmanlı Bankası, 1938 yılında Kıbrıs'ta hem sermaye hem şube ağı hem de mevduat hacmi açısından lider bankadır.

Kıbrıs bankacılığında 1946-1948 yıllarında başlıca bankalar değişmemiştir. Osmanlı Bankası, Barclays Bankası, İyonya Bankası, Atina Ulusal Bankası, Kıbrıs Bankası, Popular Bank, Lefkoşa Türk Bankası ve Kıbrıs Ziraat Bankası faaliyettedir.¹⁰⁴⁵ 1938 öncesinde açılan yerel bankaların faaliyetleri sona ermiş görülmektedir.

Kıbrıs bankacılığı 2. Dünya Savaşı sonrasında büyüme 1946 ve 1950 yıllarında gelişmeye devam etti. Bankacılıkta 1950 yılında, Kıbrıs Bankası ilk defa lider konumuna yükseldi. Osmanlı Bankası ikinci sırada, Barclays Bank da üçüncü

¹⁰⁴⁵ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.15; Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.15; Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.14.

sırada yer aldı. Onları İyonya ve Atina bankaları takip etti. Yerel bankalar da varlıklarını sürdürmeye devam etti. Lefkoşa Türk Bankası/Türk Bankası ise yerel bankaların içinde istikrarlı olarak büyümesini sürdüren tek banka oldu. Tablo 3.100'de, 1921-1950 yılları arasında Kıbrıs bankalarının mevduat hacmi verilmektedir.

Tablo 3.100. Kıbrıs Bankaları Mevduat Hacmi (1921-1950)¹⁰⁴⁶

Banka Adı	1921 (£)	1925 (£)	1930 (£)	1935 (£)	1938 (£)	1946 (£)	1950 (£)
Osmanlı Bankası	175.901	310.000	295.641	451.000	2.959.000	3.573.799	2.577.400
Atina Bankası	133.178	197.770	278.565	145.794	198.727	746.103	752.560
Kıbrıs Bankası	76.899	75.542	140.967	211.538	445.235	3.340.007	2.970.536
İyonya Bankası	-	-	248.842	184.909	261.601	1.037.375	811.595
Barclays Bank	-	-	-	-	396.285	1.209.093	1.102.710
Kıbrıs Ziraat Bankası	-	-	16.206	-	-	-	-
Larnaka Bankası	-	-	15.480	20.500	28.962	-	-
Emiyet Bankası	-	-	-	-	-	-	-
Larnaka şubesi	-	-	2.279	2.211	-	-	-
Limassol şubesi	-	-	29.252	139.219	-	-	-
Tarım Bankası (Rural Bank)	-	-	-	-	200.933	-	-
Mağusa Bank	-	-	18.460	37.205	22.910	-	-
Limasol Halk Bankası	100.000	-	-	-	12.467	511.568	510.151
Baf Halk Bankası	50.000	-	15.752	6.010	-	546.346	23.593
Melissa Bankası	-	-	15.888	-	-	-	223.676
Lefkoşa Türk Bankası/Türk Bankası	40.000	-	-	7.798	-	510.000	223.676

Lefkoşa Türk Bankası yerel bankacılık faaliyetleri ve sermayesi düşük miktarda idi. Adadaki Rum toplumu bankacılık alanındaki desteği, Atina Bankası ile

¹⁰⁴⁶ Cyprus Blue Book 1921-1946, "Bankacılık" başlıkları; Cyprus Blue Book 1921, *Ön. ver.*, s.160; Cyprus Blue Book 1925, *Ön. ver.*, s.179; Cyprus Blue Book 1930, *Ön. ver.*, s.197; Cyprus Blue Book 1935, *Ön. ver.*, s.219; Cyprus Blue Book 1938, *Ön. ver.*, s.231; Cyprus Blue Book 1946, *Ön. ver.*, s.462; Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.16; An Economic Survey of the Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.55.

almaktadır. Ancak Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda destek alabileceği mali bir desteğe gereksinimi vardı. Kıbrıs'ta 1950'li yılların başında, Türkiye'nin de Kıbrıs'ta banka açması gündeme geldi. Kıbrıs Türk toplumu ekonomik anlamda sıkıntılı durumdadır. Tarım ile geçimini sağlayan köylüler, kooperatiflerden kredi almakta ancak kuraklığın etkisi ile kredileri ödeyememektedir. Yetiştirilen ürünlerin fiyatları ise, ticarete hâkim olan Rum tüccarların insiyatifindedir. Türk toplumu ihtiyacı olan mali desteğe erişmekte sıkıntı yaşamaktadır. Bu gelişmeler sonrasında harekete geçen Türk tüccarlar, Lefkoşa'da 1953'te Türk Tüccarlar Birliği'ni kurdu. Kıbrıs bankaları arasına 1955'te Türkiye İş Bankası da katıldı.¹⁰⁴⁷ 1953'te Larnaka Bankası (Bank of Larnaca), Mağusa Bankası (Famagusta Bank), Kıbrıs Bankası (Bank of Cyprus), Baf'ta bulunan Melisa Bank faaliyettedir. 1953'te bu bankalar Bank of Cyprus adı altında birleşmişlerdir. Kıbrıslı Türk toplumu ise, bu birleşmeyi kabul etmemişlerdir.¹⁰⁴⁸ Lefkoşa Türk Bankası, 1949'da bankayı büyütme ve şube ağını genişletme politikası izlemiştir. Larnaka (1955), Limasol (1958), ve Baf (1959)'ta Lefkoşa Türk Bankası şubelerini açarak büyümesini sürdürmüştür. EOKA faaliyetleri, ticari esnafın mali sorunlarının çözülmesinde, bankacılık alanında önemli rol üstlenmiştir.¹⁰⁴⁹

Kıbrıs'ta gelişen bankacılık faaliyetleri sonucunda, 1955'te Maliye Sekreteri başkanlığında, başlıca bankaların temsilcilerinden oluşan bir Bankacılar Konseyi (Banker's Council) kuruldu. Bu konseyin işlevi, hükümet ile bankacılar arasında bilgi alışverişi sağlamak ve karşılıklı olarak kabul edilen bir kredi politikası oluşturmak amacıyla çalışmalar düzenlemektir.¹⁰⁵⁰ Kıbrıs'ta bankacılık faaliyetleri 1955'te, yurt dışı ve Kıbrıs'ta kurulan bankalar tarafından yürütölmeye devam etti. Yurt dışı bankalar arasında; Osmanlı Bankası, Barclays Bankası, İyonya Bankası, Yunanistan ve Atina Ulusal Bankası ile Türkiye İş Bankası bulunmaktadır. Yerel ticari bankalar ise; Kıbrıs Bankası, Limasol Halk Bankası ve Lefkoşa Türk Bankası'dır. Ayrıca, uzmanlaşmış bankacılık işleri Osmanlı Bankası'nın bir yan kuruluşu olan Kıbrıs Ziraat Bankası, Kıbrıs Bankası'nın bir yan kuruluşu olan Kıbrıs İpotek Bankası ve Kooperatif Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilmektedir. Barclays Bankası'nın yan kuruluşu olan Barclays Denizaşırı Kalkınma Kurumu, her türlü kalkınma

¹⁰⁴⁷ Aytuğ F. Plümer, *Kıbrıs Ekonomi Tarihi Sarsıntılı Bir Devrin Anatomisi (1960-1974)* (Lefkoşa, Rüstem Kitabevi, 2008), s.2-3; Özkul, 2014, *Ön. ver.*, s.6.

¹⁰⁴⁸ Kanıbek, *Ön. ver.*, s.177.

¹⁰⁴⁹ Özkul, 2014, *Ön. ver.*, s.6.

¹⁰⁵⁰ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.26.

projeleri için ticari bazda orta vadeli finansman sağlamakta ve 1955 yılı sonuna kadar Kıbrıs'taki çeşitli projelere yaklaşık 1.200.000 £ değerinde yardımda bulunmuştur.¹⁰⁵¹

Kıbrıs'ta 1957'de 13 banka faaliyettedir. Bu bankalar yurtdışında kurulmuş yabancı bankalar ve Kıbrıs'ta kurulmuş bankalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yurtdışında kurulmuş olan beş banka bulunmaktadır. Kıbrıs'ın ilk bankası olarak faaliyeti devam eden Osmanlı Bankası, Barclays Bank, Chartered Bank, Yunan ve Atina Ulusal Bankası (National Bank of Greece and Athens) ve Türkiye İş Bankası'dır. Yerel ticari bankalar; Kıbrıs Bankası, Limasol Popular Bank, Lefkoşa Türk Bankası olmak üzere üç bankadır. Uzmanlaşmış bankacılık işletmeleri ise; Kıbrıs Ziraat Bankası (Agricultural Bank of Cyprus, Osmanlı Bankası'nın bir yan kuruluşu), Kıbrıs İpotek Bankası (Mortgage Bank of Cyprus, Kıbrıs Bankası'nın bir yan kuruluşu), Kooperatif Merkez Bankası (Co-operative Central Bank) olmak üzere üç banka tarafından yürütülmektedir.¹⁰⁵² Mevcut bankaların yanı sıra 1958 yılında, Limasol Halk Bankası ve Lefkoşa Türk Bankası da faaliyettedir.¹⁰⁵³

Kıbrıs bankacılık alanındaki mevduat hacminin gelişimi yerel ve yabancı bankaların sayısının artması ve dış ticaretin gelişimi sonucunda, mevduat hacmi de büyümüştür. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında 1946-1959 yılları arasında ciddi bir artış söz konusudur. Phylaktis'in çalışmasından alınan 1910-1959 yılı bilgileri Tablo 3.101'de verilmektedir. Yerel ve yabancı bankaların, Kıbrıs bankacılığının toplam mevduat içindeki payı da görülmektedir.

Tablo 3.101. Kıbrıs Yerel ve Yabancı Bankaların Mevduat Tutarları (1910-1959)¹⁰⁵⁴

Yıl Sonu	Yerel bankalar (£)	Yabancı bankalar (£)	Toplam mevduat (£)
1910	–	78.200	78.200
1915	58.200	79.061	137.261
1920	83.900	362.466	446.366
1925	78.500	507.870	586.370
1930	267.286	825.327	1.092.613
1935	422.270	783.914	1.206.184
1938	780.899	1.257.830	2.038.729
1946	3.838.772	6.001.414	9.840.186
1950	4.205.800	5.266.523	9.472.223
1955	8.893.900	15.206.100	24.100.000

¹⁰⁵¹ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.19-20.

¹⁰⁵² Cyprus Report for 1957, *Ön. ver.*, s.26-27.

¹⁰⁵³ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, s.26.

¹⁰⁵⁴ Phylaktis, *Ön. ver.*, s.12.

1959	21.705.900	15.294.100	37.000.000

Tablo 3.101'e göre; Kıbrıs bankalarında, 1938'de yaklaşık 2 milyon olan toplam mevduat, 1959'da 37 milyona yükselmiştir. Yerel bankaların 1938'de mevduatları 780 bin iken 1959'a gelindiğinde 21 milyona yükselmiştir. Yabancı banka mevduatları da 1938'de 1.2 milyondan, 1959'da 37 milyona ulaşmıştır. Yerli bankaların mevduat gelişimi, özellikle 1930-1938 yılları arasında artmaya başlamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise, Kıbrıs bankacılığında daha önce yabancı bankalar arasındaki rekabet, yerini yerel ve yabancı bankalar arasındaki rekabete bırakmıştır. 1959'da 37 milyon olan toplam mevduatın, 21 milyonu yerel bankalarda bulunmaktadır. Dolayısıyla bankacılığın gelişimi, Kıbrıs yerel bankacılık lehine olmuştur. İngiliz idaresinin ardından 1960 yılında bankacılık faaliyeti devam eden üç yerel banka: Kıbrıs Bankası, Limasol Halk Bankası (Popular Bank of Limasol) ve Türk Bankası'dır.¹⁰⁵⁵

3.8.2. GELİR VE GİDERLER (1878-1959)

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren vergiler ve vergilendirme sistemi, İslam Hukuku'na uygun olarak düzenlenmiştir. İslam esasına dayalı vergi hukuku, şer'i hukuk kuralları çerçevesinde yapılandırılmıştır. Hz. Peygamber döneminden itibaren, bütün Müslüman Türk devletlerinde vergi sistemi esasları aynıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de vergiler, "Tekalif" genel adıyla; Şer'i vergiler (Tekalif-i Şeriyye) ve örfi vergiler (Tekalif-i Örfiye) olarak ikiye ayrılmıştır. Tanzimat dönemine kadar bu uygulama devam etmiştir.¹⁰⁵⁶ Bunların dışında devlet tarafından, konulan ve halkın ödemekle yükümlü olduğu vergilere de tekalif-i fevkalade denmektedir. Fevkalade vergiler de "tekalif-i örfiyye" ve "tekalif-i şakka" olarak ikiye ayrılmaktadır. Tekâlîf-i örfiyye, şeriatın kaynaklarından biri olan örfe dayanan ve genellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda ihtiyaçlarda tahsil edilen vergilerdir. Osmanlılar'da avarız türü vergiler bunlar arasındadır.¹⁰⁵⁷

Tanzimat Dönemi ile Osmanlı Devleti'nin mali sisteminde yeni bir dönem başlamıştır. Tanzimat döneminde, çok sayıda vergi kaldırılmıştır. Şer'i vergilerden

¹⁰⁵⁵ Plümer, *Ön. ver.*, s.6.

¹⁰⁵⁶ Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2005), s.13;

¹⁰⁵⁷ Ahmet Tabakoğlu, "Tekalif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:40 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), s.336-337.

aşar, ağnam resmi ve cizye alınmaya devam etmiştir. Örfi vergi olarak da ancemaatin vergi adıyla topluca tek bir vergi alınması yoluna gidilmiştir.¹⁰⁵⁸

Tanzimattan sonra gelirlerin hazineye toplanması, giderlerin hazinece yapılması prensibi kabul edilmiştir. Yapılan mali reformların sonucunda, devlet vergi gelirleri artmıştır.¹⁰⁵⁹ Tanzimat döneminde yapılan idari reformlar arasında taşra yönetimi de yer aldı. Taşra teşkilatında, iltizam usulü kaldırılarak, vergi toplama görevi muhassıllara verildi. 1840-1852 yılları arasında taşra teşkilatında kalıcı düzenlemeler yapıldı. Sancak yönetimi mütesellimden alınarak Muhassıla verildi. Ayrıca sancak merkezlerinde Muhassıllık Meclisleri kuruldu.¹⁰⁶⁰

Tanzimat döneminde taşra yönetiminde, muhassıllar tayin edilmiştir. Bu amaçla taşra yönetiminde vali derecesinde muhassıllar tayin edilerek, vergilerin toplanması vazifesi vali ile ayan ya da eşraftan alınarak mevcut sorunların çözülmesi amaçlanmıştır.¹⁰⁶¹ Bu yeni dönemde Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlanarak, 1854'e kadar kaymakamlar tarafından idare edildi. İdari olarak Kıbrıs'ta, altı kaza oluşturulmuştur. Bu kazalarda kaymakamlara yardım etmek üzere, Müslüman ve gayrimüslim temsilcilerden oluşan kaza meclisleri de oluşturuldu. Adanın merkezi Lefkoşa'dır.¹⁰⁶² Tanzimat döneminde Kaptan Paşa'nın yetkileri sona erdiğinde Kıbrıs; Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti içerisinde bulunan Biga, Sakız, Rodos, Midilli, Limni'nin de içinde bulunduğu altı sancak arasında yer almıştır. Kıbrıs 1839-1856 yılları arasında, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlı bir kaymakam tarafından idare edilmiştir.¹⁰⁶³ Adanın idari yönetiminde daha sonra değişiklikler de yapılmıştır.

Kıbrıs 1870'te Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetinden ayrılarak, yeniden bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bu idari yapı, İngiliz idaresine geçiş dönemine kadar sürdürülmüştür. Osmanlı idaresinin son döneminde Kıbrıs Mutasarrıflığı'nda 1861-1878 döneminde alınan vergiler şunlardır: emlak ve temettü

¹⁰⁵⁸ Şener, *Ön. ver.*, s.194.

¹⁰⁵⁹ Şevket Pamuk ve Kıvanç Karaman, "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500–1914", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 191 (Kasım 2009), s.28.

¹⁰⁶⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, Derleyen Tülay Ercoşkun (2. Bsk. Ankara: İmge, 2017), s.61.

¹⁰⁶¹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2018), s.33.

¹⁰⁶² Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:25 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), s.375; Celal Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004), s.15.

¹⁰⁶³ Erdönmez, *Ön. ver.*, s.25.

gelirleri, bedel-i askeri, aşar/öşür, ağnam, gümrük vergileri, resmi mirî, tütün vergisi vd. vergilerdir.¹⁰⁶⁴

3.8.2.1. Kıbrıs Gelir ve Giderler (1878-1922)

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin ilk yıllarında ada gelir ve giderleri, İngiliz idarecilerin ilk ele aldıkları hususlardan biridir. Osmanlı vergi sistemi, İngilizler için yeni bir sistemdir. Mevcut durum Kıbrıs'ın İngiliz idarecileri tarafından incelenmekte ve öğrenilmektedir.

İngiltere'nin Babıâli'ye yapacağı ödemenin miktarını belirleyebilmek için adanın geçmiş dönem gelirlerinin tespit edilmesi gerekiyordu. Babıâli 29 Kasım 1878'de Kıbrıs gelirleriyle ilgili tabloları İngiliz büyükelçiliğine iletti.¹⁰⁶⁵

Tümgeneral Biddulp'un Yüksek Komiserlik'ten 15 Ocak 1880 tarihli raporunda, Dışişleri Bakanı Salisbury'e vergi durumu ve vergi uygulamaları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. İşgalin ilk yılını doldurması nedeniyle, vergi tahsilatı ve yapılan değişikliklerle ilgili mevcut durumu şöyle aktarmaktadır: Kıbrıs'ın mevcut gelirleri, 7 ana vergi başlığı altında alınmaktadır. Söz konusu vergiler: 1-Vergi, 2-Askerlik muafiyeti, 3- Öşür/aşar vergisi, 4-Koyun vergisi, 5-Gümrük ve içki vergileri, 6-Tuz, 7-Çeşitli gelirlerden oluşmaktadır.

1. Vergi başlığı da üç sınıftan oluşmaktadır:

1. Kımat: bu vergi taşınmaz mal, evler ve diğer taşınmaz malların satın alma değeri üzerinden binde 4'dir.
2. İrad: mal sahibinin kullanmadığı mülklerden elde edilen kira geliri üzerinden alınan yüzde 4'tür.
3. Temettü: ticaret karları ve maaşlar üzerinden yüzde 3 olarak alınmaktadır.

Yabancılar temettü vergisi ödemesinden muaf tutulmaktadır.

2. Askerlik muafiyeti: Müslüman olmayan Osmanlı tebaasından alınmaktadır. Her 180 erkek için 5.000 kuruşluk bir ödeme yapılmaktadır.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁴ Çetinkaya, *Ön. ver.*, s.24-26.

¹⁰⁶⁵ BOA., *HR.SYS.*, 893/1/1 (28 Kasım 1878).

¹⁰⁶⁶ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.11.

3. Öşür/Aşar: tarımsal ürünlerin onda birinden oluşmaktadır. Bu kaynaktan elde edilen brüt gelir, Kıbrıs'ın toplam gelirinin neredeyse yarısını teşkil etmektedir. Ondalık vergiler genellikle çiftçilerden alınmaktadır ve bu yöntem uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne en yüksek getiriyi sağlamıştır. Hükümet, bu vergileri bizzat toplamaya teşebbüs ettiğinde, elde edilen gelir nispeten düşük kalmış ve bu durum, genellikle görevli personelin yetersizliğine bağlanmıştır. Tahıllar ve pamuk gibi ürünlere ilişkin ondalık vergiler; aynî olarak tahsil edilip, daha sonra satılmaktadır. Meyve, sebze ve diğer kolay bozulabilir ürünlere ilişkin ondalık vergiler ise, bölge idari meclisi tarafından belirlenen bir bedel üzerinden para olarak tahsil edilmektedir. Bu bedel, adanın İdari Konseyi tarafından da onaylanmıştır.

4. Koyun vergisi: her koyun veya keçi başına 2.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu vergi, yıl içinde toplanan ilk vergi olup, kırkım esnasında ödendiği için tahsilatı kolaylıkla gerçekleştirilmiş ve gecikmeler oldukça sınırlı kalmıştır.

5. Gümrük vergileri, genel olarak tüm ithalatlar üzerinde %8 ve tüm ihracatlar üzerinde %1 oranında ad valorem (değerine göre)¹⁰⁶⁷ vergi olarak uygulanmıştır. Tüketim vergileri, şarap ve tütün satış izinlerinin yanı sıra, ülkede üretilen tüm şarapların değeri üzerinden, %10 oranında bir vergiyi de içermektedir. Pul vergileri de bu bölüm tarafından tahsil edilmiştir ve gümrük ile tüketim vergilerinden elde edilen ortalama net gelir yaklaşık 16.000 £ olmuştur.

6. Tuz, yaklaşık 17.000 £, net bir gelir sağlamış ve hükümet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen bir tekel olmuştur.

7. Çeşitli gelir kalemleri arasında domuz vergisi (başına 3 kuruş), balıkçılık vergisi, mahkeme harçları ve cezalar, veraset vergisi, arazi satış ve devir vergisi, tartı ve ölçü vergisi gibi kalemler yer almaktadır.¹⁰⁶⁸

Kıbrıs vergi sisteminde, mevcut durumu kapsamlı bir şekilde tanımanın ilk aşama olarak önemli görüldüğü bir dönemde, Kıbrıs yöneticisi raporu yazdığı tarihe kadar önemli bir değişiklik yapılmadığını belirtmiştir.

¹⁰⁶⁷ Birim, ağırlık gibi malların fiziki nitelikleri üzerinden alınan vergilere spesifik, malın değeri üzerinden belli bir oran olarak alınan vergilere ise ad valorem vergi adı verilmektedir; Hamza Çeştepe ve Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dahili Gümrük Vergisi İstisnaları", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı:16-2 (2016), s.4.

¹⁰⁶⁸ Cyprus Report for 1880-81, *Ön. ver.*, s.11-12.

Vergi reformu gerekliliği, mali sistemin yeniden düzenlenmesinden ziyade vergilerin dürüst ve tarafsız bir şekilde toplanması anlamına geliyordu. Ancak, para biriminin reformu, gelir toplama konusunda çok önemli bir reform yapılmasını sağladı. Vergiler artık farklı türlerde ve dalgalanan değerlerde kuruşlar üzerinden değerlendirilmiyordu. 1879 yılı için İngiliz parası üzerinden değerlendirilmeye başlandı. Hazine'ye alınan her madeni para, sabit bir hükümet tarifesine göre değerlendirildiği için, yaygın olarak "kuruş karıştırma" olarak bilinen yöntemle gelirden hileli bir şekilde kaçmak artık mümkün olmuyordu. Tüm makbuz ve ödemeler tek bir standart kuruşa indirilmedikçe, kuruşlarla gelir hesabını doğru yapmanın mümkün olmadığı, Yüksek Komiser Biddulph tarafından belirtilen en önemli sorundur. Mevcut durum sonrasında, İngiliz idaresinde Kıbrıs vergileri ile ilgili ilk değerlendirmeler ve değışiklikler de yapılmıştır. Söz konusu değerlendirme ve değışiklikler şunlardır:

1. Vergi: bu aslında bir mülk ve gelir vergisidir. Mülkler doğru bir şekilde değerlendirilirse, birinci ve ikinci sınıf vergi miktarlarının büyük ölçüde artacağını bildirilmiştir. Temettü vergisi, ticaret ve meslekler üzerine uygulanan bir tür gelir vergisidir. Son çıkan bir kararname ile yabancıların bu vergiyi ödemekten muaf tutulmalarına son verilmiştir. Vergi adaletsizliğini sağlama konusunda atılan adım olarak değerlendirilmiştir. Özellikle yerli tüccarlara haksızlık olduğu belirtilmiştir.

2. Askerlik muafiyet vergisi, tamamen değıştirilmiştir. Müslümanlar da daha önce yükümlü oldukları askeri hizmetin yerine bu vergiyi ödeyebileceklerdir. Vergi miktarı azaltılarak, yaş sınırı 15-70 arası yerine 18-60 arası olarak belirlenmiştir. Vergi, nominal olarak 4 şilin 7 peni yerine, kişi başı 2 şilin 6 peni olarak ödenecektir. Bu vergi, İngilizler arasında kabul görmemesine rağmen kaldırılması uygun görülmedi. Devletin, kişisel askeri hizmet yükümlülüğünün bir simgesi olarak kalmasına karar verildi.

3. Öşür/aşar vergisinin toplanması: İngiliz yetkililer için tamamen yeni bir vergi türü idi. Uyum sağlanması gerekli idi.

4. Koyun Vergisi: koyun vergisi, her koyun veya keçi için 2½ kuruş olarak belirlenmişti. Yıl içinde ilk tahsil edilen vergiydi ve kırkım zamanında ödendiği için tahsilatı zorluk çekmeden gerçekleştirildi ve borçlar azdır.

5. Gümrük: gümrük vergileri, genel olarak tüm ithalatlar üzerinden %8 ad valorem (değerine göre) ve tüm ihracatlar üzerinden %1 oranında uygulanmakta idi. Özel tüketim vergisi, şarap ve tütün satış izinlerinin yanı sıra, ülkede üretilen tüm şarapların değeri üzerinden %10 oranında bir vergiyi de içermektedir. Pul vergileri de bu departman tarafından toplanmıştır ve gümrük ve tüketim vergilerinden elde edilen ortalama net gelir yaklaşık 16.000 £ civarındadır.¹⁰⁶⁹

6. Tuz: Tuzdan elde edilen net gelir yaklaşık 17.000 £ olup, çok sıkı bir şekilde korunan bir hükümet tekelidir.

7. Çeşitli Gelirler: Çeşitli gelir başlığı altında domuz vergisi (başına 3 kuruş), balıkçılık vergisi, mahkeme harçları ve cezalar, veraset vergisi, arazi satış ve devir vergisi, tartı ve ölçü vergisi gibi kalemler yer almaktadır.¹⁰⁷⁰

İngiliz idaresinin, Kıbrıs gelirlerini hesaplamak için 1873-1878 yıllarına ait vergileri incelemişlerdir. Öncelikle Kıbrıs gelirleri kuruş olarak toplanmıştır. Kuruş değeri dalgalandığı için, İngiliz işgali öncesindeki gelirler ve sonraki gelirleri karşılaştırmanın zor olduğu belirtilmektedir. 1876 sonbaharına kadar vergiler metelik kuruş cinsinden tahsil edilmektedir. Daha sonra ise basılan kayme ile toplanmaya başlamıştır. Kayme para birimi, 1877 ve 1878'de değer kaybına uğramıştır. Kıbrıs'ta kuraklık vergi gelirlerini de doğrudan etkilemektedir. 1873 yılı çok kötü bir hasat yılı ve kuraklık yılıdır. 1874 ve 1875 yılı çok iyi, 1876 orta, 1877 kötü, 1878 ise hasat yönünden oldukça iyi bir yıldır. Öşür vergisi en iyi gelir kalemidir. Osmanlı Devleti idaresinde 1873 ve 1878 yıllarında alınan doğrudan vergiler, Tablo 3.102'de verildiği gibi iki ana başlık altında şöyledir:

Tablo 3.102. Kıbrıs Vergi Gelirleri (1873-1878)¹⁰⁷¹

Yıl	Vergi (Kuruş)	Askerlik muafiyeti (Kuruş)	Toplam (Kuruş)	Vergiler (Kuruş)
1873	2.250.351	421.163	2.671.514	2.111.777
1874	4.555.416	1.213.350	5.768.766	10.580.782
1875	4.653.184	1.703.154	6.356.338	9.304.624
1876	2.610.471	950.995	3.561.466	6.950.471
1877	3.377.818	1.232.237	4.610.755	5.038.535
1878	3.699.916	1.486.840	5.186.756	8.210.842

¹⁰⁶⁹ Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1879, *Ön. ver.*, s.11.

¹⁰⁷⁰ *Aynı*, s.12-13.

¹⁰⁷¹ HCPP [2629]. Cyprus No.5 (1880). *Correspondence Respecting The Financial State Of The Island Of Cyprus* (London: HMSO, 1880), s.5.

İngiliz idarecileri, Osmanlı döneminin son yılları ile kendi dönemlerinin karşılaştırmalarını yaparak, gelir tahmininde bulunmaya çalışıyordu. İngiliz konsoloslarının raporlarına göre; Kıbrıs gelirleri ve giderleri hesaplanarak, 1878-1879 yılı ile karşılaştırmaları da yapılmıştır. Son beş yılda vergi gelirlerinin ortalaması 3.521.083 kuruş veya yılda 30.354 lira idi. Osmanlı döneminin son yılı olan 1877-78'de 3.193.850 kuruş veya 27.837 lira gelir gösterilmişti. İngiliz idaresinde 1878-1879 yılı için talep edilen miktar 3.380.246 kuruş olup, sadece 518.545 kuruş toplanabilmiştir. Ancak takip eden altı ay içinde yaklaşık 2.000.000 kuruşun tahsil edilmesi halinde, tüm yılın gelirinin 2.552.000 kuruş veya 22.000 lira olacağı tahmin edilmiştir.¹⁰⁷² Kıbrıs 1879-1880 yılı gelir tahmini 21.268.000 kuruş/177.233 £; gider tahmini 174.342 £'dir.¹⁰⁷³ Kıbrıs Adası idaresi İngiltere'ye geçince, ada halkı bütün vergilerin kaldırılması beklentisine girdi. Ada yönetimi vergi yükünü arttırmama ve yeni vergi çıkarmama kararı aldı. Mevcut vergilerin miktarlarını adil bir seviyede tutmaya çalıştı. Acil durumlarda vergilerin kaldırıldığı hadiseler de oldu. Örneğin; 1879'da yaşanan kuraklık sonrası tahıl ve yemlerden alınan tüm ihracat vergisi kaldırıldı.¹⁰⁷⁴

Kıbrıs Adası giderlerinin başında Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşma gereğince, 1 Temmuz 1878'den itibaren, idari masraflar çıkarıldıktan sonra ada gelirlerinden geride kalan miktarı her yıl ödeyecekti. Son beş yılın ortalaması hesaplanarak 22.936 kese (11.468.000 kuruş) olarak hesaplanmıştı.¹⁰⁷⁵ Osmanlı Devleti, ada gelirlerini 174.000 £, giderlerini 24.000 £ olarak belirlemiş ve gelir fazlası ortalamasını 150.000 £ olarak hesaplamıştı. Fiilen aldığı değil, alınması gereken miktar bu idi. 1879-1880 sonrasında her yıl için ödenecek miktar (devlet arazi gelirleri dahil ve tuzla gelirleri hariç olacak şekilde), İngiliz Hükümeti tarafından 92.400 £ olarak belirlendi. Ancak bu bedel ödenmiyordu. İngiltere ve Fransa, 1855'te Osmanlı Devleti'ne verilen kredinin senet sahiplerine, faiz ödemesi olarak el koymakta idi. İngiliz yönetimi haraç ödemesi olarak adlandırdığı bu ödemeyi, 1889'dan itibaren düşük göstererek hesaplamaya başladı. Ada gelirleri 92.686 £ iken, İngilizler 50.469 £ olarak gösteriyordu. Kıbrıs Sözleşmesi gereğince

¹⁰⁷² HCPP [2396]. Cyprus No.7 (1879). *Estimates of Revenue and Expenditure In Cyprus For 1878-1879* (London: Harrison and Sons, 1879), s.5.

¹⁰⁷³ HCPP [2394]. Cyprus No.6 (1879). *Estimates of Revenue and Expenditure In Cyprus For 1879-1880* (London:Harrison and Sons, 1879), 1879, s.1.

¹⁰⁷⁴ Hill, *Ön. ver.*, s.380.

¹⁰⁷⁵ Hill, *Ön. ver.*, s.243.

İngiltere, ödemesi gereken parayı Osmanlı Devleti'ne hiç ödememiştir. Kıbrıs vergileri, Osmanlı Devleti'nin borçları nedeniyle İngiliz ve Fransızlara verilmiştir.¹⁰⁷⁶

Kıbrıs vergileri 1878-79'da 24 başlık altında toplanmaktadır. İngiliz idaresi hesapların tutulması konusunda titizlik göstermektedir. Alınan her vergi kalemi ile ilgili titiz çalışma yürütülmektedir. Yüksek Komiser Biddulph, 1878-1879 gelir giderlerini inceleyerek, 1881-1882 yılı için tahminlerde bulunmuştur. İngiliz Koloni Ofisi Yönetimi ve İngiliz Hazinesi ile yaptığı yazışmalar sonucunda, vergilerin arttırılması (öşür ve vergi başlığı altındakiler) önerisi kabul görmedi. Sadece çekirgelerin yok edilmesi için özel bir fon oluşturulabileceği yanıtını aldı.¹⁰⁷⁷ Hemen ardından İngiliz idaresinde, 1881 yılında çekirge vergisi yürürlüğe girdi. Kıbrıs tarım üretiminde en büyük sorun kuraklık ve ardından çekirge istilası idi. Çekirge ile mücadele için gerekli finansmanın sağlanması için, İngiliz idaresinin bulduğu çözüm yeni bir vergi eklenmesidir. Çekirge vergisi 1881'de alınmaya başlandı. Buradan elde edilen gelir, hazineye gitmiyordu. İngiliz idaresi çekirge zararını karşılamak ve çekirge ile mücadele için harcanan parayı çekirge vergisi ile tahsil edecekti.¹⁰⁷⁸

Kıbrıs'ta 1886-87 yılı ile 1922 yılları arasında, gelirlerini oluşturan çeşitli vergi kalemleri bulunmaktadır. Gelirleri arttıran başlıca vergiler şunlardır: öşür vergisi, gümrük vergileri (ithalat gümrük vergisi, gümrük depo kiralama, cezalar ve para cezaları), tüketim vergileri (tütün, şarap ve alkol), ruhsat/lisans (şarap, tütün satışı) gelirleridir. Orman gelirleri, direkt vergiler (defter-i hakani harcı, bedel-i askeriye, koyun keçi vergisi, domuz vergisi, vergi (vergi bölümünden toplanan vergiler, para cezaları dahil), tuz, posta, para cezaları, liman, deniz feneri ve karantina aidatları, mahkeme ücretleri de diğer gelirleri oluşturmaktadır. Mağusa Limanı ve demiryolları için alınan krediler ve İngiliz İmparatorluk hibeleri de 20. yüzyıl başlarından itibaren geliri arttıran önemli kalemlerdir.¹⁰⁷⁹

Kıbrıs'ın iktisadi durumunu incelemek üzere, 1891 yılında resmi görevle adaya gelen muhasebeci ve baş denetçi Sir C.L. Ryan'ın hazırladığı raporda; adanın üç önemli gelir kaynağının öşür, emlak ve gümrük vergileri olduğu belirtilmektedir. Ancak bunları eleştirmiştir. Mevcut emlak vergisi ve ad volerem (değer esasına göre)

¹⁰⁷⁶ Hill, *Ön. ver.*, s.384, 395-398.

¹⁰⁷⁷ HCPP [3006], 1881. *Papers Relating To The Finances Of Cyprus* (London: HMSO, 1881), s.3-7.

¹⁰⁷⁸ Hill, *Ön. ver.*, s.243, 384-398.

¹⁰⁷⁹ Kıbrıs gelirleri 1886/87-1922 rakamları *Ek 10*'da verilmiştir.

alınan %8'lik gümrük vergilerinin yerine başka vergiler konulmasını önermiştir. 1893-94 yılında Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir Walter Sendall'ın raporunda ise; vergi tahsilatı ile ilgili şikayetler, şaraptan alınan verginin iptali ve bunun yerine başka vergi konulması ve şarap için yeni pazarlar bulunması değerlendirmeleri yer almıştır. Kıbrıs halkı Ağustos 1895'te, yabancıları koruyan vergi düzenlemelerine itirazlarını da Kıbrıs idaresine resmi olarak iletmışlerdir.¹⁰⁸⁰

Kıbrıs giderleri, Osmanlı'ya yapılan yıllık ödemeler dışında, kamu hizmetleri ağırlıklıdır.¹⁰⁸¹ Bu durumun nedeni, 1891'de yapılan denetim sonucunda da hazırlanan raporda belirtilmiştir. Kamu harcamalarının büyük kısmı, sayısı fazla olan kamu personeli ve onlar için yapılan ödemelerdir.¹⁰⁸²

İngiliz idaresinde bedel-i askeriye, temettü vergisi ve irat vergisi 1906 yılı itibariyle kaldırıldı. Tütün vergisinin de arttırılma kararı alındı.¹⁰⁸³ Ayrıca, şarap ve alkollü içkiler üzerindeki vergiler yeniden düzenlenmiş ve alkollü içki tüketim vergisi kaldırılmıştır. Bu kayıpları telafi etmek için, şarap ve alkollü içkilerin ihracat vergileri, alkollü içkilerin perakende satış lisans vergileri ve tuz fiyatlarında artış yapılmıştır. Bu yeni önlemler, eski gelir kaynaklarındaki düşüşü fazlasıyla telafi etmiştir.¹⁰⁸⁴

Kıbrıs'ta 1900-1901 yılında, kuraklık nedeniyle kötü dönemlerden biri yaşandı. Ancak sonrasındaki beş iyi yılın ardından, 1907-08'de ada gelirleri arttı. Dikkate değer artış gösteren başlıca kalemler: bol bir hasat sonucunda öşürler, tütün, ithalat vergileri ve orman gelirleridir. Buğday mahsulü tek başına rekor seviyedeydi ve 2.600.839 kile elde edildi. Zeytin mahsulü de ortalamanın çok üzerinde bir üretim sağladı. Demiryolunun yapılması, limanların iyileştirilmesi, sulama çalışmaları sonucunda, ada ekonomisi iyi bir dönem geçirdi.¹⁰⁸⁵ İngiliz idaresi, 19. Yüzyılın sonlarına kadar adaya fazla yatırım yapmamıştır. Vergilerin arttırılması konusunda da yeni vergi koymama prensibi izlenmiştir. Buna rağmen çekirge vergisi, adanın olağanüstü şartlarında konulan, yeni bir vergi türü olarak da yürürlüğe girmiştir. 20. Yüzyılın başlarından itibaren adanın sulama, demiryolu, liman iyileştirmesi çalışmaları başlamıştır. Bu durum giderleri artırırken, gelirleri de arttırmıştır. 1.

¹⁰⁸⁰ Hill, *Ön. ver.*, s.388-389.

¹⁰⁸¹ Kıbrıs giderleri 1886/87-1922 rakamları *Ek 10*'da verilmiştir.

¹⁰⁸² Hill, *Ön. ver.*, s.388.

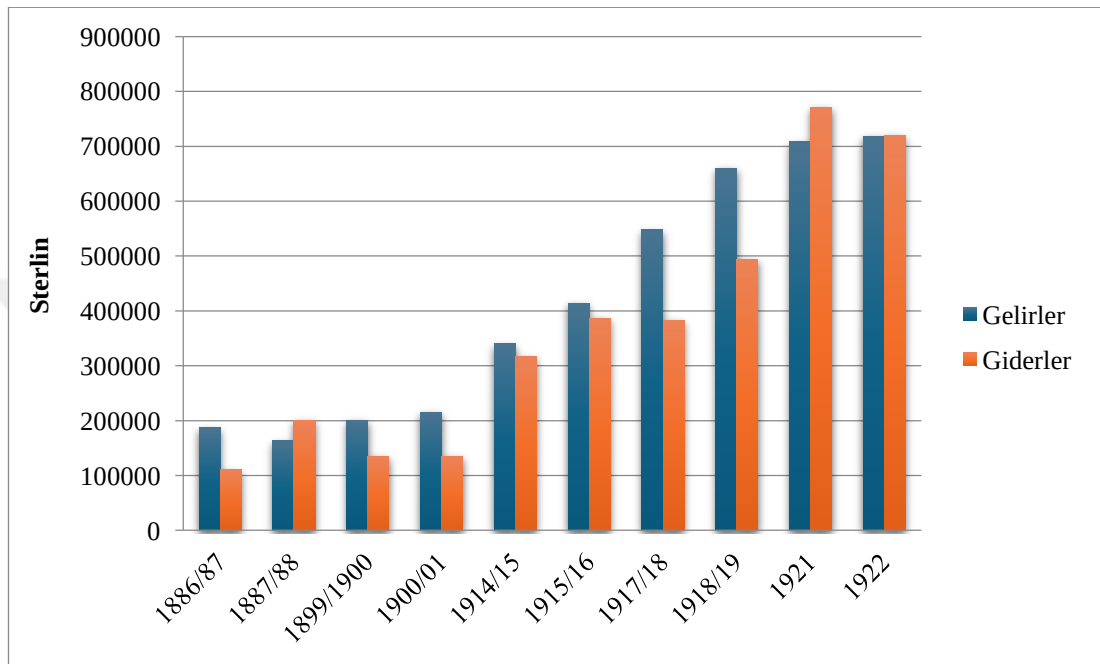
¹⁰⁸³ Hill, *Ön. ver.*, s.383.

¹⁰⁸⁴ Cyprus Report for 1906-1907, *Ön. ver.*, s.6.

¹⁰⁸⁵ HCPP [Cd. 4199], Cyprus Report for 1907-1908, (London: HMSO, 1908), s.5.

Dünya Savaşı sırasında yapılan altyapı çalışmaları da savaşın etkisiyle giderleri arttıran hususlardandır. Grafik 3.28'de Kıbrıs'ın 1886-1887 ile 1922 yılları arasındaki gelirleri ve giderleri yer almaktadır.

Grafik 3.28. Kıbrıs Adası Gelirleri ve Giderleri (1886/1887- 1922)¹⁰⁸⁶

Grafik 3.28’de görüldüğü gibi, Kıbrıs gelirleri 1921 yılına kadar giderlerinden fazladır. 1922 yılında birbirine yakındır. Gelirlerin en fazla arttığı dönem, 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. Dış ticaretteki artışın gerçekleştiği dönemde, Kıbrıs gelirleri de artmıştır. 1886-1887 ile 1922 yılları gelirlerdeki artışı sağlayan gelir kalemleri, gümrük vergileri, tüketim vergilerinden oluşmaktadır. Şarap/tütün satış lisans ve ruhsatları da onları takip etmektedir. Giderler ise, başta Osmanlı Devleti’ne verilecek yıllık ödemedir. Bunun dışında ağırlıklı olarak personel maaşları, kamu harcamalarıdır. Giderlerin en fazla arttığı dönem 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. 1914-15’ten itibaren 1921 yılına kadar harcamalar artmıştır. Ormanlar 1914-15 yılından başlayarak, 1922’ye kadar harcama kaleminde ilk sırada yer almıştır. Diğer kamu çalışmaları da savaş sırasında artmıştır. Ormanlar hem yakıt

¹⁰⁸⁶ Cyprus Blue Book, 1896/1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

hem de kereste olarak kullanılmıştır. Askeri arabalar için yapılan yol çalışmaları, demiryolları vb. harcamalar giderler kaleminde dikkat çekmektedir.¹⁰⁸⁷

3.8.2.2. Kıbrıs Belediye Gelir ve Giderleri (1887-1922)

Kıbrıs'ta modern belediyeçilik teşkilatının temellerinin atılması ve kuruluşu, Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Belediyeçilik hizmetleri 1850'lere kadar kadı, muhtesip benzeri yerel yöneticiler tarafından yürütülmüştür. Tanzimat sonrası belediye teşkilatlarının kuruluşuna kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde, 1864 tarihli Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile modern belediye teşkilatlanmaları başlamıştır. Kıbrıs'ta da belediyeler Tanzimat döneminde kurulmaya başlamıştır.¹⁰⁸⁸

Osmanlı döneminde, Kıbrıs'ta modern belediye teşkilatlanması 1868-1871 tarihleri arasında yapılmıştır. Lefkoşa, Baf, Mağusa ve Leymosun (Limasol)'da 1868'te, Girne'de 1871'de belediye kurulmuştur. Çeşitli vergilerin belediyeler tarafından alınmaya başladığı bu dönemde, tahsilatta önce emanet usulü, ardından iltizam usulü uygulanmıştır. Kıbrıs'ta belediyelerin kuruluş yıllarında, çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Belediye başkanlarının yetersizliği ve gelir gider hesaplarının tutulmasında yaşanan sorunlar bunlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁸⁹ Belediyelerin gelirlerini oluşturan vergiler: zebhiyye, dellaliyye, kantar, kilecilik, hayvan ve bac-ı bazar, damga, tahmishane vergileridir. Kıbrıs'ta belediyelerin 1870 itibariyle aldığı diğer vergiler; kantar, kıyaliyye ve hayvan rüsumu gibi vergilerdir.¹⁰⁹⁰ Belediye giderlerini ise, maaş ve masrafları oluşturmaktadır.¹⁰⁹¹ Kıbrıs belediye gelirleri 1869-1870 yılında 36.389 kuruş, giderleri 22.041 kuruş olmuştur.¹⁰⁹²

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinde 1878 yılı itibariyle, Osmanlı döneminden itibaren başlayan belediye teşkilatlanması ve hizmetleri devam etmektedir. İngilizler, Osmanlı dönemi belediye hizmetlerinde değişiklik yapılması ile ilgili ilk düzenlemeleri 16 Haziran 1880'de başlattı. Mevcut belediye meclislerinin görevleri sona erdirildi. Kıbrıs Yüksek Komiseri, yeni belediyeleri oluşturacaktır. Belediye

¹⁰⁸⁷ Kıbrıs gelir ve giderleri için, Bakınız *Ek 10-11*.

¹⁰⁸⁸ Ortaylı, *Ön. ver.*, s.436; Hasan Samani, "Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeçiliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi", *Belleten*, Cilt-Sayı:82-294 (2018), s.588-626; Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876)", *Belleten*, Cilt-Sayı: 84-301(2020), s.1116-1121.

¹⁰⁸⁹ Demiryürek, 2020, *Ön. ver.*, s.1138-1139.

¹⁰⁹⁰ Demiryürek, 2020: s.1126-1131; Samani, 2018, *Ön. ver.*, s.610-616.

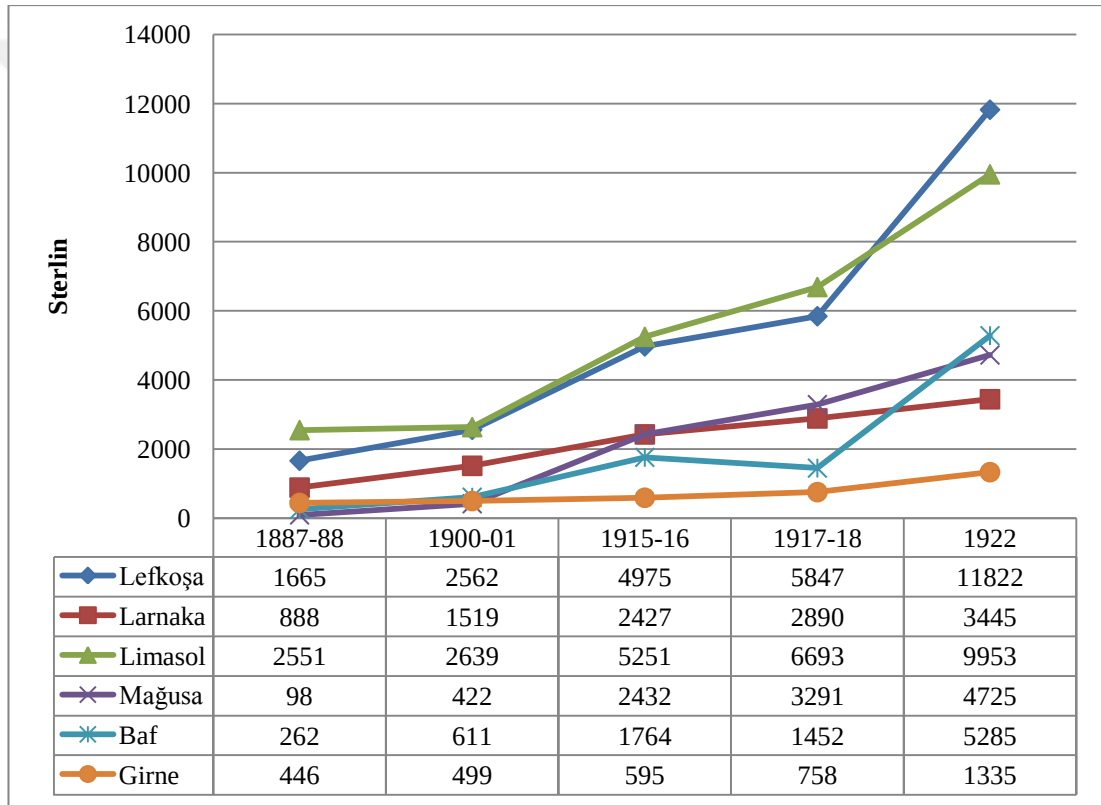
¹⁰⁹¹ Samani, 2018, *Ön. ver.*, s.598-599.

¹⁰⁹² Demiryürek, 2020, *Ön. ver.*, s.1127.

sınırlarını değiştirme yetkisi de yine Yüksek Komiserliğe aittir. Ayrıca belediyelerin, belediye meclislerinin görev ve sorumlulukları da düzenlenmiştir. Belediyelerde Vergilendirme Komitesi de vergiler konusunda çalışma yürütecek bir komite olarak kurulmuştur. İngiliz idaresinde, Kıbrıs belediyeleri yeniden teşkilatlanmaktadır.¹⁰⁹³

1879-80’de: dönemine ait gelir ve giderlerin tahmini Kuruluş dönemi gelirleri 1879-80’de 21.268.000=177.233 £’dir. İngiliz idaresinde Kıbrıs belediye gelirleri bölgesel dağılımı, 1887-1922 yılları arasındaki değişimi Grafik 3.29’da yer almaktadır.

Grafik 3.29. Kıbrıs Belediye Gelirleri (1887-1922)¹⁰⁹⁴

Grafik 3.29’a göre; Kıbrıs yerel gelirleri, 20. yüzyılın başlarından itibaren artmaya başlamıştır. Gelirlerin, 1. Dünya Savaşı yıllarındaki artış hızı daha yüksektir. Limasol gelirleri adanın en fazla olduğu bölgedir. Lefkoşa gelirleri de Limasol gelirlerine yakındır. Her iki bölge de 1887-1922 yılları arasında en fazla gelire sahip yerlerdir. 1917-18’den sonra Lefkoşa gelirleri, Limasol’un önüne geçmiştir.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹³ Çelik, 2012, *Ön. ver.*, s.183-187.

¹⁰⁹⁴ Cyprus Blue Book, 1896/1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

¹⁰⁹⁵ Cyprus Blue Book, 1896/1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Mağusa gelirleri ise onları takip ederken, geliri diğer bölgelere göre artış hızı ve miktarı daha azdır. Girne gelirleri en az artan bölgedir. Baf bölgesi ise, savaşın ilk yılı ve savaş sonrasında gelirlerini artırmıştır. Genel olarak yerel yönetimlerin 20. yüzyılın başlarında artan gelirleri, 1. Dünya Savaşı'nda en ciddi yükselişi yakalamıştır.¹⁰⁹⁶ Gelirlerin artış göstermesinin en önemli nedeni, savaş döneminde artan ticaret ve fiyatların artışıdır.¹⁰⁹⁷ 1922 yılı İngiliz resmi raporlarında belirtilen bir husus da gümrük fiyatlarında yapılan artıştır.¹⁰⁹⁸

Kıbrıs ekonomik yönetiminde, giderlerin bölgesel dağılımı 1887-1922 yılları arasında, önemli değişikliklerin olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1887 yılında Limasol bölgesi giderleri ilk sırayı alırken, Lefkoşa 2. sırada, Larnaka 3. sırada görünmektedir. Bunları harcama sırasıyla Girne, Baf ve Mağusa almaktadır. Gider dağılımını I. Dünya Savaşı etkilemiştir. Limassol ve Lefkoşa en fazla gideri olan bölgeler içinde konumunu korurken, Mağusa bölgesi giderleri en ciddi yükseliş gösteren bölgedir. Baf bölgesi takip etmektedir. Mağusa giderlerinin artış sebebi ise, liman inşası ve iyileştirilmesidir. Savaşın sona ermesi ile yine 20. yüzyıl başlarındaki gider dağılımı tablosu aynı sırayı takip etmektedir. Ancak 1922 yılında genel anlamda giderler toplamı, 1887-1888 dönemine oranla artmıştır.¹⁰⁹⁹ Grafik 3.30'da 1887-1922 yılları arasında gelirlerin bölgesel dağılımı verilmektedir.

Grafik 3.30. Kıbrıs Belediye Giderleri (1887-1922)¹¹⁰⁰

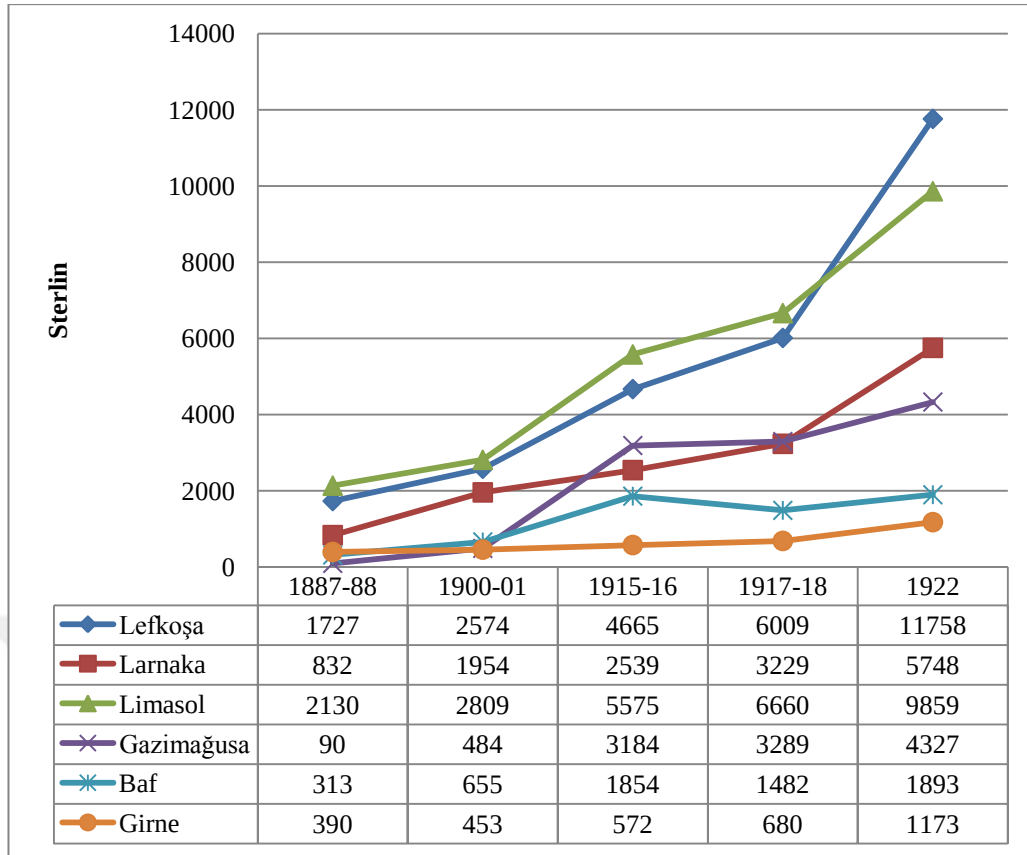
¹⁰⁹⁶ Cyprus Blue Book 1887/1888-1922 yılına ait raporların "Gelirler ve Giderler" başlıklarından elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Ayrıca bakınız *Ek 11-12*.

¹⁰⁹⁷ Cyprus Blue Book 1918-19, *Ön. ver.*, s.71.

¹⁰⁹⁸ Cyprus Blue Book 1922, *Ön. ver.*, s.49.

¹⁰⁹⁹ Cyprus Blue Book 1887-1922, "Gelir ve Giderler" başlıkları kullanıldı, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

¹¹⁰⁰ *Aynı*.

3.8.2.3. Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1923-1938)

Kıbrıs'ta 1923 yılında gelir kaynakları, 9 ana başlık altında alınan vergilerden oluşmaktadır. 1878-1922 döneminde alınan vergi türlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.

1. Vergi-i Kımât, arazi, evler ve diğer taşınmaz malların sermaye değerinin her 1.000'de 4'ü oranında bir vergidir. Bu oran, herhangi bir kasaba veya köydeki değerlendirme miktarına göre değiştirilmiştir. 1913 tarihli Değerleme Yasası 13, Madde 5'in yürürlüğe girmesinden önceki değerlendirme miktarına eşdeğer olacaktır.

2. Öşür/Aşar vergisi: tahıllardan alınır. Şu ürünlerin ihracatından alınır: keçiboynuzu, pamuk, keten tohumu, anason, kuru üzüm, ipek kozası ve el tezgahı dışında üretilen ipek kumaşlardan alınan vergidir. Diğer tüm ürünlerin aşar vergisi kaldırılmıştır; birçoğu 1882'de, on altı tanesi 1897'de ve zeytin ile zeytinyağına uygulanan vergi 1899'da kaldırılmıştır.

3. Koyun, keçi ve domuz vergisi.

4. Şarap ve alkollü içki ihracat vergileri ve alkollü içkilerin perakende satış ruhsatları.

5. Tütün istihkakı.

6. Damga pulları, mahkeme harçları, imtiyaz bedelleri, ruhsatlar vb.

7. Tuz tekeli.

8. Çekirge vergisi (çekirgelerle mücadele için).

9. Gümrük vergileri.

Yabancılar daha önce tanınan tüm muafiyetler kaldırılmıştır.

Kıbrıs'ın 1923 yılında geliri, 567.389 £ tutarındadır. Ayrıca İngiliz İmparatorluk fonlarından sağlanan 75.000 £'lık İngiliz İmparatorluk Yardım Hibesi eklenerek, toplam geliri 642.389 £ olmuştur. 1922 geliri toplam 718.294 £'e göre düşmüştür. Gümrük gelirlerinde (tütün ve kibrit vergilerinden kaynaklanan) önemli düşüşler görülmektedir. Demiryolu gelirleri de ithalat hacmindeki azalma ve karayolu motorlu taşıtlarının artan rekabeti nedeniyle düşüş göstermiştir. Harcamalar 582.699 £ tutarına ulaşmış ve buna Kıbrıs'ın Osmanlı borç payı için yapılan 92.800 £'lık ödeme de eklenince, toplamda 675.499 £ harcanmıştır. Bu rakam, 1922'deki 719.752 £ ile karşılaştırıldığında daha düşüktür. Yurt dışında sıkıntı çeken Kıbrıslıların yardımı için yapılan oylama altında, İstanbul ve başka yerlerdeki Kıbrıslılara savaş sırasında verilen yardımlar nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'na 25.000 £'dan fazla bir ödeme yapılması nedeniyle harcamalarda önemli bir artış olmuştur.¹¹⁰¹

Kıbrıs vergi sistemi içinde yer alan vergilerde, 1926 yılında değişiklik yapıldı. Öşür ya da aşar vergisi olarak bilinen vergi kaldırıldı. Bu önemli gelir kaynağının yerine; gümrük ithalat vergileri, tütün, şarap ve alkollü içki vergileri artırıldı ve tuz fiyatı yükseltildi. Ekstra gelir, liman, sağlık ve aydınlatma ücretlerinden, artan gemi trafiğinden; motorlu araç ve sürücü ruhsatlarından sağlanmaya çalışıldı. Posta Ofisi'nden, önceki yılların transit ücretlerinin 1926 yılında tahsil edilmesinden ve madencilik endüstrisinin artan gelişimine bağlı olarak alınan imtiyazlardan sağlandı. Gelirlerdeki düşüşler, aşarlar altında; Defter-i

¹¹⁰¹ Cyprus Report for 1923, *Ön. ver.*, s.12.

Hakani'de, taşınmaz mülklerin satış fiyatlarındaki düşüş ve daha az satıştan da kaynaklandı. Orman gelirleri ve demiryollarındaki azalma da etkili oldu. Tarım gelirleri ise arttı.¹¹⁰² 1. Dünya Savaşı'nda ada halkının alım gücünün azalması, emlak fiyatlarını düşürmüştür.

Kıbrıs gelirleri 1927'de aşar vergileri kaldırılmasına rağmen, yeni getirilen vergiler ve gümrük vergileri nedeniyle yükseldi. Ayrıca, liman ve iskele ücretlerinden, artan gemi trafiği nedeniyle ek gelir elde edildi. Defter-i Hakani işlemlerinden ve arazi tescil dairesindeki işlemlerden ek gelir geldi. Tütün ve alkollü içki tüketim vergileri, Şubat 1926'da getirilen verginin tam bir yıl boyunca etkili olması, tuz fiyatlarındaki artış, mahkemelerdeki cezaların artışından dolayı ek gelir elde edildi. Harcamalardaki artışın nedenleri personel giderleri ve Çekirge İmhası Fonu'ndan yapılan katkının sona ermesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁰³ İngiliz idaresinde Kıbrıs'ta konulan ek vergilerden olan, tartışmalı Çekirge Vergisi 1926'da kaldırılmıştır.

Kıbrıs'ta 1928'de yapılan son vergi düzenlemeleri sonrası 9 ana başlık yerine, 6 ana başlıkta vergiler devam etti. Tuz ve demiryolu gelirleri de (karayolu motorlu taşıt rekabeti nedeniyle) düştü.¹¹⁰⁴

Dünya ekonomisi 1931 yılında darboğazda idi. 1929 Büyük Buhran'ın olumsuz etkileri hissedilmektedir. Bu dönemde Kıbrıs'ta ağır vergilerin çıkarılması, Yunanistan ile birleşme fikirlerine güç kazandırdı. Yeni çıkarılacak vergi düzenlemeleri, özellikle ad volerem ile ilgili yapılacak değişiklik ve yeni gümrük tarifesi hoş karşılanmamıştır.¹¹⁰⁵ 1931'de Yıl içinde bir İmparatorluk Konseyi Emri çıkarıldı ve çoğunlukla ad valorem (değer üzerinden alınan) vergilerin yerine spesifik vergiler getirildi ve bazı artışlar öngörüldü. Bunlardan en önemlisi, benzin ve petrol için alınan verginin dört galon için 1 şilinden 2 şiline çıkarılmasıdır. Spesifik vergiler; un, buğday, şeker, arpa, kahve, pirinç, içki, kereste, petrol, benzin, gaz yağı (diğer petrol ürünleri gümrük vergisinden muaf olarak kabul edildi) ve işlenmiş veya işlenmemiş tütün gibi ürünler üzerinde uygulandı. Ad valorem vergileri ise; pamuk iplikleri ve kumaşları, pamuklu parça malları, otomobiller, motosikletler ve parçaları,

¹¹⁰² Hill, *Ön. ver.*, s.385; Cyprus Report for 1926, *Ön. ver.*, s.6-8.

¹¹⁰³ Cyprus Report for 1927, *Ön. ver.*, s.7-8.

¹¹⁰⁴ Cyprus Report for 1927, *Ön. ver.*, s.7; The Colonial Office List 1928, *Ön. ver.*, s.268.

¹¹⁰⁵ Hill, *Ön. ver.*, s.393.

ipek ürünleri, yünlü mamuller, şekerlemeler ve diğer gıda maddeleri için uygulandı.¹¹⁰⁶¹¹⁰⁷

Gelir artışı 1931’de, ithalat vergilerine bağlı olarak gerçekleşmiştir: 28.114 £, 1931 yıl sonunda, valorem vergilerin yerini alan spesifik vergiler ve benzindeki vergi artışı ada gelirini arttırmıştır. Liman, iskele ve depo ücretleri, artan nakliye masrafları ve tüketimin artmasından dolayı, maaşlara geçici vergi konmuştur. Tütün, damga vergisi, mahkeme, posta gelirleri 1931 gelirleri azaldı. Maden operasyonlarının kısıtlanması da piyasaları olumsuz etkiledi.¹¹⁰⁸

Kıbrıs vergi değişikliklerinden birisi de 1934’te hayvan vergisi altında alınan domuz ve koyun vergisinin kaldırılmasıdır. Bu vergi 1934 itibariyle, sadece keçiler üzerinden alınmaktadır. Ayrıca diğer vergiler içinde yer alan, maaşlar üzerinden alınan geçici vergi de kaldırıldı. Gelir artışları 1934’te, gümrük ve liman ücretleri ve artan ithalatlarda görüldü. Araziler üzerinden alınan vergilerde de artış gerçekleşti. Büyük Buhran sonrasında, düzelmeler gelirlere yansımaya başladı.¹¹⁰⁹ 1934’te Sir Ralph Oakden, Kıbrıs vergilerini çok ağır bulmamakla birlikte, yeni konulacak vergilerin yoksul halkı zenginlerden daha fazla etkilediği görüşündedir. Ayrıca Kıbrıs’ta yeni vergilerin konulmasının kolay olmayacağı kanaatindedir.¹¹¹⁰ İngiliz idaresi 1 Dünya Savaşı ve Büyük Buhran sonrasında, ekonomik sıkıntıların karşısında, vergi sisteminde değişiklik yapmama kuralının esnediği görülmektedir. İki dünya savaşı arasında, Kıbrıs’ta geliri etkileyen başlıca vergi değişiklikleri bunlardır. 1923-1938 yıllarına ait Kıbrıs gelir ve giderleri Tablo 3.103’te yer almaktadır.

Tablo 3.103. Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1923-1938)¹¹¹¹

Yıl	Gelirler (£)	Giderler (£)	Bütçe Dengesi (£)
1922	475.303	405.469	69.834
1923	567.390	582.700	-15.310
1924	593.318	535.870	57.448
1925	668.131	619.621	48.510
1926	629.266	655.227	-25.961

¹¹⁰⁶ Cyprus Report for 1931, *Ön. ver.*, s.53.

¹¹⁰⁷ Cyprus Report for 1931, *Ön. ver.*, s.51.

¹¹⁰⁸ Cyprus Report for 1931, *Ön. ver.*, s.51.

¹¹⁰⁹ Cyprus Report for 1934, *Ön. ver.*, s.51-53.

¹¹¹⁰ Hill, *Ön. ver.*, s.393.

¹¹¹¹ The Colonial Office List 1923-1939, Kıbrıs başlıkları, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

1927	655.997	615.029	40.968
1928	713.753	679.980	33.773
1929	757.117	715.342	41.775
1930	725.077	800.207	-75.130
1931	728.396	743.076	-14.680
1932	755.699	742.605	13.094
1933	747.559	696.923	50.636
1934	765.359	710.911	54.448
1935	868.723	824.078	44.645
1936	820.847	756.737	64.110
1937	959.986	837.064	122.922
1938	1.023.230	908.024	115.206

Tablo 3.103 incelendiğinde, Kıbrıs gelirlerinin 1923-1925 yılları arasında arttığı görülmektedir. 1926 yılında bazı vergilerin kaldırılması ile düşmüştür. Büyük Buhran etkisinin 1930-1932 dönemini etkilediği görülmektedir. Buna rağmen İngiliz idaresinin vergilendirme konusundaki uygulamalarının etkisiyle ciddi düşüşler gerçekleşmemiştir. 1935-1938 yıllarında ise ada gelirleri artmıştır. Ada giderleri 1. Dünya Savaşı sonrasında artmıştır. Büyük Buhran döneminde ise en yüksek gider harcamaları iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ada içinde yapılan altyapı çalışmaları, giderleri arttıran hususlar arasında yer almaktadır.

3.8.2.4. Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1946-1959)

Kıbrıs, 2. Dünya Savaşı yıllarının ekonomik şartları içinde, 1941 yılında ilk defa gelir vergisi düzenlemesi yapılmıştır. Bu vergi sayesinde gelirlerde 50.000 £'lık bir artış bekleniyordu. Tütün, yüksek alkollü içkiler, kibrit ve emlak vergilerinde de düzenlemeler yapıldı. Ayrıca 1942'de Veraset ve İntikal Yasası çıkarılarak, yeni bir vergi türü olan, veraset ve intikal vergisi de alınmaya başlandı. İngiliz idaresi savaş nedeniyle vergileri arttırarak, geliri arttırmayı hedefliyordu. Bu sayede vergiler, 1939'a göre, 1944 yılında yüzde 100'den daha fazla artış gösterdi.¹¹¹² Bu vergilerle halkın üzerindeki vergi yükü ağırlaştırılmıştır. Kıbrıs'ta 1945 yılında başlıca gelir kaynakları şunlardır:

1. İthalat Vergileri
2. Gelir Vergisi

¹¹¹² Hill, *Ön. ver., Ön. ver.*, s.394.

3. Tütün, Alkollü İçecekler ve Tuz Üzerine Alınan Özel Tüketim Vergisi
4. Taşınmaz Mal Vergisi
5. İhracat Vergileri
6. Damga Vergileri

Yabancıların daha önce sahip oldukları tüm muafiyetler kaldırılmıştır.

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinde 1897 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1855 tarihli borcuna ait faiz ödemelerini karşılamak için, adanın gelirlerini rahatlatmak amacıyla İngiliz Hükümeti tarafından yıllık olarak Yardım Hibeleri alınmaktadır. 1911-12 yıllarından itibaren bu hibe yıllık 50.000 £ olarak, 1928'e dek sabitlenmiştir. İdari harcamalar için 2. Dünya Savaşı yıllarında ek yardım hibeleri alınmıştır. Kıbrıs için İngiltere'den; 1942'de 200.000 £, 1944'te 500.000 £ ve 1945'te 260.000 £ tutarında yardım hibesi alınmıştır.¹¹¹³

Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, vergilendirmede yapılan yeni düzenlemeler, 1946 itibariyle aşağıdaki başlıklar altında alınmaktadır.

1. Özel tüketim ve damga vergileri: özel tüketim vergisi şu şekilde uygulanmaktadır: ithal edilmiş tütün için, her okka başına vergi ödenmektedir. 1946 yılı boyunca, tütün için ödenen toplam özel tüketim vergisi 381.098 £'tir. Kıbrıs'ta üretilen ve satılan kibritlerden de vergi alınmaktadır. İngiliz İmparatorluğu menşeli kibritlere uygulanan ithalat vergisine eşdeğer oranda gümrük vergisi ödenmektedir. Lefkoşa'da 1946'da bir kibrit fabrikası açılmıştır. Kibritler üzerine ödenen toplam tüketim vergisi 3.531 £ olarak kaydedilmiştir. Kıbrıs'ta üretilen ve kullanılan iskambil kağıtlarına ilişkin olarak: Britanya İmparatorluğu menşeli ve Kıbrıs'a ithal edilen iskambil kağıtları için ödenen ithalat vergisinin, üçte ikisi oranında vergi uygulanmaktadır. Kıbrıs'ta 1946'da yerel üretimle iskambil kâğıdı üretilmemektedir.

2. Ruhsatlar ve Ücretler: tütün, alkollü içecekler ve diğer özel izinler ve hizmetler (örneğin, hayvanların sevkiyat öncesi veteriner kontrolleri) için perakende satışlarda ruhsat ve ücretlerinden alınmaktadır.

¹¹¹³ The Colonial Office List 1946, *Ön. ver.*, s.88.

3. Damga Vergileri: Çekler, anlaşmalar, makbuzlar gibi belgelerde damga vergisi uygulanmaktadır. Ayrıca, kulüpler, silah ruhsatları, patentler, pasaportlar gibi çeşitli kayıt hizmetlerinde de damga vergisi toplanmaktadır.

4. Gelir vergisi: Gelir vergisi ilk kez 1941'de konuldu. Değerlendirme yılından önceki yıl için, herhangi bir kişinin vergiye tabi geliri üzerinden tahsil edilmektedir.¹¹¹⁴ 1946 ve 1947 yıllarında alınacak gelir vergisi Tablo 3.104'te yer almaktadır.

Tablo 3.104. Gelir Vergisi (1946-1947)¹¹¹⁵

Gelir (£)	Bekar erkek (£-şilin-peni)	Evli erkek (£-şilin-peni)	Evli ve iki çocuklu erkek (£-şilin-peni)
150	-	-	-
250	4 -1- 0	3	1- 0- 0
500	30 - 0-0	20	16-0- 0
1.000	100-10-0	67	61-0- 0
2.500	787-10-0	525	502- 10- 0
5.000	2.500-0-0	2.000	1.967-10- 0
10.000	6.200- 0-0	5.700	5.662-10- 0

Gelir vergisinde 1948 yılında değişiklik yapılarak azaltılmıştır. Tablo 3.105'te, değişen vergi miktarları verilmektedir.

Tablo 3.105. Gelir Vergisi (1948)¹¹¹⁶

Gelir (£)	Bekar erkek (£-şilin)	Evli erkek (£-şilin)	Evli ve iki çocuklu erkek (£-şilin)
150-	-	-	-
250	-	-	-
500	21-13	16-5	12-10
1.000	88-6	66-5	61-5
2.500	796-17	541-5	518-15
5.000	2.519-5	2.016-5	1.983-15
10.000	6.216-5	5.716-5	5.678-15

5. Emlak vergisi: veraset vergisi 1942'de uygulamaya konmuştur ve ölen herhangi bir kişinin mirasından, mülkün büyüklüğüyle birlikte oranların arttığı kademeli bir ölçeğe dayalı oranlarda alınabilmektedir.¹¹¹⁷ Oranlar mal varlığı büyüklüğü arttıkça artmaktadır. Taşınmaz mülk veya işletme içeren mülklerde hızlı

¹¹¹⁴ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.14.

¹¹¹⁵ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.14; Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.12-13.

¹¹¹⁶ *Aynı.* s.12-13.

¹¹¹⁷ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.15.

veraset vergisi indirimi uygulaması da bulunmaktadır. Miras vergisi 1948 yılına kadar devam etmiştir. Savaş dönemi getirilen vergilerdendir. Miras vergisinden elde edilen tahsilat, 1947'de 49.645 £ iken, 1948'de yaklaşık 37.000 £'dir.¹¹¹⁸ Tablo 3.106'da miras vergisi oranları verilmektedir.

Tablo 3.106. Miras Vergisi Oranları (1947-1948)¹¹¹⁹

Mal Varlığı Net Değeri (£)	Miras Vergisi (£)	Mal Varlığı Net Değeri (£)	Miras Vergisi (£)
2.000	Muaf	15.000	1.615
2.500	40	25.000	3.845
5.000	140	50.000	9.995
10.000	715	100.000	23595

İthalat vergileri: Kıbrıs'ta 1944'teki bütçe açığının ardından, yeni vergi düzenlemeleri ile 1945'te dengelenme görülmüştür. Ardından 1946 bütçesinde, 515.154 £'lik ciddi bir mali artış sağlanmıştır.¹¹²⁰ 1946'da ithalatında, ad valorem %3 ile %100 oranında uygulandı. 1952'de ad valorem %1-%100 oranında alınıyordu.¹¹²¹ Kıbrıs'ta 1952 yılında %1 ile %100'e kadar ad valorem oranlarında, ithalat vergisine tabi 111 kalem mal bulunmaktadır. Yüksek oranlar, lüks ürünlere uygulanmaktadır. Hammaddeler ve yaygın olarak tüketilen mallar ise ya düşük oranlarda vergilendirilmekte ya da vergi muafiyeti kapsamına girmektedir. Toplam 170 kalem mal, ithalat vergisinden özel olarak muaftır. Bu mallar arasında buğday, arpa, un, tereyağı, et, balık, makineler ve yakıt yağları, kitaplar ve basılı materyaller, dezenfektanlar, böcek öldürücüler ve mantar öldürücüler bulunmaktadır. 1952 yılında ithalat vergileri olarak 2.702.500 £ toplanmıştır. İhracat vergisi bulunmamaktadır.¹¹²²

Gümrük tarifesi düzenlemeleri, 1955 itibariyle şöyledir: 171 ürün özellikle gümrük vergisinden muaftır: Bunlar arasında buğday, arpa, un, tereyağı, et (dondurulmuş), balık (taze), makineler, kitaplar ve basılı materyaller, dezenfektanlar, böcek ilaçları ve mantar ilaçları ve ithal edilen mallar yer almaktadır. Bunların dışında gümrük tarifesinde, çeşitli emtialar hem ad valorem hem de spesifik olmak

¹¹¹⁸ Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.12-13; Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.12.

¹¹¹⁹ *Aynı.*

¹¹²⁰ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.12.

¹¹²¹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.12; Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.36.

¹¹²² Cyprus Report for 1953, *Ön. ver.*, s.36.

üzere büyük ölçüde değişen (%1-%100 arasında değişen) vergi oranlarında ithalat vergisine tabidir. En yüksek oranlar lüks mallara ödenmektedir. Ortak tüketimdeki hammaddeler ve emtialar ya düşük oranlara tabidir ya da vergiden muaftır.¹¹²³ Kıbrıs ithalatı ve ithalat vergileri, 1946-1958 yıllarına ait rakamlar Tablo 3.107’de verilmiştir.

Tablo 3.107. Kıbrıs İthalatı ve İthalat Vergileri (1946-1958)¹¹²⁴

Yıl	Vergi Türü	İthalat Değeri (£)	İthalat Vergisi (£)
1946	Ad valorem (yüzde 3 ile 100 arasında değişen)	3.377.034	666.770
1947	Ad valorem (yüzde 3 ile 100 arasında değişen)	5.854.474	1.193.827
1948	Ad valorem (yüzde 3 ile 100 arasında değişen)	6.537.257	1.159.937
1949	Ad valorem (yüzde 3 ile 100 arasında değişen)	4.577.732	801.570
1950	Ad valorem (yüzde 3 ile 100 arasında değişen)	5.229.844	1.074.420
1951	Ad valorem (yüzde 1 ile 100 arasında değişen)	6.665.950	1.247.851
1952	Ad valorem (yüzde 1 ile 100 arasında değişen)	7.627.862	1.476.100
1946	Spesifik (Belirli Oran)	2.105.477	948.671
1947	Spesifik (Belirli Oran)	3.430.460	1.377.299
1948	Spesifik (Belirli Oran)	2.354.160	1.325.312
1949	Spesifik (Belirli Oran)	1.573.550	1.094.378
1950	Spesifik (Belirli Oran)	1.985.305	1.132.740
1951	Spesifik (Belirli Oran)	2.593.846	1.203.903
1952	Spesifik (Belirli Oran)	2.337.766	1.226.440
1954	Vergiye tabi	12.975.933	3.556.761

¹¹²³ Cyprus Report for 1955, *Ön. ver.*, s.17.

¹¹²⁴ Cyprus Report for 1946-1959, “Kamu Maliyesi” başlıkları, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.12.

1955	Vergiye tabi	16.815.973	4.486.602
1956	Vergiye tabi	20.500.655	4.776.498
1957	Vergiye tabi	25.586.851	6.805.773
1958	Vergiye tabi	19.966.353	5.101.012
1946	Gümrük Vergisinden Muaf	2.649.320	-
1947	Gümrük Vergisinden Muaf	4.299.955	-
1948	Gümrük Vergisinden Muaf	6.529.308	-
1949	Gümrük Vergisinden Muaf	4.761.948	-
1950	Gümrük Vergisinden Muaf	6.053.368	-
1951	Gümrük Vergisinden Muaf	9.796.955	-
1952	Gümrük Vergisinden Muaf	9.931.046	-
1954	Vergiden muaf	10.162.132	-
1955	Vergiden muaf	13.113.831	-
1956	Vergiden muaf	17.356.402	-
1957	Vergiden muaf	19.000.695	-
1958	Vergiden muaf	15.553.499	-
1946	Toplam	8.131.831	1.615.441
1947	Toplam	13.584.889	2.571.126
1948	Toplam	15.420.725	2.485.249
1949	Toplam	11.013.230	1.895.948
1950	Toplam	13.268.517	2.207.160
1951	Toplam	19.056.751	2.551.754
1952	Toplam	19.896.674	2.702.540
1954	Toplam	23.138.065	3.556.761
1955	Toplam	29.929.804	4.486.602
1956	Toplam	37.857.057	4.776.498
1957	Toplam	44.587.546	6.805.773
1958	Toplam	35.519.852	5.101.012

Kıbrıs'ta 1946-1958 yıllarında, ithalattan alınan vergiler, ithalatın gelişimi ile artış göstermiştir. Toplam ithalatın değeri 1946'dan 1957'ye kadar sürekli artarak 44.587.546 £'e ulaşmış, 1958'de 35.519.852 £'e düşmüştür. Vergi gelirleri de benzer bir artış hızı izlemiştir.

Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı'nın uygulanmaya başlamasının ardından, yeni vergilerle ada gelirleri artmaya başladı. Koloni Ofisi tarafından hazırlanan 1929-1950 yılları arasında gelirler ve giderlerin karşılaştırması Tablo 3.108'de verilmiştir.

Tablo 3.108. Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1929-1950)¹¹²⁵

Yıl	Gelir (£)	Gider (£)	Bütçe dengesi (£)
1929	757.117	715.342	41.775
1930	725.078	800.207	-75.129
1931	728.396	743.076	-14.680
1932	755.698	742.606	13.092
1933	747.559	696.923	50.636
1934	765.359	710.912	54.447
1935	868.723	824.078	44.645

¹¹²⁵ An Economic Survey of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.52.

1936	826.075	761.965	64.110
1937	967.960	825.038	142.922
1938	1.023.230	908.024	115.206
1939	1.013.280	1.021.943	-8.663
1940	951.485	1.145.882	-194.397
1941	1.101.336	1.367.633	-266.297
1942	1.759.031	1.751.183	7.848
1943	2.280.159	2.156.724	123.435
1944	3.489.554	3.693.688	-204.134
1945	3.554.819	3.525.410	29.409
1946	4.517.132	4.001.978	515.154
1947	5.121.176	4.607.079	514.097
1948	5.915.985	5.812.952	103.033
1949	4.957.844	4.595.148	362.696
1950	5.982.534	5.214.763	767.771
1951	7.201.062	6.418.534	782.528

Tablo 3.108’de, Kıbrıs ekonomisini etkileyen en önemli gelişmelerin, gelir ve giderleri nasıl etkilediği ve bütçe dengesi görülmektedir. Kıbrıs gelir ve giderleri sonucunda bütçe, Büyük Buhran nedeniyle 1930 ve 1931’de bozulmuş ve açık vermiştir. 1932 sonrası toparlanma 1938’e kadar devam etmiştir. En büyük bütçe açıkları ise, 2. Dünya Savaşı sırasında meydana gelmiştir. İngiliz idaresi, savaş dönemi ve sonrasında, vergilendirmede yaptığı düzenlemelerle, 1945 ve sonrasında bütçe toparlanmaya başlamıştır. Savaş döneminde Kıbrıs’ın giderleri önemli ölçüde artmıştır. Gelirler ise, büyük ölçüde ithalat vergilerine bağımlı olduğundan, 2. Dünya Savaşı yıllarında ithalattaki zorluklar ve malzeme sıkıntısı nedeniyle keskin bir şekilde düşmüştür. Bu nedenle, mevcut vergilerin artırılması ve 1941’de yeni vergilerin getirilmesine rağmen, gelir artışı savaş tedbirlerinin gerektirdiği harcamaları karşılayacak düzeye ulaşamadı. Bütçe açıkları, İngiltere’den alınan yardım ödenekleri ile kapatıldı. 1945’te ithalatın yeniden artışı ile Kıbrıs’ın mali durumu düzelerek, 1946’dan itibaren sürekli bütçe fazlaları oluşmuştur.¹¹²⁶

Kıbrıs’ta 1941’de uygulamaya konulan Gelir Vergisi, her tahakkuk yılı için, tahakkuk yılının hemen öncesindeki yılda tüm kaynaklardan (herhangi bir istihdam veya makamdan elde edilen maaşlar dışında) elde edilen gelir ve ücretler üzerinden tahsil edilmektedir. Vergilendirme, 1938’de toplam gelirin %75’ini, 1948’de %81’ini ve 1951’de %83’ünü oluşturmuştur. İthalat ve diğer gümrük vergilerinin toplam gelire oranı, 1938’de %49’dan 1948’de %46’ya ve 1951’de %35’e düştü. Özel tüketim vergileri, 1938 ile 1948 arasında %14’ten %15’e, 1951’de ise %16’ya yükseldi.

¹¹²⁶ An Economic Survey of the Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.52.

1941'de ilk kez uygulamaya konulan gelir vergisi, 1948'de toplam gelirin %16'sını, 1951'de ise neredeyse %28'i kadardır. İthalat vergileri, 1951'de toplam 2.551.754 £'dir.¹¹²⁷

Koloni Ofisi tarafından hazırlanan, Kıbrıs gelirlerinin başlıca kaynaklarına ait 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki rakamlar karşılaştırma amacıyla verilmektedir. Tablo 3.109'a göre, başlıca gelir kaynaklarında ilk sırada ithalat vergileri, ikinci sırada gelir vergisi ve üçüncü sırada tüketim vergisi yer almaktadır.

Tablo 3.109. Kıbrıs Başlıca Gelirleri (1938 ve 1948-1950)¹¹²⁸

Gelir Başlığı	1938 (£)	1938 (%)	1948 (£)	1948 (%)	1949 (£)	1949 (%)	1950 (£)	1950 (%)
Gümrük:								
İthalat Vergileri	447.129	43.7	2.485.257	42.0	1.895.948	38.2	2.027.216	33.9
Diğer	58.273	5.7	247.162	4.2	157.473	3.2	197.010	3.3
Tüketim Vergisi:								
İçki	144.580	14.1	823.502	13.9	812.928	16.4	883.401	15.3
Gelir Vergisi	-	-	967.440	16.4	883.401	19.6	1.193.070	19.9
Diğer İç Vergiler	117.908	11.5	313.759	5.3	348.538	7.0	337.728	5.6
Ruhsatlar	86.825	8.5	99.146	1.7	101.247	2.0	106.734	1.8
Mahkeme Harçları ve Ofis Ücretleri	40.396	4.0	232.003	3.9	192.316	3.9	197.805	3.3
Posta Ofisi	4.240	0.4	11.437	0.2	9.910	0.2	14.018	0.2
Demiryolu	26.762	2.6	80.332	1.4	78.024	1.6	78.684	1.3
Ormanlar	13.073	1.3	40.154	0.7	32.023	0.7	32.947	0.6

¹¹²⁷ *Ayn.* s.53.

¹¹²⁸ *Ayn.* s.52.

Kiralar	27.314	2.7	35.435	0.6	38.529	0.8	56.335	0.9
Faiz	35.490	3.5	214.336	3.6	140.282	2.8	148.133	2.5
Çeşitli	9.468	0.9	274.773	4.7	240.236	4.8	493.248	8.2
Toplam Olağan Gelir	1.011.459	98.8	5.824.735	98.5	4.950.405	98.5	5.979.122	99.9
Kolonyel Gelişim ve Refah Fonu	11.096	1.1	90.162	1.5	-	-	-	-
Toplam Gelir	1.023.230	100.0	5.915.985	100.0	4.957.844	100.0	5.982.534	100.0

Koloni Ofisi'nin hazırladığı, Kıbrıs giderlerinin savaş öncesi ve sonrasındaki miktarları da Tablo 3.110'da yer almaktadır.

Tablo 3.110. Kıbrıs Giderleri (1938 ve 1948-1950)¹¹²⁹

Gider Kalemi	1938 (£)	1938 (%)	1948 (£)	1948 (%)	1949 (£)	1949 (%)	1950 (£)	1950 (%)
Kamu Borcu Masrafları	39.130	4.3	124.632	2.1	124.306	2.7	101.240	1.9
Emekli Maaşları ve Tazminatlar	51.065	5.6	151.000	3.6	169.522	3.7	186.232	3.6
Savunma	16.295	1.8	10.000	0.2	10.000	0.2	10.000	0.2
Polis ve Cezaevleri	82.905	9.1	295.064	5.1	275.086	6.0	279.435	5.4
Adli ve Hukuki	29.297	3.2	52.992	0.9	51.179	1.1	53.735	1.0
Merkezi İdare	166.127	18.3	491.375	8.5	502.378	10.9	553.907	10.6
Kamu İşleri:								
Departman	20.933	2.3	70.135	1.2	66.780	1.5	65.441	1.3
Sürekli	65.507	7.2	237.730	4.1	287.178	5.3	304.065	5.8
Olağanüstü	84.480	9.3	127.997	2.2	113.004	2.5	231.714	4.4
Malzeme	-	-	87.849	1.5	88.282	1.9	-	(8)
Posta ve Telgraflar	26.443	2.9	56.061	1.0	54.343	1.2	75.695	1.5
Demiryolu	21.149	2.3	82.782	1.4	69.063	1.5	71.764	1.4

¹¹²⁹ Aynı. s.53.

İşgücü	-	-	5.474	0.1	6.346	0.1	5.101	0.2
Kooperatif	2.056	0.2	16.857	0.3	16.733	0.4	18.230	0.3
Eğitim	41.986	4.6	122.873	2.1	122.852	2.7	140.539	2.7
Ormancılık	28.120	3.1	101.768	1.7	92.353	2.0	91.430	1.8
Sağlık	61.942	6.8	218.905	3.8	212.587	4.6	206.322	4.2
Tarım	120.378	13.3	387.074	6.7	374.284	8.1	386.811	7.4
Antikalar	-	-	19.740	0.3	22.524	0.5	22.375	0.4
Yaşam Maliyeti Ödeneği	-	-	794.720	13.7	747.773	16.3	862.023	16.5
Malzeme Yardımları	-	-	1.048.996	18.0	599.226	13.0	299.927	5.8
Borçlar ve Avanslar	-	-	184.383	3.2	276.735	6.0	948.491	18.2
Diğer	36.635	4.0	117.365	2.0	110.908	2.4	88.949	1.7
Toplam Olağan Harcama	905.189	99.7	4.805.372	82.7	4.395.148	95.6	5.014.763	96.2
Gelişim	2.835	0.3	1.007.580	17.3	200.000	4.4	200.000	3.8
Toplam Harcama	908.024	100.0	5.812.952	100.0	4.595.148	100.0	5.214.763	100

İhracat vergileri 1949 itibariyle, tarım ürünleri üzerinde uygulanmamaktadır. Ancak maden ürünleri üzerindeki vergiler devam etmektedir. 2. Dünya Savaşı öncesinde 1938 rakamlarına göre, 1949 ve 1950 yıllarında artmıştır. Madencilik ürünlerinin, ihracat içindeki payının artması, bu kalemden alınan ihracat vergilerinin de artmasını sağlamıştır. 1938 yılı ile 1948-1950 yılları karşılaştırmaları, Koloni Ofisi tarafından yapılmıştır.¹¹³⁰ Kıbrıs gelirleri içinde, 1944-1950 yılları arasında gümrük vergileri ilk sıradadır. Özel tüketim ve lisans gelirleri de 1947 sonrasında yükselmiştir. Gelir vergisi ise üçüncü sırada gelmektedir. Gelir vergisi savaş yılı olan 1944'e göre %100'den fazla artmıştır. Kıbrıs halkının ağır gelir vergisi ödediği anlaşılmaktadır. Tablo 3.111'de Kıbrıs gelirleri 1944-1950 dönemi rakamları bulunmaktadır. Kıbrıs'ta 2. Dünya Savaşı'nda bozulan gelir gider dengesi, 1946 itibariyle toparlanmıştır. Savaş döneminde olumsuz olan görünüm, 1950 itibariyle tamamen düzelmiş görünümdeydir.

Tablo 3.111. Kıbrıs Gelirleri (1944-1950)¹¹³¹

Gelir Türü	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)	1947 (£)	1948 (£)	1949 (£)	1950 (£)
Gümrükler	609.376	819.154	1.759.358	2.739.524	2.732.418	2.053.421	2.404.422
Özel Tüketim ve Lisans	495.286	586.104	556.434	493.657	922.648	934.085	1.019.987
Çeşitli Gelirler	439.132	388.051	580.762	342.842	274.773	240.236	493.248
Gelir Vergisi	542.415	536.156	488.722	599.954	967.440	883.041	1.193.070

¹¹³⁰ An Economic Survey Of The Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.53.

¹¹³¹ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.11-12; Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.10; Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.10-11; Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.10-11; Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.14-15.

Devlet Fonlarından Faiz Geliri	104.942	123.032	198.423	162.004	214.336	140.282	148.133
Mahkeme veya Ofis Ücretleri, Belirli Hizmetler için Ödemeler	126.822	159.875	170.733	173.677	232.003	192.316	197.805
Damga Vergileri	73.315	96.562	136.112	143.710	137.377	171.300	153.358
Gayrimenkul Vergisi	130.016	86.078	86.334	81.753	50.989	51.002	51.148
Kalkınma ve Refah Hibeleri	161.720	189.118	222.413	80.734	90.162	185.517	-

Tablo 3.111’de yer alan gelir rakamlarına göre, gümrük gelirlerinin toplam gelir içindeki yüzdelik oranları şöyledir: 1944’te %17.46; 1945’te %23.04; 1946’da %38.95; 1947’de %53.49; 1948’de %46.19; 1949’da %4.42, 1950’de %39.67’tir. Savaş döneminde azalan gümrük gelirleri, savaş sonrası yükselişini sürdürmüştür.

Kıbrıs giderleri 1944-1950 dönemine ait bilgiler Tablo 3.112’de yer almaktadır. Savaş döneminde giderlerin çok düşük olduğu, savaştan sonra giderlerin özellikle 1946 yılı kalkınma programı sonrasında arttığı görülmektedir. Kıbrıs giderleri de artmıştır.

Tablo 3.112. Kıbrıs Giderleri (1944-1950)¹¹³²

Gider Türü	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)	1947 (£)	1948 (£)	1949 (£)	1950 (£)
Çeşitli	169.424 8	1.444.946	1.504.049	8.44.961	1.063.041	90.811	68.609
Kolonyal Kalkınma ve Refah Hibeleri	0	0	265.031	60.087	167.132	0	114.914
Kalkınma Rezervi	0	0	250.000	350.000	720.000	200.000	200.000
Eğitim	197.504	213.131	245.167	269.003	387074	374.244	395.717
Savunma ve Savaş Önlemleri	346.346	197.237	192.575	0	0	0	225.309
Kamu İşleri	153.587	214.081	179.825	223.430	237730	287.178	240.774
Polis	100.976	118.363	167.074	154.048	233874	215.128	229.487
Tıbbi	125.291	165.041	158.702	171.011	218905	212.587	129.421
Kamu borcu	865.18	109.611	129.812	121.423	12.4632	124.306	147.865
İdare	89874	108584	113726	125.466	130.251	129.380	200.605
Emeklilik ve ikramiyeler				118.700	151.000	169.522	0

¹¹³² Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.11-12; Cyprus Report for 1947, *Ön. ver.*, s.10; Cyprus Report for 1948, *Ön. ver.*, s.10-11; Cyprus Report for 1949, *Ön. ver.*, s.10-11; Cyprus Report for 1950, *Ön. ver.*, s.14; Cyprus Report 1951, *Ön. ver.*, s.19.

Malzeme, ulaşım ve pazarlama				938.924	1.136.845	91.055	0
Savaşta düşman bölgesindeki Kıbrıslı İngiliz vatandaşlarına yapılan yardım				400.000			

Kıbrıs dış ticaret hacmi, 2. Dünya Savaşı sonrasında yükselişini istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Bu durum gelirleri arttırmıştır. Tablo 3.113'te 1946-1959 yılları arasında Kıbrıs gelir ve giderleri verilmektedir.

Tablo 3.113. Kıbrıs Gelir ve Giderleri (1946-1959)¹¹³³

Yıl	Gelirler (£)	Giderler (£)	Bütçe Dengesi (£)
1946	4.517.132	4.001.978	515.154
1947	5.121.176	4.607.079	514.097
1948	5.915.985	5.812.952	103.033
1949	4.957.844	4.595.148	362.696
1950	5.982.534	5.217.763	764.771
1951	7.201.062	6.418.534	782.528
1952	8.298.938	5.808.573	2.490.365
1953	9.578.449	8.696.538	881.911
1954	10.601.547	10.580.197	21.350
1955	11.595.356	10.994.948	600.408
1956	15.084.511	15.642.426	-557.915
1957	22.371.613	21.041.348	1.330.265

Kıbrıs'ta EOKA terör örgütü eylemleri 1955-1957 döneminde artmış ve olağanüstü hâl ilanına sebep olacak kadar iç barışı bozmuş durumda idi. İngiliz yönetimine, askerlere, askeri tesislere saldırı, kundaklama, cinayet, sabotaj eylemleri, Kıbrıs'ın gelir ve giderlerine de yansımıştır. Olağan gelir, acil durum yardımı vb. ifadeler gelir ve gider tablosunda görülecektir. Gelir durumu rakamları Tablo 3.114'te yer almaktadır. Gümrük gelirleri ilk sırada yer alırken, ikinci sırada gelir vergisi ve üçüncü sırada içki, tütün gelirleri; toplam 15 milyon gelirin, 10 milyonunu oluşturmaktadır.

Tablo 3.114. Kıbrıs Gelirleri (1957-1959)¹¹³⁴

Gelir Kalemi	1957 (£)	1958 (£)	On bir ay (30/11/59) (£)
Olağan Gelir			
Gümrük	7.212.609	5.590.518	6.691.596
İçki: Tütün	1.139.752	1.754.684	1.598.886
Diğer	384.610	408.343	453.747
Lisanslar	373.954	372.649	557.058
Gelir Vergisi	5.601.723	4.451.808	956.659
Miras Vergisi	113.690	108.042	103.903

¹¹³³ Ayn. muhtelif sayfalar.

¹¹³⁴ Cyprus Report for 1959, Ön. ver., s.157-158.

Taşınmaz Mal Vergisi	47.472	40.172	42.922
Damga Vergisi	85.817	80.417	130.269
Mahkeme veya Ofis Ücretleri	960.530	906.007	724.618
Devlet Paraları Üzerinden Faiz	731.245	755.582	600.069
Diğer Gelirler	920.211	574.795	670.919
Toplam Olağan Gelir	17.571.613	15.043.017	12.630.646
H.M. Hükümetinden Acil Durum Yardımı	4.800.000	6.782.500	5.858.252
Toplam Gelir	22.371.613	21.825.517	18.488.898

Kıbrıs giderleri içinde, 1957-1959 yıllarında en fazla harcama yapılan kalemler; güvenlik (polis) ve yaşam maliyet ödenekleri, emekli maaşları, eğitim harcamalarıdır. Tablo 3.115'te 1957-1959 yıllarında yapılan harcama miktarları verilmiştir. Giderler olağan ve acil olarak iki gruba ayrılmıştır. Kalkınma Fonu giderlerini içermemektedir.

Tablo 3.115. Kıbrıs Giderleri (1957-1959)¹¹³⁵

Gider Kalemi	1957 Olağan (£)	1957 Acil (£)	1958 Olağan (£)	1958 Acil (£)	On bir ay (30/11/5) Olağan (£)	On bir ay (30/11/59) Acil (£)
İdare	367.907	21.144	328.834	24.799	295.273	23.057
Tarım	434.646	-	503.450	-	440.675	-
Gümrük ve İçki	512.209	53.521	410.644	44.055	401.916	73.229
Eğitim	1.513.882	-	1.643.885	-	1.578.017	-
Ormanlar	304.339	-	289.696	5.692	226.245	2.133
İç Gelirler	134.918	2.736	161.650	2.736	138.173	1.437
Adli	88.978	21.748	90.538	21.054	84.830	15.448
Arazi ve Anketler	205.214	8.774	207.835	6.942	191.825	6.657
Sağlık	810.630	10.064	864.621	12.479	765.038	7.140
Emekli Maaşları ve İkrariyeler	579.747	34.480	640.042	98.184	1.207.267	335.267
Polis	1.738.786	1.246.404	1.652.221	1.452.335	1.393.536	1.130.558
Posta Ofisi	154.050	3.649	159.106	5.618	143.657	4.405
Baskı Ofisi	69.817	8.009	68.025	7.107	73.366	1.300
Hapishaneler	196.787	277.348	242.479	330.690	213.526	202.917
Kamu Borcu Giderleri	677.345	-	688.361	-	735.182	-
Kamu İşleri	179.845	570	171.352	-	157.292	-
Yıllık Tekrar Eden Kamu İşleri	599.355	74.811	350.122	64.361	321.507	28.417
Tekrar Etmeyen Kamu İşleri	132.255	1.027.120	91.188	1.063.597	58.066	432.221
Malzeme Sübvansiyonları	856.106	-	573.748	-	181.141	-

¹¹³⁵ Aynı, s.157-158.

Yaşam Maliyeti Ödenekleri	929.694	198.467	1.267.575	297.542	1.241.027	284.293
Uzun Vadeli Krediler ve Avanslar	131.420	-	24.000	-	-	-
Kalkınma Fonuna Aktarım	-	-	-	-	-	-
Diğer Giderler	2.071.915	5.362.658	2.061.761	7.106.573	2.036.013	5.276.998
Toplam Giderler	12.689.845	8.351.503	12.491.133	10.543.464	11.883.572	7.825.477

3.8.2.5. Kıbrıs Belediye Gelir ve Giderleri (1944-1949)

Kıbrıs'ta 1946 yılı itibariyle, Belediye Kanunları kapsamında on beş belediye teşkilatı kurulmuştur. Her birinde, 21 yaş üstü erkek nüfusun genel oyu ile seçilen, 6 ila 12 meclis üyesinden oluşan bir belediye meclisi ve bir belediye başkanı bulunmaktadır.¹¹³⁶ Belediyelerin en önemli gelir kaynağı olarak, 1942 yılında çıkarılan emlak vergisi bulunmaktadır. Emlak değerine göre kademeli bir vergi alınmaktadır. Değeri 2.000 £'den az olan mülklerden vergi tahsil edilmemektedir. Değeri 2.500 £'den fazla olan mülkler ise vergiye tabiidir. Değerlerine göre, ödenecek vergi de kademeli olarak artmaktadır.¹¹³⁷ Tablo 3.116'da emlak ya da mülk vergisinin nasıl alınacağına dair örnekler yer almaktadır.

Tablo 3.116. Emlak Vergisi Ödeme Tablosu (1942)¹¹³⁸

Net Değer (£)	Ödenecek Emlak Vergisi (£)
2.000	0
2.500	40
5.000	140
10.000	715
25.000	3.845
50.000	9.995
100.000	23.595

Gelir kaynağı olarak emlak vergisi 1951'de 52.971 £'e ulaştı ve 1950'deki 28.499 £ ile karşılaştırıldığında artış gösterdi. Belediyelerin başlıca gelir kaynakları arasına girmiştir.¹¹³⁹ Kıbrıs halkının da vergi yükü artmıştır.

Kıbrıs yerel yönetimlerinin, 1944'ten 1949'a kadar Belediye Konseylerinin gelir ve giderlerinin özeti aşağıda verilmektedir. Rakamlar, 1949 için tahmin edilen rakamlar olup, dört ana ve on iki küçük belediye için ayrı ayrı verilmiştir. Belediye Konseylerinin nakit bakiyesi 1948 sonunda yaklaşık 85.000 £ idi. Toplam uzun

¹¹³⁶ Cyprus Report for 1946, *Ön. ver.*, s.51.

¹¹³⁷ An Economic Survey of the Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.54.

¹¹³⁸ *Aynı.* s.54.

¹¹³⁹ *Aynı.* s.54.

vadeli yükümlülükleri 287.000 £ idi. Tablo 3.117’de, 1944-1949 yılları gelirleri verilmiştir.

Tablo 3.117. Kıbrıs Belediye Gelirleri (1944-1949)¹¹⁴⁰

Belediye ve Nüfus	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)	1947 (£)	1948 (£)	1949 (£) (tahmini)
Lefkoşa (34.485)	37.889	60.592	60.733	77.954	80.114	76.715
Limasol (22.799)	32.444	25.263	50.358	57.795	65.578	68.285
Mağusa (16.194)	62.839	49.042	52.840	78.106	90.477	86.600
Larnaka (14.772)	34.234	45.926	38.489	59.365	57.338	63.311
12 küçük belediye (37.583)	46.668	58.177	51.353	73.000	68.616	75.800
Toplam (125.833)	213.874	269.000	253.773	346.220	362.123	370.711

Kıbrıs belediye gelirleri 1944 yılı ile 2. Dünya Savaşı sonrası karşılaştırıldığında, Mağusa limanı belediye gelirleri 1945'te düşen tek belediyedir. Diğer belediyeler 1945 itibariyle gelirlerini arttırmaya başlamışlardır Tüm belediye gelirleri 1946 sonrasında, kalkınma programının hayata geçirilmesi sonrasında artmaya başlamıştır. Bahsi geçen vergilerin de belediye gelirlerine katkıları olmuştur. Tablo 3.118’de, 1944-1949 yıllarına ait belediye nüfus ve giderleri verilmiştir.

Tablo 3.118. Kıbrıs Belediye Giderleri (1944-1949)¹¹⁴¹

Belediye ve Nüfus	1944 (£)	1945 (£)	1946 (£)	1947 (£)	1948 (£)	1949 (£) (tahmini)
Lefkoşa (34.485)	34.469	47.340	58.300	84.316	84.197	81.270
Limasol (22.799)	35.008	50.756	52.530	59.704	67.026	71.027
Mağusa (16.194)	59.352	41.723	53.902	70.435	88.147	106.000
Larnaka (14.772)	33.587	45.306	38.080	59.326	63.596	59.632
12 küçük belediye (37.583)	44.971	61.470	51.078	70.947	69.501	70.112
Toplam (125.833)	207.387	246.595	253.890	344.728	372.467	388.041

¹¹⁴⁰ Aynı. s.54.

¹¹⁴¹ Aynı. s.54.

Kıbrıs belediye giderleri savaş dönemi sonrasında, özellikle 1946 itibariyle artmaya başladı. Gideri en fazla belediye de Mağusa'dır. Onu Lefkoşa ve Limasol belediyeleri izlemektedir. İngiliz idaresinin emlak ve gelir vergisi düzenlemeleri gelirleri arttırmıştır. Kıbrıs'ta gelirlerin artmasına ve dış ticaretin gelişimine katkıda bulunan iki unsur daha bulunmaktadır. İlki yerel ve uluslararası şirketlerin sayısındaki artış, ikincisi turizm sektörünün gelişmeye başlamasıdır.

Kıbrıs 2. Dünya Savaş yıllarının gergin ve puslu dönemi sonrasında, 1955 yılı sonrasında daha da karanlık bir dönemi yaşamaktadır. Rum terör örgütü EOKA'nın 1955'te başlattığı ve 1957'de iyice şiddetlenen terör faaliyetleri yerel yönetimleri de etkilemiştir. EOKA'nın terör faaliyetleri iki toplum arasında gerginliği tırmandırmıştır. EOKA'nın Türk toplumuna düzenlediği saldırılar, 1957'de en şiddetli dönemindedir. Kıbrıs belediye meclisleri, Yunan ve Türk meclis üyeleri oranı, belediyedeki Yunan ve Türk nüfusu oranına göre belirlenmektedir. 1957 yılında, azınlıkta oldukları belediyelerde görev yapan tüm Türk meclis üyeleri istifa etmiştir. Adanın İngiliz yönetime göre; bu istifaların nedeni, mevcut belediye yasalarının kendi lehlerine değiştirilmesi amacı ile yürütülen siyasi bir kampanyanın parçasıdır. 1958 yılında Kıbrıs'ın altı büyük şehrinde, gayriresmî Türk "belediye komiteleri" kuruldu. Zürih ve Londra antlaşmalarının imzalanmasından sonra, bu komitelerden beşinin varlığı geçici olarak yasallaştırıldı. Hazırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasa taslağında, beş ana kasabada ayrı Yunan ve Türk belediyelerinin olması öngörülüyordu.¹¹⁴² İngiliz idaresinin son döneminde, belediye ile ilgili son gelişmeler bunlardır.

¹¹⁴² Girne hariç altı ilçe kasabasının tamamında, hükümetin yerel temsilcisi olan bir ilçe komiseri bulunmaktadır. Bu komiser, belediyelerin ve köylerin çalışmalarını denetlemekten ve Köy Komisyonlarına ve Belediye Meclislerine yardımcı olup danışmanlık yapmaktan sorumludur; Cyprus Report for 1959, *Ön. ver.*, s.99-100.

4.BÖLÜM: SONUÇ

Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz idaresine geçişi ile idari, sosyal, ekonomik, kültürel çeşitli değişimler meydana geldi. Kıbrıs dış ticareti de İngiliz idaresi altında 1878-1960 yılları arasında ciddi bir dönüşüm geçirdi. İngiliz idaresinde 19. Yüzyılın sonuna kadar, yatırım yapılmadı. Yapılan yatırımlar yollar ve limanlarla ilgili sınırlı çalışmalardır. 20. Yüzyılın başından itibaren tarımda teknolojik olanakların kullanımı, üretimi arttırmaya yönelik uzman görüşlerinin alınması, limanlarla ilgili iyileştirmeler, demiryolu projesi, sulama çalışmaları yapılmaya başlandı. Limanlarla, maden şirketleri arasında demiryolu hattı tamamlandı. Bu çalışmalar dış ticareti ve nakliyatı olumlu yönde etkiledi. Kıbrıs'ın başlıca ticari limanları Limasol ve Larnaka limanları idi. Ancak stratejik konumu ve doğal yapısı gereğince Mağusa Limanı ön plana çıkmaya başladı. Genel anlamda dış ticaret, dünyanın en büyük emperyalist devleti olan İngiltere'nin sömürgecilik politikalarını uyguladığı bir dönem yaşadı. İngiliz yönetiminin erken döneminden itibaren, dış ticarete gelişme görüldü. Hatta 1920 yılında Kıbrıs dış ticareti, tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşmıştı. Ancak Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki önemli rolü, yıllar itibariyle düşüşe geçti. 1887-1888 yılında Kıbrıs ticareti tamamen Türkiye ve Mısır'a bağımlıdır. Ancak İngiltere'nin ticaretteki payı hızla arttı. Kıbrıs ticaretindeki en çarpıcı gelişmeler ise, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile görüldü. İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etmişti. Türkiye, Rusya, Avusturya ile ticaret tamamen durdu. Mısır ve İngiltere başta olmak üzere, Fransa,

İtalya, Amerika gibi ülkeler Kıbrıs ticaretinde daha fazla yer aldı. Ayrıca ticaret yapılan ülke sayısı, İngiltere'nin emperyalist politikaları ile hızla arttı. Dış ticaret Amerika'dan Çin'e, Avrupa'dan Afrika'ya küçük büyük pek çok ülkeye yayıldı. Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatı ve ihracat yapılan ülke sayısı da arttı. Mağusa Limanı, 1. Dünya Savaşı'nda ticarete baş liman haline geldi. Ticari ürün sayısında 1887 yılından itibaren başlayan çeşitliliğe rağmen, Türkiye ile dış ticaret ürünleri sayısında da azalma oldu. 1. Dünya Savaşı'nda düşman ülkelerle dış ticaret yasaklandı. Kıbrıs dış ticaretinde, İngiltere, kolonileri, Yunanistan, İtalya, Fransa ve ABD yer aldı. İngiliz kolonileri dış ticarete çok düşük bir paya sahiptir. 1878-1914 yılları arasında kolonilerle dış ticaret düşüktür. Kolonilerin payının, dış ticarete artma sebebi, Mısır'ın 1. Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından ilhak edilişi sonrası, koloniler arasında yer almasıdır.

Çalışmamızın sonucuna göre, Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz idaresine geçmesi, genel anlamda dış ticareti olumlu yönde etkiledi. 1878-1920 döneminde, on yıllık dönemler itibariyle, bir önceki dönemle karşılaştırmalı olarak toplam dış ticaretteki artış rakamları verilen bir önceki yıla göre yüzdelik olarak şu şekilde gerçekleşti: 1878'e göre 1887-1888 yılında artış %84; 1900-1901'de %17, 1910-1911'de %66, 1920'de %164 oranında dış ticaret artmıştır. Tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı sonrasında, yeni uluslararası antlaşmaların yapılması, parçalanmış devletlerin ardından yeni kurulan devletler ve sömürgelerle, sınırlar ve siyasi haritalar değişti. Avrupa yoksullaştı. Ülke ekonomileri daraldı. Dünya ticaretinde önemli bir yere sahip olan İngiltere'de, krizden etkilenen ülkelerin arasındadır. 1929 Büyük Buhran sonrasında, ekonomik kriz derinleşti. İngiltere ülke içinde ve kolonilerinde yeni ticari politikalarla, krizle mücadele etti. Uluslararası ticari antlaşmalar yaparak, ticaret yapılan ülke sayısının ve ticaret hacminin artırılması, ihracatı artırma, ithalatı azaltma, endüstri için gerekli hammaddelerin sağlanması öncelikli politikaları oldu. Kolonilerinin ekonomik büyümesine katkı için fonlar oluşturdu. Lozan Barış Antlaşması sonrasında, artık bir İngiliz Kolonisi olan Kıbrıs'ta, altyapı çalışmalarının (limanlar, karayolu vb.) yapılmış olması, tarımda iyileştirme çalışmaları, madenlerdeki üretimin artırılması vb. çalışmaları sayesinde, ekonomik krizlerin etkisinin derinleşmesini önledi. Ayrıca madencilik sektöründeki gelişim, dış ticaretin, deniz nakliyatlarının artışı sağladı. Ekonomik kriz döneminde, dış ticaretteki yükseliş madenciliğin öncülüğünde gerçekleşti. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren,

Kıbrıs madenciliği kuruluş dönemi 1923 sonrasında, gelişimi hızlandı ve üretimi artmaya başladı. Madencilikteki gelişme, ekonomik krize rağmen, dış ticaretin toparlanması ve yükselişini destekleyen sektördür. Diğer taraftan iki dünya savaşı arası dönemde, Kıbrıs'ın stratejik önemi de artmaya başladı.

Kıbrıs'ta 1924-1929 döneminde krizin etkileri daha az hissedildi. Hafif düşüşlerle iniş ve çıkışlara rağmen 1924'te ihracat ithalatı geçti. 1929'a kadar dış ticaret artışı yükselişini sürdürdü. 1929 Büyük Buhran'ı sonrasında, 1930 yılı Kıbrıs ihracatı %26, ithalat %28 azaldı. 1923'e göre 1938'de ihracat %176, ithalat %110 arttı. Dış ticareti etkileyen yerel ve küresel gelişmeler şöyle özetlenebilir: Halkın satın alma gücündeki azalma, yükselen fiyatlar, pazarlardaki durgunluk, kuraklık sonucunda mahsulün azalması, uluslararası pazarlarda bazı ürünlerdeki rekabet, İngiltere, Avustralya ve Hindistan'dan yapılan ithalatın azalması, ani gelen talepler, kuraklık yaşanmadığı dönemde tarım ürünlerinin bol ve verimli oluşu dış ticareti olumlu ya da olumsuz etkiledi. İthalat ve ihracat 1938 yılında neredeyse eşitti. İngiltere'ye yapılan ihracat 1923-1938 döneminde %19-%25, İngiliz kolonilerine yapılan ihracat %1,6-9.9, yabancı ülkelere yapılan ihracat %64-%77; İngiltere'den yapılan ithalat %25-%32, İngiliz kolonileri ithalatı %7-%18, yabancı ülkelere yapılan ithalat %51-%63 oranında dış ticarete kendine yer buldu.

Kıbrıs ithalatında 1923'e kıyasla 1938'de İngiliz kolonileri sayısı 11'den, 17'ye; ihracatta ise 13'ten 19'a çıktı. Kıtalarla göre ithalat yapılan ülke sayılarındaki değişim ise şöyledir; Avrupa ülke sayısı 18'den 27'ye; Asya'da 10'dan 13'e, Afrika'da 2'den 7'ye, Amerika'da 3'ten 13 ülkeye yükseldi. Kıbrıs'tan ihracat yapılan ülke sayısı da krize rağmen arttı. 1923'e kıyasla 1938'e gelindiğinde; Avrupa'da 16'dan 23'e; Asya'da 8'den 9'a; Amerika'da 5'ten 8 ülkeye yükseldi. Afrika'da 5'ten 4'e düştü. Uluslararası deniz ticaretinde Kıbrıs, kolonileri arasında yer alan Avustralya ile birlikte 5 kıta ticaretinde uğrak limanıdır. İthalat yapılan ülke sayısı 1923'te 44 iken 1938'de 77'ye yükseldi. İhracat yapılan ülke sayısı da 1923'te 47 iken, 1938'de 63 oldu. Bazı ülkelerin dış ticaretteki payı sembolik olacak kadar az olmasına rağmen, ticaretin uluslararası boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin ithalat yasaklamaları, Almanya ablukaları nedeniyle, dış ticaret daraldı. Ancak İngiliz kolonileri ile ticaret yüzde 70'leri buldu. Müttefik ABD'de yine dış ticarete yer aldı. Savaş dönemi fiyat

yükselişleri etkili oldu. Özellikle 1943 yılı sonrasında Almanya'ya karşı deniz üzerindeki güç hakimiyetinde rüzgâr tersine döndü. Savaşın gidişatı, ticaretin de gidişatını değiştirdi. Dış ticaret en büyük çöküşünün ardından, 1943-1945'te toparlanmaya başladı ve yükselişe geçti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere sömürgelerinin refahını arttırmak için uyguladığı bir programı Kıbrıs'ta uygulama kararı aldı. 1946-1955 yıllarını kapsayacak şekilde, Kıbrıs On Yıllık Kalkınma Programı ilan etti ve uyguladı. Ardından 1956'da başlayacak beş yıllık kalkınma programı başlatıldı. İngiltere-Mısır ilişkilerinin gerginleşmesi sonucunda, İngiliz üslerinin Mısır'dan ayrılması gündeme geldi. İngiliz üslerinin 1954 yılı itibariyle, Kıbrıs'a taşınmaya başlaması bir dönüm noktasıdır. İngiliz askeri varlığı, kalkınma programı kapsamında yapılan projeler, inşaat sektörünün gelişimine, istihdama ve ithalatın artmasına sebep oldu. Genel anlamda Kıbrıs iç ticareti de bu durumdan olumlu etkilendi. Kıbrıs dış ticareti ise, tarihinin en yüksek rakamlarına ulaştı.

İngiliz üslerinin Kıbrıs'a yerleşmesi, Yunanistan ile birleşme hayali ENOSİS fikri ile ortaya çıkan Rum terör örgütü EOKA'NIN, İngiliz yönetimine ve Kıbrıs Türk Toplumuna karşı 1955 yılı sonrası başlattığı terör olayları, Kıbrıs'ı toplumsal çatışmaya götürdü. İngiliz Hükümeti, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs Rum Toplumu ve Kıbrıs Türk Toplumu liderleri ile yürütülen diplomatik çalışmalar sonucunda, 1959'da yapılan Zürih ve Londra görüşmeleri sonrasında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna karar verildi. EOKA terör örgütünün saldırıları, İngiliz ordusu, binaları, havalimanı, savaş gemilerini hedef aldı. Aynı zamanda terör örgütü EOKA; Türk toplumuna, kendisi ile aynı fikirde olmayan Rumlara karşı da terör, baskı ve şiddet uyguladı. Terörizm Kıbrıs ekonomisini, siyasi ve diplomatik gelişmeleri de olumsuz etkiledi. Bu ortamda Türk Mukavemet Teşkilatı da Türk Toplumunun mücadelesini başlatmıştır.

İngiliz yönetimi askeri üs olarak Kıbrıs'ı belirlemiş ve alt yapı çalışmalarını yapmıştır. 1959 itibariyle Londra Antlaşması ile Kıbrıs'ta varlığını garanti altına almıştır. Filistin'in 1948'deki kaybından sonra, Mısır'daki askeri üslerini kaybeden İngiltere'nin, Akdeniz'de hakimiyetinde kalan tek yer Kıbrıs'tır. Askeri üsler iki alanda konuşlandı. Londra Antlaşması'na göre bu iki alan tam İngiliz egemenliği altında tutulacaktı. İlk alan: Akrotiri (Ağratur)-Episkopi (Piskobu-Yalova)-Paramali

(Parabal-Çayönü) idi. İkinci alan ise: Dikelya-Bergama-Ayios Nikolaos (Aya Nikola)-Ksilofagu (Xylophagou)'dur. Ayrıca Mağusa'da havalimanı bulunuyordu. İngiliz üslerinin inşası, ordunun tüm ihtiyaçları dış ticaretin de artışı sağladı. Kıbrıs'ta İngiliz askeri üslerinin kalıcı hale gelmesi, İngiltere'nin askeri ve ekonomik programları sonucunda bir dönüşüm süreci başlamıştır. Altyapı çalışmaları, ulaşım, karayolu, havayolu, deniz nakliyatları gelişimi hızlanmıştır. Endüstri ve sanayinin dünya savaşları sonrasındaki canlanması, dış ticareti de harekete geçirdi. Özellikle askeri ve sivil inşaatlar, kalkınma programı ile inşa edilen yol, köprü, liman, kamu binaları başta olmak üzere, ithalatın artışı daha fazla etkilemiştir. Ticari ürünler de değişime uğramıştır. 1. Dünya Savaşı öncesinde hammadde, mineral ticareti dış ticarete yokken, savaş sonrasında yükselen bu sektör, sonrasında dış ticaretin en önemli parçası olmuştur. Geçmişte coğrafya ve iklimin olanakları ile kuraklık ve çekirge istilası arasında sıkışan Kıbrıs ürünleri, tarım, ziraat, hayvancılık, ormancılık ürünleridir. Hayvancılıkta at, katır gibi binek hayvanları geçmişte önemli yer tutarken, 2. Dünya Savaşı sonrasında araba, otobüs vb. ulaşım araçlarının yolların yapılmasının ardından, sayıları düştü ve yetiştiricilik eski önemini kaybetti. Kıbrıs dış ticaret ürünleri yerel nedenlerden etkilendiği gibi, uluslararası gelişmelerden de çabuk etkilendiği bir dönemi yaşadı.

Kıbrıs dış ticareti 1878'de daha yerel ve bölgesel bir yapıdadır. Ancak 1. Dünya Savaşı'nda müttefikleri ile gelişmeye başlayan ticarete, ülke sayısı artmış ve iki savaş arası dönemde 1923-1938 yıllarında ticaret yapılan ülke sayısı artmıştır. Kıbrıs'ın uluslararası transit geçiş güzergahı olarak da kullanıldığı bir dönem olmuştur. Savaş sonrası dış ticaret yönünü, batıya özellikle Avrupa ülkelerine doğru değiştirmiştir.

İngiltere'nin Kıbrıs dış ticaretinde özellikle ithalat tarafında ağırlıklı olarak pay aldığı tarihi sürece tanıklık edilmiştir. 1. ve 2. Dünya Savaş dönemlerinde kendi orduları ve müttefikleri tarafından askeri üs ve lojistik merkezi olarak kullanılan adada, dış ticaret yükselmiştir. 1878-1960 döneminde olağanüstü gelişmelerin yaşanmasına rağmen, dış ticaret yükselişini sürdürmüştür.

İngiltere'nin 1954 yılı kararı sonrasında, Mısır'dan taşınan askeri üslerinin kalıcı hale gelmesi ve bunun için yapılan askeri ve sivil yatırımlar, Kıbrıs'ın tamamen bir dönüşüm yaşamasına neden oldu. Esasen 1878'den beri Ada idaresi

elinde olan İngiltere'nin çok büyük yatırım yapmadığı, bu konuda isteksiz olduğu, yapılanların da o dönem için zorunlu olması nedeniyle yapıldığı görülmektedir. Askeri üs konumu, "coğrafya kaderdir" sözünü doğrular niteliktedir. İngiliz askeri varlığı ve yatırımları da 1946-1959 döneminde ekonomik canlanmayı sağlamıştır.

Kıbrıs dış ticareti 1878 yılında ithalat 177651 £, ihracat 157328 £ iken; 1959 yılı itibarıyla ithalat 41.104.000, ihracat 19.002.000 £ oldu. Toplam dış 334.979 £'den; 43.004.200 £'e yükselmişti. Dünyanın en büyük emperyalist devletleri arasında olan, denizlerin 19. yüzyıldan beri hâkimi olarak kabul edilen İngiltere'nin, sömürgesi olan Kıbrıs'ta dış ticaretteki gelişmeyi ciddi bir başarı olarak kabul etmek mümkündür.

Kıbrıs'ın jeopolitik konumunun önemi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmış, 20. yüzyılda özellikle dünya endüstrisi için çok önemli olan petrol yatakları ve petrol hatlarının Ortadoğu, Basra Körfezi ve Akdeniz'de olması nedeniyle, bu bölgenin kilit noktasında olması nedeniyle artmıştır. Askeri ve ticari anlamda Kıbrıs, dünya ticareti, petrol ticareti, İngiliz ticareti için stratejik açıdan önemini korumaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Divan-ı Hümayun Kalemi Name-i Hümayun (ADV N NMH). 12, 1279/1863.

BOA. Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavele (ADV N MKL) 4/8.

BOA. Yıldız Esas Evrakı, Tasnifi (BOA.Y.EE) Y.E.E.d., 1017.

BOA. Y.EE. 94/76, H. 06 Recep 1295. (6 Temmuz 1878)

BOA. Hariciye Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.), 895/3/42 (10 Temmuz 1878)

BOA. HR.SYS., 895/3/41 (11 Temmuz 1878)

BOA. HR.SYS., 895/3/48 (24 Temmuz 1878)

BOA. HR.SYS., 893/1/1 (28 Kasım 1878)

2.İngiliz Arşivi, House of Common Parliamentary Papers (HCPP).

2.1.HCPP. Foreign Office (FO). Konsolos Raporları

_____. (1862). [C.3060]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and 30th, 1862*. London: Harrison and Sons.

- _____. (1863). [C.3229]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1864). *Commercial Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts, Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1866). [3582]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During the Year 1865*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1867). [3761]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During the Year 1866. August to December*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1867-68). [4041]. *Statistical Tables Relating to Foreign Countries. Compiled Chiefly From the Official Returns of the Respective Countries. Part XI*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1868-69). [4110-I-VI]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During the Year 1868. August to December*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1868). [4110-I-VI]. *1868-69. Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During the Year 1868. August to December*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1871). [C.343]. *1869-1870. Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During the Year 1869-1870*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1871). [C.429]. *Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1872). [C.530]. *Reports Relative to British Consular Establishments: 1858 & 1871. Part III. (Ottoman Dominions)*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1873). *Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts, Vol. 13*. London: Harrison & Sons.
- _____. (1874). *Commercial No. 15. Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts. Part III, 1874*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1875). *Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts, Vol. 13, 1873*. London: Harrison & Sons.
- _____. (1876). [C.1486]. *Commercial. No. 9 (1876). (Trade Reports). Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts. Part IV*. London: Harrison & Sons.

_____. (1877). [C.2088]. *Commercial No. 18 (1877). (Trade Reports). Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts, Part IV.* London: Harrison & Sons.

_____. (1879). *Commercial No.19 (1879). Reports From Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts. Part III. Vol. 25, 1879.* London: Harrison and Sons.

2.2. HCPP. Colonial Office (CO). İngiliz İdaresinin Kıbrıs Raporları

_____. (1880). [C.2542]. *Cyprus No.2 (1880). Reports by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879.* London: HMSO.

_____. (1881). *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for The Year 1880 [3092].* London: HMSO.

_____. (1882). [C. 3385]. *Reports by Her Majesty's High Commissioner for 1881.* London: HMSO.

_____. (1884). [C.4188]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1st January 1883 to 31st March 1884.* London: Eyre and Spottiswoode.

_____. (1886). [C.4694]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for the Ending March 1885.* London: Eyre and Spottiswoode.

_____. (1888). [C.5251]. *Cyprus Report by Her Majesty's Acting High Commissioner for the Year Ending 31st March 1887.* London: HMSO.

_____. (1889). [C. 5749]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for 1887-88.* London: HMSO.

_____. (1892). [C.6764]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1889-1890 and 1890-1891.* London: HMSO.

_____. (1894). [C.7411]. *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner from 1892-93.* London: HMSO.

_____. (1895). [C.7876]. *Cyprus Annual Report for The Year 1893-1894.* London: HMSO.

_____. (1896). [C.8076]. *Cyprus Annual Report for The Year 1894-1895.* London: HMSO.

_____. (1897). [C.8580]. *Cyprus Annual Report for The Year 1895-1896.* London: HMSO.

_____. (1898). [C.8805]. *Cyprus Annual Report for The Year 1896-1897.* London: HMSO.

_____. (1899). [C.9288]. *Cyprus Annual Reports For 1897-1898.* London: HMSO.

_____. (1900). [Cd.227]. *Cyprus Annual Report for The Year 1898-99.* London: HMSO.

- _____. (1901). [Cd. 510]. *Cyprus Report for 1899-1900*. London:HMSO.
- _____. (1902). [Cd.937]. *Cyprus Annual Report for The Year 1900-1901*. London: HMSO.
- _____. (1903). [Cd.1465], *Cyprus Report for 1901-1902*. London:HMSO.
- _____. (1904). [1984], *Cyprus Report for 1902-1903*. London: HMSO.
- _____. (1905). [Cd. 2327]. *Cyprus Report For 1903-1904*. London: HMSO.
- _____. (1905). [Cd.2776], *Cyprus Annual Report For The Year 1904-1905*. London: HMSO.
- _____. (1906). [Cd.3188]. *Cyprus Annual Report for 1905-1906*. London: HMSO.
- _____. (1908). [Cd. 4199]. *Cyprus Report for 1907-1908*. London: HMSO.
- _____. (1909). [Cd. 4907]. *Cyprus Annual Report for 1908-1909*. London:HMSO.
- _____. (1910). [C.5372]. *Cyprus Annual Report For 1909-1910*. London: HMSO.
- _____. (1912). [Cd. 6430]. *Cyprus Annual Report for The Year 1911-1912*. London: HMSO.
- _____. (1914). [Cd. 7643]. *Cyprus Annual Report for The Year 1913-1914*. London: HMSO.
- _____. (1915). [C.7622]. *Colonial Report Annual for 1914-1915*. London: HMSO.
- _____. (1915). [C.7622]. *Colonial Report Annual for 1914-1915*. London: HMSO.
- _____. (1916). [Cd. 8172] *Cyprus Report for 1915-1916*. London: HMSO.
- _____. (1917). [Cd. 8434] *Cyprus Report for 1916-1917*. London: HMSO.
- _____. (1920). *Cyprus Report for 1918-1919*. London: HMSO.
- _____. (1920). *Cyprus. Report for 1919-1920*. London: HMSO.
- _____. (1921). *Cyprus. Report for 1920*. London: HMSO.
- _____. (1922). *Cyprus. Report for 1921*. London: HMSO.
- _____. (1924). *Cyprus. Report for 1923*. London: HMSO.
- _____. (1925). *Cyprus. Report for 1924*. London: HMSO.
- _____. (1926). *Cyprus Report for 1925*. London: HMSO.
- _____. (1927). *Cyprus Report for 1926*. London: HMSO.
- _____. (1928). *Cyprus Report for 1927*. London: HMSO.
- _____. (1929). *Cyprus Report for 1928*. London: HMSO.

- _____. (1930). *Cyprus Report for 1929*. London: HMSO.
- _____. (1931). *Cyprus Report for 1930*. London: HMSO.
- _____. (1932). *Cyprus Report for 1931*. London: HMSO.
- _____. (1932). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1931*. London: HMSO.
- _____. (1933). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1932*. London: HMSO.
- _____. (1934). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1933*. London: HMSO.
- _____. (1935). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1934*. London: HMSO..
- _____. (1936). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1935*. London: HMSO
- _____. (1937). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1936*. London: HMSO.
- _____. (1938). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1937*. London: HMSO.
- _____. (1939). *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1938*. London: HMSO.
- _____. (1948). *Annual Reports on Cyprus for the Year 1946*. London: HMSO.
- _____. (1948). *Annual Reports on Cyprus for the Year 1947*. London: HMSO.
- _____. (1949). *Annual Reports on Cyprus for the Year 1948*. London: HMSO.
- _____. (1950). *Annual Reports on Cyprus for the Year 1949*. London: HMSO.
- _____. (1951). *Report on Cyprus for the Year 1950*. London: HMSO.
- _____. (1952). *Report on Cyprus for the Year 1951*. London: HMSO.
- _____. (1953). *Report on Cyprus for the Year 1952*. London: HMSO.
- _____. (1954). *Cyprus Annual Report 1953*. London: HMSO.
- _____. (1955). *Cyprus Annual Report 1954*. London: HMSO.
- _____. (1956). *Cyprus Report for the Year 1955*. London: HMSO.
- _____. (1957). *Cyprus Report for the Year 1956*. London: HMSO.
- _____. (1958). *Cyprus Report for the Year 1957*. London: HMSO.
- _____. (1959). *Cyprus Report for the Year 1958*. London: HMSO.
- _____. (1961). *Cyprus Report for the Year 1959*. London: HMSO.

2.3. Diğer Raporlar ve Yazışmalar

- _____. (1861). *Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions in the Year 1860*. London: Her Majesty's Stationary Office.
- _____. (1878). *Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey of June 4, 1878*. Turkey No.36 (1878). London: Harrison & Sons.
- _____. (1878). *Further Correspondence Respecting the Convention Between Britain and Turkey of June 4, 1878*. Turkey. No.43 (1878). London: Harrison & Sons.
- _____. (1878). [C.2229]. (1878). Cyprus No.1 (1878). *Correspondence Respecting the Island of Cyprus*. London: Harrison & Sons.
- _____. (1878). Navy, 1878-79. *Supplementary Estimate or Her Majesty's Navy, for the Year 1878-1879*. 29 July 1878. London: Harrison & Sons.
- _____. (1879). [C.2427]. Cyprus No.10 (1879), *Report by Mr. A. E. Wild on the Forest In The South and West of the Island of Cyprus*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1879). [C.2351]. Cyprus No.4 (1879). *Ordinances Passed by The Legislative Council of Cyprus: No. VI, and Nos. VIII and XVI*. London: HMSO.
- _____. (1879). *Further Correspondence Respecting the Convention Between Britain and Turkey of June 4, 1878*. Turkey. No.43 (1878). London: Harrison & Sons.
- _____. (1879). [C.2326]. Cyprus No.3 (1879), *Correspondence Respecting An Ordinance Enacted In Cyprus Providing For The Execution Of Public Works*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1879). Cyprus (Forces employed, & c.). *Further Return as Regards the Navy. Additional Statement of Sickness of Sailors and Marines Landed at Cyprus, Prepared from Returns Received since the Statement of 1 April last was Forwarded to the Secretary of State for War. 8 May 1879*. London: The House of Commons.
- _____. (1879). [C.2244]. Cyprus. *Reports Made To The Admiralty On The Anchorages, & c. Of The Island Of Cyprus, 18th February 1879* (London: Her Majesty's Stationary Office, 1879).
- _____. (1879). [C.2326]. Cyprus No.3 (1879), *Correspondence Respecting An Ordinance Enacted In Cyprus Providing For The Execution Of Public Works*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1879). [C.2351]. Cyprus No.4 (1879). *Ordinances Passed by The Legislative Council of Cyprus: No. VI, and Nos. VIII and XVI*. London: Harrison and Sons.

- _____. (1879). *Correspondence Respecting an Ordinance Enacted in Cyprus Providing for the Execution of Public Work*. Cyprus No.3 (1879). London: Harrison & Sons.
- _____. (1879). [2394]. *Cyprus No.6 (1879). Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1879-80*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1879). [2396]. *Cyprus No.7 (1879). Estimates of Revenue and Expenditure In Cyprus For 1878-1879*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1880). [C.2542], *Cyprus No.1. Return Respecting Public Works In Cyprus*. London: Harrison and Sons.
- _____. (1880). [2629]. *Cyprus No.5 (1880). Correspondence Respecting The Financial State Of The Island Of Cyprus* (London: HMSO, 1880).
- _____. (1881). [3006]. *Papers Relating To The Finances Of Cyprus*. London: HMSO.
- _____. (1903). [Cd. 1434], *Correspondence Respecting The Drought In Cyprus*. London: HMSO.
- _____. (1903). [Cd. 1786], *Cyprus Despatch From The High Commissioner Covering A Report On The Agricultural Fund For The Year Ended 31st March 1903*. London: HMSO.
- _____. (1905). [Cd. 2717] *Cyprus Report By Professor Wyndham Dunstan, F.R.S. On The Agricultural Resources Of Cyprus, With Special Reference To Cotton Cultivation, And Correspondence Relating Thereto No.1*. London: HMSO.
- _____. (1923). [Cmd.1814]. *Turkey No.1. Lausanne Conference On Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, London: HMSO.
- _____. (1927). [Cmd. 2884]. *Colonial Office Conference, 1927. Appendices to the Summary of Proceedings*. London: HMSO.
- _____. (1930). [Cmd. 3646]. *Imperial Shipping Committee, Report On the Work of the Imperial Shipping Committee*. 26 May 1930. London: HMSO.
- _____. (1932). [Cmd. 4045]. *Disturbances in Cyprus in October, 1931*. London: HMSO.
- _____. (1941) [Cmd.6305]. *Trade Between Cyprus and Egypt, Cairo, May 26, 1941*. London: HMSO.
- _____. (1948). [Cmd. 7167]. *The Colonial Empire (1939-1947)*. London: HMSO.
- _____. (1950). [Cmd. 8128]. *Treaty Series No.2 (1951). Exchange of Notes Between Government of the United Kingdom and The Greek Government for The Reciprocal Exemption of Air Transport Profits From Income Tax, etc. (with application Also to Cyprus) Athens, 16th November, 1950*. London: HMSO.
- _____. (1951). [Cmd. 8128], *Treaty Series No.2 (1951): Exchange of Notes Between Government of the United Kingdom and The Greek Government for*

The Reciprocal Exemption of Air Transport Profits From Income Tax, etc. (with application Also to Cyprus) Athens, 16th November, 1950. London: HMSO.

_____. (1952). [Cmd. 7958], *The Colonial Territories (1949-1950)*. London:HMSO.

_____. (1957). [Cmnd. 73], *Treaty Series No.8 (1957): Text of Notes Her Majesty's Government In The United Kingdom, Danish, Iceland, Italian, Luxembourg, Netherlands, Norwegian, Swedish and Swiss Governments, Reimposing The Visa Requirement For Their Respective Nationals Travelling To Cyprus, November 6, 1956*. London: HMSO.

_____. (1958). [Cmdn. 455], *Cyprus Statement of Policy*. London: HMSO.

_____. (1960). [Cmnd. 1093]. *Cyprus: Presented to Parliament by the Secretary of State for the Colonies, the Secretary of State for Foreign Affairs and the Minister of Defence by Command of Her Majesty July 1960*. London: HMSO.

_____. (1906). *Statistical Abstract for the United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years from 1891 to 1905*. London: HMSO

_____. (1907). [Cd.3691]. *Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the Last Fifteen Years from 1892 to 1906*.

2.4. HCPP. CO. İstatistik ve Yıllıklar

_____. (1933). *An Economic Survey of the Colonial Empire 1932*. London: HMSO.

_____. (1935). *An Economic Survey of the Colonial Empire 1933*. London: HMSO.

_____. (1936). *An Economic Survey of the Colonial Empire 1935*. London: HMSO.

_____. (1937). *An Economic Survey of the Colonial Empire 1936*. London: HMSO.

_____. (1940). *An Economic Survey of the Colonial Empire 1937*. London: HMSO

_____. (1952). *An Economic Survey of The Colonial Territories 1951*. London: HMSO.

Cyprus Blue Book: 1878/79; 1886/87; 1887/88; 1888/89; 1889/90; 1890-01; 1891-92; 1892-93; 1893-94; 1894-95; 1895-96; 1896-97; 1897-98; 1898-99; 1899-1900; 1900-01;1901-02; 1902-03; 1903-04; 1904-05; 1905-06; 1906-07; 1907-08; 1908-09; 1909-10; 1910-11; 1911-12; 1912-13; 1913-14; 1914-15; 1915-16; 1917-18; 1918-19; 1919- 20; 1920; 1921; 1922; 1923; 1924; 1925; 1926; 1927; 1928; 1929; 1930; 1931; 1932; 1933; 1934; 1935; 1936; 1937; 1938; 1946.

Great Britain. Colonial Office. (1884). *The Colonial Office List 1883*. London: HMSO.

1891; 1895; 1900; 1905; 1916; 1918; 1921; 1922; 1925; 1928;1929; 1930; 1932; 1933; 1935; 1937; 1938; 1939; 1940; 1941;1946; 1948; 1949; 1950; 1951; 1952; 1953; 1954; 1955; 1956; 1957; 1958; 1959.

_____. (1929). *The Colonial Office List 1928, Comprising Historical and Statistical Information Respecting the Colonial Empire, List of Officers Serving in the Colonies, Etc.* London: HMSO.

_____. (1948). *The Colonial Office List 1946, Comprising Historical and Statistical Information Respecting the Colonial Empire, List of Officers Serving in the Colonies, Etc.* London: HMSO.

_____. (1959). *The Colonial Office List 1958, Comprising Historical and Statistical Information Respecting the Colonial Empire, List of Officers Serving in the Colonies, Etc.* London: HMSO.

The Dominions Office and Colonial Office. (1890). *The Dominions Office And Colonial Office List 1890: Comprising Historical And Statistical Information Respecting The Overseas Dominions And Colonial Dependencies Of Great Britain.* London: Harrison and Sons.

_____. (1897). *The Dominions Office And Colonial Office List 1897: Comprising Historical And Statistical Information Respecting The Overseas Dominions And Colonial Dependencies Of Great Britain.* London: Harrison and Sons.

National Archives.CO 700. Cyprus 2. 1878.

Gazeteler

Düstur, 1. Tertip, Cilt 2.

_____.3. Tertip, Cilt:5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinevvel 1340.

The Cyprus Gazette, 10 Mart 1879, No. 13.

_____.3 Mart 1882, No. 82.

_____.23 Mart 1882, Supplement.

_____.10 Ocak 1890. Supplement.

_____.9 Mayıs 1890, No. 314, Supplement,

_____.25 Mayıs 1900, No.665, Supplement.

_____.31 Ağustos 1900, No.4303.

_____.2 Temmuz 1901, No:702.

_____.5 Temmuz 1901, Supplement.

_____.30 Ağustos 1901, No.10, Supplement.

_____.26 Nisan 1904, No. 790

- _____.9 Haziran 1911, No. 1010
- _____.20 Aralık 1912, No.1064
- _____. 8 Ağustos 1914, No. 1114.
- _____.5 Kasım 1914, No. 1136, Extraordinary
- _____. 3 Aralık 1914, No. 1142.
- _____. 15 Ocak 1915, No.1148.
- _____.8 Ağustos 1914, No.1114.
- _____.8 Şubat 1915, No.1153, Extraordinary.
- _____.31 Mart 1915, No.1162, Extraordinary.
- _____.19 Nisan 1915, No.1164, Extraordinary.
- _____.27 Ekim 1915, No.1197, Extraordinary.
- _____.12 Kasım 1915, No.1200, Extraordinary.
- _____.31 Aralık 1915, No.1209.
- _____. 31 Aralık 1915, No. 1209, Supplement (No.1).
- _____. 31 Aralık 1915, No. 1209, Supplement (No.2).
- _____. 26 Mayıs 1917, No.1283, Extraordinary.
- _____. 4 Şubat 1918. No.1317, Extraordinary.
- _____. 28 Nisan 1925, No. 1690, Extraordinary.
- _____. 12 Şubat 1926, No.1751.
- _____. 27 Şubat 1926, No.1756, Extraordinary.
- _____. 25 Nisan 1930, No.2246.
- _____. 25 Nisan 1930, No.2246, Supplement No.1.
- _____. 10 Kasım 1935, No.2475.
- _____. 15 Kasım 1935, No: 2475.
- _____. 5 Eylül 1939, No.2758.
- _____. 6 Eylül 1939, No. 2759, Extraordinary.
- _____. 6 Eylül 1939, No. 2760, Extraordinary.
- _____. 6 Eylül 1939, No.2760, Supplement,
- _____. 20 Eylül 1939, No. 2772, Extraordinary.

_____. 11 Ekim, 1939, No. 2783.

_____. 13 Mayıs 1943, No.3054, Supplement No.3.

_____. 5 Ekim 1955, No. 3874.

_____. 15 Temmuz 1955, No.3839.

_____. *Vakit*, 26 Haziran, 1878.

The Times, 9 July 1878.

The New York Times, 9 July 1878.

The Daily Telegraph, 7 July 1878.

Guardian, 9 July 1878.

Kitaplar

Akkurt, A. (1999). *Türk Mukavemet Teşkilatı, 1957-1958 Mücadelesi*. İstanbul: Bayrak.

Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Kültür Derneği.

Altan, E. (2002). *Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)*. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S.

Koca (Ed.), *Türkler*, (Cilt:6). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Armaoğlu, F. (1963). *Kıbrıs Meselesi 1954-1959, Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

_____. (2023a). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)* (23. baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

_____. (2023b). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (32. baskı). Ankara: Kronik Kitap.

Atabay, M. (2016). *Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Autheman, A. (2002). “*Bank-ı Osmanî-i Şahane: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası*”. (Çev: Ali Berktaş). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi.

Baker, S. (1879). *Cyprus As I Saw It In 1879*. London: Macmillan and Co.

Balyemez, M. (2021). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Barber, M. (2006). *Tapınak Şövalyelerinin Tarihi* (Çev. B. Ülner). İstanbul: Kabalcı.

Bedevis, V. (1966). *Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarih Kurumu.

- Buell, R. Leslie. (1922). *The Washington Conference*. New York: D. Appleton and Company.
- Çadırcı, M. (2017). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi* (Derleyen: Tülay Ercoşkun, 2. Baskı). Ankara: İmge.
- Çevikel, N. (2002). “Âyânlık ve Kıbrıs Eyaleti”, *Türkler*, (Cilt: XIII). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____. (2006). *Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık.
- Clay, C. (2000), *Gold For The Sultan. Western Bankers and Ottoman Finance: 1856- 1881: a Contribution to Ottoman and to International Financial History*. London: I.B. Tauris.
- Darkot, B. (2001). "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: VI). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Diler, A. (2007). “Kıbrıs Valia’dan Bir Kaya Presi Tipi”. *Coşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı*. İstanbul: Homer Yayınları.
- Demirkent, I. (2002). “Kıbrıs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt:25). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Dixon, W. H. (1879). *British Cyprus*. London: Chapman and Hall.
- Doğar, E. (2004). *Antik Çağ’da Bağ ve Şarap*. İstanbul: İletişim.
- Eldem, E. (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi* (Çev: Ayşe Berktaş). Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Fedai, H. (1997). *Fethiye-i Cezire-i Kıbrıs*. Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Fisher, F. H. (1878). *Cyprus: Our New Colony And What We Know About It*. London: George Routledge and Sons.
- Frankel, R. (1999). *Wine and Ail Production In Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Çev: S. K. Angi,). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gazioğlu, A. (1960a). *Yavru Vatan Kıbrıs*. Lefkoşa: Hür Fikir Yayınları.
- _____. (1960b). *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleleri* (Cilt: 1). İstanbul: Ekin Yayınevi.
- _____. (1994). *Kıbrıs Türk Tarihi: Türk Dönemi 1570–1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.

- _____. (1996). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*. İstanbul: CYREP Yayınları.
- Gönlübol, M., ve diğerleri. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (9. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Great Britain. (1925). *British and Foreign State Papers With Which Is Incorporated Herslet's Commercial Treaties 1922* (Vol: CXVI). London: HMSO.
- Great Britain. Foreign and Commonwealth Office. (1955). *British and Foreign State Papers* (Volume:L). London: HMSO
- Güran, T. (2014). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika* (Cilt 1-2). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı.
- Hasar, V. (2018). "Türkiye'nin Milli Dış Politikasında Sadabat Paktı", *Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı: Bilim Uğruna 30 Yıl*. Ankara: Vadi Grafik.
- Hasgüler M. ve Uludağ M.B. (2007). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heredotos. (1973). *Heredot tarihi* (Çev: M. Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)* (Cilt: IV). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2013). *İmparatorluk Çağı 1875-1914* (Çev: V. Aslan.). Ankara: Dost Kitabevi.
- _____. (2006). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılikler Çağı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- _____. (2008). *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hosch, W. L. (Ed.). (2011). *The Britannica Guide to Numbers and Measurement* (1st ed.). New York: Britannica Educational Publishing.
- Hutchins, D.E. (1909). *Report on Cyprus Forestry*. London: Waterlow & Sons.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600* (Cilt 1, 2. Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnan, A. (1956). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaya, İ.S. (2016). *Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları.

- Keser, U. (2007). *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilâtı (1950-1963)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____. (1985). "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt: 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurat, A.N. (1953). *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurat, Y.T. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCTF Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Osmanlı İngiliz İktisâdi Münâsebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lavender, D. (1962). *The Story of Cyprus Mines Corporation*. San Marino, Calif.: Huntington Library.
- Louis, R. (1984). *The British Empire In The Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, The United States and Postwar Imperialism*. London: Oxford University Press.
- Lucas, C. P. (1888). *The Mediterranean And Eastern Colonies. In A Historical Geography Of The British Colonies*, (Vol.:1). London: Oxford Clarendon Press.
- Luke, H.C. (1989) *Cyprus Under The Turks (1571-1878)*. London: Clarendon Press.
- Maden, R. (2014). *Dr. Fazıl Küçük ve Kıbrıs* (1. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Mahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş* (Çev. S. Gül). Ankara: Dost Kitabevi.
- Mariti, G. (1909). *Travels In The Island Of Cyprus* (Çev. C. D. Cobham). Cambridge: Cambridge University Press.
- Monroe, E. (1964). *Britain's Moment In The Middle East, 1914-1956*. London: Chatto & Windus.
- Nasim, Z. (1975). *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Oran, B. (Ed.). (2006). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 12. basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orr, C. W. J. (1918). *Cyprus Under British Rule*. London: R. Scott Publication.
- Ortaylı, İ. (2018). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (2000). Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. (1997). İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdizbay, A. (2004). *Eski Yunan'da Tarım*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Panteli, S. (2000). *A History of Cyprus, From Foreign Domination to Troubled Independence*. London: East-West Press.
- Phylaktis, K. (1995], *The Banking System of Cyprus: Past, Present and Future*, London: Palgrave Macmillan, 1995.
- Plümer, A. F. (2008). *Kıbrıs Ekonomi Tarihi Sarsıntılı Bir Devrin Anatomisi (1960-1974)*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi.
- Robinson, P. S. (1878). *Cyprus: Its Physical, Economical, Historical, Commercial, And Social Aspects. Compiled from Encyclopaedias; Official, Trade, and Other Reports; And Foreign Publications*. London: William Clowes and Sons.
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- _____. (2007). *Siyasi Tarih*, Cilt: 2. Ankara: İmge Kitabevi.
- _____. (2008). *Siyasal Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarınay, Y. (2002). Türkiye'nin NATO'ya Girişi. *Türkler* (Cilt:16). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Savile, A. R. (1878). *Cyprus*. London: HMSO.
- Sezer, H. (1999). "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)". *Osmanlı* (Cilt: II). Ankara: YTY.
- Sonbol, A.H. (1998). *The Last Khedive of Egypt Memoires of Abbas Hilmi II*. Lübnan: Ithaca Press.
- Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)* (Cilt:I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2011). "Tekalif", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt:40). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tamçelik, S. (1997). *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçiş (1878-1919)*. Lefkoşa: KKTC Cumhurbaşkanlığı.
- The Royal Institute of International Affairs. (1936). *Great Britain and Egypt, 1914*. London: The Royal Institute of International Affairs.

- The Royal Institute of International Affairs. (1939). *Political And Strategic Interests of The United Kingdom*. London: Oxford University Press.
- Twiss, T. (1885). *Le Canal Maritime de Suez et la Commission Internationale de Paris*: Paris: Bruxelles.
- Uçarol, R. (1978). *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- _____. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, (Cilt: III/I, 4. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vasiliev, A. A. (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Çev. T. Alkaç). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Walsh, M., ve Varnava, A. (2016). *The Great War and The British Empire: Culture and Society* (1 ed). London: Routledge.
- Wood, A. C. (2013). *Levant Kumpanyası Tarihi*, (Çev. Çiğdem Erkal İpek). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Tezler

- Akalın, D. (2011). “*Süveyş Kanalı: Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1854-1882)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Balyemez, M. (2017). “*İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Bayraktar, K. (2002). “*Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Çelik, C. (2012). “*İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çetinkaya, N. (2024). “*Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çevikel, N. (1999). “*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Çoruh, H. (2008). “*II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdari, İktisadi ve İctimai Yapısı (1808- 1839)*”. Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, G. (2010). “*Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Dündar, R. (1998). “*Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Erdönmez, C. (2004). “*Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özkul, A. E. (2005). “*Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Samani, H. (2006). “*Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*”. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenoğlu, B. (2013). “*Antik Dönemde Kıbrıs'ta Zeytinyağı-Şarap Üretimi ve Ticareti*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Üzmez, A. (2006). “*İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Gelişen Olaylar Işığında Kore Savaşı ve Türkiye*”, Yayınlanmamış. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler ve Bildiriler

- Aksoy, M. (2019). Kore Savaşının Türkiye'de Demokrasinin Gelişimine Etkisi, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Apak, Sudi., & Tay, Arzu. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* (3), 63-103.
- Apostolides, A., ve Baruh, L. T. (2015). Kıbrıs'ta İlk Banka: Bank-ı Osmanî-i Şahane. *Toplumsal Tarih*, 256, 54-59.
- Arslan, L. (2022). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri. *Mavi Atlas*, 10(2), 419-437.
- Asada, S. (1961). Japan's “Special Interests” and the Washington Conference. *The American Historical Review*, 67(1), 62–70.
- _____. (1993). The Revolt Against The Washington Treaty: The Imperial Japanese Navy and Naval Limitation, 1921-1927. *Naval War College Review*, 46(3), 82–97.
- Aydın, M. K. (2020). Türkiye ve Bağdat Paktı. *International Journal of Social Science Research*, 9(2), 135-153.

- Balyemez, M. (2021). İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs'ta Çıkarılan İkinci Rum İsyanı (18-19 Aralık 1954). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(103), 217-252.
- Bayraktar, K. (2002). Osmanlı Bankasının Kuruluşu. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 71-88.
- Bilgiç, B.S. (2015). Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(9), 1-28.
- Bilgin, F. (2015). Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre). *Mukaddime*, 6(1), 79-100.
- Bozkurt, A. (2017). Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936). *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37(1), 1-28.
- Çadırcı, M. (1989). Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876), *Belleten*, 53(206), 237-258.
- Çelebi, F., ve Öztürk, M. (2021). İngiltere'nin Mısır'ı İşgali ve Taçsız Hükümdar Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 477-494.
- Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(91), 92-130.
- Çelik, C. (2014). Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtık ve Çözüm Yolları 1869-1874. *Cedrus*, 2, 497-525.
- Çelik, M. E. (2018). Türkiye'nin Sadabad Paketi Ekseninde Şekillenen Ortadoğu Politikası. *History Studies*, 10(8), 93-108.
- Çeştepe, H., ve Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Dahili Gümrük Vergisi İstisnaları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 1-20.
- Davison, R. H. (1960). Where Is the Middle East? *Foreign Affairs*, 38(4), 665-675.
- Demirel, A. (2019). Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 69-89.
- Demiryürek, M. (2007). Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devri Üzerine Kıbrıs'ta Basılan Para ve Osmanlı Hükümeti. *Kebikeç*, 24, 157-176.
- _____. (2020). Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876). *Belleten*, 84(301), 1115-1142.
- Demiryürek, M., ve Yazar, H. (2017). "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)", *Belleten*, 81(290), 89-134.
- Dinç, G. ve Çelik, C. (2012). Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878), *Mediterranean Journal of Humanities*, II (1), s.37-59.

- Dumlu, H. (2022). Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Önemi. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 3(1), 126-156.
- Erdem, U. (2023). Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933). *Belleten*, 87(309), 685-724.
- Erhan, Ç. (1996). Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01), 259-273.
- _____. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 275-287.
- Erzen, A. (1971). Kıbrıs Tarihine Bir Bakış. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Fletcher, M. E. (1958). The Suez Canal and World Shipping, 1869-1914. *The Journal of Economic History*, 18(4), 556-573.
- Graham, G. S. (1956). The Ascendancy of The Sailing Ship 1850-85. *The Economic History Review*, 9(1), 74-88.
- Gray, E. (2021). Blind Loyalty? The Menzies Mission to Cairo During the 1956 Suez Canal Crisis. *Diplomacy & Statecraft*, 32(1), 86-113.
- Göktürk, T. B. (2008). Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı-Öncesi ve Sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 335-363.
- Gönüllü, A. R. (2011). "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (30), 289-333.
- Gürbüz, K. (2023). Atatürk döneminde Sadabat Paktı Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 330-349.
- Gürsoy, C. R. (1971). Coğrafya bakımından Kıbrıs ve Türkiye. *Milletlerarası birinci Kıbrıs tetkikleri kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Harley, C. K. (1970). British Shipbuilding and Merchant Shipping: 1850-1890. *The Journal of Economic History*, 30(1), 262-266.
- Irkıçatal, E. (2012). İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 31-59.
- İnce, F. (2013). Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 101-128.
- Kanıbek, K ve İsmail Balıkçioğlu, İ. (2015). Kıbrıs'ta Bankaların Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Günümüz Bankacılık Dışı Faaliyetlerin Kamuoyu Üzerindeki Etkisi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 174-184.

- Kapluhan, E. (2013). Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 487-510.
- Karakulak, M. ve Kılıç, H. (2018). Bir Buharlı Güzergâhını Aydınlatmak: Kıbrıs’ta Buharlılar ve Kıbrıs Deniz Fenerleri (1850-1878). *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 139-161.
- Karlıklı, Y. (2017). 80.Yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni Yeniden Düşünmek. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37(1), 29-49.
- Kasalak, K. (2004). Manda Sistemi ve Irak ile Suriye’de Uygulaması. *Birinci Orta Doğu Semineri Bildiriler (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
- _____. (2007). Irak’ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 187-201.
- Kelkitli, F.A. (2017). İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Dengelenme Politikası Denemesi: Balkan Antantı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 423-443.
- Keser, U. (2006). Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Bağlamında Adada Askeri Faaliyetler ve İlgili Tarafların Askeri Gücü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(3), 114-212.
- _____. (2011). Kıbrıs Tarihinin Bilinmeyen Bir Sayfasında Kıbrıs’ın Unutulan Askerleri ve İkinci Dünya Savaşı’nda Kıbrıslı Katırcılar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16), 125-154.
- _____. (2015). Türk Mukavemet Teşkilatı’nda Muhabere 1955-1974. Uludağ Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 62-113.
- Kılıçoğlu, M. E. (2021). 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu’ya Etkisi. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 726-757.
- Koç, R. (2022). Doğu Akdeniz’in Yeni Jeopolitiği ve Kıbrıs. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132(260), 13-40.
- Koday, Z. (1995). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti’nin Coğrafi Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, 17-45.
- Kodaz, Y. (2016). Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 213-237.
- Koppes, C. R. (1976). Captain Mahan, General Gordon, and The Origins of The Term “Middle East”. *Middle Eastern Studies*, 12(1), 95–98.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 253-282.
- Litman, S. (1926). The Effects of The World War on Trade. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 127(1), 23-29.

- Lorenz, E. H. (1991). An Evolutionary Explanation for Competitive Decline: The British Shipbuilding Industry, 1890-1970, *The Journal of Economic History*, 51(4), 911-935.
- Macrosty, H. W. (1932). The Overseas Trade of The United Kingdom, 1924-31. *Journal of the Royal Statistical Society*, 95(4), 607-657.
- McMahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş* (Çev. Sinem Gül). Ankara: Dost Kitabevi.
- Menekşe, M. (2013). Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkileri'nde: "Kıbrıs Meselesi" (1878-1923). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1, 309-325.
- Meredith, D. (1975). The British Government And Colonial Economic Policy, 1919-39. *The Economic History Review*, 28(3), 484-499.
- Mısırlısoy, D. ve Günçe, K. (2023). Railways as Common Cultural Heritage: Cyprus Government Railway. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 14(1), 112-128.
- Musson, E. (1959). The Great Depression in Britain, 1873-1896: A reappraisal. *The Journal of Economic History*, 19(2), 199- 228.
- Önal, T. (2020). Skyes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 13 (XLIV), 246-265.
- Özçelik, F., ve Öztürk, M. (2021). İngiltere'nin Mısır'ı İşgali ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 477-549.
- Özçelik, F. (2023). Birinci Dünya Savaşı ve Kıbrıs. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 38-54.
- Özkul, A. E. (2010). Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Yapılan Ziraat ve Hayvancılık", Ed. R. D. Özbay ve diğerleri (Ed.). *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri* (2. Ed.), İstanbul.
- _____. (2013). Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Faaliyet Gösteren Konsololar ve Faaliyetleri (1571-1878). *Journal of Turkish Studies*, 8(2), 239-283.
- Özkul, A. E., ve Akcansoy, Y. (2014). Türk Bankası ve Kıbrıs Türk Toplumu'ndaki Rolü. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 1-12.
- Öztoprak, İ. (1998). Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları. *Belleten*, 62(233), 207-232.
- Öztürk, M. (2003). Ortadoğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 253-266.
- _____. (2018). Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 676-688.

- Özyürek, M. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922. *International Journal of Social Science*, 49 (Sonbahar), 391-401.
- Palabıyık, M. S. (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2(1), 147-179.
- Pamuk, Ş. (1984). The Ottoman Empire in The Great Depression of 1873-1896. *The Journal of Economic History*, 44(1), 107-118.
- Pamuk, Ş. ve Karaman K. (2009), Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500-1914. *Toplumsal Tarih*, 191, 26-33.
- Samani, H. (2017). Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 790-814.
- _____. (2018). Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi. *Belleten*, 82(294), 588-626.
- Satan, A. (2012). Yeni İngiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve Önemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (6), 63-68.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 689-711.
- Smith, C. G. (1968). The Emergence of the Middle East. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 3-17.
- Sonyel, S. R. (1978). İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı. *Belleten*, 42(168), 725-744.
- Tamçelik, S. (2011). Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 126-156.
- T.C. (1943). The Economic Development of The British Colonial Empire. *Bulletin of International News*, 20(4), 139-145.
- Thomson, J. (1879). A Journey Through Cyprus In The Autumn of 1878. *Proceedings of The Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 1, 104. London: William Clowes and Sons.
- Tignor, R. L. (1987). Decolonization and Business: The Case of Egypt. *The Journal of Modern History*, 59(3), 479-505.
- Turan, Ş. (1965). Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı. *Belleten*, 29(113), 77-120.
- Turan, Ş. (1958). Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar. *Belleten*, 22, 551- 593.
- Umar, Ö.O. ve Yenisu, M. (2020). Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(101), 29-70.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1949). On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar. *Belleten*, 13(51), 573-648.
- Van Meter, R. H. (1977). The Washington Conference of 1921-1922: A New Look. *Pacific Historical Review*, 46(4), 603-624.
- Wright, Q. (1922). The Washington Conference. *The American Political Science Review*, 16(2), 285-297.
- Yellice, G. (2018). 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz'de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye'nin İtalya'yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları 1936-1938. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(33), 589-626.
- _____. (2012). 1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 13-26.

Çevrimiçi Kaynaklar:

- Alexander, Apostolides, "Economic growth or stagnation during the interwar Period: reconstruction of Cypriot GDP 1921-1938", <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/21476/> [2 Ağustos 2023].
- Armaoğlu, F. "İkinci Dünya Harbinde Türkiye". https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000365 [24 Şubat 2024].
- Autheman, André, La Banque impériale ottomane. Institut de la gestion publique et du développement économique <https://doi.org/10.4000/books.igpde.4760> [12.03.2024].
- Beniamin, A., Wilson, J. F., & Abdelrehim, N. (2024). "Multinational Banking In Egypt: A Case-Study of The Ionian Bank, 1907-1939", <https://doi.org/10.1080/00076791.2024.2373869> [12 Mart 2024].
- Busteed, J. (1926). The Foreign Trade and Production of the United Kingdom. *Weltwirtschaftliches Archiv*, <http://www.jstor.org/stable/40416083> [10 Ocak 2020].
- Çınar, B. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Almanya Mücadelesinde Kuzey Atlantik Merkezli Deniz Ablukasının Stratejik Önemi, <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.773252> [01.03.2024].
- <https://www.britannica.com/biography/John-Harding-Baron-Harding-of-Petherton> [22.10.2023].
- <https://commons.princeton.edu/mg/empires-and-patterns-of-world-trade-1880-1914/> [15 Haziran 2022].
- Kemiksiz, N. N. (2023). Uluslararası gelişmeler ışığında Türkiye-Mısır ilişkileri (1945-1960). <https://doi.org/10.31454/usb.7235287> [01.03.2024].
- Keskin, O., & Karakoç, E. (2023). 1956 Süveyş krizinin Mısır ile Türkiye'nin Ortadoğu Politikalarına Etkisi [10.10.2023].

NATO. NATO'nun temel görevleri. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_cps/en/natohq/topics_52044.htm. [01.10.2023].

Phylaktis, K. (1995). The Origins of Modern Banking in Cyprus. In: The Banking System of Cyprus. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-12868-6_1 [12 Mart 2024].

Şahin, G. (2023). Küresel Güvenliğin Dönüşümü: NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/440851> [22.02.2023].

Üzmez, A. (2023). Türkiye ve Bağdat Paktı. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1413480>[11.10.2023].

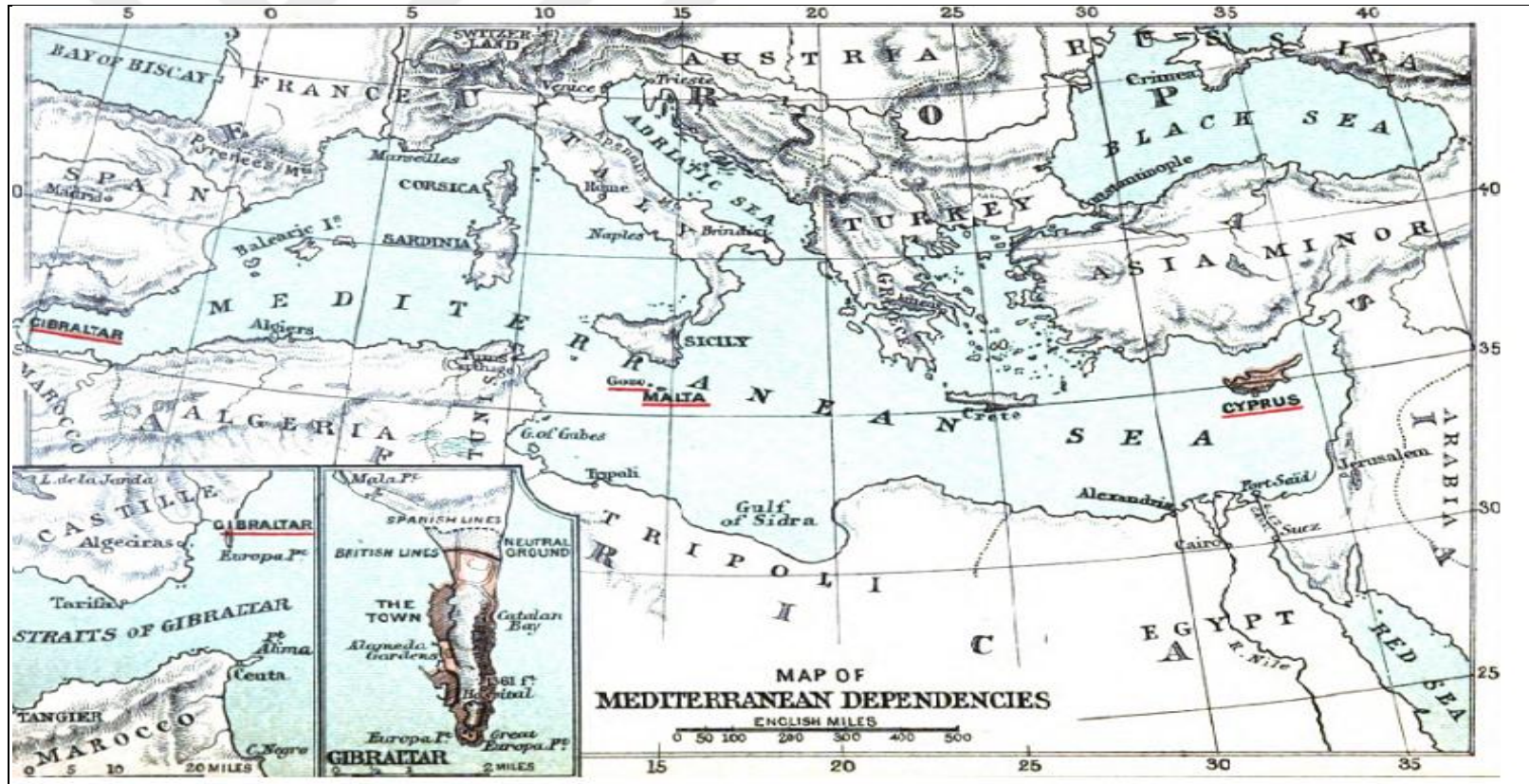

EKLER

Ek 1. Kıbrıs Haritası (1878)¹¹⁴³

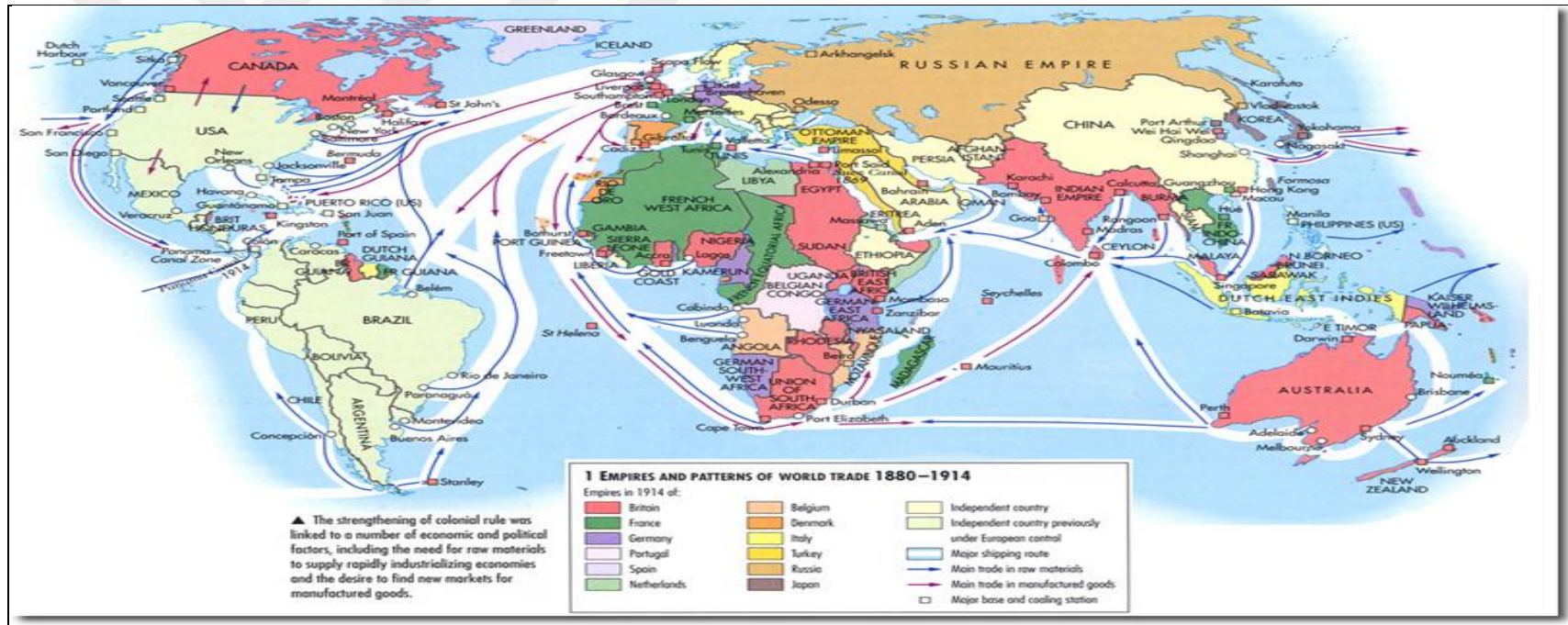
¹¹⁴³ National Archives.CO 700. Cyprus 2. 1878.

Ek 2. İngiliz, Akdeniz ve Doğu Kolonileri (1888)¹¹⁴⁴

Ek 3. İngiliz İmparatorluğu ve Dünya Ticareti (1880-1918)¹¹⁴⁵

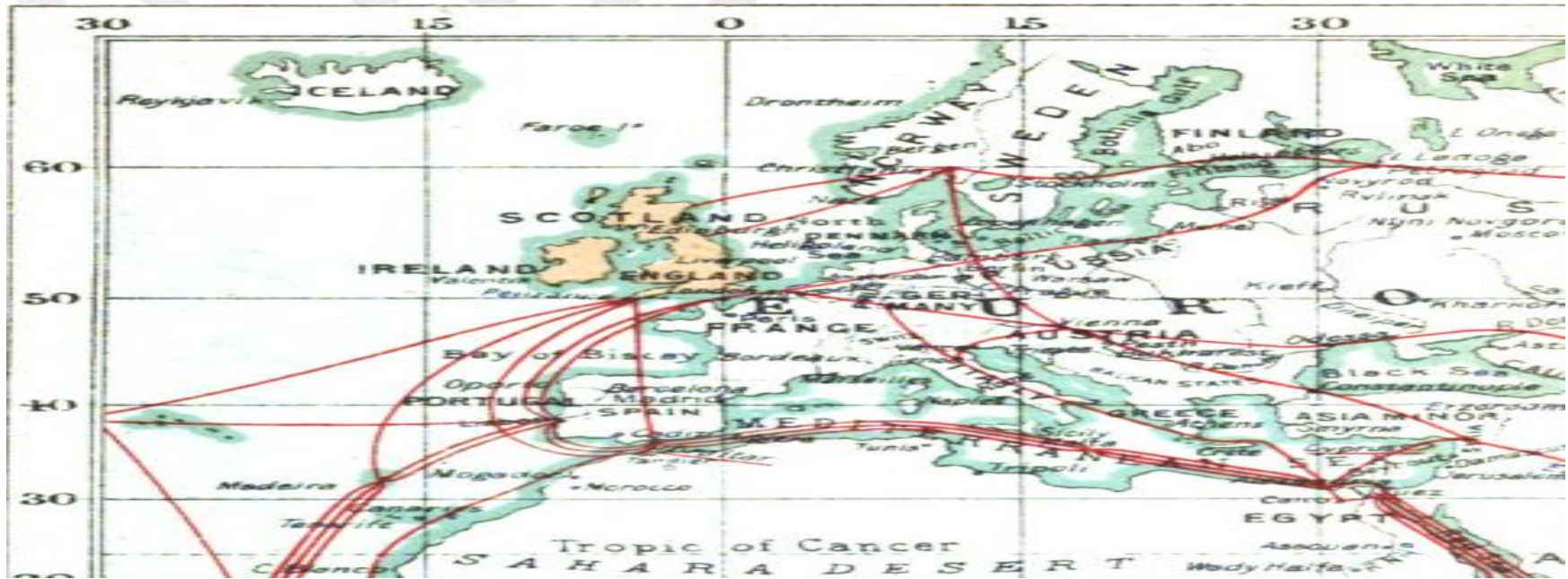
¹¹⁴⁴ Lucas, C. Prestwood C. Lucas, "The Mediterranean and Eastern Colonies", *A Historical Geography of the British Colonies*, Vol.:1 (London: Oxford Clarendon Press, 1888), s.6.

Ek 4. İngiliz Koloni Ofisi Deniz Ticareti Yolları Haritası (1918)¹¹⁴⁵

¹¹⁴⁵ <https://commons.princeton.edu/mg/empires-and-patterns-of-world-trade-1880-1914/> [15 Haziran 2022].

¹¹⁴⁶ Colonial Office List 1918, *Ön. ver.*, sayfa numarası yok.

Ek 5. Kıbrıs Yerel Ürün İhracatı Ülke Dağılımı (1887-1922)¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁷ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Ülkeler	1887-88 (£)	1889-90 (£)	1895-96 (£)	1900-01 (£)	1906-07 (£)	1910-11 (£)	1914-15 (£)	1915-16 (£)	1917-18 (£)	1918-19 (£)	1919-20 (£)	1920 (£)	1921 (£)	1922 (£)
Türkiye	41715	50523	46009	39823	29753	53807	36457				3610	20036	35947	31838
Mısır	46422	59789	71201	110620	160353	138990	133227	228991	328403	515232	605625	392137	239808	236926
Avusturya	10698	9112	10949	19954	24976	30455	10180							
Fransa	43001	91531	42680	54097	66076	64158	68639	70291	130911	58338	104068	54517	36201	135863
Yunanistan	5055	7514	2222	5225	4531	18232	36500	43331	135732	87652	122866	132304	17524	35063
İtalya	18955	28089	9647	10434	10430	11901	11611	10034	15228	3127	48096	39190	21875	3900
Almanya		18	31	354	1011	5994	2222						632	775
Rusya	686	194	88	748	86	105	90							5
Romanya	1955	1599	2953	4444	15950	23422	4063	795			1718		1407	3260
İsveç		1369				1								
Norveç		20	47	49	203	421	6				1385		2120	7143
Belçika				190	264	18	146	348	765	596	3221		4138	2135
Gemiler erzaklar	10	80	44	2090	2650	1173	2549	4124	5562	14733	17954	36192	22848	31952
Kilikya			446	403	81		74						180	40
Bulgaristan		4				12	4		2313	143	2190	13230	21907	1496
İsviçre		6054			3397		15282		1553	138		66648	82330	12059
İran		4	152	165		111				83		271	131	4941
Hollanda						3	2		91			37	9	100
Portekiz										11			350	
Danimarka								1						
Fas														8
Çin													7	
Japonya		40				15	8		75	39	25	150	46	16
Arjantin							1			3				
Cezayir		7				4								10
Şangay									3	266	73			
Massawa/Eritre			150											
Tunus					32									
Yeni Hebridler						4723								
Buenos Ayres								505	4305	5230	4022	1243	1970	
Ruad Adası								7863	162		3620	1271	1682	9930
On İki Ada										2				
Mondros									25	1953	2307	14718	62407	
Filistin														
Java									1102	3107	3211	3603	2039	1069
Meis Adası										1269	57497	49848	59162	85893
Arabistan										216	317			

Cibuti										7				
Kafkasya											8785	45252	37591	
Çin Hindi											3550			
Siyam											1325			
Yabancı Ülkeler Toplam	169197	255947	186621	248610	319794	353545	321061	366283	297827	176830	389923	488544	412539	619149
İngiliz Kolonileri Toplam	881	40	794	3016	377	190	6110	6450	337363	520678	607486	398529	240886	43995
İngiltere Toplam	25644	52718	70118	77927	125823	133888	158291	264968	105698	126949	306800	250084	196082	148989
Kıbrıs Ürünleri İhracatı Genel Toplam	195722	308705	257533	329553	445994	487623	485462	637701	740888	824457	1304209	1137157	849507	812133

Ek 6. Kıbrıs Yeniden İhraç Ülke Dağılımı (1887-1922)¹¹⁴⁸

ÜLKELER	1887-88 (£)	1889-90 (£)	1895-96 (£)	1900-01 (£)	1906-07 (£)	1910-01 (£)	1914-15 (£)	1915-16 (£)	1917-18 (£)	1918-19 (£)	1919-20 (£)	1920 (£)	1921 (£)	1922 (£)
Türkiye	14733	10047	23160	18387	4181	40952	4218				103	279	4822	8205
Mısır	23790	11822	18809	22072	24172	113985	52572	15367	37046	15472	57390	35082	35784	20973
Avusturya	5317	3366	997	154	144	331	55							10
Fransa	171	3152	789	1339	1708	1861	426	423	126	406	348	923	1213	1349
Yunanistan	36	95	118	327	384	166	1103	1907	1917	3073	1879	246	923	1333
İtalya	78	58	73	38	32	116	72	100	29		46	624	776	739
Almanya				22		96	46						23	159
Rusya	224		40	75	30	1								1
Romanya	757	46												3
İsveç										1				
Norveç						6								2
Belçika						9	3				21	19	38	35
Gemiler erzaklar				387	164	4	185	86	4869	15298	164	1212	932	266
Amerika			2	75	29	2	64	209	52	47	123	106	731	398
Bulgaristan						32								2
İsviçre					1	8	16		7		33	65	243	234
İspanya		94				1	18	68				20		
Hollanda						1					76	795	8	166
Habeşistan							4		35	19			2	2
Portekiz Malları											40			
Morokko							4							
Çin									6	3	5		257	33
Cezayir				18			1	4	1					
Brezilya					87								1	
Şangay				3										
Delagon Bay						77								
Yeni Hebridler						5								

¹¹⁴⁸ Cyprus Blue Book 1887-1922, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Ruad Adası								87	4534	674	183	370	5	
Oniki Adalar								2					23	617
Mezopotamya									2	17	4	6		
Mondros												617		
Filistin										2	314		4450	
Meis Adası										1002	296	25	97	5
Suriye											2190	5294	3889	12635
Arabistan										22	28			
Jibuti										5				
Sırbistan											2			
Kafkasya											5	14		
Kilikya											223	8694	4561	
Kongo											6			
Çin Hindi											61			
İyonya											39			
Sisam											9			
Fransız Malları													2	4
Portekiz Malları													37	
Beluçistan													27	6
Venezuala														10
Yugoslavya														2
Meksika														31
Yabancı Ülkeler Toplamı	45118	28680	43488	42904	30932	157690	58787	18253	11578	20569	6158	20076	23060	47222
İngiliz Kolonileri Toplam	41	179	33	3	2454	804	586	383	37644	15743	57771	36061	36581	3636
İngiltere Toplam	2284	1762	7662	982	4576	4951	5404	5060	2604	1257	7061	7365	11719	12226
Yeniden-İhraç Genel Toplam	47443	30621	51183	43889	37962	163445	64777	23696	51826	37569	70990	63502	71360	63084

Ek 7. Kıbrıs İthalatı Ülke Dağılımı (1887-1922)¹¹⁴⁹

Ülkeler	1887-88 (£)	1889-90 (£)	1895-96 (£)	1900-01 (£)	1906-07 (£)	1910-11 (£)	1914-15 (£)	1915-16 (£)	1917-18 (£)	1918-19 (£)	1919-20 (£)	1920 (£)	1921 (£)	1922 (£)
Türkiye	146674	94571	71031	123083	109044	100107	65234	552			778	19235	21472	46533
Mısır	69781	52778	59220	51299	147232	149882	110531	275483	514485	479415	614724	449789	324817	249288
Avusturya	33034	30307	35273	43184	58561	67237	51500	9			1	2757	4398	17594
Fransa	22188	20991	17769	20419	27856	43350	30020	10141	31022	9523	22891	113209	68513	53752
Yunanistan	9619	7110	8076	21128	17372	27050	44786	62223	24968	38567	48749	52025	71966	84224
İtalya	1191	1553	2975	7179	47003	32883	46154	25642	33971	9707	64557	133222	89795	127501
Almanya	32	2	2273	7335	17590	15084	15195	37	20		1	8615	34478	102223
Rusya	9608	6205	2126	5239	4391	7628	11803	500						67
Romanya	3138	2419	148	401	3160	4548	12788	8						10844
İsveç		4	901	1812	1728	1888	2714	4523	2821	6029	5373	17366	6521	10282
Amerika	31	1		311	2332	1146	5236	12671	23982	701	12051	110029	53680	60070
Norveç					14	10	113	18			73	2921	1250	727
Belçika	180		3641	3675	9539	9994	10353	126			578	14703	28028	35326
Gemiler erzaklar (İng.)								37	203	157	545			46
Kilikya											18594	48277	46599	
Bulgaristan			383	331	1071	3107	1324						160	1855
İsviçre				140	328	430	3381	2323	1030	746	2253	13556	9388	13607
İspanya				11		110	24	316	369	41	646	260	82	47
İran						1661	318	1930	317		1363	1759	512	568
Hollanda		22		98	204	1459	1796	305	563	606	866	8210	20260	20051
Habeşistan							95				2		71	249288
Portekiz					11	497	558	503	25			744	1581	3952
Danimarka					71	181	410	715	1310	1463	1722	4238	1359	1185
Fas														
Çin	8				26	9	566	258	544	1014	7764	12465	35618	7609
Japonya							3	1	1522	25899	10719	3143	2313	1113
Arjantin							2					33927	2097	6
Brezilya				364	270		806	7207	1513			4459	2362	1760
Massawa/Eritre					1									

¹¹⁴⁹ Aynı. muhtelif sayfalar.

Tunus					10									
Delagon Bay								161						
Buenos Ayres								1						
Ruad Adası								511	1641	3368	51251	11360	911	
On İki Ada								508	331	36	154	2156	2446	3693
Mezopotamya												3		
Mondros									10					
Filistin										6	67	778	7450	
Java									2164	27727	8913	7999		17923
Meis Adası									896	15	2457	3196		1325
Suriye											21009	17448	11688	22900
Arabistan														16
Kafkasya													4120	
Kongo											26			
İyonya											2485			
Siyam														304
Yabancı Ülkeler Toplam (£)	295482	215963	203818	286009	447814	468161	415710	406709	129222	125605	285888	648123	555322	901743
İngiliz Kolonileri (£)	1159	641	2416	3543	2098	2116	7115	5377	577817	535773	707500	651040	370447	84569
İngiltere (£)	78043	81277	70084	83040	153142	118203	146391	199832	262458	352418	552626	774421	586519	432795

Ek 8. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti Başlıca Ürünleri (1888-1922) (1000 £ üzeri ürünler)¹¹⁵⁰

İthalat Ürünleri	1888-89 (£)	1900-01 (£)	1915-18 (£)	1918-19 (£)	1920 (£)	1921 (£)	1922 (£)
Tereyağı ve benzeri ürünler	4422	5735			1102	1098	2024
Fiğ	885	4360	4360				
Un	5689						
Pirinç	3704	2074					
Susam	462	1545					
Zeytin ve zeytinyağı	2431	6993					
Tütün (işlenmemiş)	5748	7221			592	170	
Kömür	1227						
Petrol	1659	2418					
Demir (işlenmiş, sınıflanmamış)	233						253
Pamuklu eşyalar		4671			1562	4031	4031
Pamuk ipliği ve iplikler	123	441					
İpek (işlenmemiş)	1287	960			574	627	627
İpek kurdu yumurtaları	1908	2480		1718			3285
Sabun	6825	4375			4375		
Nakit	22026	49144					
İhracat Ürünleri							
Tereyağı	2649	2678					
Fasulye ve bezelye	293	661					
Kuru üzüm			3766	3386	10772		
Keçiboynuzu	213	233			172		
Şarap	455	289			312		
Diğer alkollü içecekler		7143			1582		
Diğer deri ürünleri	1636		141	359	684		
Diğer			3831	6462	26728		

¹¹⁵⁰ Aynı. muhtelif sayfalar.

Ek 9. Kıbrıs Dış Ticareti Ülke Dağılımı (1923-1947)¹¹⁵¹

Ülke/Kıta	1923				1930				1938				1947		
	İthalat (£)	Yerel İhracat (£)	Yeniden İhraç (£)	İhracat Toplam (£)	İthalat (£)	Yerel İhracat (£)	Yeniden İhraç (£)	İhracat Toplam (£)	İthalat (£)	Yerel İhracat (£)	Yeniden İhraç (£)	İhracat Toplam (£)	İthalat (£)	Yerel İhraç (£)	Yeniden İhraç (£)
İNGİLTERE	314286	205359	7145	212504	394829	231082	3756	234838	746916	587321	7164	594485	4259230	1437156	37787
SÖMÜRGELER	0	0	0												
Aden	11	0	0						5	2134		2134	131655	4409	976
Avustralasya									236	579		579			
Avusturya	31380	235	3	238	122242	71	16	87	141278	1692		1692	145107	29192	257
İngiliz Borneo					1800				157						
İngiliz Doğu Hindistan	1979	71	7	71	2990	57	2	59	7189	15644	66	15710			
İngiliz Hindistanı	33361	301	6	307	30253	50	45	95	121342	8689	43	8732	306469	6727	833
İngiliz Gine									599	222		222	109		
İngiliz Honduras										188		188	1		
İngiliz Güney Afrika	21	19	10	29	79	21	19	40	107	1772	8	1780	94990	5434	1392
İngiliz Batı Hindistan	14	3	0	3	43				23	1406	4	1410	293	1108	1271
İng. Doğu Afrika	0	44	0	51	242	152	32	184	306	487	165	652	77462	7753	330
İng. Batı Afrika				11	43				125	1141		1141	5393	641	32
Burma									8448					1736	
Kanada	8951	102	0	102	23486	611	4	615	36079	576		576	1588463	1547	8
Hong Kong									10176	515		515	53895	308	
Cebelitarık	5	18	0	18						365		365		7072	300
Malta	133	1812	2	1814	120	3212	22	3234	425	8276	92	8368	2850	28762	40
Yeni Zelanda	0	0	0	0									7002	1237	
Filistin	1908	10531	1263	11794	6502	49623	1239	50862	29047	52786	6035	58821	1101546	432088	139806

¹¹⁵¹ Cyprus Blue Book 1923-1946, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Sudan	134	267	36	303	784	672	112	784	7442	10663	306	10969	79803	32941	334
Mezopotamya					464	13		13							
Diğer İng. Bölğ.	52	68	1	69	156	50	5	55							
Folkland Adaları										6		6			
Mauritus										183		183	201127	1888	
Seylan													65999	83557	
Eritre													80	74557	
Malay													3973	2626	600
Singapore													112467	1237	204
Bahreyn Adaları													208		
Lübnan														13945	
Diğer İng. Bölğ.	77949	13482	1328	14810	189161	54532	1496	56028	362984	107324	6719	114043	3978580	783873	146381
Yabancı Ülkeler															
AVRUPA															
Avusturya	20067	6	3	9	18424	132	102	234	18474	1315	68	1383	25932	3369	1
Belçika	20713	10859	123	10982	47382	12479	28	12507	74663	86018	58	86076	612186	326496	163
Bulgaristan	4204	150	0	150	11460				2480	3		3		7	
Çekoslovakya	555	10	2	12	57472		449	449	42504	8158	118	8276	144577	13548	46
Danimarka	2104	0	0		2.503	12		12	16815	19177	11	19188	234882	62592	38
Danzig									50	96	1	97			
Estonya									29					4	
Finlandiya					42				2916	1803		1803	74831	29672	
Fransa	56266	74075	1453	75528	73480	87837	2521	90358	53815	166111	735	166846	237825	621789	4368
Almanya	82513	3171	198	3369	87615	86722	1076	87798	141600	870342	1023	871365	502	673868	95
Yunanistan	57268	88983	1247	90230	71748	118728	9930	128658	91310	19488	6200	25688	221452	244612	30339
Hollanda	13173	20668	70	20738	18130	52859	43	52902	3695	146557	78	146635	404930	11302	
Macaristan					3421	490	16	506	16081	61	51	112	12850	627	
İtalya	98398	85103	1214	86317	80696	213530	1761	215291	62517	33421	1608	35029	783835	37230	9330
Litvanya									7	494		494		2	
Latvi						173		173	5						
Lüksemburg									4436				17963	1075	
Yugoslavya	1194	2	201	203	1024	3865	1	3866	28323	8467		8467	148696	16	2
Norveç	206	0	0			99		99	550	20199		20199	94542	5333	
Polanya					1748	176		176	7933	1435	5	1440	5003	541	
Portekiz	3588	0	2	2	2533	4		4	4317	265			103409	3789	
Romanya	10866	2761	0	2761	72575	5990		5990	178673	30225	6	30231	270	19	

Rusya	6161	6	0	6	24389				18507	3		3	3		
İspanya	207	19188	0	19188	1132	12193		12193	517				3923	42674	
İsveç	8507	62	0	62	11605	385	1	386	29675	14410	12	14422	46378	105674	
İsviçre	9085	8191	30	8221	10654	1005	190	1195	15131	371	126	497	6894	7810	540
Arnavutluk										38		38			
İrlanda													10	140	
AVRUPA TOPLAMI	400175	313235	4543	317778	598033	596679	16119	612798	848024	1428457	10100	1438292	3180893	2192189	44922
ASYA															
Arabistan					24	99		99	36	183		183	9841	582	
Beluçistan	0	2	0	2	135					137		137			
Meis	589	2023	188	2211	1270	940	23	963	79		13	13	6	185	11
Kırım	569	0	0		1135										
Çin	8340	3	56	59					4817	28		28	14576		
Oniki Ada	2511	28620	180	28800		5137	92	5229	43	2259	180	2439	16534	33187	16601
Flemenk Bölgesi					24501				2279	116		116	12180		
Fransız Bölgesi									35				196		
Japonya	411	12		12	22386				45520				14		
Java	43481	0			292										
Mançurya									10						
İran	1979	0			10247		1	1	10175				6099	1	
Irak									29393	1	109	110	269431	8062	5364
İspanya bölgesi					45										
Siyam	0	0							5878	3413		3413	29153	6350	
Suriye	17116	37245	5461	42706	16404	20018	7151	27169	31503	7124	37129	44253	79619	3122	1974
Türkiye	25562	11450	1851	13301	21954	7420	1101	8521	8286	3935	104	4039	284522	838	3610
Formosa													311		
Lübnan													59952	23644	28296
Fransız Çini														5039	
Filipin Adaları														1300	
ASYA TOPLAMI	100558	79355	7736	87091	98393	33616	8381	41997	138054	17196	37535	54731	782434	82310	55856
AFRİKA															
Habeşistan	4	85	60	145	40	52	3	55							
Mısır	136377	224189	23554	24.743	51491	216328	40059	256387	47937	153000	24705	177705	547288	264805	26757
Belçika bölgesi		5	11	16	46	169	104	273	47	238	5	243	367	983	122

Fransız bölgesi		2081		2081	68	383	292	675	482	1280	2	1282	2598	266	
İtalyan bölgesi		0				1	198	199							
Portekiz bölgesi					4				21	152	67	219		387	
Kanarya Adaları									19						
Etiyopya									2				34426	4335	430
Tunus													18984	67	3428
İtalyan Somali													5677		
Libya													8235	1933	2
AFRİKA TOPLAMI	136381	226360	23625	249985	51649	216933	40656	257589	48509	154670	24779	179449	617575	273163	30739
AMERİKA	0														
Arjantin	11561	44		44	362	44		44	2084	30		30	18032	1184	
Brezilya					15679	62		62	25824	900		900	20823	1270	
Peru					1										
ABD	36434	11682	126	11808	65124	11006	2130	13136	89986	86887	1723	88610	719087	36263	5965
Uruguay					11				59	71		71	5777	318	
Meksika		18		18						18		18	1	296	
Deniz ötesi	51	1667	350	2017	11	1507	281	1788							
Venezuela									119				1		
Şili									298	2761		2761	1973		
Kolombiya									1	658		658			
Küba									4						
Ekvator									4317						
Paraguay									8						
Peru									3						
Filipin Adaları									4						
Salvador									8	10		10	1		
Bolivya														1370	
Kosta Rika														472	
AMERİKA TOPLAMI	48046	13411	476	13887	81188	12624	2411	15035	122715	91335	1723	93058	765695	41173	5965
Toplam Yabancı Ülkeler	685160	632361	36380	668741	838614	859852	67603	927455	1157304	1691658	74137	1765795	5346579	2588449	137482
Deniz Üstü Gemiler											279	279		6159	3447
GENEL TOPLAM (£)	1077395	851202	44853	896055	1422604	1145466	72855	1218321	2267204	2390925	88299	2479224	13584889	4815637	325097

Ek 10. Kıbrıs Adası Gelirleri (1887-1922) (£)¹¹⁵²

GELİRLER	1886/87 (£)	1887/88 (£)	1899/1900 (£)	1900/01 (£)	1914/15 (£)	1915/16 (£)	1917/18 (£)	1918/19 (£)	1921 (£)	1922 (£)
Öşür Vergisi	56159	38123	54221	64063					200062	183864
Vergi bölümünden toplanan vergiler (para cezaları dahil)					63105	106336	167966	212998	29985	21285
İhracat bölümünden toplanan gümrük vergileri					9916	13890	11590	8412		
Direkt Vergiler										
Vergi	26862	18703	35662	35470	29003	29295	29204	29087	29084	28999
Defter-i Hakani harcı	3465	2828	6049	7157	9079	12327	15571	16407	15320	16853
Bedel-i askeriye	4234	2809	6644	6914						
Koyun keçi vergisi	12468	10747	14283	14025	12238	12713	10328	10717	12381	12519
Domuz vergisi	604	358	660	902	984	874	736	1159	781	899
Gümrük vergileri										
İthalat gümrük vergisi	32878	27075	30571	31609	40982	42780	49689	41476	113748	133894
Gümrük depo kiralama					573	592	668	771	2075	2834
Cezalar ve para cezaları					51	102	75	119	210	252
Tüketim vergileri	25679	22292	28300	30967						
Tütün vergileri					33634	34748	39729	41152	50139	50541
Şarap ve alkol vergileri					1190	1873	1972	1553	1475	1290
Tuz	3569	2876			7485	8472	9265	11660	11998	15372
Posta	2201	2206		3902	7983	7508			16414	19945
Ruhsat/lisanslar	504	470								
Şarap satışı					2588	2505	2726	2948	4172	4656
Tütün satışı					1316	1578	1549	1640	2157	2515
Oyun					2355	2211	2568	3998	3710	2757

¹¹⁵² Cyprus Blue Book 1886-1922), *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

Diğer					385	459	531	544	2180	481
Para cezaları					62	99	136	108	464	481
Orman geliri			1613	1720	10299	17605	59624	105586	45164	29875
Liman, deniz feneri ve karantina aidatları										
Birleştirilen liman, sağlık ve hafif aidatlar					2958	884	2376		4189	4562
Liman ve iskele aidatları ve iskele oranları					5029	5786	3674	2284	6873	8697
Karantina aidatları ve sağlık sertifikaları	3448	3501	6784	7302	761	320	671	112	2359	2554
Telif/ruhsat/imtiyaz	918	559	714	331						
Muhtelif	6229	5099	1955	1578			2468	702		
Mahkeme veya ofis ücretleri, özel hizmetler için ödemeler, makbuzlar ve gelir pulları										
Mahkeme ücretleri ve gelir pulları	7820	7790	7323	7066						
Para ile ödenen ücretler					90	148	251	246	212	115
Para cezaları					3267	3983	7613	11516	9679	7812
Pullar					10350	12864	12360	12989	22412	30461
Belirli hizmetler için ödemeler			1753	1592	5782	7179	6993	7369	11366	13091
Sulama çalışmaları				232	711	1087	6559	937	1460	1686
Kredi işleri										
Mağusa Limanı					155	236	304	243	303	435
Demiryolu					13389	14537	25036	36963	26468	29896
Demiryolu uzantısı					232	1294	2749	3262	2889	2781
Kiralar ve telif hakları					9817	9758	408	248	2219	2454
Hükümet parasına faiz			626	249	1185	481	18261	29980	43218	27872
Tarım bölümü makbuzları					1760	3974	1784	5774	3423	2640
Arazi satışları					52	366	269	374	286	151
İmparatorluk Hibeleri		18000		32000	50000	50000	50000	50000	26000	50000
TOPLAM (£)	187044	163443	200638	215268	340109	413692	548459	660499	708373	718294

Ek 11. Kıbrıs Adası Giderleri (1887-1922)¹¹⁵³

Giderler	1886/1887	1887/1888	1899/1900	1900/1901	1914/1915	1915/1916	1917/1918	1918/1919	1921	1922
	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)	(£)
Kuruluşlar										
Maaşlar	66171	66498								
Ödenekler	786	830								
Kredi ve nakdi yükümlülükler	1018	921								
Kuruluşlara özel hizmetler										
Konaklama hizmetleri	740	769	2180	2282	8143	8129	8777	9848	19594	22620
Vergi Hizmetleri	8525	6816								
Hazine					16704	16143	17014	19463	24780	22127
Hukuk ve Yargı hizmetleri	386	571	13216	12961						
Eğitim Hizmetleri	3000	3000	5216	5355	9724	10219	11292	11760	24024	23989
Hastaneler	1008	1053								
Polis ve hapishaneler	10723	13642								
Kira	685	807								
Nakliye	2391	2361								
Posta ulaşım hizmetleri	1113	772								
Ormanlar	531	496	3221	3188	16019	18455	61838	114360	45566	42482
Özel ormanlar										
Vergi iadesi	1133	1585								
Diğer	2439	2696		2941						
Yüksek komiserlik			3977	3681	3895	3941			5195	4945
İdari Meclis			351	349	656	658	675	676	287	385
Genel sekreterlik			3040	3084	4319	4001	4045	3896	5435	5255
Devlet basımevi			730	742	2388	2155	2097	2122	5092	4687
Genel Tahsildar			14321	15188						
Denetçi			924	933	1835	1865	1833	1771	2009	1899
Arazi kayıt			4668	4896	20568	22549	23364	23488	41711	42892
Tarım			724	733	8792	9569	8994	10034	17485	17065
İlçe kuruluşları			7214	7273	9312	9317	9032	9198	9658	8953
Gümrük ve tüketim vergisi			7724	7765	11491	11866	15159	15975	24459	23207

¹¹⁵³ Cyprus Blue Book 1923-1946, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

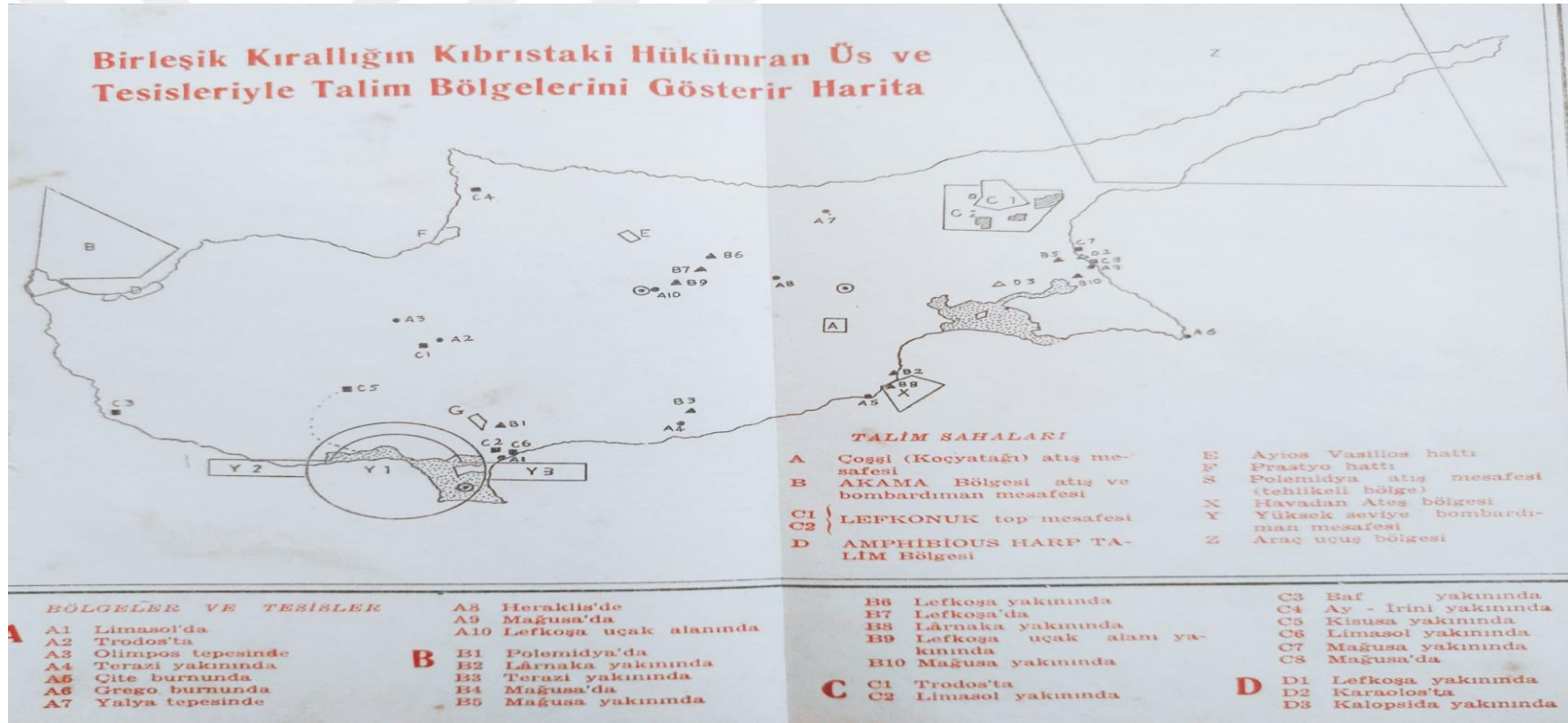
Posta			3939	4071	11683	11499	12421	9451	15664	16056
Sağlık hizmetleri ve hastaneler			6287	6235	12263	12518	13207	14050	32137	28529
Polis			26393	25638	35359	36310	37997	38280	83632	84524
Hapishaneler			5467	4921	7872	8901	10182	10036	17806	14447
Kraliyet temsilcisi			14	14						
Ücret borçlar				152						
Kırsal tıbbi yardım			385	618						
Kamu işleri	10023	10502	19000	19659						
Kamu işleri ve ambar/depo			2679	2695	3872	4010	3984	3855	9628	10632
Kamu çalışmaları yıllık rutin					17713	18429	19200	26420	45559	36514
Kamu hizmetleri, olağandışı					12824	12797	18078	21457	36645	17428
Ücretler, kamu borcu					11836	11671	11340	12725	10754	8714
Hukuk hizmetleri					17140	17539	16883	17179	27682	26624
Demiryolu hizmetleri					11490	12106	17198	25053	32299	29032
Demiryolu uzantıları					414	1759	3552	4598	4378	4270
Sulama hizmetleri					1686	1650	1531	2217	4256	4924
Çeşitli hizmetler			2998		4974	6597	33067	62791	20566	14700
Artı bakiye harcama ücreti					52639	18834	15272	19401	82861	10753
Türk borç yükü/ Kıbrıs payı							-	-	92799	162399
Karantina					789	817	816	823	2323	1480
Genel büro personeli									26775	28207
Türk borç yükü/ Kıbrıs Payı / Haraç		87799	92799	92799	92799	92799	-	-	92799	162399
TOPLAM (£)	110679	201125	134682	135387	316413	387117	382598	494675	771072	719752

Ek 12. Kıbrıs Limanları Dış Ticareti ve Gümrük Vergileri (1887-1922) (Kuruş)¹¹⁵⁴

Limnlar	Limn veya İstasyon	Yıl	İthalat ve İhracat (Kuruş)	Tütün Tüketim Vergisi (Kuruş)	Tütün Nakliyat Vergisi (Kuruş)	Lisans (Tütün) (Kuruş)	Lisans (Şarap ve İçki) (Kuruş)	Şarap ve İçki Vergisi (Kuruş)	Para Cezaları (Kuruş)	Depo Kirası (Kuruş)	Sünger Lisansları (Kuruş)	İskele Harcı (Kuruş)	Diğer Gelirler (Kuruş)	Toplam (Kuruş)
Larnaka	Larnaka	1878	1227453	279817	71172	7666	16504	10131	8169	6659	-	-	832	1628423
		1879	1607754	326190	284617	10020	37800	15700	11127	18143	5040	191227	6956	2517574
Limasol	Limasol	1878	293135	171105	680	8340	7147	92998	-	-	-	-	-	573405
		1879	236842	265190	944	7467	11392	86598	206	172	11400	92070	225	712506
Limasol	Gilan	1878	-	-	-	1262	5	438468	-	-	-	-	-	439735
		1879	-	420	42	1296	30	401626	-	-	-	-	-	403414
Limasol	Evdım	1878	-	-	-	750	-	229003	-	-	-	-	-	229753
		1879	-	992	100	1323	70	227197	8	-	-	-	36	229726
Lefkoşa	Lefkoşa	1878	-	423706	1860	24350	14408	102919	1690	-	-	-	-	568933
		1879	-	401681	2502	20256	19195	95876	1605	-	-	-	225	541340
Lefkoşa	Lefke	1878	19404	-	-	2300	867	53089	-	-	-	-	-	75660
		1879	428	-	-	2225	7827	76113	-	-	-	-	-	86593
Baf	Baf	1878	41542	41865	913	4339	1700	11462	234	-	-	-	-	102055
		1879	7053	93149	6110	5388	2510	12169	1550	-	2940	-	8	130877
Girne	Girne	1878	48586	2880	364	4370	3566	295	314	-	-	-	-	60375
		1879	46427	2736	278	4234	3930	1218	28	-	14760	-	309	73920
Mağusa	Mağusa	1878	35770	42485	10	8100	6486	498	17	-	-	-	-	93365
		1879	10007	20433	419	7718	6908	565	270	-	3360	-	-	49680
Mağusa	Karpaz	1878	6255	-	-	2100	1917	547	2750	-	-	-	-	13569
		1879	226	-	1416	2995	3523	707	-	-	-	-	-	8867
Toplam (Kuruş)		1878	1672145	961858	74999	63577	52619	939410	13174	6659	-	-	832	3785273
		1879	1908737	1110791	296428	62922	93185	917769	14791	18315	37500	286297	7759	4754497

Ek 13. İngiltere Kıbrıs Üs ve Tesisleri (1960)¹¹⁵⁵

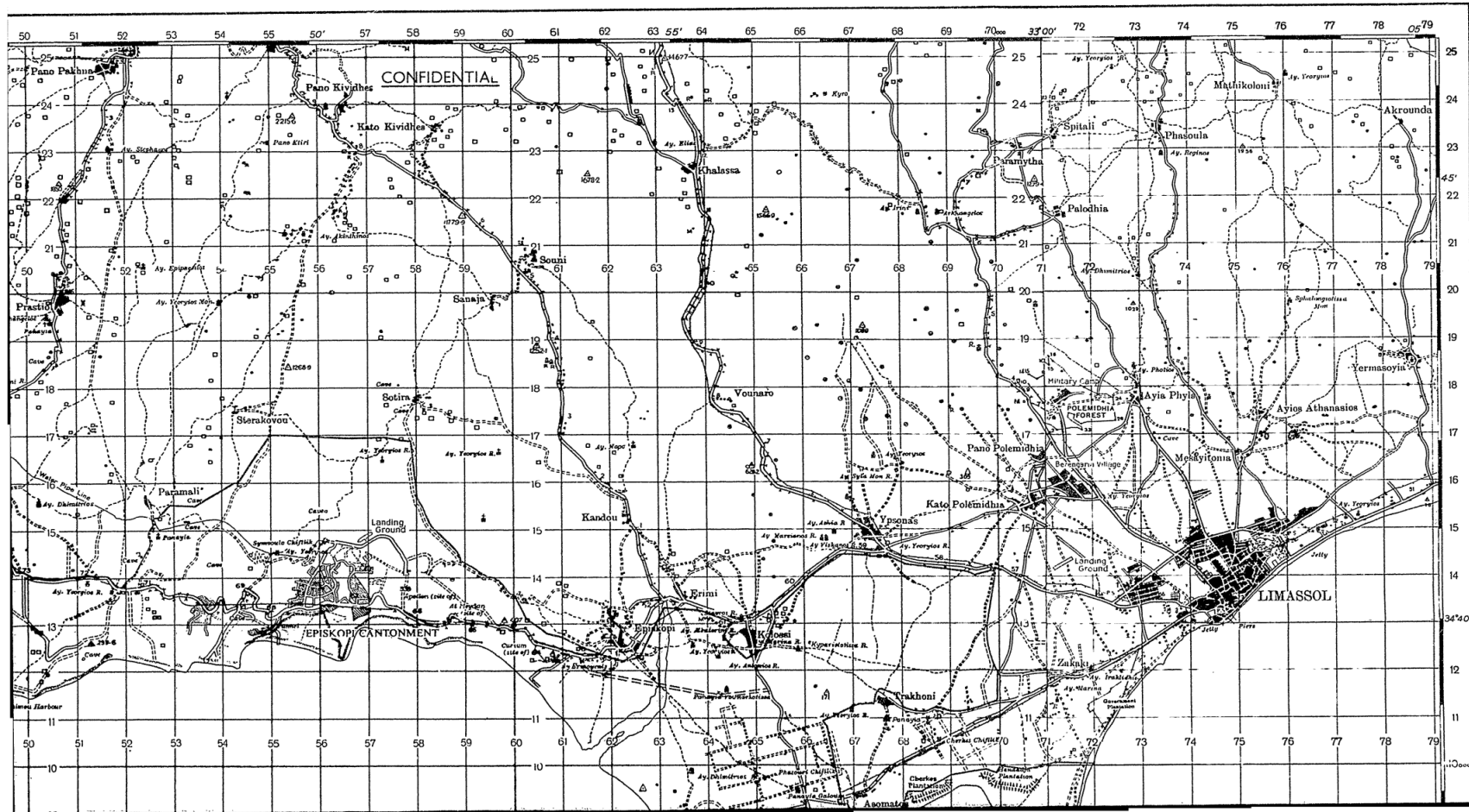
¹¹⁵⁴ Cyprus No.2, 1880, *Ön. ver.*, s.335.

[illegible]

¹¹⁵⁶ HCPP [Cmnd. 1093]. Cyprus, Ön. ver., sayfa no yok.

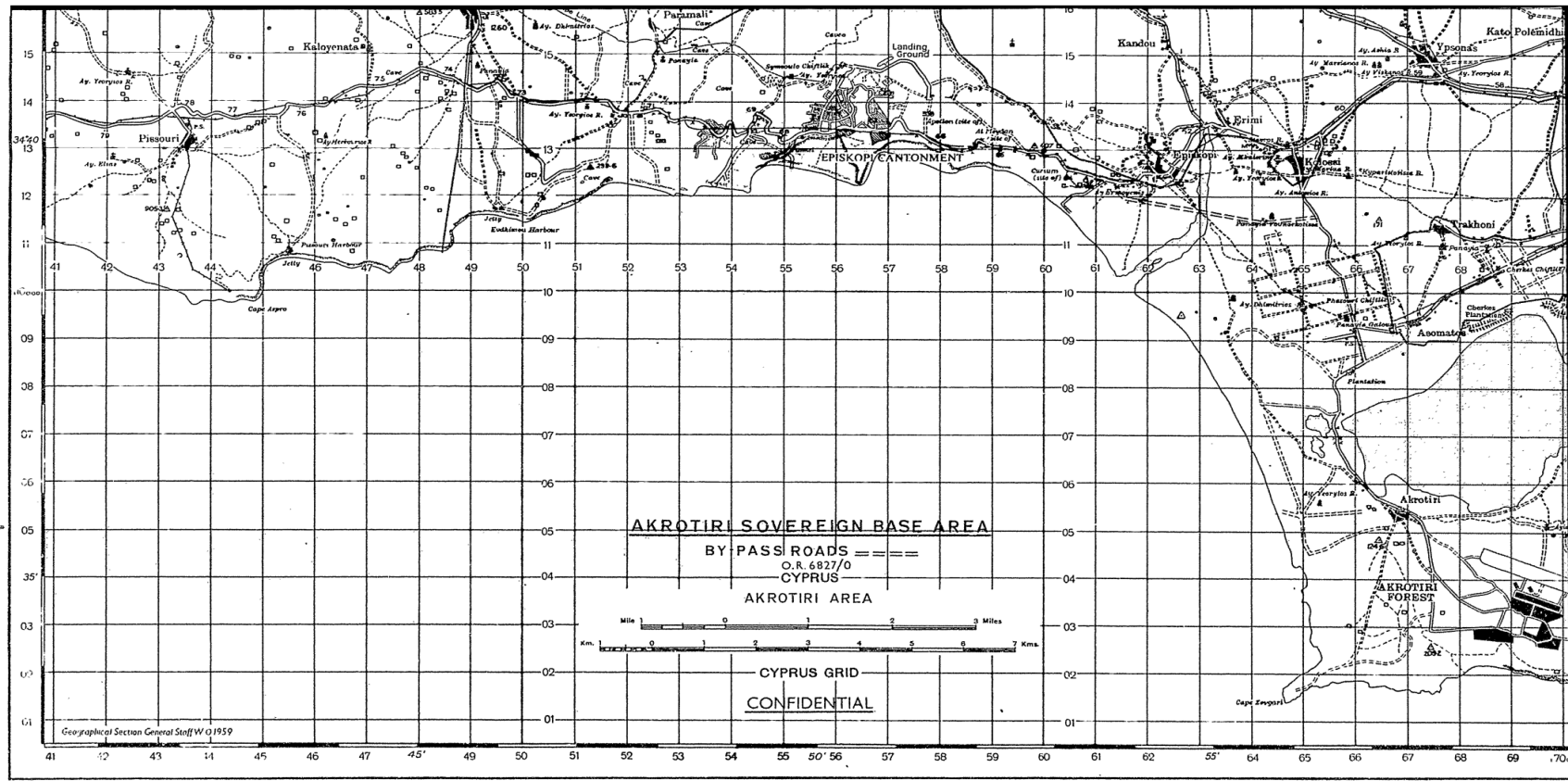
Ek 15. İngiltere Kıbrıs Üsleri (Episkopi-1960)¹¹⁵⁷

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

¹¹⁵⁷ *Ayn.* muhtelif sayfalar.

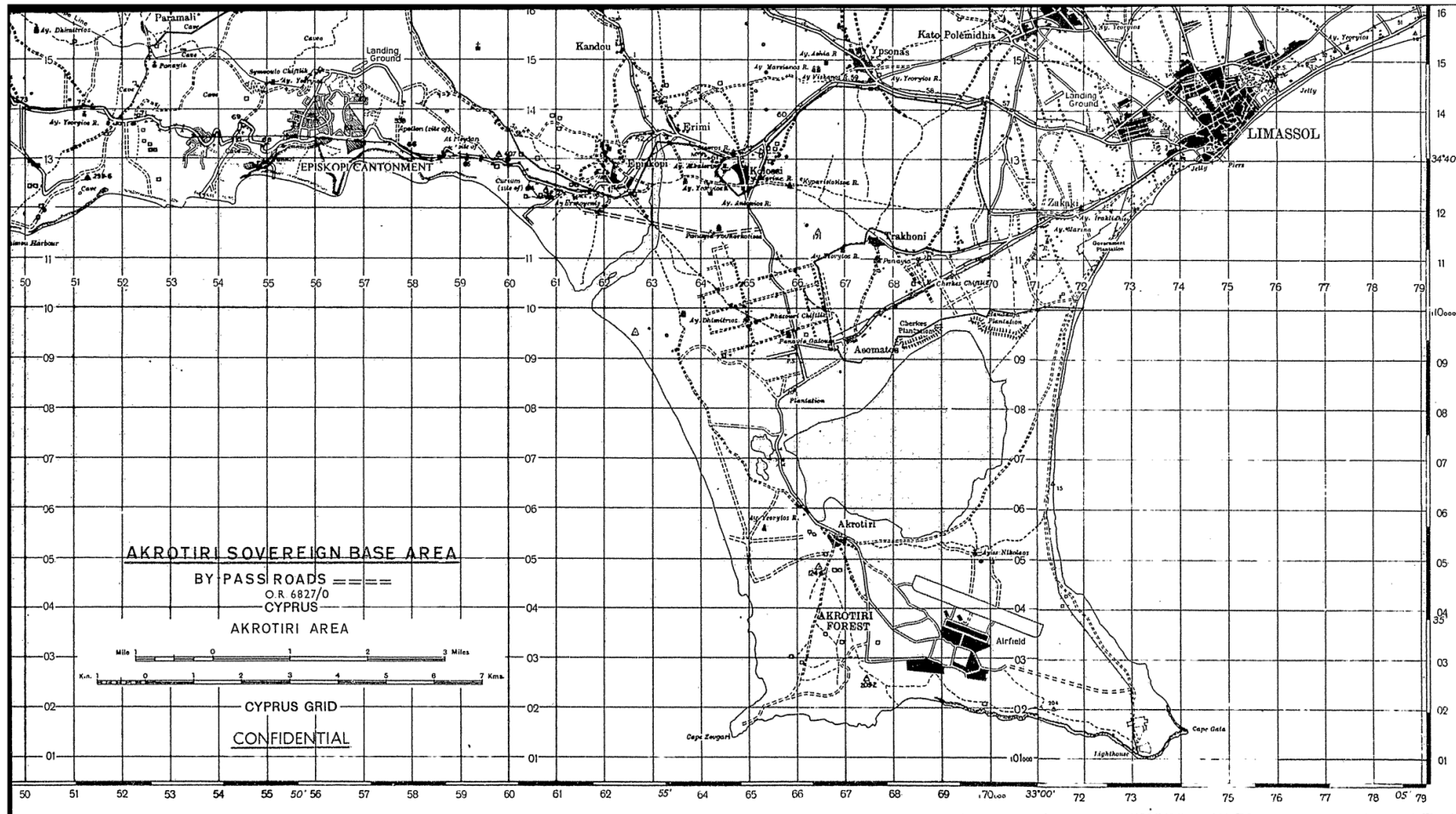
Ek 16. İngiltere Kıbrıs Üsleri (Akrotiri-Episkopi-1960)¹¹⁵⁸

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

¹¹⁵⁸ Aynı. muhtelif sayfalar.

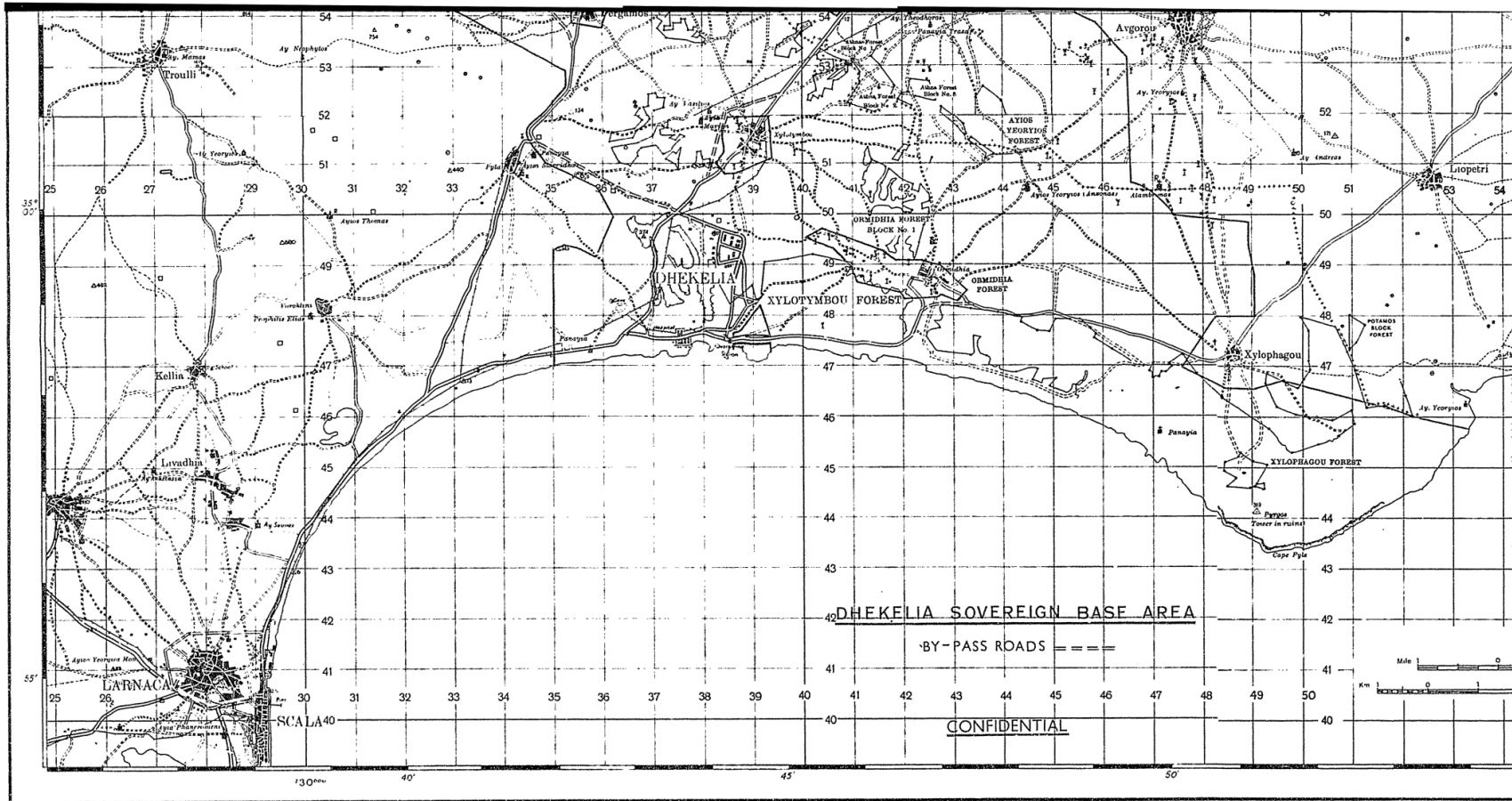
Ek 17. İngiltere Kıbrıs Üsleri Haritası- (Akrotiri-1960)¹¹⁵⁹

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

¹¹⁵⁹ Aynı. muhtelif sayfalar.

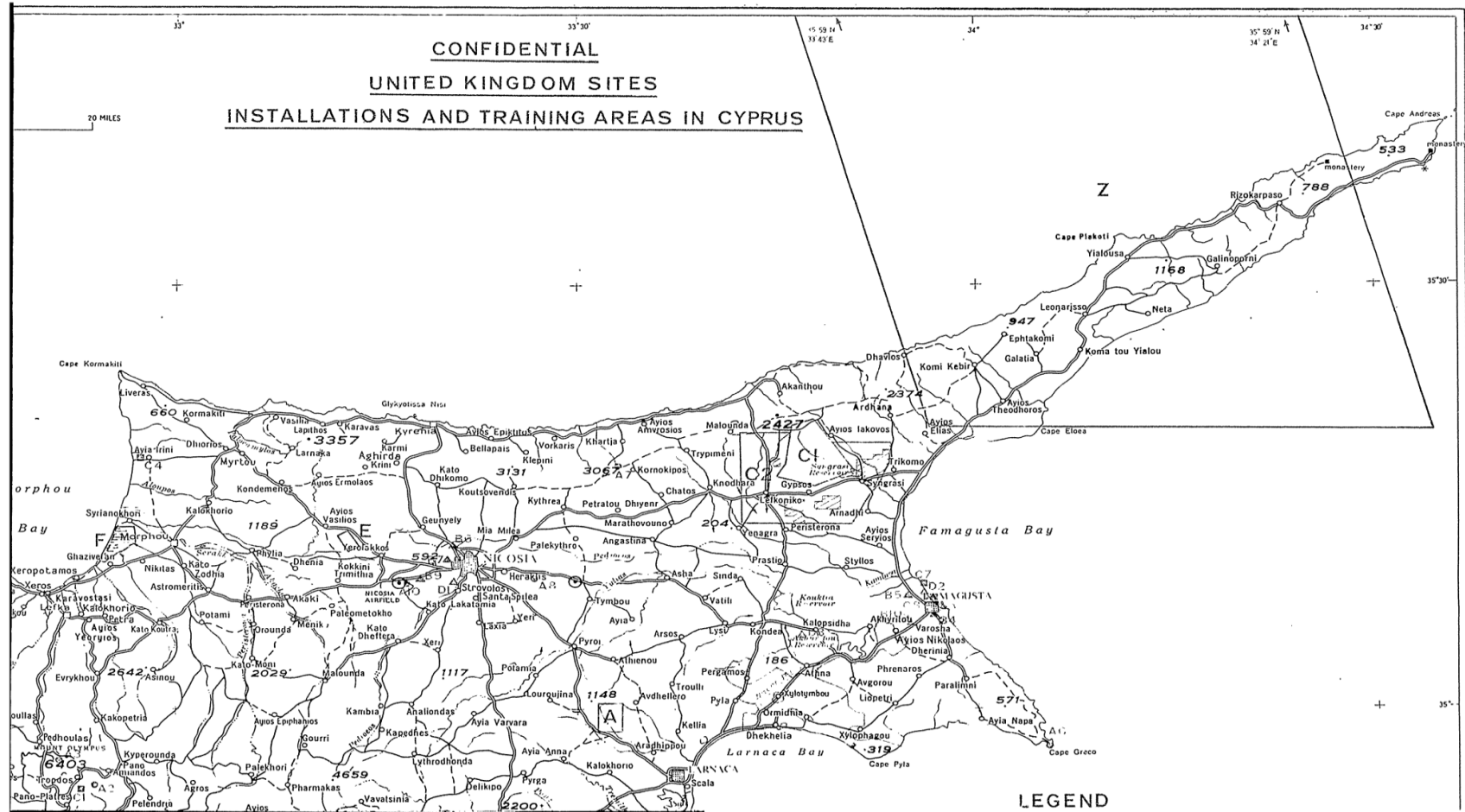
Ek 18. İngiltere Kıbrıs Üsleri Haritası (Dikelya-1960)¹¹⁶⁰

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

¹¹⁶⁰ Aynı. muhtelif sayfalar.

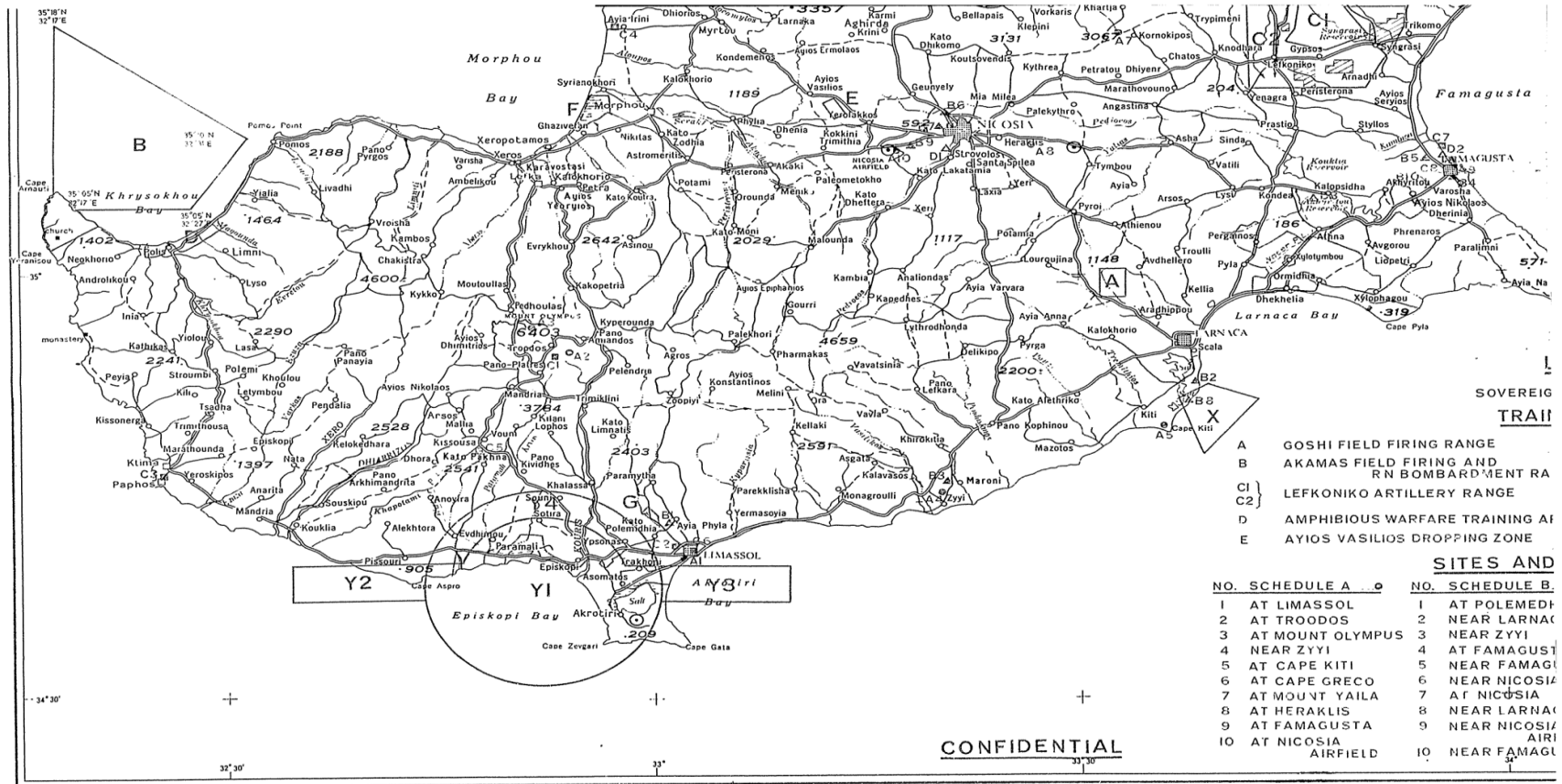
Ek 19: İngiltere Kıbrıs Eğitim ve Tesis Alanları (Kuzey-Doğu) (1960)¹¹⁶¹

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

¹¹⁶¹ *Aynı. muhtelif sayfalar.*

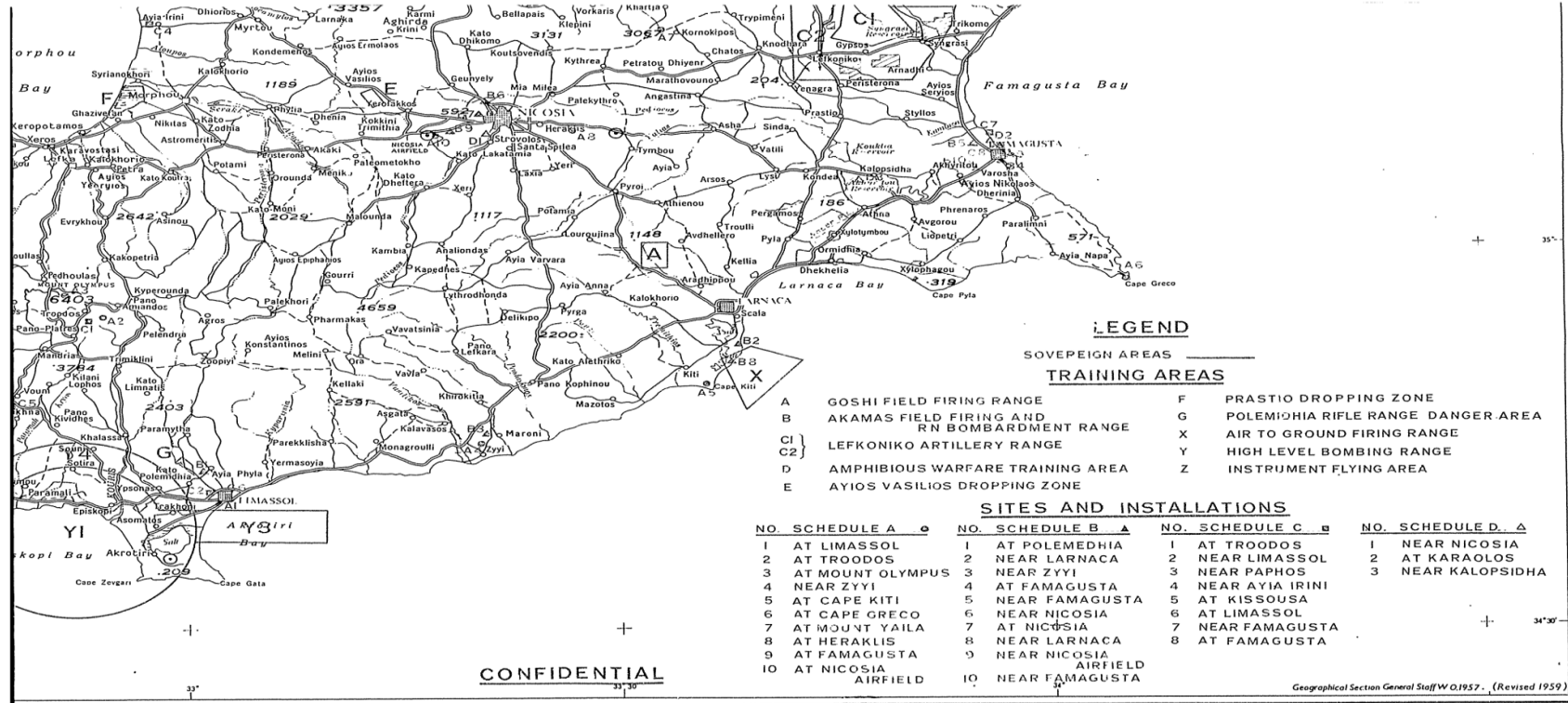
Ek 20. İngiltere Kıbrıs Tesisler ve Eğitim Alanları (Kuzey-Bati) ¹¹⁶²

House of Commons Parliamentary Papers Online.
 Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

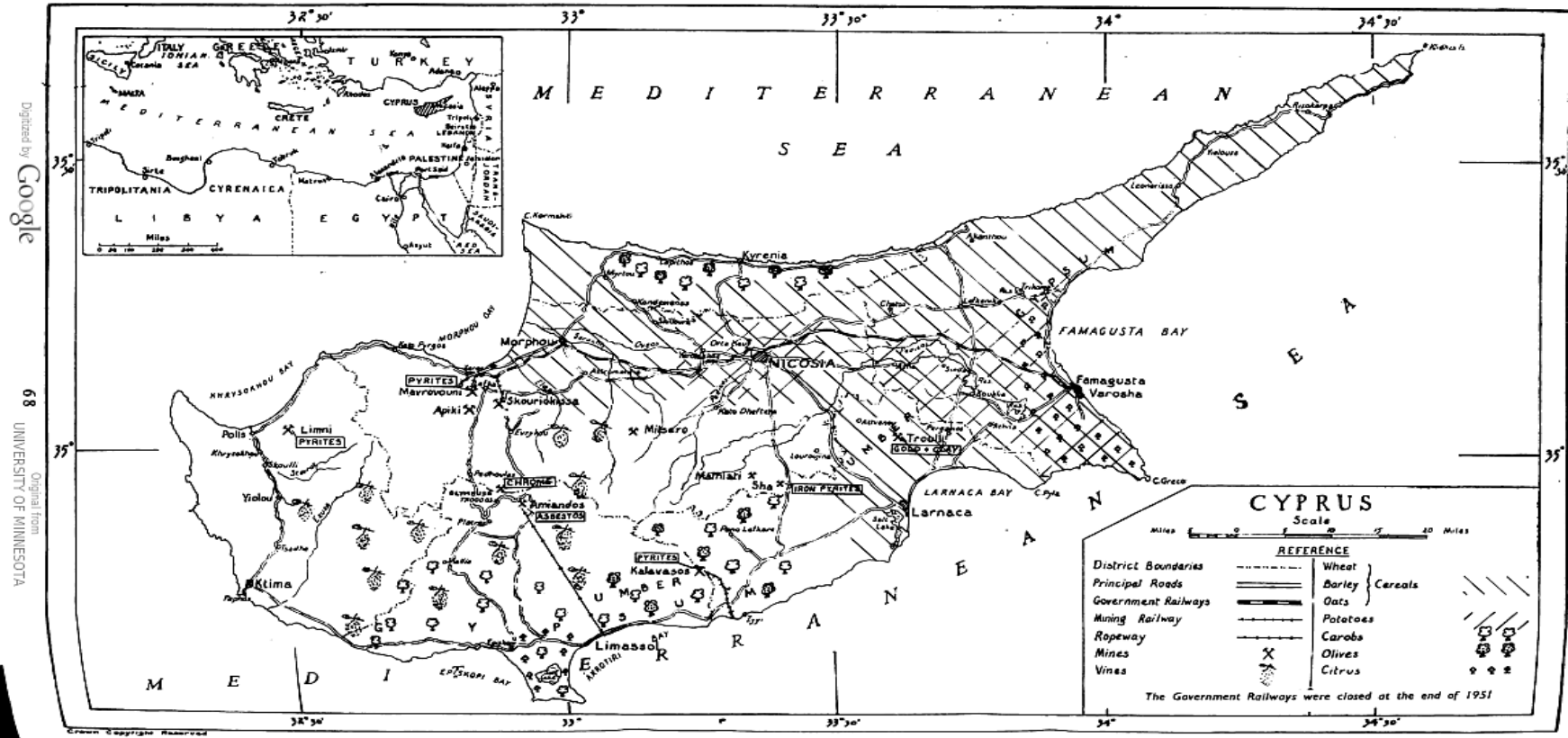
Ek 21. İngiltere Kıbrıs Egemenlik ve Eğitim Alanları (1960) ¹¹⁶³

¹¹⁶² Aynı. muhtelif sayfalar.

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

Ek 22. Kıbrıs Ticari Ürün Haritası (1951)¹¹⁶⁴

Ek 23. Kıbrıs Demiryolu ve Karayolu Haritası (1958)¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁴ An Economic Survey of the Colonial Territories 1951, *Ön. ver.*, s.68.

Ek 24. Kıbrıs Dış Ticaretleri (1861-1959)¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁵ Cyprus Report for 1958, *Ön. ver.*, sayfa numarası yok.

¹¹⁶⁶ Commercial Reports Received at the Foreign Office From Her Majesty's Consuls...1862-1879; *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; The Colonial Office List 1883-1959, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar; Cyprus Blue Book 1885-1946, *Ön. ver.*, muhtelif sayfalar.

	İthalat (£)				İhracat (£)				Toplam (£)
Yıl	İngiltere	İngiliz Kolonileri	Yabancı Devletler	Toplam İthalat	İngiltere	İngiliz Kolonileri	Yabancı Devletler	Toplam İhracat	Dış Ticaret Hacmi
1861				102088				144631	246719
1862				100005				188135	288140
1863				120200				276700	396900
1864				199190				325129	524319
1866				158711				290323	449034
1868				169700				346490	516190
1869				171820				254840	426660
1870	20626			222350				195185	417535
1871				147500				198438	345938
1874									418887
1875									459202
1876				150480				207512	357992
1877				105277				150918	256195
1878	26593	4263	146795	177651	4934	6312	416082	157328	334979
1879	47239	3251	257917	308407	31972	1799	188447	222218	530625
1880	53417	2735	216511	272663	25736	8553	175616	209905	482568
1881	88166	2287	206415	296868	38893	19829	207888	266610	563478
1882	95263	2229	236020	333512	33855	9297	232977	276129	609641
1883-84	107281	597	236305	344183	45695	9561	234954	290210	634393
1884-85	93181	633	210561	304375	66877	3874	216770	287521	591896
1885-86	90254	1033	221630	312917	21089	8930	264796	294815	607732
1886-87	101070	1043	253682	355795	59917	5840	247040	312797	668592
1887-88	78043	1159	277173	356375	27928	925	172413	201266	557641
1888-89	61489	294	171024	232807	33666	5172	171459	210297	443104

1889-90	78277	641	165406	244324	54470	219	259939	314628	558952
1890-91	111091	1748	161284	274123	65542	125	333981	399648	673771
1891-92	108708	1095	234322	344125	76985	5319	350115	432419	776544
1892-93	105152	675	240994	346821	76576	5712	215877	298165	644986
1893-94	94765	716	202855	298336	62635	1636	212114	276385	574721
1894-95	76456	1921	177062	255439	64499	2433	189979	256902	512341
1895-96	69996	2416	169656	242068	76132	827	200173	277132	519200
1896-97	58892	20171	179088	240051	58893	1744	236595	297142	537193
1897-98	77394	3432	182653	263479	49720	1148	213934	264802	528281
1898-90	86705	1478	200075	288258	94531	14427	234729	343687	631945
1899-00	82411	1774	205777	289962	55632	10025	199194	264851	554813
1900-01	78272	3543	208059	289874	78882	3019	256470	338371	628245
1901-02	89555	4520	270017	364092	71760	630	238740	311130	675222
1902-03	61265	1468	340228	402961	85009	716	185373	271098	674059
1903-04	83842	2575	268105	354522	130534	610	243295	374439	728961
1904-05	139181	4124	245609	388905	136518	1283	326989	466130	855035
1905-06	145351	2716	282405	430472	88472	712	334879	424063	854535
1906-07	152962	2098	346861	501921	129059	2831	332502	464392	966313
1907-08	194074	8347	426663	629054	197488	1902	404140	603530	1232584
1908-09	158325	6337	402782	567444	148057	8600	432247	588904	1156348
1909-10	144658	4149	431786	580593	133757	1209	314984	449950	1030543
1910-11	118203	2116	373167	493475	138525	994	372322	511841	1005316
1911-12	144464	3110	400198	547772	168753	1767	456037	626557	1174329
1912-13	169253	5876	427216	602345	241561	8818	478609	728988	1331333
1913-14	171712	6196	441430	619338	120713	6249	493629	620591	1239929
1914-15	146359	7087	343298	496744	162615	6696	327465	496776	993520
1915-16	199810	5377	382872	588059	269684	6815	373991	650490	1238549
1916-17	274450	543047	150283	967780	163988	352212	192246	708446	1676226
1917-18	262433	577454	128281	968168	108293	374343	305286	787922	1756090

1918-19	352418	535738	125426	1013582	128108	535938	197299	861345	1874927
1919-20	532601	707273	285553	1525427	313455	664424	393701	1371580	2897007
1920	774421	651040	648123	2073584	257449	434590	508620	1200659	3274243
1921	545758	377298	526191	1449247	207796	343782	366031	917609	2366856
1922	432269	84525	894903	1411697	161190	47631	662390	871211	2282908
1923	314260	77873	680903	1072567	212504	14810	666419	893733	1966300
1924	315880	200485	727040	1243405	301504	12169	957666	1271339	2514744
1925	423640	277702	882094	1583436	238844	25148	934623	1198515	2781951
1926	421243	266357	882678	1570278	97966	58948	946657	1103571	2673849
1927	404679	302404	877857	1585940	278367	56748	1207755	1542870	3128810
1928	462597	348209	1029636	1840442	283315	34850	1117602	1435767	3276209
1929	513061	352821	1117951	1983833	306885	43996	1284885	1635736	3619569
1930	393414	189122	837453	1419989	234500	56003	927225	1217728	2637717
1931	412993	197956	803152	1414101	224692	95685	781329	1101706	2515807
1932	386675	167005	793608	1347288	276959	95349	550118	922425	2269713
1933	400631	98372	758253	1257256	227577	88082	573856	889515	2146771
1934	495923	151533	771706	1419162	298161	93957	687309	1079427	2498589
1935	528541	143595	809805	1481941	287987	119836	781183	1189006	2670947
1936	491579	182655	811482	1485716	434943	121117	1038755	1594815	3080531
1937	661379	365057	1192933	2219429	522541	145895	1511612	2180048	4399477
1938	727164	361984	1157287	2246435	594485	113075	1770696	2478256	4724691
1939	606884	261439	1013056	1881379	572589	1711547	2422937	4707073	6588452
1940	465583	308552	892903	1667038	535242	766205	1526423	2827870	4494908
1941	380659	771289	833955	1958903	192037	412778	1074761	1679576	3638479
1942	325784	1548247	380714	2254745	382654	465942	1199596	2048192	4302937
1943	288339	1255405	703504	2247248	326936	1208667	2187067	3722670	5969918
1944	663810	2356947	1784046	4804803	409923	1461444	2452496	4323863	9128666
1945	892398	2357911	2079951	5330260	355119	2223515	3532787	6111421	11441681
1946	2996568	2209124	2926139	8131831	804461	2645151	4202300	7651912	15783743

1947				13584889				5140734	18725623
1948				15422091				5678617	21100708
1949				11013230				8243289	19256519
1950				13474290				11059039	24533329
1951				19248669				15294186	34542855
1952	4863605			20374766	1332183			18099250	38474016
1953				21219228				15413938	36633166
1954				23570656				16973000	40543656
1955				30420487				18539000	48959487
1956				39097303				22351000	61448303
1957				45172182				18900000	64072182
1958				36648000				17592000	54240000
1959				41104000				19002000	60106000

